

ISSN 2304-5809
Молодий
Вчений
ТУЗЛА
12 липня, 2012 рік
У Ялті президенти України і Росії підписали спільну заяву про майбутню делімітацію морського кордону між РФ і Україною
21 березня, 2014 рік
У зв'язку з фактичним приєднанням Криму до Росії, глава МЗС Росії Сергій Лавров заявив, що Керченська протока не може бути предметом переговорів з Україною
2014 рік
Було прийнято рішення про проходження запланованого моста через Керченську протоку між Краснодарським краєм і Кримом через острів Тузла
1 жовтня, 2014 рік
Українська сторона заявила про розірвання договору про будівництво моста через протоку
Загострення конфлікту
27 квітня, 2018 рік
Вибіркове блокування портів Маріуполя і Бердянська силами РФ. З 30 квітня блокування здійснюється на постійній основі
17 травня, 2018 рік
Кораблі та катери Берегової охорони ФСБ РФ почали масово зупиняти для огляду та ідентифікації членів екіпажу зі всіх суден, що прямують до або з Маріуполя та Бердянська, ще й посеред Азовського моря
23 червня, 2018 рік
Моніторингова група звернула увагу на різке зростання (у порівнянні з традиційними декількома годинами) часу очікування суднами з Маріуполя/Бердянська дозволу на прохід Керченською протокою у зворотному напрямі - з Азовського до Чорного моря
10 липня, 2018 рік
На даний час для суден, що йдуть до Маріуполя та Бердянська, термін проходження протоки може займати від 48 до 70 годин. Тобто, процес навмисне затягується: судна не включають до складу караванів, що проходять Керченською протокою на північ
9
(61)
2018

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 9 (61) вересень 2018 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

На обкладинці чергового випуску журналу зображено хронологію подій, пов'язаних із конфліктною ситуацією щодо острова Тузла, що знаходиться посередині Керченської протоки. Незважаючи на свій невеликий розмір, острів Тузла виявився стратегічно важливим об'єктом. Великий резонанс у 2003 р. викликало будівництво дамби, а також спорудження мосту (2014–2018 рр.) через Керченську протоку. У травні 2018 року берегова охорона ФСБ РФ почала масово зупиняти для огляду судна, що прямують до/з Маріуполя та Бердянська. Термін проходження протоки суттєво збільшився, що істотно впливає на розвиток української морської торгівлі.

ЗМІСТ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

МЕДИЧНІ НАУКИ

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

MEDICAL SCIENCES

PHARMACEUTICAL SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

PHILOSOPHICAL SCIENCES

HISTORY OF ART

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

PUBLIC ADMINISTRATION

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 504.4.06(477.54):665.66

ВСТАНОВЛЕННЯ МЕТРОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МЕТОДИКИ БІОТЕСТУВАННЯ З ВИЗНАЧЕННЯ ГОСТРОЇ ЛЕТАЛЬНОЇ ТОКСИЧНОСТІ ВОДИ НА РИБАХ BRACHYDANIO RERIO HAMILTON-BUCHANAN

Крайнюков О.М., Стріян К.О., Крайнюков О.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Наведено результати експериментальних досліджень з встановлення метрологічних характеристик методики біотестування для визначення гострої токсичності води з використанням риб *Brachydanio rerio Hamilton-Buchanan*. Метрологічні характеристики методики встановлювали за умов внутрішньолабораторного експерименту. В якості еталонної речовини використано двохромовокислий калій ($K_2Cr_2O_7$).
Ключові слова: методика біотестування, гостра токсичність, метрологічні характеристики, еталонна речовина, похибка результатів, збіжність результатів, відтворюваність результатів, норматив оперативного контролю, діапазон реагування тест-об'єкта.

Постановка проблеми. Водним кодексом України [1] до комплексу нормативних документів щодо стандартизації у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, поряд з іншими об'єктами, віднесено методи, методики і засоби вимірювання складу та властивостей води.

Відповідно до Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність» [2] результати будь-яких видів вимірювань можуть бути офіційно визнаними лише за умови, якщо для методик, які використовуються, встановлені метрологічні характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних та інших джерел у галузі стандартизації і метрологічної атестації методик вимірювань показників складу і властивостей води свідчить про те, що існує ряд нормативних документів, які визначають вимоги до встановлення метрологічних характеристик фізико-хімічних показників якості води з метою забезпечення єдності виконання вимірювань, результати яких використовуються у сфері поширення державного метрологічного нагляду [3]. Що стосується метрологічного забезпечення методик біотестування для визначення рівня токсичності води, то такої інформації практично не знайдено в публікаціях вітчизняних авторів. У роботах зарубіжних вчених [4; 5] наведено результати експериментів, метою яких було отримання даних для стандартизації методик біотестування. Так у роботі [4] представлено результати експериментів, які проводились у Мексиканському інституті гідротехніки, спеціалісти якого приймали участь у підготовці до стандартизації системи біотестів (Water Tox), яка включала в якості тест-об'єктів представників різних трофічних рівнів наземної і водної екосистем. Розробник системи Water Tox – Дослідницький центр міжнародного розвитку (IDRC). Результати випробування біотестів, які було отримано в серії експериментів (всього 24), показали, що загальний коефіцієнт варіації складав 22%, збіжність і відтворюваність вимірювань токсичності було визнано прийнятними для більшості використаних біотестів.

Мета та завдання досліджень. Враховуючи вимоги до методик біотестування щодо наявності для них метрологічних характеристик, оскільки лише за таких умов можлива їх атестація та подальше використання для вирішення водоохоронних проблем, метою досліджень було встановлення метрологічних характеристик методики біотестування для визначення гострої летальної токсичності води з використанням тест-об'єкту – *Brachydanio rerio Hamilton-Buchanan* (далі риби).

Для встановлення метрологічних характеристик методики біотестування на рибах було розроблено програму експериментальних досліджень. Програма включала: визначення кількості виконавців, вимог до їх кваліфікації, переліку метрологічних характеристик, що встановлюються; підготовку алгоритму встановлення метрологічних характеристик, визначення еталонних речовин, що використовуються в експерименті, вимог до умов отримання результатів.

Виклад основного матеріалу. Методика визначення гострої летальної токсичності води на Brachydanio rerio Hamilton-Buchanan, ґрунтується на встановленні різниці між загибеллю риб у воді, що аналізується – дослід, та у воді, яка не містить токсичних речовин – контроль. Критерієм гострої летальної токсичності є загибель 50 і більше відсотків риб у досліді порівняно з контролем за 96 годин біотестування.

При встановленні метрологічних характеристик методики біотестування з визначення гострої летальної токсичності води на рибах використовувалась процедура, наведена у нормативному документі [6].

Результати біотестування еталонної речовини двохромовокислого калію ($K_2Cr_2O_7$) з використанням методики на рибах наведено у табл. 1.

На підставі підрахунку кількості живих риб у контролі і досліді визначали середні арифметичні, які використовували для розрахунку кількості загиблих риб у досліді відносно контролю за формулою:

$$A = \frac{\bar{X}_k - \bar{X}_d}{\bar{X}_k} \times 100\%, \quad (1),$$

де А – кількість загиблих риб у досліді відносно контролю, %;

$\bar{X}_k$ – середнє арифметичне кількості живих риб у контролі, екз.;

$\bar{X}_d$ – середнє арифметичне кількості живих риб у досліді, екз.

На підставі отриманих результатів розраховували середню летальну концентрацію розчину $K_2Cr_2O_7$ за 96 годин біотестування (ЛК$_{50-96}$). Усі подальші розрахунки виконували згідно з [6]. Значення ЕК50-96 перевіряли на наявність надмірної похибки за β-критерієм. Для цього обчислювали значення середнього результату ($\bar{X}_l$) за формулою (2), відповідного середньо квадратичного відхилення (СКВ) S_l за формулою (3) та число ступенів свободи за формулою (4):

$$X_i = \frac{\sum_{n=1}^{N1} X_{ln}}{N_i}, \quad (2),$$

$$S_i = \sqrt{\frac{\sum_{n=1}^{N_i}(X_{ln} - \bar{X}_l)^2}{N_l - 1}}, \quad (3)$$

$$f_l = N_l - 1, \quad (4),$$

де l – номер виконавця (серії);

n – номер досліду у серії, n = 1,....., N_l;

X_{ln} – результат досліду n в серії l;

f_l – число ступенів свободи, за якими обчислюють значення S_l.

Таблиця 1

Результати експериментальних досліджень

Номер досліду у серії, *ln*	Концентрація водного розчину $K_2Cr_2O_7$, мг/дм^3			
	X_{ln}	$\bar{X}$	S_l	f_l
1	86	99	21	15
2	92			
3	78			
4	88			
5	84			
6	91			
7	74			
8	107			
9	149			
10	82			
11	110			
12	100			
13	94			
14	89			
15	132			
16	126			

Джерело: розроблено автором

Як видно з отриманих результатів, найбільш підозрілим є результат № 9 (149), саме він найбільше відрізняється від середнього значення. Для його перевірки на наявність надмірної похибки складали і обчислювали відношення:

$$\beta = \frac{|X_{ln} - \bar{X}_n|}{S_i} = 2,38,$$

де S_l – середнє квадратичне відхилення.

Обчислене значення β=2,38 менше, ніж табличне $\beta_{табл.}$ для ступенів свободи f_l =15. $\beta_{табл.(15)}$=2,44, з чого витікає відсутність надмірної похибки.

Відтворюваність $\sigma_{вл.в.}$ розраховували за формулою:

$$\sigma_{вл.в.} = S_{вл.в.} * \gamma(f) = 21 \times 1,017 = 21,4 мг/дм^3;$$

$$\sigma_{вл.в.}(\%) = \frac{S_{вл.в.} * \gamma(f)}{\bar{X}} * 100 = 21,2\%, \quad (5)$$

Значення відтворюваності перевірили на однорідність та отримали наступне значення $\sigma^*_{вл.в.}$ = 21,2%.

Похибку результатів визначення токсичності обчислювали за формулами:

$$\Delta = 1,96 * \sigma_{вл.в.}, \quad (6)$$

$$\delta\ (\%) = 1,96 * \sigma_{вл.в.}\ (\%), \quad (7)$$

$$\Delta = 1,96 * 21,4\ мг/дм^3 = 42,0\ мг/дм^3;$$

$$\delta\ (\%) = 1,96 * 21,2\% = 42\%.$$

Отже, відтворюваність результатів біотестування розчину $K_2Cr_2O_7$ становить 21,4 мг/дм^3 (21,2%); похибка результатів біотестування розчину $K_2Cr_2O_7$ становить 42,0 мг/дм^3 (42%).

На підставі отриманих результатів встановили норматив оперативного контролю відтворюваності результатів біотестування на рибах, який розраховували за формулою:

$$D = 2,77 * \sigma_{вл.в.}, \quad (8),$$

$$D = 2,77 * 21,2 = 59\ (мг/дм^3).$$

Отже, норматив оперативного контролю відтворюваності результатів біотестування розчину $K_2Cr_2O_7$ становить 59 мг/дм^3.

Для встановлення діапазону реагування культури риб було використано критерій токсичності – загибель 50% і більше тест-об'єктів у досліді порівняно з контролем за 24 години біотестування.

В експериментах визначали концентрацію $K_2Cr_2O_7$, яка викликає загибель 50% і більше риб за 24 години (ЛК$_{50-24}$).

За результатами експериментів було отримано такі значення ЛК$_{50-24}$: 140; 141; 138; 133; 141; 120; 154; 177; 174; 120; 120; 140; 140; 140; 118; 142 мг/дм^3 $K_2Cr_2O_7$.

Обчислювали значення середнього результату і відповідного СКВ за формулами:

$$\bar{X} = \frac{\sum_{l=1}^{L}\sum_{n=1}^{N_l} X_{ln}}{N_l} = 140 мг/дм^3, \quad (2),$$

$$S_{вл.в.} = \sqrt{\frac{\sum_{l=1}^{L}\sum_{n=1}^{N_l}(X_{ln} - \bar{X})^2}{\sum_{l=1}^{L} N_l - 1}} = 17,3 мг/дм^3, \quad (3),$$

$$f = \sum_{l=1}^{L} N_l - 1 = 15, \quad (4),$$

$$\gamma_{(15)} = 1,015$$

Далі перевіряли отримані результати експериментів за β-критерієм на наявність надмірних похибок. Із наведених вище концентрацій $K_2Cr_2O_7$ найбільш підозрілим є результат 177 мг/дм^3. Для нього обчислювали відношення:

$$\beta = \frac{X_{ln} - \bar{X}}{S_l} = 2,14,$$

де Sl – середнє квадратичне відхилення.

За табличними даними [7] знаходили значення β-критерію для f=15, $\beta_{табл.}$ = 2,44, яке більше, ніж обчислене значення, що свідчить про відсутність у виборці результатів з надмірними похибками, та значення γ (f) для f = 15, яке становить 1,017.

$$\sigma_{вл.в.} = 1,017 * 17,3 = 17,6$$

Діапазон реагування риб обчислювали за формулою:

$$X - 1{,}96 * \sigma < X_к < X + 1{,}96 * \sigma, \qquad (9)$$

де $X_к$ – концентрація, за якої досягається критерій токсичності;

σ – $\sigma_{вл.в.}$ у залежності від умов отримання результатів дослідів.

Таким чином, діапазон реагування риб становить:

$$140 - 1{,}96 * 17{,}6 < ЛК_{50\text{-}24} < 140 + 1{,}96 * 17{,}6,$$

$$106 < ЛК_{50\text{-}24} < 175.$$

Отже, для методики біотестування з визначення гострої летальної токсичності води на рибах встановлено наступні метрологічні характеристики:

похибка результатів біотестування становить 42 мг/дм^3 (42%);

відтворюваність результатів біотестування становить 21 мг/дм^3 (21%);

норматив оперативного контролю відтворюваності результатів біотестування становить 59 мг/дм^3;

діапазон реагування риб становить 106-175 мг/дм^3.

Висновки. На підставі експериментальних досліджень встановлені наступні метрологічні характеристики для методики біотестування з визначення гострої летальної токсичності води на рибах:

похибка результатів біотестування становить 42 мг/дм^3 (42%);

відтворюваність результатів біотестування становить 21 мг/дм^3 (21%);

норматив оперативного контролю відтворюваності результатів біотестування становить 59 мг/дм^3;

діапазон реагування риб становить 106-175 мг/дм^3.

Список літератури:

1. Водний кодекс України. Затверджено Верховною Радою України від 06.06.1985 р.
2. Закон України про метрологію і метрологічну діяльність. Затв. Постановою Верховної Ради України від 11.02.1998 №113/98-ВР.
3. КНД 211.0.0.061–97. Метрологічне забезпечення. Оцінка стану вимірювань в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. Затв. наказом Мінекобезпеки України від 02.06.1997 р. № 83. – 31 с.
4. Kenneth Lee, Gary Wohlgeschaffen, Gilles H. Tremblay, B. Thomas Johnson, Gary A. Sergy, Roger C. Prince, Chantal C. Guénette and Edward H. Owens, Toxicity Evaluation with the Microtox® Test to Assess the Impact of In Situ Oiled Shoreline Treatment Options: Natural Attenuation and Sediment Relocation, Spill Science & Technology Bulletin, 8, 3, (273), (2003).
5. Brenda Karen González-Pérez, S.S.S. Sarma and S. Nandini, Effects of selected pharmaceuticals (ibuprofen and amoxicillin) on the demography of Brachionus calyciflorus and Brachionus havanaensis (Rotifera), The Egyptian Journal of Aquatic Research, 10.1016/j.ejar.2016.09.003, 42, 3, (341-347), (2016).
6. ДСТУ 4074-2001 Якість води. Визначання гострої летальної токсичності хімічних речовин та води на прісноводній рибі [Brachydanio rerio Hamilton-Buchanan (Teleostei, Cyrinidae)] Статичний метод (ISO 7346-1:1996, MOD).
7. Большев Л.Н. Таблицы математической статистики / Л.Н. Большев, Н.В. Смирнов. – М.: Наука, 1983. – 416 с.

Крайнюков А.Н., Стриян К.А., Крайнюков А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

УСТАНОВЛЕНИЕ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК МЕТОДИКИ БИОТЕСТИРОВАНИЯ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОСТРОЙ ЛЕТАЛЬНОЙ ТОКСИЧНОСТИ ВОДЫ НА РИБАХ BRACHYDANIO RERIO HAMILTON-BUCHANAN

Аннотация
Приведены результаты экспериментальных исследований по установлению метрологических характеристик методики биотестирования для определения острой токсичности воды с использованием рыб *Brachydanio rerio Hamilton-Buchanan*. Метрологические характеристики методики устанавливали в условиях внутрилабораторного эксперимента. В качестве эталонного вещества использовано двухромовокислый калий ($K_2Cr_2O_7$).
Ключевые слова: методика биотестирования, острая токсичность, метрологические характеристики, эталонная вещество, погрешность результатов, сходимость результатов, воспроизводимость результатов, норматив оперативного контроля, диапазон реагирования тест-объекта.

Krainiukov A.N., Striian K.A., Krainiukov A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

INSTALLATION OF METROLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE BIOTECHNOLOGY METHOD FOR DETERMINATION OF GREASE LETTAL TOXICITY OF WATER ON BRACHYDANIO RERIO HAMILTON-BUCHANAN FISH

Summary
The results of experimental studies on establishing metrological characteristics bioassay methods for determining the acute toxicity of water using fish *Brachydanio rerio Hamilton-Buchanan*. Metrological characteristics under conditions established methods internal laboratory experiment. As reference material used potassium bichromate ($K_2Cr_2O_7$).
Keywords: bioassay method, acute toxicity, the metrological characteristics, reference substance, error results, reproducibility, reproducibility, standard operational control, the range of responses test object.

УДК 574.64:504.064

ЕКОЛОГО-ТОКСИКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ВОДИ МУРОМСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Кривицька І.А., Керимов К.С., Крайнюков А.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Наведено результати біотестування проб води, які було відібрано з 7 створів із Муромського водосховища в межах Харківського району Харківської області. Токсичність відібраних проб води визначали методом біотестування за методикою визначення хронічної токсичності води. За весь період дослідження було відібрано 14 проб води. За усіма відборами проб води за весь період досліджень у 36% випадків була виявлена хронічна токсичність води.
Ключові слова: біотестування, хронічна токсичність, тест-об'єкт.

Постановка проблеми. Різноманітні забруднюючі речовини, потрапляючи в навколишнє середу, можуть зазнавати в ній різні зміни, посилюючи при цьому своє токсичну дію [1]. Це призводить до необхідності розроблення комплексних, інтегральних методів контролю якості ряду об'єктів навколишнього природного середовища, в тому числі води, ґрунту і повітря, що дозволяють оцінити їх якість і можливу небезпеку різних видів джерел забруднення.

Традиційна еколого-гігієнічна оцінка хімічного забруднення водних об'єктів (поверхневих і підземних вододжерел, питної води, стічних вод та ін.), заснована на санітарно-хімічних аналізах, знайшла широке застосування в практиці наглядових служб і при різних видах контролю, повністю себе виправдовує, тим не менш, не дає повного уявлення про біологічну небезпеку води того чи іншого водного об'єкта [2]. Це пов'язано з тим, що в силу технічних і фінансових причин у воді контролюється і визначається тільки частина ймовірних тих чи інших забруднювачів. Багато хімічних речовин, які присутні в водних об'єктах, особливо в місцях розміщення хімічних, металургічних, машинобудівних та ін. підприємств, залишаються не ідентифікованими. У той же час поверхневі і підземні води можуть забруднюватися шкідливими речовинами внаслідок міграції їх з атмосферного повітря, талих вод, ґрунту, виробничих відходів, а також при скиданні стічних вод [3]. У зв'язку з цим представляється необхідним мати дані про можливу несприятливому токсичну дію як виявлених, так і неідентифікованих шкідливих речовин, присутніх у водних об'єктах. З цією метою поширюється практика біотестування води на тест-об'єктах для характеристики і оцінки її токсичного ефекту [2]. Найбільш ефективними інструментами аналітичного контролю при цьому є методи біотестування і біоіндикації [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати, отримані за допомогою хіміко-аналітичного контролю і біотестування, доповнюють один одного. Останнім часом інтенсивно розвиваються методи біотестування із застосуванням моделей екосистем, також використання тварин і рослин в якості індикаторів ранніх стадій забруднення водних джерел [5]. Можна очікувати, що потреба в діагностиці об'єктів екології, медицини, харчової промисловості призведе до зростання ролі тест-методів [6-11]. Найбільш широко методи біотестування застосовуються для оцінки якості водних об'єктів. Якість води – характеристика складу і властивостей води, яка визначає її придатність для конкретних видів водокористування [12]. За допомогою методів біотестування визначається токсичність водних об'єктів [13], тобто встановлюється сапробність водойми, котра вказує на ступінь забруднення органічними, гнильними речовинами [14]. Крім того, біологічний аналіз визначає наявність токсичних речовин, що впливають на водні організми. Методи визначення токсичності дозволяють оцінити вплив стічних вод на водні організми.

Це особливо важливо у зв'язку з тим, що хімічні і фізико-хімічні методи аналізу дають інформацію найчастіше про наявність в воді однієї забруднюючої речовини без урахування спільної присутності інших інгредієнтів (ефекти сумації, синергізму і ін.) [13]. Результати біотестування встановлюють токсичність вод поза зв'язком з конкретними речовинами, тому що невідомо, яка саме речовина справило токсичний ефект. Таким чином, біотестування дозволяє визначити інтегральну токсичність, обумовлену сукупністю всіх присутніх в пробі небезпечних хімічних речовин та їх метаболітів.

Кінцевою метою біотестів є оцінка безпеки чи інших властивостей досліджуваного об'єкта на організмах-моделях і на підставі отриманих результатів прогнозування реакції організму людини і/або тварин. Найскладнішим при такому підході до оцінки безпеки є отримання прогнозу з достатнім рівнем достовірності, так як будь-які моделі, в тому числі і біологічні, мають різну ступінь наближення до організму, який моделюють. Часто про якість біологічної моделі можна судити тільки після накопичення великої кількості результатів досліджень і подальшого статистичного аналізу [15]. Методика біотестування не тільки достовірно дає інформацію про кількісному забрудненні, але і більш повно відображає самі наслідки на гостре токсична дія забруднення води. Говорити про універсальність такої методики було б невірно за рахунок її специфічності, але на практиці можливо її застосування, тим більше, що собівартість такої методики набагато нижче вартості методів хіміко-аналітичного аналізу [5].

У літературних джерелах є відомості про застосування методів біотестування для оцінки токсичності водного середовища в США, Великобританії, Німеччини, Франції, Австрії, Індії,

Норвегії, Швеції, Швейцарії, Фінляндії, Японії та ін. [13]. Останнім часом у багатьох країнах світу біотестування стало обов'язковим і загальновизнаним елементом системи контролю забруднення водних об'єктів токсичними речовинами, багато методи стандартизовані [16]. У літературі узагальнено досвід розробки міжнародних стандартів ISO з контролю води, зокрема, описані методи біотестування за допомогою прісноводних риб (ISO 7346), дафнії (ISO 6341), водоростей (ISO 8693) і активованого мулу (ISO 8192) [15].

Застосування біотестування має ряд переваг перед фізико-хімічним аналізом, засобами якого часто не вдається виявити нестійкі сполуки або кількісно визначити ультрамалі концентрації екотоксікантов. Біотестування дає можливість швидкого отримання інтегральної оцінки токсичності.

Мета роботи – провести еколого-токсикологічну оцінку якості води Муромського водосховища. Основними завданнями, які вирішувалися для досягнення поставленої мети були: дослідити сучасний еколого-токсикологічний стан Муромського водосховища; вивчити особливості застосування методу біотестування та методики визначення хронічної токсичності поверхневих вод; порівняти якість води Муромського водосховища влітку та восени.

Виклад основного матеріалу. Муромське водосховище – невелике руслове водосховище на річці Муромі (ліва притока Харкова). Розташоване в Харківському районі Харківської області.

Муромське водосховище має об'єм 14 млн куб. метрів, площа 4,08 квадратних кілометрів. Його довжина 3,4 км, максимальна ширина 1 км. Водосховище було створене в 1978 році, як одне з трьох резервних водосховищ (разом з В'яловским і Трав'янським) для постачання прісною водою міста Харкова. Гребля розташована на схід від села Руські Тишки, за 4,5 км від гирла ріки Мурома [17].

У польових умовах було здійснено відбір проб води із 7 створів з Муромського водосховища в межах Харківського району Харківської області. Токсичність відібраних проб води визначали методом біотестування за методикою визначення хронічної токсичності.

Відбір проб води відбувався у липні та жовтні 2017 року. У польових умовах для відбору проб використовували пластикову тару об'ємом 1,5 літра від питної води, попередньо промиту зсередини досліджуваною водою. Відбір проб здійснювався шляхом занурення тари на глибину 0,4-0,5 м від поверхні. Кожна посудина з пробами була підписана та зареєстрована у щоденнику [18].

Методика визначення хронічної токсичності ґрунтується на встановленні різниці між виживаністю і(або) плодючістю церіодафній у воді, що аналізується (дослід) та у воді, в якій церіодафнії утримуються (контроль) [19].

Для проведення еколого-токсикологічної оцінки стану Муромського водосховища було обрано 7 створів (рис. 1): 1 створ – р. Муром, впадіння у Муромське водосховище; 2 створ – правий беріг Муромського водосховища, рекреаційна зона; 3 створ – лівий беріг Муромського водосховища, водна ерозія з сільськогосподарських угідь; 4 створ – правий беріг Муромського водосховища, рекреаційна зона; 5 створ – лівий беріг Муромського водосховища, місце скиду стічних вод із дому відпочинку; 6 створ – лівий беріг Муромського водосховища, дамба; 7 створ – правий беріг Муромського водосховища, дамба.

Результати дослідження за методиками біотестування за літній період представлено у таблиці 1.

Рис. 1. Місця відбору проб води з Муромського водосховища

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Результати біотестування проб води, які було відібрано в липні 2017 р.

№	Місце відбору проб	Дата відбору проб	Визначення хронічної токсичності	
			Рівень хронічної токсичності, ОТх	Клас якості, ступінь забрудненості
1	р. Муром, впадіння у Муромське водосховище	26.07.17	1,1	I Чиста
2	правий беріг Муромського водосховища, рекреаційна зона	26.07.17	1,1	I Чиста
3	лівий беріг Муромського водосховища, водна ерозія з сільськогосподарських угідь	26.07.17	1,3	II Слабозабруднена
4	правий беріг Муромського водосховища, рекреаційна зона	26.07.17	1,1	I Чиста
5	лівий беріг Муромського водосховища, місце скиду стічних вод із дому відпочинку	26.07.17	1,4	II Слабозабруднена
6	лівий беріг Муромського водосховища, дамба	26.07.17	2.1	III Помірно забруднена
7	правий беріг Муромського водосховища, дамба	26.07.17	1,2	II Слабозабруднена

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Результати біотестування проб води, які було відібрано в жовтні 2017 р.

№	Місце відбору проб	Дата відбору проб	Визначення хронічної токсичності	
			Рівень хронічної токсичності, ОТх	Клас якості, ступінь забрудненості
1	р. Муром, впадіння у Муромське водосховище	24.10.17	1,1	I Чиста
2	правий беріг Муромського водосховища, рекреаційна зона	24.10.17	1,1	I Чиста
3	лівий беріг Муромського водосховища, водна ерозія з сільськогосподарських угідь	24.10.17	1,3	I Чиста
4	правий беріг Муромського водосховища, рекреаційна зона	24.10.17	1,1	I Чиста
5	лівий беріг Муромського водосховища, місце скиду стічних вод із дому відпочинку	24.10.17	1,4	II Слабозабруднена
6	лівий беріг Муромського водосховища, дамба	24.10.17	2.1	II Слабозабруднена
7	правий беріг Муромського водосховища, дамба	24.10.17	1,2	I Чиста

Джерело: розроблено автором

Хронічну токсичність було виявлено у зразках води із створів №№ 3, 5, 6, 7, а вода зі створу 6 була взагалі віднесена до III класу якості – помірно забруднена, що може бути наслідком евтрофікації водойми в результаті змиву добрив з сільгоспугідь та скиду стічних вод з приватного дому відпочинку. Також слід відзначити, що найгірша якість води за токсикологічним показником у створах 6 та 7 (правий та лівий дамби) обумовлюється процесами накопичення зважених часток та інших домішок уздовж дамби.

Результати дослідження за методиками біотестування за осінній період представлено у таблиці 2.

Результати еколого-токсикологічної оцінки якості води Муромського водосховища восени наступні:

Хронічну токсичність було виявлено у зразках води із створів №№ 5, 6. Покращення якості води у водосховищі можливо пояснити припиненням діяльності приватного дому відпочинку та ймовірним припиненням змиву добрив з полів.

Висновки. За весь період дослідження було відібрано 14 проб води. За усіма відборами проб води за весь період досліджень у 36% випадків була виявлена хронічна токсичність води. У всіх випадках хронічна токсичність була встановлена у пробах води із п'ятого та шостого створів: лівий беріг Муромського водосховища, місце скиду стічних вод із дому відпочинку; лівий беріг Муромського водосховища, дамба.

Список літератури:

1. Евгеньев М.И. Тест-методы и экология / М.И. Евгеньев // Соросовский образовательный журнал. – 1999. – № 11. – С. 29-34.
2. Брагинский Л.П. Методологические аспекты токсикологического биотестирования на Daphnia Magna Str. и других ветвистоусых ракообразных (критический отбор) / Л.П. Брагинский // Гидробиологический журнал. – 2000. – № 5. – С. 50-57.
3. Розанцев Э.Г. Биотестирование, или биологическая оценка безопасности / Э.Г. Розанцев, Е.Г. Черемных // Экология и промышленность России. – 2003. – № 10. – С. 44-46.

4. Биологический контроль окружающей среды: биоиндикация и биотестирование: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О.П. Мелеховой, Е.И. Егоровой, Т.И. Евстегнеева и др.; под ред. О.П. Мелеховой, Е.И. Егоровой. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 288 с.
5. Хоружая Т.А. Оценка экологической опасности / Т.А. Хоружая. – М.: Книга-сервис, 2002. – 208 с.
6. Розенберг В.Г. Теория биоиндикации / В.Г. Розенберг. – М.: Высш. шк., 1994. – 141 с.
7. Кирюхин В.А. Региональная гидрогеология / В.А. Кирюхин, Н.И. Толстихин. – М.: Недра, 1987. – 252 с.
8. Ланге О.К. Гидрогеология / О.К. Ланге. – М.: Высш. шк., 1969. – 365 с.
9. Мировой водный баланс и водные ресурсы Земли. – Л.: Гидрометеоиздат, 1974. – 638 с.
10. Толстой М.П. Геология и гидрогеология / М.П. Толстой, В.А. Малыгин. – М.: Недра, 1988. – 317 с.
11. Шварцев С.Л. Основы гидрогеологии. Гидрогеохимия / С.Л. Шварцев, Е.В. Пиннекер. – Новосибирск: Недра, 1982. – 284 с.
12. Руководство по определению методом биотестирования токсичности вод, донных отложений, загрязняющих веществ и буровых растворов. – М.: РЭФИА, НИА – Природа, 2002. – 118 с.
13. Биологический контроль окружающей среды: биоиндикация и биотестирование: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О.П. Мелеховой, Е.И. Егоровой, Т.И. Евстегнеева и др.; под ред. О.П. Мелеховой, Е.И. Егоровой. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 288 с.
14. Унифицированные методы исследования качества вод: сб. Ч. 3. – Методы биологического анализа вод. – 1983. – 356 с.
15. Черемных Е.Г. Биотестирование, или биологическая оценка безопасности в настоящем и будущем / Е.Г. Черемных, Э.Г. Розанцев // Экология и промышленность России. – 2003. – № 10. – С. 44-46.
16. Фомин Г.С. Контроль химической, бактериальной, радиационной безопасности по международным стандартам: справ. / Г.С. Фомин, А.Б. Ческес. – М.: Геликон, 1992. – 365 с.
17. Водний фонд України: Штучні водойми – водосховища і ставки: Довідник / За ред. В.К. Хільчевського, В.В. Гребеня. – К.: Інтерпрес, 2014. – 164 с.
18. ГОСТ 17.1.5.05-85 Охрана природы. Гидросфера. Общие требования к отбору проб поверхностных и морских вод, льда и атмосферных осадков. – М.: Изд-во стандартов, 1986.
19. ДСТУ 4174-2003. Якість води. Визначання гострої сублетальної та хронічної токсичності хімічних речовин та води на Daphnia magna Straus та Ceriodaphnia affinis Lilljeborg (Cladocera, Crustacea) (ISO 10706:2000, MOD). – Київ: Держспоживстандарт України, 2004.

Кривицкая И.А., Керимов К.С., Крайнюков А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ЭКОЛОГО-ТОКСИКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ВОДЫ МУРОМСКОГО ВОДОХРАНИЛИЩА

Аннотация
Приведены результаты биотестирования проб воды, которые были отобраны из 7 створов Муромского водохранилища в пределах Харьковского района Харьковской области. Токсичность отобранных проб воды определяли методом биотестирования по методике определения хронической токсичности воды. За весь период исследования было отобрано 14 проб воды. По всем отборам проб воды за весь период исследований в 36% случаев была выявлена хроническая токсичность воды.
Ключевые слова: биотестирование, хроническая токсичность, тест-объект.

Kryvytska I.A., Kerimov K.S., Krainiukov A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

ECOLOGICAL-TOXICOLOGICAL ASSESSMENT OF WATER QUALITY OF MUROMSKAYA WATER SUPPLY

Summary
The results of biotesting of water samples, which were selected from 7 sections from Murom reservoir within the Kharkiv region of Kharkiv region, are presented. Toxicity of selected samples of water was determined by the method of biotesting by the method of determination of chronic toxicity of water. For the entire study period, 14 samples of water were selected. For all samples of water for the entire period of research in 36% of cases, chronic toxicity of water was detected.
Keywords: biotesting, chronic toxicity, test object.

УДК 576

АНАЛІЗ СПЕРМОГРАМ ЧОЛОВІКІВ СЕРЕДНЬОЇ ВІКОВОЇ ГРУПИ (30-39 РОКІВ) ПРИ ТЕРАТОЗООСПЕРМІЇ ТА АСТЕНОЗООСПЕРМІЇ

Тарновська А.В., Генега А.Б., Семочко О.М., Яремчук М.М., Яцків О.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено кількісні та якісні показники еякуляту чоловіків віком 30-39 років. Проаналізовано спермограми чоловіків, хворих на астенозооспермію та тератозооспермію. Показано, що найбільш вираженими патологічними змінами у спермограмах чоловіків, хворих на астенозооспермію є значне збільшення в'язкості сім'яної рідини та кількості сперматозоїдів в 1 мл еякуляту, а також суттєве зниження руху сперматозоїдів за категорією «а», а в спермограмах чоловіків, хворих на тератозооспермію – зменшення кількості морфологічно нормальних сперматозоїдів та суттєве відхилення від норми індексу Фаріса. Виявлено взаємозв'язок між причинами виникнення чоловічого непліддя і наслідками, які проявляються зміною якісних та кількісних показників еякуляту і репродуктивної системи в цілому.
Ключові слова: чоловіче непліддя, спермограма, астенозооспермія, тератозооспермія, дослідження еякуляту.

Постановка проблеми. Чоловіче непліддя – це захворювання, при якому чоловік фертильного віку не може відтворювати потомство. Ця хвороба обумовлена порушенням чоловічої репродуктивної системи, при якій страждає генеративна і копулятивна функції, і може бути класифікована як інфертильний стан. Порушення фертильності призводить до зростання неплідних шлюбів. В структурі порушення репродуктивної функції подружньої пари, чоловіче непліддя складає близько 40%, тому питання його діагностики і лікування вкрай важливі. Неплідним можна вважати шлюб, якщо вагітність при нормальних шлюбних стосунках не настає протягом 2 років [2].

Чоловіче непліддя є однією з найпоширеніших проблем, яку вирішують андрологи. Ця проблема має особливу медичну і соціальну значимість, як у нашій країні так і за її межами. Це пояснюється збільшенням частоти захворювання статевих органів у чоловіків, зростанням аномалій розвитку, зумовлених впливом шкідливих чинників зовнішнього середовища, алергізацією населення, широким і неконтрольованим використанням лікувальних препаратів та іншими факторами [6].

Стан, при якому в спермі чоловіка виявляється велика кількість дефектних сперматозоїдів називають тератозооспермією. Найчастіше подібне відхилення призводить до непліддя. Діагноз «тератозооспермія» може бути поставлений тільки після ретельного мікроскопічного вивчення зразків сперми пацієнта. У деяких випадках спостерігається дефект головки – вона може мати нехарактерну форму або розміри. Іноді виявляють клітини зі зміненою акросомою і навіть сперматозоїди з двома головками. Зміна шийки і середньої частини сперматозоїда, зокрема потовщення або потоншення стінок, що також може позначатись на чоловічій фертильності. Досить часто спостерігаються дефекти хвоста. При мікроскопічному дослідженні можуть бути виявлені сперматозоїди з надто товстими, тонкими або закрученими хвостиками. Існує безліч факторів, за впливу яких розвивається тератозооспермія [3; 4]. Астенозооспермія – це зниження кількості рухомих форм, а також швидкості руху сперматозоїдів у спермі. Кількість малорухливих або нерухомих форм при астенозооспермії перевищує 30%. Причини астенозооспермії остаточно не з'ясовані, ймовірно, тут має значну роль зміна хімічного складу плазми сперми, а саме зниження в ній вмісту вуглеводів або інших енергетичних речовин та зменшення або зникнення негативного електричного заряду сперміїв, осідання на їхній поверхні різних мікроорганізмів, особливо мікоплазмової інфекції. Причиною астенозооспермії можуть бути і різні порушення сперматогенезу, внаслідок чого утворюється не тільки менша кількість сперматозоїдів (олігозооспермія), але й патологічні, ненормальні їх форми (тератозооспермія), нездатні до повноцінного руху [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть в усьому світі відмічено зниження фертильності чоловіків за рахунок погіршення якості сперми. Ймовірно, це пояснюється тенденцією до збільшення захворювань чоловічих статевих органів і, як наслідок, збільшення відсотку чоловічого непліддя. Окрім цього, спостерігається погіршення кількісних та якісних показників спермограми у практично здорових чоловіків. Середня кількість сперматозоїдів у еякуляті здорового чоловіка за останні 50 років зменшилась у двічі, а середній об'єм еякуляту – на одну третину [5].

Відомо, що багатокомпонентний склад внутрішніх чоловічих статевих органів перебуває у постійній перебудові у зв'язку з віковими змінами, функціональною активністю та впливом різних чинників. Саме тому важливо враховувати як фізіологічні, так і вікові зміни чоловічої здатності до запліднення [6; 7]. Причини, які призводять до зниження кількісних та якісних параметрів сперми, залишаються невідомими. Існують гіпотези, які дозволяють вважати, що фактори способу життя (стрес, паління, алкоголь, вплив хімічних факторів навколишнього середовища, що мають естрогенну активність, урбанізація тощо) негативно впливають на чоловічу репродуктивну систему, яка виявляється найбільш вразливою та найменш захищеною.

Діагностика чоловічого непліддя включає в себе клінічні методи дослідження та методи лабораторно-інструментального обстеження. Серед останніх найбільш важливим для з'ясування функціонального стану статевих залоз і запліднюючої здатності сперми є дослідження еякуляту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що зниження запліднюючої здатності еякуляту може спостерігатись без будь-яких відхилень від нормальних параметрів рутинного сперматологічного обстеження. Близько 30% випадків дослідження спермограми не дає однозначної відповіді про першопричину зниження фертильності, так як зміни даної функції відбуваються на функціональному молекулярно-біологічному або біологічному рівнях. Таким чином, для встановлення факту чоловічого непліддя і можливої його причини поряд з об'єктивними та іншими видами обстеження пацієнта, насамперед, необхідне комплексне лабораторне дослідження еякуляту.

Незважаючи на велику базу досліджень, досі не вирішено проблеми зниження чоловічої фертильності, остаточно не встановлена причина і взаємозв'язок зниження кількісних та якісних параметрів еякуляту, зниження запліднюючої здатності еякуляту за відсутності відхилень від нормальних параметрів еякуляту, не було досліджено взаємозв'язку і взаємного впливу цих параметрів по відношенню один до одного. Вважливим також є дослідження вікового фактору зниження чоловічої фертильності по відношенню до інших.

Мета статті. Дослідження проводилося відповідно до поставлених завдань:

– проаналізувати спермограми чоловіків при астенозооспермії та тератозооспермії .

– визначити взаємозв'язок між причинами виникнення чоловічого непліддя і наслідками, які проявляються зміною якісних та кількісних показників еякуляту і репродуктивної системи в цілому.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом наших досліджень були спермограми, отримані при дослідженні пацієнтів в клініці репродуктивної медицини «Альтернатива клініка». Було обстежено 45 чоловіків віком від 30 до 39 років (середня група). В результаті досліджень, нами виявлено, що з 45 чоловіків у 14 спремограми відповідали астенозооспермії, у 15 – тератозооспермії, а 16 – нормозооспермії (коли кількісні та якісні показники сперми є в межах норми). За контроль ми брали спермограми пацієнтів із нормозооспермією. Результати досліджень представлені у вигляді діаграми (рис. 1).

Враховуючи тенденцію до зниження репродуктивної здатності чоловіків, важливим і актуальним є з'ясування першопричини захворювання та взаємозв'язку між факторами, що викликають непліддя у чоловіків.

Спермограми оцінювали за такими показниками:

Перший критерій – кількість еякуляту. В нормі цей показник знаходиться в межах 2-5 мл, але бувають значні коливання. Якщо об'єм еякуляту менший ніж 1 мл це свідчить про андрогенну недостатність, внаслідок якої може відбуватися деформація сім'яних міхурців і сім'явиносних шляхів. Середня кількість еякуляту у здорових чоловіків повинна бути, за даними дослідників 3,7 мл. Надмірна кількість еякуляту (більш 7-8 мл) загалом супроводжується зменшенням концентрації сперматозоїдів.

Так, нами показано, що у пацієнтів із астенозооспермією та тератозоспремію об'єм еякуляту становить 3,52 мл і 3,51мл відповідно, що суттєво не відрізняється від норми 4,01 мл (за контроль прийнято спермограми пацієнтів із нормозооспермією).

Другий критерій, за яким досліджували спермограми – це в'язкість сім'яної рідини. За цим критерієм спермограм в'язкість еякуляту при досліджуваних захворюваннях є у межах норми.

Третій критерій – кількість сперматозоїдів в 1 мл еякуляту. У спермограмах пацієнтів, хворих на тератозооспермію кількість сперматозоїдів в 1 мл сім'яної рідини нижча за норму, а у чоловіків хворих на астенозооспермію кількість сперматозоїдів суттєво вища за норму. Найбільш частими причинами зміни даного показника спермограми є ендокринні розлади, запальні процеси, порушення кровотоку в калитці, радіаційні або токсичні впливи на яєчка, зниження імунітету.

Четвертий критерій – це загальна кількість сперматозоїдів у всьому еякуляті. За цим критерієм у чоловіків з астенозооспермією кількість сперматозоїдів у всьому еякуляті майже вдвічі перевищує норму, а при тератозооспермії загальна кількість сперматозоїдів нижча за норму.

П'ятий критерій – рухливість сперматозоїдів. Рухливість кожного сперматозоїда класифікують за категоріями "a","b", "c" і "d". Ми оцінювали рухливість сперматозоїдів за наступними критеріями: «а» – швидкі поступальні рухи та «b» – повільні, в'ялі поступальні рухи.

Так, нами показано, що у чоловіків при захворюванні на астенозооспермію рухливість сперматозоїдів за критеріями «а» та «b» становить 45% і 120% відповідно. Ці показники за категорією «а» є суттєво нижчі за норму (контроль прийнято за 100%). У чоловіків хворих на тератозооспермію показники за категорією «а» та «b» також суттєво відрізняються від норми (86% та 124% відповідно). Рухливості сперматозоїдів надається дуже велике значення при оцінці якості еякуляту. Ймовірність запліднення знижується зі зменшенням кількості добре рухомих сперматозоїдів в еякуляті.

Наступним показником є морфологія сперматозоїдів. Морфологію сперматозоїдів ми оцінювали за кількістю нормальних та дегенеративних сперматозоїдів. Так, нами показано що у чоловіків при захворюванні на астенозооспермію кількість морфологічно нормальних сперматозоїдів та морфологічно дегенеративних сперматозоїдів не відрізняється від контролю. У чоловіків з тератозооспермією кількість морфологічно нормальних сперматозоїдів є менша порівняно із нормою і становить 53%, а кількість морфологічно дегенеративних сперматозоїдів зростає і становить 125%. Отже, у спермограмах чоловіків із тератозооспермією відмічено збільшення кількості патологічних форм сперматозоїдів вище за норму. Виражена тератозооспермія різко знижує шанси запліднення і збільшує вірогідність вад розвитку у плода, якщо запліднення відбулося.

Наступний критерій – це показник плідності Фарріса. Для того, щоб оцінити можливість запліднення в природних умовах визначають індекс Фарріса. Він дозволяє показати кількість швидких і рухливих, малорухливих та нерухливих сперматозоїдів.

$$Індекс\ Фарріса = \frac{Об'єм\ еякуляту \times кільк.\ сперм.\ в\ 1\ мл \times \%\ рухомих\ \ сперм.}{100}$$

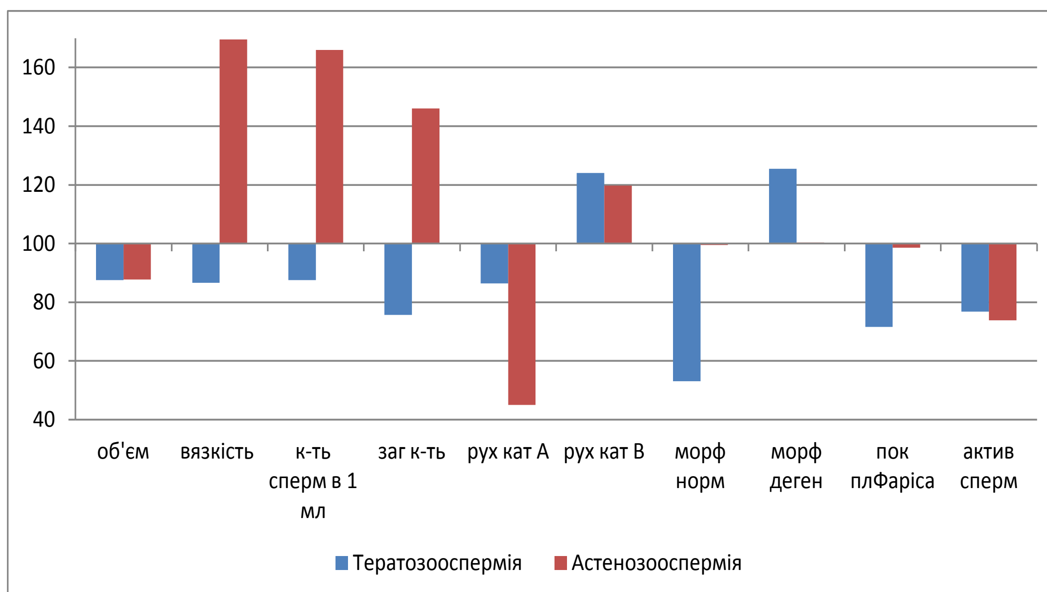

Рис. 1. Порівняльний аналіз сперматограм чоловіків при тератозооспермії та астенозооспермії (контроль прийнято за 100%)

Нами показано, що у спермограмах чоловіків, хворих на тератозооспермію індекс Фарріса є суттєво нижчий за норму (72%), тоді як у спермограмах чоловіків з астенозооспермією – 99%, що суттєво не відрізняється від контролю – 100%.

Висновки та перспективи дослідження. Нами встановлено, що найбільш вираженими патологічними змінами у спермограмах чоловіків, хворих на астенозооспермію є значне збільшення в'язкості сім'яної рідини та кількості сперматозоїдів в 1 мл еякуляту, а також суттєве зниження руху сперматозоїдів за категорією «а». У спермограмах чоловіків, хворих на тератозооспермію виявлене значне зменшення кількості морфологічно нормальних сперматозоїдів та суттєве відхилення від норми індексу Фаріса.

Чоловіче непліддя, зокрема астенозооспермія та тератозооспермія, може бути викликане безліччю різноманітних захворювань, при яких спостерігається відхилення від норм якісних та кількісних показників еякуляту.

Згідно з даними отриманими при спостереженні чоловіків різних вікових категорій, а саме 30–39-ти років, виявлено тенденцію до зниження показників об'єму еякуляту, концентрації та рухливості сперматозоїдів, а також їх морфологічного стану. Великий інтерес викликають дослідження інфекції як причини чоловічого непліддя, яку все частіше виділяють з групи нез'ясованих причин зниження чоловічої фертильності. Враховуючи тенденцію до зниження репродуктивної здатності чоловіків, важливим і актуальним є з'ясування першопричини захворювання та взаємозв'язку між факторами, що викликають непліддя у чоловіків.

Список літератури:

1. Герасимов А.М. Зависимость подвижности сперматозоидов от биохимических показателей эякулята / Герасимов А.М., Полумисков Д.М. // Проблемы репродукции. – 2003. – Т. 9, № 4. – С. 79-81.
2. Гринчук В.О. Чоловічий фактор у безплідному шлюбі // Здоровье мужчины: науч.-практ. журн. ассоциации сексологов и андрологов Украины. – 2007. – № 2. – С. 183.
3. Луньова Г.Г. Дослідження еякуляту у діагностиці чоловічого непліддя: навч. посіб. / Луньова Г.Г., Ліпкан Г.М., Заведецька О.Г. – К.: Нац. мед. академія післядипл. освіти ім. П.Л. Шупика. – 2010. – 118 с.
4. Яцків О.М. Запліднююча здатність сперматозоїда з аномальною морфологією / Яцків О.М., Тарновська А.В. // Science and Education a New Dimersion: Natural and Technical Science. – 2013. – Vol. 8. – P. 13-17.
5. Яцків О.М. Зміни кількісних та якісних показників еякуляту чоловіків різних вікових груп / О.М. Яцків, А.В. Тарновська // Молодий вчений. – 2017. – № 9. – С. 175-179.
6. Яцків О.М. Причини і форми чоловічого непліддя та методи діагностики еякуляту як основного показника чоловічого здоров'я / Яцків О.М., Тарновська А.В // Вісник Львівського університету, серія біологічна. – 2012. – Вип. 59. – С. 4-20.
7. Eskenazi B. Decreases in Human Semen Quality with Age Among Healthy Men / Eskenazi B., Wyrobek A.J., Stoler E. // University of California and Lawrence Livermore National Laboratory, CA, USA. – December, 1. – 2001. – 24 p.

Тарновская А.В., Генега А.Б., Семочко Е.Н., Яремчук М.М., Яцкив О.Н.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

АНАЛИЗ СПЕРМОГРАМ МУЖЧИН СРЕДНЕЙ ВОЗРАСТНОЙ ГРУППЫ (30-39 ЛЕТ) ПРИ ТЕРАТОЗООСПЕРМИИ И АСТЕНОЗООСПЕРМИИ

Аннотация
В статье исследовано количественные и качественные показатели эякулята у мужчин возрастом 30-39 лет. Проанализировано спермограммы мужчин с астенозооспермией и тератозооспермией. Показано, что наиболее выраженными патологическими изменениями в спермограммах мужчин с астенозооспермией является значительное увеличение вязкости семенной жидкости и количества сперматозоидов в 1 мл эякулята, а также существенное снижение движения сперматозоидов по категории «а», а в спермограммах мужчин с тератозооспермией – уменьшение количества морфологически нормальных сперматозоидов и существенное отклонение от нормы индекса Фариса. Выявлена взаимосвязь между причинами возникновения мужского бесплодия и последствиями, которые проявляются изменением качественных и количественных показателей эякулята и репродуктивной системы в целом.
Ключевые слова: мужское бесплодие, спермограмма, астенозооспермия, тератозооспермия, исследования эякулята.

Tarnovska A.V., Heneha A.B., Semochko O.M., Yaremchuk M.M., Yatskiv O.N.
Ivan Franko National University of Lviv

ANALYSIS OF SPERMOGRAPHES OF MEN OF THE MIDDLE AGE GROUP (30-39 YEARS) AT THERATOZOESOPERMIA AND ASTHENOZOESPERMIA

Summary
The article investigates the quantitative and qualitative indicators of ejaculate men aged 30-39 years. Spermograms of men with asthenozoospermia and teratozoospermia have been analyzed. It was shown that the most pronounced pathological changes in spermograms of men suffering from astenozoospermia is a significant increase in the viscosity of semen and fluid in spermatozoa in 1 ml of ejaculate, as well as a significant decrease in spermatozoa movement by category «a», and in spermograms of men, patients on teratozoospermia – a decrease in the number of morphologically normal sperm and a significant deviation from the norm of the Pharis index. The relationship between the causes of male infertility and the consequences of changes in qualitative and quantitative indicators of ejaculation and the reproductive system as a whole are revealed.
Keywords: male infertility, spermogram, asthenozoospermia, teratozoospermia, ejaculate study.

УДК 577.352

ПЕРЕКИСНЕ ОКИСНЕННЯ ЛІПІДІВ У ЗАРОДКАХ В'ЮНА ПРОТЯГОМ РАННЬОГО ЕМБРІОГЕНЕЗУ ЗА ВПЛИВУ АНТИБІОТИКУ ФТОРХІНОЛОНОВОГО РЯДУ БОРОЦИНУ

Тарновська А.В., Генега А.Б., Семочко О.М., Яремчук М.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено інтенсивність процесів перекисного окиснення ліпідів у зародках в'юна у контролі та за впливу бороцину у концентраціях (0,00001%; 0,001%; 0,005%) на різних стадіях розвитку впродовж періоду дроблення бластомерів. Показано, що за дії бороцину в досліджуваних концентраціях відбувається зростання інтенсивності процесів перекисного окиснення ліпідів на початкових стадіях розвитку. Отримані результати дають підставу вважати, що зародки в'юна *Misgurnus fossilis L.* на стадіях синхронних поділів бластомерів є зручною та адекватною тест-системою для дослідження впливу фармакологічних та хімічних чинників на живі організми.
Ключові слова: зародки в'юна, перекисне окиснення ліпідів, брастомери, фторхінолони.

Постановка проблеми. В сучасній біології залишається актуальним пошук тест-систем, які б дозволяли адекватно оцінити вплив фармакологічних засобів на організм людини і тварин. Застосування зародкових об'єктів є перспективним при дослідженні токсичності низки речовин, зокрема, антибіотиків класу фторхінолонів. Останні мають широкий спектр дії та використовуються для лікування захворювань центральної нервової системи, запальних процесів, захворювань ендокринної системи, а також як протиракові і противірусні препарати. Проте ступінь токсичності та механізм їх впливу на клітину остаточно не з'ясовані.

Як показники, що швидко реагують на зовнішні впливи, можна використати процеси перекисного окиснення ліпідів (ПОЛ). Відомо, що продукти ПОЛ впливають на активність мембранозв'язаних ферментів, беруть участь у процесах клітинного поділу та старінні організму. Ранній ембріогенез в цьому аспекті вивчений недостатньо. Зацікавленість до вивчення початкових стадій ембріогенезу зумовлена тим, що в цей час відбувається інтенсивний поділ клітин, а в його регуляції ПОЛ відіграє провідну роль [5; 6].

Фторхінолони – велика група антимікробних препаратів з класу хінолонів. Це високоефективні синтетичні хіміотерапевтичні засоби широкого спектру дії, з переважаючою антибактеріальною активністю, загальнорезобтивною дією і фармакокінетикою, що забезпечує високу ступінь біодоступності, добре проникнення в органи, тканини, біологічні рідини. Відомо, що фторхінолони утворюють хелатні комплекси з катіонами кальцію та магнію [3]. З огляду на це, застосування зародків в'юна, як тест-систем для дослідження впливу фторхінолонів на систему перекисного окиснення ліпідів набуває теоретичного та практичного інтересу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що інтенсивний поділ клітин на початкових етапах ембріогенезу потребує інтенсивного утворення нових клітинних мембран. Тому важливим є визначення інтенсивності перекисного окиснення як показника характеру перетворення ліпідів в ранньому ембріогенезі, який впливає на активність мембранозв'язаних ферментів і швидкість поділу клітин.

Склад і обмін ліпідів в яйцеклітинах і зародках в'юна вивчені недостатньо. Відомо, що значна кількість ліпідів, накопичена під час формування ооцита в жовтку, в подальшому використовується як будівельний матеріал для мембран клітин або як енергетичний субстрат багатьох процесів ембріогенезу, які проходять при різному ступені окиснення ліпідних компонентів [4]. Після запліднення відбувається перебудова структури мембран яйцеклітин, що супроводжується збільшенням текучості їх ліпідної фази, а потім різким зменшенням. Ці зміни пов'язують з впливом кальцію, бо під час активації в цитоплазмі яйцеклітин спостерігають багатократне збільшення вільного кальцію [1; 4], що дійсно може відображатись на стані мембранних ліпідів і їх здатності до ПОЛ. Показано, що в процесі окремих клітинних циклів дроблення бластомерів спостерігається періодичний ріст і спад кількості вільного кальцію в бластодермі. Приведені дані, на думку авторів [4], дають можливість припустити, що за підтримання низького рівня перекисного окиснення ліпідів в ранньому ембріогенезі в значній мірі відповідають антиоксиданти, які, мабуть, є одним з важливих факторів підтримання високої швидкості клітинних дроблень. Поряд з тим пригнічення перекисного окиснення ліпідів на ранніх етапах розвитку не постійне, а змінюється, що, можливо, пов'язано з перерозподілом між жовтком і бластодермою антиоксидантів різних класів і формуванням мембранних структур в новоутворених бластомерах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Порушення регуляції процесів перекисного окиснення відбувається при розвитку патологічних станів в організмі, і, можливо, є одним з факторів, що визначають розвиток відповідних захворювань. Важливим є питання про роль продуктів окиснення в токсичному ефекті різних хімічних сполук, які попадають в організм ззовні [4]. Необхідною умовою для дії їх за цим механізмом є здатність стимулювати утворення пероксидів чи руйнувати природні антиоксиданти. Вважають, що вільні радикали, які утворюються з токсичних сполук, є тими реагентами, які діють на функціональні групи білків мембран і ферментів, порушуючи їх функцію, або вони відіграють роль ініціаторів процесів перекисно-

го окиснення кислот в мембранах і лише як наслідок цього процесу – виникнення токсичних ефектів дії отрути [1; 8].

Мета роботи. Мета роботи полягала у з'ясуванні впливу антибіотиків фторхінолонового ряду на інтенсивність процесів перекисного окиснення ліпідів зародкових клітин в'юна *Misgurnus fossilis L.* Для досягнення цієї мети у роботі вирішували наступні завдання:

– дослідити інтенсивність процесів ПОЛ у зародках в'юна у контролі та за впливу бороцину у концентраціях (0,00001%; 0,001%; 0,005%) на різних стадіях розвитку впродовж періоду дроблення бластомерів.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом досліджень були зародки в'юна на першу, третю та п'яту години розвитку, що відповідає стадіям 2-х, 36-ти та 64-х бластомерів. Яйцеклітини одержували та запліднювали за методом, запропонованим А.А. Нейфахом [2]. Овуляцію стимулювали внутрішньом'язовим уведенням самкам хоріогонічного гонадотропіну (500 од.). Ікру одержували через 36 год після стимулювання. Сім'яники одержували після декапітації та розтину черевної порожнини самців. Ікру запліднювали в чашках Петрі суспензією сперміїв. Через 5-10 хв після запліднення зиготи відмивали та інкубували при температурі 20-22° С у фізіологічному розчині Гольтфретера. Інтенсивність процесів ПОЛ визначали за накопиченням ТБК-активних продуктів (комплексів альдегідів з 2-тіобарбітуровою кислотою) [7]. Досліджували зміну інтенсивності процесів ПОЛ зародків в'юна в період дроблення на стадіях 2-х, 36-ти та 64-х бластомерів. досліджень представлені у вигляді діаграми (рис. 1-3).

Процеси перекисного окиснення в риб є активні вже в ранньому онтогенезі. Показано, що ПОЛ інгібує швидкість поділу клітин зародків [4]. Тому, у яйцеклітинах в'юна спостерігається високий вміст ліпідних антиоксидантів і, як наслідок знижується рівень неферментативного ПОЛ. Його інтенсивність в незапліднених яйцеклітинах є низькою. Через 2 год після запліднення вона підвищується, що пояснюється активацією поділу бластомерів. На стадіях поділу та органогенезу відмічено збільшення (в 2-5 разів) кількості ліпопероксидів та малонового деальдегіду. На розвиток ПОЛ впливають різноманітні фактори. Проте на інтенсивність вільнорадикальних реакцій вплив антибіотиків майже не досліджувався з використанням зародкових об'єктів. Тому для з'ясування шляхів та механізмів впливу антибіотиків фторхінолонового ряду на еукаріотичні клітини, доцільно провести дослідження впливу фторхінолону бороцину на інтенсивність процесів ліпопероксидації у зародках в'юна на різних стадіях раннього розвитку.

Інтенсивність вільнорадикальних реакцій у зародків в'юна, інкубованих у середовищі Гольтфретері на стадії 2 бластомерів становить 94,3±0,7 ммоль/мг білка, p≥0,99. На стадії 32 бластомери, що відповідає третій годині розвитку інтенсивність процесу ПОЛ досягає максимуму і становить 95,3±0,6 ммоль/мг білка, p≥0,99, але через 2 години розвитку інтенсивність вільнорадикальних процесів достовірно знижується (89,5±0,4 ммоль/мг білка, p≥0,99).

Дослідження вмісту кінцевих продуктів ПОЛ за впливу фторхінолону бороцину є високоінформативним і дає уяву про перебіг процесів ПОЛ у динаміці. Тому наступним етапом було дослідити вплив бороцину на процеси перекисного окиснення ліпідів у концентраціях 0,0001%, 0,001% та 0,005%. Загальна інтенсивність процесів ліпопероксидації на початкових стадіях розвитку становила 144,4±0,7 ммоль/г білка, p≥0,99.

На подальших стадіях відмічено незначне зростання інтенсивності ПОЛ з подальшим зниженням (3 год розвитку – 95,9±0,6 ммоль/мг білка та 5 год розвитку – 89,5±0,4 ммоль/мг білка).

Нами показано, що на стадії другого поділу за впливу бороцину у низьких концентраціях (0,0001% та 0,001%) спостерігається вірогідне збільшення інтенсивності процесів ПОЛ відносно контролю (p≥0,99). За впливу бороцину у концентраціях 0,001% та 0,005% на стадії 32 бластомери накопичення ТБК-позитивних продуктів вірогідно збільшується відносно контролю (p≥0,99).

Через 2 год розвитку (стадія 252 бластомерів) за впливу фторхінолонів у досліджуваних кон-

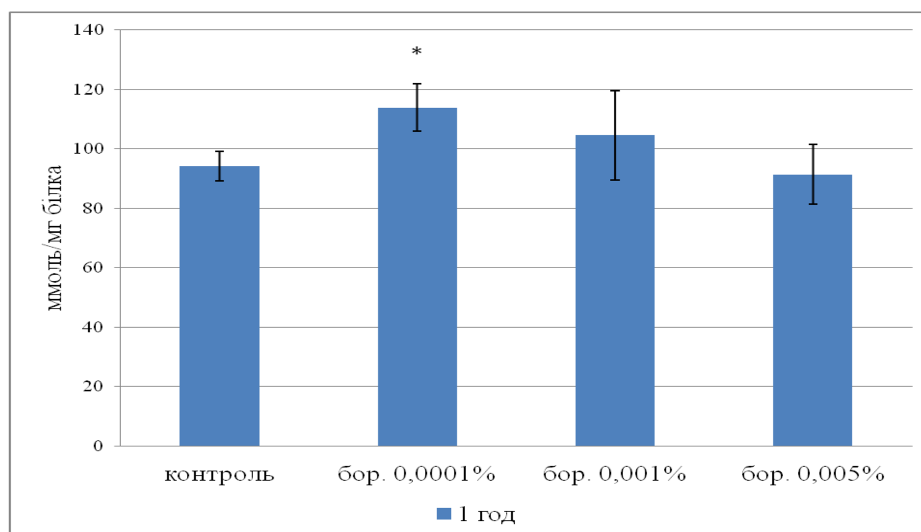

Рис. 1. Інтенсивність процесів ліпопероксидації у зародках в'юна, інкубованих у середовищі Гольтфретера за впливу антибіотика фторхінолонового ряду бороцину у різних концентраціях на першу годину розвитку

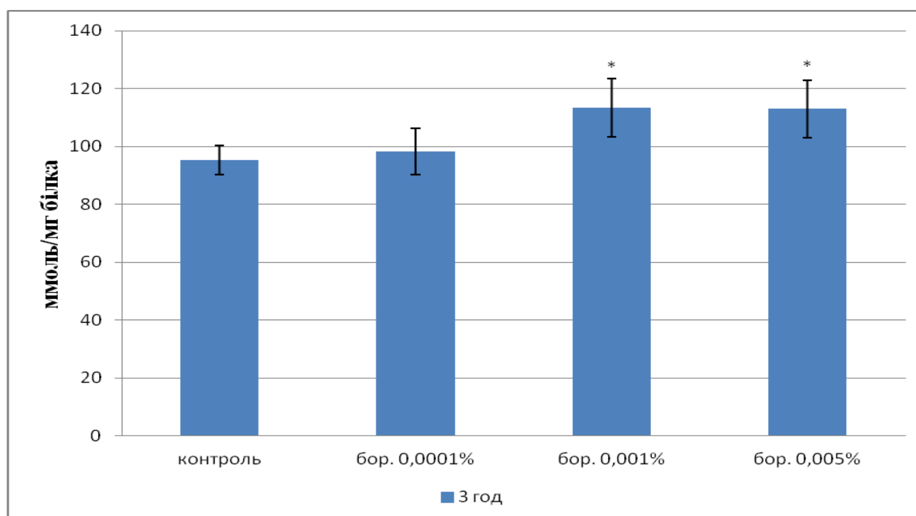

Рис. 2. Інтенсивність процесів ліпопероксидації у зародках в'юна, інкубованих у середовищі Гольтфретера за впливу антибіотика фторхінолонового ряду бороцину у різних концентраціях на третю годину розвитку

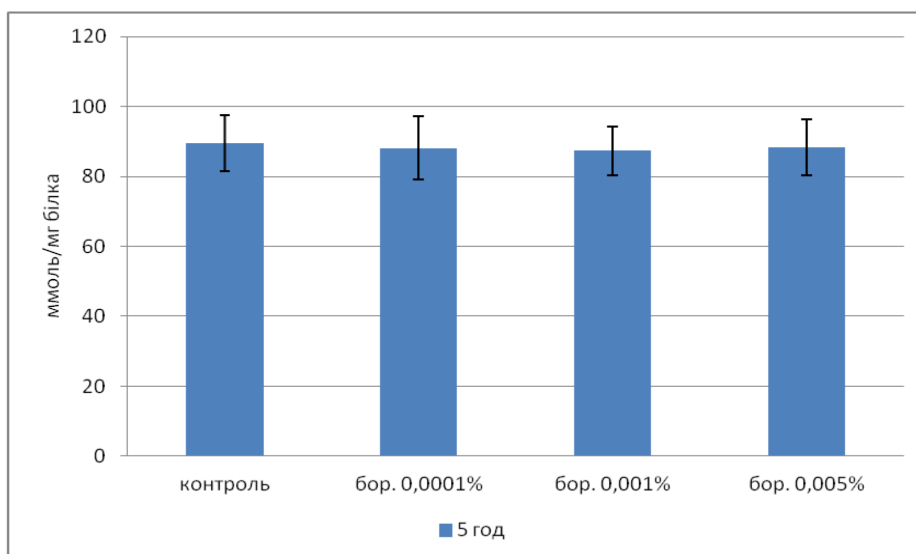

Рис. 3. Інтенсивність процесів ліпопероксидації у зародках в'юна, інкубованих у середовищі Гольтфретера за впливу антибіотика фторхінолонового ряду бороцину у різних концентраціях на п'яту годину розвитку

центраціях інтенсивність накопичення продуктів ПОЛ суттєво не відрізняється від контролю.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, отримані нами результати щодо перебігу вільнорадикальних реакцій свідчать про зростання інтенсивності процесів ПОЛ на початкових стадіях розвитку. Отримані результати дають підставу вважати, що зародки в'юна *Misgurnus fossilis L.* на стадіях синхронних поділів бластомерів є зручною та адекватною тест-системою для дослідження впливу фармакологічних та хімічних чинників на живі організми.

Список літератури:

1. Владимиров Ю.А. Свободные радикалы в биологических системах // Сорос. образ. журн. ISSEP. – 2000. – Т. 6, № 12. – С. 13-19.
2. Нейфах А.А. Молекулярная биология процессов развития. – М.: Наука, 1977. – 311 с.
3. Падейская Е.Н., Яковлев В.П. Антимикробные препараты группы фторхинолонов в клинической практике. – М.: Лагота, 1998. – 351 с.
4. Процеси перекисного окиснення ліпідів у живих організмах: монографія / Н.П. Головчак, А.В. Тарновська, Г.І. Коцюмбас, Д.І. Санагуський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 252 с.
5. Тарновська А.В. Біохімічний та цитологічний аспекти дослідження впливу антибіотику бороцину в ранньому ембріогенезі / Тарновська А.В., Целевич М.В., Мандзинець С.М., Мажак К.Д., Санагурський Д.І. // Сучасні проблеми епідеміології, мікробіології та гігієни. Матеріали конференції, Львів, 19-20 травня, 2006. – С. 109-112.
6. Тарновська А.В. Дослідження впливу фторхінолону бороцину на розвиток зародків в'юна протягом раннього ембріогенезу. Біохімічний та цитологічний аспекти / М.В. Целевич, А.В. Тарновська, Г.І. Коцюмбас, Д.І. Санагурський // Біологія тварин. – 2005. – 7, № 1/2. – С. 143-151.

7. Тимирбулатов Р.А., Селезнев Е.И. Метод повышения интенсивности свободнорадикального окисления липидосодержащих компонентов крови и его диагностическое значение // Лаб. дело. – 1981. – № 4. – С. 209-211.
8. Яцків О. Інтенсивність процесів перекисного окиснення ліпідів у зародках в'юна за впливу катіонів кальцію та магнію / Яцків О., Тарновська А. // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. – 2014. – Вип. 68. – С. 101-108.

Тарновская А.В., Генега А.Б., Семочко Е.Н., Яремчук М.М.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПЕРЕКИСНОЕ ОКИСЛЕНИЕ ЛИПИДОВ ЗАРОДЫШЕЙ ВЬЮНА НА ПРОТЯЖЕНИИ РАННЕГО ЭМБРИОГЕНЕЗА ПРИ ВЛИЯНИИ АНТИБИОТИКА ФТОРХИНОЛОНОВОГО РЯДА БОРОЦИНА

Аннотация
В статье исследованы интенсивность процессов перекисного окисления липидов зародышей вьюна в контроле и при воздействии бороцина в концентрациях (0,00001%; 0,001%; 0,005%) на разных стадиях развития в течение периода дробления бластомеров. Показано, что при действии бороцина в исследуемых концентрациях происходит рост интенсивности процессов перекисного окисления липидов на начальных стадиях развития. Полученные результаты дают основание считать, что зародыши вьюна Misgurnus fossilis L. на стадиях синхронных делений бластомеров являються удобной и адекватной тест-системой для исследования влияния фармакологических и химических факторов на живые организмы.
Ключевые слова: зародыши вьюна, перекисное окисление липидов, брастомеры, фторхинолоны.

Tarnovska A.V., Heneha A.B., Semochko O.M., Yaremchuk M.M.
Ivan Franko National University of Lviv

LIPID PEROXIDATION IN LOACH EMBRYOS DURING EARLY EMBRYOGENESIS UNDER INFLUENCE OF FLUOROQUINOLONE ANTIBIOTIC BOROCINE

Summary
In the article the intensity of the processes of lipid peroxidation in the germins of the liver in the control and under the influence of borocin in the concentrations (0,00001%, 0,001%, 0,005%) at different stages of development during the period of crushing of blastomers is investigated. It is shown that the effects of borocin in the concentrations studied increase the intensity of lipid peroxidation processes in the initial stages of development. The obtained results suggest that the germs of Misgurnus fossilis L. in the stages of synchronous blastomeric divisions are a convenient and adequate test system for the study of the influence of pharmacological and chemical factors on living organisms.
Keywords: loach embryos, lipid peroxidation, blastomeres, fluoroquinolones.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 611.08-572.512

ЖЕНСКИЙ ГАНДБОЛ: ОСОБЕННОСТИ ПОЛОВЫХ СОМАТОТИПОВ В РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУППАХ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма,
Классический приватный университет, г. Запорожье

В представленной статье рассмотрены результаты проведённого исследования, которые затрагивают рассмотрение особенностей половых соматотипов у спортсменок, занимающихся гандболом. С целью изучения особенностей значений индекса полового диморфизма, после проведение ряда антропометрических показателей, было проведено соматотипирование, в каждой из трёх возрастных групп. В результате анализа полученных данных, было установлено, что наибольшее число спортсменок, с инверсивными половыми соматотипами, было выявлено у гандболисток юношеского и I репродуктивного возрастов. Полученные данные, указывающие на доминирование спортсменок с мезоморфным и андроморфным половыми соматотипами, могут быть расценены, как результат интенсивных адаптивных соматических изменений, происходящих у спортсменок.
Ключевые слова: спортсменки, гандбол, пубертатный возраст, юношеский возраст, первый репродуктивный возраст, индекс полового диморфизма, половые соматотипы, морфофункциональные изменения, инверсия, адаптация.

Постановка проблемы. Проблемы современного женского спорта, и медико-биологических проблем, связанных с ним, постоянного находятся в центре внимания учёных, тренеров, спортивных медиков, психологов, физиологов и, естественно, самих спортсменок [1, с. 209-214; 3, с. 7-9; 4, с. 18-26; 5, с. 20-25; 9]. Проведено много разноплановых научных исследований, касающихся разнообразных аспектов соматических, а также и психологических изменений в организме женщин-спортсменок. В любом виде спорта, в котором задействованы женщины-спортсменки, необходимым является изучение многообразных морфофункциональных изменений. Процессы адаптационных преобразований, в разные возрастные периоды у спортсменок, по нашему мнению, ещё изучены не в полном объёме, и требуют дальнейших, многовекторных исследований [3, с. 7-9; 4, с. 18-26; 7, с. 140-142; 8, с. 26-29]. Это касается и процесса изучения инверсий индекса полового диморфизма (далее ИПД), напрямую связанного с интенсивными физическими и психологическими изменениями у спортсменок, как в процессе тренировок, так и соревнований. Так, согласно мнению большинства исследователей данной проблемы, процесс инверсии ИПД в сторону маскулинизации спортсменок, увеличивает вероятность повышения их спортивных результатов [1, с. 209-214; 2, с. 68-70; 5, с. 20-25; 6, с. 76-78; 8, с. 26-29; 11, с. 154-158].

Анализ последних исследований и публикаций. При анализе доступной отечественной научной и научно-исследовательской литературы, касающейся рассмотрения вопросов полового диморфизма в женском спорте, с изучением проблем морфофункциональных изменений в половых соматотипах у спортсменок разных возрастных групп, виявлено достаточное количество. Но, научно-исследовательских работ, отечественных и зарубежных исследователей, посвящённых морфофункциональным изменениям и инверсиям значений половых соматотипов у гандболисток разных возрастных групп, нами практически, не было виявлено. Среди работ, которые посвященны вопросам показателей ИПД, и изучению их в половых соматотипах, а также морфофункциональных значений и их изменений у спортсменок, следует отнести исследования таких авторов, как: Ю.В. Корягина, С.В. Матук, 2010; Т.П. Замчий, Ю.В. Корягина, 2011; С.Я. Надеина, В.М. Клоц, Л.А. Звягинцева и др., 2011; И.А. Грец, Г.Н. Грец, И.М. Силованова, 2013; Д.А. Зайцев, Ю.П. Ивонина, 2013; Н.Д. Нененко, О.А. Абрамова, Н.В. Черницына, Р.В. Кучин, 2014; В.Б. Мандриков, Р.П. Самусев, Е.В. Зубарева, Е.С. Рудаскова, Г.А. Адельшина, 2015; К.А. Бугаевский, 2013-2018. Вопросы, связанные с особенностями морфофункциональных показателей и адаптивних изменений у спортсменок-гандболисток, в разных возрастных группах, занимались такие исследователи, как: М.А. Перетряхина, И.В. Петрачева, 2003; Е.А. Олейник, 2013; М.А. Петрова, 2015; К.А. Бугаевский, М.В. Михальченко, 2017.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Адаптивные процессы и их взаимосвязь с уровнем и интенсивностью комплекса нагрузок у спортсменок в их онтогенезе, инверсии ряда морфофункциональных показателей и психологических значений, вот та сфера научно-исследовательских интересов, которую можно отнести к ещё, не до конца решённым пробле-

мам современного женского спорта, требующая пристального изучения [3, с. 7-9; 4, с. 18-26; 5, с. 20-25; 6, с. 76-78; 7, с. 140-142; 11, с. 154-158; 12, с. 1068-1075]. Не являются исключением и вопросы изучения морфофункциональных изменений и инверсий значений ИПД в женском гандболе [1, с. 209-214; 10, с. 94-08; 11, с. 154-158; 12, с. 1068-1075].

Цель статьи: представление полученных показателей, свидетельствующих об изменённых анатомо-антропометрических и морфофункциональных изменениях соматических составляющих полового диморфизма, выявленных половых соматотипов, у спортсменок разных возрастных групп, занимающихся гандболом.

Изложение основного материала. Базой, для проведения исследования явились спортивные секции и клубы, в которых тренировались спортсменки пубертатного (n=25), юношеского (n=27), и I репродуктивного возраста (n=22), занимающиеся гандболом. Всего, в проводимом исследовании, приняло участие 74 спортсменки. Уровень спортивного мастерства гандболисток, принявших участие в проводимом исследовании – от I спортивного разряда, до кандидатов в мастера спорта (КМС) и мастеров спорта (МС). При проведении данного исследования, нами были применены такие методы исследования, как: антропометрические измерения (длина тела, ширина плеч (далее ШП), ширина таза (ШТ). Также, после получения данных антропометрических значений, были проведены математические перерасчёты, для определения показателей индекса полового диморфизма (ИПД), в соответствии с формулой для его исчисления, предложенной Дж. Таннером и У. Маршаллом (1996, 2004) [1, с. 209-214; 2, с. 68-70; 6, с. 76-78; 8, с. 26-29; 11, с. 154-158; 12, с. 1068-1075]. Используя полученные значения ИПД, нами было проведено соматотипирование у спортсменок, во всех трёх исследуемых группах.

Все спортсменки группы пубертатного возраста (n=25), имели средний возраст 14,25±0,85 лет, Стаж занятий данным видом спорта – от 2-х до 4,5 лет. Интенсивность занятий – 4-5 раз в неделю, 2-2,5 час. Их длина тела составила 167,43±0,77 см, масса тела – 59,23±0,45 кг ($p \leq 0,05$) кг. Показатели ШП в данной группе имели такие значения – 26,74±1,07 см, ШТ – 31,78±0,96 см ($p \leq 0,05$).

В группе спортсменок-гандболисток юношеского возраста (n=27), нами были получены следующие данные: средний возраст спортсменок составил 18,47±0,78 лет. Средние показатели длины тела спортсменок – 171,24±0,76 см, масса тела – 63,59±0,41 кг ($p \leq 0,05$). Антропометрические показатели ШП – 32,45±1,03 см ($p \leq 0,05$), ШТ – 26,88±1,09 см ($p \leq 0,05$). Стаж занятий данным видом спорта – от 4-х до 7 лет. Интенсивность занятий – не менее 5 раз в неделю, от 2-х до 3,5 часов.

В группе спортсменок I репродуктивного возраста (n=22), были получены такие данные: средний возраст составляет 23,48±1,18 лет. Длина тела – 174,56±1,07 см ($p \leq 0,05$), масса тела – 67,53±1,26 кг ($p \leq 0,05$). Стаж занятий – от5,5 до 10 лет. Интенсивность тренировок – 5-6 раз в неделю, не менее 3-х часов. Данная группа спортсменок имеет самый высокий, по интенсивности, уровень тренировок и их интенсивность, а также значительный соревновательный опыт. Антропометрическое измерение ШП составило – 34,47±0,79 см ($p \leq 0,05$), ШТ – 27,13±0,67 см ($p \leq 0,05$).

Анализ полученных результатов измерения ширины плеч и ширины таза во всех трёх группах гандболисток, показывает, что у девушек ШП, значительно превышает ШТ. При этом, данные соотношения увеличиваются по мере взросления спортсменок. Во всех трёх группах, антропометрические показатели ширины таза меньше её анатомической нормы в 28-29 см [1, с. 209-214; 7, с. 140-142; 8, с. 26-29; 10, с. 94-08], что является признаком анатомически узкого таза [1, с. 209-214]. При этом, тип фигуры большинства спортсменок имеет вид перевёрнутой трапеции, что, вместе с соотношением полученных нами показателей ШП/ШТ указывает на маскулинный тип фигуры у спортсменок.

После определения значений ширины плеч и ширины таза, все спортсменки трёх исследуемых групп, были распределены на половые соматипы, согласно показателей ИПД по классификации Дж. Таннера и У. Маршалла (2004) [1, с. 209-214; 7, с. 140-142; 8, с. 26-29; 10, с. 94-08]. Результаты проведённого соматотипирования, и распределения спортсменок по половым соматотипам, представлены в табл. 1.

Как видно из приведённых в таблице 1 данных, в группе спортсменок пубертатного возраста (n=25) доминируют спортсменки с биологически детерминированным гинекоморфным половым соматотипом. Но, уже формируется переходный, мезоморфный половой соматотип, более, чем у каждой 4-й гандболистки, при полном отсутствии в данной группе представительниц андроморфного полового соматотипа.

В группе гандболисток юношеского возраста (n=27), при наличии только 5 спортсменок с физиологическим гинекоморфным соматотипом, уже

Таблица 1

Результаты распределения спортсменок по половым соматотипам

Наименования показателя	Гинекоморфный половой соматотип	Мезоморфный половой соматип	Андроморфный половой соматотип
Спортсменки пубертатного возраста (n=25)	18 (72,00%) спортсменок	7 (28,0%) спортсменок	–
Спортсменки юношеского возраста (n=27)	5 (18,52%) спортсменок	18 (66,67%) спортсменок	4 (14,82%) спортсменки
Спортсменки I репродуктивного возраста (n=22)	2 (9,09%) спортсменки	15 (68,18%) спортсменок	5 (22,73%) спортсменок

Источник: данные автора

имеются 22 (81,48%) спортсменки, с доминирующими в данной группе, инверсивными (мезоморфным и андроморфным) половыми соматотипами.

Ещё более изменённая динамика распределения спортсменок на половые соматотипы, отмечена в группе спортсменок I репродуктивного возраста (n=22). В этой группе, лишь у 2-х спортсменок, пока ещё сохранён гинекоморфный половой соматотип, при том, что инверсивные мезоморфный и андроморфный соматотипы определены уже у 20 (90,91%) гандболисток.

Полученные данные, по всем трём исследуемым возрастным группам, выявили наличие в каждой из трёх групп гандболисток, спортсменок, у которых был определён переходный, мезоморфный половой соматотип. Его наличие в каждой из групп следующее: в группе пубертатного возраста (n=25), он был выявлен у 7 (28,0%) спортсменок, у спортсменок юношеского возраста (n=27), уже у 18 (66,67%) спортсменок, в группе гандболисток I репродуктивного возраста (n=22) – у 15 (68,18%) спортсменок. Во всех трёх исследуемых группах гандболисток (n=74), удельный вес спортсменок с инверсивным мезоморфным половым соматотипам составил – 40 (54,05%), т.е он был определён более, чем у каждой второй спортсменки, принявшей участие в проводимом исследовании.

Что касается наличия явного инверсионного для женщин-спортсменок, андроморфного полового соматотипа, то его распространённость во всех трёх возрастных группах гандболисток, такова: он был определён у 9 (12,16%) всех спортсменок. Этот половой соматотип, был определён нами у спортсменок юношеского (14,82%) и I репродуктивного возраста (22,73%), которые имели самый большой спортивный стаж и наиболее активно принимающих участие в тренировочно-соревновательном процессе. Общее количество молодых гандболисток, из разных возрастных групп, у которых были определены изменённые, патофизиологичные инверсивные половые соматотипы (мезоморфный и андроморфный), составило 49 (66,22%) спортсменок.

Нами, дополнительно, путём интервьюирования, было установлено, что у подавляющего большинства гандболисток с инверсивными половыми соматотипами имеются разнообразные, в т.ч. и комбинированные нарушения менструального цикла, а также психологические проблемы, проявляющиеся как в явлениях враждебности и агрессивности, так и перемежающиеся проявлениями депрессии. При этом, большинство имеющихся репродуктивных изменений определяется у молодых гандболисток, начавших свои интенсивные занятия спортом, до появления у них первой менструации. Эти соматические и психологические изменения, а также выявленные нарушения в проявлениях половых соматотипов, были расценены нами, как результат адаптивных процессов у спортсменок, и являющиеся результатом интенсивных физических и психологических нагрузок. Изучение нарушений со стороны репродуктивной системы спортсменок и психологические изменения, будут целью следующих исследований этих же возрастных группах спортсменок.

С учётом всего вышеизложенного можно сделать следующие **выводы**:

1. Во всех исследуемых возрастных группах выявлены инверсивные половые соматотипы – мезоморфный и андроморфный.
2. Наличие во всех трёх группах спортсменок инверсивных половых соматотипов, было суммарно выявлено у 49 (66,22%) спортсменок.
3. Инверсивные половые соматотипы были зафиксированы в группах спортсменок (юношеский и I репродуктивный возраст), где у спортсменок самый высокий спортивный стаж, и самые максимальные (по времени и интенсивности тренировок) физические и психо-эмоциональные нагрузки.
4. Выявленные многочисленные инверсии половых соматотипов, во всех исследуемых группах, расцениваются нами, как результат интенсивных (возможно, порой, и не адекватных) физических и психологических нагрузок.

Перспектива дальнейших исследований в данном направлении состоит в исследовании ряда психологических показателей (уровни агрессивности, ситуативной и личностной тревожности, определение гендерной идентификации типа личности) у данной группы спортсменок.

Список литературы:

1. Бугаевский К.А. Особенности значений полового диморфизма и показателей гендерной идентификации типа личности у спортсменок в ряде игровых командных видах спорта / К.А. Бугаевский, М.В. Михальченко // Український журнал медицини, біології та спорту. – 2017 (квітень). – № 1(3). – С. 209-214.
2. Грец И.А. Оценка выраженности полового диморфизма по морфофункциональным показателям спортсменов-метателй высокой квалификации / И.А. Грец, Г.Н. Грец, И.М. Силованова // Теория и практика физической культуры. – 2013. – № 5. – С. 68-70.
3. Зайцев Д.А., Ивонина Ю.П. Морфологические показатели полового диморфизма у спортсменок разного телосложения / Д.А. Зайцев, Ю.П. Ивонина // Вестник магистратуры. – 2013. – № 2(17). – С. 7-9.
4. Замчий Т.П. Морфологические, функциональные и психологические особенности спортсменов и спортсменок силовых видов спорта с позиции полового диморфизма / Т.П. Замчий, Ю.В. Корягина // Лечебная физкультура и спортивная медицина. – 2011. – № 7. – С. 18-26.
5. Исследование полозависимых характеристик спортсменок, представительниц феминных, маскулинных и нейтральных видов спорта / Н.Д. Ненeнко, О.А. Абрамова, Н.В. Черницына, Р.В. Кучин // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6. – С. 15-25.
6. К вопросу об инверсии показателей полового диморфизма у представительниц маскулинных видов спорта / В.Б. Мандриков, Р.П. Самусев, Е.В. Зубарева, Е.С. Рудаскова, Г.А. Адельшина // Вестник ВолгГМУ. – № 4(56). – 2015. – С. 76-78.
7. Корягина Ю.В. Морфологические особенности спортсменов как результат адаптации к занятиям разными силовыми видами спорта / Ю.В. Корягина, С.В. Матук // Омский Научный Вестник. – 2010. – № 4(89). – С. 140-142.

8. Надеина С.Я. Определение морфофункциональных особенностей у спортсменов с различными соматотипами по классификации Дж. Таннера / С.Я. Надеина, В.М. Клоц, Л.А. Звягинцева и др. // Известия АлтГУ. – 2011. – № 3-2. – С. 26-29.
9. Олейник Е.А. Женщины, спорт, здоровье. Конституциональные особенности, состояние здоровья и образ жизни женщин-спортсменок : Монография / Е.А. Олейник. – Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2013. – 163 с.
10. Олейник Е.А. Анатомо-антропологические характеристики спортсменок игровых видов спорта / Е.А. Олейник // Ученые записки университета Лесгафта. – 2013. – № 6(100). – С. 94-98.
11. Перетряхина М.А. Половой диморфизм физической подготовленности игроков высокой квалификации в гандболе / М.А. Перетряхина, И.В. Петрачева // Спортивные игры в физическом воспитании, рекреации и спорте: материалы 2-ой междунар. научно-практич. конф. – Смоленск: Смол. гос. ин-т физической культуры. – 2003. – С. 154-158.
12. Петрова М.А. Изучение половых особенностей в физической подготовленности гандболисток на этапе спортивного совершенствования / М.А. Петрова // В мире научных открытий. – 2015. – № 3.2. – С. 1068-1075.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту і туризму,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ЖІНОЧИЙ ГАНДБОЛ: ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВИХ СОМАТОТИПІВ В РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ

Анотація
У представленій статті розглянуто результати проведеного дослідження, які стосуються розгляду особливостей статевих соматотипів у спортсменок, що займаються гандболом. З метою вивчення особливостей значень індексу статевого диморфізму, після проведення визначення ряду антропометричних показників, було проведено соматотипування, в кожній з трьох вікових груп. В результаті аналізу отриманих даних, було встановлено, що найбільша кількість спортсменок, з інверсивними статевими соматотипами, було виявлено у гандболісток юнацького та першого репродуктивного віку. Отримані нами дані, що вказують на домінування спортсменок з мезоморфним і андроморфним статевими соматотипами, можуть бути розцінені, як результат інтенсивних адаптивних соматичних змін, що відбуваються у спортсменок.
Ключові слова: спортсменки, гандбол, пубертатний вік, юнацький вік, перший репродуктивний вік, індекс статевого диморфізму, статеві соматотипи, морфофункціональні зміни, інверсія, адаптація.

Bugaevsky K.A.
Institute of Health, Sports and Tourism,
Classical Private University, Zaporozhye

WOMEN'S HANDBALL: PECULIARITIES OF SEXUAL SOMATOTYPES IN DIFFERENT AGE GROUPS

Summary
In the presented article we considered the results of the conducted research concerning the features of sexual somatotypes in female handball players. In order to study the features of the values of sexual dimorphism index, we first measured a number of anthropometric indicators. As a result of the obtained data analysis, we noted that the greatest number of athletes with inverse sexual somatotypes was revealed in groups of adolescents and the first reproductive age. The obtained data revealed the presence in each of the three groups of female handball players those who had a transitional, mesomorphic sexual somatotype. Inverted sex somatotypes were recorded in the older groups of athletes (adolescents and the first reproductive age), where the athletes had the greatest sports experience, and the highest (in terms of time and intensity of training) physical and psycho-emotional loads. The obtained data, indicating the dominance of athletes with mesomorphic and andromorphic sex somatotypes, can be explained by the intensive adaptive somatic changes occurring in female athletes.
Keywords: female athletes, handball, pubertal age, adolescence, first reproductive age, sexual dimorphism index, sexual somatotypes, morphofunctional changes, inversion, adaptation.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616-075:616.98578.828:61636-002.14

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОТИВІРУСНОЇ ТЕРАПІЇ У ХВОРИХ НА ХРОНІЧНИЙ ГЕПАТИТ С ТА ВІЛ-ІНФЕКЦІЮ

Коцур О.С.
Вінницька обласна клінічна дитяча інфекційна лікарня
Коцур Л.Д., Медражевська Я.А., Фік Л.О.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

На сьогоднішній день інфекція, викликана вірусом гепатиту С широко розповсюджена серед пацієнтів, хворих на ВІЛ-інфекцію. Імунодефіцит при HIV призводить до прогресування вірусного гепатиту. На сьогодні, досконало невідомі механізми розвитку фіброзу печінки у коінфікованих осіб. Ознакою ефективності противірусної терапії при веденні хворих з коінфекцією HCV/HIV є елімінація вірусу гепатиту С або, принаймні, уповільнення розвитку фіброзу печінки. В статті приведені дані про ефективне та безпечне застосування софосбувіру у пацієнтів з HCV/HIV.
Ключові слова: хронічний гепатит С, ВІЛ-інфекція, противірусна терапія, коінфекція HCV/HIV, софосбувір.

Постановка проблеми. На сьогодні інфекції, викликані вірусами імунодефіциту людини (ВІЛ) та гепатиту С (ВГС), є глобальною проблемою охорони здоров'я внаслідок їх зростаючої розповсюдженості, високих рівнів захворюваності та смертності, зумовлених цими захворюваннями [1, с.95]. Поширеність коінфекції хронічний гепатит С (ХГС) – вірус імунодефіциту людини (HCV/HIV) є високою внаслідок спільних шляхів передачі інфекції, а епідеміологічні дані свідчать про те, що 30% ВІЛ (HIV)-інфікованих хворих одночасно страждають HCV-інфекцією [2, с. 121; 3, с. 24]. При цьому у 90% пацієнтів зі сполученням інфекцій HIV і HCV у крові виявлено РНК ВГС [4, с. 295].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники М.К. Мамєдов, Л.В. Мороз, Н.О. Бабій, А.Л. Гураль, Н.В. Матієвська, В.М. Циркунов, Н.І. Прокопчик займалися проблемами антиретровірусної терапії у HIV-інфікованих хворих, що одночасно страждають HCV-інфекцією, проте залишається низка питань з приводу розробки ефективного та безпечного лікування ХГС у коінфікованих пацієнтів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Згідно із сучасними даними, ВГС безпосередньо не впливає на перебіг HIV-інфекції [5, с. 385]. В свою чергу у пацієнтів з ВІЛ-інфекцією відмічається більш швидке і часте прогресування хронічного гепатиту С [6, с. 17; 7, с. 38; 8, с. 15; 9, с. 18; 10, с. 310]. Застосування ефективної антиретровірусної терапії (АРТ) при лікуванні HIV-інфекції подовжує тривалість життя даної категорії хворих, але на фоні HCV-інфекції у цих хворих наростає печінкова недостатність, що в майбутньому є основною причиною смерті. Тому актуальною є проблема ефективного та безпечного лікування ХГС у коінфікованих осіб.

У хворих на коінфекцію HCV/HIV спостерігається більша вираженість процесів некротичного запалення та фіброзування, ніж у групі пацієнтів з моноінфекцією ВГС [11, с. 333]. У осіб з HCV/HIV додатковим фактором, пов'язаним з прогресуванням фіброзу, є імуносупресія [12, с. 2211; 13, с. 223; 14, с. 1570]. На сьогодні, досконало невідомі механізми розвитку фіброзу печінки у коінфікованих хворих. Вивчення прогресування фіброзу печінки, особливо в динаміці, та чинників, що його провокують, залишаються дуже актуальними. На сьогодні основною метою ведення хворих з HCV/HIV є елімінація вірусу гепатиту С або принаймні уповільнення розвитку фіброзу печінки [15, с. 35].

Мета статті. Головною метою цієї статті є оцінка ефективності противірусної терапії зі застосуванням софосбувіра у хворих на ВІЛ та ХГС.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставлених завдань нами було обстежено 32 хворих з коінфекцією HCV/HIV. Хворі спостерігались на базі Вінницького обласного "Центру профілактики та боротьби зі СНІДом", протягом 2015-2016 років. Серед них було 25 (78,1%) чоловіків та 7 (21,9%) жінок. В контрольну групу включені ті ж хворі після отриманої терапії. Середній вік чоловіків склав 39,64±1,22 років, а у жінок 34,71±2,45 років. Всі пацієнти були працездатного віку: 36-45 років в кількості 19 (59,37%) пацієнтів, 25-35 років – 9(28,12%) хворих, а 4 (12,5%) пацієнти – 46 років і старше.

Верифікація діагнозу ХГС проводилась на підставі виявлення в сироватці крові хворих HCV-RNA якісним та кількісним методом ПЛР (на тест-системах НПФ «ДНК-технология», Росія), генотипу вірусу та AbHCV cor, NS4, NS5 – імуноферментним методом на тест-системах «Вектор Бест», Росія.

Якісна методика ПЛР полягала у застосуванні зворотної транскрипції РНК з отриманням комплементарної ДНК (кДНК) та подальшій її ампліфікації, що дозволяла протягом кількох годин розмножити певну послідовність ДНК у кількості, що переважає вихідну в 10-12 разів (чутливість методу – >100 МО/мл).

Для оцінки концентрації HCV-RNA в роботі був використаний кількісний варіант ПЛР. З ме-

тою визначення вірусного навантаження (низьке вірусне навантаження – ≤600000 МО/мл, високе вірусне навантаження – >600000 МЕ/мл) використано кількісний метод ПЛР, що здійснювався на діагностичних тест-системах НПФ «ДНК-Технология» (Росія).

Генотипування HCV-RNA проводилось методами, що базуються на використанні ПЛР з типоспецифічними праймерами для отримання продуктів ампліфікації різної довжини. Про наявність того чи іншого генотипу судили з розміру ампліфікованого продукту. В якості праймерів використовувались типоспецифічні зонди, інформація про які розташована в E1, cor або NS5-ділянках HCV-RNA. Дослідження виконувалось на тест-системах «Амплісенс» (Росія).

Лабораторна діагностика ВІЛ-інфекції проводилась з використанням серологічних методів. На першому, скринінговому етапі обстеження, визначалися сумарні антитіла до ВІЛ у сироватці крові методом твердофазного імуноферментного аналізу (ІФА) (ELISA – enzyme-linked immunosorbent assay) на спектрофотометрі з довжиною хвилі від 400 до 700 нм (Tecan Austria GmbH, Швейцарія) із використанням стандартних систем. У випадку позитивного результату аналіз в лабораторії проводився двічі (з тією самою сироваткою) і при отриманні, хоча б одного позитивного результату, сироватка направлялася на тест-підтвердження.

Для підтвердження специфічності результатів – виявлення в сироватці крові антитіл до протеїнів ВІЛ (gp160, gp120, gp41) в сполученні з антитілами до ядерного білка p24 – проводилось дослідження в сироватці крові методом ІФА.

З урахуванням скарг, загального стану хворого, даних об'єктивного обстеження, результатів лабораторного, біохімічного, імунологічного обстеження, основного діагнозу та супутньої патології було призначено лікування. Протягом лікування пацієнти отримували антиретровірусну терапію, яка була їм призначена для лікування основної патології та препарати для лікування ХГС. Лікування HCV-інфекції включало в себе базову та етіотропну терапію. До базової відносились дотримання дієти №5, обмеження фізичного навантаження, отримання пацієнтами психоемоційної та соціальної підтримки, лікування супутньої патології.

В якості етіотропної терапії використовували препарат прямої дії софосбувір (SOF) в дозі 400 мг 1 раз на добу, рибавірин (RBV) та ПЕГ інтерферон (PegIFN). В залежності від генотипу, додавався в схему PegIFN та визначалась тривалість терапії 12 чи 24 тижня.

Генотипування вірусного гепатиту С має важливу прогностичну значимість і визначає склад і тривалість комбінованої терапії. Наприклад, особи, інфіковані вірусом гепатиту С 2а генотипу, мають менш важкий перебіг захворювання та більш низький рівень віремії (концентрації вірусу в крові) і істотно краще реагують на традиційну противірусну терапію, ніж хворі, заражені вірусом 1в або 1а генотипу. Генотипу 1b є найпоширенішим в країнах колишнього пострадянського простору. Цей генотип складніше від інших піддається лікуванню препаратами на основі інтерферону, проте з введенням безінтерферонових схем лікування, ефективність лікування хворих з даних типом значно покращилася [16, с. 29].

У нашому дослідженні у пацієнтів переважає генотип 3а, який був виявлений у18 (56,25%) осіб та генотип 1в – у 12 (40,62%) хворих.

Генотип 1в ми виявили у 13(40,62%) чоловік, яким було призначено SOF у дозі 400 мг, RBV (в залежності від ваги пацієнта (1000 або 1200 мг у пацієнтів <75 кг або ≥75 кг відповідно) та PegIFN протягом 12 тижнів.

Генотип 2 був у 1 (3,12%) пацієнта і він отримував терапію у складі софосбувіра та рибавірину на протязі 12 тижнів.

Генотип 3а був наявний у 18 (56,25%) пацієнтів, які у нашому дослідженні отримували терапію у складі PegIFN+RBV+SOF 12 тижнів – 9 (28,12%) пацієнтів та RBV+SOF 24 тижні, також 9 (28,12%) хворих на HCV/HIV (табл. 1).

Таблиця 1

Терапія ХГС в залежності від генотипу

Генотип	Кількість пацієнтів	Вид терапії	Тривалість терапії
1в	13	PegIFN+RBV+SOF	12 тиж.
2	1	RBV+SOF	12 тиж.
3а	18	9 PegIFN+RBV+SOF 9 RBV+SOF	12 тиж. 24 тиж

Після проведеного лікування стійка вірусологічна відповідь була виявлена у 90,6% (29) пацієнтів. 100% жінок (7 осіб) мали даний позитивний ефект, серед чоловіків він склав 88,0% (22) хворих. Це свідчить про високу ефективність призначеної терапії. Результат >12<100 МО/мл був наявний у 1 (3,1%) чоловіка та вірусне навантаження <100 МО/мл було виявлено у 2 (6,3%) чоловіків (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл хворих з конфекцією HCV/HIV за RNK HCV після лікування

Рівень RNK, МО/мл	Хворі HCV/HIV n=32		Чоловіки n=22		Жінки n=7	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Не виявлено	29	90,6	22	88,0	7	100,0
>12<100	1	3,1	1	4,0	0	0,0
<100	2	6,3	2	8,0	0	0,0

Позитивна динаміка нами реєструвалась розпочинаючи з 4-го тижня лікування, а стійка вірусологічна відповідь формувалась через 12 тижнів після закінчення лікування.

Важливим показником для оцінки ефективності лікування є визначення ступеню фіброзу у пацієнтів з коінфекцією HCV/HIV, який характеризує ступінь враження печінки. Виділяють чотири стадії фіброзу: F0 – фіброз відсутній; F1 – портальний фіброз без септ; F2 – портальний фіброз з поодинокими септами; F3 – багато септ без цирозу; F4 – цироз.

Ступінь фіброзу визначалась лабораторним методом "Fibrotest". F1 ми виявили у 10 (31,25%) хво-

рих; F2 – у 11 (34,4%) пацієнтів; F3 – у 5 (15,6%) та F4 – у 6 (18,8%) осіб. Отже, до лікування більша половина пацієнтів (65,7%) мала ступінь фіброзу F1 та F2. На 8-му тижні від початку лікування у 2-х хворих зменшився ступінь фіброзу з F3 до F2 та на 10-му тижні у 1-го пацієнта ми зафіксували зменшення F3 до F1. Ці показники дають можливість пацієнтам отримати зворотній процес і покращити функції печінки при ефективній терапії.

При лікуванні даної патології, важливою є оцінка функції нирок, так як один із можливих побічних ефектів софосбувіра є враження нирок з подальшим погіршенням їх функції, оскільки даний препарат виводиться із організму через нирки. Проводили оцінку функцій нирок шляхом порівняння в крові рівня креатиніну і сечовини. В середньому у пацієнтів рівень креатиніну до лікування складав 77,48±3,55 мкмоль/л, а після лікування знизився до 69,15±3,34 мкмоль/л. У жінок він становив 70,46±7,34 мкмоль/л до і 69,84±4,54 мкмоль/л після отриманої терапії. Що стосується чоловіків, то у них на початку лікування рівень креатиніну був 79,44±4,03 мкмоль/л, а після отриманої терапії – 68,95±4,12 мкмоль/л. Суттєво дані показники не змінилися та відповідають нормі.

В середньому в групі рівень сечовини до лікування складав 4,20±0,21 мкмоль/л, а після лікування 4,00±0,21 мкмоль/л. У жінок він становив 3,80±0,44 мкмоль/л до і 3,40±0,17 мкмоль/л після отриманої терапії. Що стосується чоловіків, то у них на початку лікування рівень сечовини був-4,30±0,25 мкмоль/л, а після отриманої терапії – 4,20±0,25 мкмоль/л. Таким чином, у хворих з коінфекцією HCV/HIV на фоні лікування функція нирок не порушується, що дає змогу призначати дану терапію.

Висновки. Отже, наше дослідження демонструє ефективність призначеної терапії препаратом прямої дії софосбувіром у складі дво- або три-компонентної терапії вірусного гепатиту С у хворих з ВІЛ-інфекцією. З появою альтернативи інтерферону ми показали, що дана терапія дозволяє отримати стійку вірусологічну відповідь вже через 12 тижнів після закінчення лікування у 90,6% (29) пацієнтів з генотипами 1, 2 та 3а HCV. Даний позитивний ефект мали 100% жінок та 88% чоловіків. Позитивна динаміка починається з 4-го тижня лікування. У 3-х пацієнтів вірусне навантаження становило <100 МО/мл (p<0,05). На 8-му тижні від початку лікування у двох хворих зменшився ступінь фіброзу з F3 до F2, на 10-му тижні у 1-го пацієнта з F3 до F1, що дає можливість дати зворотній процес і покращити функції печінки. При цьому ми маємо мінімальний побічний ефект.

Список літератури:

1. Медражевська Я.А. Медикаментозна корекція синдромів холестазу та цитолізу в дітей з хронічним гепатитом С / Медражевська Я.А., Фік Л.О., Коцур О.С. // "Параграфи в медицині" міжнародна науково-практична конференція. – 9.03.2017: тези доп. – Люблін. – 2017. – С. 94-98.
2. Мамедов М.К. К двадцатилетию идентификации вируса гепатита С / М.К. Мамедов, М.И. Михайлов // Журн. микробиол. – 2010. – № 5. – С. 120-124.
3. Проблеми епідеміології та профілактики гепатиту С в Україні / А.Л. Гураль, В.Ф. Марієвський, Т.А. Сергеєва [та ін.] // Інфекційні хвороби. – 2007. – № 3. – С. 23-30.
4. Hadigan C. Hepatitis C virus infection and coinfection with human immunodeficiency virus: challenges and advancements in management / C. Hadigan, S. Kottilil // JAMA. – 2011. – Vol. 306(3). – P. 294-301.
5. Collazos J. Immunological status does not influence hepatitis C virus or liver fibrosis in HIV-hepatitis C virus-coinfected patients / J. Collazos, J.A. CartDn, V. Asensi // AIDS ResHum. Retroviruses. – 2011. – Vol. 27(4). – P. 383-389.
6. Матієвська Н.В. Патоморфологія печінки у ВІЛ-інфікованих пацієнтів / Н.В. Матієвська, В.М. Циркунов, Н.І. Прокопчик // Інфекційні хвороби. – 2012. – № 3. – С. 15-23.
7. Клинические рекомендации. ВИЧ-инфекция и СПИД; под ред. В.В. Покровского. – М.: ГЭОТАРМедиа, 2006. – 128 с.
8. Бабій Н.О. Вплив збудників захворювань вірусної етіології на реплікативну активність ВІЛ у хворих на ВІЛ-інфекцію: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук: спец. 03.00.06 «Вірусологія» / Н.О. Бабій; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 20 с.
9. Затолока П.А. Качество жизни ВИЧ-инфицированных пациентов / П.А. Затолока // Инфекционные болезни. – 2011. – № 9(4). – С. 17-20.
10. Viral hepatitis and HIV co-infection / V. Soriano, E. Vispo, P. Labarga [et al.] // Antiviral. Res. – 2010. – Vol. 85(1). – P. 303-315.
11. Schiavini M. Risk factors for fibrosis progression in HIV/HCV coinfected patients from a retrospective analysis of liver biopsies in 1985-2002 / M. Schiavini, E. Angeli, A. Mainini // HIV Medicine. – 2006. – № 7. – P. 331-337.
12. Rapid fibrosis progression among HIV/hepatitis C virus-co-infected adults / M.S. Sulkowski, S.H. Mehta, M.S. Torbenson [et al.] // AIDS. – 2007. – Vol. 21(16). – P. 2209-2216.
13. Risk of hepatitisrelated mortality increased among hepatitis C virus/HIVc-oinfected drug users compared with drug users infected only with hepatitis C virus: a 20-year prospective study / C. Smit, C. van den Berg, R. Geskus [et al.] // J. Acquir. Immune Defic. Syndr. – 2008. – Vol. 47(2). – P. 221-225.
14. Sherman K.E. HIV and liver diseases forum: conference proceedings / K.E. Sherman, M. Peters, M.J. Koziel // Hepatology. – 2007. – Vol. 45, № 6. – P. 1566-1577.
15. Медражевська Я.А. Морфологічні зміни структури печінки у дітей хворих на ХГС та їх взаємозв'язок із показниками ліпідного обміну / Я.А. Медражевська // Вісник морфології. – 2009. – № 15(1). – С. 33-38.
16. Голубовская О.А. Интерпретация данных лабораторных и инструментальных исследований при хронических вирусных гепатитах / О.А. Голубовская // Клиническая иммунология. Аллергология. Инфектология. – 2008. – № 3(14). – С. 28-35.

Коцур Е.С.
Винницкая областная клиническая детская инфекционная больница
Коцур Л.Д., Медражевская Я.А., Фик Л.А.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОТИВОВИРУСНОЙ ТЕРАПИИ У БОЛЬНЫХ НА ХРОНИЧЕСКИЙ ГЕПАТИТ С И ВИЧ-ИНФЕКЦИЮ

Аннотация
На сегодня инфекция, вызванная вирусом гепатита С широко представлена среди пациентов больных ВИЧ-инфекцией. Иммунодефицит при HIV ведёт к прогрессированию вирусного гепатита. На данный момент, точно неизвестны механизмы развития фиброза печени у коинфицированых личностей. Признаком эффективности противовирусной терапии при ведении больных с коинфекцией HCV/HIV есть элиминация вируса гепатита С или замедление развития фиброза печени. В статье приведены данные об эффективности и безопасности применения софосбувира у больных с HCV/HIV.
Ключевые слова: хронический гепатит С, ВИЧ-инфекция, противовирусная терапия, коинфекция HCV/HIV, софосбувир.

Kotsur O.S.
Vinnytsia Regional Clinical Infectious Diseases Hospital
Kotsur L.D., Medrazhevskaya Y.A., Fik L.A.
Vinnitsa National Pirogov Memorial Medical University

ESTIMATION OF ANTIVIRAL THERAPY EFFICIENCY IN PATIENTS, WITH CHRONIC HEPATITIS C AND HIV

Summary
Nowdays, the infection caused by the hepatitis C virus is widely represented among patients with HIV infection. Immunodeficiency in HIV leads to the progression of viral hepatitis. At the moment, the mechanisms of the development of liver fibrosis in coinfected people are not known exactly. A sign of the effectiveness of antiviral therapy in the treatment patients with HCV/HIV co-infection is the elimination of the hepatitis C virus or the slowdown in the development of liver fibrosis. The article presents the data of the efficiency and safety of using sophosbuvira in patients with HCV/HIV.
Keywords: chronic hepatitis C, HIV-infection, antiviral therapy, co-infection HCV/HIV, sophosbuvier.

УДК 616.89

ФАКТОРИ РИЗИКУ ФОРМУВАННЯ ГОСТРОГО ПОЛІМОРФНОГО ПСИХОТИЧНОГО РОЗЛАДУ СЕРЕД СТУДЕНТІВ

Спіріна І.Д., Рокутов С.В., Широков О.В., Фаузі Є.С., Татаренко О.В., Шорніков А.В.
Дніпропетровська медична академія Міністерства охорони здоров'я України

У статті розглядаються основні фактори ризику формування гострого поліморфного розлади серед студентів. Особливу увагу приділено обмеженості і неефективності профілактичних і психокорекційних заходів на етапі формуються психологічних змін. Відзначено низька ефективність реабілітаційних заходів у розглянутого контингенту хворих. Автори висловлюють припущення, що низька ефективність лікувально-реабілітаційних заходів може бути пов'язана з недостатнім урахуванням ключових факторів ризику формування гострого поліморфного психотичного розладу серед студентів. Пропонується оптимізована трьохкомпонентна форма організації психопрофілактики і психіатричної допомоги студентам.
Ключові слова: гострий поліморфний психотичний розлад, студенти, реабілітація, психотерапія, психопрофілактика.

Постановка проблеми. Гострий поліморфний психотичний розлад (ГППР) – є одним з найбільш поширених захворювань в психіатричній структурі, поступаючись лише депресії і шизофренії. Окрім того, різноманіття його проявів залишається невирішеною проблемою системи охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначене за останні роки збільшення в Україні поширеності ГППР ставить в число пріоритетних питання ранньої діагностики, корекції, лікування та профілактики даної патології [1].

Ця проблема є особливо актуальною серед студентської молоді. Високе розумове та психоемоційне навантаження, вимушені часті порушення режиму праці, відпочинку та харчування, необхідність адаптуватися до нових умов проживання та навчання, пошуку додаткового заробітку, невпевненість у своєму майбутньому і багато інших чинників вимагають від студентів мобілізації сил щоб адаптуватися до нових умов проживання та навчання, формування міжособистісних відносин поза батьківською сім'єю і подолання складних життєвих ситуацій [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема психічне здоров'я студентської молоді є необхідною умовою якісного навчання у ВНЗ. Виділені основні фактори ризику формування ГППР у студентів Дніпропетровської області, серед яких, є не тільки медичні, а й соціально-педагогічні та психологічні: зміна звичного соціального середовища, ритму життя, умов проживання, невідповідність уявлень і очікувань студента з реальною дійсністю; особливості особистих якостей студента, властивості його психічних процесів (сприйняття, мислення, пам'яті, емоцій і почуттів), особливості індивідуальної поведінки; психофізіологічні – особливості фізіологічних механізмів забезпечення діяльності, функціональних резервів організму, фізіологічних властивостей студентів [3]. Проте робіт, присвячених вивченню факторів ризику розвитку ГППР явно бракує для створення більш ефективних лікувально-реабілітаційних та профілактичних заходів.

Мета статті: вивчити фактори ризику формування ГППР у студентів в сучасних умовах; провести порівняльне дослідження захворюваності та хворобливості ГППР студентів з урахуванням їх курсу навчання, а також віково-статевої характеристики; розробити та впровадити в практику оптимальні форми організації психіатричної допомоги студентам, принципи їх корекції.

Матеріали і методи дослідження: Для вирішення поставленої мети нами було обстежено 88 студентів Дніпропетровської області, які лікувалися в Дніпропетровській обласній психіатричній лікарні з 2012 по 2018 рік, віком від 18 до 37 років, серед яких 42 чоловіків (47,8%) та 46 жінок (52,2%).

Виклад основного матеріалу. У ході роботи нами були використані соціодемографічний, клініко-анамнестичний, клініко-психопатологічний та статистичні методи дослідження.

За результатами обстеження досліджувані поділені на три групи:

1) з гострим поліморфним психічним розладом;

2) з невротичними розладами, у яких виявлялися окремі симптоми такі як астенічні, соматовегетативні, афективні;

3) з короткочасною адаптаційною реакцією.

Розподіл досліджуваних за віком майже збігається, з незначною перевагою кількості жінок (чоловіків – 42 (47,8%), жінок – 46 (52,2%). Що стосується віку, то на рис. 1 простежується підвищення кількості хворих 1980-2000 років народження.

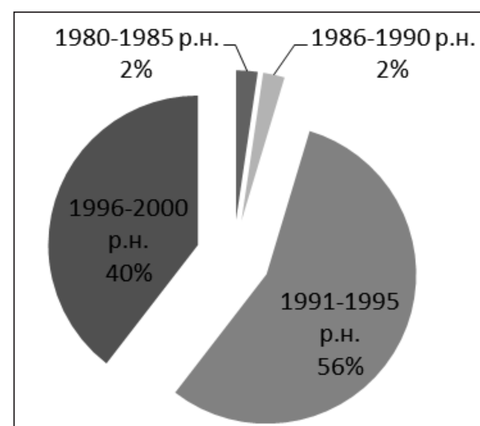

Рис. 1. Вік досліджуваних

Джерело: розроблено авторами

МЕДИЧНІ НАУКИ

У співвідношенні обраних груп:

1) студенти з гострим поліморфним психічним розладом (гострий поліморфний психотичний розлад без симптомів шизофренії – 22 студента та гострий поліморфний психотичний розлад з симптомами шизофренії – 14 студентів і шизофренія, як подальша нозологія – 5 осіб; 5 студентам з попереднім діагнозом ГППР після обстеження був встановлений діагноз шизофренія;

2) студенти з невротичними розладами, у яких виявлялися окремі симптоми такі як: астенічні, сомато-вегетативні, афективні – склали 40 осіб;

3) студенти, стан яких було розцінений як адаптаційна реакція – 7 осіб.

Виділені наступні умовні фактори ризику формування гострого поліморфного психотичного розладу у студентів.

1. Сезонне загострення і виявлення ГППР, враховуючи рис. 2 ми бачимо тенденцію загострення в осінній період, пов'язане з початком занять, і весняний, що свідчить про закінчення навчального року та крайньої стомлюваності і зниження когнітивних функцій, що може бути однією з причин виникнення гострого психотичного розладу у студентів.

2. Курс навчання так само є умовним фактором ризику, рис. 3, а саме 1 курс – 7 випадків захворювання ГППР, враховуючи стресовий фактор адаптації до нових умов життя, колективу, інтелектуальне та емоційне навантаженням. 2 і 3 курси – по 3 випадки виявлення ГППР, оскільки етап адаптації пройдено. 4 курс – 5 випадків ГППР серед студентів, бачимо зріст показників, пов'язаний зі збільшенням навантаження, а також, соціальні аспекти, такі як: зміна житла (багато переїжджають з гуртожитків, щоб жити окремо), створення власної сім'ї, пошук роботи. На 5 курсі – 6 випадків ГППР, кількість випадків збільшується, так як йде вибір майбутньої спеціальності, черговий стрес. 6 курс – 2 випадки ГППР – адаптація.

Таким чином порушення адаптації, що стали одним з пускових факторів розвитку гострого поліморфного психотичного розладу були: відсутність прагнення до спілкування з оточуючими, труднощі встановлення комунікативного контакту з незнайомими людьми, конфліктність в колективі, занижена самооцінка, нездатність контролювати емоційний фон, зниження мотивації до навчання, низький рівень стресостійкості, труднощі в навчанні, незадоволеність побутовими і соціальними умовами життя [4]. Всі досліджувані в анамнезі відмічали в тій чи іншій мірі наявність вищезазначених ознак, а також обмеженість та неефективність профілактичних та психокорекційних заходів на етапі психологічних змін. Психічними проявами ГППР, що обумовили госпіталізацію у психіатричну лікарню, у студентів була продуктивна (марення, галюцинації) психосимптоматика. Зазначені психічні прояви при ГППР можуть вказувати на несприятливий прогноз: аутизация, перехід на фізичну працю, алкоголізація, суіцидальні тенденції.

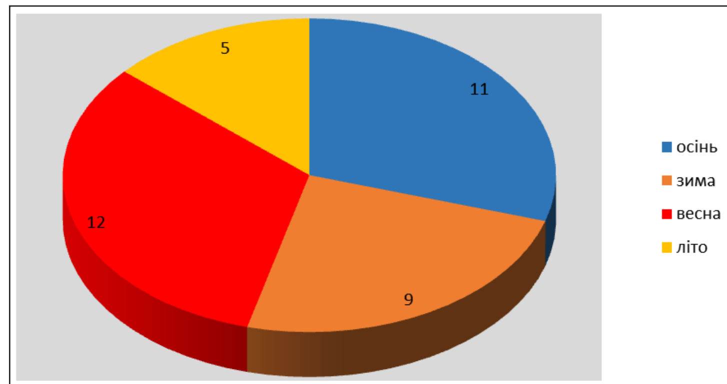

Рис. 2. Сезонність захворюванності студентами на ГППР

Джерело: розроблено авторами

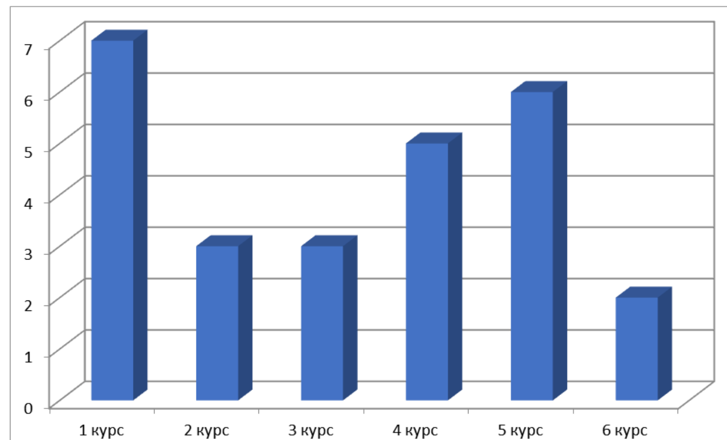

Рис. 3. Курс навчання досліджуваних студентів з ГППР

Джерело: розроблено авторами

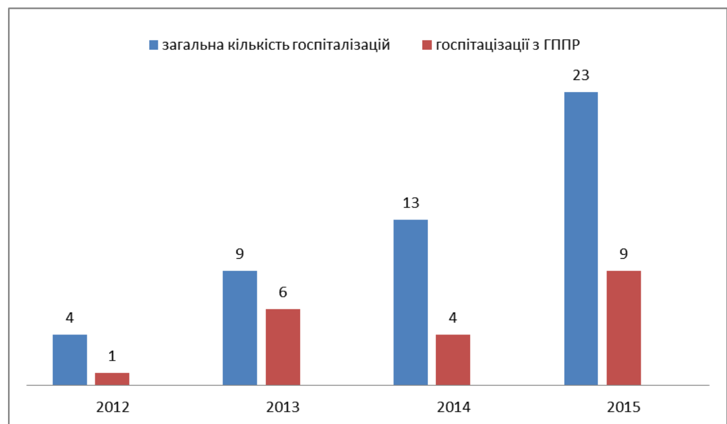

Рис. 4. Тенденції зростання ГППР за роками

Джерело: розроблено авторами

Спостерігається виражена тенденція зростання ГППР у студентів з 2012 по 2017 рр., рис. 4.

У 2012 р. – 4 випадки захворюваності з них 1 ГППР, в 2013 р. 9 разів із них – 6 ГППР, в 2014 р. 13 випадків з них – 4 ГППР, 2015 р. 23 випадки з них – 9 ГППР, 2016 р. 21 випадок з них – 7 ГППР і в 2017 р. 19 випадків з них – 9 ГППР.

Результати дослідження підтверджують, що проблема факторів ризику формування гострого поліморфного психічного розладу серед студентів не обмежується медичною (психіатричною)

ділянкою, а містить в собі значну соціально-педагогічну складову [3; 4].

Отримані дані дозволяють припустити, що низька ефективність лікувально-реабілітаційних заходів може бути пов'язана з недостатнім урахуванням ключових факторів ризику формування гострого поліморфного психотичного розладу серед студентів.

Висновки і пропозиції. Нами запропонована оптимізована форма організації психопрофілактики та психіатричної допомоги студентам, що складається з наступних компонентів:

1. Психоосвітня робота, що включає в себе: а) комплекс інформаційних модулів для випускників шкіл (профорієнтація, враховуючи психологічні особливості, стресостійкість); б) комплекс інформаційних модулів для першокурсників навчальних закладів (психологічний комфорт, зниження проявів дезадаптації, здатність регулювати емоційно-вольову сферу, підвищення самооцінки, стресостійкість,

2. Психокорекційна робота: а) для випускників шкіл (підвищення самооцінки, формування комунікативних навичок); б) для першокурсників навчальних закладів (підвищення самооцінки та стресостійкості, опанування навичок саморегуляції емоційно-вольової сфери та досягнення стану психологічного комфорту, зниження проявів дезадаптації).

3. Психодіагностична робота (за необхідністю): використання опитувальників з сімейства PHQ [5; 6] з подальшою консультацією (в залежності від отриманих результатів) медичного психолога, лікаря-психотерапевта або психіатра.

Запропонована система профілактично спрямована, сприяє ранньому виявленню психопатологічних змін та дозволяє своєчасно планувати лікувально-реабілітаційні заходи з урахуванням ключових факторів ризику формування гострого поліморфного психотичного розладу, що в цілому підвищує ефективність психопрофілактичної роботи серед студентської молоді.

Список літератури:

1. Говенко В.Л. Пограничные психические расстройства у лиц напряженного умственного труда // Експериментальна і клінічна медицина. – 2000. – № 3. – С. 54-56.
2. Вьюн В.В. Проблеми адаптації лікарів-інтернів до професіональної діяльності в сучасних умовах. Український вісник психоневрології. – Том 23, випуск 3(84), 2015. Харків. – С. 60-62.
3. Волосовець О.С. Стратегія євроінтеграційного реформування вищої медичної освіти України / О.В. Волосовець // Проблеми медичної науки і освіти. – 2006. – № 1. – С. 5-12.
4. Кожин А.М. Проблеми адаптації студентів до навчальної діяльності у ВУЗі в умовах кредитно-модульної системи освіти / А.М. Кожина, М.В. Макарова, Е.Г. Гриневіч // Науково-інформаційний вісник Академії наук вищої освіти України. – 2013. – № 3(86). – С. 87-93.
5. Spitzer R.L., Kroenke K., Williams J.B.W., for the Patient Health Questionnaire Primary Care Study Group. Validation and utility of a self-report version of PRIME-MD: the PHQ Primary Care Study. JAMA 1999; 282: 1737-1744.
6. Spitzer R.L., Williams J.B.W., Kroenke K., et al. Validity and utility of the Patient Health Questionnaire in assessment of 3000 obstetrics-gynecologic patients. Am J Obstet Gynecol 2000; 183: 759-769.

Спирина И.Д., Рокутов С.В., Широков А.В.,
Фаузи Е.С., Татаренко Е.В., Шорников А.В.
Днепропетровская медицинская академия Министерства здравоохранения Украины

ФАКТОРЫ РИСКА ФОРМИРОВАНИЯ ОСТРОГО ПОЛИМОРФНОГО ПСИХОТИЧЕСКОГО РАССТРОЙСТВА СРЕДИ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье рассматриваются основные факторы риска формирования острого полиморфного расстройства среди студентов. Особое внимание уделено ограниченности и неэффективности профилактических и психокоррекционных мероприятий на этапе формирующихся психологических изменений. Отмечена низкая эффективность реабилитационных мероприятий у рассматриваемого контингента больных. Авторы высказывают предположение, что низкая эффективность лечебно-реабилитационных мероприятий может быть связана с недостаточным учетом ключевых факторов риска формирования острого полиморфного психотического расстройства среди студентов. Предлагается оптимизированная трехкомпонентная форма организации психопрофилактики и психиатрической помощи студентам.
Ключевые слова: острое полиморфное психотическое расстройство, студенты, реабилитация, психотерапия, психопрофилактика.

МЕДИЧНІ НАУКИ

Spirina I.D., Rokutov S.V., Shyrokov O.V.,
Fawzy E.S., Tatarenko O.V., Shornikov A.V.
Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine

RISK FACTORS OF EASILY POLYMORPHIC PSYCHOTIC DISORDER FORMATION AMONG STUDENTS

Summary
The article considers the main risk factors for the formation of acute polymorphic disorder among students. Particular attention is paid to the limited and ineffective preventive and psycho-corrective measures at the stage of emerging psychological changes. The low effectiveness of rehabilitation measures in the contingent of patients was noted. The authors suggest that the low efficiency of therapeutic and rehabilitation measures may be associated with insufficient consideration of key risk factors for the formation of acute polymorphic psychotic disorder among students. An optimized three-component form of organization of psycho-prophylaxis and psychiatric help to students is proposed.
Keywords: acute polymorphic psychotic disorder, students, rehabilitation, psychotherapy, psychoprophylaxis.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

УДК 347.77+347.78+330.341.1:615.1

ОЦІНКА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ КОМПАНІЙ

Братішко Ю.С., Посилкіна О.В., Кубасова Г.В.
Національний фармацевтичний університет

Стаття присвячена актуальній проблемі – дослідженню та оцінці інноваційного розвитку фармацевтичних компаній в Україні. Авторами дано визначення інноваційного розвитку фармацевтичного підприємства. Виділені основні складові оцінки рівня інноваційного розвитку фармацевтичних підприємств. Авторами удосконалено методику оцінки рівня інноваційного розвитку фармацевтичних компаній. У статті проведений аналіз рівня інноваційного розвитку фармацевтичних компаній України. Розроблені рекомендації щодо збалансованого управління системою інноваційного розвитку фармацевтичного підприємства.
Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційний менеджмент, фармацевтична компанія.

Постановка проблеми. В сучасних умовах для більшості виробничих фармацевтичних підприємств гостро стоїть проблема зниження конкурентоспроможності. У зв'язку з цим, актуальними стають питання вибору найбільш ефективного інструментарію управління інноваційною діяльністю фармацевтичного підприємства, оцінки інноваційного розвитку, розробки шляхів підвищення інноваційної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями щодо проведення оцінювання інноваційного розвитку сучасного підприємства присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Аналіз науково-методичної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу з окресленої проблематики, як в наукових колах, так і в практиці застосування єдиних заходів з оцінювання інновацій вищим менеджментом підприємств. Тому, при оцінці інноваційного розвитку підприємства, не зважаючи на різні напрямки проведення такого оцінювання, ключовими аспектами процедури оцінювання виступають – кінцевий результат обраного напрямку оцінювання інновації, або, іншими словами, результативність, а також оцінювання ефективності від здійснення інноваційних процесів на підприємстві.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність проведення аналізу методів оцінки інноваційного розвитку підприємства, а також розгляд вимог, принципів, рекомендацій та показників кількісного оцінювання ефективності інновацій, на основі яких можна прийняти рішення про доцільність інноваційних проектів, обумовлюють актуальність даної теми дослідження.

Мета статті. Отже, головною метою цієї роботи є удосконалення мето-дики оцінки інноваційного розвитку фармацевтичного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Метою оцінки ефективності інноваційної діяльності є комплексний аналіз ефективності інноваційної діяльності та її впливу на найважливіші показники діяльності підприємства, визначення доцільності й оптимальних варіантів реалізації нововведень, оперативне коригування параметрів інноваційних проектів та підтримка стратегічних інноваційних рішень.

Сьогодні існують різні методичні підходи до оцінки інноваційного розвитку підприємства в сучасних умовах розвитку економіки.

Держкомстат України для оцінки інноваційного розвитку підприємства рекомендує наступну групу показників:

- ✓ структура інноваційних витрат, обчислена на основі декількох видів класифікацій та інноваційних витрат, що дає можливість визначити сучасні пріоритети інноваційної діяльності і виявити диспропорції, які склалися в умовах обмеженості фінансових ресурсів (наприклад, групування за напрямками інноваційної діяльності, за типами інновацій, за джерелами фінансування тощо);
- ✓ науково-технічний рівень робіт;
- ✓ структура інноваційної продукції (робіт, послуг), зокрема експортної, нової, удосконаленої та іншої;
- ✓ сума прибутку від реалізації інноваційної продукції та її частка в загальній сумі прибутку;
- ✓ обсяги продажів інноваційної продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках та їх частки в загальних обсягах продажів;
- ✓ доступ до нових ринків збуту і частка на традиційних ринках збуту.

Під інноваційним розвитком фармацевтичного підприємства слід розуміти такий його розвиток, що досягається шляхом тісної взаємодії науки і виробництва, і забезпечує не тільки якісні перетворення у виробничій сфері, які проявляються у випуску нових ЛЗ, впровадженні нової техніки, прогресивної технології, підвищенні інтелектуального потенціалу, використанні нових організаційних форм виробництва, але і сприяє підвищенню рівня і глибини використання ресурсів підприємства, зростанню конкурентоспроможності виробництва (що знаходить відображення в позитивній динаміці темпів його економічного розвитку) і рентабельності виробничої і інвестиційної діяльності.

Основними складовими оцінки рівня інноваційного розвитку фармацев-тичних підприємств слід вважати:

- ➢ інноваційно-інвестиційний потенціал підприємства;
- ➢ рівень використання ресурсів підприємства;

- динаміку економічного зростання;
- рівень соціально-інноваційного розвитку;
- рентабельність виробничої і інвестиційної діяльності.

Комплексне використання п’ятьох означених компонент для оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності по суті дає змогу реалізувати багатокритеріальний (багатомірний) підхід до її вимірювання.

Актуальність і необхідність використання подібного підходу пов'язана, по-перше, з тим, що створення моделі багатомірної оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності фармацевтичних підприємств дає можливість, по-перше, проведення всебічної і повної оцінки; по-друге, сформувати механізм зворотнього впливу на рівень інноваційно-інвестиційного менеджменту підприємства на підставі одержаних оцінок.

Для розрахунку комплексних показників з використанням двохстадійної фільтрації відібрані локальні показники, що наведені в табл. 1.

Розрахунок комплексних показників по фармацевтичним підприємствам наведений в табл. 2. Для їх обчислення використовувався метод таксономічного аналізу.

Для кількісного вимірювання рівня інноваційного розвитку фармацевтичних підприємств побудований інтегральний таксономічний показник на базі попередньо розрахованих комплексних показників. Значення інтегрального показника інноваційного розвитку ($I_{ІР}$) фармацевтичних підприємству наведені в табл. 2. Для підприємства, що мають більш високий рейтинг за рівнем інноваційного потенціалу, у порівнянні з рейтингом інноваційного розвитку характерним є недостатнє використання цього потенціалу внаслідок неефективного управління. Гранично припустимі значення інтегрального показника інноваційного розвитку, прийняті для кожної зони шляхом досліджень, наступні:

I зона $0,50 < I_{ІР} < 1$;
II зона $0,35 < I_{ІР} < 0,50$;
III зона $0,15 < I_{ІР} < 0,35$;
IV зона $0 < I_{ІР} < 0,15$.

З метою визначення ступеня вагомості кожної з компонент інноваційного розвитку з точки зору

Таблиця 1

Перелік відібраних локальних показників для визначення відповідних комплексних показників

Комплексний показник інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства ($К_{ІПП}$)	Комплексний показник рівня використання ресурсів ($К_{ВР}$)	Комплексний показник економічного розвитку ($К_{ЕЗ}$)	Комплексний показник соціального розвитку ($К_{СЗ}$)	Комплексний показник рентабельності діяльності ($К_{РД}$)
1. Показник зносу основних фондів (x_1). 2. Показник оновлення основних фондів (x_2). 3. Показник фондоозброєності праці (x_3). 4. Показник оновлення асортименту продукції, що виробляється (x_4). 5. Частка продукції, що виробляється на експорт (x_5). 6. Коефіцієнт автоматизації праці (x_6). 7. Коефіцієнт реінвестування прибутку (x_7).	1. Фондовіддача виробництва (x_8). 2. Матеріаломісткість продукції, що виробляється (x_9). 3. Продуктивність праці (x_{10}). 4. Витрати на одиницю товарної продукції (x_{11}).	1. Темпи зростання обсягів виробництва (x_{12}). 2. Темпи зростання обсягів збуту (x_{13}). 3. Ринкова частка (x_{14}).	1. Частка працівників, що мають фахову вищу освіту (x_{15}). 2. Частка працівників-інноваторів (x_{16}). 3. Частка працівників, які мають вчене звання, науковий ступінь (x_{17}). 4. Частка витрат на розвиток персоналу у виручці від реалізації (x_{18}).	1. Рентабельність виробничої) діяльності (x_{19}). 2. Рентабельність інноваційної діяльності (x_{20}).

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Розрахунок інтегрального показника інноваційного розвитку та комплексних показників інноваційно-інвестиційного потенціалу, рівня використання ресурсів, економічного розвитку, соціального розвитку і рентабельності виробничої і інвестиційної діяльності для досліджених фармацевтичних підприємств України у 2017 році

	Досліджуване фармацевтичне підприємство	$I_{ІР}$	$К_{ІП}$	$К_{вр}$	$К_{ер}$	$К_{ср}$	$К_{рен}$
1.	ПАТ «Фармак»	0,72	0,69	0,52	0,59	0,83	0,73
2.	ФФ «Дарниця»	0,69	0,53	0,43	0,58	0,81	0,63
3.	ТОВ «ФК «Здоров’я»	0,63	0,58	0,36	0,48	0,61	0,68
4.	ПАТ «Борщагівський ХФЗ»	0,62	0,52	0,74	0,60	0,59	0,72
5.	Корпорація «Артеріум»	0,61	0,43	0,51	0,48	0,80	0,87
6.	ПАТ «ФармСтандарт-Біолік»	0,59	0,36	0,31	0,28	0,62	0,68
7.	ПВФП «ЕЙМ»	0,58	0,61	0,45	0,39	0,55	0,50
8.	ТОВ «Фіто-Лек»	0,57	0,52	0,44	0,39	0,64	0,56
9.	АТ «Лекхім-Харків»	0,44	0,33	0,49	0,27	0,49	0,47
10.	ПАТ «Монфарм»	0,39	0,35	0,18	0,19	0,29	0,42

Джерело: розроблено авторами

її впливу на загальний рівень інтегрального показника рекомендована побулова економетричної моделі.

Для практичного застосування використовуються певні методи оцінки економічної ефективності інновацій на підприємстві:

1. Розрахунок зростання обсягів доходу у порівнянні з аналогом, що передбачає не тільки розрахунок загального обсягу доходу (корисного результату), який отримується за весь термін корисного використання нововведень. При цьому застосовується і теорія порівняльної оцінки ефективності (обирається найкращий варіант нововведень), і теорія абсолютної ефективності (розраховуються оціночні показники абсолютної ефективності обраного варіанту інновації).

2. Оцінювання ефективності інновацій за показниками терміну корисного використання:

– розрахунковий період впровадження інновацій;

– перший рік після закінчення нормативного терміну освоєння нововве-дення;

– початковий період терміну корисного використання інновацій;

– термін корисного використання інновацій;

– останній рік терміну корисного використання інновацій.

При оцінці ефективності інновацій, згідно запропонованого методу, показники оцінювання витрат розраховуються, як коефіцієнти дисконтування та коефіцієнти нарощування до початкового року впровадження інновацій на підприємстві, які визначаються на всіх рівнях реалізації інноваційного проекту. При цьому нарощування ефективності інновацій визначається, як у порівнянні з аналогом, так і за рівнем ефективності, який був досягнутий підприємством в попередньому періоді реалізації нововведень на підприємстві.

3. Застосування системи оціночних показників, які враховують інтереси різних учасників інноваційного проекту:

– державні інтереси (вплив на бюджетні відрахування);

– інтереси розробників інноваційного проекту;

– інтереси виробників інноваційної продукції (послуг);

– інтереси споживачів інноваційної продукції (послуг).

Такий підхід дозволяє оцінити інноваційний проект не лише з позиції зацікавленості інвестора, як відбувається при застосуванні методів оцінки ефективності інвестицій, а всіх залучених до інноваційного проекту учасників.

4. Розрахунок інтегрального (загального) ефекту від створення, виробництва та експлуатації нововведень.

Цей метод дозволяє надати не тільки узагальненої (комплексної) оцінки ефективності нововведення, але і визначити питому вагу кожного з учасників інвестиційної діяльності в процесі інноваційних дій на підприємстві.

5. Застосування методів компаундінгу та ануїтету у поєднанні із дисконтуванням.

В цьому випадку з'являється можливість розрахувати економічний ефект по кожному року корисності використання нововведення і в більшій мірі узгодити показники ефективності з реальним господарським процесом на підприємстві. Метод дисконтування при оцінці ефективності інновацій на підприємстві не дозволяє проектувати майбутні показники з урахуванням їх ефективності на перспективу.

6. Використання двох норм доходу на капітал: приведення одноразових витрат до розрахункового року (норма прибутку, яку гарантує банк власнику грошових коштів, вкладених в депозитний розрахунок); норма доходу на капітал, яка досягається для узгодження інтересів інвесторів та виробників при отриманні доходу від реалізації інноваційної продукції (послуг).

Походячи із сутності інноваційного розвитку та інноваційного потенціалу, його вимірювання передбачає побудову інтегрального показника. Найбільш доцільним для цього є використання методів багатомірного статистичного аналізу. У їх числі такі методи, як факторний і кластерний аналіз, метод головних компонент, таксономічний аналіз. Останній, у контексті поставленого завдання заслуговує на особливу увагу.

Метод таксономії відрізняється простотою математичного апарату, що використовується, наглядністю і відсутністю труднощів у економічній інтерпретації одержаних результатів. Даний метод дозволяє побудувати синтетичну інтегральну характеристику кожного підприємства (таксономічний показник інноваційного потенціалу), що об'єднує всі важливі локальні показники – ознаки, і на основі цієї характеристики здійснювати їх ранжування.

Висновки і пропозиції. Отже, сьогодні більшість досліджуваних фармацевтичних компаній мають середній рівень інтегрального показника інноваційного розвитку, що свідчить про необхідність впровадження заходів із стимулювання інноваційного розвитку фармацевтичних підприємств України.

Список літератури:

1. Посилкіна О.В. Управління інноваційною діяльністю : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти / О.В. Посилкіна, О.В. Літвінова, Ю.С. Братішко. – Х.: НФаУ, 2018. – 207 с.
2. Посилкіна О.В. Інноваційний розвиток підприємства : конспект лекцій для студентів економічних спеціальностей / О.В. Посилкіна, Ю.С. Братішко, Г.В. Кубасова. – Х.: НФаУ, 2015. – 276 с.
3. Посилкіна О.В. Економіка і організація інноваційної діяльності : навч. по-сіб. для студ. вищ. навч. закладів / О.В. Посилкіна, Г.В. Костюк, В.М. Тіманюк. – Х.: НФаУ: Золоті сторінки, 2009. – 272 с.
4. Посилкіна О.В. Інноваційно-інвестиційний розвиток фармацевтичного виробництва : проблеми фінансового забезпечення : моногр. / О.В. Посилкіна. – Х.: НФАУ: Золоті сторінки, 2002. – 528 с.

Братишко Ю.С., Посылкина О.В., Кубасова А.В.
Национальный фармацевтический университет

ОЦЕНКА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме – исследованию и оценке инновационного развития фармацевтических компаний в Украине. Авторами дано определение инновационного развития фармацевтического предприятия. Выделены основные составляющие оценки уровня инновационного развития фармацевтических предприятий. Авторами усовершенствована методика оценки уровня инновационного развития фармацевтических компаний. В статье проведен анализ уровня инновационного развития фармацевтических компаний Украины. Разработаны рекомендации по сбалансированному управлению системой инновационного развития фармацевтического предприятия.
Ключевые слова: инновационное развитие, инновационный менеджмент, фармацевтическая компания.

Bratishko Yu.S., Posilkina O.V., Kubasova A.V.
National University of Pharmacy

ASSESSMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF PHARMACEUTICAL COMPANIES

Summary
Article is devoted to a current problem – a research and assessment of innovative development of the pharmaceutical companies in Ukraine. Authors have given definition of innovative development of the pharmaceutical enterprise. The main components of assessment of level of innovative development of the pharmaceutical enterprises are allocated. Authors have improved a technique of assessment of level of innovative development of the pharmaceutical companies. In article the analysis of level of innovative development of the pharmaceutical companies of Ukraine is carried out. Recommendations about the balanced management of the system of innovative development of the pharmaceutical enterprise are developed.
Keywords: innovative development, innovative management, pharmaceutical company.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.964.26(477)«20»

ЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЇ У ПРАЦЯХ ЗІГМУНДА ФРОЙДА В КОНТЕКСТІ «ВІДКРИТОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ»

Ларін Д.І.
Рада молодих вчених факультету психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснюється аналіз значення релігії в роботах З. Фройда. Автор фокусує увагу на тому, як релігія впливає на життєві сфери психічної діяльності особистості. Через дослідження та текстуальний аналіз робіт Зигмунда Фройда розкривається метафорична логіка асоціативного з'єднання різних несвідомих компонентів в культурно-історичному контексті уперіод розколу психології на школи, однією з яких є психоаналіз.
Ключові слова: релігія, психоаналіз, життєві сфери, метафорична логіка, «відкрита психологічна криза».

Постановка проблеми. Погляди Фрейда на питання про причини і шляхи виникнення релігії змінювалися з плином його життя. У роботі «Тотем і табу» хід його міркувань аналогічний психоаналітичному поясненню історичного розвитку. Усвідомивши свою провину після вбивства батька в первісній орді, сини нібито потрапили в таку психологічну ситуацію, коли під впливом амбівалентні почуттів самі наклали заборону на те, чого так посилено домагалися раніше [4].

В результаті здійснення, так званого психологічного зсуву (за аналогією із зсувом психологічної науки в цілому в період «відкритої психологічної кризи») сини (різні напрями) на місце батька поставили тотем. Так зі свідомості провини і каяття виникла релігія, спочатку виступила в формі тотемізму. Тотемічна релігія, сприймається Фрейдом як своєрідний спосіб заспокоїти суперечливі почуття людини і загладити провину за скоєне злочинне діяння пізнішим послухом обраному ним заступнику батька – тотему. «Усі наступні релігії були спробами вирішити ту ж проблему – різними – залежно від культурного стану, в якому вони робилися, і від шляхів, якими вони йшли, але всі вони переслідували одну і ту ж мету – реакцію на велику подію, з якої почалася культура і яка з тих пір не дає спокою людству» [9, с. 57].

Аналіз останніх досліджень і публікації відображено у роботах західних психоаналітиків: З. Фрейда [7-9], К. Юнга [3], О. Ранка [8], серед вітчизняних вчених, дослідженням релігійного аспекту займалися Л.С. Виготський [1], М.Г. Ярошевський [13-14] , Т.С. Яценко [15], Д.Є. Предко, тощо. Історико-психологічний огляд дає підстави більш детально досліджувати проблему релігії в контексті «відкритої психологічної кризи».

Викладаючи думку Фрейда про те, що принцип потягу до смерті є основним первинним і загальним принципом органічного життя, що окремі потяги мають мету забезпечити організмові його власний шлях до смерті, що все життя розкривається як потяг до відновлення порушеної життєвої рівноваги енергії, Виготський спеціально застерігає проти песимістичного та занепадського розуміння такої теорії [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В контексті методологічного зсуву. Суть і походження релігії первісно розглядалися Фрейдом у зв'язку з порівняльним аналізом неврозів нав'язливості та відправленням віруючими релігійних обрядів. У праці «Нав'язливі дії та релігійні обряди» (1907). В даному дослідженні, акцент здійснюється на історичному значенні релігії, його впливі на формування психоаналітичної «школи», як напряму психологічної науки XX століття [6].

Мета статті полягає у висвітленні в історико-психологічному контексті значення релігії у працях З. Фройда в межах періоду «відкритої психологічної кризи».

Виклад основного матеріалу. Роком народження психоаналізу прийнято вважати 1880, коли Йозеф Броєр, колега й товариш Фрейда, повідомив йому про свої спостереження щодо пацієнтки Анни О. (Берта Паппенгейм), яка, розповідаючи про себе, схоже, вилікувалася від симптомів істерії. Під час терапії була використана техніка гіпнозу. Фрейд почав використовувати ту ж саму техніку зі своїми пацієнтами і підтвердив результати Броєра. Ці спостереження були опубліковані в спільній праці «Дослідження істерії», де було висунуто припущення, що симптоми цього захворювання визначаються замаскованими спогадами про забуті травмуючи події. Причину забування цих подій Фрейд вбачав у конфлікті між певними імпульсами, що пов’язані з даними подіями, та моральними засадами

В період з 1895 по 1905 рік інновації Фрейда привели до розвитку його теорії. Було розроблено топографічну модель психіки, яку вчений поділив на три секції: несвідоме, передсвідоме та свідоме. Він класифікував захисні механізми, які заважають деяким субстанціям з несвідомого потрапити в сферу свідомого. Однією з найдієвіших технік, що дозволяє розкрити несвідомі бажання, Фрейд вважав тлумачення сновидінь, бо під час сну ці захисні механізми послаблюють свою діяльність [13].

Логічно згадати той факт що З. Фрейд обвинуватив Юнга в десексуалізації психоаналізу,

побачивши в цьому зраду школі. Одним з її центральних пунктів стало «навчання про колективне несвідоме». Подібно інстинктам тварин, у людини, згідно Юнгу, вродженими для людини є архетипи, що представляють не індивідуальне, а колективне несвідоме. Архетипи апріорні організатори нашого досвіду, невидимий ультрафіолетовий кінець психічного спектра. Вони виявляються в сновидіннях, фантазіях, галюцинаціях, психічних розладах, а також у витворах культури. Як об'єкт своїх спекуляцій Юнг вибрав історію алхімії, символи якої, на його думку, запам'ятали прагнення до «індивідуації», що виражає потреба індивідуальної душ і синтезувати властивий їй колективно-несвідомий початок з елементами [10].

Цей, здавалося б, новий для Фрейда погляд на виникнення релігії, по суті, чи не суперечить його психоаналітичним установкам. Тільки загальні міркування про відмову людини від своїх бажань і символічному їх задоволенні, заломлюючись в релігійну проблематику, наповнюються тепер конкретним змістом. Механізм ж виникнення релігії залишається тим же і полягає в придушенні несвідомих потягів. Різниця лише в тому, що в першому випадку в розрахунок приймалася несвідома психологічна установка на ритуальні дії людини, а в другому – психологічне зрушення і заміщення одного об'єкта ненависті і прихильності іншим. У цьому сенсі табу дикунів, за Фрейдом, не чуже і сучасній людині, в несвідомих тайниках душі якого незримо присутній «Едипів комплекс» і, отже, є несвідома схильність до вчинення вбивства. Але стримується вона вже сучасним табу – моральними нормами і етичними приписами суспільства, сформульованими за типом християнської заповіді «не убий!» [11].

Ще одна версія походження релігії висувається Фрейдом в роботі «Майбутнє однієї ілюзії» (1927 р.); в основу цієї версії він поклав постулат про слабкість і безпорадність людської істоти перед оточуючими його силами природи, про необхідність захищатися від цих непізнаних і переважаючих людини сил. По Фрейду, людина не може зрозуміти сили природи, поки вони безособових і тим самим чужі йому. І він прагне одушевити, олюднити природу, з тим щоб потім використовувати проти неї ті ж самі прийоми, якими користується в повсякденному житті: він може спробувати задобрити одушевлені природні об'єкти, зробити їх предметом свого поклоніння, щоб тим самим або послабити їх могутність, або зарахувати до своїх союзників. Так виникають перші релігійні уявлення, які служать своєрідною компенсацією вродженої слабкості і безпорадності людини [10].

У питанні про психологічну значимість релігійних уявлень і доцільності підтримки або усунення релігійних ілюзій Фрейд недвозначно заявляв про свою антирелігійної позицію, піддавши критиці не тільки окремі релігійні вчення, але і сам інститут релігії [12].

Погляди Фрейда на релігію цілком вкладаються в рамки атеїстичної традиції, яка має багату історію. Віра в релігійні догмати була підірвана роботами Коперника, Бруно і Галілея, філософією англійських і французьких матеріалістів, встановленням взаємозв'язку між релігією і ідеалізмом в роботах Фейєрбаха, теорією еволюції Дарвіна і, нарешті, найбільш глибоко – діалектико-матеріалістичним вченням. У цьому сенсі критичні міркування Фрейда на адресу релігії не можна вважати оригінальними. Але одна обставина надавало критичному ставленню Фрейда до релігії особливого звучання: критика релігійних уявлень здійснювалася їм з психологічної точки зору. Розгляд значущості релігійних вірувань для людини і критика психологічних підстав релігії представляють безперечний інтерес і є власним внеском Фрейда в атеїстичну традицію [10].

В історії філософії були ті, хто намагався дати наступний доказ релігійних догматів: «Вірю, тому що абсурдно.» Фрейд критикує подібне обгрунтування релігії, підкреслюючи, що в цьому випадку заздалегідь передбачається, що релігійне вчення не можна зрозуміти, а можна тільки відчути. Для Фрейда це неприйнятно. Свою позицію він висловив в питанні: «Якщо хто-небудь, виходячи з охопила його стану екстазу, прийшов би до непохитного переконання в реальному правдивості релігійного вчення, то яке це має значення для іншого?».

З точки зору логічної обгрунтованості Фрейд теж критикує релігійні вчення, поділяючи думку Ф. Ніцше: «Ніколи ще жодна релігія ні прямо, ні побічно, ні догматично, ні алегорично не містила істини» [8].

З точки зору культури і мистецтва Фрейд розглядає релігію як «дорогоцінний інвентар культури, вищу цінність». Він також говорить про те, що релігія, безсумнівно, справила людській культурі велику послугу, зробила багато для упокорення асоціальних потягів. Однак в питанні необхідності релігії сучасному людству він займає критичну позицію. По Фрейду релігія повинна сприяти приборкання несвідомих потягів, тривожних індивіда. За логікою речей релігійні уявлення повинні дати людині відчуття щастя, компенсувати невдачі і труднощі повсякденного життя. Однак психоаналітична практика Фрейда виявила протилежне: що живуть в сучасному суспільстві люди нещасні, багато хто з них – неврастеніки, нездатні поєднати внутрішні запити до вимог релігії та культури. Фрейд вважає: «Якщо релігія не зуміла дати людям щастя, зробити їх більш придатними для культури і моральності, то виникає питання: чи не переоцінюємо ми необхідність її для людства і чи правильно ми чинимо, засновуючи на ній наші культурні вимоги?» Фрейд стверджує, що людство не стільки втратить, скільки виграє, якщо звільниться від тягаря релігії [7-10].

Висновки і пропозиції. Оскільки релігія для Фрейда є загальнолюдським неврозом нав'язливості, а релігійні вчення – невротичних спадщиною минулого, остільки можливість усунення релігійних уявлень зі свідомості людини зв'язується з психоаналітичної процедурою, тієї, яка застосовується ним і його однодумцями при лікуванні індивідуальних неврозів. Як в тому, так і в іншому випадку передбачається поступове витіснення несвідомого і заміна його раціональної розумовою діяльністю людини. Це, на думку Фрейда, може сприяти свідомому відношенню, як окремої особистості, так і всього людства до переглянутим і раціонально обгрунтованим розпорядженням культури. Але в цьому напрямку

має бути довга і копітка робота. Адже релігійні уявлення століттями фіксувалися в свідомості людини, і їх неможливо ліквідувати насильницьким шляхом. Подібна спроба, на переконання Фрейда, заздалегідь приречена на невдачу точно так же, як психоаналітик зазнав би поразки, якби спробував насильницьким шляхом перевести несвідоме невротика в його свідомість [14].

Цікаво, що весь хід міркувань Фрейда про релігію повинен закономірно вести до апології релігії, а не до її заперечення. В наші дні католицька церква для обґрунтування релігійного віровчення не гребує цим вченням, засновником якого був атеїст Зигмунд Фрейд. Так, 4 грудня 1969 єпископ Іоанн Сан-Франциський, виступаючи по радіо, високо оцінив заслуги Карла Юнга, учня Фрейда, як поборника релігійного віровчення. Найбільшим значенням психоаналізу для релігії, на думку єпископа, є обґрунтування їм існування глибинних підсвідомих процесів, які грають провідну роль у всій духовного життя людини і є підставою релігійної віри. Пропозицією ж постане подальше дослідження аспектів релігії у поглядах українських дослідників-істориків психології.

Для історії психології, психодинамічний напрям відігравав важливу роль у розвитку «кризи» психології, ХХ ст., через дослідження психіки не традиційними методами, які суперечили тогочасній методології філософсько-інтроспективного напряму [4].

За роки незалежності в Україні зросла потреба в пізнанні історії психологічної науки в різних регіонах країни. При цьому для створення цілісної картини розвитку вітчизняної психології важливо описати і ввести в науковий обіг невідомі факти з історії психології в кожному регіоні та зіставити їх з вже відомими, враховуючи роль відкритої психологічної кризи у становленні сучасної психологічної науки в Україні. Актуальність цієї проблеми пов'язана з необхідністю уточнення багатьох фактів щодо наукового висвітлення історії розвитку української психології. Виникає потреба в більш повному переосмисленні періоду «відкритої психологічної кризи» та її ролі у становленні психологічних шкіл в Україні.

Список літератури:

1. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса / Л.С. Выготский // 3-е. – 2008. – № 1. – С. 56-65.
2. Исторический путь психологии: прошлое, настоящее, будущее. // 3-е изд., испр. и доп. – 2002. – № 2. – С. 159-184.
3. История психологии (10–30-е гг. Период открытого кризиса). Тексты / Под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 480 с.
4. Корольчук М.С. Історія психології: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 248 с.
5. Ларін Д.І. Психологічні особливості періоду «відкритої кризи» в контексті психологічної науки [Електронний ресурс] / Д.І. Ларін. – 2016. – Режим доступу: http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/iii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-internet-konferentsiya-piznavalnij-ta-peretvoryuvalnij-potentsial-istorichnoji-psikhologiji-yak-nauki/.
6. Ларін Д.І. Характеристика аналізу періоду «відкритої кризи», її вплив у формуванні історико-психологічного знання. Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] / Д.І. Ларін. – 2016. – № 6. – С. 133-135.
7. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд. – Москва: Астрель, 1992. – 293 с.
8. Фрейд З. Психоаналитические этюды / Зигмунд Фрейд. – Минск: АСТ, 1997. – 606 с.
9. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии / З. Фрейд. – СПб., 1997. – 222 с.
10. Фрейд З. Будущность одной иллюзии / З. Фрейд – Москва: АСТРЕЛЬ, 1998. – 148 с.
11. Фрейд З. Человек по имени Моисей и монотеистическая религия Зигмунд Фрейд. – М., 1993. – 172 с.
12. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд. – Москва: Астрель, 1990. – 56 с.
13. Ярошевский М.Г. Возвращение Фрейда // Психологический журнал. – 1988. – Т. 9. – № 6. – С. 129-138.
14. Ярошевский М.Г. Исторический путь развития психологии / М.Г. Ярошевский // Введение в психологию / Под общ. ред. А.В. Петровского. – М.: Академия, 1997. – С. 5-69.
15. Яценко Т.С. Теоретичні передумови психологічної практики / Т.С. Яценко // Академія педагогічних наук України. – 1994. – С. 66-74.

Ларин Д.И.
Совет молодых ученых факультета психологии,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЗНАЧЕНИЕ РЕЛИГИИ В РАБОТАХ ЗИГМУНДА ФРЕЙДА В КОНТЕКСТЕ ПЕРИОДА «ОТКРЫТОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА»

Аннотация
В статье дается анализ значения религии в работах З. Фрейда. Автор фокусирует внимание на том, как религия влияет на жизненные сферы психической деятельности личности. Через исследование и текстуальный анализ работ Зигмунда Фрейда раскрывается метафорическая логика ассоциативного соединения различных бессознательных компонентов в культурно-историческом контексте в период рас кола психологи на школы, одной из которых является психоанализ.
Ключевые слова: религия, психоанализ, жизненные сферы, метафорическая логика, «открытый психологический кризис».

Larin D.I.
Council of Young Scientists, Faculty of Psychology,
Taras Shevchenko National University in Kyiv

THE IMPORTANCE OF RELIGION IN THE WORK OF ZYGMUND FROID IN THE CONTEXT OF "OPEN PSYCHOLOGICAL CRISIS"

Summary
The article analyzes the meaning of religion in the works of Z. Freud. By focusing on how religion affects the lives of individual spheres of mental activity. Through research and analysis of textual works of Sigmund Freud revealed metaphorical associative logic of connecting various components unconscious in cultural and historical context Inperiod division of psychology at the school, one of which is psychoanalysis. In appraising freydivsku concept, the authors of "Preface" defines the tasks of Soviet psychologists in this regard: "The psychology of Freud in its tendencies through sociological and only task other psychological materialists who live in other conditions than Freud remains open and by the end of reason materialistic the basis of this doctrine.
Keywords: religion, psychoanalysis, life areas metaphorical logic "open psychological crisis".

УДК 159.922.8

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Степова А.С.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті викладено основні результати теоретичного аналізу й емпіричного дослідження психологічних особливостей стресостійкості осіб юнацького віку. На основі узагальнення і систематизації наукових джерел висвітлено актуальність досліджуваної проблеми для гармонізації психічного розвитку, соціального благополуччя і психологічної адаптації юнаків і дівчат. На основі кількісного та якісного аналізу емпіричних даних схарактеризовано рівні розвитку стресостійкості студентської молоді, проаналізовано вплив самооцінки, тривожності, копінг-стратегій, локусу-контролю, саморегуляції й тип нервової системи як чинників стресостійкості юнацтва. Представлено результати кореляційного аналізу. З урахуванням результатів теоретичного аналізу й висновків емпіричного дослідження визначено перспективні для подальшого розроблення проблемі аспекти.

Ключові слова: стресостійкість, самооцінка, тривожність, копінг-стратегії, локус-контролю, саморегуляція й тип нервової системи.

Постановка проблеми. Проблематика вивчення стресостійкості зумовлена швидким темпом сучасного життя, особливостями соціальної реальності, погіршенням економічних умов, нестабільності політичної ситуації, різким розширенням обсягу інформації у життя сучасної людини, підвищеним рівнем конкуренції й високими вимогами до професійної діяльності, що вимагають від особистості юнацького віку гнучкості й високого рівня розвитку саморегуляції. У юнацькому віці важливою передумовою розвитку є стресостійкість, яка дозволяє витримувати значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження. Проблема стресостійкості особистості в юнацький період пов'язана тим, що значущим для неї стає особистісне становлення, зростає бажання створення власної сім'ї, наростає потреба у високому самоконтролі власної поведінки у відповідь на постійно мінливі умови соціального середовища.

У молодих людей стрес може викликатися різноманітними конфліктними ситуаціями, особливостями діяльності й багатьма іншими чинниками. Дослідники вказують, що стрес – це реакція організму людини, яка виникає на дії подразників, незалежно від того, несуть вони позитивний або негативний характер.

Вивчення психологічних особливостей стресостійкості дасть змогу визначити, яку роль відіграє індивідуальний дослід і від чого залежить опанування юнаками складних життєвих ситуацій, які чинники впливають на розвиток стресостійкості у осіб юнацького віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У методичних аспектах дослідження природа стресостійкості ґрунтується на основних наукових положеннях теорії психологічної регуляції (С.Л. Рубінштейн, О.К. Колюткін, О.Я. Чебикін), стратегії подолання стресу (А.В. Вальдаман, А.М. Гриненко, Л.М. Ємельяненко, В.І. Лебедєв, В.Л. Марищук, В.П. Петюх, В.М. Корольчук, Л.В. Тогрова).

На думку О.В. Лозгачевої стресостійкість є комплексною властивістю особистості, що характеризується необхідним ступенем адаптації до дії зовнішніх і внутрішніх факторів і процесі життєдіяльності, що обумовлене рівнем активації ресурсів організму і психіки особистості [5, с. 153-157]. У свою чергу М.Е. Хуторна вказує, що стресостійкість є психологічним утворенням, що включає в себе особистісний компонент, що визначає розвиток вольової, емоційно-регулятивної, мотиваційної функцій.

Виділення невирішених раніше чистин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених питання стресостійкості особистості у осіб юнацького віку, до теперішнього часу залишаються недостатньо дослідженими чинники стресостійкості та їх вплив на розвиток особистості, зокрема самооцінка, тривожність, копінг-стратегії, локус-контролю, саморегуляція й тип нервової системи.

Мета статті – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити проблематику психологічних особливостей стресостійкості у осіб юнацького віку, визначити чинники, що її детермінують.

Виклад основного матеріалу. Юнацький вік характеризується стрімким розвитком і швидкими змінами особистості, що включають різного роду стреси. Стресостійкість у юнацький період розглядається науковцями, як проблема психічної адаптації людини, емоційної стійкості та здатності контролювати власні емоції. Усі дослідники відзначають, що стресостійкість як властивість психіки відображає здатність особистості успішно здійснювати необхідну діяльність у різних життєвих ситуаціях. Дослідники вказують, що стрес – це реакція організму людини, яка виникає на дії подразників, незалежно від того, несуть вони позитивний або негативний характер [4, с. 176-178].

Стресостійкість особистості – можна розглядати як уміння долати труд-нощі, сприймати власні емоції, розуміти настрої соціуму, проявляти витримку [2, с. 7-12]. Стресостійкість можна визначати сукупністю особистісних якостей, які дозволяють особистості переносити великі інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження без особливої шкоди для власної діяльності, соціального середовища і власного здоров'я.

Стресостійкість за Б.Х. Варданяну – це «властивість особистості, що забезпечує гармонійне ставлення між усіма компонентами психічної діяльності в емоційних ситуаціях і, тим самим, сприяє успішному виконанню діяльності».

За Т. Тихомировою стресостійкість виступає як здатність особистості протистояти стресу, самостійно долати проблеми, що виникають на шляху духовного зростання та фізичного самовдосконалення [4, с. 127-138].

У наукових джерелах з проблематики стресостійкості, науковці звертають увагу на вивчення чинників, що її детермінують. Розглянемо поняття, що на нашу думку впливають на розвиток стресостійкості: самооцінка, особистісна і ситуативна тривожність, копінг-стратегії, локус-контролю й рівень саморегуляції.

Вчені стверджують, що у процесі подолання кожна особистість юнацького віку використовує власні копінг-стратегії (тобто тактику поведінки), на основі уже набутого у неї особистісного досвіду й її психологічних ресурсів. На основі цього копінг-стратегії постають як засоби управління стресовими факторами, що діють на особистість і спонукають її до відповідної реакції на загрозу.

Виходячи з теорії виділяють три базисні копінг-стратегії, до них належить «розв'язання проблеми», «пошук соціальної підтримки», «уникнення» [4, с. 187-191]. Основа копінг-стратегії «розв'язання проблем», полягає у визначенні широкого кола альтернативних рішень, які у свою чергу сприяють загальній соціальній адаптації особистості. Тобто, копінг-стратегія «розв'язання проблем» розглядається науковцями як когнітивно поведінковий процес, за допомогою якого особистість обирає ефективні стратегії вирішення різноманітних складних життєвих ситуацій.

За допомогою копінг-стратегії «пошук соціальної підтримки», орієнтація у вирішенні складних життєвих ситуаціях відбувається за допомогою інших людей, де виникає прагнення до взаємодії з оточуючими з метою отримання різноманітного роду підтримки. Дана стратегія дозволяє отримати можливі джерела соціальної підтримки для подолання стресових ситуацій за допомогою актуальних когнітивних, поведінкових і емоційних відповідей. У пошуку соціальної підтримки, особистість шукає впевненість у собі, рішенні, що приймає, така людина шукає можливості розповісти про свої проблеми людям, які спроможні допомогти.

Копінг-стратегія «уникнення», відбувається орієнтація поведінки на відновлення емоційного благополуччя за рахунок спроб уникнути будь-якої взаємодії з проблемами, що виникають. Такий вид поведінки, дозволяє особистості зменшити емоційну напругу, вплив дистресу до тих пір поки ситуація не зміниться самостійно. Відбувається так, що людина вдається, до того, щоб не думати про проблему, не звертати на неї уваги, поринати у світ фантазій, використовувати медикаментозні засоби для зняття стресу тощо. У механізмах такої поведінки прослідковується інфантильна оцінка того, що відбувається. Існує інший варіант даної стратегії, де особистість намагається змиритися з ситуацією, що виникла, сприймати зміни як частину життя. Але вченні вказують на те, що активне використання індивідом копінг-стратегії «уникнення» розглядається як домінування у поведінці мотивації уникнення невдачі над мотивацією досягнення успіху, а також як сигнал про можливі внутрішньо особистісні конфлікти [1, с. 145-147].

У свою чергу стресостійкість формують найрізноманітніші властивості особистості й індивідуальності. Серед найбільш значущих факторів, що впливають на стресостійкіть виділяють показники тривожності. В наукових працях А.А. Андрієвої виділені наступні компоненти стресостійкості до яких належать тривожність, що розділяється на особистісну і ситуативну. Особистісна тривожність виражається підвищеною схильність до занепокоєння й підвищеними тривожними переживаннями без суттєвих на те причин. Поява підвищеної особистісної тривожності може бути викликана гормональними змінами в організмі, або ж викликана психологічними змінами. Ситуативна тривожність проявляється, коли особистість потрапляє в неприємну для неї ситуацію. Накопичення негативних психологічних станів і підвищення тривожність призводить до постійної напруги, ще за довго до появи неприємної ситуації.

Тривожність як чинник стресостійкості, в науковій літературі згадується в роботах Л.Д. Гіссена, Ч.Д. Спілбергера, І.М. Фейнгерберга, Ю.В. Щербатих, особистісну і ситуативну тривожність, серед компонентів стресостійкості вивчали М.М. Смірнова, А. Г. Соловйов, Р.М. Шагієв. Про наявність зв'язку між ступенем вираженості тривожності й схильності до стресу пише А.С. Хромова, вплив тривожності на стресостійкість вивчали С.В. Іллінський і Е.А. Гладишева. Тривожність характеризується властивістю особистості, як відносно постійну, незмінну протягом життя.

Як засвідчують [5, с. 87-97; 7, с. 141-145] вагомим чинником стресостійкості особистості виступає самооцінка. Рівень розвитку самооцінки характеризується упевненістю або невпевненістю особистості в собі, що у свою чергу впливає на стресостійкість. Самооцінка відображає здатність людини до самовдосконалення, до усунення недоліків у власній діяльності (І.С. Кон, О.М. Молчанов, В.А. Петровський). Визначення самооцінки є значущим для більш чіткого розуміння людиною своєї позиції щодо інших.

Дуже важливим є аспект вивчення того як особистість розуміє саму себе, як ставиться до невдач, на якому рівні оцінює свої заслуги в успішному вирішенні різноманітних справ. Відомо, що самооцінка є динамічною характеристикою у структурі особистості та має властивість змінюватись під впливом багатьох факторів [1, с. 51-57]. Самооцінка виступає фундаментом від якого залежить те, якою буде поведінка людина, як вона буде справлятися з різноманітними життєвими ситуаціями, як буде переживати невдачі й чи зробить із цього висновки, на який результат буде спрямовувати свої зусилля.

Стресостійкість ґрунтується на таких важливих аспектах людського життя як відповідальність і схильність до стресу, тому важливим є її зв'язок з локусом контролю. Локус контролю розглядається як психологічний фактор, що характеризує схильність людини нести відповідальність за події, що відбуваються в житті і результати своєї діяльності, керувати власним здібностям і можливостям. Люди з внутрішнім локус-контролем (інтернали) характеризуються емоційною стабільністю, але потреба в досягненнях у них має тенденцію до підвищення,

пов'язану зі збільшенням значень особистісної та реактивної тривожності, що є передумовою для можливої більшої фрустрованості і меншої стресостійкості у випадках серйозних невдач. Люди із зовнішнім локус-контролем (екстернали) характеризуються емоційною нестабільністю, вони нерідко надмірно тривожні і піддані невиправданій фрустрації, невпевнені як у своїх здібностях в цілому, так і в окремих своїх можливостях, потребують схвалення та підтримки оточуючих. Екстернальність й інтернальність, по суті це дві характеристики є крайніми полюсами одного цілого і межа між ними розпливчаста. Більшість людей мають проміжний локус контролю і поєднують в собі певною мірою риси як інтерналів, так і екстерналів.

Ще одним із значущих чинників стресостійкості є саморегуляція, яка являє собою важливу якість, що допомагає зберегти внутрішню рівновагу, контролюючи власну свідомість, і не допускаючи негативних впливів. Вольовий компонент, що виражається у свідомій регуляції дій, приведенні їх у відповідність з вимогами ситуації [2, с. 12].

З вище зазначеного можна стверджувати, що стресостійкість є значущою для осіб юнацького віку. Психологічні чинники, що сприяють розвитку стресостійкості подані на рисунку 1.

Рис. 1. Психологічні чинники стресостійкості

Дослідження психологічних особливостей розвитку стресостійкості у осіб юнацького віку є важливим з огляду на необхідність вивчення загальних аспектів психічного розвитку особистості на цьому віковому етапі, з'ясування чинників, які його детермінують, розроблення й апробації технологій психологічного супроводу, спрямованих на стабілізацію й оптимізацію процесу особистісного зростання й професійного становлення юнаків і дівчат в умовах сучасного освітнього простору вищих навчальних закладів.

У емпіричному дослідження особливостей розвитку стресостійкості осіб юнацького віку взяли участь 82 студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Для встановлення рівня розвитку стресостійкості юнаків і дівчат використовувалися опитувальники «Тест на визначення стресостійкості особистості» і «Діагностика стресу» (А.О. Прохорова) [7, с. 41-44, с. 24-25].

Сукупні результати вибірки «Тест на визначення стресостійкості особистості» і «Діагностика стресу» (А.О. Прохорова) вказують на те, (20 досліджуваних, 24,4%) мають високий рівень стресостійкості. Вони врівноваженні, стримані, їм притаманний високий рівень саморегуляції і усвідомлення своїх емоцій, відповідальність за власні вчинки і життєві вибори. Особистості юнацького віку з високим рівнем стресостійкості мають стійкі переконання, впевненість в особистих життєвих позиціях, досить спокійно ставляться до зовнішніх змін, спроможні належним чином адаптуватися до реалій, володіють вмінням ефективно діяти в нестабільних кризових ситуаціях.

Середній рівень стресостійкості притаманний (36,6% – 30 ос.), такі особистості характеризуються помірним рівнем регуляції в стресових ситуаціях. Варто зауважити, що студенти здатні витримувати серйозні зміни, але при помірному рівні регуляції в стресових ситуаціях юнаки не завжди правильно і адекватно поводяться в стресових ситуаціях. Особистості юнацького віку здатні володіти і стримувати власні емоції, але при надмірному перенавантаженні стресовими ситуаціями можуть траплятися випадки, коли незначні події порушують їхню емоційну рівновагу. Натомість, низький рівень стресостійкості виявлено у (39% – 32 ос.) досліджуваних юнацького віку, що характеризується труднощами пристосування до нових обставин і схильністю до деструктивного реагування на вплив стресогенних чинників. Комфортним для них є умови повної стабільності, спокійна робота, позбавлена високої відповідальності. Непередбачувані зміни можуть підкосити їх психічний стан: в умовах інтенсивного стресового впливу такі особистості приходять в розгубленість їм складно різко змінити уклад свого життя.

У процесі емпіричного дослідження додаткову увагу ми звернули на чинники стресостійкості у осіб юнацького віку, зокрема, самооцінка, тривожність, копінг-стратегії, локус контролю, саморегуляція, тип нервової системи. Для діагностики використовувались методики «Знаходження кількісного рівня самооцінки» С. А. Будассі, «Стиль саморегуляції поведінки» (ССПМ), «Шкала реактивної (ситуативної тривожності) і особистісної тривожності» Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна, «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана, «Когнітивні-орієнтації (локус-контролю)» Дж. Ротера, «Когнітивні-орієнтації (локус-контролю)» Дж. Ротера, «Тест для визначення типу темпераменту» (EPQ) Г. Айзенка [7, с. 143-150, с. 117-120].

Під час дослідження самооцінки було встановлено, що у 23 студентів (28%), високий рівень самооцінки. У них розвинене вміння керувати власними принципами, незалежно від думки оточуючих, вони стійкі до критики. Оцінка оточуючих не викликає бурхливих реакцій і сприймається спокійно. Особистості юнацького вікі, маючи високі показники справедливо цінять та поважають себе, задоволені собою, у них розвинене почуття власної гідності, тому вирішального значення для них набувають власні переконання та цінності. Високий рівень самооцінки є дуже важливим для юнаків і дівчат, тому що завдяки цьому підвищується продуктивність

у різних сферах життя. Вони є більш активними, впевненими у собі, роблять білиш обдумані вчинки є більш самостійними. Такі особистості часто оптимістичні, оскільки у більшості випадків досягають поставлених цілей. Позитивним є свідоме підвищення самооцінки шляхом самовиховання та розвитку власної особистості.

Адекватний рівень самооцінки має (37,8% – 31 ос.). Дані показники підтверджують, що особистостям юнацького віку властиво правильно співвідносити свої сили із завданнями різної складності та вимогами до них. Такі студент правильно оцінює власні можливості й здібності, досить критично відноситься до себе, реально дивиться на власні невдачі та досягнення у діяльності якою займається, вміє ставити перед собою цілі й досягати їх. Така особистість поважає себе, але знає свої слабкі сторони, вміє цінувати й бути задоволена власними успіхами, постійно прагне до самовдосконалення.

Низький рівень самооцінки було діагностовано у (34,2% – 28 ос.). Визначено, що вони невпевнені у собі, у постійному страху, негативної думки про себе. Особистості зі зниженою самооцінкою власні досягнення й позитивну оцінку сприймають як тимчасові й випадкові. Недооцінка власної значущості знижує їхню соціальну активність та ініціативність. Такі юнаки і дівчата відрізняються надмірною вимогою до себе і ще більшою вимогливістю до інших.

Дослідження саморегуляції, виявило (25 ос. – 30,4%) досліджуваних мають високий рівень саморегуляції поведінки. У них розвинена гнучкість і адекватне реагування на різноманітні навколишні зміни. Вони є самостійними особистостями, у яких постановка і досягнення цілі значною мірою усвідомлюється. Вони є самостійними, гнучко й адекватно реагують на різноманітні навколишні зміни. Особистості юнацького віку при високій мотивації досягнення здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних особливостей, що заважають досягненню мети.

Середній розвиток саморегуляції характерний для юнаків і дівчат, які мають навички самоконтролю власної поведінки, але не можуть сформувати стратегію власної поведінки належним чином (39 ос. – 47,6%). Особистості юнацького віку з середнім рівнем розвитку саморегуляції здатні ставити перед собою цілі, але вони з труднощами досягають їх, і поразки можуть негативним чином позначатись на них.

Низьку показними саморегуляції поведінки встановлено у 18 осіб (22%). Низькі показники саморегуляції характеризуються тим, що потреба в усвідомленому плануванні й програмуванні власної поведінки не сформовані. Особистості юнацького віку залежні від ситуації й думки оточуючих.

Як виявило дослідження рівня тривожності, високі показники ситуативної тривожності мають (9,8% – 52 ос.) і високий рівень особистісної тривожності притаманний (27 ос. – 33%) досліджуваних. Високі показники свідчать про те, що особистості юнацького віку мають схильність до появи тривожного стану в ситуації оцінки їх компетентності. Високо тривожні особистості схильні сприймати загрозу самооцінці і життєдіяльності й реагувати вираженим станом тривоги. Тривожність у студентів є достатньо поширеним явищем.

Середній рівень розвитку тривожності спостерігається у (22 ос. – 26,8%) – ситуативна тривожність, (43 ос. – 52,4%) – особистісна тривожність. Показники свідчать, що дана група юнацького періоду при надмірному навантажені можуть відчувати сильне занепокоєння, невпевненість у собі та збентеженість. Вони, спроможні регулювати власну тривогу і виконувати діяльність, але інколи їм може бракувати навичок для подолання непередбачуваної напруги у життєвих ситуаціях.

Дані з низьким рівнем встановлено у 9,8% (8ос.) – ситуативна тривож-ність, і 33% (27 ос.) – особистісна тривожність. Низькі показники вказують, що особистості характерна врівноваженість, почуття безпеки, задоволеність життям. Хоча, низька тривожність навпаки може вказує, що особистості потрібно пробудження активності, підвищення уваги до діяльності й почуття відповідальності.

За даними дослідження у (3,75% – 3 ос.) провідною копінг-стратегією є стратегія, направлена на вирішення проблеми, яка характеризує особистість юнацького віку здатну визначати проблему і знаходити альтернативні рішення, ефективно справлятися із стресовими ситуаціями.

Більшість опитуваних 51,2% (42 ос.), демонструють середній рівень ви-раженості даній стратегії. Це свідчить, що вони стратегію вирішення проблеми використовують залежно від складності ситуації. Якщо ресурси особистості дозволяють вирішити проблему, вона обов'язково буде вирішення, але якщо ні то особистість шукає інший спосіб поведінки.

45,1% (37 ос.) респондентів мають низькі показники застосування копінг-стратегії рішення проблеми. Такі результати свідчать про те, що особи юнацького віку, не мотивовані вирішувати проблеми, які виникають на їх життєвому шляху.

У процесі дослідження встановлено, що (55 ос. – 67%) мають середній рівень розвитку стратегії поведінки, направлений на пошук соціальної підтримки, що дозволяє їм за допомогою зовнішніх соціальних ресурсів успішно упоратися зі стресовою ситуацією.

33% випробовуваним (27 ос.) властивий низький рівень копінг-стратегії поведінки, направлений на пошук соціальної підтримки. Такі особистості юнацького віку не націлені створювати соціальні зв'язки звертатися за допомогою до оточуючих їх людей. Високий рівень копінг-стратегії поведінки, пошук соціальної підтримки у осіб юнацького віку не був виявлений.

За даними результатами високий рівень копінг-стратегії поведінки, уникнення проблеми властивий 14,6% (12 ос.) досліджуваних.

Особистості з даною поведінкою прагнуть уникнути контактів з оточуючими, піти від рішення проблеми. Така людина може використовувати пасивні способи уникнення, наприклад части хвороби тощо.

Середні показники притаманні 20,7% (17 ос.) випробовуваних, що інколи студенти можуть дозволити собі уникати вирішення проблем, через небажання нести за це відповідальність. Вони спроможні вирішувати проблеми іншими шляхами, але їм потрібна правильна мотивація.

Низький показник копінг-стратегії – уникнення проблеми спостерігається у більшості досліджуваних 64,7% (53). Такі дані свідчать, що особистості юнацького віку спроможні знаходити шляхи вирішення проблем, що трапляються на їх життєвому шляху.

За даними нашої вибірки високий показник екстернального локусу-контролю притаманний 25,6% (21 ос.) досліджуваних, середній рівень – 52,4% (43 ос.), низький рівень – 22% (18 ос.). Виражений рівень екстернальності характеризує особистість, яка не вірить у те, що людина в змозі реально впливати на події які відбуваються в її житті.

Результати показників інтернальності з високим рівнем демонструють – 48% (39 ос.), середній рівень – 52% (42 ос.), низький рівень у вибірки не виявлено. Високі показники інтернальності характеризують їх як особистостей з внутрішнім локусом-контролю, який проявляється в різноманітних життєвих ситуаціях. Такі юнаки і дівчата відрізняються упевненістю у тому, що мають вплив на власну долю, події які відбуваються з ними є результатом їхньої діяльності.

Виходячи з отриманих результатів можна стверджувати, що 34 досліджуваних (41,5%) мають зовнішню спрямованість тобто є екстравертами, в силу їхньої організації нервових процесів потребують постійного стимулювання з боку зовнішнього середовища. Їм притаманне прагнення до нових вражень. Такі особистості юнацького віку потребують товариства, вони не вимушені в поведінці, імпульсивні, безтурботні й балакучі. Особистості юнацького віку, що мають схильність до інтроверсії становлять 20,7% (17 ос.) від загальної маси. Вони є цілеспрямованими, їм не потрібне значне зовнішня стимулювання. Юнаки і дівчата, котрі є інтровертами менш контактні, замкнуті, повільні, люблять планувати свої дії та вчинки, досить добре контролюють емоції. Певної мірою їм притаманна соціальна пасивність, схильність до самоаналізу. 37,8% особистостей (31 ос.) є амбівертами, вони є гнучкими до різноманітних ситуації, мають риси як екстраверта так і інтроверта.

За шкалою «Невротизму» встановлено, що 20,7% (17 ос.) є емоційно стійкими особистостями. Вони навчені до самоконтролю, їхня нервова система є стійкою до подразників навколишньої дійсності. Особистостей юнацького віку з розхитаною нервової системою становить 22% (18 ос.), із емоційною вразливістю 57,3% (47 ос.). Такі студенти не здатні приховувати власні емоції, маю низький рівень контролю емоцій є досить збудливими або ж повільними.

Для підтвердження емпіричних припущень щодо взаємозв'язку між самоактуалізацією особистості й рівнем стресостійкості застосовувалися методи статистичної обробки даних (коефіцієнт rxy Пірсона; програма SPSS Statistics 17.0). Одержані під час підрахунків результати вказують на те, що окремі показники стресостійкості та виділених нами чинників представників досліджуваної вибірки мають обернені й прямі кореляційні зв'язки кореляційні зв'язки (див. рим 2).

Ми можемо припустити, що підвищенням рівня зосередженості на своїх переживаннях, спроможності структурувати внутрішні переконання, що підвищує їх стресостійкість. Вміння у юнаків і дівчат програмувати власні дії продумувати способи власних дій і поведінки для досягнення цілей, допомагають особистості юнацького віку регулювати власні емоційні стани. Здатність змінювати природу задуманих кроків допомагають юнакам і дівчатам буди більш стресостійкими у життєвих ситуаціях. Високі показники саморегуляції підвищують мотивацію досягнення, вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистості особливостям, що перешкоджають досягненню цілей. Варто зазначити, що самооцінка особистості може виступати як один з провідних факторів, що забезпечують найбільш ефективну опірність впливу стресовим факторам, та обрання особистості стратегій подолання стресу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Теоретики-емпіричний аналіз проблеми психологічних особливостей стресостійкості переконав у її значущості для психологічної науки і практики. Юнацький період – сензитивний у плані формування стресостійкості, перегляду цінних засад, мотивів самовиховання й навичок саморегуляції. Процес здобування вищої освіти покликаний сприяти особистісному й професійному розвитку юнаків і дівчат, а рівень стресостійкості безпосередньо впливає на успішність їхньої навчальної діяльності, результативність комунікації і взаємодії, успішність адаптації до життєвих реалій. Постійний стан стресу і його наслідки становлять серйозну загрозу психологічному здоров'ю студентів, не сприяють продуктивності суб'єктивних виборів у ситуації напруги.

Проведене теоретичне і емпіричне дослідження особливостей стресостійкості осіб юнацького віку не вичерпує всі аспекти досліджуваної проблеми. На нашу думку, на перспективу доцільно відстежити динаміку особистісного й професійного змінювання студентів різних спеціальностей в умовах нестабільності, зануритися глибше в детермінацю

Рис. 2. Коефіцієнти кореляції показників стресостійкості, самооцінки, тривожності, типу нервової системи

стресостійкості юнаків і дівчат, вивчити особливості копінг-поведінки студентів з різним стресостійкості, конкретизувати вплив освітнього середовища вищого навчального закладу на формування стресостійкої поведінки юнаків і дівчат тощо. З огляду на досліджувану проблему не зайвим буде розроблення й апробація цільових технологій психологічного розвитку (психокорекції) рівня стресостійкості юнацтва, вміння протистояти травмуючим і конфліктним чинникам, негативним впливам соціального середовища, зокрема, й з метою підвищення професійної компетентності.

Список літератури:

1. Белова М.Э. Индивидуально-личностные особенности стрессоустойчивости сотрудников негосударственных предприятий безопасности / М.Э. Белова, Н.Ф. Будиянский // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 33. – С. 272-278.
2. Білова М.Е. Психологічні особливості осіб з різним рівнем стресостійкості (на прикладі працівників стресогенних професій) : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / М.Е. Білова // Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2007. – 20 с.
3. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В.А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 528 с.
4. Катунин А.П. Стрессоустойчивость как психологический феномен / А.П. Катунин // Молодой ученый. – 2012. – № 9. – С. 243-246.
5. Логачева О. Формирование стресоустойчивости на этапе профессионализации (на примере юридического вуза): дисс., канд. пихол. наук: 19.00.03 / О. Лозгачева – Екатеринбург, 2004. – 222 с.
6. Морозов Д. Мотиваційні чинники стресостійкості випускників вищих навчальних закладів: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Д. Морозов – Ялта, 2011. – 249 с.
7. Психодиагностика стресса: практикум / сост. Р.В. Куприянов, Ю.М. Кузьмина; Министерство образования и науки РФ, Казанский государственный технологический университет. – Казань: КНИТУ, 2012. – 212 с.
8. Росс Л. Человек и ситуация / Л. Росс, Р. Нисбетт. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 429 с.

Степова А.С.
Винницкий государственный педагогический
университет имени Михаила Коцюбинского

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ЛИЦ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье изложены основные результаты теоретического анализа и эмпирического исследо-вания психологических особенностей стрессоустойчивости лиц юношеского возраста. На основе обобщения и систематизации научных источников выделено актуальность исследуемой проблемы для гармонизации психического развития, социального благополучия и психологической адаптации юношей и девушек. На основе количественного и качественного анализа эмпирических данных охарактеризован уровень стрессоустойчивости студенческой молодежи, проанализировано влияние самооценки, тревожности, копинг-стратегий, локуса контроля, саморегуляции и типа нервной системы как факторов стрессоустойчивости юношества. Представлено результаты корреляционного анализа. С учетом результатов теоретического анализа и выводов эмпирического исследования определены перспективы для дальнейшей разработки аспектов проблемы.
Ключевые слова: стрессоустойчивость, самооценка, тревожность, копинг-стратегии, локус контроля, саморегуляция и тип нервной системы.

Stepova A.S.
Vinnytsia Mykhaili Kotsiubynskyi State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF STRESS RESISTANCE OF PERSONS OF JUVENILE AGE

Summary
In this article are revealed basic results of theoretical analysis and empirical research of psychologi-cal features of adolescence stress-resistance. Basing on generalization and systematization of scien-tific sources, the actuality of the problem under research has been revealed in order to ensure har-monizing of mental development, social wellness and psychological adaptation for adolescents. Having quantitative and quantitative analysis of the empirical data as basis, levels of development for college youth stress-resistance have been built, the influence of self-evaluation, anxiousness, coping-strategies, locus of control, self-regulation and neural system types as grounds for adolescent stress-resistance has been analyzed. The results of correlation analysis have been pretend. Regarding the results of theoretical analyzed and the conclusions of the empirical research, the perspective aspects of the problem for further in-depth studying have been determined.
Keywords: stress-resistance, self-evaluation, anxiousness, coping-strategies, locus of control, self-regulation, neural system type.

УДК 159.922.27

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПОКЛИКАННЯ

Стефурак С.М., Когутяк Н.М.
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті розглянутепоняття покликання з точки зору когнітивно-поведінкової психології.Проаналізовані різніпідходи до його пояснення. Наведене визначення поняття як суб'єктивного відчуття телеологічності власного життя відносно професії. Розроблені діагностичні критерії професії,такі як: об'єктивна успішність, внутрішня мотивація, бажання присвячувати діяльності більшість часу. Наведена теоретична модель покликання як психологічного конструкту. На основі науково-аналітичного підходу виокремлено психологічні механізми формування професійного покликання, що запускаються вже в дошкільному дитинстві: компенсаторний, висхідної спіралі, зміни режиму заохочення, когнітивного дисонансу та наслідування.
Ключові слова: професійне покликання, механізм висхідної спіралі, компенсаторний механізм, наслідування, когнітивний дисонанс, оперантне научіння, соціальне научіння.

Постановка проблеми. Серед ключових проблем сьогодення на особливу увагу заслуговує продуктивність праці, а також пов'язані з нею креативність робітників, відданість справі, здатність відчувати натхнення до праці. Все це дозволяє суттєво збільшити результативність, а отже і прибутки підприємства. Вказані фактори безпосередньо пов'язані із наявністюпрофесійного покликання як складової успішної професійної самореалізації. Аналіз умов формування покликання та визначення його діагностичних критеріїв може істотно розширити можливості роботи рекрутингових компаній. Сучасна психологічна наука маєхороші напрацювання щодо діагностикиставлення до діяльності, проте дослідження покликання досі вважаються важкодоступними з точки зору наукової доказовості. Проте, розробка такого предмету дослідження дозволить розкрити нові аспекти даного напряму, розширити прогностичні можливості професійної діагностики.

Прикладне значення схожих наукових пошуків особливо актуальне для педагогіки, адже в перспективі може сприяти цілеспрямованій допомозі у формуванніпокликання. Розкриття механізміврозвитку покликання може бути корисним для психології розвитку, адже розкриває вікові аспекти діяльності та взаємозв'язок раннього досвіду та зрілого професійного функціонування особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових категорій професійного самоздійснення, що розглядаються сучасною вітчизняною психологією, професійне покликання є малорозробленим поняттям. Серед усіх наукових розробок, що індексуються у GoogleScholar, всього 3 результати відповідають пошуку на запит «психологія покликання» (12.08.2018 р.). Ці публікації містять здебільшого тлумачення терміну «покликання», розкриття функцій покликання, психолого-біографічний аналіз відомих літературних чи історичних персонажів, тощо [1; 3; 4]. Проте сучасні автори не пояснюють психологічних механізміврормування професійного покликання.

Так, Л.Г. Перетятько у своїй статті звертає особливу увагу на вибір професії, який особистість здійснює під впливомособливого ставлення до професії, тобто, під впливом покликання. «Роблячи свій професійний вибір, людина практично демонструє своє значуще відношення до вибраної професії, але у подальшому житті відношення особистості до вибраної професії може змінюватись, від плюса до мінуса і навпаки...» [1, с. 224]. Проте виникає питання про те, яка статистика зроблених професійних виборів дійсно є виявом покликання, а не продиктована думкою батьків, престижністю професії чи ймовірною фінансовою винагородою? Привертає увагу, що Л.Г. Перетятько виділяє 4 індикатори покликання, а саме:

1) близькість з професією,
2) прагнення пірнути у професію,
3) розчарування,
4) відчуження від своєї професії [1, с. 224].

Дані індикатори, на нашу думку, добре описують явище покликання. Однак, вважаємо,що думка автора не розкриваєповною мірою критеріїв верифікації близькості, чи «пірнання у професію».Також, автор виділяє в своєму дослідженні три теоретичні підходи щодо вивчення покликання:

1) Підхід, що базується на ідеї стійких якостей особистості і пропагує підбір людей з певними якостями під певну професію;
2) Підхід, що базується на ідеї можливості спрямованого формування здібностей, тобто у кожної людини можна сформувати ті чи інші властивості;
3) Можливість формування здібностей опирається на індивідуальні особливості дитини [1, с. 224].

У рамках нашого дослідження ми будемо дотримуватися третього підходу, а саме: вважаємо, що покликання формується на основі індивідуальних здібностей та якостей людини. Здібності та формуючі впливи середовища виступають разом із суб'єктною інтенцією, спрямованістю триєдиним комплексом розвитку покликання.

Інша дослідниця С.П. Тищенко, у своїй статті про покликання опиралася на роботи К.Г. Юнга та напрацювання аналітичної психології. Покликання трактувалося нею з точки зору теорії архетипів, а саме: «...можна передбачити, що покликання як настановлення, яке містить у собі архетипи (праформу) колективного неусвідомлюваного, визначає і нині нездоланні потяги особис-

тості до самореалізації у пізнавальній, моральній, естетичній та інших сферах життєтворчості людини» [3, с. 8].

Згідно даних аналітичної психології, покликання наявне в людині від народження. Проте для підтвердження автор та його послідовники використовують аналіз міфологій різних народів, а тому емпіричні докази щодо покликання у такий спосіб здобути нам видається неможливим [3]. Користуючись методологічним принципом фальсифікації, варто піддати сумніву доказовість кореляційних зв'язків між архетипом та вибором професії чи покликанням. Наприклад, архетип героя може відповідати багатьом професіям, як от військовий, спортсмен, дослідник тощо. Водночас, риси героя можна проявляти майже у будь-якій сфері діяльності. Зрештою, й сам К.Г. Юнг у своїй роботі «Становлення особистості» визначав покликання як вияв певного містичного внутрішнього закону, що лежить поза межами наукового дискурсу.

Також С.П. Тищенко наводила приклад видатних людей, які змалку знали своє покликання, а тому дуже рано починали працювати в обраній галузі, вдало самореалізовували свій потенціал. Автор також посилається на засновника аналітичної психології: «З самого початку у мене було відчуття свого призначення, нібито моє життя визначено долею...» [3, с. 8]. Проте, в своїй автобіографічній книжці «Сновидіння,спогади роздуми» К.Г. Юнг говорить, що він після закінчення школи довго вагався на який факультет вступати, а своє покликання психіатра взагалі усвідомив на 3 курсі медичного університету під час вибору спеціальності. Такі уявлення суперечать гіпотезі про генетично задані чи фатально обумовлені механізми розвитку покликання [5].

А.В. Масанов проводить аналіз поглядів щодо покликання наявних в різних джерелах і виводить своє власне визначення, яке, на наш погляд, досить точне і, яке ми надалі будемо використовувати у нашому дослідженні.Також він знаходить взаємозв'язок між покликанням і професійними бар'єрами, виводячи їх негативну кореляцію.

Більш ґрунтовно явище покликання досліджено у роботах західних позитивних психологів, таких, як Р.Н. Белла та Р.Ф. Бауместер, М. Селігман та М. Чіксентміхалі. Так, Р.Н. Белла та Р.Ф. Бауместер виділяли три типи ставлення до роботи:

1) Робота заради грошей: головною мотивацією є заробіток.

2) Робота заради кар'єри: головним мотивом є кар'єрне зростання.

3) Покликання: воно дає сенс життю, а ціллю стає сама діяльність [6; 7].

Попри емпіричне підтвердження та практичну цінність ідей цих вчених, предметом їх дослідження є в основному екзистенційна функція покликання, і вони не мають на меті розкрити механізми формування покликання.

Вартим уваги є дослідження засновника позитивної психології Мартіна Селігмана. Він виділяє 6 головних чеснот: мудрість, любов, мужність, справедливість, помірність, духовність. Із 6 чеснот він виводить 24 індивідуальні достоїнства, такі як: любов до пізнання, лідерські здібності, цікавість, оригінальність, здатність до критичних суджень тощо. Покликання за М. Селігманом – це діяльність, в якій ми можемо реалізувати свої найбільш розвинені індивідуальні достоїнства, служачи іншим людям [8, с. 227-243].

На наш погляд, теорія покликання як реалізації своїх кращих достоїнств добрепояснює суть цього явищата може бути корисною при профорієнтаційній роботі. Проте вона ігнорує вплив зовнішнього середовища, не пояснює механізмів формування самих достоїнств. А також не ставить за мету пояснити, чому людина, яка має здібності в декількох професіях відчуває єдине покликання до того чи іншого виду діяльності.

Надзвичайно цінними для нас є дослідження М. Чіксентміхалі. Цей дослідник акцентував увагу на так званому «потоковому стані», тобто концентрації на діяльності за допомогою після довільної уваги. А також втраті сприйняття відчуття часу та себе в процесі діяльності. Прикладом, який добре ілюструє дане явище є всім знайомий стан натхнення у представників творчих професій. Однак, як виявили дослідження М. Чіксентміхалі даний «потоковий стан» доступний працівникам всіх професій [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний момент в дослідженнях, предметом яких служив феномен покликання, не розкривалися механізми його формування в онтогенезі, фактори та закономірності, які детермінують феномен покликання, зокрема професійного.Проблема критеріїв його верифікації теж потребує перегляду у руслі сучасної методології досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї статті є розгляд феномену покликання з точки зору когнітивно-поведінкової психології. Розкриття його механізмів формування в ранньому віці.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психологічній теоретико-методологічній думці не існує єдиного розуміння поняття «покликання». Різноманіття визначень терміну «покликання» зумовлено як багатоплановістю поняття, так і наявністю синонімічних термінів, таких як: професійні інтереси, компетентність, життєва справа, а також визначається методологічною спрямованістю досліджень. На наш погляд, найбільш вартими уваги є наступні тлумачення зазначеного терміну.

1. Покликання – це властивість особистості, що характеризує її здатність до продуктивної діяльності, яка є внеском в розвиток цивілізації. Покликання як складне психічне явище відбиває індивідуальні особливості спрямованості та здібностей особистості. Покликання переживається суб'єктом як відчуття свого призначення до певної діяльності [4, с. 171].

2. Покликання – життєве призначення і спрямованість людини, що придає її діяльності осмисленість і перспективність. Усвідомлення покликання передбачає розвинуте самоусвідомлення, самоаналіз, осмислення своїх потреб, оцінку здібностей і визначення шляхів їх реалізації [10].

3. Покликання – високий рівень схильності людини до певної діяльності, особливо до тієї, коли привабливими стають не лише результати, яких людина досягає, а й сам процес діяльності [14].

З вище наведених визначень підсумовуємо, що покликання – це комплекс когнітивно-емотивних переконань та відчуттів людини щодо

певної діяльності, що супроводжується отриманням задоволення як від процесу роботи, такі результату, а також усвідомленням важливості даної діяльності для себе.

На нашу думку, покликання – це суб'єктивне відчуття телеологічності власного життя, відчуття того, що людина «підходить» для даного виду діяльності, як деталь підходить до механізму.У ретроспективних автобіографічних творах часто це виражається в словах «Я ніби для цього створений», «Я не бачу себе у жодному іншому виді діяльності».

Для більш чіткої верифікації явища покликання зупинимося на характерних ознаках (а також діагностичних критеріях) покликання як особистісного утворення:

1) *Об'єктивна успішність людини в конкретній обраній діяльності*. Попри те, що покликання – це перед усім суб'єктивне відчуття, об'єктивна успішність є важливим критерієм верифікації. Адже, якщо людина суб'єктивно відчуває покликання до співу, проте абсолютно не вміє співати, і не має задатків для цього,сумнівно, що це можна назвати покликанням у повному розумінні цього слова. Оскільки таке «покликання» не допоможе ні продуктивності праці, ні нормальному функціонуванню індивіда.

2) *Внутрішня процесуальна мотивація*. Даний критерій, на нашу думку, є найважливішим, адже саме внутрішня мотивація визначає ставлення до діяльності та почуття пов'язані з ним.

3) *Суб'єктивне бажання присвячувати справі більшість свого часу*. Ця ознака визначає саме покликання, адже людина може бути об'єктивно успішною у грі в більярд і мати внутрішню процесуальну мотивацію. Проте грати надто мало і не прагнути це робити частіше, або навіть відчувати покликання до чогось зовсім іншого.

4) Часте переживання «потокових станів» в процесі, даної діяльності. Потокові стани, як показали дослідження М. Чіксентміхалі служать дуже важливим фактором заохочення. Адже стимулюють подальші заняття, а також свідчить про захопленість та повну самовіддачу [9].

На нашу думку не існує якоїсь єдиної сили, чи механізму формування покликання. Воно формується за допомогою цілої низки механізмів, які в кожному конкретному випадку діють у різних варіаціях, та з різною інтенсивністю. У нашому дослідженні ми розглянемо 6 основних механізмів формування покликання.

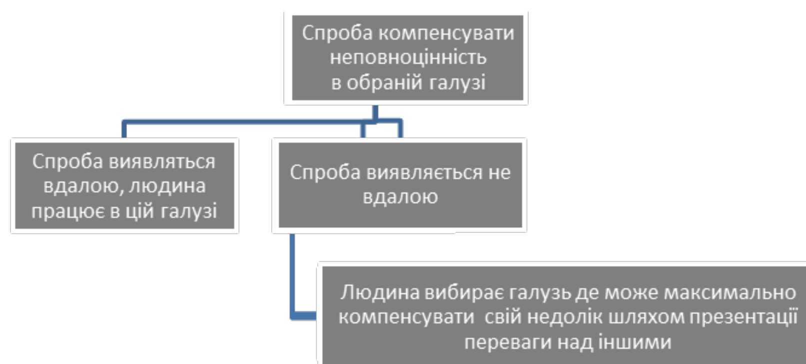

Рис. 1. Механізм формування покликання з точки зору персональної психології

Першим механізмом, який би нам хотілося розглянути є *компенсаторний механізм формування покликання*. Тобто «відновлення порушеної рівноваги психічних і психофізіологічних процесів шляхом створення протилежно спрямованої реакції або імпульсу» [12, с. 134]. Найбільше напрацювань відносно компенсаторного механізму має індивідуальна психологія А. Адлера, тому при описі даного механізму ми будемо користуватися її даними. Щодо професії, то це можна визначити як прагнення людини компенсувати свої недоліки шляхом постійного самовдосконалення, подолання вразливості. Для прикладу згадується історія про Демосфена, який компенсуючи недоліки мовлення став великим оратором [13]. Проте, якщо проаналізувати статистичні показники перетворення осіб із вадами мовлення у відомих ораторів,або школярів, яких недооцінювали вчителі, а вони згодом стали вченими чи визначними особистостями,то зрозумілою стає малозначущість фактору компенсації для розвитку покликання. В концепції А. Адлера відповіді на ці запитання знаходимо у «розумній компенсації», тобто схильності людини відновлювати самоповагу у тій сфері, де вона матиме найбільше шансів досягти переваги над іншими [13].

Графічно це можна представити як вибір між двома шляхами (див. рис. 1).

Попри те, що дана теорія має недоліки, які притаманні всім концепціям, що пояснюють поведінку людини із її потреб (адже у нас немає прямого об'єктивного доступу до мотивації людини як суб'єктивного внутрішнього утворення, чи то потреби самоактуалізації, чи то потреби компенсації), для пояснення професійного покликання вона все ж виступає раціональною гіпотезою [14].

Нас зацікавив перш за все механізм компенсації недоліків, який ми розглядаємо як спробу уникнення негативного заохочення. Для прикладу,особа, що страждає на заїкання, щоб уникнути постійного негативного заохочення під час розмов може докладати максимально зусиль для розвитку ораторських здібностей. Таким чином, компенсуючи свій недолік та прагнучи перевершити інших. Тобто, бажання мати перевагу можна пояснити як генералізований стимул, який у багатьох випадках служить вагомим заохоченням.

Розумну компенсацію можна перевести у терміни сучасної когнітивно-поведінкової психології, як копінг-стратегію, яка дозволяє пом'якшувати дію негативних глибинних переконань. Однак далеко не кожна копінг-стратегія спрямована на продуктивну діяльність і допомагає формуванню покликання.

Другим, і, на нашу думку, основним механізмом формування покликання є *«механізм висхідної спіралі»*, який ґрунтується на оперантному научінні Ф. Скінера, та рецепроктному детермінізмі А. Бандури [14; 15].

Згідно оперантного научіння дитина буде повторювати ту діяльність, в результаті якої отримує заохочення.Даний принцип загалом відображає формування схильності до певного виду діяльності. Однак

не враховує якості самої особистості, а також те, що людина в процесі діяльності змінює навколишній світ [15]. Згідно принципу реципрокного детермінізму поведінка, зовнішнє середовище й індивід є вазаємодетерміновані [15]. Опираючись на дослідження А. Бандури та Ф. Скінера, ми пропонуємо механізм висхідної спіралі, згідно якого дитина яка має певні задатки на початкових стадіях, а тому має більше шансів отримувати більше заохочення. В результаті отримання заохочення вона буде продовжувати діяльність, під час чого задатки будуть переходити в здібності. Наприклад, дитина, яка почала відвідувати спортивну секцію з боксу при наявності задатків відразу досягає певних успіхів і зацікавлює тренерів. Це призводить до продовження занять, в яких задатки розвиваються і дозволяють отримувати подальші заохочення, а ті, в свою чергу, стимулюють до подальших занять (див. рис. 2).

Рис. 2. Механізм формування покликання на етапах дорослішання

Важливо зауважити, що підкріпленням може виступати похвала оточуючих, відчуття переваги над іншими, або суб'єктивне задоволення діяльністю. Як відмічав Б.Ф. Скіннер, «фактичне перетворення фізичної реальності уже служить підкріпленням» [15, с. 23].

Таке розгортання процесу формування покликання дещо перегукується із поясненням концепції ставленням до себе та дійсності Л.С. Виготського. За Л.С. Виготським, формування людини проходить у три стадії: у собі; для інших; для себе. Людина яка має хороші задатки для гри у футбол є футболістом «в собі». Після перших вдалих спроб, вона стає такою «для інших», тобто дізнається про свої можливості через реакції інших, а згодом стає футболістом «для себе» – твердо знає про власні можливості та потреби,розвиває схильність до діяльності [16]. Графічно це зображено на рис. 3.

Третім механізмом, які продовжує другий, є *зміна режиму заохочення*, на *підкріплення з варіативним інтервалом*. Так, доматематично обдарованої дитини формується особливе ставлення вчителя, яке часто проявляється в збільшенні вимог,стимулюванні збільшення учбової діяльності. Якщо ж дитина все частіше отримує негативні підкріплення, що пов'язані зі збільшенням вимог, то це може викликати сумніви у власних здібностях. Але саме у таких критичних переживаннях відбувається зміна режиму заохочення із постійного на варіативне. Це має велике значення для майбутнього, адже поведінка з варіативним режимом підкріпленням згасає істотно довше [15].

Перші невдачі, окрім зміни режиму підкріплення, виконують іншу функцію – стимуляції на основі *когнітивного дисонансу*. У дитини, яка найкраще в класі знає математику формуються відповідні очікування щодо даної діяльності і своїх можливостей в ній. Коли вона займає на олімпіаді незадовільне для себе місце, у неї виникає когнітивний дисонанс, що проявляється у невідповідності очікувань реальності. А тому вона може, або працювати задля зміни реальності, або змінити свої очікування [17].

Іншим важливим механізмом є наслідування. Бачачи, як інші люди отримують заохочення в певному виді діяльності, дитина може почати нею займатися, і деякий час продовжувати, навіть не отримуючи заохочення.

Дивлячись на свого друга, який талановито грає на скрипці, дитина теж може захотіти набути таке вміння. Велику роль можуть зіграти факти з біографії відомих людей, які на початку діяльності не отримували заохочення. Такі істо-

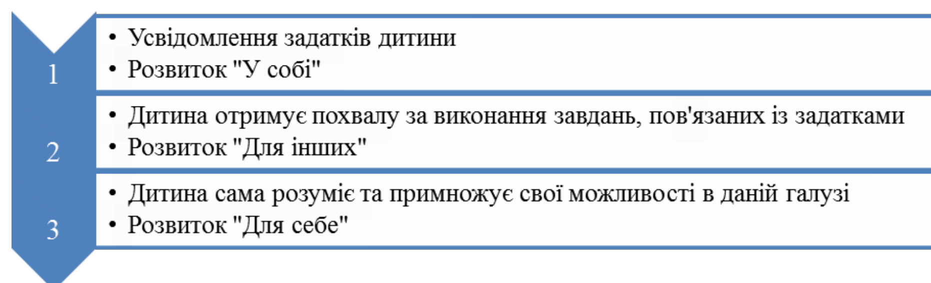

Рис. 3. Етапи формування покликання з точки зору культурно-історичної психології Л.С. Виготського

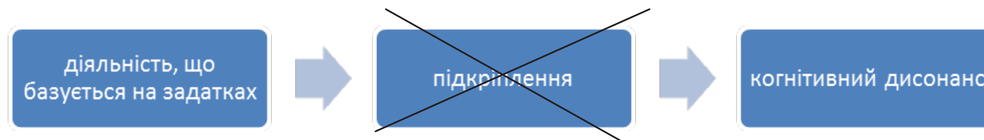

Рис. 4. Когнітивний дисонанс як механізм формування покликання

рії вселяють віру у можливість успіху і стимулюють подальшу діяльність.

Дуже часто наслідування співпадає із наявністю задатків, адже дитина найчастіше намагається наслідувати батьків. І якщо батьки, до прикладу, математики, то дитина теж може зацікавитися даним видом діяльності, при чому з великою імовірністю маючи генетично успадковані задатки.

У більшості випадків наслідування розглядають, як один із початкових механізмів формування покликання. Однак ми би хотіли розглянути його як механізм підсилення прив'язаності до певного виду діяльності. Дитина, яка має задатки до певного виду діяльності і захоплюється нею, часто знаходитьеталонів в даному виді діяльності. Наприклад дитина, яка захоплюється написанням віршів, часто стає пошанувачем відомих поетів. В якості підтвердження даного механізму можна привести дослідження А. Бандури, який довів, що ми схильні наслідувати тих людей, які вже в чомусь схожі на нас [14].

Висновки і пропозиції. Теоретико-методологічний аналіз сучасних та класичних публікацій у темі формування професійного покликання дозволив нам систематизувати спроби верифікації схожих досліджень. З'ясовано, що серед найбільш нерозроблених або необґрунтованих аспектів цієї проблематики є визначання діагностичних критеріїв професійного покликання та механізмів його формування на ранніх етапах онтогенезу. Серед найбільш вагомих виявлених діагностичних критеріїв для верифікації покликання варто згадати такі як, об'єктивна успішність, внутрішня мотивація, переживання «потокових» станів та бажання присвячувати даній справі більшість часу. Нами систематизовано та описано основніпсихологічні механізми, що формують покликання, такі як: компенсаторний, висхідної спіралі, зміна режиму заохочення, когнітивного дисонансу та наслідування. Вони описують онтогенетичну соціально-психологічну динаміку професійного покликання як психологічного конструкту. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у емпіричній перевірці впливовості кожного з діагностичних критеріїв та психологічних механізмів формування професійного покликання та самореалізації.

Список літератури:

1. Перетятько Л.Г. Психолого-біографічний аспект професійного покликання особистості [Електронний ресурс] / Л.Г. Перетятько, М.М. Тесленко // УДК 159.928. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8017/1/43.pdf.
2. Тищенко С.П. Психологія покликання [Електронний ресурс] / Світлана Павлівна Тищенко // УДК 159.923.5. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/User/Downloads/tri_2015_1_8_3%20(1).pdf.
3. Масанов А.В. Покликання і психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості [Електронний ресурс] / А.В. Масанов // ISSN 2311-214X. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2014.
4. Юнг К.Г. Спогади, сни, роздуми М.: Харест, 2003. ISBN: 985-13-1220-7. 496 с.
5. Белла Р.Н., Мэдсен Р., Салліван В.М., Свідлер А., Тіптон С.М. Здоров'я: індивідуалізм та прихильність до Америки. Нью-Йорк. (1985).
6. Селигман М. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни / Перев. с англ. – М.: Издательство «София». 2006. 368 с.
7. Чиксентмігаї М. Потік: Психологія оптимального досвіду. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2017. 368 с.
8. Большой психологический словарь. Склонность. А.Б. Орлов / Сост. общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – СПБ.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 857 с.
9. Костюк Г.С. Психологія особистості / Григорій Силович Костюк // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. Л.М. Проколієнко: упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура. – К.: Рад. школа, 1989. 215 с.
10. Оксфордский толковый словарь по психологи / Под ред. А. Ребера, 2002 г.
11. Адлер А. Наука жити. – Київ: Port-Royal, 1997. ISBN: 966-7068-01-3. 228 с.
12. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с. ISBN 5-8071-0040-9. 320 с.
13. Skinner B.F. The Manand His Ideas. By Richard Evans. N.Y., 1968. 181 с.
14. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.
15. Фестінгер Л. Теория когнитивного диссонанса / A theory of cognitive dissonance / Пер. А. Анистратенко, И. Знаешева. – СПб.: Ювента, 1999. 256 с.

Стефурак С.М., Когутяк Н.М.
ДВНЗ «Прикарпатский национальний университет
имени Василия Стефаника»

АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПРИЗВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие призвания с точки зрения когнитивно-поведенческой психологии. Проанализированы различные подходы к его объяснению. Приведено определение понятия как субъективного ощущения телеологичности собственной жизни относительно профессии. Разработаны диагностические критерии призвания, такие как: объективная успешность, внутренняя мотивация, желание посвящать данной деятельности большую часть времени. Приведена теоретическая модель призвания как психологического конструкта. На основе научно-аналитического подхода выделены психологические механизмы формирования профессионального призвания, которые запускаются уже в дошкольном детстве. Определены следующие механизмы: компенсаторный, восходящей спирали, изменение режима поощрения, когнитивного диссонанса и подражания.
Ключевые слова: профессиональное призвание, механизм восходящей спирали, компенсаторный механизм, подражание, когнитивный диссонанс, оперантное научение, социальное научение.

Stefurak S.M., Kogutyak N.M.
Carpathian National University named after Vasily Stefanik

ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL MECHANISMS VOCATIONAL VOCATION FORMATION

Summary
The article deals with the concept of "vocation" from the cognitive-behavioral point of view. Different approaches towards its definition were reviewed. The definition of the vocation as a subjective sense of teleologicality of one's life due to the profession was given. Diagnostic criteria of the occupation were developed, such as objective performance, intrinsic motivation and desire to spend a long time on this kind of job. A theoretical model of vocation as a psychological construct was given. Psychological mechanisms of professional vocation formation were defined using the scientific-analytical approach. Those mechanisms start at pre-school age and work in various combinations depending on the social situation and personality. The following mechanisms were identified: compensatory, upward spiral, reinforcement in changing scheme, cognitive dissonance and imitation.
Keywords: professional vocation, upward spiral processes, compensatory mechanism, imitation, cognitive dissonance, operant learning, social learning.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 378.04:61:174]:070(430)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НІМЕЦЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ)

Блоха Я.Є., Кононенко В.В., Усанова Л.А.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Іваницький І.В.
Вищий державний навчальний заклад України
«Українська медична стоматологічна академія»
Кононенко С.В.
Комунальна Лубенська центральна міська лікарня

У статті розкриті теоретичні засади комунікативної культури майбутнього лікаря на основі аналізу німецької періодичної преси. Встановлено, що однією з найгостріших проблем у сфері комунікації є порозуміння між лікарем та пацієнтом, тому, починаючи зі студентських років, майбутнім лікарям необхідно формувати комунікативну культуру. У Німеччині цьому сприяє запровадження в медичних вишах навчального курсу з комунікації, який передбачатиме відповідні тренінги біля ліжок пацієнтів для безпосереднього спілкування студентів-медиків із пацієнтами протягом усього терміну навчання.
Ключові слова: комунікація, культура мовлення, стосунки «лікар – пацієнт».

Постановка проблеми. У сучасному світі практично не існує людини, яка б не потребувала лінгвістичної корекції під час спілкування. Навіть якщо її комунікативні здібності високі, у процесі контакту з іншою людиною, коли рівень мовної культури може бути різний, що, природно, стає перешкодою для встановлення ефективного діалогу. Сучасні психологічні дослідження підтверджують, що успіх професійної діяльності, зосібно й лікарської, залежить не лише від фахової компетентності, а на 50% від уміння спілкуватися [3].

Однією з найгостріших проблем у сфері комунікації є порозуміння лікаря та пацієнта, адже діагнози лікарів часто виявляються складними для хворих. Трапляється, що лікар зумисне вдається до своєрідної метамови, недоступної для пересічних пацієнтів, які часто, не розуміючи поставленого їм діагнозу, сліпо довіряють рятівникам у білих халатах і вважають їх, коли йдеться про здоров'я, істиною в останній інстанції [8]. Адже саме в лікареві мають бути «злиті воєдино висока за емоційністю й непорушна логіка, моральні принципи й винятково глибоке і точне розуміння та знання навколишньої дійсності» [6].

Важливо розрізняти поняття «спілкування» й «комунікація», оскільки спілкування – це «соціально зумовлений процес обміну думками й почуттями між людьми в різних сферах із пізнавально-трудовою і творчою діяльністю, що реалізується за допомогою вербальних засобів комунікації (обмін через мовлення, емоції)» [4], а комунікація – «соціально зумовлений процес передачі й сприйняття інформації в умовах міжособистісного й масового спілкування через різні канали й за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних тощо)» [4].

Важлива умова спілкування – порозуміння, досягнення якого не механічний процес, оскільки розуміння передбачає певну спільність співрозмовників, близькість їхніх думок і водночас певну відмінність, відчуженість між ними й тими змістами, що вкладені в слова. Тому діалог, мета якого – досягнення порозуміння, є не просто обміном думками, а складним процесом реконструкції, трактуванням значень уживаних термінів, позначень, виявленням смислу, а відтак досягненням розуміння [5].

Порозуміння лікаря й пацієнта – запорука правильного діагнозу та успішного лікування. Недостатнє розуміння є зазвичай причиною неправильного прийому прописаних ліків. У цьому випадку пацієнти намагаються отримати потрібну інформацію від допоміжного медичного персоналу, а останнім часом – в Інтернеті. Тому завдання лікаря – інформувати хворих зрозумілою для них мовою [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розпочато розв'язання проблем, на які покликаються автори. У філософській та психолого-педагогічній літературі існує декілька підходів і трактувань поняття «спілкування». У філософському розумінні *«спілкування»* включає в себе усвідомлений взаємозв'язок людей, які шляхом обміну інформацією збагачують життя всіх інших суб'єктів. Спілкування – невід'ємний складник предметної діяльності людини як процесу оновлення, взаємної творчості.

Німецькі філософи й соціологи кінця XX ст. Т. Адорно, Ю. Габермас, Г. Маркузе, К.-О. Апель обґрунтували парадигму комунікації, яка спирається на трансцендентальну мовленнєву прагматику, визначаючи один із найвпливовіших напрямків сучасної західної філософської думки – комунікативну філософію. Для ідеальної комунікації, на думку вчених, характерні такі риси: усі учасники комунікації є рівноправними, спілкування здійснюється на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків, а тому потребує уваги та поваги до іншого, здатності слухати й говорити.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Закцентуємо: в сучасній аналізованій літературі не концентрують увагу на теоретичних засадах комунікативної культури лікаря, хоча саме його вербальна майстерність мотивує стосунки з відвідувачами медичного закладу: тільки завоювавши довіру хворого, можна зібрати детальний анамнез, пояснити, що від нього вимагається в процесі лікування.

Метою статті є спроба виокремити основні засади комунікативної культури лікаря на основі аналізу сучасної німецької періодичної преси.

Виклад основного матеріалу. Професія лікаря передбачає характеристику інтенсивного й тривалого спілкування: з хворими, їхніми рідними, персоналом – від медичних сестер і санітарок до керівників медичних установ. Для майбутнього медпрацівника комунікація є важливою частиною професійної діяльності, від її якості та рівня професійної культури залежать фахові досягнення спеціаліста, фізичне та моральне здоров'я пацієнтів [1].

Комунікативна культура передбачає не тільки певні психологічні знання (наприклад, про типи особистості, способи переживання стресу й реагування на нього людьми різного темпераменту, специфіку зв'язку між статурою й особливостями психічного складу людини тощо), але й сформованість деяких спеціальних навичок: уміння встановлювати контакт, слухати, володіти невербальними засобами комунікації, моделювати перебіг розмови, формулювати питання. Для лікаря важливе також уміння керувати власними емоціями, здатність зберігати впевненість, контролювати свою реакцію й поведінку загалом. Ефективна комунікація передбачає адекватне сприйняття хворого й відповідне реагування на його поведінку. Незалежно від того, у якому душевному стані перебуває пацієнт (відчуває гнів, печаль, занепокоєння, тривогу або відчай), лікар повинен уміти з ним співпрацювати, домагаючись вирішення професійних завдань [5].

Значною проблемою комунікативної культури медичних працівників є той факт, що багато лікарів послуговуються незрозумілою пацієнтам мовою, яку ще можна назвати медичним жаргоном. Замість того, щоб використовувати загальновживані й доступні пацієнтам слова, лікарі вдаються до складних медичних термінів, які здебільшого незрозумілі пацієнтам. За оцінками німецьких науковців, чверть пацієнтів не розуміють, більше того – забувають майже 80% отриманої інформації під час розмови з лікарем [11]. Причинами цього є хвилювання та страх перед складним діагнозом, а також той факт, що інформація сприймається усно, не занотовується, а отже, і важче запам'ятовується. Тому все ж варто було б фіксувати ключові слова розмови з лікарем. Це допомогло б не лише краще запам'ятати, а поставити уточнювальні запитання.

У чому ж причина, що лікарі не відмовляються під час спілкування з пацієнтами від фахового жаргону й не послуговуються зрозумілою всім мовою? Можливо, щоб підкреслити свій статус, вони й використовують спеціальну термінологію? Чи для того, щоб продемонструвати свою зверхність над пацієнтом завдяки вмінню вправно жонглювати медичною термінологією? Чи все-таки це залежить від культурного рівня лікаря, коли він не здатен передати інформацію, завчену в медичному закладі, літературною мовою? Чи фаховий шаблон так увійшов у його повсякденний словниковий запас, що він уже нічого не може із цим зробити? Як доступно донести інформацію до пацієнта? Адже хворий має, слухаючи, розуміти почуте. Правильне сприйняття пацієнтом інформації дуже важливе для успішного лікування.

Лікар повинен володіти двома стилями – для спілкуваннями з колегами-фахівцями і для зрозумілого роз'яснення пацієнтам. Недостатнє розуміння є нерідко причиною неправильного прийому прописаних ліків. Лише поінформований пацієнт у змозі сприяти прийняттю лікарем правильних рішень, ужити запобіжних заходів та забезпечити готовість до тривалого лікування [12].

Уміння своєрідного «перекладу» з вузької фахової на доступну для пацієнта мову конче необхідне особливо сімейним лікарям, які найчастіше контактують із хворими.

У процесі бесіди лікарі повинні дотримуватися трьох вимог:

1. Отримувати медично релевантну інформацію.
2. Діяти якомога раціональніше.
3. Розуміти психологію пацієнта.

Під час навчання студенти-медики засвоюють загальні фрагментарні знання щодо двох перших пунктів (медичну термінологію, скорочення, формальності стосунків «лікар – пацієнт» тощо). Цілком ймовірно, їм повідомляли про емпатію та здатність проникати в психологію пацієнта, але хіба що мимохідь, зі сподіванням, що цю інформацію вони отримають у процесі подальшого опанування вузьких спецкурсів чи спецсемінарів. Тому й не дивно, що часто спостерігаємо намагання лікаря домінувати в розмові з пацієнтом завдяки використанню фахової лексики та медичного жаргону; претендувати на більшу частину часу в розмові; перебивати пацієнта; стримувати його ініціативу, спробу хворого щось уточнити, запитати чи доповнити. Що ж до традиційних лікарських запитань, то вони загальні.

Стосунки між лікарем і пацієнтом із першої хвилини можна назвати асиметричними, оскільки лікар має фахові знання. Асиметричність стосунків «лікар – пацієнт» нерідко зумовлена ще й особливостями просторової локації співрозмовників. Так, у лікарні пацієнти в піжамі зазвичай лежать у ліжку, лікарі спілкуються із ними в халаті чи медичному костюмі. У цьому випадку немає прямого зорового контакту на рівні очей, *а отже, і комунікації «очі в очі»*. Наслідок – хворий почувається знервованим, *що інколи позбавляє його хисту до слова*: у вирішальний момент він забуває запитати в лікаря про винятково важливу особливість своєї недуги. Частково це трапляється і з пацієнтами в поліклініці, хоч вони можуть підготуватися до візиту заздалегідь, обдумавши й занотувавши вдома запитання.

Мова у сфері медицини й повсякденне спілкування різняться тим, що медики професійно цікавляться хворобою та фізичними симптомами пацієнта, який, по суті, стурбований лише тим, щоб свій власний досвід якнайточніше пов'язати з перебігом хвороби. Дійсно, різний підхід стає причиною того, що учасники не дізнаються про

об'єктивні наслідки цього явища. Проте слова лікаря всупереч усьому відіграють справді головну роль у процесі лікування. Це засвідчує й той факт, що 60–80% свого робочого часу лікарі проводять у спілкуванні з пацієнтами. 93% лікарів Німеччини розцінюють бесіду з пацієнтами як дуже важливу, але тільки 30% лікарів бажають це робити. У чому причина, що спілкування лікаря з пацієнтом видається часто важким, рідко цілеспрямованим, а тому й незадовільним? Професор Флоріан Менц із Віденського університету відзначає: «По-перше, мета спілкування лікаря і пацієнта – різна, по-друге, комунікативні вимоги до лікарів дуже складні і, по-третє, різні групи пацієнтів врешті-решт говорять по-різному» [10].

Як стверджують німецькі вчені-медики, чоловіки та жінки не лише суб'єктивно переносять захворювання, а й специфічно формулюють свої скарги: чоловіки – переборюючи біль, а жінки – страждаючи від нього. Жінки, характеризуючи біль, схильні до применшення своїх відчуттів, описуючи їх менш симптоматично, зосереджуючись насамперед на психологічних особливостях. Чоловіки ж, навпаки, вдають із себе людей, які переборюють біль, тому характеризують симптоми конкретніше, краще пояснюючи причини болю. Відтак скарги чоловіків точніші і, природно, відповідають очікуванням лікарів. Як наслідок, деякі серцеві хвороби діагностуються частіше неправильно в жінок, ніж у чоловіків. Отже, продуктивна комунікація між лікарем та пацієнтом впливає не лише на ефективність лікування, зменшення медичних витрат, але й на самопочуття пацієнта, а нерідко й на його здоров'я та життя [10].

Непорозуміння в процесі комунікації між лікарем та пацієнтом може мати й інші причини: велика кількість відвідувачів у приймальній лікаря, а звідси – брак часу, а не співчуття не дозволять лікареві спокійно й детально обговорити з пацієнтом його симптоми. Через це лікарі не дозволяють пацієнтам висловитися й часто перебивають їх, інколи підвищуючи навіть голос, щоб домінувати над пацієнтом, або починають вживати незрозумілі для пацієнта медичні терміни, намагаючись надати вагу варіантам терапії, замість того, щоб, вислухавши пацієнта і дізнавшись про його стан здоров'я, дати відповіді на питання незавченими медичними термінами.

Оптимізм викликає прагнення молодшого покоління медиків Німеччини до оволодіння літературною мовою, вивчення основ комунікації, що так необхідно для спілкування «лікар – пацієнт». Майбутні німецькі лікарі зможуть бути краще підготовленими до розмови з пацієнтами завдяки навчальній програмі з комунікації, яка впроваджується на медичних факультетах по всій країні. Програма передбачає вже з першого семестру розлогий мовленнєвий тренінг із тем майже всіх фахових медичних предметів [7].

Висновки з пропонованого дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що з метою встановлення належного порозуміння із пацієнтом майбутнім медичним працівникам, починаючи зі студентських років, необхідно формувати високу комунікативну культуру, адже рівень підготовки студентів до ведення фахової розмови на сьогодні дуже неоднорідний, що знаходить своє відображення в комунікативній компетентності лікарів Німеччини. На необхідності уніфікації навчальних стандартів та підтримки медичних факультетів щодо впровадження в освітній процес найкращих зразків з основ професійної комунікації 29 лютого 2016 року наголосила на симпозіумі в Гейдельберзі Яна Юнгер, професор місцевої університетської клініки [9].

Список літератури:

1. Блоха Я.Є. Суспільно-світоглядні засади професійної культури сімейного лікаря в умовах медичної реформи [Електронний ресурс] / Я.Є. Блоха, І.В. Іваницький, В.В. Кононенко, Т.А. Іваницька // Молодий вчений. – 2018. – № 2. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/113.pdf (дата звернення: 15.08.2018). – Назва з екрана.
2. Довганов В. Справедливость или уравниловка? // Известия. – 1989. – 10 декабря. – С. 4.
3. Романій Е.П. До проблеми комунікативних відносин лікаря і пацієнта [Електронний ресурс] / Е.П. Романій, С.Є. Трегуб. URL: http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Medecine/32544.doc.htm (дата звернення: 15.08.2018). – Назва з екрана.
4. Філоненко М.М. Психологія спілкування. Підручник. [Електронний ресурс] / М.М. Філоненко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. 224 с. URL: https://www.twirpx.com/file/689644/ (дата звернення: 15.08.2018). – Назва з екрана.
5. Черешнюк Г.С. Організаційні основи загальної практики – сімейної медицини: [Електронний ресурс] / Г.С. Черешнюк, Л.В. Черешнюк. – Вінниця: ФОП Данилюк В.Г., 2013. – 184 с. URL: http://pidruchniki.com/68071/meditsina/organizatsiyni_osnovi_zagalnoyi_praktiki_simeynoyi_meditsini (дата звернення: 15.08.2018). – Назва з екрана.
6. Шебитченко А.П. Искусство делать добро по-короленковски [Электронный ресурс] / А.П. Шебитченко, Я.Е. Блоха // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – Том 23(62). – 2010. – № 2. – С. 97-101. – URL: http://sn-spp.cfuv.ru/wp-content/uploads/2017/05/uch_23_2kult.pdf#page=97 (дата звернення: 15.08.2018). – Назва з екрана.
7. Arzt-Patienten-Gespräche sollen verbessert werden. [Electronic resource]. URL: https://www.gesundheitsstadt-berlin.de/arzt-patienten-gespraeche-sollen-verbessert-werden-8211 (дата звернення: 18.08.2018). – Назва з екрана.
8. Arztsprache: Übersetzung der Medizinersprache. [Electronic resource]. URL: https://www.praktischarzt.de/blog/arztsprache/ (дата звернення: 19.08.2018). – Назва з екрана.
9. Kommunikations-Lehrplan: Mehr Raum für Arzt-Patienten-Gespräch an der Uni. [Electronic resource]. URL: http://www.operation-karriere.de/karriereweg/medizinstudium/kommunikations-lehrplan-mehr-raum-fuer-arzt-patienten-gespraech-an-der-uni.html (дата звернення: 18.08.2018). – Назва з екрана.

10. Schumm M. Warum sprechen Patienten und Ärzte verschiedene Sprachen? [Electronic resource] / M. Schumm. URL: https://www.sozialversicherung.at/cdscontent/?contentid=10007.689707 (дата звернення: 18.08.2018). – Назва з екрана.
11. Walter T. So entschlüsseln Sie das Fachchinesisch Ihres Arztes [Electronic resource] / T. Walter. URL: https://rp-online.de/leben/gesundheit/medizin/medizinische-fachsprache-uebersetzung-der-arzt-sprache_aid-11441973 (дата звернення: 18.08.2018). – Назва з екрана.
12. Walter T. Warum Patienten ihre Tabletten nicht nehmen [Electronic resource] / T. Walter. URL: https://rp-online.de/leben/gesundheit/medizin/medikamente-warum-patienten-ihre-tabletten-nicht-nehmen_aid-18731051 (дата звернення: 18.08.2018). – Назва з екрана.

Блоха Я.Е., Кононенко В.В., Усанова Л.А.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко
Иваницкий И.В.
Высшее государственное учебное заведение Украины
«Украинская медицинская стоматологическая академия»
Кононенко С.В.
Коммунальная Лубенская центральная городская больница

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО ВРАЧА (ПО МАТЕРИАЛАМ НЕМЕЦКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПРЕССЫ)

Аннотация
В статье раскрыты теоретические основы коммуникативной культуры будущего врача на основе анализа немецкой периодической прессы. Установлено, что одной из самых острых проблем в сфере коммуникации есть понимание между врачом и пациентом, поэтому, начиная со студенческих лет, будущим врачам необходимо формировать коммуникативную культуру. В Германии этому способствует внедрение в медицинских вузах учебного курса по коммуникации, который предусматривает соответствующие тренинги у кроватей пациентов для непосредственного общения студентов-медиков с пациентами в течение всего срока обучения.
Ключевые слова: коммуникация, культура речи, отношения «врач – пациент».

Blokha Y.Y., Kononenko V.V., Usanova L.A.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Ivanytskyi I.V.
Ukrainian Medical Stomatological Academy
Kononenko S.V.
Lubny Central District Hospital

THEORETICAL ASPECTS OF FUTURE DOCTOR COMMUNICATIVE CULTURE (BASED ON GERMAN PERIODICALS)

Summary
The article reveals the theoretical foundations of the communicative culture of the future doctor based on the analysis of the German periodical press. It is established that one of the worst problems in the field of communication is an understanding between the doctor and the patient, therefore, starting from the student years, future doctors need to form a communicative culture. In Germany, this is facilitated by the implementation of a communication course in medical universities, which will provide appropriate training at the patient beds for direct communication of medical students with patients for the entire duration of study.
Keywords: communication, communicative culture, “doctor – patient” relationship.

УДК 291.23

ГРОМАДА-НЕОТРАЙБ ТА МАЙБУТНЄ ПРАВОСЛАВНОЇ ЕКЛЕЗІЇ

Іщук Н.В.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Обгрунтовано перспективи православної громадськості в сучасному світі. Їх ми пов'язуємо з відбудовуванням православної громади за зразком функціонування «нових племен», (неотрайбів) – невеликих груп екзистенційної мережі. Також із необхідністю розвитку горизонтальної «вузлової» соціальності, коли «вузлом» виступає кожна православна громада. Вимогою часу вважаємо ризомоморфний розвиток православної громадськості, принаймні, на парафіяльному рівні. Важливими чинниками згуртування громади мають виступати не тільки спільні цінності, але й переживання (релігійна пристрасть), емоції та інтереси, що й робить її лакуною «теплої» соціальності – інтерсуб'єктивного співбуття.
Ключові слова: койнонія, громада, громада-неотрайб, трайбалізм, вузлова соціальність, ризома, спільнота, «тепла» соціальність.

Постановка проблеми. Досить риторичним виглядає питання про соціальний потенціал парадигми, «носієм» якої є громади віруючих, що сповідують християнський універсалізм, перебуваючи в статусі субкультурних утворень, «острівців» християнських цінностей у секулярному суспільстві. Звісно, у даному випадку йдеться не про сподівання на панування християнських відносин та християнського соціального ідеалу у майбутньому. Питання звучить інакше: як «приналежні народу Божому» зможуть якщо не відтворювати, то хоча б не спотворювати цей ідеал у світі «швидких» та «чистих» стосунків, часів самопосідання особи, дистанціювання її від социуму, самолегітимізації нею власного автономного буття. Якою повинна стати християнська громада та церква в описаних нами вище умовах, з одного боку, розквіту споживацтва та ринку, всеохопної кризи соціальності та водночас комунікативно активного, віртуалізованого, візуально насиченого інформаційного суспільства?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена нами проблема є малодослідженою. Серед вітчизняних та зарубіжних теологів та науковців, що зверталися до цієї або ж до близької проблематики відмітимо праці Кирилла (Говоруна), К.Х. Фельмі, М. Черенкова, Ю. Чорноморця, прот. Г. Коваленка тощо.

Метою статті виступає дослідження адаптаційних перспектив православної громади в контексті можливості узгодження парадигм православної соціальності та соціальності доби постмодерну.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, локусом адаптації доцільно обрати найбільш контроверзійні з позицій духовної ситуації сучасності сторони ортопраксії як найбільш наближеного до мирян дискурсу православної релігійності. Сама ж трансформація має передбачати поле для маневру, яке б дозволило розв'язувати концептуальні дилеми, допускаючи ситуативну варіативність змін. Такий пошук Церквою балансу традиції та новації буде корисним для еклезії не тільки з міркувань соціальної перспективи, але й власного самоусвідомлення.

Віддаючи належне церковні «вертикалі», майбутнє православ'я, його адаптаційно-адаптуючий потенціал ми пов'язуємо, так би мовити, з розростанням «пагонів» – розвитком «горизонтальних» зв'язків, найбільш когерентних не тільки природі християнської еклезії, але й «духу» сучасного суспільства. Маємо на увазі певні ментальні «навички» наших сучасників, призвичаєних жити «в горизонталі», напрацьовуючи «соціальний капітал» та «витрачаючи» його для облаштування власного матеріального й статусного благополуччя й кар'єрного зростання. Велике «мистецтво» більшості наших сучасників – перебуваючи в оточенні інших людей, залишатися самотніми. А значить потребувати «острівців» «теплої» соціальності – споріднених та близьких за духом людей. Впоратися з цим завданням може тільки невелика соціальна група, не колектив, а розширена «сім'я», заснована на безпосередніх стосунках та «переживаннях-Ми» (термін В. Гьосле).

Цій місії й відповідає койнонія-громада, яка не пропонує програм та стратегічних рішень щодо адаптації Церкви до світу, натомість «одомашнює» сучасність, створюючи лакуни євангельської соціальності. Серед найсуттєвіших характеристик цих громад, описані М. Маффесолі та М. Уолцером та систематизовані М. Вольфом такі: перша – *складність*, яка полягає у їхній взаємодії із значимими іншими, коли вони стають частиною мене, а я стаю частиною групового «я»; друга – *сила*, яка виявляється в ситуації групового конфлікту, коли кожний індивід повністю ототожнює себе зі своєю групою. За інших обставин перебуває в стані розсіювання, за мірою того, як інтереси членів групи розподіляються між різними соціальними цінностями та ролями; третя – *міцність*, вкоріненість потреби групової приналежності в психології людини, коли навіть в сучасному суспільстві «я» завжди залишиться ситуаційно вкоріненим, племінним «я» [3, с. 9-10]. Не випадково дослідники називають ці групи «трайбами» (tribe) – племенами. Йдеться про описаний М. Маффесолі феномен утворення «нових племенам» – трайбалізм, коли за умов затінення великих колективних цінностей та зародження нових тенденцій, відбувається зростання «невеликих груп екзистенційної мережі, заснованих одночасно на релігійному дусі (religare) та на локалізмі (близькості до центру, природи) [11, с. 275]. Безпосередні горизонтальні стосунки, згуртованість і мобільність, готовність як до спільної відповіді на загрози, так і до суголосного переживання радості – атрибутивні якості, утворюючі етос нових племен, на нашу думку, прийнятний для сучасної православної

громадськості. Звісно, за умов, коли відбудовування православної громади за зразками неотрайбу здійснюється структурно-інтеракційно, із збереженням власних аксіологічного ядра.

В чому полягають переваги адаптації православної койнонії-громади за зразком неотрайбу? Назвемо основні з них, перераховані не за мірою значимості, а з артикуляцією на їх рівноцінності між собою.

По-перше, близькістю до центру. Маємо на увазі те, що історично кожне плем'я мало своїх богів, які відрізнялися від ворожих богів сусіднього племені, що й породжувало доцентрові тенденції. В сучасному суспільстві цінності майбутнього Царства Божого «затіняються» від людини чужими «богами» – привабливими ідеалами «раю» споживацького суспільства навколо яких й утворюється «плем'я споживачів, уявна громада ринку» [13, с. 454]. А також «ринком» інших ціннісних пропозицій: релігійних та псевдорелігійних, естетичних, політичних, особистісного зростання тощо, що ваблять перспективою швидкого досягнення щастя, легкості, радості, та навіть докорінних духовних й тілесних перетворень. Тоді як літургійні проповіді, навпаки, апелюють до віддалених в часі героїв, подій і перспектив, дистанційовано сприйнятих загалом віруючих.

Наразі згуртованість православної громади в добу постмодерну залежатимемо від доступності їй безпосередніх взірців християнської особистості. Можливо не святої, але такої, що власним прикладом доводить відданість Богові, живучи не тільки в молитві, а за заповідями християнської моралі. Живий приклад та намагання хоча б наблизитися до цього ідеалу здатні породити інтенції християнської любові між членами громади. За таких умов унаочненим стає й спільнотний ідеал – громади-койнонії як локусу присутності Бога. Справді, чи може бути щось переконливіше засвідчити віру у Христа, аніж факт існування спільності людей, які вже повірили в хресну жертву та приналежать до Божого народу. Насамкінець, в такий спосіб унаочнюється перспектива розділення християнської любові назовні – у «літургії після літургії» як діяльної допомоги ближнім. Таке не байдуже ставлення до іншого, виявлене громадою «тут і зараз», «промовляє» про життєдайність християнських цінностей переконливіше, аніж вічні, але не наочні подвиги християнського мучеництва чи затворництва. В цьому контексті вдалим є намагання зобразити релігійну мораль у вигляді кола, у центрі якого – образ святого як особистого взірця (конкретного екземпляра), який і формує релігійну спільноту. Центр кола оточують моральні чесноти і цінності, носієм яких і є взірцева особистість, приміром, Христос. Наступне ж, зовнішнє коло й становить спосіб життя спільноти, гармонізований з заданими цінностями, формальними та регулятивними приписи, сприйнятими у якості зразків. Отже, безпосередність зразків та їхня дієвість – чи не найвагоміших аргумент на користь віри.

По-друге, модель неотрайбу може бути застосована до православної громади в якості зразка розвитку мережі вузлової соціальності, коли «вузлом» виступає кожна громада. Сама ж соціальна активність ранжується за рівнями еклезіальної («близької» та «дальньої») та позаеклезіальної («зовнішньої», спрямованої на встановлення взаємодії зі «світом») дистанції. Найвагомішою для буттєвості православного неотрайбу є православна «близька» (всередині койнонії-громади) та сполучена з нею – православна «дальня» соціальність, коли будь-який член однієї православної громади без застережень має бути прийнятим в будь-якій православній громаді світу у статусі свого, що виступає свідченням православного космополітизму. На цьому рівні соціальної взаємодії йдеться про розвиток православної громадськості за принципом ризоми – сітковидної структури, що розростається у ширину, коли «будь-яка точка ризоми може й повина бути зв'язана з будь-якою іншою, на відміну від дерева або кореня, які фіксують порядок загалом» [5, с. 12]. Чим важливе ризоморфне структурування православної громади? Відкритістю, мобільністю та високим рівнем динаміки та готовності громади до змін, коли вона може вільно комунікувати з будь-якою такою самою громадою-вузлом. А також зростанням суб'єктності кожного мирянина – члена громади як «нитки» цього вузла, причетного не тільки до нього, але й до православної еклезії в цілому.

Утворення активного ядра православної громадськості – так би мовити, православного громадянського суспільства, відмітимо, досить суперечливий в світлі православної соціальної традиції феномен. Це пов'язано з вкоріненням у візантійській аксіологічній парадигмі соціального іммобілізму та церковно-державного патерналізму по відношенню до «підданого» – мирянина чи громадянина держави. Іммобілізм передбачає не тільки соціальний ідентифирентизм, але й статичність – неготовність до адаптації та пристосування до реалій світу; суттєву перевагу вектору виховання «внутрішньої людини» над вектором активізму, що, до речі, залишається незмінною позицією й сучасного для православ'я. Звісно, в умовах сьогодення (принаймні, українських реалій) не варто говорити про процвітаючий державний патерналізм по відношенню чи то до православних чи то всіх інших громадян. Натомість, більш неушкодженим залишився церковний патерналізм, який, містить, як позитивні (піклування про паству), так і негативні (заперечення її суб'єктності та придушення її ініціативності) вияви.

Разом з цим, спостерігаємо й інші процеси – утворення активної православної громадськості та навіть православного громадянського суспільства. Відродження інституту активних мирян здатне згуртувати парафіяльні спільноти. Водночас у більшості служителів церкви парафіяльного та більш високих рівнів немає чіткого уявлення механізмів цих новацій. Що й призводить до повторення традиційної (правильної, але за актуальних умов – недостатньої) іммобілістської «мантри» щодо необхідності внутрішнього зростання кожної людини, готовності постраждати за іншого та віддати йому останнє, стати другом новій людині [1]. Звісно, існують і більш тверезі діяльнісні рецепти формування ядра православної громадськості. Генеза її формування досить вдало прояснюється так: «За мірою зростання парафії з'являються «кристалики» громади» – по напря-

му діяльності. Громада – більш вузьке поняття. Воно передбачає більшу концентрацію сумісних зусиль у конкретному напряму: приміром, виховання дітей, видавнича справа... Коли парафія зростає (понад 300-400 людей), в ній з'являються декілька громад... низка проектів, що поєднують мирян. Приміром, школа духовного співу...Чи газета при храмі, навколо неї збирається доволі багато молоді...місіонерські паломницькі подорожі, які збирають дуже багато людей» [15].

Як бачимо, основою формування «живої громади» виступають не тільки спільна віра, але й захоплення та інтереси. Справедливість таких висновків підтверджується й релігієзнавчими дослідженнями, які фіксують існування у православній спільноті різних груп віруючих із відмінними пріоритетами щодо церковного життя. Серед них такі типи сучасної релігійної свідомості: культова («ритуалісти» – миряни, «требовиконавці» – священнослужителі); політична («православні патріоти» і «християнські демократи»); аскетична (чернецтво); естетична (сприйняття Церкви та храмового дійства насамперед в дискурсі синтезу мистецтв); ліберальна (орієнтоване на творче перетворення церковної дійсності в руслі «духовної свободи») [10].

Така специфіка православної громадськості починає усвідомлюватися й керівництвом православних церков, яке поступово налагоджує різноманітні форми взаємодії з мирянами, орієнтуючись на їхні проблеми, інтереси й потреби та навіть вікову специфіку, демонструючи досить широку амплітуду охоплення за цими сегментами. Для прикладу, досить наочно це підтверджує «Звіт про діяльність Відділу зі справ молоді при Священному Синоді УПЦ за 2017 рік» [12]. Серед напрямів роботи цього відділу за означений рік називаються такі: соціальний напрям – участь молоді в програмах допомоги постраждалим від бойових дій та біженцям, з онкохворими дітьми та вихованцями дитячих будинків, людьми похилого віку тощо; місіонерський напрям – організація регулярних молодіжних зустрічей та чаювань в парафіях, виїзних форумів в єпархіях, підтримка клубів та гуртків богословського спрямування; апологітичний напрям – зустрічі з молоддю, моніторинг подій, участь в тематичних конференціях чи круглих столах та інше; патріотичний напрям – робота зі скаутськими рухами, молодіжними таборами та патріотичними об'єднаннями молоді та інше; творчий напрям – робота з кінопродюсерами та кінорежисерами, авторами-виконавцями православних пісень, художниками, молодими поетами та літераторами; спортивний напрям – організація та участь в регулярних спортивних заходах серед єпархіальної молоді. Окрім цього, в даному документі відмічаються медійні проекти: робота з контентом сайтів, в соціальних мережах, друк журналів, спрямованих на цільову молодіжну аудиторію, радіопередачі. Згадуються проекти надання психологічної допомоги молоді. Особливо в документі відмічається відомий проект регулярних чаювань в Іонинському монастирі як такий, що набув популярності серед православної молоді. Також організація молодіжних бюджетних подорожей та паломництва та інше.

Чітко артикулюється церковними служителями і мета усіх цих заходів – через велику кількість постійно працюючих проектів та напрямів активності привернути увагу більшої кількості молоді, що як випливає із риторики документа, вдалося здійснити в минулі роки. Звідси й перспективні плани – так само підтримувати цілу мережу можливостей з реалізації своїх талантів і створювати нові проекти [6].

Звісно, поділ інтересів певною групою людей не рівноцінний утворенню ними осередку громадянського суспільства. Для його утворення здатність людей об'єднуватися та спілкуватися навколо цінностей повинна поєднуватися із здатністю активного і діяльного захисту інтересів громади навіть всупереч, приміром, тиску держави. Що, до речі, актуалізує інший латентний мотив соціальної традиції православ'я – міллет. Йдеться про досвід Східної православної церкви, коли вона після падіння Візантії та втрати християнської держави як своєї традиційної опори, опинилася сам на сам з духовно чужою їй Османською імперією. Єдиною ж її опорою стала громада. «Християнська протонація у Османській імперії (міллет) – стала також прото-громадянським суспільством, з яким Східна Церква вступила у тісні стосунки, намацавши таким чином для себе той самий третій вимір, який є альтернативним церковно-державному» [9, с. 109].

Більш *детально* зупинимося на механізмах функціонування сучасної православної громади-неотрайбу. Домінантою її утворення, звісно є віра в Бога. Утім, за сучасних умов, не варто не дооцінювати й інших чинників цього об'єднання. Ними не можуть бути ті, що поєднували громаду в домодерні та навіть модерні часи. Актуальна соціальна плинність породжує неусталеність у тому, що в попередні епохи мало узасадничувати, зберігати, структурувати життя окремого індивіда.

Ми схиляємося до думки, що чи не найсуттєвішим чинником після спільної віри та інтересів виступає спільність почуттів, що й надають такій громаді сили. Практика формування таких малих соціальних груп закономірна. Малі соціальні групи найбільш сприятливі для встановлення довірливих стосунків, інтерсуб'єктивного спілкування та відсторонення від «зовнішньої» соціальності. Як справедливо зауважує Є. Шацький, за мірою кількісного збільшення членів такої спільності зростають ризики перенесення на неї вад та хвороб суспільного життя [16, с. 190] виникає відчуття юрби, відчуження членів громади. Не намагання змінити світ, а спільне пережиття стосунків християнської любові та взаємної радості – ось те, що згуртовує таку спільність.

Не випадково В. Гьосле цю модель пережиття ілюструє саме на прикладі сім'ї в якій партнери все знають один про одного та об'єднанні сильним і тривалим життєвим «переживанням-*Ми*» [4, с. 88]. Натомість сила Ми послаблюється в шлюбі та родині з «розширення» кола комунікації [4, с. 89]. Звісно, християнська громада, з огляду на дистанцію близькості між її членами – не зовсім сім'я. Але й це має свою перевагу, коли найважливіший закон інтерсуб'єктивних стосунків – незворотність відвертості [4, с. 91] не переходить у свою протилежність безцеремонне панібратство, не менш руйнівне для стосунків, аніж відчуженість. В койнонії-неотрайбі може бути актуалізованим оптимальне співвідношення

близькості та дистанції, що і є запорукою тривалої діалогічної взаємодії.

Гранично нагальною стає потреба у «теплій» соціальності в умовах дегуманізованого міського життя (особливо життя в мегаполісах), які й характеризуються великою кількістю, так би мовити «щільністю» таких неотрайбів. Із щільності та характеру розташування «нових племен» випливає наступна риса трайбалізму – вже згадане нами зникнення «Чужого», яке насправді є лише затіненням чужості толерантністю, що виявляється просторово та навіть засобами архітектури.

Зробивши невеликий відступ, пояснимо більш детально. Вага та суспільна позиція християнської громади та церкви завжди мала просторовий еквівалент. За часів есхатологічного християнства перші громади були відсторонені від суспільства буквально, живучи цінностями Царства Божого. Фізично – «на маргінесі», переховуючись, приміром в катакомбах або на відстані від інших людей – «в пустелі», на самоті. Підсилення громадської та політичної ваги християнської релігії в часи її офіційного визнання й особливо у добу Середньовіччя трансформувалося в її новий топос – центральне місце церковної будівлі у місті. Це стало символом вершини панування християнських цінностей. Поступово, із підсиленням секуляризаційних процесів, так само секуляризувався топос Церкви, перетворившись на життєвий простір з численними та різноспрямованими особистісними конотаціями. Закономірно, що ці процеси збігалися із стисканням простору Церкви, поділу його між різними соціальними агентами, що виразилося не лише ідеологічними, але й фізичними (віднімання земель, вигнання) методами. Апогею ж ці процеси набули значно пізніше, за часів гонінь на Церкву комуністичними режимами. Натомість тріумфальним для Невісти Христа став пострадянський період її повернення до центру: не тільки до центру міста, де вона й так тривалий час перебувала у вигляді пам'ятки архітектури чи музею, а до центру суспільної свідомості – як повернення страждeнного пастиря до своїх ягнят.

В контексті сьогодення, сучасне місто не має мурів та ровів, на зразок середньовічних міст, які структурували простір фізично – на локус «Ми» та локус «Чужі», унаочнюючи відмінність між «нами» та «ними», тими, хто залишився за огорожею та християнами. Натомість не вловима загроза чужості перемістилася до міських теренів, коли чужі стали незнайомцями, які зливаються в одне ціле і водять компанії на міських вулицях. Як образно висловлюється З. Бауман, війна з незахищеністю точиться тепер *усередині* міста, тут розташовано поле бою та проведені лінії фронту та утворюються континууми, довкола яких укладаються результати боротьби [2, с. 110-111]. Сьогодні слід говорити про те, що час великих храмів минув, натомість настав період храмів «крокової доступності». Більш того, настало воно не сьогодні, не вчора, а позавчора [1]. Як справедливо зауважує М. Черенков, нова секуляризація постмодерну, спричинена культом споживання, легітимізує лише один універсальний суспільний дискурс – стихію ринку. В новітньому універсальному порядкові секулярного змінюється сприйняття церкви, яка більше не приймається як священна, свята чи освячена, але лише як соціальний інститут, один із багатьох і подібний до інших. В цьому порядкові зникає потреба у Богові, для трансцендентного не залишається вільного місця, за виключенням хіба що екзотики» [14, с. 287].

Як же церква повинна здобувати «місце під сонцем» у сучасному світі? Потреба конкурувати з іншими ціннісними та псевдоціннісними системами та намагання застерегти сучасну людину-номади від сходження «на манівці» змушує церкву бути присутньою «поруч і завжди»: якщо не на сусідній вулиці чи біля місця роботи, то у віртуальному просторі Інтернету або на Viber. Причому, не потенційно, а у якості актуального співбесідника, що, без перебільшень, створює прецедент не зримої присутності еклезії в житті людини кожний день. З позицій адаптації – переміщаючись у віртуальні світи разом із сучасною людиною для якої простір Інтернету став альтернативним простором буття. Так само, через великий комунікативний й, що важливо, інтерактивний характер комунікації в Мережі і церква долучається до цієї альтернативи. Альтернативи, яка надає можливість не тільки проповідування та повчання, як це дозволяють зробити інші масмедіа, а так би мовити, «online» – комунікації, що відбувається наближено до живого спілкування з його перевагами «швидкого реагування». Тому перспективною є віртуальна комунікація церкви зі світом. На наш погляд, не до кінця оціненими та такими, що потребують окремої наукової уваги виступають феномени поширення спілкування священика зі своєю паствою в мережі Інтернет та утворення так званих молитовних груп у Viber.

Таке спілкування є знаком відкритості Церкви та водночас ніби запрошенням – прийти та вже не віртуально продовжити діалог. Водночас в такий спосіб відбувається створення нового простору церкви, точніше «розширення» її фізичного простору засобами віртуальної «архітектури». Відмітимо важливість віртуальних технологій для еклезії. Церква – це сакральний простір, храм, призначення якого – зібрання братів у вірі для сумісної молитви. Не стіни храму, а сумісна молитва робить цей простір сакральним, або як влучно кажуть, «намоленим». Не через ікони, фрески або якусь церковне начиння до християн під час літургії сходить Благодать, а через відкриті у спільній молитві серця. Молитву не стримують чи, навпаки, не підсилюють сторічні стіни, але спільна рішучість людей, що передстоять перед Богом. На наше переконання, сумісна молитва, навіть якщо вона відбувається віртуально не менш дієва, аніж храмова молитва. Локусом її дієвості виступають любов і щирість, які долають будь-які перепони, окрім байдужості людських сердець. Певним виключенням для цього правила ми вважаємо літургію. Не поділяємо принципу антидору, вважаючи необхідністю традиційне – субстанційне вкушання Дарів.

Повертаючись до міст як осередків неотрайбів. Невидимість бар'єрів, що розділяють сучасне місто – архітектурне втілення толерантності, коли відсутність захисних стін мало б увінчувати взаємну поблажливість, але породило складні системи безпеки – камери спостереження та по-

переджувальні пристрої й механізми. Складність цих систем – данина складності феномену толерантності, яка, без перебільшень, виступає цивілізаційним «гаджетом», винайденим для мінімізації ціннісних конфліктів та протистоянь. Як ми вже відмічали вище, цей «гаджет» досить ефективний з позицій поведінкового контролю над агресією, але не призначений для усунення внутрішніх та зовнішніх причин конфлікту – ціннісного протистояння. Ціннісне ж протистояння ґрунтується на пристрасті – не хворобі, але такого стану, який для свого «вичерпування» людиною повинен бути пережитим до кінця або ж спрямованим на іншу пристрасть.

Неотрайби, особливо у мегаполісах виявляють наполегливу тенденцію – гуртування людей, поєднаних спільною пристрастю та спільними почуттями, не виключаючи й діонісійські цінності, цілком відповідні інтенціям споживацького суспільства. Але у даному випадку йдеться про інше – поруч із всім тим, що стосується статі, релігійне почуття є теж модуляцією пристрасті [11, с. 274-283]. В чому полягає привабливість релігійної пристрасті? Насамперед в тому, що вона, як і будь-яка пристрасть, змушує людину відчути себе живою та відчути себе собою. Відволікає її від логоцентричних абстракцій, замінюючи їх досвідом душевності та безпосередності сприйняття; відсторонює від звички стратегічного планування у бік життя «тут і зараз» в повноті почуттів, у спонтанності та невимушеності, що, до речі є своєрідною даниною язичницькій струні душі, присутньої в будь-якій людині чи народові.

Спільне пережиття має широку палітру. Насамперед йдеться про ніби індивідуалізовані феномени, які, утім, щоб здійснитися потребують Іншого – для поділу відносин духовної близькості, радості та любові. Маємо на увазі «епіктасіс» як екстатичне особистісне існування, визначене латентним для усіх особистостей бажанням досягати щастя у відносинах любові. Чи не найточніше ця ідея передана в Григорієм Ниським, який в епіктасісі вбачав «виповнення (природного) стану», в поєднанні з «екстасісом» – трансценденцію, «виходом із (природного) стану» [8, с. 360].

Маємо на увазі описане святителем в праці «Життя Мойсея», безперервне та невпинне зростання людини, epektasis – виповнення в напряму до того, що перебуває попереду (Флп. 3:13), триваюче не тільки в історичному житті, але й майбутній вічності; не тільки на землі, але й на небесах [7]. В нестримній та такій, що ніколи не буде втамованою, а тільки зростати, жазі людини до наближення до Божої безмежної слави та любові без надії пізнання Бога до кінця. Коли відносини душі та Бога описуються або послуговуючись метафорою вічної іскорки, що повертається до вічного сонця (Платон) або через метафору рослина, що тягнеться до сонця, але навіть перебуваючи у повному сонячному осяянні, залишається лише рослиною, що й артикулює основу ідею – досягнення довершеності людської природи, доповнюється екстатичною зустріччю із ідеальною Метою, як уособленням відповідної чесноти.

Людині можуть бути нав'язані та нав'язуються соціальні маски та обов'язки, спосіб мислення та життя, але їй не можливо штучно нав'язати ті чи інші пережиття. Навпаки, почуття та пережиття й засвідчують справжність чи несправжність існування. Розділені з іншими щирі почуття утворюють етос цієї спільноти, чи не найпотужніший локус єднання, який робить можливим подальше спілкування та солідарність. В такий спосіб й вдається «Створити в знеособлених та незатишних столицях світу співтовариства людей, своєрідні острівці єднання, де б ми відчували тепло... поселень всередині міста» (М. Маффесолі). До речі, така ціннісно-емоційна солідарність створює прецендент моральності як відповіді людини не на систему детермінованих суспільством імперативів, а як спонтанний вияв кращого в людській істоті. За святим Григорієм Ниським це є атрибутом епіктасісу. Послуговуючись більш науковою термінологією, емерджентним «сплеском» всередині швидкоплинних солідарностей (за З. Бауманом), які виявляють моральну поведінку водночас ситуативно, але й закономірно, як відлуння духовного закону, закладеного в кожній людині. Актуалізуючи цей закон не як вимушену дію та навіть не як особистий вибір, а синтез особистого вибору, морального інстинкту та чогось незбагненного, що загальноприйнято пояснювати в ментальних чи трансцендентних категоріях, але найперше, як голос Божий в людині.

Бачимо, що поруч з некогерентними сучасності елементами, такими як есхатологізм, контроверза «Свій-Чужий», можливими є й точки дотику – досить сучасне звучання мотивів містичного богоспілкування (як правило, особистого екстатичного спілкування з Богом), а також спілкування в любові. Як перший, так і другий мотиви, не вступаючи у суперечність із православною традицією вказують на можливий компроміс між, з одного боку, православним, а з другого, індивідуалістичними та екстатично-еротичними настроями суспільства.

Повертаючись до спільно розділених православною койнонією-неотрайбом почуттів, із цієї даності випливає й остання атрибутивна риса сучасних «племен» – їхня міцність, яка не видима в дискурсі повсякденності, але така, що постає на захисті «вторгнення» інших «племен», існуючих поруч: у сусідньому кварталі або ж у спільному інформаційному полі. Та в умовах постсекулярного суспільства пропонують свою, таку, що може стати привабливою життєву модель. За таких умов так само емерджентно виникає відповідь неотрайба, ґрунтована на спільній ціннісно-емоційній пам'яті та відчутті спільної долі, об'єднавчих ритуалів, героїв та святих, що й породжує готовність захищати спільноту так само, як би її члени захищали свою сім'ю. В контексті «змішаної» ризоморфно-деревоподібної структури Православної Церкви, та за умов впливу держави, така готовність цілком очікувано може екстраполюється й на мета-рівень – готовність захищати «тих, хто сповідує віру племені», «тих, хто говорить мово племені», «тих, хто поділяє ілюзії племені» тощо. Утім, ймовірність міцність горизонтальних зв'язків породжує певний природний скептицизм, який дозволяє відокремити справжнє від привнесеного державою. Маємо на увазі те, що цілком природним для будь-якої православної людини є любов до земної батьківщини. Навпаки – не природними та не право-

славними, а нав'язаними в ідеологічний спосіб, виступають намагання стати «найправославнішими із всіх православних», захищаючи етнофілетистські та етатистські спотворення православного патріотизму.

Які наслідки матиме для православ'я «трайбалізація»? Окрім вже відмічених нами підсилення суб'єктності кожної громади та її членів, розвитку «вузлової» соціальності та відповідно активності, комунікабельності та мобільності громад щодо еклезіального рівня це означатиме більшу свободу та більші можливості для окремих громад з наступною м'якою децентралізацію – наданням свободи у прийнятті певних рішень, звісно, без втрати їхньої комунікації з центром. Ці процеси (якщо вони будуть відбуватися в нормальному річищі) стануть водночас способом «одомашнення» сучасності та способом осучаснення православ'я, коли миряни не відчуватимемо на собі тиску мегаорганізації й надособистісних парадигм (приміром, «симфонії влад»), прийматимуть православні цінності в колі духовно близьких людей, в такий спосіб пом'якшуючи власний індивідуалізм, але не підпавши під вплив знеособлюючого колективізму.

Висновки. Підсумовуючи, соціальні перспективи православ'я ми пов'язуємо із *розвитком «горизонтальних» зв'язків*, що найбільш повно відповідає не тільки «духу» християнської церкви, але й мережевій організації сучасного суспільства. Ця місія під силу громаді-неотрайбу, яка не пропонує програм та стратегічних рішень щодо адаптації Церкви, натомість «одомашнює» сучасність. *Відбудовування православної громади стане успішним, якщо це буде здійснюватися за зразком функціонування «нових племен», (неотрайбів)* – невеликих груп екзистенційної мережі, заснованих одночасно на релігійному дусі та на локалізмі – близькості до центру (М. Маффесолі). Безпосередні горизонтальні стосунки, згуртованість і мобільність, готовність як до спільної відповіді на загрози, так і до суголосного переживання радості – атрибутивні якості неотрайбів, прийнятні для сучасної православної громадськості.

Також майбутнє православної громадськості пов'язуємо з *розвитком «вузлової» соціальності, коли «вузлом» виступає кожна окрема громада.* Тому гранично значимими стають взаємини її членів між собою. Перспективним вважаємо *розвиток православної громадськості за принципом ризоми* – сітковидної структури, що розростається у ширину, коли будь-яка точка ризоми зв'язана з будь-якою іншою, на відміну від дерева або кореня, які фіксують порядок загалом. Разом з цим, слід пам'ятати, що Православна Церква, організаційно побудована як дерево, ніколи не стане суто ризомою. Тому перспектива її розвитку ми вбачаємо у поєднанні цих двох типів організації.

Схиляємося до думки, що чи не найсуттєвішим, після аксіологічного, чинником згуртування сучасних виступають спільність почуттів та інтересів. *Спільні інтереси виступають каталізатором виникнення у громаді різних груп віруючих із відмінними пріоритетами щодо церковного життя.* Серед них культова, аскетична, естетична, політична тощо, кожна з яких може скласти окрему унікальну грань життя парафіяльної спільноти. Сучасна людина, перебуваючи в жорсткому конкурентому середовищі та відчуженні від інших людей, *потребує «острівців» «теплої» соціальності* – лакун душевності. Малі соціальні групи – койнонії-неотрайби, найбільш сприятливі для відсторонення від зовнішньої – «холодної» соціальності як простору прагматичної або фатичної комунікації та *встановлення довірливих стосунків інтерсуб'єктивного спілкування.*

Наступним наслідком співіснування «пліч-о-пліч» численних неотрайбів стає необхідність присутності Церкви в житті людини «поруч та завжди», коли великі храми стають не актуальними, натомість настає період храмів «крокової доступності». Ознакою часу вважаємо «розширення» фізичного простору еклезії засобами віртуальної «архітектури», за допомогою мережі Інтернет та інших новітніх інформаційних технологій.

На наш погляд, *«трайбалізація» православних громад матиме такі наслідки:* підсилення суб'єктності кожної громади та її членів, розвитку «вузлової» соціальності та відповідно активності, комунікабельності та мобільності. Це надасть більшої свободи громадам у прийнятті певних рішень з наступною м'якою децентралізацію – звісно, без втрати їхньої комунікації з центром. *На рівні релігійної психології* це призведе до «одомашнення» сучасності та водночас «осучаснення» православ'я, коли парафіяни не відчуватимемо на собі тиску мегаорганізації й надособистісних парадигм, прийматимуть православні цінності в колі духовно близьких людей, в такий спосіб пом'якшуючи власний індивідуалізм, але не підпавши під вплив знеособлюючого колективізму.

Список літератури:

1. Басенков Владимир. Православная община сегодня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravoslavie.ru/.
2. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності / Бауман З. / Пер. з англ. А. Марчинського. – К.: Критика, 2013. – 176 с.
3. Вольф М. Презрение и принятие. Богословское размышление о самосознании, восприятии Другого и примирении / М. Вольф. – Черкассы: Коллоквиум, 2014. – 402 с.
4. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. Пер. з нім., примітки та післямова Анатолія Єрмоленка. – К.: Лібра, 2003. – 248 с.
5. Делез Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато. Капитализм и шизофрения. http://www.koob.ru/delez/thousand_plateaus.
6. Душпастирський порадник «Покликання мирян до участі в суспільно-політичному житті країни». https://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/ugcc_doc/69848/.
7. Каллист Уэр. Таинство человеческой личности. https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/10222-tainstvo-chelovecheskoj-lichnosti.html митрополит Каллист (Уэр).

8. Карфикова Л. Святитель Григорий Нисский. Бесконечность Бога и бесконечный путь к Нему человека / Л. Карфикова [пер. с чешск. И. Бей]. – К.: Дух і літера, 2012. – 336 с.
9. Кирило (Говорун). Українська публічна теологія / Кирило (Говорун), архимандрит. – К.: Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості, Дух і Літера, 2017. – 144 с.
10. Кыржелев А. Мистик в миру / А. Кырлежев // Человек перед Богом / Антоний, Митрополит Сурожский. – К.: Камо грядеши, 2010. – С. 10-22.
11. Маффесоли М. Околдованность мира или божественное социальное // СОЦИОЛОГОС. – М.: Прогресс, 1991. – С. 274-283.
12. Отчет о деятельности Отдела по делам молодёжи при Священном Синоде УПЦ за 2017 год. Режим доступа: http://sinod-molodost.in.ua/.
13. Харарі Ювал Ной Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / Ю.Н. Харарі. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. – 543 с.
14. Черенков М. Глобальное (пост)секулярное общество как контекст и предмет миссиологии // Новые горизонты миссии / М. Чернеков / Под ред. П. Пеннера, В. Убейвовка, И. Русина. – Черкассы: Коллоквиум, 2015. – С. 282-297.
15. Что такое православный приход? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravmir.ru/chto–takoe–pravoslavnyj–prixod.
16. Шацкий Е. Утопия и традиция / Пер. с польск. – М.: Прогресс, 1990. – 456 с.

Ищук Н.В.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ОБЩИНА-НЕОТРАЙБ И БУДУЩЕЕ ПРАВОСЛАВНОЙ ЭККЛЕСИИ

Аннотация
Обоснованы перспективы православной общинности в современном мире. Их мы связываем с обустройством православной общины за образцом функционирования «новых племен», (неотрайбов) – небольших групп экзистенциальной сети. Также с необходимостью развития горизонтальной «узловой» социальности, когда «узлом» выступает каждая православная община. Требованием времени считаем необходимость ризомоморфного развития православной общинности, по крайней мере, на приходском уровне. Также важными факторами укрепления общины должны выступить не только общие ценности, но и преживания (религиозная страсть), эмоции и интересы, что и делает ее лакуной «теплой» социальности – интерсубъективного события.
Ключевые слова: койнония, община, община-неотрайб, трайбализ, узловая социальность, ризома, общность, «теплая» социальность.

Ishchuk N.V.
O.O. Bohomolets National Medical University

NEO-TRIBE COMMUNE AND THE FUTURE OF THE ORTHODOX ECCLESIA

Summary
Perspectives of the Orthodox community in the modern world are substantiated. We associate them with the rebuilding of the Orthodox community as an example of the functioning of the "new tribes" (neotribes) – small groups of existential networks. It is also necessary to develop a horizontal "nodal" sociality, when each orthodox community acts as a "knot". At the demands of the times, we consider the rhizomorphic development of the Orthodox community, at least, at the parish level. Important factors in the unification of the community are not only shared values, but also experiences (religious passion), emotions and interests, which make it a lacuna of "warm" sociality – intersubjective coexistence.
Keywords: coinonia, commune, neo-tribe commune, tribalism, nodal sociality, rhizome, community, «warm» sociality.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.03;7:001.12

ПЕЙЗАЖ В ТВОРЧЕСТВЕ В.Д. ПОЛЕНОВА (1844-1927 ГГ.)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (г. Москва)

Творчество Василия Дмитриева Поленова не было обделено вниманием искусствоведов, любимо оно и зрителями за цветовую выразительность, а, главное, за чувство прекрасного, вкладываемое художником в каждое свое произведение, будь то пейзажи, среди которых не без основания выделяют: «Московский дворик», или работы других жанров [5, с. 7]. Однако, в литературе имеют место весьма спорные утверждения, например, что «его творчество не отягчено шедеврами. Они исчисляются двумя-тремя работами, а живописные завоевания шли рука об руку с содержательными утратами» [5, с. 7]. На наш взгляд, искусство В.Д. Поленова значительно, как по образному наполнению, так и по новаторским достижениям в области живописных исканий. Трудно без произведений В.Д. Поленова представить русскую живопись второй половины XIX века.

Ключевые слова: творчество В.Д. Поленова, этюды кремлевских соборов и теремов, пленэрная живопись, поэзия старой усадьбы, Абрамцевская усадьба и ее окрестности, путешествие по Египту, Сирии, Палестине и Греции, восточные этюды, серия деревенских пейзажей.

Постановка проблемы. Василий Дмитриевич Поленов занимает своеобразное место в истории русского искусства последних десятилетий XIX века. Признание пришло к нему с появлением на передвижных выставках картин: «Московский дворик» и «Бабушкин сад», которые позволяли видеть в В.Д. Поленове продолжателя А.К. Саврасова, идущего по его стопам в передаче поэтической прелести самых простых и обыденных мотивов русской природы, русской жизни [2, с. 2]. Однако, В.Д. Поленов является художником следующего этапа в развитии искусства, основные тенденции, которого, отчетливо выявились уже в 1880-х годах. Это накладывает свой отпечаток на характер его пейзажных образов, отпечаток, который, обусловлен не только своеобразием таланта В.Д. Поленова, но и духом искусства его эпохи.

Анализ последних исследований и публикаций. Литературное и эпистолярное наследие Василия Дмитриевича и членов его семьи является важнейшим источником в изучении творчества В.Д. Поленова и Е.Д. Поленовой (сестры художника), а также их современников, художников, определивших новый этап в развитии русского искусства. Архив Поленовых широко использовался в искусствоведческой литературе о творчестве художника Т.В. Юровой, Э.В. Пастон и др. Цель данной публикации на основе библиографических источников – это раскрыть творчество В.Д. Поленова, проанализировать его работы.

Василий Дмитриевич Поленов родился в Петербурге 20 мая (1 июня) 1844 года в старинной дворянской семье, сохранявшей традиции русского просвещенного дворянства, восходящие еще ко второй половине XVIII века. Отец В.Д. Поленова, Дмитрий Васильевич, был известным историком, археологом и библиографом.

Мать художника, Мария Алексеевна, урожденная Воейкова, была детской писательницей и художницей-любительницей. С раннего детства мальчику прививалась глубокая любовь к природе. До середины 1850-х годов семья Поленовых выезжала на дачу в Царское Село, о котором художник всегда вспоминал «с особым чувством какой-то сказочной поэзии» [7, с. 6]. К царскосельскому периоду относятся первые попытки изобразить все увиденное и поразившее воображение. В 1855 году отец будущего художника получил по семейному разделу землю в Имоченцах Олонецкого края и построил на высоком берегу реки Оять поместительный дом. Поленовы жили в Имоченцах среди первозданной северной природы. Воспоминания, связанные с летней жизнью в усадьбе, оказались для художника, по его словам, самыми дорогими.

Здесь мальчик впервые познакомился с укладом крестьянской жизни и народным творчеством. С Имоченцами были связаны первые, дошедшие до нас пейзажные работы художника и этюды, отразившие незамысловатый крестьянский быт: «Окулова гора», «Холмы. Имоченцы» (1861), «Закат. Имоченцы» (1869), «Переправа через реку Оять. С мельницы» (1869), «Северная изба» (1870), «Внутренность избы» (1871) и другие [7, с. 7]. Одним из самых сильных детских впечатлений В.Д. Поленова были поездки вместе с братом и сестрами (одна из которых, Елена, впоследствии стала известной художницей) в Ольшанку Тамбовской губернии, имение бабушки Веры Николаевны Воейковой, дочери известного архитектора Н.А. Львова (1753-1803), воспитывавшейся после смерти родителей в доме Г.Р. Державина (1743-1816). Она хорошо знала народную поэзию, любила рассказывать внукам русские народные сказки, былины.

Впечатления от имения в Ольшанке, воспоминания об его обитателях, о природе этих мест позже нашли отражение в творчестве художника, органично вписались в художественную ткань его произведений. В петербургском доме Поленовых, где собирались художники, профессора университета, музыканты, ученые, царила интеллектуальная и художественная атмосфера, к которой рано приобщился мальчик.

С детства у В.Д. Поленова были хорошие учителя по живописи и рисунку. Решающую роль в определении его жизненного пути сыграла встреча с П.П. Чистяковым (1832-1919), обучавшим его основам живописи и рисунка в 1859-1861-ые годы. Архитектурные зарисовки 1860 года, сделанные шестнадцатилетним художником во время путешествия с отцом по древним русским городам, свидетельствуют уже о твердом рисунке и хорошем знании перспективы.

В 1860-е годы В.Д. Поленов учился одновременно в Петербургском университете и в Академии художеств, которую называл впоследствии своей «духовной родиной» [7, с. 8]. Занятия в двух серьезных учебных заведениях не оставляли ему времени по-настоящему погрузиться в студенческую жизнь, но небывалый общественный подъем первого пореформенного десятилетия, нашедший отражение в академическом: «Бунте четырнадцати» и в студенческих волнениях в университете, не мог не затронуть В.Д. Поленова [7, с. 8]. Он воспринял просветительские идеи демократов-шестидесятников и остался верен этим убеждениям на всю жизнь. Вслед за успешной защитой диссертации в университете весной 1871 года В.Д. Поленов углубился в работу над конкурсной программой на большую золотую медаль. Заданную для конкурса тему: «Воскрешение дочери Иара» он готовил вместе с И.Е. Репиным (1844-1930) [7, с. 9] (илл. 1).

Илл. 1. В.Д. Поленов. «Воскрешение дочери Иара». 1871 г. Х., м., 173,0 х 280,0 см // Научно-исследовательский музей Российской Академии художеств (Санкт-Петербург)

Оба художника с блеском справились с заданной программой. Некоторые черты жанровости в картине В.Д. Поленова снижали значительность сцены, изображающей момент свершения чуда, но, в целом, работа не уступала репинскому произведению по колористическим достоинствам и мастерству организации композиции. Решая, каждый, по-своему, поставленную перед ними задачу, оба художника стремились придать изображению возвышенный характер, создать произведение высокого стиля и оба получили большую золотую медаль за свои программы и право на заграничную пенсионерскую поездку.

В 1872 году В.Д. Поленов посетил Москву, где он осмотрел ряд частных коллекций живописи, затем он был в Киеве, Вене и Мюнхене. Художественная жизнь этого города захватила его «круговоротом работы» [7, с. 10]. Круг художников, творчество, которых, привлекло особенное внимание В.Д. Поленова, был довольно широк и разнообразен. Это были представители академически-романтической исторической живописи, прежде всего, К. Пилоти, но также и Г. Макс, А. Бёклин, Г. Макарт, предвосхитившие неоромантизм модерна.

Илл. 2. В.Д. Поленов. «Итальянский пейзаж с крестьянином». 1874 г. Х., м. // Государственный историко-художественный и литературный музей-заповедник «Абрамцево»

В Италии, куда В.Д. Поленов приехал из Мюнхена, – это опять масса новых впечатлений, посещения мастерских художников, осмотр памятников архитектуры. Он предпринял также путешествия в Венецию, во Флоренцию, в Неаполь. Свое восприятие итальянской природы он выразил позже в картине: «Итальянский пейзаж с крестьянином» (1874) [7, с. 10] (илл. 2).

В Риме В.Д. Поленов снял мастерскую, куда стали заходить «натурщики разных фасонов», поскольку художник собирался сначала «написать несколько этюдов, а потом картины» [7, с. 10]. Первыми были этюды для будущей картины: «Христос и грешница (Кто без греха?)» [7, с. 10]. «Вообще, жизнь Христа меня с давних пор интересует, и вот из этой жизни мне хочется изобразить несколько эпизодов», – писал он родным [7, с. 11]. Большую роль в жизни В.Д.Поленова сыграла, зародившаяся в Италии дружба с Саввой Ивановичем Мамонтовым (1841-1918), крупным промышленником и страстным любителем искусства, и с будущими членами Абрамцевского (Мамонтовского) художественного кружка.

Живой, остроумный, «хорошо, чувствующий талантливых людей» и сам разносторонне ода-

ренный С.И. Мамонтов и его жена – Елизавета Григорьевна (1847-1908), также, наделенная чуткой восприимчивой к искусству душой и редкостным добросердечием, составляли в Италии центр своеобразного артистического кружка. В него входили скульптор М.М. Антокольский (1843-1902), историк искусства и художественный критик А.В. Прахов (1846-1916), композитор М.М. Иванов (1849-1927), И.Е. Репин и другие. Беззаботное времяпрепровождение с постановками спектаклей и участием в римском карнавале чередовалось с поездками к древним руинам, изучением архитектурных памятников античности, беседами об искусстве, его роли в жизни общества, назначении художника. Бурные споры велись вокруг проблем «искусства для искусства», свободы творчества и выбора сюжетов [7, с. 12]. В.Д. Поленов особенно сблизился здесь с И.Е. Репиным, который писал И.Н. Крамскому (1837-1887) о своем друге: «Малый он чудесный, в Италии я с ним гораздо более сошелся... Мы мечтаем о будущей деятельности на родной почве» [7, с. 12].

Эти мечты были поддержаны С.И. Мамонтовым, задумавшим организовать свой художественный центр. Подмосковное имение Мамонтовых Абрамцево, купленное незадолго до того времени, стало мыслиться местом обитания будущей художественной колонии. Здесь же в Италии, у В.Д. Поленова возникло первое серьезное чувство к юной Марусе Оболенской, участнице многих художественных затей в доме С.И. Мамонтова, которая вскоре скоропостижно скончалась, заразившись от детей С.И. Мамонтова корью.

В 1873 году В.Д. Поленов взял отпуск и возвратился в Россию. Два месяца он жил в Имоченцах у родителей и написал здесь «в виде отдыха» несколько пейзажных этюдов [7, с. 12]. Заезжал он ненадолго и в Абрамцево. Написанный здесь этюд: «Папоротники» (1873), отмечен внимательным вглядыванием художника в натуру [7, с. 12]. Сходно написан и, относящийся к этому времени этюд: «Лопухи» [7, с. 14]. Осенью для продолжения пенсионерской командировки В.Д. Поленов выехал в Париж. Французская столица восхитила его, прежде всего, разнообразием направлений, в которых работали художники, «что кому по душе», их умение «осуществить свои силы и способности» [7, с. 14].

Особенно нравились В.Д. Поленову в это время барбизонцы, с творчеством, которых, он мог познакомиться еще во время учебы в Академии. Отголоски живописи барбизонской школы можно было найти в его картине: «Ливень» (1874), решенной в единой серебристо-серой колористической гамме [7, с. 14] (илл. 3).

В «барбизонском» по живописи пейзаже, созданном по мотивам, написанного в 1867 году в Имоченцах этюда: «Переправа через реку Оять. С мельницы», ощущается, щемящая тоска по родине, теплое чувство, вызванное воспоминаниями о ней [7, с. 14]. Находясь за границей, молодые художники остро реагировали на события, происходившие на родине. Будущая художественная деятельность в России ассоциировалась для них и с народно-освободительными идеями. Не случаен был их интерес к современному рабочему движению на Западе. В.Д. Поленов посещал

Илл. 3. В.Д. Поленов. «Ливень». 1874 г. Х., м., 37,7 х 55,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

рабочие клубы и выполнил этюды для оставшейся, неосуществленной картины: «Лассаль читает лекцию в рабочем клубе» (1874) [7, с. 14].

Пенсионерство В.Д. Поленова в Париже совпало с первыми выступлениями импрессионистов, искусство, которых, вызывало в то время живейшие споры в художественных кругах. Живопись нового направления не произвела на В.Д. Поленова глубокого впечатления, хотя наблюдения над исканиями импрессионистов, возможно, явились дополнительным импульсом к освоению им пленэрной живописи. В Париже, под впечатлением исканий новой французской школы, посещений разнообразных выставок, галерей, мастерских художников В.Д. Поленов особенно остро осознал свою «слабость в технике», неумелость и неопытность «в передаче своей мысли и своего чувства» [7, с. 14]. Это ощущение разделяли с В.Д. Поленовым многие русские живописцы; попав в центр художественной жизни, каким был в то время Париж, они испытывали острую потребность «начать все с начала», с азов изучать технику живописи [7, с. 14]. Первоочередной задачей для них стало освоение живописи на открытом воздухе. По совету А.П. Боголюбова (1824-1896), вокруг, которого, сложилась группа русских художников, активно, работавших на пленэре, И.Е. Репин, а затем В.Д. Поленов выехали на север Франции, в Нормандию, к морю, в маленький городок Вёль.

За полтора месяца с июля по сентябрь 1874 года В.Д. Поленов написал здесь и в Этрета массу превосходных пейзажей и этюдов: «Белая лошадка. Нормандия», «Старые ворота. Вёль», несколько «Отливов», «Рыбацкая лодка. Этрета. Нормандия» [7, с. 15] (илл. 4, 5).

Среди них новизной, выбранного мотива, постановкой сложных живописных задач, связанных с передачей формы предметов и единства цветового решения при разнообразии оттенков, вызванных ярким солнечным освещением, выделяется этюд: «Белая лошадка. Нормандия» [7, с. 15]. В пейзаже: «Рыбацкая лодка. Этрета. Нормандия» В.Д. Поленова увлекла красота выразительного силуэта темно-коричневой с вишневым отливом лодки на фоне скалы, зеленовато-голубых волн и покрытого галькой берега [7, с. 15]. И, так же, как в этюде: «Белая лошадка. Нормандия», формальная задача, решенная художником,

Илл. 4. В.Д. Поленов. «Белая лошадка. Нормандия». 1874 г. Х., м., 24,0 х 30,0 см // Государственный историко-художественный и природный музей-заповедник В.Д. Поленова

Илл. 5. В.Д. Поленов. «Рыбацкая лодка. Этрета. Нормандия». 1874 г. Х., м., 39,0 х 64,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 6. В.Д. Поленов. «В парке. Местечко Вёль в Нормандии». 1874 г. Х., м., 61,0 х 46,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

отступила перед поэтичностью живого восприятия нормандской природы [7, с. 15]. В этюде: «Старые ворота. Вёль» обнаружила себя склонность В.Д. Поленова к изображению, заброшенных уголков природы с их тихим элегическим настроением, романтическую поэзию, которых, он хорошо чувствовал [7, с. 15]. В одном из писем родным из Вёля В.Д. Поленов писал о том, что, работая на этюдах, часто вспоминает Имоченцы.

В этюде: «Старые ворота. Вёль», при всей его «французистости» (по отзыву русского историка В.В. Стасова о пенсионерских работах В.Д. Поленова) русское, национальное начало очень ощутимо [7, с. 15]. На основе этого этюда В.Д. Поленов написал картину: «В парке. Местечко Вёль в Нормандии» (1874) [7, с. 15] (илл. 6).

Оставив этюд почти без изменения, он ввел в пейзаж пару лошадей белой и черной масти. Живописный контраст, достигнутый, благодаря, цветовым сопоставлениям, указывает на тяготение художника к декоративным эффектам. В конце пенсионерской поездки, хлопоча о досрочном возвращении в Россию и, подводя итоги заграничному житью, В.Д. Поленов пришел к заключению, что его талант всего ближе к пейзажному бытовому жанру, которым он и займется. Но, путь к нему был не простым.

В сентябре 1876 года в составе русской добровольческой армии художник отправился добровольцем на сербско-турецкий фронт, чтобы участвовать в начавшейся борьбе сербов за освобождение от турецкого ига. За участие в боевых действиях В.Д. Поленов был награжден черногорской медалью: «За храбрость» и орденом: «Таковский крест» [7, с. 18]. Военные впечатления были отражены им в рисунках, опубликованных в журнале: «Пчела» [7, с. 18]. Это, в основном, были сцены из бивуачной жизни, этнографические типы, архитектурные зарисовки. «Сюжеты человеческого изуродования и смерти», где все «так ужасно и просто», были чужды В.Д. Поленову [7, с. 18]. Он избегал их и позже, когда в качестве фронтового художника участвовал в русско-турецкой войне (1877 – весна 1878). Баталистом художник так и не стал.

В марте 1877 года В.Д. Поленов переселился в Москву. Старые московские улицы, памятники национальной архитектуры, патриархальный уклад жизни Москвы того времени, казавшийся особенно самобытным, по сравнению с чиновным Петербургом, поразили воображение художника. В Москве он начал работать над задуманной еще в Петербурге картиной: «Пострижение негодной царевны» [7, с. 19].

Замысел этот не был осуществлен, но в связи с ним В.Д. Поленов написал несколько этюдов кремлевских соборов и теремов, в которых сказалось и мастерство художника в пленэрной живописи, и его интерес к передаче архитектурных образов, который ощущался уже в «Праве господина» (1874) и «Аресте гугенотки» (1875) [7, с. 19]. В архитектурных этюдах («Успенский собор. Южные врата», «Теремной дворец», «Верхнее золотое крыльцо»), в изображениях интерьеров («Выход из покоев на Золотое крыльцо», «Золотая царицына палата. Окно») В.Д. Поленов воспроизвел древнерусскую архитектуру со всей археологической точностью [7, с. 19] (илл. 7, 8).

Илл. 7. В.Д. Поленов. «Успенский собор. Южные врата». 1877 г. Х., м., 40,0 х 28,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

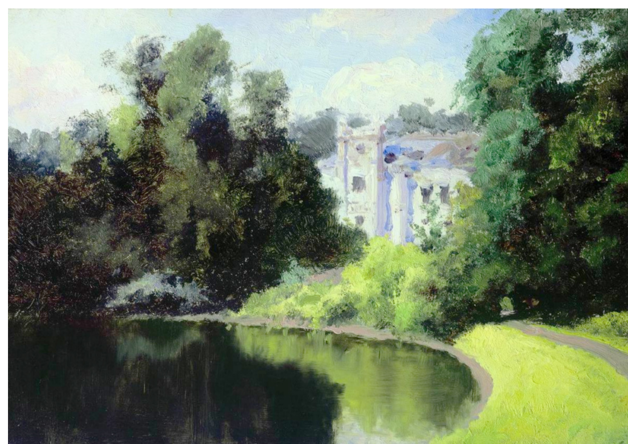

Илл. 8. В.Д. Поленов. «Теремной дворец». 1877 г. Х., м., 34,0 х 23,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Но, эта точность не помешала художнику передать чувство восторженного изумления перед открывшейся ему красотой московского зодчества. На фоне ярко-голубого неба соборы и терема, залитые солнцем, усиливающим мажорное звучание их цветового строя, «живут» в световоздушной среде [7, с. 19]. Архитектура, органично, вписываясь в своей декоративной многоцветности в лазурь неба, играя рефлексами солнечного света, сама, как бы, наполнена светом, воздухом. Той же погруженностью в световоздушную среду отмечена архитектура в другой работе В.Д. Поленова: «Пруд в парке. Ольшанка» (1877) [7, с. 21] (илл. 9).

Художник умело сочетал в этом этюде два типа натурного видения. Он использовал способность глаза вычленять локальный цвет в игре рефлексов и, наоборот, интенсивно воспринимать цветовые и световые рефлексы. Благодаря, соединению этих двух типов видения живописцу удалось передать изменчивость состояния природы, ее форм, создать ощущение живости и непосредственности пейзажа. В синтезе художественных средств рождался романтический образ старинной дворянской усадьбы, связанный у В.Д. Поленова с семейными преданиями и реальными, сохранившимися с детства воспоминаниями о людях конца XVIII – начала XIX века. С этюдом: «Пруд в парке. Ольшанка» в его живопись вошла новая тема – это поэзия старой усадьбы [7, с. 22].

Летом 1877 года В.Д. Поленов снял квартиру в Трубниковском переулке и окончательно поселился в Москве. Однажды из окна своей квартиры он увидел, окруженный незамысловатыми постройками, покрытый свежей зеленью дворик,

Илл. 9. В.Д. Поленов. «Пруд в парке. Ольшанка». 1877 г. Х., м., 24,0 х 33,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

с играющими на земле детьми. Этот дворик поразил его, привыкшего к петербургским дворам-колодцам, самим своим существованием, своей простотой и безыскусственностью. Вся увлеченность художника Москвой, ее бытом и архитектурой вылилась в варианте-этюде: «Московский дворик» (1877), ставший прообразом знаменитой картины 1878 года [7, с. 22] (илл. 10).

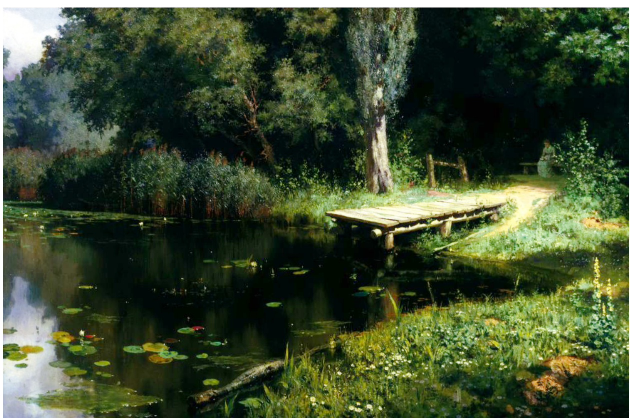
Картина: «Московский дворик», а вслед за ней: «Бабушкин сад» (1878) и «Заросший пруд» (1879), которыми художник дебютировал на выставках Товарищества передвижников 1878 и 1879 годов, сразу же привлекли внимание критики особой поэтичностью и тонко, выраженным элегическим настроением, неожиданным для передвижнической эстетики [7, с. 24] (илл. 11, 12).

Илл. 10. В.Д. Поленов. «Московский дворик». 1878 г. Х., м., 64,5 х 80,1 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 11. В.Д. Поленов. «Бабушкин сад». 1878 г. Х., м., 54,7 х 65,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

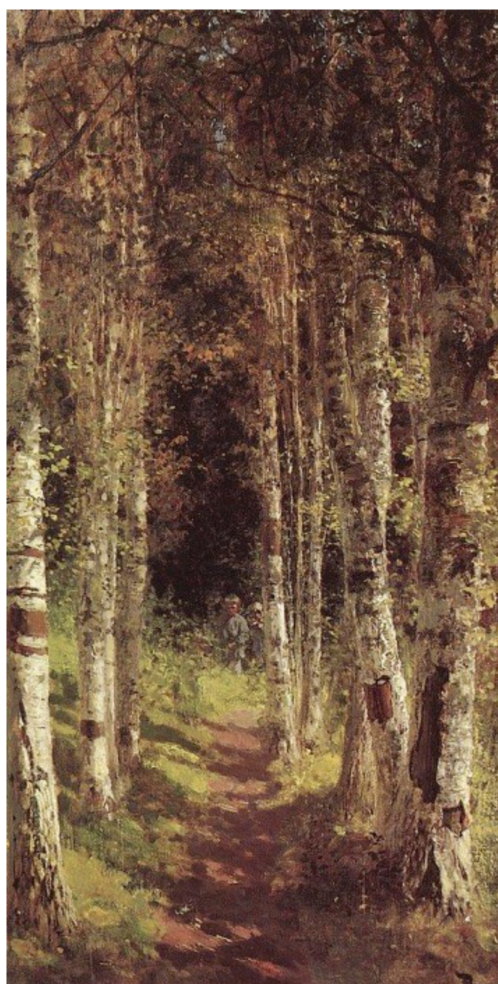

Илл. 12. В.Д. Поленов. «Заросший пруд». 1879 г. Х., м., 77,0 х 121,8 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

В восприятии же рядовых посетителей выставок, эти свойства поленовских картин ассоциировались с тургеневскими произведениями. Интересно, что ни в одном из произведений писателя, где воспроизводился мир русской усадьбы, царившая там духовная атмосфера, окружающая природа, мы не найдем подробных описаний ее архитектурной среды, каких-то специфически «тургеневских» мотивов [7, с. 24]. Поленовские же пейзажи воспроизводили исторически точный облик Москвы того времени.

Абрамцевская усадьба и ее окрестности вошли многочисленными мотивами в десятки этюдов и пейзажей, написанных художником: «Березовая аллея в Абрамцеве» (1880), «Абрамцево. Речка Воря», «Верхний пруд в Абрамцеве» (1882) [7, с. 26] (илл. 13, 14).

В них та же умиротворенность, та же память о старом патриархальном быте, которую пробуждала в художнике бывшая аксаковская усадьба, что и в его картинах: «Московский дворик», «Бабушкин сад» [7, с. 26]. Но, в абрамцевских пейзажах появились и новые интимно-лирические связи художника и природы, раскрывающиеся уже без «посредничества» персонажей картины [7, с. 26]. Люди из поленовских картин постепенно исчезают, но сохраняется высокий духовный строй пейзажа, его эмоциональное звучание.

Илл. 13. В.Д. Поленов. «Березовая аллея в Абрамцеве». 1880 г. Х., м. // Государственный историко-художественный и литературный музей-заповедник «Абрамцево»

В 1881 году В.Д. Поленов начал непосредственную работу над центральной картиной в его творчестве – это «Христос и грешница», полностью, захватившую художника на последующие шесть лет [7, с. 32] (илл. 15).

Идя вслед за французским ученым и философом Э. Ренаном (1823-1892), рассматривавшим Христа, как реально, жившего человека, он считал, что необходимо «...и в искусстве дать этот живой образ, каким он был в действительности» [7, с. 33]. Для воссоздания исторически правдивой обстановки, в которой происходили события, связанные с жизнью и деятельностью Христа, В.Д. Поленов в 1881-1882 годах предпринял путешествие по Египту, Сирии, Палестине, заехал по пути в Грецию. Он создал множество этюдов, изучал характер местности и типы населения, архитектурные сооружения в их соотношении с окружающей природой. При этом его работы с самого начала переросли рамки обычных живописных штудий. Задача сбора натурного материала, как бы и не ставилась: каждый этюд наделен особой образной силой.

Это относится и к пейзажным, и к архитектурным работам, написанным с особым увлечением. Среди них выделяется: «Нил у Фиванского хребта» (1881) с мастерски построенной композицией, где узкая полоска земли с редкими пальмами на фоне, тающих в голубовато-сиреневой дымке гор, отражается в зеркальной глади Нила [7, с. 33] (илл. 16).

В этюде: «Развалины Тель-Хум» (1882) художник, изображая остатки древних колонн старинного храма, беспорядочно, лежащих на заросшей нежной зеленью земле, вновь возвращается к своей излюбленной теме древности, увядания среди новой молодой жизни. В архитектурных этюдах В.Д. Поленова интересовала целостность пластического образа, соотношение архитектурных масс, взаимосвязь памятника и окружающего пейзажа, его погруженность в световоздушную среду («Харам-Эш-Шериф», 1882; «Храм Изиды на острове Филе», 1882) [7, с. 33]. Он мастерски передал напряженное состояние города, замкнутого глухими монументальными стенами, в сиянии розовато-фиолетовых отблесков предвечернего солнца («Константинополь (Стамбул). Эски-Сарайский сад», 1882) [7, с. 33] (илл. 17).

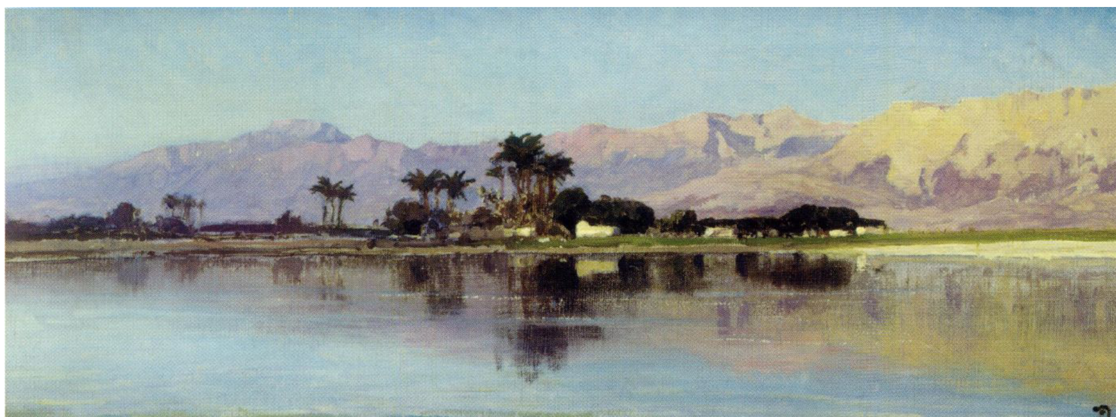

Илл. 14. В.Д. Поленов. «Верхний пруд в Абрамцеве». 1882 г. Х., м. // Государственный историко-художественный и литературный музей-заповедник «Абрамцево»

Илл. 15. В.Д. Поленов. «Христос и грешница (Кто без греха?)». 1888 г. Х., м., 325,0 х 611,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

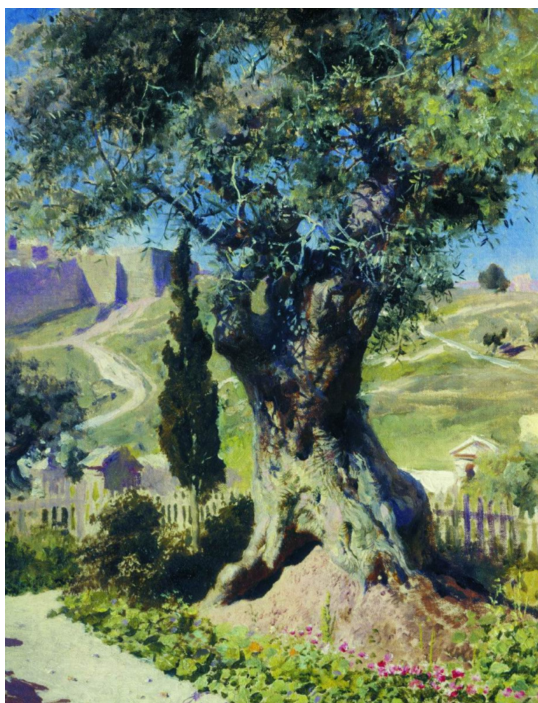
В другом этюде выражено иное, радостно-ликующее настроение того же города с горделиво, возвышающимися в голубизне неба белоснежными массами архитектурных сооружений, озаренных утренним светом («Вид на Константинополь», 1882) [7, с. 33]. В восточных этюдах: «Олива в Гефсиманском саду» (1882), «Парфенон. Храм Афины Парфенос» и «Эрехтейон. Портик кариатид» (1882) ощущается и специфически поленовское любование, разрушающимся миром, уходящим или уже, ушедшим в прошлое, и восхищение гармонич-

Илл. 16. В.Д. Поленов. «Нил у Фиванского хребта». 1881 г. Х., м., 16,0 х 41,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 17. В.Д. Поленов. «Константинополь (Стамбул). Эски-Сарайский сад». 1882 г. Х., м. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 18. В.Д. Поленов. «Олива в Гефсиманском саду». 1882 г. Х., м., 30,0 х 23,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 19. В.Д. Поленов. «Парфенон. Храм Афины Парфенос». 1881-1882 гг. Х., м., 29,0 х 43,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

ным и величественным миром античности, и даже какой-то холодок страха, вызванного этой совершенной молчаливой красотой [7, с. 35] (илл. 18, 19).

По сравнению, с этюдами Московского Кремля, написанных В.Д. Поленовым за пять лет до первой поездки на Восток, в этюдах 1881-1882 годов В.Д. Поленов передал, прежде всего, впечатление от памятника, возникающее при первом взгляде на него, когда частности отступают перед главными, наиболее характерными чертами. Он продолжал собирать необходимый ему материал для большой картины и в следующем путешествии: зимой 1883-1884 года художник жил в Риме, писал этюды римских евреев и прорабатывал эскизы. В 1885 году в усадьбе под Подольском, где В.Д. Поленов проводил лето, он закончил угольный рисунок на холсте в размере будущей картины. Сама картина писалась в течение 1886-1887 годов в Москве, в кабинете С.И. Мамонтова в доме на Садово-Спасской. Таким образом, между первыми этюдами к картине (1872) и окончанием полотна прошло шестнадцать лет [7, с. 35].

Грандиозное полотно художника: «Христос и грешница», как бы затеняет его пейзажное творчество, которое, между тем, претерпело определенную эволюцию [7, с. 40]. В 1880-е годы возникла серия деревенских пейзажей – это: «Зима. Имоченцы» (1880), «Старая мельница» (1880), «Северная деревня» (1880-е годы), в которых художнику удалось передать неторопливый и крепкий патриархальный уклад жизни людей, тесно связанный с окружающей их природой [7, с. 40] (илл. 20, 21).

Илл. 20. В.Д. Поленов. «Зима. Имоченцы». 1880 г. Х., м., 62,0 х 107,0 см // Киевский музей русского искусства

Илл. 21. В.Д. Поленов. «Старая мельница». 1880 г. Х., м., 88,0 х 135,0 см // Серпуховской историко-художественный музей

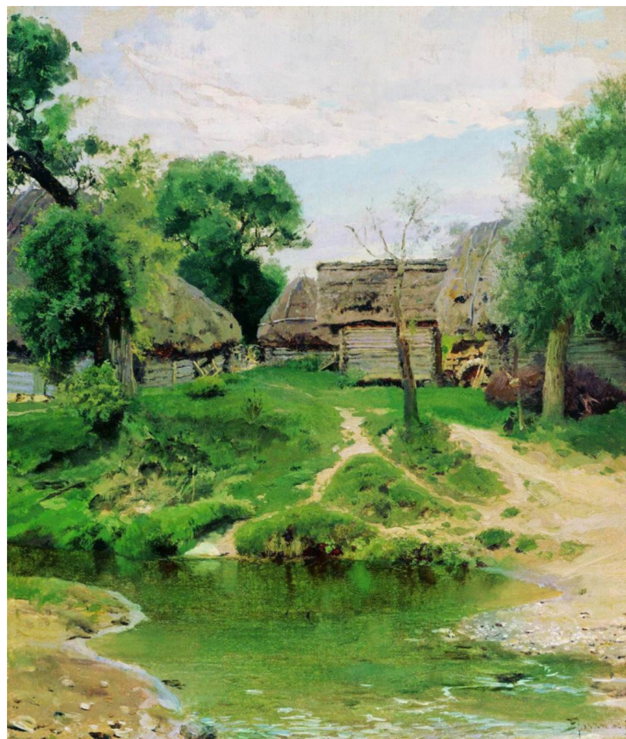
Как правило, ощущение «обжитости» в поленовских работах этого времени достигается путем введения в пейзаж жанрового мотива [7, с. 40]. В картине: «Зима. Имоченцы» – это беседующие у дома женщины, лошадка, везущая, нагруженные сани, дымок из труб добротных, украшенных резными наличниками домов, уютно, усевшиеся на пушистом снегу собаки [7, с. 40].

Жанровый мотив в пейзажах В.Д. Поленова большей частью служит усилению их главной цели, настроения. Но, иногда он меняет сам характер картины. Например, трагически, звучащий пейзаж с обугленными остовами деревьев и экспрессивной графикой обгорелых ветвей в этюде: «Горелый лес» (1876) приобрел совсем иной смысл в одноименной работе 1881 года, в которую художник ввел изображение девочки, собирающей на поляне с обгоревшими деревьями, грибы [7, с. 40]. Позже, со второй половины 1880-х годов, жанровый момент в картинах природы В.Д. Поленова стал играть все меньшую роль, но при этом ощущение «обжитости» в пейзажах безлюдных – «Деревенский пейзаж с мостиком» (1885), «Деревня Тургенево» (1885) – возникает не менее явственно, чем в пейзажах, населенных людьми [7, с. 40] (илл. 22).

Заметные изменения в стилистике «безлюдных» пейзажей [7, с. 40]. Их живописные формы становятся более крупными и обобщенными, хотя сохраняются, излюбленные В.Д. Поленовым таинственные романтические «уголки», игра планов, часто, нагромождаемых один на другой [7, с. 40]. В них меньше пленэризма, и, как следствие, становится более звучным цвет. Свое завершение этот тип пейзажа получил в большом полотне: «Осень в Абрамцеве» (1890), работе, отличающейся строгой декоративно-ритмической организацией, тщательной выверенностью всей композиции и отдельных ее деталей, богатством и разнообразием живописного строя [7, с. 40]. В.Д. Поленов достиг здесь той музыкальности живописи, которой он восхищался в начале 1870-х годов у Г. Макарта и, которая, обусловила художественные поиски многих мастеров начала XX века. Музыкальные ассоциации вызывает и картина: «Золотая осень» (1893), в которой слышна уже иная музыка – «бесстрастная» и «возвышенная» [7, с. 42] (илл. 23).

К широким эпическим пейзажам 1890-х годов ведут поиски художником целостного обобщенного образа русской природы, начатые десятилетием раньше. В этюдах, написанных в Имоченцах («Река Оять», 1880), в Абрамцеве («Река Воря», 1881), в Жуковке («Дали. Вид с балкона. Жуковка», «Река Клязьма», 1886), появляются основные характерные элементы, сложившегося у художника образа национального пейзажа: река, мерно и величаво, несущая свои воды вдоль холмистых извилистых, покрытых лесами, с заводями и луговинами берегов; уходящие к самому горизонту дали [7, с. 43]. Реальную возможность для воплощения этого образа В.Д. Поленов получил, поселившись в 1890 году в имении Бёхово на Оке. Он написал здесь картины: «Ранний снег» (1891), «Летом на Оке» (1893) и, наконец, «Золотую осень» [7, с. 43] (илл. 24).

Для работ В.Д. Поленова 1890-х годов характерно особенное внимание к различным состо-

Илл. 22. В.Д. Поленов. «Деревня Тургенево». 1885 г. Х., м., 35,0 х 28,0 см // Государственный историко-художественный и природный музей-заповедник В.Д. Поленова

Илл. 23. В.Д. Поленов. «Золотая осень». 1893 г. Х., м., 77,0 х 124,0 см // Государственный историко-художественный и природный музей-заповедник В.Д. Поленова

Илл. 24. В.Д. Поленов. «Ранний снег». 1891 г. Х., м., 48,0 х 85,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

яниям природы. Об этом свидетельствуют сами названия картин, представленных на выставках Московского Товарищества художников в 1893-1900-х годах: «Парит», «Надвигает», «Стынет», «Снег тает», «Непогода» и другие [7, с. 43]. Среди такого рода пейзажей можно выделить: «Ранний снег» (1891) [7, с. 43]. В этом полотне в полной мере проявилась чуткость художника к жизни природы, желание запечатлеть едва уловимую изменчивость ее состояния в переломные моменты жизни. Картина написана широкой кистью, но при этом тщательно отделаны детали. Рисунок в изображении кружева пушистых веточек с листьями разнообразной конфигурации и сложно, переплетающихся, обнаженных веток деревьев на фоне неба тонок, точен и изящен. Свое восьмидесятилетие В.Д. Поленов встретил в Борке в 1924 году. Сюда пришло известие о присвоении ему звания народного художника, увенчавшее его многотрудную и светлую жизнь.

Таким образом, творчество замечательного пейзажиста Василия Дмитриевича Поленова – это одно из самых значительных явлений в русской живописи второй половины XIX века. Роль В.Д. Поленова в русском искусстве хорошо понимали современники. Так, российский историк искусства С.С. Глаголь в одной из рецензий 1890 года, хваля работы И.И. Левитана, В.А. Серова, К.А. Коровина, И.С. Остроухова, видел в них продолжение направления, которое определилось в творчестве В.Д. Поленова. Критик характеризовал это направление, как стремление пейзажиста не копировать природу, а заботиться о том, «чтобы его произведение оставляло в зрителе впечатление природы» [3, с. 177]. Это было утверждением того, что в пейзажах этих художников «зазвучало настроение» [3, с. 177].

Список литературы:

1. Астафьева М.В. Н.В. Поленова и Мамонтовы (1870-е – начало 1880-х годов) // Василий Дмитриевич Поленов и русская художественная культура второй половины XIX – первой четверти XX века. Сборник материалов. М. - СПб.: Изд-во: «Летний сад», 2001. С. 101-107.
2. Василий Дмитриевич Поленов. 1844-1927 / Авт.-сост.: Т.В. Юрова. М.: Изд-во: «Советский художник», 1965 (Русские художники).
3. Василий Дмитриевич Поленов // Музей-заповедник «Абрамцево». Очерк-путеводитель / О.И. Арзуманова, А.Г. Кузнецова, Т.Н. Макарова и др. М.: Изд-во: «Изобразительное искусство», 1988. С. 169-177.
4. Василий Поленов / Авт.-сост.: Е.В. Шилова. М.: Изд-во: «АРТ-РОДНИК», 2001. 71 с.
5. Киселев М.Ф. Василий Поленов. 1844-1927. М.: Изд-во: «Арт-Родник», 2012. 96 с.
6. Леонов А. Василий Дмитриевич Поленов // Е.В. Сахарова. Василий Дмитриевич Поленов. Письма, дневники, воспоминания / Ред. и вступит. ст.: А. Леонова. М.-Л.: Государственное изд-во: «Искусство», 1948. С. 3-8.
7. Пастон Э.В. Василий Поленов. М.: Изд-во «Белый город», 2001. 64 с.
8. Юрова Т.В. Василий Дмитриевич Поленов. М.: Государственное изд-во: «Искусство», 1961. 168 с.

Filippova O.N.
Association of Art Critics (Moscow)

LANDSCAPE IN THE CREATIVE WORK OF V.D. POLENOV (1844-1927)

Summary
The creative work of Vasily Dmitriev Polenov was not deprived of the attention of art critics, it is loved by the audience for the color expressiveness, and most importantly, for the sense of beauty invested by the artist in each of his work, whether it is landscapes, among which not without reason distinguish: "Moscow courtyard", or works of other genres. However, in the literature there are very controversial statements, for example, that "his work is not aggravated by masterpieces. They are counted in two or three works, and picturesque conquests went hand in hand with substantial losses». In our opinion, the art of V.D. Polenov is significant, both in terms of figurative content and innovative achievements in the field of picturesque searches. It is difficult to imagine Russian painting of the second half of the XIX century without V.D. Polenov's works.
Keywords: the creative work of V.D. Polenov, etudes of the Kremlin cathedrals, plein air painting, poetry of the old manor, Abramtsevo estate and its surroundings, travel to Egypt, Syria, Palestine and Greece, eastern studies, a series of village landscapes.

УДК 75.047

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ МІСЬКОГО ПЕЙЗАЖУ ЯК САМОСТІЙНОГО ЖАНРУ ЖИВОПИСУ

Кулик Л.С.
Київський університет імені Бориса Грінченка

Розглядається розвиток міського пейзажу, особливості в певних періодах формування та як впливали зміни художніх напрямків на розвиток пейзажного жанру та манеру ху-дожників, які створювали свої роботи у цьому жанрі. В статті аналізується історія зародження та становлення міського пейзажу з використанням повітряної та лінійної перспективи, його композиційного вирішення різними митцями у різні історичні періоди.
Ключові слова: пейзаж, міський пейзаж, ведута, лінійна перспектива, індустріальний пейзаж.

Постановка проблеми. Зазвичай, слово «пейзаж» асоціюється з полями, річками, лісами, хоча існує ближчий для сучасної людини напрямок – міський пейзаж. Що ж таке міський пейзаж? Міський пейзаж презентує просторове середовище, раціонально організоване людиною: будівлі, вулиці, проспекти, площі, набережні тощо [2, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на те, що міський пейзаж є найбільш близьким для сучасної людини з поміж інших різновидів пейзажу, він є мало дослідженим явищем у мистецтві. Розгляду проблематики міських та архітектурних пейзажів присвячені окремі аспекти досліджень В. Овсійчука, Д. Степовика, О. Федорука. Розгляд жанрово-побутових елементів в архітектурних видах М. Сажина, В. Штернберга, Т. Шевченка фрагментарно висвітлений у дослідженнях В. Яцюка, Ю. Белічка, В. Підгори. Тенденція звернення до етнографічності в архітектурних пейзажах західноукраїнських митців (Ю. Глоговського, А. Лянге) досліджується у публікаціях Л. Купчинської, С. Король та інших. Основні факти і відомості про міський пейзаж у творчості сучасних художників можна простежити у статті Наталії Урсус «Міський пейзаж у творчості сучасних митців Кам'янеччини» на прикладі українських художників з Кам'янеччини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Пейзажний жанр багаторазово ставав об'єктом різних публікацій та досліджень. Проте слід зазначити, що тема саме міського пейзажу не отримала належного висвітлення в публікаціях українських дослідників.

Мета статті – дослідити розвиток міського пейзажу, особливості в певних періодах історія зародження та становлення міського пейзажу з використанням повітряної та лінійної перспективи, його композиційного вирішення у різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як же виник такий жанр живопису як міський пейзаж? Як зазначає Ружицький В.А. мотиви міста можна спостерігати ще в картинах художників Середньовіччя. Вони зверталися не до реальних спостережень, а до складної мови символів. Мистецтво того часу наслідувало не природу, а відображало ідеалізоване уявлення про неї [6, с. 22]. Саме тому місто яке найчастіше зображали художники, уособлювало образ Небесного Єрусалиму – символ духовного та піднесеного, також зустрічалися сюжети пов'язані з Вавилонською баштою. В часи Середньовіччя реальне середовище уявлялося людині релігійно-міфологічним, яке не мало топографічної точності. Міські краєвиди слугували лише знаком, що умовно позначав місце події.

По-новому міський пейзаж переосмислили нідерландські художники Відродження. В своїх полотнах вони детально, з любов'ю відобразили красу оточуючого світу. Нідерландські, а згодом французькі та німецькі майстри XV ст. зображали світ в усій його багатогранності. Хоча художники вже намагались точно передати архітектурні забудови, міський краєвид і надалі залишався фоном для основної сюжетної дії. Так, наприклад на полотні Рогіра ван дер Вейдена «Св. Лука малюючий Мадонну» місто – це частина пейзажної панорами, але зображене воно з переконливою точністю.

Для художників доби Відродження було характерним вивчення міського пейзажу з натури, на основі цього вони розробляли принципи перспективної побудови пейзажного простору, користуючись всіма правилами лінійної перспективи. В міських пейзажах доби Відродження майстри відтворювали уявлення про ідеальну архітектуру [3].

Вже в XVI–XVII ст. в Німеччині, Голландії та Франції міські мотиви «зазвучали» по-новому, поступово стає традиційним зображення міських ландшафтів, художники починають виконувати в подорожах та привозити замальовки з натури.

В середині XVII ст. однією з улюблених тем голландських художників стає міський пейзаж, майстри намагалися зобразити відомі споруди та архітектурні ансамблі. В картинах художників геометрична точність міських забудов поєднувалася з побутовими епізодами та сюжетам міського життя.

Починаючи з XVIII ст. сформувався новий різновид міського пейзажу – «ведута», що й сприяло його виокремленню у самостійний жанр.

«Ведута італ. veduta – «побачена» від лат. viedere – «бачити») – жанр образотворчого мистецтва, рання форма архітектурного міського пейзажу, що склався в XVIII ст. у Венеції» [5, с. 407].

Своїм виникненням цей жанр зобов'язаний унікальній історичній ситуації: об'єднанню тенденцій Класицизму та Романтизму в Італії. Особливою рисою ведути є сувора перспективна

побудова, ілюзійна передача простору, «фотографічна» точність, навіть до найменших деталей, парадність композиції, декоративність кольору вони наповненість світлом, повітрям та відчуттям простору. Саме завдяки точності ведут XVIII ст. пізніше вдалося відновити втрачені архітектурні пам'ятники. Основоположником класичної італійської ведути вважається Антоніо Каналь, прозваний Каналетто. Дивує, як живописні пейзажі Каналетто зберігають топографічну точність, виписаність числених фігур та деталей, несуть в собі істинну романтику.

Поруч з ведутою в Італії XVIII ст. поширився «пейзаж з руїнами». Руїни древніх фортець, рештки колон, зруйновані башти стали постійними атрибутами багатьох пейзажів. Художники писали зруйновані римські забудови, випадково комбінуючи деталі різноманітних архітектурних споруд, часто заповнюючи передній план картини капітелями колон чи уламками карнизів, так, наприклад, писав свої картини відомий майстер живопису руїн Джовани Паоло Панніні («Вид Риму з гори Маріо, «Інтер'єр римського пантеону» 1734 р., «Проповідь святого Павла» 1735 р, Південний Схід» 1749 р.).

В епоху романтизму в художників зберігається інтерес до археологічних пам'яток, античних храмів. Також велику роль відіграють зображальні розповіді про подорожі. Художники створювали багато замальовок видів міста подорожуючи, з цих замальовок інколи створювали великі цикли.

Міським пейзажам романтизму притаманна детальна проробка деталей, ліричний настрій, але для художників-романтиків була не важлива впізнаваність місцевості на картині, їх ціль передати особливу атмосферу, навіювати настрій від її споглядання. Наприклад, картини міської тематики Каспара Давида Фрідріха слугують яскравими зразками живопису романтизму.

В середині XIX ст. в художників підвищується зацікавленість жанровими сценами. Розвиток реалізму та критичного реалізму в мистецтві підняв зображення вуличних епізодів до рівня широкого соціального узагальнення. У «180 листах» Гюстава Доре відобразилася широка панорама життя міста, знайшли своє відображення пам'ятки та нові будівлі тощо.

Нову сторінку в історії міського пейзажу відкрили імпресіоністи. Їх приваблювали різноманітні міські мотиви в різний час, мінливість та динамічність міста. Художники намагалися передати ритм життя міста, впіймати постійно змінну атмосферу, стан та освітлення, саме це сприяло відкриттю нових засобів художньої виразності. Рухливість та мінливість форми предметів вони виражали завдяки розмиванню ліній, контурів, розтушованих обрисів, вільних та швидких мазків [7, с. 173]. Художники-імпресіоністи працювали виходячи на пленер, враховуючи закони оптичного змішання кольорів, в результаті чого кольорова гамма картин набувала незвичайної кольорової насиченості та яскравості.

Для композиційного рішення картин імпресіоністів характерна динамічність побудови, асиметрія, усічення фігур та предметів краями полотна. Не деталізуючи зображення художники передавали враження від натури, емоційний стан, виявляючи особливості оточуючої дійсності.

На межі XIX–XX ст. склалося дуже багато напрямків, які продовжували розвивати принципи імпресіонізму в пейзажі та водночас суперечили їм, так П. Сезан показує в своїх полотнах найбільшу міць і чітку конструктивність природних ландшафтів [3].

Творчість Ж. Сера та його пейзажні мотиви підкорені суворо вивіреним, площинно-декоративним побудовам, художник відмовився від змішування фарб та використовував мазки-крапки накладаючи їх фактично один на інший («Купання в Асніере» 1884 р., «Порт-ан-Бессен, неділя» 1888 р., «Ейфелева вежа» 1889 р.).

Ван Гог у своїх міських пейзажах деяким елементам надавав людську одухотвореність, прагнув до психологічної асоціації пейзажних мотивів. Такі картини створюються за першим враженням, в творчому пориві («Тераса нічного кафе», 1888 р., «Пейзаж з будинком і хліборобом», 1889).

Картини близькі до пейзажу символізму відрізняються звучанням кольорових площин. На таких полотнах радикально переосмислюються образ пейзажу-ідилії, зокрема в творчості П. Гогена («Аліскамп» 1888 р.,«Пейзаж в Ле Поулду» 1890 р.).

В XX ст. в пейзажному жанрі, зокрема в міському пейзажі художники зверталися до найрізноманітніших художніх напрямків. Першою художньою течією, яка збагатила культуру XX століття, став фовізм. Його назва походить від французького слова fauve – «дикі». Фовісти не дотримувалися ніяких встановленими в європейському живописі законами перспективи, світлотіні, поступового згущення або пом'якшення кольору, першості малюнка в структурі картини (А. Дерен «Міст Чарінг Крос» 1906 р., Р. Дюфи «Панорама Парижа» 1925 р., А. Матісс «Вид Колліур» 1905 р.) [1, с. 129].

Кубісти виконували свої пейзажі за допомогою геометричних форм, їх розчленування та накладання одну на одну.

Пейзажний жанр цікавив також художників-сюрреалістів та абстракціоністів, пишучих декоративні композиції, в яких головне – враження безпосередньої імпровізації в передачі образів міських пейзажів.

XX ст. не залишилося без майстрів, які працювали у реалістичному напрямку, чиї пейзажі зображають реалістичну картину міста, затишні вулички, сквери, площі тощо.

В XXI століття науково-технічної революції, безумовно, зростає значення індустріальної теми в пейзажному живописі. Ми бачимо, як захоплює пейзажистів ідея масштабності індустріального образу. Висуваються на перший план майстри, які цілком присвятили себе цій темі [4, с. 49]. Характерною особливістю сучасного індустріального пейзажу стає розмаїття творчих концепцій, глибоко індивідуальний підхід до вибору сюжету і його втілення. Індустріальний сюжет розглядається не як «прикмета часу» в природному ландшафті, а набуває самостійного значення для художника. При цьому художника цікавить не тільки новизна сюжету та документальність зображення даної новобудови, заводу, електростанції, хімкомбінату, а пізнання самого духу техніки, середовища створеного руками людини.

Сучасні художники продовжують звертатися до жанру міського пейзажу. У своїх картинах

вони втілюють сучасне місто, його рух, ритм, урбаністичні забудови та новітню техніку. Картини художників зорієнтовані проти бездушності стандартної міської забудови. Видиме середовище ділиться для художників на два несумісних світи. В одному панує краса та одухотвореність, цей світ, втілений в образі високої архітектури. Інший – площинний, холодний, стандартизований світ «типового» будівництва, якого художники намагаються уникати у своїх полотнах.

Реакція сучасного художника на місто набуває особливого відтінку: по-бачене повинно освітитися не першим поривом почуттів, як у імпресіоністів, а більш глибоким проникненням в життя цього середовища. Відбираються мотиви, які відповідають цій внутрішній необхідності. Різниця стилістичних предметів залежить насамперед від того, що саме бачить і шукає автор в багатогранному, складному понятті «місто» [4, с.56]. Чи цікавить художника сутність урбанізму, чи історія – підхід до теми завжди відзначений вдумливістю.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, можна зробити висновок, що у статті було досліджено історію зародження та становлення міського пейзажу, особливості його композиційного вирішення різними митцями у різні історичні періоди. Художники, які працювали в різний час в жанрі міського пейзажу, зберегли образи великих та маленьких міст своїх країн, їх самобутність та красу і що є не менш важливо культурну спадкоємність.

Список літератури:

1. Аксьонова М.Д. Енцеклопедія для дітей (Зарубіжне мистецтво) / Мария Дмитриевна Аксьонова – М.: АВАНТА+, 1998. – 527 с.
2. Даниэль С.М. Творчество и природа / С.М. Даниэль // Юный художник. – 1991. – № 6. – С. 174.
3. Муртазина Л.Р. История развития пейзажа как жанра изобразительного искусства [Електронний ресурс] / Л.Р. Муртазина // Научно-практические конференции ученых и студентов. Публикации Scopus. Авторские и коллективные монографии // Научное сообщество студентов XXI столетия. гуманитарные науки: сб. ст. по мат. XXXIV междунар. студ. науч.-практ. конф. № 7(34). – Режим доступа: https://sibac.info/studconf/hum/xxxiv/42826 (название с экрана).
4. Никулина О.Р. Природа глазами художников / Ольга Ринатівна Никулина. – М.: Советский художник, 1982. – 288 с.
5. Новый энциклопедический словарь изобразительного искуства в 10 т. / [науч. ред. Власов В.Г.]. – СПб.: Азбука-классика, 2004–2009. – 926 с. – Т. 2 (Б–В). – 712 с.
6. Ружицький В.А. Вивчення пейзажного жанру в школі: Методичні рекомендації для вчителів образотворчого мистецтва загальноосвітніх навчальних закладів різного типу / Валерій Андрійович Ружицький. – Біла Церква: КОІПОПК, 2003. – 109 с.
7. Суздалев П.К. Основы понимания живописи / Петр Кириллович Суздалев. – М.: Искусство, 1969. – 397 с.

Кулик Л.С.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГОРОДСКОГО ПЕЙЗАЖА КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ЖАНРА ЖИВОПИСИ

Аннотация
Рассматривается развитие городского пейзажа, особенности в определенных периодах формирования и как влияли изменения художественных направлений на развитие пейзажного жанра и манеру художников, которые создавали свои работы в этом жанре. В статье анализируется история зарождения и становления городского пейзажа с использованием воздушной и линейной перспективы, его композиционного решения различными художниками в разные исторические периоды.
Ключевые слова: пейзаж, городской пейзаж, ведута, линейная перспектива, индустриальный пейзаж.

Kulik L.S.
Kyiv University of Boris Grinchenko

THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF URBA LANDSCAPE AS AN INDEPENDENT GENRE OF PAINTING

Summary
The development of urban landscape, peculiarities in certain periods of formation and the influence of changes in artistic directions on the development of the landscape genre and manner of artists who created their works in this genre are considered. The article analyzes the history of the birth and the formation of a city landscape using the air and linear perspective, its compositional solution by various artists in different historical periods.
Keywords: landscape, urban landscape, leading, linear perspective, industrial landscape.

УДК 738.3

ХУДОЖНЯ КЕРАМІКА ЯК ВИД ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Кулик Ю.С.
Київський університет імені Бориса Грінченка

З'ясовується місце художньої кераміки в системі декоративно-прикладного мистецтва, розглядається історичний аспект, з'ясувавши основні моменти у розвитку кераміки, процеси, що вплинули на її розвиток і становлення в галузі мистецтва.
Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, глина, кераміка, художня кераміка, поливи.

Постановка проблеми. Декоративно-прикладне мистецтво – це особлива галузь візуального мистецтва, головним завданням якого є поєднання утилітарної та художньої функції створюючи гарне середовище, у якому мешкає людина [2, с. 21]. Кожен з мистецтвознавців трактує по своєму це поняття, але сенс залишається однаковим у кожного.

Мистецтвознавець С. Щербенко наголошує на тому, що декоративно-прикладне мистецтво – це мистецтво створення побутових й ужиткових предметів, які виконуються не лише для задоволення практичних потреб, але й для прикрашення приміщення, вони вміщають у собі художньо-естетичні атрибути [9, с. 20]. Декоративно-прикладне мистецтво широке та різностороннє, воно включає в себе багато цікавих та самобутніх видів, об'єднуючи художників по металу, склу, кришталю, дереву, шкірі, текстилю, кераміці, які створюють речі потрібні всім людям надаючи їм художнього значення [5, с. 203].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художню кераміку як унікальний вид декоративного мистецтва та її історичний аспект розглядають у своїх наукових працях Берснева В., Бібікова В., Буткевич Л., Ворончихин Н., Герчук Ю., Городцов В., Лоренца Н., Светлова Л., Соколова Т., Фокина Л., Формозов А. та інші. Основні факти і відомості, в більшій мірі, про сучасну художню кераміку та її майстрів можна простежити у статті Зої Чегусової «ЦеГлина».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Гончарство та народні промисли багаторазово ставали об'єктами різних публікацій та досліджень. Проте слід зазначити, що тема саме художньої кераміки, історія її становлення не отримала належного висвітлення в публікаціях українських дослідників. Не зважаючи на те, що художня кераміка на даному етапі починає займати одне з провідних місць у галузі декоративного мистецтва.

Мета статті – з'ясувати місце художньої кераміки в системі декоративно-прикладного мистецтва, розглянути історичний аспект, з'ясувавши основні моменти у розвитку кераміки, процеси, що вплинули на її розвиток і становлення в галузі мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Починається зародження декоративно-прикладного мистецтва ще з давніх часів, коли первісна людина починає свою художню діяльність намагаючись створити керамічні, дерев'яні вироби, по-різному прикрашені побутові речі. Саме це сприяло розвитку культурних цивілізацій, чия творчість тісно перепліталася з традиціями та звичаями, етнічними характеристиками того чи іншого народу.

У декоративно-прикладному мистецтві кераміка займає одне з провідних місць, вона відноситься до тих видів мистецтва, що залежать від технології, декоративність та естетичність створюється за рахунок фактури матеріалу, кольору, різних технік та прийомів декорування. Отже, керамика (грец. keramike – гончарне мистецтво від keramos – глина), вироби і матеріали з глин або їх сумішей з різними неорганічними сполуками, закріплені спеціальними випалом [7, с. 203].

Людина стала використовувати керамічні вироби у своєму житті ще з давніх часів у період первісно-общинного ладу, це зумовлено легкодоступним та розповсюдженим матеріалом – глиною [1, с. 13]. Мабуть, чи не найпершими виробами з глини були зображення людей і тварин, створені ще за часів палеоліту (фігурки з Дольні-Вестонице, Чехія, XXVII тис. до н. е.). Під час пізнього палеоліту зустрічаються спроби обпікання глини (рельєф тварин у печері Тюк-д'Одубер, Франція). Обпалювання глини широко стало використовуватися за часів неоліту. Перший посуд людина ліпила тільки руками. Сосуди були товстостінними, здебільшого відкритих форм, конусоподібні, з гострим або зкругленим дном. Пізніше з'явилися вироби з плоским дном. Саме в епоху неоліту кераміка набула різноманітних форм; стінки сосудів покривалися орнаментом, що мав важливе естетичне й культурне значення.

Завдяки чіткості і стійкості видів орнаментики кераміка є основою визначення численних археологічних культур, наприклад шнурова («дземон» на території Японії, VIII–IV тис. до н. е.), лінійно-стрічкова (на території Чехії, Угорщини, Румунії, з V-го тис. до н. е.), ямочно-гребінчата (угро-фіни на лісовій території від сходу Скандинаві до Прибайкалля, кін. V–III-е тис. до н. е.) [7, с. 322].

З періоду енеоліту кераміку почали використовувати як будівельний матеріал. Трипільській культурі (IV–III тис. до н. е.) належать глиняні будинки, нижня частина стін яких підлягала обпаленню, а фасади розписувалися жовтою та червоною фарбами. Трипільська кераміка представлена також і грушеподібними сосудами, біноклевидними кубками, які були прикрашені орнаментом, інколи із силуетним зображенням тварин та людей.

В епоху бронзи в державах Межиріччя, Еламі, Єгипті виокремилися спеціалісти-ремісники, які

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

почали використовувати гончарне коло, вперше святковий посуд почав покриватися кольоровою глазур'ю. З виникненням гончарного кола різноманітність глиняних виробів та їхнього декору значно підвищується. Перші гончарні кола винайдені шумерами були повністю дерев'яними – верхня і нижня частини. Під низ клали змазаний жиром камінь, таким чином гончарне коло оберталося. На ньому створювали невеликі гончарні вироби – це набагато легше ніж ліпити [6, с. 96].

Багата розписна кераміка (сосуди, статуетки, рельєфи) характерна для егейського мистецтва. Важливе місце в історії кераміки займає кераміка Давньої Греції. Особливої слави зазнав всілякий посуд (20 видів) з довершеною формою. Святкові сосуди прикрашали найчастіше не багатоколірним вишуканим розписом на теми міфологічних і побутових сюжетів (чорнофігурний і червонофігурний вазопис) [8]. У Давньому Римі були поширені сосуди з кольорової кераміки прикрашені рельєфом. На основі римської кераміки розвивалася Візантійська. З IX ст. тут набули поширення сосуди з рельєфним орнаментом вкритим прозорою глазур'ю. У будівництві застосовують плінфу – обпалену цеглу, керамічні поливні деталі.

У Китаї з V–VI ст. виготовлялися фаянсові вироби, а в VI–VII ст. виникає порцеляна. Уся різноманітна китайська кераміка завдяки технічній і художній якості, безмежності форм і декору справила великий вплив на світове мистецтво кераміки. Саме під впливом Китаю розвивалася і японська кераміка, у якій з XIII ст. з'являються вази, чаші з високоякісним глазурованим покриттям, а з другої половини XIV ст., як наслідок розвитку чайної церемонії, розповсюджуються сосуди з простої важкої керамічної маси.

Керамічне мистецтво індійців Америки досягло розквіту в VII–XV ст.: теракотові статуетки майя, фігурні сосуди і маски ацтеків, різноманітні за формою розписні сосуди інків.

Київська Русь вирізнялася своїми гравійованими прикрасами з тонованими розписами на сірому тлі. Уже з X ст. використовують поливу для посуду та плиток для оздоблення християнських храмів, що стало неоціненним внеском Київської Русі у розвиток середньовічної кераміки [3, с. 1190].

У епоху Відродження керамічне мистецтво стало активно розвиватися у Західній Європі. У кінці XIV–XVII ст. в Італії розвивалося мистецтво майоліки, в якій сюжетний розпис посів головне місце декоративного мистецтва, керамічна скульптура отримала монументальний характер. Італійська майоліка справила значний вплив на майоліку Німеччини та Франції. Широку популярність отримали найтонші французькі фаянсові сосуди, сільські глини вкриті кольоровими поливами – декоративні блюда майстерні Б. Паліссі. У Голландії XVII–XVIII ст. створювалися фаянсові розписні кахлі та посуд, на яких відчутний вплив далекосхідної кераміки.

Справжнім переворотом в історії європейської кераміки на початку XVIII ст. стало винайдення порцеляни в Німеччині Ф. Бетгером за підтримки Є. Чірнхауза. Саме у XVIII ст. порцеляна як художній матеріал майже повсюдно займає провідне місце серед інших видів кераміки. У ній найкраще і проявилися естетичні принципи рококо та класицизму. Поруч з малою розписною позолоченою пластикою створювалася скульптура з неглазурованої білої порцеляни – бісквіта. Хоча кінець XVIII ст. повертає до життя грубіші види художньої кераміки, зокрема фаянс. Заслугою цього процесу стала діяльність англійця Дж. Уеджвуда. Специфічною областю фарфорового виробництва стало виготовлення санітарно-технічних виробів. Фаянсові сервізи та вироби з кам'яної маси з рельєфом стали об'єктом наслідування європейських заводів з кераміки до кінця XIX ст.

У перше десятиліття XX ст., з поширенням функціоналізму, в мистецтві кераміки країн Європи і США почалися пошуки простих, водночас абсолютно «очищених» від якого-небудь декору цілісних форм, розрахованих на промислове виробництво. З 50-х рр. у промисловій кераміці розвивається прагнення до раціональної простоти, виявленню функціонального призначення предмета, структурних і фактурних якостей матеріалу. Для декоративної кераміки характерно різноманіття технік (нові види емалі, глазурі), неочікуваних контрастних співставлень з іншими матеріалами (в тому числі з металом), стильових тенденцій.

У каїнах Європи, зокрема, й Україні в XX ст. з'являються культурні діячі, яким не байдужа доля народних ремесл, які турбуються про їхнє збереження і відродження, борються за їхнє співіснуванням з машинним виробництвом. Поступово центром руху «машина і ремесло» стала Німеччина, в якій створюється художньо-промислова спілка «Веркбунд». Основним завдання новоутвореної спілки була ліквідація різниці між тиражованими низькоякісними виробами масового вжитку й високохудожніми творами мистецтва, вони піднімали проблему подолання суперечності між естетикою та промисловістю, між світом мистецтва і техніки [4, с. 8].

У мистецтві кераміки XX–XXI ст. утилітарна функція відходить на дальній план. Створення «образу» і передача через нього неординарного бачення і сприйняття навколишнього світу, філософське розмірковування, емоційна змістовність – ось основне значення сучасної кераміки і мистецтва загалом, підтвердженням цього можуть слугувати слова кераміста Володимира Хижинського, що наголошує на тому, що безмежність навколишнього світу, згармонізованість та довершеність форм природи надихають на постійний творчий пошук. Контрасти світу – теми які завжди турбували людину. І якщо художнику вдасться пережити та осмислити їх відповідно до свого світосприйняття, зворушити і зацікавити глядача, спонукати його стати співавтором художніх образів, то він зможе відчути хвилини щастя. Художнику цікаво втілювати складні задуми у надзвичайно простих і доступних формах [10, с. 138].

Висновки з даного дослідження. Отже, у статті було прослідковано як зародилося мистецтво кераміки, виходячи з початку лише з елементарного глиняного посуду, який людина поступово перетворює на художній виріб, декоруючи й деформуючи черепок. Упевненими і поступовими кроками митці піднімають художньо кераміку до рівня професійної.

Список літератури:

1. Ганжа П.О. Таємниці українського рукоремесла / Петро Олександрович Ганжа. – К.: Мистецтво, 1996. – 192 с.; іл.
2. Изобразительное искусство: Краткий словарь художественных терминов / [авт.-уклад. Сокольникова Н.М.]. – Обнинск: Титул, 1996. – 80 с.
3. Історія української культури : [в 5 т.]. / [гол. ред. Б.Є. Патон та ін.]. – К.: Наукова думка, 2005 – Т. 4. Кн. 4. – 2005. – 2017 с.; іл.
4. Кара-Васильєва Т.В. Декоративне мистецтво України ХХ століття / Т.В. Кара-Васильєва, З.А. Чегусова. – К.: Либідь, 2005. – 274 с.
5. Крутенко Н.Г. Розповіді про кераміку / Наталія Григорівна Крутенко. – К.: Либідь, 2002. – 252 с.
6. Легенький Ю.Г. Від ремесла до творчості : збірник / Юрій Григорович Легенький. – К.: Час, 1990. – 120 с.
7. Популярная художественная энциклопедия: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика. Декоративное искусство / [Полевой В.М., Маркузон В.Ф., Сарабьянов Д.В., Синюков В.Д.]. – М.: Советская энциклопедия. Книга I. А–М., 1986. – 447 с.; ил.
8. Соколів М.Н. Vseslova [Електронний ресурс] : словник / М.Н. Соколів – Режим доступу до сл.: http://vseslova.com.ua/word/Кераміка-46359u (назва з екрана).
9. Тлумачний словник найбільш важливих термінів з образотворчого мистецтва / [уклад. Щербенко С.К.]. – Черкаси: ЧОІПОП, 2011. – 55 с.
10. Чегусова З.А. Декоративне мистецтво України кінця ХХ с. / Зоя Анатоліївна Чегусова. – К.: ЗАТ «Атлант ЮЕмСі», 2002. – 245 с.

Кулик Ю.С.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КЕРАМИКА КАК ВИД ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
Выясняется место художественной керамики в системе декоративно-прикладного искусства, рассматривается исторический аспект, выяснив основные моменты в развитии керамики, процессы, повлиявшие на ее развитие и становление в области искусства.
Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, глина, керамика, художественная керамика, поливы.

Kulik Yu.S.
Kyiv University of Boris Grinchenko

ART CERAMICS AS A DESIGN OF DECORATIVE-APPLIED ART: HISTORICAL ASPECT

Summary
The place of artistic ceramics in the system of applied arts and crafts is clarified, the historical aspect is considered, clarifying the main points in the development of ceramics, processes that influenced its development and formation in the field of art.
Keywords: decorative-applied art, clay, ceramics, art ceramics, watering.

УДК 069.5:730]:069(1-4)(477.41-21Переяслав)

СКУЛЬПТУРИ НА ХЛІБОРОБСЬКУ ТЕМАТИКУ З ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

Тонконог О.І.
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

У статті охарактеризовано скульптури, які експонуються в Переяслав-Хмельницькому музеї хліба, Археологічному музеї, Музеї українських обрядів, Музеї декоративно-ужиткового мистецтва Київщини та зберігаються у фондах Заповідника. Подається інформація про різновиди скульптурних зображень із фондового зібрання. Висвітлено особливості скульптур із гіпсу, шамоту, оргскла, міді, дерева, бронзи, мармуру. Основна увага приділена роботам відомих скульпторів України Гончара І., Іващенко Л., Завгороднього В., Бородая В., Свиди В. Автором узагальнено науковий доробок із досліджуваної теми, введено в науковий обіг нові матеріали про музейну колекцію, присвячену хліборобській діяльності українців.
Ключові слова: скульптура, автор, зображення, матеріал, техніка, музеї.

Постановка проблеми. В основі нашого дослідження є спроба за матеріалами фондової колекції висвітлити хліборобську тематику в скульптурах, статуетках, бюстах, скульптурних композиціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації, присвячені скульптурам Переяслав-Хмельницького заповідника, вийшли друком у працях Дем'янчук В., Набок Л., Наконечної Г., Прокопенко К., Жам О., Ткаченко Н. [1; 3, с. 3; 4, с. 3; 27; 32, с. 272].

У статті Дем'янчук В. «Розповідають скульптури» зазначено про нові надходження скульптур до меморіального музею Г.С. Сковороди, виконані за мотивами байок філософа [3, с. 3]. Набок Л. у своїй роботі «Народних рук творіння», висвітлюючи опис скульптур, які експонувалися в Музеї декоративно-прикладного мистецтва, акцентувала увагу на досягнення майстрів-різьбярів, що використовували у своїх творах народні традиції [4, с. 3]. Наконечна Г. свою публікацію присвятила дослідженню історії формування фондової інвентарної групи «Скульптура» НІЕЗ «Переяслав» [27, с. 198-201]. Крім того, дослідниця в статті «Українська народна скульптура Василя Свиди в колекції НІЕЗ «Переяслав», у контексті опису мистецького доробку скульптора, згадує про окремі його твори, що зберігаються у фондовому зібранні [28, с. 17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підсумовуючи науковий доробок, можна стверджувати, що колекція скульптур НІЕЗ досліджувалася попередниками, але в науковий обіг матеріали про скульптури, присвячені хліборобству, введені тільки фрагментарно. Зокрема, у публікації Жам О., Ткаченко Н.Г. «Іван Макарович Гончар і Переяслав» згадується про скульптуру «Мотижне землеробство IV–III тис. до н.е.» [1, с. 158], а у статті Прокопенко К.В., Наконечної Г.М. подається опис скульптурного зображення «Сівач» [32, с. 270].

Мета статті. Висвітлити специфіку колекції скульптур НІЕЗ «Переяслав», присвячених темі хліборобства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» зберігається зібрання скульптур XX ст., у яких розкривається розвиток землеробства від найдавніших часів. До складу музейного зібрання, опрацьованого авторкою, входять різноманітні скульптури: із гіпсу [12], шамоту [21], оргскла [11; 15; 22], міді [10], дерева [5; 18], бронзи [23], мармуру [25]. Найбільша скульптура висотою 4 м [11], одна із найменших – 6 см х 5 см [6].

Скульптура з гіпсу та шамоту, виконані технікою ліплення [9; 21], твори з оргскла [22], міді [10], бронзи [23] – лиття [23], скульптурні зображення з дерева виготовлені традиційною технікою різьблення [5; 8; 18]. Експонати були передані з виставок, виготовлені на замовлення у відомих та місцевих скульпторів [13; 14; 22; 23].

У Заповіднику є авторські роботи Гончара І. [12], Іващенко Л.С. [21], Куцого С.Ю. [22], Завгороднього В.Л. [5; 6], Бородая В.З. [11], Рубана О.Ю. [24], Копайгоренко І.М. [9], Агібалова В.І. [7], Воропая І.М. [16], Лисенка С.А. [17], Гончаренка Я.Д. [23], Зноби І.С. [25], Німенка А.В. [14], Рябініна М. [13], Свиди В. [8], Коцюбинського Ф.А. [26], Скиби А. [18], Корнєва В.М. [19], Кальницького П.Ф. [15], Нікуліна Г.В. [20]

Цікавим є твір – «Мотижне землеробство IV–III тис. до н.е.» [12] талановитого скульптора Гончара І., твори якого також зберігаються в Національному музеї Тараса Шевченка, Львівській галереї мистецтв, Національному художньому музеї України, Державній Третьяковській галереї, Сумському краєзнавчому музеї, Національному музеї історії України [30].

Скульптура являє собою зображення одягненої в шкіру жінку, що мотикою обробляє землю [12]. Експонат представлений в Археологічному музеї.

У Музеї хліба експонується скульптура автора Іващенко Л.С. 1984 р. «Микула Селянинович».

У ній відтворений художній образ селянина. Скульптура створена у вигляді бородатого чоловіка, одягненого в штани, селянську сорочку, підв'язану мотузкою. На ногах – постоли. У руках – соха. Колір – сірий з коричнево-чорним накрапуванням [21].

У надвірній експозиції Музею хліба привертає увагу робота місцевого скульптора, нині заслуженого художника України, Куцого С.Ю. – скульптура «Сівач» (1985 р.) Ідея її створення належала колишньому директору Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника Сікорському М.І. Твір виконаний у стилі реалізму [31]. Це зображення крокуючої

Рис. 1. І. Гончар. «Мотижне землеробство IV-III тис. до н.е.». Гіпс. Археологічний музей. Переяслав-Хмельницький

Рис. 3. В.Л. Завгородній. Жниця. 1981 р. Музей українських обрядів. Переяслав-Хмельницький

Рис. 2. Л.С. Іващенко. Микула Селянинович. 1984 р. Шамот. Музей хліба. Переяслав-Хмельницький

постаті селянина в народному одязі (сорочці, шароварах та чоботях). Однією рукою він тримає мішок із зерном, що висить через плече, іншою – висіває зерно. Колір – сірий. Експонат був придбаний за 700 крб. [22].

Оригінальною є дерев'яна статуетка майстра народної творчості Завгороднього В.Л. – «Жниця» (1981 р.).

У ній простежуються риси народної скульптури: зображення жінки на повний зріст, одягненої в український одяг. У руках у неї глечик із водою. На підставці – напис «Жниця», авторський знак та рік виготовлення [5].

Особливе місце в доробку митця скульптурної пластики малих форм [33] Завгороднього В.Л. займає настільна скульптура «До млина» (1983 р.). Скульптурка зроблена у вигляді старого козака з мішком за плечима. На підставці – авторське клеймо.

У Музеї хліба експонується скульптурна багатофігурна композиція заслуженого діяча мистецтв, визначного представника закарпатської художньої школи живопису [29] В. Свиди – «Хвала урожаю» (1974). Скульптура виготовлена з одного шматка дерева у вигляді трьох'ярусної композиції. У першому нижньому ярусі по колу – дванадцять фігур чоловіків і жінок у гуцульському одязі, що танцюють, поклавши руки на плечі одне одному. На другому ярусі – чотири музиканти. Увінчують композицію три постаті: колгоспниця із снопом та серпом, жінка-інтелігентка з книжкою та робітник. На нижньому ярусі вирізьблено авторський знак «СВ 74» [2; 8].

У 1980 р. році колекція поповнилася скульптурою визнаного митця Бородая В.З. – «Україна» (1980 р.). Це зображення жінки, яка в лівій руці тримає серп, а правою – притримує кінець серпа із стилізованим сонцем [11].

До радянської тематики також відноситься робота відомого в 80-х роках скульптора Рубана О.Ю. «Дівчата з колгоспу «Червоний партизан»» (1984 р.). У ній автор зобразив трьох дівчат. Одна із них стоїть босоніж, тримаючи в руках граблі. Дві інші – ідуть поряд. Їхні обличчя повернуті одна до одної [24].

Крім того, у фондовій колекції НІЕЗ «Переяслав» зберігається робота автора Кальницького П.Ф. «Комуніст колгоспу «Таврія»» (1982 р.) [15]. У музеї також є скульптура «Комбайнер А. Кошма» (1958 р.) автора Воропая І.М. [2].

Привертає увагу скульптура Копайгоренко І.М. «Переможець» – фігура комбайнера на повний зріст із вінком із колосків. У лівій руці – ватник, права лежить на вінку [9].

Відомий український скульптор Агібалов В.І. є автором скульптури «Урожай». Скульптор у бронзі зобразив жінку, яка тримається за колосся. Експонат був знайдений в 1959 р. [7].

Не менш цінною є бронзова скульптура «Двадцатипятитысячник» автора Гончаренка Я.Д. (1987 р.), що складається із зображення першого радянського трактора та робітника, який тримає в руках прапор. Техніка виконання – лиття [23]. У зібранні також зберігається робота скульптора Корнєва В.М. «На току» (1979 р.). Це двофігурна композиція, що являє собою дві постаті молодих жінок на напівкруглих підставках. Одна із них тримає глечик. Скульптура була знайдена в 1983 р. [19].

Доповнює колекцію бюст із мармуру автора Зноби І.С. «Портрет Буркацької Г.» (80-ті роки XX ст.) – діяча колгоспного руху, двічі Героя Соціалістичної Праці. Скульптура являє собою поясне зображення жінки, одягненої в сорочку. На грудях – намисто. Із лівого боку жінка тримає колоски [25].

У Заповіднику зберігаються інші портретні скульптури: «Портрет механізатора М. Чайки» [14] скульптора Німенко А.В., «Портрет механізатора С. Кравченка» (1978 р.) скульптора Рябініна М. [13].

До авторських робіт належить дерев'яна різьблена скульптура «Механізатор» (1966 р.) [18]. Разом із тим у музеї зберігається бюст із оргскла «Ветеран колгоспної праці В. Срібний» (1979 р.). У червонувато-коричневому кольорі зображено похилого віку чоловіка по плечі, без головного убору [17].

Привертає увагу робота Нікуліна Г.В. «Селекціонер академік В. Ремесло» (1984 р.). На підставці на повний зріст – фігура академіка В. Ремесла. У правій руці він тримає капелюх, ліва – зігнута в лікті [20].

Крім того, у Заповіднику представлені зразки мистецтва, що опосередковано стосуються теми хліборобства. Їхні автори присвятили свої твори історичним подіям – Голодомору та Другій світовій війні. Зокрема, у експозиції НІЕЗ «Переяслав» представлена скульптура-ескіз пам'ятного знаку, присвяченого колективізації й голоду 1932–1933 рр. Автор – заслужений діяч, скульптор Флоріан Абрамович Коцюбинський. Скульптура символізує селянина, у якого примусова масова колективізація й голод 1932–1933 рр. знищили економічну самостійність. Робота виготовлена технікою лиття [26]. Унікальною в колекції є мідна скульптура Короткевича М. «В ім'я життя». Це фігура солдата на повний зріст, який в простягнених руках тримає стебла пшениці [10].

Музейна колекція сформувалася переважно в 70–80-х роках [9; 10; 13; 14; 17; 18; 19].

Висновки. Образ хлібороба був одним із найпоширеніших в українській скульптурі радянського часу. Це одна із основних тем соцреалізму.

Колекція скульптур Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» складається з різноманітних скульптурних творів, у тому числі портретних та настільних. Виконані вони з традиційних матеріалів (шамот, мармур, мідь, бронза, дерево), а також із оргскла. Скульптури є авторськими роботами визнаних українських митців та місцевих художників. Їхні твори є самобутніми зразками високого мистецького рівня. Окремі експонати із зібрання виконані для експонування в Музеї хліба.

Список літератури:

1. Жам О., Ткаченко Н. Іван Макарович Гончар і Переяслав. Актуальне народне: інтерпретації традиційної культури. Матеріали XVII ювілейних Гончарівських читань. – К., 2011. – 463 с.
2. Інвентарна книга № 1. Фондова інвентарна група «Скульптура».
3. Комуністична праця № 184 (4984) 21 листопада 1979 р.
4. Комуністична праця № 26 (5033). 15 лютого 1980 р.
5. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» М-1285 КВ-13756.
6. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» М-1293 КВ-13764.
7. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» ПХІМ-3737 КВ-1987.
8. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» ПХІМ-5303 КВ-3598.
9. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-2 КН-3772.
10. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-3 КН-3772.
11. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-50 КН-7541.
12. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-55 КН-7544.
13. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-73 КН-13136.
14. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-75 КН-13138.
15. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-79 КН-13142.
16. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-81 КН-13144.
17. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-84 КН-13705.
18. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-85 КН-13706.
19. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-87 КН-13708.
20. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-90 КН-14551.
21. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-91 КН-14561.
22. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-95 КН-16384.
23. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-110 КН-22776.
24. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-131 КН-26457.
25. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-174 КН-30603.
26. Матеріали фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» С-291 КН-39275.
27. Наконечна Г. // Дослідження історії формування фондової інвентарної групи «Скульптура» НІЕЗ «Переяслав». Чигиринщина: історія і сьогодення» : Матеріали V науково-практичної конференції. – Черкаси, 2016 р. – 232 с.
28. Наконечна Г. Українська народна скульптура Василя Свиди в колекції НІЕЗ «Переяслав» // Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Київ: ГО "Київська наукова суспільнознавча організація", 2016. – 108 с.

29. Основоположник дерев'яної скульптури Василь Іванович Свида (1913-1989) // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.ounb.km.ua/vistavki/svida/index.php.
30. Павленко Н. Творчість // Електронний ресурс. Режим доступу. https://honchar.org.ua/tvory/.
31. ПМА (Польовий матеріал автора). Записано від Куцого С.Ю. (14 жовтня 1952 року народження) 22 серпня 2018 р.
32. Прокопенко К.В., Наконечна Г.М. Роботи Степана Куцого в колекції НІЕЗ «Переяслав». ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Збірник наукових статей. – 2015. – Випуск 9(11). – 472 с.
33. Романова Т. Василь Завгородній. До 90-річчя від дня народження // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.mundm.kiev.ua/EXHIBIT/V_ZAVGOR.SHTML.

Тонконог Е.И.
Национальный историко-этнографический заповедник «Переяслав»

СКУЛЬПТУРЫ НА ХЛЕБОПАШЕСКУЮ ТЕМАТИКУ С ФОНДОВОГО СОБРАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ЗАПОВЕДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

Аннотация
В статье дано характеристику скульптур, которые экспонируются в Переяслав-Хмельницком музее хлеба, Археологическом музее, Музее украинских обрядов, Музее декоративно-прикладного искусства Киевщины и хранятся в фондах Заповедника. Освещены особенности скульптур с гипса, шамота, оргстекла, меди, дерева, бронзы, мрамора. Главное внимание уделено работам известных скульпторов Украины Гончара И., Иващенко Л., Завгороднего В., Бородая В.З., Свыды В. Автором обобщено научные наработки по исследованной теме, введено в научное обращение новые материалы о музейной коллекции, посвященных хлебопашеской деятельности украинцев.
Ключевые слова: скульптура, автор, изображение, материал, техника, музеи.

Tonkonog O.I.
National Historical and Ethnographic Reserve "Pereyaslav"

SCULPTURES ON THE FARMING TOPICS FROM THE FUNDS OF THE NATIONAL HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC RESERVE «PEREASLAV»

Summary
The article describes the sculptures that are exhibited in the Pereyaslav-Khmelnytsky Museum of Bread, Museum of Archeology, Museum of Ukrainian Rites, Museum of Decorative and Applied Arts of Kyiv Region and stored in the fonds of the Reserve. Information on the types of sculptural images from the stock collection is provided. The features of sculptures made of gypsum, chamotte, plexiglas, copper, wood, bronze, marble are highlighted. The main attention is paid to the works of famous sculptors of Ukraine Gonchar I., Ivashchenko L., Zavgorodniy V., Borodaya V., Svidi V. The author generalizes scientific achievements on the topic under study, introduces new materials about the museum collection devoted to the cultivating activity of Ukrainians into scientific circulation.
Keywords: sculptures, author, image, material, technique, museums.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 82(73)

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ДИСКУРСІВ А. АЗІМОВА ТА Г. МІЛЛЕРА В КОНТЕКСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XX СТОЛІТТЯ

Бесараб Т.П., Павліщева Я.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено інноваційність дискурсів А. Азімова та Г. Міллера в контексті американської літератури XX століття. Протиставляючи дискурсивні особливості творів Г. Міллера та А. Азімова, автори виявили загальні тенденції художнього світу письменників. Було детально досліджено структурні елементи художніх дискурсів Г. Міллера та А. Азімова. Шляхом порівняльного аналізу автори виділили особливості функціонування дискурсів у текстах Г. Міллера та А. Азімова та способи організації їх художніх текстів. Було проаналізовано унікальність міллерівської та азимівської творчості та їх вплив на американську літературу XX століття.
Ключові слова: дискурс, потік свідомості, наукова фантастика, художній світ, текст.

Постановка проблеми. XX століття стає переламним та великою мірою новаторським етапом у розвитку американської літератури, яка заявила про себе появою та становленням таких визнаних класиків світової літератури, як Е. Хемінгуей, В. Фолкнер, Г. Міллер, Дж. Стейнбек, К. Кізі, Р. Бредбері, А. Азімов та багато інших. За словами літературознавця Б.О. Гіленсона, цей період стає «золотим» в історії американської літератури, коли вона набуває найбільшого розквіту й по праву може називатися однією з великих світових літератур. З початку й протягом XX століття бурхливо розвиваються нові напрями та жанри американської літератури, які, з одного боку, корелюють зі світовими мистецькими трендами, а з іншого, збагачують світовий літературний процес власним національним доробком. Значний поштовх у розвитку американської літератури на початку XX століття був спровокований колізіями Першої світової війни, а формування нових імен у мистецтві, зокрема Г. Міллера, бурхливо відбувалося у 20-30 роки. Цей період позначений пошуком нових мистецьких форм, заснуванням різноманітних літературних шкіл та художніх технік (зокрема потоку свідомості), збагаченням літературної творчості новою проблематикою. В американську літературу проникають модерністські мистецькі течії, що зумовлює появу цілої плеяди визначних письменників-модерністів, таких як Е. Паунд, Г. Стайн, В. Фолкнер, Г. Міллер, Е. Олбі. В той же час на національному американському тлі з'являється низка талановитих письменників, представників «втраченого покоління» – Е. Хемінгуей, Дж. Дос Пассос, С. Фіцджеральд.

Починаючи з другої половини XX століття американська література позначена поступовим відходом від модерністських тенденцій, власне американським явищем у мистецтві постає нонконформістська творчість бітників, формується ряд письменників постмодерністського толку. В той же час інтенсивно розвиваються жанри наукової фантастики та фентезі, які довгий час представлялися гострими предметами літературознавчої полеміки з приводу їх приналежності до «високої»/масової літератури. Однак завдяки таким іменам, як А. Азімов, Р. Хайнлайн, А. Ван Вогт, Р. Бредбері, У. Ле Гуїн, К. Саймак тощо зазначені жанри були визнані багатьма літературознавцями невід'ємною та значущою частиною літературного процесу XX століття.

Одними із знакових фігур американської літератури XX століття безсумнівно постають Г. Міллер та А. Азімов. Незважаючи на те, що творчість цих письменників належить до різних жанрів, напрямів та етапів літературного процесу XX століття, кожен із них значно вплинув на подальший розвиток американської літератури. Так, Г. Міллер надихає цілу низку митців (А. Гінзбург, У. Бероуз, Дж. Керуак) на створення бунтарської літератури бітників, продовжують певним чином міллерівський дискурс й письменники останніх років XX століття, такі як Ч. Буковськи та Ч. Паланік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими й до сьогодні головними академічними дослідженнями з проблематики творчості Г. Міллера є монографії К. Відмера, В. Гордона, Г. Ханса, І. Гассана [13], Д. Кеннета. На цей час провідним російським дослідником проблематики Г. Міллера залишається О.М. Звєрєв [7], який написав ряд статей, присвячених романістиці письменника, а також переклав російською мовою есеїстику автора. Художній світ Г. Міллера аналізували в різноманітних рецензіях і статтях такі критики, як А. Геніс та П. Вайль, В. Вахрушев, В. Топоров, Л. Житкова, П. Гіленсон, М. Пальцев. У вітчизняній критиці постать і творчість Г. Міллера наймасштабніше вивчалася Т.Н. Денисовою [6]. Серед останніх досліджень у міллерознавстві можна виділити роботи Ф.Тернера [12], Р. Фергюсона, Т. Несбіта, Е. Циховської [11].

Серед книг, присвячених Азімову, два розгорнутих інтерв'ю письменника про наукову фантастику Полу Волкеру (1978) і Чарльзу Платту (1980). Три біобібліографчних дослідження (особливий інтерес тут становить робота Л. Девіда Аллена й Джейма Л. Робертса «Азімовська три-

логія про Академію та інші твори з примітками до біографії письменника й оглядом науково-фантастичних творів Азімова, категорій наукової фантастики, аналіз творів». Безумовний інтерес становлять монографічні дослідження Нейла Гобла «Аналіз творчості Азімова» (1972), Джозефа Ф. Патроча «Наукова фантастика Айзека Азімова» (1974) [16], Джеймса Ганна «Айзек Азімов, основи наукової фантастики (1982, перевидана в 1996), а також розділи про Азімова в книгах Сема Московича «Дослідники майбутнього» [15], Демона Найта «У пошуках чуда», Ізраеля Шенкера «Слова та їхні творці».

Що стосується вітчизняного літературознавства й критики, слід визнати, що фантастиці взагалі й творчості Азімова, зокрема, приділяється більш ніж скромна увага. Так, з 1960-х по 1990-і роки вийшло лише три книги, одна з яких – колективна монографія, присвячених розгляду проблем, пов'язаних із питаннями фантастики, наукової фантастики, історією й поетикою пригодницьких і фантастичних жанрів, сюжетикою і видами наукової фантастики, співвідношення науки й художності в ній: Чорна Н.І. «У світі мрії й передбачення» (1972), М. Броварників «Фантастика й реальність» (1960) і «Подорож без кінця: У світі пригод і фантастики» (1986). Дослідження в них базувалися переважно на матеріалі творчості російських і українських письменників (О. Толстого, А. Бєляєва, І. Єфремова, В. Владко, М. Дашкієва, Ю. Смолича) і визнаних класиків наукової фантастики – Ж. Верна й Г. Уеллса. Творчість Азімова практично не аналізувалася в цих працях. Соціальна фантастика Азімова знайшла відбиття лише в кандидатській дисертації (1976) А.А. Колибанової, першому спеціальному дослідженні творчості письменника, цінність якого обмежена історично зумовленою неповнотою аналізованого матеріалу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні Г. Міллер є загальновизнаним письменником, класиком американської літератури, а романна трилогія «Тропік Рака», «Чорна весна» і «Тропік Козерога» є найпоказовішою щодо власне міллерівського художнього дискурсу. Однак через довгі роки цензури та упередженого ставлення до його творчості творчий здобуток письменника не отримав глибокого та різнобічного дослідження як у вітчизняному літературознавстві, так і в зарубіжній критиці. Через це поза увагою дослідників залишається вивчення потоку свідомості як провідної художньої техніки зазначеної трилогії. Тому актуальним аспектом для усеосяжного розуміння особливостей міллерівського дискурсу є аналіз техніки потоку свідомості на матеріалі «Тропіків».

А. Азімов – яскравий і самобутній представник «золотого століття» американської наукової фантастики й загальновизнаний класик світової наукової фантастики. Своїм творчим доробком він стверджує жанр наукової фантастики як окремий важливий пласт американської та світової літератури. Дослідження творчості А. Азімова є актуальним завданням, оскільки, по-перше, заповнює в українському літературознавстві прогалину щодо його унікальної творчої особистості, а по-друге, здатне зробити певний внесок у вирішення однієї з кардинальних проблем сучасного літературного процесу – проблем взаємовідношень і взаємозв'язків різних художньо-естетичних систем, зокрема наукової фантастики й високої літератури.

Мета статті. Ця стаття спрямована на визначення провідних дискурсивних особливостей у творчості Г. Міллера та А. Азимова шляхом порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу. На початку 20-х років ХХ століття Г. Міллер гучно заявляє про себе як про видатного представника американського модернізму, з одного боку, продовжуючи традицію європейських модерністів, а, з іншого, він пішов далі, ставши передвісником літератури постмодернізму. Однак творчий шлях Г. Міллера є важким й бунтарським, письменник понад тридцять років залишався під забороною літературної цензури. Творчість Г. Міллера є багато в чому новаторською та провокативною, ламає багатовікові настанови пуританської моралі й розширює поняття «літературної мови».

Особливо близькими за світоглядними й художньо-естетичними установками були для американського письменника сюрреалісти та дадаїсти. Проте й сюрреалістські, й дадаїстські маніфести викликали у Г. Міллера неоднозначне ставлення: як і творчість усіх його попередників і духовних учителів, з одного боку, слугували базисом і художнім орієнтиром для нього, а з другого – були сходинкою для їх переосмислення й подолання.

Багато в чому на становлення світоглядної та художньо-естетичної системи автора вплинула творчість Д.Г. Лоуренса. Г. Міллер досліджує його літературний доробок (результати чого були опубліковані в есе "Всесвіт смерті") на початку 30-х років ХХ століття та проводить багато паралелей між власним і лоуренсівським творчим шляхом. Американський письменник убачає себе продовжувачем започаткованої Д.Г. Лоуренсом боротьби проти табуйованості теми сексу в літературі, за відкритість і відвертість слова. Проте Г. Міллер і критикує Д.Г. Лоуренса, вважаючи його літературні позиції й переконання недостатньо радикальними для боротьби з пуританською традицією в англо-американській літературі. І в той же час Г. Міллер намагається знайти свій шлях у напрямку руйнування суспільних, моральних табу щодо відвертості літературного слова.

Важливим для формування художньо-естетичних ідей Г. Міллера виявився творчий здобуток американського поета Волта Вітмена. У поезії В. Вітмена Г. Міллер знаходить багато мотивів, співзвучних лейтмотивам власної творчості. Насамперед, письменник акцентує увагу на вітменівській ідеї прийняття, яка, згідно зі шведським літературознавцем, дослідником міллерівської творчості Г. Хансом, є центральною в романах "Тропік Рака" (1934), "Чорна весна" (1936) та "Тропік Козерога" (1939). Крім цього, Г. Міллер черпає з поезії В. Вітмена ідеї боротьби за моральну й духовну свободу особистості, анархічного бунту проти застарілої картини світу та створення власної, а також ідею природної людини.

Г. Міллер експериментує з формою оповідання, застосовуючи техніку потоку свідомості, а також обґрунтовує специфіку власного підхо-

ду до зазначеного прийому. Так, в есе “Всесвіт смерті” (1939), він аналізує особливості техніки потоку свідомості своїх попередників – М. Пруста й Дж. Джойса. Визнаючи їх доробок і внесок у поетику модерністської літератури, зазначаючи вплив цих письменників на розвиток власної творчості, Г. Міллер одночасно критикує художньо-естетичну та світоглядну систему М. Пруста й Дж. Джойса, намагаючись подолати, переосмислити досвід своїх попередників. Згідно з Т. Д’аном, модерністи протиставляли упорядкований світ своїх творів дійсності у стані хаосу. Г. Міллер поступово відходить від цієї опозиції, наголошуючи, по-перше, на прийнятті цього хаосу як частини потоку буття, по-друге, прирівнюючи реальність і літературу, стверджуючи цю реальність текстоцентричною.

Техніка потоку свідомості, застосована в міллерівських романах, як й у пізнього Дж. Джойса в “Поминках за Фіннеганом”, відображає народження в художньому світі письменника провідних рис постмодерністської чутливості. Так, О.М. Звєрєв і Т.Н. Денисова вважають американського письменника провісником літератури постмодернізму, підкреслюючи такі характерні риси його текстів, як інтертекстуальність, тотальна іронія, застосування принципу нонієрархії, звертання до східної філософії буддизму і дзен-буддизму. Серед рис постмодерністської чутливості, які виявляються в художньому світі Г. Міллера 1930-х років, можна відзначити епістемологічну невпевненість – втрату віри в можливість осягнути дійсність раціональним шляхом – і висунення натомість інтуїції. Принцип нонієрархії втілюється в текстах і світобаченні автора в намаганні прийняти (і тим самим розвінчати) одвічну дихотомію добра і зла, життя й смерті, світла й темряви. І в зв’язку з цим письменник заявляє про неможливість пізнання істини й наголошує на прийнятті потоку буття в усіх його проявах. Зароджується у світовідчутті Г. Міллера й така характерна постмодерністська риса, як текстоцентричність.

Публікація романної трилогії “Тропік Рака”, “Чорна весна” і “Тропік Козерога” отримала багато відгуків від метрів літератури XX століття. Серед них такі митці, як Е. Паунд, Дж. Орвелл, Т. С. Еліот, А. Нін, Н. Мейлер. У 1940 році Дж. Орвелл пише есе “У череві кита”, присвячене “Тропіку Рака” та “Чорній весні”, і підкреслює визначний характер міллерівських романів для літератури, оскільки в цих текстах представлено такі художні аспекти, які до Г. Міллера ніхто не порушував. Це стосується передусім міллерівської мови: за Дж. Орвеллом, Міллер повертає а літературу справжню англійську мову, плавну та ритмічну, мову, якою розмовляють без страху, позбавлену суспільного табу. Окрім того, Дж. Орвелл звертає увагу й на формальний експеримент Г. Міллера в “Тропіку Рака” та “Чорній весні”, порівнюючи міллерівський потік свідомості й потік свідомості, використаний Дж. Джойсом в “Уліссі”. Що відрізняє міллерівськнй потік свідомості – не стільки вираження, репрезентація в ньому різноманітних рівнів і форм людської свідомості, як в "Уліссі“ Дж. Джойса, скільки передача повсякденної свідомості або потоку людського досвіду.

Н. Мейлер також підкреслює внесок Г. Міллера до світової літератури та його вплив на подальший розвиток американської літератури, наголошуючи на важливості зображення непристойного та потворного в тексті як засобу духовного, морального очищення й оновлення людини. Окрім цього, важливим аспектом міллерівської прози Н. Мейлер, як і Дж. Орвелл, вважає її спрямованість на відвертість літературного слова та руйнування його табуйованості.

Г. Ханс ставить Г. Міллер в один ряд із М. Прустом, Дж. Джойсом, Т. Манном, Т. Вулфом і робить висновок про те, що американський письменник у своїх романах акумулює й поєднує їх досвід. Те, що відрізняє власне міллерівський потік свідомості – лейтмотиви, які приводять його до руху. За І. Гассаном, це комплекс Христа або комплекс розп’яття та нереалізовані мрії й нездійснені надії. Крім того, слід додати центральний у художньому світі Г. Міллера мономіф створення/руйнування й міфологему ріки (води), що визначають зміст потоку свідомості в романах автора, зумовлюють композиційні особливості текстів.

Романна трилогія «Тропік Рака», «Чорна весна» та «Тропік Козерога» стає квінтесенцією міллерівського художнього дискурсу, найбільш показовим твором з точки зору застосування та розвитку техніки потоку свідомості як провідного засобу організації тексту в літературі модернізму. Художня техніка потоку свідомості в романах Г. Міллера є багаторівневою системою, що включає в себе позасвідоме, передсвідоме та свідоме. В основі потоку свідомості – позасвідоме, яке коригує всю діяльність і визначає зміст внутрішнього життя героя. На цьому рівні свідомості переважають довербальні образи й архетипи. Саме при зображенні позасвідомого відбувається розв’язання епістемологічних проблем персонажа. Ці проблеми виникають як імпульс ззовні, як реакції героя на зовнішню дійсність, і проходять декілька стадій вирішення, що відображається в роздумах (передсвідоме) і низці спогадів (свідоме). Перехід з одного рівня свідомості на інший передається шляхом зміни асоціативних рядів у тексті, а також зміною емоційного й дискурсивного забарвлення.

Техніка потоку свідомості в контексті модерністської світоглядної парадигми позначена такими її настановами, як вичерпаність багатовікової картини дійсності, зосередженість на суб’єктивному світі особистості, психологізація світосприйняття, ескапізм. Міфологічна свідомість стає першоосновою для розкриття потоку свідомості літературного героя, оскільки вона містить архетипічні образи та міфологеми, спрямовані на упорядкування хаотичної картини світу.

Творчість Г. Міллера є на межі літератури модернізму та постмодернізму, і це відбивається на поступовому переосмисленні письменником деяких аспектів модерністського світовідношення, зокрема, ескапізму, ізоляціонізму людини від світу, елітаризму мистецтва. Застосовуючи художню техніку потоку свідомості Г. Міллера ставить на меті зануритися на дно свідомості непересічної, харизматичної особистості, митця, який своїм творчим актом, глибинним внутрішнім зусиллям здатен змінити хід історії, змінюючи свою свідомість та відкриваючись потоку буття.

В потоці свідомості свого героя Г. Міллера передає різні психічні стани, що зумовлює й відповідну дискурсивну специфіку наративу. Провідним світоглядним лейтмотивом міллерівського персонажа, що провокує рух його свідомості виступає загострення конфлікту між об'єктивним уявленням про дійсність та персональними світоглядними установками (що виражається в застосуванні письменником дискурсу маргінала й відкритому зображенні соціально табуйованих сцен). Ця опозиційність, що передає глибоку кризу і деструктивність традиційного образу дійсності у свідомості героя "Тропіків" і "Чорної весни", з іншого боку, обертається можливістю для кардинального перествbooрення картини світу й встановлення нових цінностей. Перебуваючи в такому стані, свідомість персонажа міфологізується й він концентрується на найглибших її рівнях, відшукуючи фундаментальні для оновлення своєї картини світу мономіфи створення/руйнування, умирання/відродження, образи жінки (матері, коханки), митця; символи книги, ріки, утроби, піхви, еросу/танатосу, хаосу/космосу. Зазначені міфоелементи в романах, як правило, зображуються у вигляді конфліктних полюсів, опозиційність яких нейтралізується шляхом їх ототожнення. Зняття протиріч приводить, у свою чергу, до переосмислення героєм образу реальності, до її гаромнійного, конструктивного прийняття, а також до зміни власного соціального статусу від вигнанця до деміурга.

А. Азімов (1920-1992), безумовно, становить одне з вершинних явищ не тільки в науковій фантастиці, але й у творчій сфері взагалі. «Людиною 7 560 000 слів» назвав його американський критик Льюїс Ніколс в 1969 році, коли Азімов опублікував свою соту книгу. Наукова фантастика для нього – і спосіб твердження гуманістичних ідей за допомогою художньої творчості, і спосіб розширення меж художньої уяви, а отже, і обріїв літературної творчості, але творчості неодмінно соціально значущої.

Наукова фантастика, що він наполегливо підкреслював, це насамперед «галузь літератури», причому літератури художньої. В авторській передмові до «Снів роботів», він твердить, що «наукова фантастика – це щось набагато більше, ніж наукові відомості, які вона містить. Адже в науково-фантастичних творах, зазначає він, йдеться, насамперед, про людину, а не про науку як таку.

Безсумнівно, А. Азімов є беззастережним прихильником визнання наукової фантастики повноцінною художньою творчістю, у якій реалії наукової сфери використовуються як ефективний засіб рішення художньо-естетичних завдань. Тут його погляди повністю збігаються з визначенням наукової фантастики Ж. Садуля, у якому він визнає її галуззю літературної уяви і вважає, що в ній «ніколи немає науки, у найкращому разі спекуляція на існуючих або прийдешніх техніках». А щодо необхідності для літературного твору значних, «загальнолюдських» ідей, погляди Азімова співвіднсні з поглядами таких письменників не «масової культури», як Б. Шоу, Б. Брехт або Ж.-П. Сартр, У. Фолкнер, які незмінно пов'язували поняття великої літератури з якістю й масштабом ідей, викладених у ній.

Таким чином, програмні установки А. Азімова як видатного представника науково-фантастичної літератури практично повністю збігаються із творчими установками визнаних майстрів великої літератури. У зв'язку із цим виникає актуальна для сучасного літературного процесу проблема: чи існує принципова грань, яка відокремлює вищі досягнення традиційно віднесених до «масової» літератури (паралітератури, сублітератури) жанрів, у даному випадку жанрів наукової фантастики, від великої (високої, серйозної) літератури, або літератури мейнстріму?І якщо існує, то де вона пролягає й у чому її суть? Проблема ця є тим більш актуальною, що літературний процес XX століття, за спостереженнями таких відомих фахівців, як, наприклад, Л.Г. Андрєєв, А.М. Звєрєв, характеризується чітко вираженою тенденцією до симбіозу, нового синтезу (концептуального синтезу) не тільки різних жанрів, але багато в чому і протилежних художньо-естетичних систем – реалізму й модернізму, реалізму і постмодернізму, постмодернізму та масової літератури, масової літератури й літератури серйозної (високої), появою так званих прикордонних (проміжних) зон.

А. Азімов, метр науково-фантастичного жанру американської літератури середини XX століття, своєю обширною та багатогранною творчістю ствердив цей жанр невід'ємною частиною світового літературного процесу. Розвиваючи жанр наукової фантастики, письменник, в той же час, за тематикою своїх творів виходить далеко за його межі, він значно розширив та збагатив цей літературний напрямок, підіймаючи фундаментальні питання притаманні «високій» літературі.

А. Азімов створює свій специфічний дискурс, відбитий у ряді романів та оповідань. Незважаючи на їхню тематичну розмаїтість, усім їм властива дискурсивна єдність. Автор використовує переважно форму діалогу, майже відсутні описи пейзажів, інтер'єрів, побутових деталей. Мовою науково-фантастичної літератури А. Азімов передає портретно-психологічні деталі, понадреальні об'єкти та явища позаземного масштабу. Азімов також віддає перевагу динамічному розгортанню подій. Про це свідчать характер зачинів його оповідань, які відразу вводять читача в суть конфлікту.

Науково-фантастичний дискурс азимівських творів виражається також в лексиці, пов'язаній з освоєнням космосу, космічними польотами, екстраполяцією в майбутнє й науковими відкриттями. У своїх оповіданнях Азімов використовує велику кількість неологізмів, наукових термінів, астрономічних й футуристичних понять.

Предметно-психологічна вірогідність творів А. Азімова досягається за рахунок широкого включення в дискурс понять і термінів, яким належить характеризувати майбутнє: космічні пересування, зброя нової ери, нові наукові галузі й предмети побуту.

В основі більшості оповідань Азімова лежать драматичні події й події екстремального порядку, які вимагають граничної напруги зусиль для їхнього благополучного розв'язання. Гостра конфліктність ситуації визначає тип героя (персона-

жа), наділеного, як правило, залізною волею й незламною логікою, мужністю й відданістю справі.

Творчість А. Азімова розвивається у декілька етапів. Значний пласт азимівського художнього світу складають оповідання та повісті 50-х років. Сюжет романістики А. Азімова 50-х років становить універсальну модель подій, у якій перипетійний початок перемежовується із субстанціональним, що веде до осмислення глобальних проблем буття і його протиріч. Рушійною силою його є заданий автором масштабний конфлікт, що екстраполюється у трилогії у фантастичне майбутнє. Це вічний конфлікт між старим і новим, руйнуванням та створенням, конфлікт між силами розпаду, ентропії й силами творення. Звідси – ідея психоісторії як грандіозної і одухотвореної гуманістичним пафосом спроби створити науково обґрунтовану теорію розвитку людського співтовариства на багато тисячоріч уперед.

Наступний визначний етап творчості А. Азімова припадає на 80-і роки XX століття. Автор збагачує його дискурс, створюючи макросюжет, який увібрав одинадцять сюжетів двох романних серій, замкнувши своєрідну кільцеву структуру в точці відправлення (Земля), до якої повернувся через двадцять тисяч років. Із численних героїв перших романів обох серій життя, вчинки й дії яких ставали сюжетами й мікросюжетами великого оповідання, до вихідної точки повернувся тільки один – людиноподібний робот Деніел Оліво – центральний персонаж макросюжету, який зв'язує і стягає воєдино всі мотиви та всі наскрізні ідеї, які утворюють художньо-значеннєву концепцію мегарозповідання або, іншими словами, мегатексту й архітексту. Ускладнення й масштабність ідейно-значеннєвого концепту мегарозповідання спричинили появу крім устояних, нових елементів дискурсу. Так, А. Азімов звертається до постмодерністського художнього прийому інтертекстуальності у формі метатекстуальності (співвідношення тексту зі своїми предтекстами) і архітекстуальності (жанрові зв'язки текстів). Письменник урізноманітнює свій дискурс, використовуючи техніку потоку свідомості, щоби передати психологічний стан героїв в екстремальних або граничних станах. Порівняно з попереднім етапом азимівської творчості, у романах 80-х років посилюється й стає більш напруженим філософський аспект текстів, особливо характерні для романів «Роботи зорі», «Роботи й Імперія», «Академія на краю загибелі», і «Академія й Земля», у яких іде інтенсивне протиставлення контрастних точок зору з актуальних питань, пов'язаних з етичними законами для роботів і для людини, способами освоєння космічного простору, принципами людських відносин, і ведуться суперечки про найбільш ефективні стратегії цивілізаційного процесу.

Сукупність відзначених рис становить свого роду дискурсивну парадигму А. Азімова, відзначену тим рівнем художньої оригінальності й майстерності, який дає підставу для віднесення його творчості до великої літератури, або літератури основного потоку.

Проводячи паралелі між творчістю таких на перший погляд різнопланових письменників, як Г. Міллер та А. Азімов, можна простежити схожі вектори розвитку їх творчих шляхів. З одного боку, обидва є визнаними класиками американської літератури XX століття, що значно вплинули на подальшу її долю. Так, романістика Г. Міллер визначила характер модерністської (й перехід до постмодерністської) літератури, а творчість А. Азімов, в свою чергу, сформувала науково-фантастичний пласт американської літератури. В той же час, обидва письменники викликають неоднозначне, інколи навіть полярне ставлення критиків щодо їх внеску у світовий літературний процес – від визнання їх новаторами, першопрохідцями, самобутня творчість яких не обмежується певним жанром чи літературним напрямком, до ствердження їх творчості поза літературної цензури або за межами «високої літератури».

Щодо особливостей функціонування дискурсів у текстах Г. Міллера та А. Азімова, то способи організації художніх текстів зазначених авторів є полярними та контрастуючими. Головна відмінність полягає у художніх засобах, які Г. Міллер та А. Азімов залучають для передачі своїх дискурсів. Так, у А. Азімова діалог виступає провідним способом структурування наративу, а авторський задум, уся образна та персонажна система спрямовані на зовні, позначені максимальним розширенням за межі земного світу, до далеких планет та інакших форм життя. У Г. Міллера ж, навпаки, дискурс організується як потік свідомості або внутрішній монолог героя, а увага автора максимально сконцентрована на внутрішньому світі одного персонажа, мікровсесвіті, що зітканий з переживань, спогадів, роздумів, чуттєвого досвіду та фантазій. Навіть структура міллерівського тексту зумовлена механізмами роботи свідомості.

У всіх оповіданнях А. Азімова діалогізований дискурс позначається на відсутності опису пейзажів, інтер'єрів, побутових деталей. Об'єктами опису, і при цьому в дуже лаконічній формі, можуть бути портретно-психологічні деталі, предмети і явища фантастичного світу. Подібно до того, як Г. Міллер репрезентує у тексті реєстр глибоких внутрішніх переживань героя, А. Азімов зображує події та деталі фантастичної реальності у макромасштабі. Це, насамперед, неодмінні елементи науково-фантастичного дискурсу, такі, як Галактика, екзотичні планети, міжгалактичні зорельоти, гіперкосмос, гіперпростір, бластери тощо. Однак для Азімова важливим є не стільки сам набір цих елементів, скільки цільова настанова й значеннєва надзадача їхнього використання. Ця надзадача є тим, що максимально зближує А. Азімова з Г. Міллером – намагання переосмислити актуальні проблеми оточуючої дійсності, роль та призначення непересічної особистості в її долі. Проте вирішується ця проблема у письменників на різних рівнях і масштабах. Міллерівський дискурс потоку свідомості – це насамперед дискурс інтроверта, людини харизматичної, митця, який, навіть якщо й намагається змінити світ, встановити з ним зв'язок, то робить це у першу чергу починаючи з себе, він є точкою відліку, він і є цілим всесвітом. З такою ж масштабністю А. Азімов передає позицію екстраверта, роздумує над долею людства та його взаємодією

з космосом, зображує шляхи еволюції людської цивілізації, особистість ученого й роль науки в долях людства. Як і у Г. Міллера, в романах А. Азімова масштабність задуму визначає характер оповідальної манери – це трироманний обсяг тексту, скріпленого історією головного героя, а потім історією й роллю його вчення в драматичних долях Міжгалактичної Імперії та її окремих держав. Однак в романній трилогії Г. Міллера всі колізії відбуваються глибоко у внутрішньому світі героя, який представляє головний інтерес автора. Більш того, «Тропіки» є автобіографічною трилогією, що знову-таки підкреслює зануреність письменника до мікросвіту і надання йому розмірів макросвіту. Зовнішні події зображуються в романах Г. Міллера, проте й вони слугують для передачі потоку свідомості героя на різних її рівнях, від раціонально організованих (спогади, роздуми) до позасвідомих (видіння, фантазії), кожен з яких виконує свою функцію в тексті.

Якщо для дискурсу «Тропіків» Г. Міллера пріоритетним виявляється психічний світ з його основними компонентами та реаліями, то художній світ романів А. Азімова сповнений маркерами науково-фантастичного, футуристичного дискурсу. Однак обидва дискурси позначені напруженістю наративу й динамікою подій. Міллерівський герой намагається встановити гармонійні відносини зі світом, упорядкувати його шляхом глибоких внутрішніх трансформацій, розв'язати глобальні питання життя та смерті, людини та суспільства, ероса й танатоса. Динамізм подій в азимівських текстах характеризується не менш важливими проблемами, хоча вони зображуються дещо в іншій площині. А. Азімов не обмежується лише науково-фантастичною тематикою, хоча вона й є головним тлом азимівського дискурсу. Письменник також зосереджується на психологічних питаннях людських взаємин, відношення людини та всесвіту, людей та роботів. В основі сюжетно-фабульної структури більшості азімовських оповідань, як правило, лежать драматичні події й події екстремального порядку, які вимагають граничної напруги волі або розуму та інтелектуальних зусиль.

Висновки і пропозиції. Проводячи паралелі між художніми особливостями, структурою та механізмами функціонування дискурсів Г. Міллера та А. Азімова, можна зробити наступні висновки про їх інноваційність.

Головна відмінність полягає у художніх засобах, які Г. Міллер та А. Азімов залучають для передачі своїх дискурсів. Так, у А. Азімова наратив організується у формі діалогу, а авторський задум, уся образна та персонажна система спрямовані на зовні, позначені максимальним розширенням за межі земного світу, до далеких планет та інакших форм життя. У Г. Міллера ж, навпаки, дискурс організується як потік свідомості або внутрішній монолог героя, а увага автора максимально сконцентрована на внутрішньому світі одного персонажа, мікровсесвіті, що зітканий з переживань, спогадів, роздумів, чуттєвого досвіду та фантазій. Навіть структура міллерівсього тексту зумовлена механізмами роботи свідомості.

Діалогам в текстах А. Азімова притаманна відсутність опису пейзажів, інтер'єрів, побутових деталей. Об'єктами опису, і при цьому в дуже лаконічній формі, можуть бути портретно-психологічні деталі, предмети і явища фантастичного світу. Подібно до того, як Г. Міллер зображує в романах потік глибоких внутрішніх переживань героя (нерідко у формі списку або каталогу, що вказує на намагання героя упорядкувати, структурувати деструктивну картину світу), А. Азімов зображує події та деталі фантастичної реальності у макромасштабі.

Максимально зближує А. Азімова з Г. Міллером та мета, яку вони намагаються досягти в їх творах – нейтралізувати та гармонізувати одвічні позиції життя та смерті, створення та руйнування, визначити роль та призначення непересічної особистості в цих процесах. Проте вирішується ця проблема у письменників на різних рівнях і масштабах. Міллерівський дискурс потоку свідомості – це насамперед дискурс інтроверта, людини харизматичної, митця, який, навіть якщо й намагається змінити світ, встановити з ним зв'язок, то робить це, у першу чергу, починаючи з себе, він є точкою відліку, він і є цілим всесвітом. З такою ж масштабністю А. Азімов передає позицію екстраверта, розмірковуючи над долею людства та його взаємодією з космосом, зображує шляхи еволюції людської цивілізації, особистість ученого й роль науки в долях людства. Зовнішні події зображуються й в романах Г. Міллера, проте й вони слугують для передачі потоку свідомості героя на різних її рівнях, від раціонально організованих (спогади, роздуми) до позасвідомих (видіння, фантазії), кожен з яких виконує свою функцію в тексті.

Якщо для дискурсу «Тропіків» Г. Міллера пріоритетним виявляється психічний світ з його основними компонентами та реаліями, то художній світ романів А. Азімова сповнений маркерами науково-фантастичного, футуристичного дискурсу. Однак обидва дискурси позначені напруженістю наративу й динамікою подій. Міллерівський герой намагається встановити гармонійні відносини зі світом, упорядкувати його шляхом глибоких внутрішніх трансформацій, розв'язати глобальні питання життя та смерті, людини та суспільства, ероса й танатоса. Динамізм подій в азимівських текстах характеризується не менш важливими проблемами, хоча вони зображуються дещо в іншій площині. А. Азімов не обмежується лише науково-фантастичною тематикою, хоча вона й є головним тлом азимівського дискурсу. Письменник також зосереджується на психологічних питаннях людських взаємин, відношення людини та всесвіту, людей та роботів.

Таким чином, А. Азімов руйнує традиційне уявлення про науково-фантастичний жанр як напрямок масової літератури й розширює рамки фантастичної літератури, збагачуючи її серйозною проблематикою «високої» літератури. Так само й Г. Міллер постає у свій час руйнівником багатовікової пуританської моралі англо-американської літератури. Й А. Азімов, й Г. Міллер своїм творчим доробком доводять, що кожен із них складає окремий, самобутній пласт американської літератури, кардинально змінюючи її установки та урізноманітнюючи її жанри.

Список літератури:

1. Азимов А. Прелюдия к Академии // Миры Айзека Азимова: В 12 кн. – Кн. 5. – Рига: Полярис; Харьков: Фолио, 1994. – 446 с.
2. Азимов А. Законы науки о человеке // Азимов А. Мечты роботов. – М.: ЭКСМО; СПб: Валери СПД, 2002. – С. 820-824.
3. Аствацатуров А. Путешествие в утробу мира в романе Генри Миллера "Тропик Козерога" // Миллер Г. Тропик Козерога. – СПб.: Азбука, 2001. – С. 45-461.
4. Гаков В. Триумфаторы // Фантастика века. – М.: Полифакт, 1995. – С. 83-92.
5. Гиленсон Б.А. История литературы США: Учеб, пособие для студентов вузов. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 704 с.
6. Денисова Т.Н. Історія американської літератури XX століття. – К.: Довіра, 2002. – 318 с.
7. Зверев А.М. Одинокий бунтарь // Миллер Г. Тропик Рака. Тропик Козерога. Чёрная весна. – М.: Б.С.Г. – Пресс; НФ «Пушкинская б-ка», 2001. – С. 5-24.
8. Кузнецова О.Ю. Усвідомлення особливостей мовної особистості для налагодження ефективної взаємодії / Кузнецова О.Ю. // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доп. XIII наук. конф. з міжнар. участю (7 лют. 2014 р.). – Х., 2014. – С. 186-187.
9. Миры Айзека Азимова: В 12 кн. Кн. 1. – Харьков: Полярис; Фолио, 1994. – 672 с.
10. Павлищева Я.А. Феномен техники потока сознания в литературе модернизма [Электронный ресурс] / Я.А. Павлищева // SCI-ARTICLE.RU – науч. период. электрон. рецензируемый журн. – 2014. – № 12. – С. 71-81. – Режим доступа: http://sci-article.ru.
11. Циховська Е. Багатовекторний світ фланера у «паризькій трилогії» Генрі Міллера // Філологічні трактати. – 2013. – Т. 5. – № 4. – С. 116-120.
12. Frederick Turner, Renegade: Henry Miller and the Making of Tropic of Cancer, New Haven: Yale University Press, 2011. – P. 88-104.
13. Hassan I. The Literature of Silence. Henry Miller and Samuel Beckett. – N.Y.: Knopt, 1967. – 166 p.
14. Miller H. Tropic of Capricorn // www.olympiapress.com.
15. Mockowitz S. Isaac Asimov // Mockowitz S. Seekers of Tomorrow World, 1966. P. 249-265.
16. Patrouch J.F., Jr. The Science Fiction of Isaac Asimov. – N.Y.: Doubleday, 1974.

Бесараб Т.П., Павлищева Я.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ИННОВАЦИОННОСТЬ ДИСКУРСОВ А. АЗИМОВА И Г. МИЛЛЕРА В КОНТЕКСТЕ АМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX ВЕКА

Аннотация
Исследована инновационность дискурсов А. Азимова и Г. Миллера в контексте американской литературы XX века. Противопоставляя дискурсивные особенности произведений Г. Миллера и А. Азимова, авторы обнаруживают общие тенденции художественного мира писателей. Были детально проанализированы структурные элементы художественных дискурсов Г. Миллера и А. Азимова. Путем сравнительного анализа авторы выделили особенности функционирования дискурсов в текстах Г. Миллера и А. Азимова и способы организации их художественных текстов. Была также проанализирована уникальность миллеровского и азимовского творчества и их влияние на американскую литературу XX века.
Ключевые слова: дискурс, поток сознания, научная фантастика, художественный мир, текст.

Besarab T.P., Pavlishcheva Ya.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE INNOVATION OF A. AZIMOV'S AND H. MILLER'S DISCOURSES IN THE CONTEXT OF THE AMERICAN LITERATURE OF THE XX CENTURY

Summary
The innovation of H. Miller's and A. Azimov's discourses has been researched in the context of the American literature of the XX century. Opposing discourse peculiarities of the Miller's texts to the Azimov's works, the authors have revealed common tendencies in the literary world of the both writers. The structure of the literary worlds both H. Miller and A. Azimov has been analyzed. Using comparative analysis, the authors of the article have outlined the peculiarities of the Miller's and Azimov's discourses functioning in their texts. The uniqueness of the Miller's and Azimov's works and their influence on the American literature has been also analyzed.
Keywords: discourse, stream of consciousness, literary world, science fiction, text.

УДК 81'373.422

АНТОНІМІЯ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ: ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ

Межуєва І.Ю.
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядається мовне явище «антонімія». Зроблено спробу вивчити антонімію, як категорію протилежності в мові. Розглянуто підходи до вивчення антонімів, а також систематизовані принципи їх класифікації.
Ключові слова: антонімія, протилежність, відносини, значення, підхід.

Постановка проблеми. Семантика знаходиться зараз в центрі уваги усього світового мовознавства. Це обумовлено передусім тим, що без розробки семантичного аспекту неможливе глибоке розуміння природи мови, закономірностей її функціонування і розвитку зв'язку з мисленням і поведінкою людини. Без знання семантичної системи мови неможливе також ні її наукове та обґрунтоване викладання, ні свідома, планомірна боротьба за культуру мовлення, культуру мислення. Одним словом, вивчення семантичної системи мови має виняткове теоретичне і практичне значення.

Дослідження найважливіших проблем теоретичної семантики, описовій лексикології і лексикографії, вжиті за останній час в цілому ряді робіт, дають підставу стверджувати, що лексика, незважаючи на величезну кількість її одиниць і багатовимірний характер їх відносин, являє собою певну систему. На жаль, не всі категорії і виміри цієї системи досить вивчені.

Так, наприклад, в англійській мові відкритим залишається питання розуміння антонімів та антонімії.

Актуальність даної роботи визначається наступними причинами:

по-перше, наявністю спірних питань у визначенні сутності антонімії. Особливо це, стосується такого аспекту, як з'ясування того, що ж лежить в основі антонімів – реальні протилежності, що існують тільки в «значенні слів» або ще щось;

по-друге, недостатнім рівнем вивченості підходів до класифікації слів з протилежним значенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема антонімії в мовознавстві стала вивчатися, починаючи з 50-х років XX століття. Основоположником теорії антонімії можна вважати В. Н. Комісарова. У своїй роботі «Проблеми визначення антоніма» він ставить питання про співвідношення логічного та мовного. У зазначеній статті вчений зазначає, що «в лінгвістичній літературі зауваження з питання про сутність антонімів дуже мізерні. Переважна більшість авторів не робить спроб розкрити сутність антонімії, з'ясувати що таке «протилежне значення». Автори нечисленних робіт, в яких робляться спроби розкрити особливості лексичного значення слів-антонімів, зазвичай оперують виключно логічними категоріями. Антоніми розглядаються ними як слова, які виділяються лише в зв'язку з особливостями висловлених ними понять» [1].

Наступні роки характеризуються підвищенням інтересу до дослідження теорії антонімії: виходить у світ «Словник антонімів англійської мови», підготовлений В.Н. Коміссаровим, збільшується число дисертаційних досліджень. Лінгвісти роблять цікаві спостереження про існування міжчастиномовної антонімії, що вказує на те, що слова різних частин мови можуть протиставлятися і утворювати протилежні смисли. Ряд робіт присвячений вивченню антонімії, що розглядається в межах окремих лексико-граматичних класів. Спостерігається зростання порівняльних досліджень. Робляться спроби систематизувати отримані знання.

Проблемою антонімії в різні роки займалися такі вчені лінгвісти, як: І.В. Арнольд, С.В. Бронський, Л.А. Введенська, І.О. Грицько, Е.І. Родичева, Е.Н. Міллер, А.А. Новиков.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Оскільки в сучасних реаліях вивчення англійської мови, як однієї зі світових, є пріоритетним, існує об'єктивна необхідність в поглибленому вивченні семантики англійської мови, в тому числі такого маловивченого явища як антонімія. Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених даній проблемі, автори представляють свою інтерпретацію питання і свої шляхи вирішення проблеми визначення антоніма, які часто або практично дублюють один одного, або є діаметрально протилежними.

Звернення до заявленої теми статті обумовлено потребою в систематизації раніше отриманих знань з теорії антонімії, і освітленні недостатньо вивчених аспектів даного явища.

Мета цієї статті – систематизувати відомі визначення антонімії і принципи їх класифікації, розглянути існуючі підходи до вивчення антонімів.

Виклад основного матеріла. Як мовне явище антонімія (від грец. anti – проти і onyma – ім'я) полягає в протиставленні значень слів. Вона являє собою тип семантичних відносин слів, що характеризується їх протилежними значеннями, що властиво, як правило, словами однієї частини мови. Антоніми утворюють в мові засівання пари. Антонімія характерна всім мовам, її розглядають як одну з мовних універсалій. Джерелом антонімії є відмінності в предметах і явищах навколишнього світу, які відображаються в мові як протилежність.

При вивченні лексики як системи особливого значення набуває проблема лексико-семантичних зв'язків слів. Антонімія є мовна універсалія, характерна для всіх мов, але в кожній мові вона має свої специфічні особливості. Порівняльно-типологічний метод якнайкраще допомагає зрозуміти ті властивості і особливості антонімії, які характерні для різних мов, в тому числі української та англійської.

Склад антонімів в розглянутих мовах досить широкий і різноманітний. Зазвичай протиставляються слова, що містять у своєму значенні будьяку ознаку чи якість, найчастіше це прикметники. Практично всі якісні прикметники мають антонімічну пару *wise* (мудрий) – *stupid* (дурний), *light* (світлий) – *dark* (темний), *strong* (сильний) – *weak* (слабкий).

Антонімія можлива і в інших частинах мови. Наприклад, дієсловах *buy* (купити) – *sell* (продати), *hide* (ховати) – *seek* (шукати) або прислівниках *good* (добре) – *badly* (погано), *early* (рано) – *late* (пізно).

Антонімічні пари у іменників характерні для наступних груп:

1. Слова, що позначають людські почуття і властивості характеру:

courage (сміливість) – *cowardice* (боягузтво), *gentleness* (м'якість) – *cruelty* (жорстокість).

2. Слова, що позначають діяльність або стан людини або суспільства:

laziness (лінь) – *activity* (активність), *drunkenness* (пияцтво) – *sobriety* (тверезість).

3. Слова, що позначають час:

beginning (початок) – *end* (кінець), *morning* (ранок) – *evening* (вечір).

4. Деякі інші стани:

heat (спека) – *cold* (холод), *clarity* (прозорість) – *muddiness* (каламутність).

Прийменники, що припускають антонімічні відносини, в семантико - тематичному плані представлені тимчасовими і просторовими аспектами як в українській, так і в англійській мовах:

1. Прийменники, що виражають часові відносини:

after – *before* (після – до), *from* – *till* (з – до).

2. Прийменники, що виражають просторові відносини:

Down – *up* (униз – уверх), *to* – *from* (до – від), *in* – *out* (у – з), *below* – *above* (під – над).

В силу багатозначності, прийменники, які виражають часові відношення, можуть також висловлювати і просторові реалії в англійській мові.

Номенклатура антонімів в українській та англійській мовах практично однакова. Це антоніми-конверсиви, антоніми-комплементатіви, градуальні, або власне антоніми, а також векторні антоніми.

Антоніми-конверсиви – це слова з протилежним значенням, що представляють конверсоване судження, при якому в реченні міняються місцями антецедент (попередній член) і консеквент (наступний член). Таке судження називає те ж саме ставлення (той же самий денотат), що і вихідне, але взяте в іншому напрямку, тобто з перестановкою місць. Так, антоніми *to buy* – *to sell* (купити – продати), *to win* – *to lose* (вигравати – програвати), *parent* – *child* (батько – дитина), *above* – *below* (вище – нижче) є антонімами-конверсивами. Характерною рисою антонімів-конверсивів як в українській, так і в англійській мовах є їх співвіднесеність з різними особами, яскраво виражена спрямованість, а також наявність бінарної опозиції. Наприклад: Я шукаю його. – Він ховається від мене. Дії – шукати – ховатися – розглядаються з різних точок зору різними учасниками ситуації. Ці дії неможливі одна без одної.

Відмітною ознакою українських і англійських антонімів-конверсивів є наступна властивість: в українській мові характерним способом утворювання є пасивний стан. Наприклад: Робочі будують будинок. – Будинок будується робітниками. В англійській мові пасивний стан не може утворювати антоніми в силу приналежності слів, що протиставляються до різних частин мови. Наприклад: *The workers build the house*. – *The house is built by the workers*. (Робітники будують будинок – Будинок будується робітниками). *Build* – дієслово в теперішньому простому часі, *built* – дієприкметник минулого часу.

У мовах, що досліджуються відзначаються також і інші види відносин протиставлення. Перш за все, це так звані додаткові, або комплементарні, антоніми, тобто пари слів, що виражають протиставлення двох видів одного роду: mother – father (родове поняття parent); employer – employee (родове поняття person at work) і т. ін. До антонімів відносять і пари слів, що описують одне й те саме явище, але з протилежних позицій: give – take (передавання – приймання об'єкта). Такі пари називаються конверсиви.

Сутність комплементарних антонімів полягає в тому, що два протилежних значення, кожне з яких характеризується своїм позитивним змістом, доповнюють одне одного до вираження меж прояву тієї чи іншої властивості, стану або відношення. Між такими протилежностями немає нічого середнього, відповідно, для таких антонімів характерна тільки бінарна опозиція.

Найчисленнішим класом антонімів, що виділяються за типом протилежності як в українській, так і в англійській мовах, є градуальні антоніми. Їх характерна особливість – це градуальність, чи ступінчастість їх опозицій. Вони характеризуються різним ступенем або градацією той же самої ознаки. Наприклад: гарячий – негарячий – нехолодний – холодний, красивий – симпатичний – звичайний – непоказний – потворний, durable – nondurable – undurable (товари тривалого користування – товари нетривалого користування – товари короткочасного користування). Середній член ступінчатих опозицій як в українській, так і в англійській мовах може бути виражений дериватом з негативним аффиксом. В українській мові це префікс не-, в английській – префіксы non- мало коли un-. Наприклад: легкий – нелегкий – неважкий – важкий, розумний – нерозумний – недурний – дурний, kind – unkind – cruel (добрий – недобрий – жорстокий), durable – nondurable – undurable (товари тривалого користування – товари нетривалого користування – товари короткочасного користування).

Векторні антоніми представляють слова, які виражають протилежну спрямованість дій, ознак, властивостей. До даного класу слів в мовах, що досліджуються належать переважно дієслова, а також іменники, прикметники, прислівники і прийменники. наприклад: to recollect – to forget (згадувати – забувати), to ascend – to descend (підніматися – спускатися), to start – to finish (починати – закінчувати), tactful – tactless (тактовний – нетактовний), democratic – totalitarian (демократичний – тоталітарний).

Відзначимо, що в звичайному розумінні антонімія передбачає протиставлення будь-якого

з семантичних компонентів змісту слова, які при цьому описують одну й ту ж сутність. Але, тим не менш, багато авторів пропонують розглядати антонімію в більш широкому розумінні: як протиставлення смислового навантаження слів, що позначають різні предмети, явища, суть, не по одній семантичній ознаці, а за багатьма. Теорія антонімії не стоїть на місці, безперервно удосконалюється і розвивається, як розвивається мова і форми її існування. Будь-яка зміна значення слова, фразеологізму, вживання слова в новому словосполученні призводить як до появи нових антонімічних опозицій, так і до руйнування якоїсь частини антонімічних пар в результаті втрати словом протилежного значення або зникнення з мови слова в цілому. Однак антонімія постійно збагачується і за рахунок виникнення нових слів і словосполучень, і за рахунок розвитку полісемії. В системі мови обов'язково є пари знаків, пов'язаних відносинами протилежності. Вивчення антонімії призвело до висновку про те, що антонімічні відносини характерні для одиниць не тільки лексичного, а й граматичного рівня мови. Проте, лексична антонімія представлена в мові найбільш повно на лексичному рівні. Антоніми виступають як знаки «роздвоєної» на протилежності єдності, одночасно і визначаючи межу прояви той чи іншої якості, властивості, дії, відносини і т. п., і вказуючи на нерозривний зв'язок протилежностей в кожному конкретному прояві суті.

Класифікація антонімів дається в науковій літературі по-різному. Це випливає, мабуть, з особливостей структурного типу мови, що вивчається або від обраних принципів і критеріїв.

Антоніми англійської мови за структурою діляться на прості, похідні та складові.

До простих антонімів відносяться антоніми, які не мають в своєму складі ні префіксів, ні суфіксів: *to take* 'брати' – *to give* 'давати', *white* 'білий' – *black* 'чорний', *day* 'день' – *night* 'ніч', *here* 'тут' – *there* 'там', *cold* 'холодний' – *hot* 'гарячий'.

До похідних антонімів відносяться слова, що мають у своєму складі префікси або суфікси, або одночасно префікси і суфікси: *happy* 'щасливий' – *unhappy* 'нещасний', *warmly* 'тепло' – *coldly* 'холодно', *handsome* 'вродливий' – *unattractive* 'негарний, непривабливий', *equality* 'рівність' – *inequality* 'нерівність', *regular* 'правильний' – *irregular* 'неправильний'.

Складові антоніми утворюються з двох слів: *to switch on* 'включати' – *to switch off* 'виключати', *lowland* 'низовина' – *highland* 'нагір'я', *broad-minded* 'з великим кругоглядом' – *bullhead* 'дурень', northland 'північні країни' – southland 'південні країни'.

Існування антонімії в мові не викликає сумніву. Розглянемо існуючі підходи до вивчення антонімів:

1. Логічний, при якому антоніми вивчаються як явище мовної системи, тобто досліджуються поняття, що позначаються кожним антонімом і їх логічні відносини.

При цьому виділяють наступні види антонімів:

а) контрарні – утворюють градуально (ступеневу) опозицію, яка відображає поступову зміну якості, властивості, ознаки. Наприклад: young – middle aged – old, cold – warm – hot.

б) комплементарні – утворюють тільки двочленні опозиції, при яких заперечення одного означає ствердження іншого. Наприклад: peace – war, male – female. З такими антонімами ми не можемо використовувати слова quite, almost.

в) векторні – висловлюють протилежну спрямованість дій, властивостей і ознак. Наприклад: to arrive – to depart, sunrise – sunset.

г) реляційні антоніми – розглядаються як категорія доповнюючих антонімів. Це одне з пари слів з протилежними значеннями, але вони протилежні тільки в контексті їх відносин, де обидва повинні існувати. Немає ніякої лексичної протилежності слову доктор, але доктор і пацієнт протилежні в контексті їх відносин. Наприклад: doctor – patient, seller – buyer, mother – daughter.

д) деривацiйні – висловлюють протилежні поняття. Утворюються за допомогою негативних префіксів dis-, un-, non-, як наприклад, слова to please – to displease, able – unable, а також суфіксів -full, -less, наприклад, painfull – painless.

2. Функціональний підхід, пов'язаний з вивченням вживання антонімів у мовленні:

а) All, A and B – All the rules good and bad must be followed.

б) Not A but B – It is not day but night.

в) A or B – Is he living or is he dead?

г) C is A while D is B – John is young while his wife is old.

Як видно навіть з короткого і неповного перерахування основних функцій протилежних за змістом понять, антоніми використовуються в мові перш за все для вираження протилежності в специфічних контекстах. Як одиниці, що виражають взаємовиключні поняття, антоніми часто виступають для позначення поділу, чергування чого-небудь.

Висновки. Відносини антонімії виступають одним з найважливіших видів системно-семантичних відносин між одиницями мови. Антонімічні протиставлення характерні для всіх сфер усного та письмового спілкування. Вони типові для самих різних за своєю комунікативною спрямованістю художніх, наукових і газетно-публіцистичних текстів, їх широко використовують засоби масової інформації, без них неможливо уявити собі ведення спору і дискусії. Тому цілком закономірно, що проблема антонімії з кожним роком привертає увагу все більш широкого кола науковців і займає важливе місце в сучасній лінгвістиці.

Список літератури:

1. Комиссаров В.Н. Проблемы определения антонима / В.Н. Комиссаров // Вопр. языкозн. – 1957. – № 2. – С. 49-58.
2. Веснин В.Р. Синонимия и антонимия. Теория и практика / В.Р. Веснин. Москва: Проспект, 2012. – 288 с.
3. Шевякова В.Е. Современный английский язык. Порядок слов, актуальное членение, интонация / В.Е. Шевякова. – Москва: Наука, 1980. – 380 с.

Межуева И.Е.
ДВНЗ «Приазовский государственный технический университет»

АНТОНИМИЯ КАК ЯЗЫКОВОЕ ЯВЛЕНИЕ: ПРИНЦИПЫ И ПОДХОДЫ

Аннотация
В статье рассматривается языковое явление «антонимия». Предпринята попытка изучить антонимию, как категорию противоположности в языке. Рассмотрены подходы к изучению антонимов, а также систематизированы принципы их классификации.
Ключевые слова: антонимия, противоположность, отношения, значение, подход.

Mezhuyeva I.Yu.
SHEI «Pryazovskyi State Technical University»

ANTONYMY AS A LINGUISTIC PHENOMENON: PRINCIPLES AND APPROACHES

Summary
The article deals with the language phenomenon "antonymy". An attempt has been made to study antonymy as a category of the opposite in the language. Approaches to the study of antonyms are considered, and the principles of their classification are systematized.
Keywords: antonymy, opposite, relationship, meaning, approach.

UDC 811.111'42

ARCHETYPING THE *NIGHT* CONCEPT IN OLD ENGLISH

Ruban D.A.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

The article focuses on different means of verbal implementing the archetypes of the NIGHT concept in poetic discourse, and other documents of the United Kingdom of the 7-8th centuries. The choice of this period is described by the perception of the world within specified temporal limits as close to the myth-epic that because of special features of thinking it is involved relevant time interpretation and its hyponym, night.
Keywords: archetype, concept, poetic discourse, preconceptual basis.

Time has long served as an instrument of cognitive activity of a person rooted in the native speaker mind [1, p. 10-11; 2, p. 5; 3, p. 23-25; 4, p. 11-12]. One of its origin manifestations as a mental construct is the presence of pre-conceptual or archetypal signs [5, p. 6-8; 6, p. 15; 7, p. 26].

Among the hyponyms of the TIME concept, the NIGHT concept takes a special place. This is due to the peculiarities of a person world perception that linked the dark period of the day with certain emotions, rituals, superstitions, and so on. All of them serve as the basis for the archetype of the NIGHT concept, which is the key point of our study.

The object of the article is archetypes, which serve as the preconceptual basis of the NIGHT concept.

The subject of the article is the means of verbal actualization of the corresponding archetypes in poetic and other types (chronicles and other documents) of the United Kingdom of the 7-8th centuries. The choice of this period is due to the fact that the perception of the world in the specified temporal limits is as close as possible to the mythical epic, which, due to the peculiarities of thinking, implied an appropriate interpretation of time and its hyponym night [8, p. 118-127, 173-180].

The hypothesis of the study is the assumption that there are archetypal signs of the night in the means of its verbal implementation of the relevant concept in any period of English language development, but the basis for the formation of archetypal features of the night is laid within mythical epic thinking frame. The reflection of the latter is represented in poetic writings and documents of the Old English period (7-8 centuries).

Therefore, **the purpose of this work** is to determine the means of verbal implementation of archetypal features of the night within the various types of British discourse in the 7th and 8th centuries.

To achieve the goal we should do the following tasks:

1) to identify the features of the archetype that are relevant for the linguo-cognitive direction of linguistics;

2) to identify the characteristics of the night symbols formed within the mythical epic thinking of different cultures, and in particular the culture of the United Kingdom;

3) to describe the procedure of identifying archetypal features of the night, realized in poetic and other types of British discourse in the 7-8th centuries;

4) to identify and systematize archetypal signs of the night verbally found in poetic writings and other British documents during the relevant period.

The material of the study was the poem "Beowulf", as well as articles of the thesaurus dictionaries (Thesaurus of Old English and Old English Online).

Topicality of the research is determined by the leading role of human mental processes, in the formation of verbalized ideas about time, including the historical perspective.

The instrument of this study is the national and cultural concept [9, p. 35, 37-38]. Concept is defined as the basis for the archetype, which by definition is a culturally determined phenomenon [10, p. 53; 11, p. 13-15].

In modern cognitive science, there is the fact that a person deliberately uses only a small portion of brain resources. The intelligence mostly operates with the unconscious, in which there is also "collective unconscious" by K. Jung [12, p. 2-3; 13, p. 5-6]. The latter is called the consciousness formality, which is capable to influence the internal state of a person. There are peculiar cognitive images in the collective unconscious on which the person is up to speed on his/her instinctive behavior. Such cognitive images are described by K. Jung as archetypes [12, p. 3-4].

The concept of the archetype – in terms of cognition – can be called as preconceptual basis for the formation of knowledge representation structures [13, p. 2; 10, p. 13-14]. It is genetically the most ancient form of thinking, which contributes to the adequate processing of information by a person. It is important to note that the archetype is not one or another semantic structure, but a priori-cognitive condition of its formation. In this sense, archetypes are "pure orientation of thinking, the basic level of human mentality, in which the entire experience of natural self-organization is reflected in the form of pre-conceptual models of structuring" [14, p. 5]. The archetypes of the collective unconscious can be regarded as peculiar cognitive images on which the person is up to speed on his/her instinctive behavior [14, p. 6].

The systematization of the K. Jung views and his followers on the nature of the archetype as a collective unconscious and archetypal image in the form of consciousness reveals the range of archetypes and divides them into psychological and cultural [14, p. 2-3].

In the light of cognitive linguistics, psychological archetypes appear as the result of the emotion-

al experience of mankind. These are pre-conceptual structures, pre-verbal conceptual implications, a certain set of which is the content of an archetype [14, p. 11]. Psychological archetypes are generated by the emotional experience of a person. The range of psychological archetypes outlined by K. Yung has been expanded to the following ones: Self, Ego, Spirit / God / Satan (ultimate realization of mental realization designed for the outside world), Anima (unconscious female side of male personality (Woman, the Virgin Mary, Mona Lisa), Animus (unconscious male side of the female personality (Man, Jesus Christ, Don Juan)), Mother / Woman, Light, Darkness / Shadow (unconscious contrast to the fact that the individual persists in the mind), Fire, Earth, Air, Sea, Orientation, Regeneration or Transformation [14, p. 13].

The cultural archetype is a deliberately redesigned archetype in judgments and individual assessments. Its content includes conceptual features that manifest themselves in verbal images and symbols through correlation with the myth, religious doctrine, and fairy tale. The cultural archetypes include the archetypes of the Trinity, the Holy Mother / Madonna, the Persons / Masks (the social role of man arising from public expectations and early childhood education), the Hero / Trickster, the Eternal Traveler, the World Tree, the World Egg, the Wise Old Man / Old Woman, Life , Death, Maturity, Metamorphosis, and others [14, p. 13-14].

Considering the fact that there is an interpolation of psychological and cultural archetypes in culture, it is quite natural to observe that the archetyping of the NIGHT concept through its properties went in both directions. It is also connected with the inherent features of the night, which is both a psychological and a cultural archetype, that is, an integral component of psychological experience, which has found a reflection in fairy tales and myths.

The archetyping of the NIGHT concept in different cultures can be traced within the mythical-epic thinking frame. For example, in Sanskrit, the name of the night is Lila – it means a game. In the ancient Indian world, the night is the wife of the god of love Kama, the goddess of delight and pleasure of Rati. In Indian culture there is the archetype of Darkness, it has a positive meaning, namely, the night is associated with love and pleasure [15, p. 2-4].

The symbol of the night is very diverse. In Greek mythology, Night, Nyx, always opposes Gemeri, the day. Nyx comes from Chaos and gives birth to the god of the death Thanatos, Hypnos (the god of dream), the nymph Nemesis and the god of the malice Mom. All these are the original ancient forces that hide in the bosom of the night. It is the projection of Hades (kingdom of the dead). The house of night is situated in the abyss of Tartarus, where Nyx and Hemera meet, changing each other. The figure of a personified Night floats in the sky, under the blue vault, sown by the stars. It can hold a baby in each hand, one of them, the white one is a dream, and the other is black, it is Death [15, p. 4]. So, in Greek mythology, the night is associated with chaos, death, dream, atonement, and lasciviousness. Thus, in Greek mythology there are signs of Anima's archetype (associated with the night goddess Nyx) and the archetype of Shadow / Darkness (associated with the kingdom of the dead, Hades).

In the Celts, the change of seasons is associated with the change of dominant deities – the god of Light passed his life to God of Darkness during the Halloween. Halloween is the eve of all the saints (All Hallows 'Eve or All Saints' Eve), dates back to the Celtic ritual feast of Samai, created by the Germanic tribes of Angles, Saxons and Utes who moved to Britain after the VIth century A.D. Halloween is also referred to as "Pooky or Punky Night" or "Mischief Night" – evil night condition, misfortune, need, want or the night of misfortune, misery, devilish forces [16, p. 2-3]. In this symbol, there are dual properties of the night and day; it is association with the kingdom of the living and the kingdom of the dead. However, obviously there are mostly signs of the archetype Darkness, because Halloween is a special night, and the archetype Death, embodied through the symbols of the dark powers and the kingdom of the dead [17, p. 22].

In Christianity, the night is traditionally a time of dangers and temptations: "God gave the day alive, and gave the night to the dead" [15, p. 11]. At the same time it is a time of spiritual battle and prayer for mystics and monks. Christ was born at night, who brought "the light of truth to those who wander in the night of deceit" [15, p. 13]. Night is the time of love and the main sacraments of life. It is described as mystical and metaphysical. During the magic night, many things become possible. There are nights of clear vision, prediction, premonition [17, p. 7]. Thus, in Christian culture, the night is archetyped as Spirit / God / Satan and Light.

For Renaissance humanists, the night was a devastating element symbolizing physical death, so sometimes it was depicted as a black rat. However, it is full of spirits, shadows, ghosts, werewolves and witches. The usual attributes of the Night for this period are owls, masks and poppies (sometimes in the form of a wreath on the head) [17, p. 8]. Thus, the Renaissance night is archetype like Darkness / Shadow, Death, and Spirit.

According to the hypothesis, within the perception of the ancient English the NIGHT concept has archetypal manifestations, which are similar to mythical epics. The procedure of defining archetypal features of the NIGHT concept, realized within the framework of Old English discourse, is, firstly, to identify collocations or test passages with the lexical token *night* in the poem "Beowulf", as well as in the corresponding articles of thesaurus dictionaries of the Old English period. The second stage of the analysis is the grouping of found collocations on the basis of the semantic features that characterize certain archetypes. The final stage of the study is to identify the nomenclature of archetypes and the means of their verbal implementation.

Within the first stage, 62 relevant collocations were identified, which structurally appear as nominative, attributive and verbal connections that have denotation "night", or associate with it. In the latter case, these are collocations, which are indicated in the relevant articles about the night, but

do not have temporal denotation, and generally do not indicate a time interval. For example, these are collocations, where the night is realized as blindness or blurring (*night blindness; blind in one eye*); a living being (*strode o'er floor the famed-in-strife, with his hand-companions, – he hall resounded, – wishing to greet the wise old king, Ingwines lord; he asked if the night had passed in peace to the prince's mind*); death and causes of death *(night is violent death, slaughter; sudden death; wound causing death; death-stroke; death-bringing tree)*; murder and its ways *(to slaughter an innocent; to commit murder/manslaughter; to kill, slay; death caused by sword; to kill by crushing; to kill by drowning; to kill by poison)*; destruction (*night is destruction; deadliness, destructiveness; destruction of men*); house destruction (*destruction of protection/shelter; destruction of life*); damnation (*perdition*); destroyer (as *life-destroyer; as devourer*); absorption (to *devour, engulf, consume*); devastation (to *lay waste; (of person) to lay waste*); mortal relations (*deadly bond, embrace*) and also the dark side of a man or enemy (*when heaven's jewel had fled o'er far fields, that fierce sprite came, night-foe savage, to seek us out where safe and sound we sentried the hall*).

The second stage of the study involves the analysis of specific manifestations of signs of night archetypization. Within this framework, we have found such archetypes.

– Archetype Anima / Animus is shown in such a conjunction: *Bridal night (Thesaurus of Old)*. Here the night is updated as a pre-wedding party. A person (a man or a woman) finds a related soul, they give marriage vows to each other.

– Archetype Darkness is verbalized in such collocations that do not have temporal denotation: *Defective vision; Blindness; Night-blindness; Dim-sighted; Blind; Born blind; Blind in one eye; Stone-blind; (Of sight) to grow dim (Thesaurus of Old English)*. The night is associated with blindness and blurring.

– Archetype Person is manifested in the following example: *Strode o'er floor the famed-in-strife, with his hand-companions, - he hall resounded, - wishing to greet the wise old king, Ingwines lord; He asked if the night had passed in peace to the prince's mind (Beowulf)*. The night is associated with a living creature that can move.

– In glossary dictionaries, the night is associated with such phenomena as death or some destructive power. In the following examples, Archetype Death / Shadow is implemented, which is actualized in conjunctions that denote death: *Night is Violent death, slaughter; Sudden death; As spirit of death; Killing, violent death;* causes of death: *Act of drowning; Cause/occasion of death; Power causing death; Wound causing death; Death-stroke; Death-bringing tree; Deadly flame; Causing death;* murder: *To slaughter an innocent; To commit murder/manslaughter; To kill, slay; To cut down, slaughter; Fill/abundance of slaughter; Killed, slaughtered;* murder weapon: *Death caused by sword; To kill by crushing; To kill by drowning; To kill by poison; A killer; As murder;* destruction: *Night is destruction; Deadliness, destructiveness; Destruction of men; Destruction/killing by night; Ruin, destruction; Utter destruction, extirpation; Fallen, dilapidated; Damaged; To fall into ruins; Destroy, devastate; To tumble, fall down;* house destruction: *Destruction of protection/shelter; Destruction of life;* place of murder: *Place of carnage;* damnation: *Perdition;* destroyer: *life-destroyer; As devourer; Flood as destroyer;* loss: *Waste, desolate; Fallen, spoiled, desolate;* absorption: *To devour, engulf, consume;* weakening: *(Of stones) loosened; To slip away, be loosened;* ability to devastate: *To lay waste; (Of person) to lay waste;* mortal relations: *Deadly bond, embrace*; *(Thesaurus of Old English)*. The night is associated with death or destruction here.

– Archetype God is manifested in such examples, where the night is the fasting period: *Abstinence from food (Thesaurus of Old English)* or – the epoch of Epiphany: *Eve of Epiphany/Twelfth night; (Thesaurus of Old English)*.

Archetype Spirit (Satan) is manifested in the following example, where the night is defined as the dark side of a man or enemy: *When heaven's jewel had fled o'er far fields, that fierce sprite came, night-foe savage, to seek us out where safe and sound we sentried the hall (Beowulf)*.

Thus, the preconceptual foundations of the NIGHT concept are observed in such archetypes as Anima / Animus, Darkness, Person, Death / Shadow, God, Spirit / Satan. The characteristics of these archetypes in poetry of the 7-8th centuries have an actualization through nominative phrases, where the night is associated with blindness, blurring and a living being; through attributive phrases, in which the night is implemented as pre-wedding, and verbal phrases that relate to destruction, destroying, murder, death, absorption, weakening and devastation.

The perspective of the further research is to study the archetyping of the NIGHT concept in other periods of English language.

References:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 300 с.
2. Бєлєхова Л.І. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лінгвокогнітивному висвітленні (на матеріалі віршованих текстів американської поезії) / Л.І. Бєлєхова // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – 2015. – № 3. – С. 6-16.
3. Бондаренко Е.В. ВРЕМЯ как лингвокогнитивный феномен в англоязычной картине мира: монография / Е.В. Бондаренко. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. – 377 с.
4. Бондаренко Е.В. Матричное моделирование. Дуальность времени в англоязычной картине мире: [монографія] / Е.В. Бондаренко. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2014. – 304 с.
5. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 300 с.
7. Книга символов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.symbolsbook.ru/Article.aspx?id=340.

8. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор; перевод Н.В. Исаевой и С.А. Исаева. – М.: Республика, 1993. – 109 с.
9. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства / Х. Ортега-и-Гассет // «Дегуманизация искусства» и другие работы; перев. С.Л. Воробьева – М.: Радуга, 1991. – С. 479-517.
10. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов. – М., 1975.
11. Толстой Н.И. Времени магический круг / Н.И. Толстой // Логический анализ языка. Язык и время / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 17-27.
12. Трессидер Д. Словарь символов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/index.php.
13. Юнг К.-Г. Архетип и символ / К.-Г. Юнг. – М.: Renaissance, 1991. – 306 с.
14. Campbell J. The Power of Myth / J. Campbell, B. Moyers, B.S. Flowers [ed.]. – New York: Anchor Books, 1991. – 293 p.
15. Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / Vyvyan Evans / Ed. John Benjamins, 2004. – 286 p.
16. Langacker R.W. A usage-based model / R.W. Langacker // Topics in Cognitive Linguistics. – Amsterdam: Benjamins, 1988. – P. 127-161.

The list of source material

1. Thesaurus of Old English [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libra.englang.arts.gla.ac.uk/oethesaurus/ (Search Menu).
2. Beowulf. Poem [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.poetryfoundation.org/poems-and-poets/poems/detail/50114.
3. Old English Online: English Meaning Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/engol-EI-X.html.

Рубан Д.А.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

АРХЕТИПІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *НІЧ* У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація
В статті досліджуються засоби вербальної актуалізації архетипів концепту НІЧ у поетичному дискурсі та документах Великої Британії 7-8 ст. Вибір саме цього періоду пояснюється тим, що сприйняття світу в указаних темпоральних межах максимально наближено до міфо-епічного, що через особливості мислення передбачало відповідну інтерпретацію часу та його гіпоніму, ночі.
Ключові слова: архетип, концепт, поетичний дискурс, передконцептуальні підвалини.

Рубан Д.А.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

АРХЕТИПИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА *НОЧЬ* В ДРЕВНЕАНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
В статье исследуются способы вербальной актуализации архетипов концепта НОЧЬ в поэтическом дискурсе и документах Великобритании 7-8 вв. Выбор именно этого периода объясняется тем, что восприятие мира в указанных темпоральных пределах максимально приближен к мифо-эпическому, что из-за особенностей мышления предполагало соответствующую интерпретацию времени и его гипонима, ночи.
Ключевые слова: архетип, концепт, поэтический дискурс, передконцептуальные основания.

УДК 81.4

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПАНТЕЛЕЙМОНОМ КУЛІШЕМ У «ЧОРНІЙ РАДІ» ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ

Соколова О.О.
Політехнічний коледж Криворізького державного університету

Досліджено лексичні особливості історичного роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада». Визначено роль письменника у розширенні експресивно-виражальних можливостей української літературної мови. Розглянуто структурно-функціональні особливості церковнослов'янських дієслівних форм і стилістично маркованих слів, наявних у історичному романі «Чорна рада», визначено їх функції в тексті. Описано етимологію церковнослов'янізмів та форми функціонування відповідних сучасних дієслівних утворень.
Ключові слова: Церковнослов'янізми, церковнослов'янські дієслівні форми, стилістично марковані слова, морфологічні особливості та функціонування церковнослов'янських дієслівних форм, Кулішева мовна політика.

Постановка проблеми. Намагаючись пробудити національно-патріотичну самосвідомість українців, Куліш розробляє історичну тематику в літературі. Він пише перший українською мовою історичний роман «Чорна рада», таким чином розширюючи й збагачуючи виражальні можливості української мови. У романі оживає історична лексика, а з нею оживає й історична пам'ять народу, струмує пісенна поетика, жива українська розмова. Кулішева мова – мова високої якості, якої за його часу ніхто не тільки не перевищив, але й не досяг. Борис Грінченко твердив, що Куліш був «наилучшимь знатокомъ малорусскаго языка, наилучшимъ стилистомъ малорусскимъ». Визнавав це й Іван Франко, й Микола Костомаров. До того ж, як зазначає Юрій Шерех, «Куліш був інтимно знайомий з церковнослов'янською мовою», дотримувався думки, що треба максимально використати для нової мови високий стиль старої книжної української мови». Юрій Шевельов у праці «Внесок Галичини у формування української літературної мови» писав, що Кулішева мовна політика була спрямована на вироблення високого стилю української мови, що досягалося вживанням церковнослов'янської лексики, у такий спосіб письменник сприяв розширенню й збагаченню словникового складу української літературної мови XIX століття. При читанні «Чорної ради» Пантелеймона Куліша кидається у вічі багатство авторового словника: мовою свого твору він пов'язав старокнижну українську традицію та нову літературну мову, переконливо продемонстрував значні виражальні можливості церковнослов'янської мови, зокрема церковнослов'янських дієслівних форм і стилістично маркованих слів, у творах на історичну тематику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування застарілої лексики в різних стилях, зокрема в художньому, висвітлено в працях І. Огієнка, В. Русанівського, П. Плюща та інших. Дослідники відзначають вузьку сферу використання зазначених одиниць, їх стилістичну маркованість. Незважаючи на різнобічну і плідну діяльність, питання про роль Куліша у реформуванні української мови висвітлено недостатньо. До цієї справи брався відомий дослідник історії української мови Ю. Шевельов, який наголошував у своїх працях, що «П. Куліш вироблював попереду Т. Шевченка стилі української мови». Зазначена проблема порушена у статтях Любові Мацько та Петра Кононенка. Та все ж на сьогоднішній день ще не проведено широкої дослідницької діяльності й не охарактеризовано лексичні особливості творів П. Куліша. Тому вивчення церковнослов'янських дієслівних форм і стилістично маркованих слів у романі П. Куліша «Чорна рада» вважаємо актуальним.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є показ ролі П. Куліша у розширенні експресивно-виражальних можливостей української літературної мови, визначення структурно-функціональних особливостей церковнослов'янських дієслівних форм, стилістично маркованих слів, наявних у історичному романі «Чорна рада», визначення їх функції в тексті. Відразу слід зазначити, що письменник нечасто їх вживає у чистому вигляді (тобто із властивими церковнослов'янській мові граматичними ознаками). До цього прийому Куліш вдається з метою надання тексту урочистості, піднесеності або ж створення зниженого комічного відтінку.

Таким чином, основну увагу в дослідженні спрямовано на вирішення таких завдань: дібрати з тексту роману церковнослов'янські дієслівні форми й стилістично марковані слова, проаналізувати їх морфологічні особливості та визначити функціонування.

Об'єктом нашого дослідження є мова роману П. Куліша «Чорна рада».

Предметом аналізу виступають церковнослов'янські дієслівні форми та стилістично марковані слова, наявні в романі «Чорна рада», дібрані методом суцільної вибірки.

Виклад основного матеріалу. Серед дієслів, які використовує Пантелеймон Куліш у «Чорній раді значною за кількістю є група церковнослов'янських дієслівних форм. Відразу слід зазначити, що письменник вживає дієслівні форми минулого, теперішнього, майбутнього часу, дійсного способу, зрідка – наказового і умовного, утворені переважно від основ церковнослов'янських лексем за допомогою префіксів і суфіксів цієї ж мови.

Так серед аналізованих дієслівних елементів, наявних в творі Куліша, знаходимо такі, що містять церковнослов'янський префікс *со-*, який формує значення закінченої дії. Визначена нами лексема *создав,* яка є префіксальною похідною

від основи церковнослов'янського дієслова «зьдаті» («будувати, споруджувати») вводиться письменником у твір із значенням «давати початок існуванню чого-небудь, формувати що-небудь» [СУМ, І, с. 676]: *Та не для баб же создав господь козака* [Ч, с. 113].

Інша лексема *сотворив*, утворена таким самим способом, що і попередня, відповідно, являє собою церковнослов'янізм. Цікаво, що Куліш аналізовану лексему вводить у контекст з тим самим значенням, що і лексему *«создав»*, тобто подає їх як семантичні синоніми, які в українській мові належать до складу пасивної лексики і мають відповідники в складі активної – створити, утворити. При цьому застаріла форма *«создав»* більше характерна для російської мови, в якій вона функціонує в повсякденному вжитку: *Сотворив себе буїм і безумним для бога* [Ч, с. 65].

В історичному романі П. Куліша знаходимо невелику кількість дієслів, утворених за допомогою церковнослов'янського префікса *воз-*, який спочатку вказував на зворотне спрямування дії чи спрямуванні її вгору, на базі чого розвинулося абстрактне значення виявлення стану високої міри хвилювання при виконанні певної дії. Одним із таких дієслів є лексема *возвіщати*, яка є похідною від основи церковнослов'янського іменника *вѣщь* – «мудрість» [Ф, І, с. 309] і вживається автором у значенні «повідомляти, переказувати щось»: *Лучче, якби всох, пане гетьмане, ніж возвіщати тобі таку вість* [Ч, с. 88].

У досліджуваному творі ми виявили велику групу слів, утворених за допомогою префікса *од-*, який є народною формою і якому в сучасній українській літературній мові відповідає префікс *від-*. Письменник використовує дієслова, яким префікс *од-* надає значення віддалення руху від якогось пункту чи місця. Цікавими з цього приводу для нас є лексеми *одсунув, одставила, одійшли, од'їхав, однесіть*: *Знала Череваниха, що сказати: так і послала Шрама. Мов горщок од жару одставила* [Ч, с. 38]. *Шрам поблагословив страву, як ось хтось одсунув знадвору кватирку і гукнув на всю світлицю…* [Ч, с. 104]. *Однесіть панію в покої* [Ч, с. 100]. *Кирило Тур видержав усі чотири киї, не покривившись; іще, як одійшли діди, і шутковав із своїм гостем* [Ч, с. 127]. *Тарас Сурмач давно вже од'їхав* [Ч, с. 162].

У досліджуваному творі зустрічаємо і дієслівні префіксальні утворення із значенням відокремлення чогось від об'єкта: *Шрамовому Петрові прийшлось сидіти поруч із Лесею, хоть він би тепер рад був одгородитись од неї горами й морями* [Ч, с. 62]. *Кирило Тур аж зуби зціпив, щоб не стогнати, як почали оддирати її од тіла* [Ч, с. 128]. *Того ж року, вступаючи в осінь, о святому Симеоні, одтято голову й Сомкові з Васютою у городі Борзні на Гончарівці* [Ч, с. 180].

Інші дієслівні елементи, у яких ми визначили зазначену вище народну форму, Куліш вводить у текст у значенні дії, яка становить результат іншої дії чи у значенні закінчення дії: *Оддайте нам його!* [Ч, с. 85]. *А він скочив на коня да й почав його крутити да кидати на всі боки, що ні мати, ні сестра не одважились ухопити коня за поводи, або за стремена* [Ч, с. 116].

Серед розглядуваних дієслів виділяємо групу лексем, що містять народнорозмовну форму *із* – *(ізо-, зо-)*, яка, як правило, у визначених нами лексемах вказує на завершеність дії. Так дієслово *ізлякав*, яке Куліш використовує у значенні «викликати несподіване почуття страху», яскраво демонструє означену вище ознаку: *Ізлякав справді бідну дитину* [Ч, с. 66].

Заслуговує на увагу й лексема ізозвати, яку ми зафіксували зі значенням «скликати кого-небудь» (СУМ, ІІІ, с. 462). Вказане слово є лексемою індоєвропейського характеру: *Треба, кажуть, ізозвати зуповную раду, щоб і військо Запорожжя було на раді, щоб одностайне собі гетьмана обрали і одного вже слухали* [Ч, с. 27].

Дієслово «ізозвати» автор використовує також з префіксом *зо-*: *А то чому б не зозвати ради у своєму столечному місті?* [Ч, с. 98].

В сучасній українській літературній мові із цим значенням функціонує слово *«скликати»*.

За допомогою префікса *із-* від основи церковнослов'янського дієслова мыти [Ф, ІІІ, с. 26] утворене дієслово *ізмити*, яке ми фіксуємо в тексті роману із значенням «освятити, зняти переполох, очистити святою водою»: *Може б, ізмити її свяченою водою, да нехай би наділа сорочку пазухою назад?* [Ч, с. 103].

Цікавим для нас є використовуване у «Чорній раді « слово *ізробився*, у якому фіксуємо народну форму *із-*. Письменник це префіксальне дієслівне утворення вводить в контекст з одним із значень – «*приводити, привести когось до якогось стану, статусу*»: *Тілько, братику, твоя жінка не злякалась би тебе, хоть би ти й королем ізробивсь* [Ч, с. 34].

Розглянeним елементам, у яких наявний префікс *із-*, відповідають сучасній дієслівні утворення з префіксом *з- (зі-)*: *злякав, зізвав, змив, зробився*. Крім них ми визначили в тексті твору й такі дієслова, у яких префікс *із-* має українські відповідники *по-, на-*. Так Куліш вживає лексему *ізгодивсь*, замість якої в сучасній українській літературній мові активно функціонує дієслівна форма «погодився», що має тотожне значення – «порозумітися, дати позитивну відповідь»: *Шрам ізгодивсь, щоб везти Петра просто до Хмарища; а Черевань запросив гетьмана і всіх при йому значних козаків до себе в гості* [Ч, с. 85].

Зі значенням «наближення до якого-небудь пункту, місця» в сучасній українській літературній мові побутує дієслово «наближатися». Куліш же вводить у твір народну форму *ізближались*: *По весні 1663 року двоє подорожніх верхи на білих конях ізближались до Києва з Білогородського шляху* [Ч, 19].

У творі ми визначили велику групу дієслів першої дієвідміни, утворену за допомогою продуктивного словотворчого суфікса *-ова-* в ненаголошеній позиції, який є народною формою і якому в українській літературній мові відповідає суфікс *-ува- (-юва-)*. Так привертає увагу використання письменником лексеми *компоновала*, у якій і визначаємо зазначений словотворчий суфікс -ова- : *От же зове вже він її своєю молодою, тілько все воно вийшло не так, як то вона собі компоновала* [Ч, с. 68].

Етимологія цього слова досить цікава. Воно є запозиченням із західноєвропейських мов: нім. *Komposition* «композиція, музичній твір, склад»; фр. *Compositio* «складання, розміщення, ство-

рення». Французька лексема пов'язана з *compono* («складає, створює, упорядковує»), утвореної за допомогою префікса com- («з-») від дієслова *pono* («кладу, кидаю, розміщую»), від якого виводиться й українське дієслово «компонувати» [ЕСУМ, ІІ, с. 542-543; Ф, ІІ, с. 306]. Первісне значення згаданої лексеми («створювати композицію картини, мелодію та інше»), як бачимо, стосувалося виключно мистецької сфери, а пізніше почало функціонувати у значенні «планувати, складати, розміщувати в певній послідовності». Контекст дозволяє стверджувати, що Куліш використовує аналізоване слово саме у другому значенні.

За належністю до дієслів першої дієвідміни, утворених за допомогою продуктивного суфікса *-ова-*, визначаємо лексему *подаровала*. Вказане дієслово письменник вводить у контекст у прямому значенні – «давати кому-небудь щось безповоротно, назавжди»: *Вишивала ту сорочку небога Леся, і по ковніру, і по пазусі, і по ляхівках широких рукавів повиписовала голубонька срібло, золото і блакитним шовком усякі квітки і мережки; а Череваниха подаровала її беталанному гетьманові на пам'ятку гостьовання в Хмарищі* [Ч, с. 174].

В поданій цитаті ми бачимо дієслово *повиписовала*, у якому також визначаємо народну форму *-ова-*, котре використовується Кулішем у переносному значенні – «повишивала». Дієслівне суфіксальне утворення від основи іменника *ніч* (частина доби від заходу до сходу сонця, від вечора до ранку) [СУМ, ҮІ, с. 734] являє собою лексема *ночовати*, буквальне значення якої – «проводити десь ніч»: *Прийшла шептуха і наварила якогось зілля, щоб напоїти на ніч, да й сама бабуся осталась ночовати на подвір'ї* [Ч, с. 69].

Заслуговує на увагу і слово празниковали, в основі якого фіксуємо суфікс *-ова-*: *Од щирого серця празниковали* [Ч, с. 67].

Досліджувана лексема, яка має значення «бути вільним від роботи, торжествувати, радіти з якогось приводу», в українській мові закріпилася як просторічний елемент, що має літературний відповідник «святкувати». В російській же мові, яка зазнала більшого впливу церковнослов'янської мови, ніж українська, слова «праздник», «праздновать» входять до складу активної лексики. Але оскільки Куліш використовує форму, в якій ми спостерігаємо явище дієрези, яке характерне для певної групи українських слів при словотворенні чи словозміні, то ми маємо право вживання цієї лексеми пояснити не впливом російської мови, а функціонуванням її в усному мовленні.

У тексті роману «Чорна рада» визначаємо дієслово першої дієвідміни *лютовати*, яке утворене за допомогою суфікса *-ова-* від основи церковнослов'янського іменника *лють*, який буквально означає «збудження»: *А Сомко, щоб помагати Шрамові або лютовати на комишників, він, замість того, сам давай рятовати од смерті Кирила Тура* [Ч, с. 84].

Отже, Куліш активно використовує у тексті дієслова першої дієвідміни із продуктивним суфіксом *-ово-*, який є народною формою: пожалував, шановати, посумовати, розказовати, поціловав, очаровав, рятовав, бичовати, мордовати, силовав і багато інших.

Цікаво, що суфікс *-ува-* письменник використовує лише у дієслові *здекретувати*, котре є похідним утворенням від іменника «декрет», який запозичено було через німецьке посередництво з латинської мови. Отже, зазначена лексема, введена в роман у значенні «ухвалити, поставити» [Ф, І, с. 495; ЕСУМ, ІІ, с. 27], надає висловлюванню урочистості, підкреслює вагомість події: *Яку б кару ледачому пакосникові здекретувати* [Ч, с. 123].

Ще однією ознакою дієслівних форм, яку ми хотіли би визначити, є переважне вживання частки *-сь*, яка виконує роль постфікса: *Не один козак гірко плакав от сії думи, а Черевань тілько похитувавсь; а щоки – як кавуни: смівсь од щирого серця* [Ч, с. 25]. *Петро нагнувсь із сідла і поціловавсь із Василем Невольником* [Ч, с. 21].

Частка *-сь* активно використовується і в сучасній українській літературній мові, але з набагато меншою частотністю, ніж частка *-ся*.

Серед досліджуваний дієслівних форм, наявних у творі «Чорна рада» зустрічаємо невелику кількість церковнослов'янських лексем, утворених шляхом основоскладання. Найчастіше автор використовує форми дієслова *благословити*, яке слід вважати церковнослов'янізмом за наявністю неповноголосся в основі церковнослов'янської лексеми «благо». Вказаний церковнослов'янізм являє собою кальку грецької лексеми *eulogein* («благословляти», а точніше – «хорошо, гарно говорити) і вживається Кулішем у значенні «схвалити що-небудь»: *Тепер благослови нас, боже, ти, паноче, і ти паніматко!* [Ч, 58].

Проаналізована лексема залежно від стилістичної мети функціонує в сучасній українській мові і має відповідники – «напуття», «напучення», «схвалення», «виряджання».

За наявністю неповноголосся в основі до церковнослов'янізмів відносимо дієслово *владіти*, котре розвинулося з праслов'янського *voldeti* «володіти», утвореного з *voldъ, volda* («влада»). Контекст дозволяє стверджувати, що цю лексему письменник використовує у значенні «мати що-небудь у своїй власності, вільно розпоряджатись чимсь» [СУМ, І, с. 701]: *Князь із Іванцем побаравсь, зове його гетьманушкою запорозьким, оддав йому поки що Україною по Ромен владіти* [Ч, с. 89].

Аналогічну ознаку, яка дає нам право віднести слово до церковнослов'янського запозичення, відзначаємо у дієслові *награждати*, первісне значення якого – «пожалувати градом» [Ф, ІІІ, с. 37]: *Да наградить же, – каже, – тебе господь за твої лицарськії вчинки!* [Ч, с. 71]. *Було кажу: «Кириле, скажи, бога ради, чим мені тебе наградити ?»* [Ч, с. 71].

Явища неповноголосся спостерігаємо в лексемі *огласили*, утвореній від основи церковнослов'янського іменника *гласъ*, закономірним українським відповідником якого є повноголосний іменник «голос»: *Як же ото огласили запорожці Брюховецького гетьманом, то зараз і порідшало трохи на раді* [Ч, с. 157].

Інша лексема – *глаголати* – яскраво демонструє зазначене вище явище і, відповідно, являє

собою церковнослов'янізм: *Що ж сей поскудник учинив? – став ізнов глаголати батько* [Ч, с. 123].

Це дієслово є похідним утворенням від основи церковнослов'янського іменника *глаголъ* («слова, мова») [ЕСУМ, с. 519], котре утворилося за допомогою складання подвоєного звуконаслідувального комплексу «*гол*». В формі *gol – golъ* внаслідок розвитку неповноголосся *ol* оформилося в *ла* [Ш, с. 104]: *О голови, сліпії і жорстокії! – глаголе знову Шрам* [Ч, с. 134].

Зафіксована нами у тексті дієслівна форма *нарікатиме*, яка є похідною від церковнослов'янського дієслова «*решти*» «казати», використана Кулішем із значенням «дорікати»: *Ні, – каже, – на мене він не нарікатиме, а от коли б ви його не зневажили* [Ч, с. 33].

Від церковнослов'янської основи утворене дієслово *буять*, яке в сучасній українській літературній мові має п'ять значень: 1) швидко, розкішно рости; 2) мати щось в достатку; 3) виявляти на повну силу, вирувати; 4) грати; 5) літати, ширяти, вільно носитися. Куліш використовує аналізовану лексему в одному із значень – «виявляти на повну силу, вирувати»: *Козаки блукають купами по місту да буяють, як тії бугаї в череді , – хочуть двори ламати да грабовати старшину* [Ч, с. 144].

У творі «Чорна рада « знаходимо дієслівні форми, що походять від церковнослов'янської лексеми *зріти* – «бачити», зокрема форму дійсного способу майбутнього часу доконаного виду третьої особи однини – *вздрить*: *Зупинивсь і розглядає добрих молодців, чи не вздрить Кирила Тура* [Ч, с. 119]. А також дієслівну форму минулого часу третьої особи множини: *Аж ось і генерального писаря уздріли* [Ч, с. 140].

Подана лексема *«здріти»* є варіантом слова *«зріти»* зі вставним [д], що є одним з найдавніших виявів евфонії, який був можливий між свистячим приголосним і наступним [р] [ЕСУМ, ІІ, с. 256; Ф, ІІ, с. 106].

Цікавою для нас є лексема *блюдітеся* – форма наказового способу третьої особи множини церковнослов'янського дієслова *блюсті*. Оскільки дієслово є зворотним, то буквальне його значення – «спостерігайте, помічайте щось за собою»: *Блюдітеся, да не порабощенні будете* [Ч, с. 24].

Дослідивши текст роману «Чорна рада», ми визначили відносно велику за кількісним складом групу, яку складають дієслівні конструкції з допоміжним дієсловом *бути* у формі минулого часу (була, був, було). Так до цієї групи зараховуємо дієслівну форму *вийшов був*, яка є близькою до церковнослов'янської, тобто стилістично маркованою: *Був він син паволоцького попа, по прізвищу Чепурного, учився в Київській братській школі, і вже сам вийшов був на попи* [Ч, с. 21].

Отже, Куліш використовує у творі складену форму минулого часу (плюсквамперфект), яка є аналітичною формою, що складається з особових форм теперішнього часу допоміжного дієслова *быти* і дієприкметником минулого часу доконаного виду на *-л-*: *Почала була благати, щоб не погубляли її, щоб пустили; так Кирило Тур тілько реготався* [Ч, с. 77]. *Зчинилась була буча не мала: поспільство свого козацтва рішатись не хотіло, що ледві покійник Хмельницький утихомирів* [Ч, с. 95].

При цьому Куліш іноді порушує будову аналітичної форми, подаючи замість форми дієприкметника минулого часу на *-л-* форму теперішнього часу, що, на нашу думку, зумовлене паралельним функціонуванням у мові цих конструкцій: *Спершу був кинувсь Петро до гостиниці будити козаків, далі зупинивсь* [Ч, с. 74]. *Через те козаки дражнять було міщан личаками, а міщане дражнили козаків кармазинами* [Ч, с. 42].

У наведеному реченні автор вводить до частин складносурядного речення і просту форму дієслова, і складну конструкцію, очевидно, щоб запобігти тавтології. Одночасне вживання зазначених форм зумовлене і прагненням Куліша уникнути перенасичення твору церковнослов'янськими елементами.

У сучасній українській мові форми плюсквамперфекта збереглися у так званому давноминулому часі, який, як правило, вживається в художніх творах для підсилення розмовного колориту тексту. Сліди плюсквамперфектних конструкцій спостерігаємо і в південно-західній групі говорів української мови.

Лише двічі у творі зустрічаємо випадки вживання дієслівної аналітичної форми перфект: *положив єси, убрав єси*.

У досліджуваному романі фіксуємо ще одну дієслівну конструкцію – *йняти віри*, яку слід вважати церковнослов'янською за наявністю у її складі двох церковнослов'янських елементів: іменника *въра* і дієслова *яті* («брати»), який, зазнавши видозмін, закріпився в звуковій формі «няти», «йняти»: *Не знали сердешнії, чи йняти, чи не йняти віри Кирилу Турові, однак стали трошки спокійніші* [Ч, с. 115]. *Проява, – каже, – така, що слухаєш, да й віри няти не хочеться* [Ч, с. 28].

У сучасній українській літературній мові подана форма входить до складу пасивної лексики, натомість широко функціонують форми «вірити», «брати на віру».

Висновки. Підсумовуючи результати нашого дослідження, слід наголосити на тому, що роман П. Куліша «Чорна рада» містить значну кількість як церковнослов'янізмів, так і стилістично маркованих елементів, які, втім, письменник використовує свідомо і дуже обережно, розуміючи, що нагромадження староокнижної лексики може зашкодити творові, ускладнивши його сприймання реципієнтами. Автор переважно вживає дієслівні форми минулого, теперішнього, майбутнього часу дійсного способу. Також ми визначили відносно велику за кількісним складом групу, яку складають дієслівні конструкції з допоміжним дієсловом бути у формі минулого часу (була, був, було). Серед аналізованих дієслівних елементів, наявних в творі Куліша, ми зафіксували такі, що містять явище неповноголосся, церковнослов'янські префікси *со-*, *воз-*; народнорозмовні форми *із – (ізо-, зо-), од-*; продуктивний словотворчий суфікс *-ова-* в ненаголошеній позиції, який є народною формою; частку *-сь,* що виконує роль постфікса.

Список літератури:

1. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1982.
2. Короткий тлумачний словник української мови / Уклад.: Д.Г. Гричишин, Л.Л. Гумецька. – К.: Радянська школа, 1978. – 296 с.
3. Курс історії української літературнох мови: Т. 1 [Вступ. Лексика. Фонетика. Морфологія. Наголос.]: Посібник для філологічних факультетів університетів і факультетів мови і літератури педінститутів УРСР / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Радянська школа, 1951. – 515 с.
4. Леута О.І. Старослов'янська мова: Підручник. – К.: Фірма «ІНКОС», Центр навчальної літератури, 2007. – 256 с.
5. Майборода А.В. Старослов'янська мова: Навчальний посібник для філологічних факультетів педінститутів. – К.: Вища школа, 1975. – 294 с.
6. Мацько Л.І. Стилістика української мови: підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
7. Муромцева Л.М. Мова прозових творів Куліша. – Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. – Харків, 1992, вип. 2. – С. 18-25.
8. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 416 с.
9. Огієнко І. Куліш як ідеолог і творець української літературної мови / Огієнко І. Історія української літературної мови. – К., 1995. – С. 148-154.
10. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XVI – першої половини XVII ст.: Монографія. – К.: Наукова думка, 1991. – 240 с.
11. Русанівський В.М. Історія української літературної мови: Підручник. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
12. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова: Навчальний посібник для студентів педінститутів. – К.: Вища школа, 1983. – 262 с.
13. Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина» / Ред. Б.Д. Гринченко. – Т. 2: З-Н. – К., 1908. – 578 с.
14. Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина» / Ред. Б.Д. Гринченко. – Т. 4: Р-Я. – К., 1909. – 563 с.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – 2-е изд. стер. – М.: Прогрес, 1986.

Джерела дослідження:

ЕСУМ – Етилогічний словник українсь кої мови: І 7 т. – К.: Наукова думка, 1985.
СУМ – Словник української мови : І 11 т. – К.: Наукова думка, 1979.
Ф – Фасмер М. Этиматологический словарь русского языка: в 4 т. – 2-е изд. стер. – М.: Прогрес, 1986.
Ч – Куліш П.О. Чорна рада: Хроніка 1663 року та оповідання. – К.: Веселка, 1990. – 256 с.

Соколова Е.А.
Политехнический колледж
Криворожского государственного университета

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПАНТЕЛЕЙМОНОМ КУЛИШОМ В «ЧЕРНОЙ РАДЕ» ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКИХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ

Аннотация
Исследовано лексические особенности исторического романа Пантелеймона Кулиша «Черная Рада». Определена роль писателя в расширении експресивно-виразительных возможностей украинского литературного языка. Рассмотрено структурно-функциональные особенности церковнославянских глагольных форм и стилистически маркированных слов, имеющихся в историческом романе «Черная рада», определены их функции в тексте. Описано этимологию церковнославянизмов и формы функционирования соответственных современных глагольных образований.

Ключевые слова: церковнославянизмы, церковнославянские глагольные формы и стилистически маркированные слова, морфологические особенности и функционирование церковнославянских глагольных форм, языковая политика Кулиша.

Sokolova O.A.
Polytechnic College of Kryvyi Rih National University

PANTELEIMON KULISH'S USING OF THE CHURCH SLAVIC VERBAL FORMS IN THE «CHORNA RADA»

Summary
The lexical features of the historical novel by Panteleimon Kulish «Chorna Rada» are studied. The role of the writer in expanding expressive possibilities of the Ukrainian literary language has been determined. Structural-functional features of Church Slavonic verb forms and stylistically marked words available in the historical novel «Chorna rada» are considered, their functions are defined in the text. The structural-functional features of Church Slavonic verb forms and stylistically marked words, available in the historical novel «Chorna rada», are considered. The etymology of Church Slavs and the form of functioning of the corresponding modern verb formations are described.

Keywords: Church Slavic, Church Slavonic verb forms, stylistically marked words, morphological features and functioning of Church Slavonic verbal forms, Kulish's language policy.

УДК 811.134.2:81'37

МОВНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОЛЬФАКТОРНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Тєлкова О.В., Мішукова О.М.
Запорізький національний університет

У статті застосовано польовий підхід до опису лексики, що дозволяє представити засоби вербалізації ольфакторного простору в сучасній іспанській мові у вигляді лексико-семантичного поля (ЛСП). Шляхом компонентного аналізу виділено та описано одиниці, які формують ядро, приядерну та периферійну зони ЛСП "запах".
Ключові слова: ольфакторний простір, сучасна іспанська мова, лексико-семантичне поле, лексична одиниця.

Постановка проблеми. Запах відіграє надзвичайно важливу роль в житті кожної людини, тому з найдавніших часів вчені робили спроби дослідження цього феномена. Ольфакторний простір уявляється як деяка неорганізована, розмита структура через те, що не існує чіткої, розвиненої системи сприйняття реального об'єкту «запах». Нашу увагу привертають мовні засоби репрезентації ольфакторного простору, оскільки вони виявляються досить специфічними й неоднорідними. Отже, **актуальність дослідження** визначається його спрямованістю на поповнення бази знань про такий аспект невербальної комунікації як ольфатика, дефіцит яких виник через недостатню увагу до цієї проблеми, а також необхідністю більш детального дослідження ольфакторного коду представників іспанської лінгвокультури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через те, що більшість дослідників не роблять ольфакторній простір об'єктом своєї уваги, дослідження запахів соціально-гуманітарними науками не має під собою давніх традицій. Однак, феномен запаху розглядався в соціології (Г. Зіммель), психоаналізі (З. Фрейд), філософії (А.І. Костяєв), культурології (А. Корбен, А. Ле Герер, А.Г. Левінсон, О.Б. Вайнштейн, Г.І. Кабакова, Н. Нікольська). Поодинокі дослідження ольфакторного простору в галузі лінгвістики допоки не мають системного характеру. Так, у рамках дисертаційного дослідження М.О. Єнапешнікової запах вперше стає предметом системного культурологічного аналізу, завдяки чому виявлено специфіку функціонування запаху як феномена культури у сакральній та профанній сферах [1]. Монографію С.А. Моісеєвої присвячено опису дієслів сприйняття у західно-романських мовах (французькій, італійській та іспанській) у системному, порівняльно-семасеологічному, когнітивному і прагматичному аспектах [3]. Дисертація І.В. Тарасюк є комплексним дослідженням номінативних способів репрезентації запахів у французькій мові та спробою всебічного опису їх мовних, концептуальних та комунікативних особливостей [4].

Ольфакторний простір також привертає увагу дослідників-компаративістів, наприклад, А.Х. Мансурова порівнювала засоби репрезентації ольфакторного простору в англійській та татарській мовах [2]. У своєму компаративному дослідженні іспанські лінгвісти А. Енрікес та М. Ектор [5] виділяють основні лексико-семантичні моделі вербалізації запахів в іспанській та французькій мовах. У статті, що вийшла у 2017 р. [6] Ектор Енрікес Андраде представляє основні синтаксичні моделі репрезентації запаху, що утворюють лексико-семантичне поле в іспанській мові.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на останні розвідки, описані вище, питання вербалізації ольфакторного простору у сучасній іспанській мові залишається невирішеним остаточно, що зумовлює необхідність цього дослідження. Отже, **об'єктом** статті є ольфакторний простір як компонент невербальної комунікації, а **предметом** виступає специфіка засобів репрезентації ольфакторного простору в сучасній іспанській мові.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей репрезентації ольфакторного простору у сучасній іспанській мові. Для найбільш повного розкриття цих особливостей ми використовуємо польовий підхід до опису лексики.

Викладення основного матеріалу. Джерелами фактичного матеріалу для нашого дослідження послугували дані словників сучасної іспанської мови (Diccionario de la lengua española de RAE, Diccionario de sinónimos, antónimos, etc.), періодичних видань (El País, El Mundo, ABC Digital, etc.), художніх творів, а також електронний лінгвістичний корпус іспанської мови CORPES XXI [7].

Проаналізувавши лексичні одиниці з семою «запах», ми віднесли до ядра поля наступні ***іменники-одороніми***: *aroma, hedor, olor, perfume.* Іменник *olor* (запах) має нейтральне забарвлення. На його значення впливають іменники й прикметники, які знаходяться поруч з ним та пов'язані з ним за змістом: *el olor desagradable* – неприємний запах або *el olor de miel* – запах меду (приємний запах). Іменник *aroma* (запах/аромат/пахощі) має позитивне забарвлення й відразу асоціюється у свідомості людини з приємним запахом: *el aroma dulce* – солодкий запах, el *aroma de las flores* – запах квітів. Іменник *hedor* (сморід) має негативне значення й пов'язаний з тим, що викликає у людини відразу: *el hedor insoportable* – нестерпний сморід, *el hedor de la comida regurgitada* – сморід їжі, яку відригнули. Іменник *perfume* (запах/аромат/пахощі) позначає приємний, але – у більшості випадків – штучний запах, який викликає у людини позитивні емоції: *el perfume francés* – французькі парфуми, *ese perfume capaz de trepar por el alma* – цей запах здатний залізти в саму душу.

До ***приядерної зони*** ми віднесли наступні групи:

1) **Іменники, що позначають ознаку:**

- *Fragancia* (пахощі). Мова йде про тонкий, ледь помітний аромат. Однак, не дивлячись на

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

те, що іменник асоціюється з приємним запахом, зокрема з запахом їжі: *una fiesta de fragancias* – свято приємних запахів, у літературних творах використовується для того, щоб підкреслити негативне значення: *la fragancia de las «damas de noche»* – аромат «королев ночі»;

- *Hedentina* (різкий неприємний запах). Підкреслює нестерпність смороду, часто використовується без прикметника: *¡qué hedentina!* – який сморід, *la hedentina de las alcantarillas* – сморід каналізації;

- *Hediondez* (сморід). Позначає неприємний запах, але не має яскраво вираженого емоційного забарвлення: *la hediondez del orinal* – запах сечі, *hediondez cadavérica* – трупний запах;

- *Peste* (сморід). Використовується для позначення неприємного запаху, але не має різкого негативного відтінку: *la peste de tuberías desbordadas* – запах засмічених труб, *la peste de carne quemada* – запах підгорілого м'яса;

- *Pestilencia* (сморід). Позначає неприємний запах й найчастіше використовуються у літературних творах для створення потрібної атмосфери: *la pestilencia a muerte* – сморід смерті, *un olor, mejor dicho una pestilencia* – запах, чи, краще кажучи, сморід.

2) **Іменники, що роблять акцент на інтенсивності запаху:**

- *Fato* (особливо неприємний запах). Найчастіше використовується у літературних творах для позначення особливо неприємного запаху: *uno puede ocultar el fato* – це зможе приховати сморід, *el fato completo de Lisboa* – нестерпний сморід Лісабону;

- *Tufarada* (сильний й неприємний запах, який з'являється несподівано). Використовується переважно у літературних творах для підкреслення нестерпності запаху: *me llega una tufarada a vómito* – до мене долетів запах блювоти, *entre tufaradas de alcohol y prostitutas* – між смороду алкоголю та повій;

- *Tufo* (різкий неприємний запах). Має негативне забарвлення, відрізняється від інших тим, що передбачає наявність об'єкту, від якого йде запах: *el tufo a mariguana* – запах марихуани, *el tufo enfermo de nuestra intimidad* – отруйний запах нашої близькості.

3) **Прикметники, що позначають випромінювання запаху:**

- *Frutal* (фруктовий), *herbal* (трав'яний), *húmedo* (вологий). Усі ці прикметники, що характеризують запахи, утворюються із іменників, які позначають джерело запаху: *las fragancias frutales* – фруктові пахощі; *la nota herbal* – трав'яна нотка; *el olor húmedo de la tierra* – вологий запах землі.

4) **Прикметники, що характеризують запахи:**

- *Cálido* (теплий), *fuerte* (сильний), *suave* (м'який). Для надання характеристики запахам ці прикметники звертаються до асоціацій, пов'язаних з відчуттям дотику: *sintió su olor cálido* – почув теплий запах, *un olor fuerte* – сильний запах, *era un olor suave* – був м'який запах;

- *Rico* (смачний), *gustoso* (смачний), *dulce* (солодкий), *salado* (солоний), *agrio* (кислий). Ці прикметники звертаються до асоціацій, пов'язаних з відчуттям смаку: *ese rico olor al aceite de avellana* – цей смачний запах горіхової олії, *un gustoso olor a café* – смачний запах кави;

- *Acre* (їдкий), *agradable* (приємний), *agudo* (різкий), *apestoso* (смердючий), *aromático* (ароматний), *asqueroso* (нудотний), *fétido, hediondo* (смердючий), *fragante* (ароматний), *intenso* (інтенсивний), *insoportable* (нестерпний), *maloliente* (той, що погано пахне), *nauseabundo* (смердючий, нудотний), *odorante*, *odorífero, odorífico, oloroso* (ароматний, запашний), *penetrante* (здатний проникати) та ін. Усі ці прикметники характеризують запахи з певної сторони. Їх можна умовно поділити на три групи: 1) прикметники, що визначають запахи як «приємні»: *con olor agradable* – з приємним запахом, *bienoliente de la cabeza a los pies* – приємний запах з голови до ніг, *odorante a flores de naranjo* – приємний запах квітів апельсину та ін.; 2) прикметники, що визначають запахи як «неприємні»: *el olor acre de la pólvora* – їдкий запах пилу, *ese olor agudo a cigarro* – цей різкий запах сигари, *el asqueroso olor a muerte* – нудотний запах смерті та ін.; 3) прикметники, що не акцентують увагу на розподілення запахів на приємні/неприємні, так звані «нейтральні»: *plantas de intenso olor* – рослини з інтенсивним запахом, *el olor peculiar de las naranjas* – своєрідний аромат апельсинів, *un olor penetrante* – проникаючий запах та ін.

5) **Дієслова, що позначають сприйняття запахів:**

- *Aspirar* (вдихати). Позначає процес вдихання повітря, а разом з тим і з відчуттям запаху: *aspirar el olor* – вдихати запах, *aspirar el humo* – вдихати запах диму, *aspira el aroma* – вдихає аромат;

- *Gulusmear* (відчувати дуже смачний запах, насамперед, страв). Пов'язує відчуття запаху і те, яку фізіологічну реакцію він викликає (буквально, слинка тече від запаху). У літературних творах дієслово пов'язано не тільки з запахом їжі: *me arrodille a gulusmearte las tetas* – я встав на коліна, щоб відчути аромат твоїх грудей;

- *Oler* (нюхати, відчувати запах). Позначає процес сприйняття запаху: *huele bien* – пахне добре, *un hombre nunca huele como una mujer* – чоловік ніколи не пахне так, як жінка;

- *Sentir* (відчувати, у даному випадку запах). Пов'язане з відчуттям запахів, тільки якщо поряд знаходиться іменник, що позначає «запах»: *sentir su olor* – відчувати запах, *sentir olor a basura* – відчувати запах сміття, *se siente olor a madera quemada* – відчуваю запах горілого дерева.

6) **Дієслова, що позначають поширення запахів:**

- *Aromar* (ароматизувати). Позначає поширення приємного запаху: *rosas aromaban el ambiente* – рози наповнювали своїм запахом кімнату, *los vapores de su café aromaban el aire* – у повітрі було чутно аромат його кави;

- *Aromatizar* (ароматизувати). Позначає процес надання приємного запаху: *que aromatizan el mercado* – що наповнюють ринок приємним ароматом, *se utilizan para aromatizar bebidas alcohólicas* – використовуються для того, щоб надати алкогольним напоям приємний запах;

- *Desodorar* (усувати запах). Позначає усування запаху: *desodorizarlas con agua* – змити запах водою;

- *Exhalar* (випромінювати запах). Позначає як випромінювання певних запахів (найчастіше, запах диму), так і процес видихання повітря з ле-

генів: *exhalaba el humo* – видихав дим, *ella exhaló el aire que le restaba dentro de los pulmones* – вона видохнула повітря, що було у неї в легенях;

- *Perfumar* (наносити парфуми, приємно пахнути). Позначає поширення приємного запаху, перш за все завдяки використанню певних парфумів: *se perfumó ligeramente en el cuello* – обережно нанесла парфуми на шию.

7) **Дієслова, що дають характеристику запаху:**

- *Apestar* (смердіти). Позначає поширювання неприємного запаху та має різко негативне забарвлення: *apestaba a humedad y a animal muerto* – смерділо вологістю та мертвою твариною, *apestaba a cerveza* – смерділо пиво;

- *Corromper* (смердіти гнилим, тухлим, зіпсованим). Вказує на те, що щось неприємно пахне через те, що воно зіпсоване: *se corrompe el agua* – пахне тухлою водою;

- *Heder* (смердіти). Позначає поширювання різкого, неприємного запаху: *hedía a humo* – смерділо димом, *hiede a mierda y suciedad* – смердить багном та брудом;

- *Trascender* (пахнути). Дає характеристику переважно приємному запаху, який дуже швидко поширюється та надовго залишається: *trasciende el olor de este cuerpo que amo* – випромінює запах тіла, яке я кохаю.

До ***периферійної зони*** були віднесені наступні групи:

1) **Іменник, що називає дію:** *Husma* (винюхування). Вказує на те, що щось шукають за допомогою нюху, винюхуючи. Найчастіше використовується у переносному значенні: *la husma de papeles y otros desperdicios* – винюхування серед паперів та іншого сміття.

2) **Іменники, що називають джерело запаху:**

- *Husmo* (сморід, запах гниття м`яса). Позначає неприємний запах, зокрема запах розкладання: *el husmo de una carroña* – сморід падалі, *el husmo del muertecito* – сморід мертвечини;

- *Miasma* (неприємний запах, джерелом якого може бути хвора людина, гнилі матеріали або застійна вода). Різкий, неприємний запах, який часто асоціюють з хворобою та гниттям, найчастіше використовується у літературних творах: *el miasma amargo y dulzón de la carne herida* – гірко-солодкий запах м'яса, що гниє, *los miasmas de las cloacas* – сморід клоаки;

- *Sobaquina* (запах поту). Використовується виключно для позначення запаху поту: *olía a sobaquina* – відчувався запах поту.

3) **Прикметники з диференціюючою семою «відсутність запаху»:** anósmico (аносмічний, той, що відноситься до аносмії (втрати нюху)). Використовується виключно у медицині: *era anósmico de nacimiento* – був не відчував запахів з народження; *inodoro* (позбавлений запаху). Дає характеристику об'єктам, позбавленим запаху: *un gas inodoro* – газ без запаху.

4) **Прикметники з диференціюючою семою «усуває запах»**: *desodorante* (той, що усуває запах). Зазначає здатність об'єкту усувати запах, але цей об'єкт не обов'яково є хімічною, штучною речовиною: *jabones desodorantes* – мило, що усуває запах; *desodorizante* (той, що усуває запах за допомогою спеціальних засобів). Дає характеристику речовині, що усуває запах, маючи на увазі саме хімічні, штучні речовини: *un estupendo desodorizante* – чудовий усувач запаху.

5) **Прикметники з диференціюючою семою «відноситься до нюху»:** *olfatorio, olfativo* (той, що відноситься до нюху). Відносяться до наукових термінів та характеризують іменники, пов'язані з системою нюху людини: *el estímulo olfatorio* – ольфактивний стимул, *nuestro sistema olfativo* – наша система нюху.

6) **Дієслова, спрямовані на розпізнавання запахів:**

- *Barruntar* (передчувати запах чогось, частіше вживається у переносному сенсі). Позначає процес сприйняття/відчуття запаху, переважно вживається у переносному сенсі: *barrunta una amenaza en el aire* – відчуває у повітрі загрозу, *se barruntaban las tragedias* – відчувалися трагедії;

- *Fisgar* (винюхувати, понюхати). Позначає процес винюхування чогось, використовується переважно у переносному сенсі – дізнаватися про щось: *no fisgues en mi vida privada* – не винюхуй у моєму приватному житті, *fisgar por todos lados* – винюхувати всюди;

- *Husmear* (винюхувати, також у переносному сенсі). Позначає сприйняття неприємного запаху: *husmean el tufo* – відчувають сморід;

- *Oliscar, olisquear* (винюхувати). Позначає процес сприйняття запаху, переважно неприємного: *oliscó el tabaco* – почув запах тютюну. Також може означати процес винюхування запахів твариною, наприклад, собакою: *oliscar las huellas de un coyote* – обнюхати сліди койота.

Висновки та перспективи. Було побудовано модель лексико-семантичного поля «запах» у сучасній іспанській мові, де було виділено ядро поля, його приядерну та периферійну зони. До ядра поля увійшли 4 іменника-одороніма. До приядерної зони увійшла 61 лексична одиниця, у значенні яких сема «запах» э інтегральною. До периферийної зони було віднесено 17 лексичних одиниць, в семантиці яких «запах» є лише потенційним компонентом.

Дослідження цієї проблеми надає не тільки новий лексичний матеріал для вивчення, а й дозволяє заглибитися у культуру носіїв іспанської мови. Такі специфічні особливості та складність прояву ольфакторного простору в іспанській мові викликають підвищений інтерес до його більш глибокого дослідження з урахуванням культурного компонента.

Список літератури:

1. Енапешникова М.А. Феномен запаха в культуре: особенности функционирования в сакральной и профанной сферах: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. культурологии : спец. 24.00.01 – «Теория и история культуры» / М.А. Енапешникова. – Екатеринбург, 2011. – 24 с.
2. Мансурова А.Х. Репрезентация ольфакторного пространства в английском и татарском языках: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А.Х. Мансурова. – Чебоксары, 2016. – 23 с.

3. Моисеева С.А. Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках / С.А. Моисеева. – Белгород, 2005. – 258 с.
4. Тарасюк І.В. Особливості ольфактивної номінації у французькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 – «Романські мови» / І.В. Тарасюк. – Київ: Київський нац. ун-т ім. Шевченка, 2003. – 32 с.
5. Enríquez A. La denominación translingüística de los olores / A. Enríquez, M. Héctor // Dimensión Antropológica. – 2010. – Vol. 50. – P. 133-182.
6. Enríquez A. El campo semántico de los olores en español / A. Enríquez // Signo y seña. – 2017. – № 31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://revistascientificas.filo.uba.ar/index.php/sys/article/view/3823.
7. El Corpus del Español del Siglo XXI (CORPES XXI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rae.es/recursos/banco-de-datos/corpes-xxi.

Телкова О.В., Мишукова О.Н.
Запорожский национальный университет

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ОЛЬФАКТОРНОГО ПРОСТРАНСТВА В СОВРЕМЕННОМ ИСПАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
В статье применяется полевой подход к описанию лексики, что позволяет представить средства вербализации ольфакторного пространства в современном испанском языке в виде лексико-семантического поля (ЛСП). Путем компонентного анализа выделено и описано единицы, которые формируют ядро, приядерную и периферийную зоны ЛСП "запах".
Ключевые слова: ольфакторное пространство, современный испанский язык, лексико-семантическое поле, лексическая единица.

Tielkova O.V., Mishukova O.M.
Zaporizhzhya National University

LINGUISTIC MEANS OF PRESENTING THE OLFACTORY SPACE IN MODERN SPANISH LANGUAGE

Summary
The article uses a field approach to the description of vocabulary, which allows us to present the means of representing the olfactory space in modern Spanish language as a lexico-semantic field (LSP). Using the component analysis, lexical units that form the core, the perinuclear and peripheral zones of the LSP "odor" have been isolated and described.
Keywords: olfactory space, modern Spanish language, lexico-semantic field, lexical unit.

УДК 303.446.2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ЛАКУНАРНОСТІ В ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Фінчук Г.В.
Рівненський державний базовий медичний коледж
Скребкова М.А.
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

В статті розглянуто проблеми перекладу семантичних лакун у процесі міжкультурної комунікації, питання вивчення взаємозв'язку мови і культури в другій половині ХХ століття, окреслено сутність проблеми лакунарності в наукових доробках мовознавців. Досліджено механізми сприйняття іншокультурного тексту та факторів, здатних продукувати «лакуни». Розглядається необхідніть відтворення семантико-стилістичних функцій культурологічних лакун. В статті порушено проблематику досліджень науковців в окресленні термінології для позначення розбіжностей у міжкультурній комунікації. Окреслено основні аспекти сучасної теорії лакунарності в дослідженні міжмовних лакун.
Ключові слова: міжкультурна комунікація, лакуна, теорія лакунарності, безеквівалентна лексика, семантико-стилістичні функції.

Постановка наукової проблеми. В інформаційному суспільстві, до якого поступово переходить людство, питання про роль мови як основного засобу соціальної взаємодії, про мовну ситуацію та взаємовплив мов набувають першочергового значення. Соціальна взаємодія стає здебільшого мовною взаємодією і здійснюється через тексти, які породжуються і сприймаються особистістю. Найголовнішою та основною ознакою людського спілкування є передача думок, тобто перекладаються не слова, а поняття, які вони виражають; не речення, а судження, не тексти, а думки та міркування, які вони містять.

У процесі міжкультурної комунікації часто виникає низка проблем, найсуттєвіші з яких пов'язані з таким явищем як переклад семантичних лакун, оскільки вони, як правило, не сприймаються носіями іншої культури. Лакуни існують у багатьох мовах, але в кожній мові вони мають свої особливі форми вираження. Лакуни можуть передавати інформацію, пов'язану з традиціями, історією та культурою даного народу. Лакуна втрачає тим більшу частину свого значення, чим тісніший зв'язок між мовами.

Вивчення механізмів сприйняття іншокультурного тексту та факторів, здатних продукувати «лакуни», забезпечує дослідника необхідною інформацією стосовно якісно важливих аспектів існування та функціонування культурних систем, в першу чергу, організації їхніх комунікативних каналів, специфіки нормативної сфери, стандартів, які соціально схвалюються, що має важливе значення для розуміння та прогнозування шляхів розгортання комунікативної ситуації. Проблема семантичних лакун та їхнього перекладу є одним з нагальних питань сьогодення, оскільки взаємодія між різними культурними регіонами входить у спектр глобальних проблем сучасності. В контексті входження України до складу світових організацій, а, відповідно, і в межі різних культур, важливо звертати увагу на якісний показник міжкультурних процесів та комунікативну відкритість, а також враховувати основні труднощі, які можуть виникнути в процесі інтенсивних міжкультурних контактів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему лакунарності розглядали такі вчені як Ю.С. Степанов, В.Л. Муравйов, Й.А. Стернін, А.О. Іванова, З.Д. Попова. Лакуни були по-різному класифіковані такими вченими: Г.А. Антипов, О.А. Донських, І.Ю. Морковіна, Ю.А Сорокін, Ю.С. Степанов, Г.В. Бикова, А.А. Махоніна, М.А. Стернін.

Відтворення семантико-стилістичних функцій культурологічних лакун – кардинальне питання перекладознавства. Чимало дослідників розглядало його і часто робило при цьому не зовсім однакові висновки.

Загальновідомим є те, що розбіжність значень залежить від ступеня розбіжності культур. Питанню необхідності врахування розбіжності культур вихідної та перекладної мови приділяли значну увагу такі теоретики перекладу як Г.Ю. Балль, Я.Л. Рецкер, Г.В. Шатков, А.Д. Швейцер. У вітчизняній літературі з проблем перекладу питання про передачу лакун розглядалося у багатьох працях, зокрема, А.В. Федорова, Г.В. Чернова, Г.В. Шаткова та інших, де пропонувались різні способи передачі нових понять.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити лексико-семантичний аспект проблеми лакунарності в процесі міжкультурного спілкування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У лінгвістиці та психолінгвістиці все більше починає поширюватися поняття лакуна, яке зазвичай, розуміють як базовий елемент національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнює розуміння деяких фрагментів текстів іншокультурними реципієнтами. Головними особливостями лакун є те, що вони виникають в процесі спілкування, в ситуації контакту двох культур, що обмінюються текстами, внаслідок активізації англо-української мовленнєвої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У процесі міжкультурної комунікації часто виникає низка проблем, найсуттєвіші з яких пов'язані з таким явищем як переклад семантичних лакун, оскільки вони, як правило, не сприймаються носіями іншої культури. Лакуни існують у багатьох мовах, але в кожній мові вони мають свої особливі форми вираження. Лакуни можуть передавати інформацію, пов'язану з традиціями, історією та культурою даного народу. Лакуна втрачає тим більшу частину свого значення, чим тісніший зв'язок між мовами.

Вивчення механізмів сприйняття іншокультурного тексту та факторів, здатних продукувати «лакуни», забезпечує дослідника необхідною інформацією стосовно якісно важливих аспектів існування та функціонування культурних систем, в першу чергу, – організації їхніх комунікативних каналів, специфіки нормативної сфери, стандартів, які соціально схвалюються, що має важливе значення для розуміння та прогнозування шляхів розгортання комунікативної ситуації. Проблема можливості перекладу є дуже значимою, оскільки вона охоплює значне коло питань, зокрема питання про цілісність та єдність людської свідомості.

Дослідження перекладацьких трансформацій лакун, міжмовної асиметрії суттєво допоможе встановити відповідності та розбіжності в системах мов, наблизити нас до розуміння суті того непомітного, що розкривається при перекладі, і робить ще один крок до пізнання таємниць іншої мови, іншої культури у порівнянні з рідною.

У мовознавстві другої половини XX століття одне з провідних місць відводиться вивченню взаємозв'язку мови і культури. Це зумовлено як постійним розширенням діалогу і взаємодії між різними національними культурами, так і тим фактом, що у вказаний період у лінгвістичних дослідженнях комунікативний підхід починає переважати.

Найбільш істотні особливості мови і тим більше культури розкриваються при зіставленні мов, і, звичайно, культур. При зіставленні мов, національно-культурні відмінності спостерігаються на всіх рівнях, але особливо яскраво на лексичному, у фразеологізмах, тому центром уваги виступають, перш за все, лексика і фразеологія [6, с. 4]. При зіставленні мов, відзначає Р.Д. Томахін, виділяються елементи, що співпадають і ті, що не співпадають. «Чим самобутніші мови, що порівнюються, чим менше в їхній історії було культурних контактів, тим менше у них спільного, тим більше різняться вони в цілому і поелементно» [6, с. 5].

До елементів, що не співпадають або елементів, які не мають еквівалентів в інших мовах, відноситься, перш за все, безеквівалентна лексика. Саме цей пласт лексики, що містить слова, зміст котрих неможливо зіставити з якими-небудь іншомовними лексичними поняттями, відіграє особливу роль в уявленні про іншокультурний ареал. Найчастіше саме безеквівалентна лексика запозичується з мови в мову. Кожна національно-культурна спільність вносить в свою мову значну кількість запозичених слів, причому без одночасного запозичення відповідних предметів і явищ.

У сучасній лінгвістиці, лінгвістичній теорії перекладу, етнолінгвістиці, етнопсихолінгвістиці, теорії міжкультурної комунікації розбіжності, неспівпадання в мовах і культурах описуються авторами різними термінами. Так, слова, що позначають поняття, предмети, явища, що є типовими лише для певного мовного колективу і не мають аналогів в іншій мові, визначаються термінами: «безеквівалентна лексика» (Л.С. Бархударов, Е.М. Верещагін, В.Г. Костомаров), «реалії», «екзотизми» (С. Влахов, С. Флорін), «ксеноніми» (В.В. Кабакчи), «логепістеми» (Е.Ю. Прохоров).

Існують й інші терміни для позначення розбіжностей у міжкультурній комунікації – «лакуна» (у англомовній літературі відома як «gap»): «випадкові пропуски в мовних моделях» («random holes in speech patterns»), етноейдеми, лінгвокультуреми, етнолінгвокультуреми. Термін «лакуна» був уведений у вітчизняну лінгвістику Ю.С. Степановим, який називав їх також «прогалинами», «білими плямами» в семантичній картині мови [4, с. 120].

Саме такі мовні одиниці складають національно-культурний зміст тексту вихідної мови і є трудністю етносемантичного рівня, яку реципієнтові доводиться долати в міжкультурній комунікації. При цьому завдання полягає в збереженні і передачі етнокультурної своєрідності для досягнення адекватного перекладу (користуючись перекладацькою термінологією).

Лексика будь-якої мови вирізняється тим, що кожне слово та відповідно кожне поняття займають у ній певне місце, окреслене відношеннями з іншими словами та поняттями. Сам характер виокремлювання конкретних ланок реального світу, їх групування, а також передачі засобами іншої мови залежить від наявності у мові відповідних назв. З огляду на це у процесі перекладу з однієї мови на іншу природно та закономірно виникає досить цікава проблема – проблема реалій-лакун, адже умови соціально-політичного, суспільно-економічного, культурного життя народу, його світобачення, психологія, традиції зумовлюють виникнення понять, принципово відмінних у носіїв різних мов. Відповідно, в інших мовах не буде словникових еквівалентів для їхньої передачі. Відсутність еквіваленту в словниковому складі іншої мови свідчить про наявність лексичної «лакуни».

Саме реалії, на думку науковців, є найближчими до лакун [1, с. 53] і, відповідно, відносяться до безеквівалентної лексики, що характеризується яскраво вираженою етнокультурною специфікою. У лінгвокраїнознавчій літературі реалію розуміють: 1) як предмет, поняття, явище, характерне для історії, культури, побуту, устрою того чи іншого народу, країни, що не зустрічаються в інших народів; 2) як слово, що позначає такий предмет, поняття або явище.

Вирази, які не мають прямого відповідника в іншій мові, називаються лакунами (з лат. – заглиблення). Лакуни можуть призвести до найбільших проблем в процесі міжкультурної комунікації, оскільки вони, як правило, не сприймаються носіями іншої культури.

З точки зору З.Д. Попової й Й.А. Стерніна, лакуна – це відсутність лексичної одиниці в одній мові за її наявності в іншій. Ці автори підкреслюють, що головною особливістю лакун є те, що вони виникають у процесі спілкування, в процесі контакту двох культур [3].

В.Л. Муравйов розглядає лакунарність у більш вузькому значенні та називає лакунами власне лакунарні одиниці. Він, зокрема, пише: «Будемо вважати лакунами лише ті іншомовні слова (сталі вирази), які виражають поняття, незакріплені в мовній формі даної мови та для передачі яких потрібні більш-менш просторові перифрази – вільні словосполучення, утворені на рівні мови» [2, с. 10].

Сучасна теорія лакунарності представлена в основному дослідженням міжмовних лакун. Як зазначає Й.А. Стернін, «у кожній мові існує велика кількість міжмовних лакун, тобто пустих, незаповнених місць в лексико-фразеологічній

системі мови, хоча у ній можуть бути присутніми близькі за значенням лексеми» [5, с. 5].

На наявність «лакун» або «антислів» у французькій мові при порівнянні з російською вказує Ю.С. Степанов: «Порівняльний опис норм двох мов відкриває у кожній мові словесні «прогалини», «білі плями» на семантичному рівні мови, непомітні з середини для людини, яка володіє лише однією мовою» [4, с. 120]. На його думку всі випадки виявлення безеквівалентної лексики також можна розглядати як лакуни.

Висновки і пропозиції. У вітчизняній лінгвістиці розбіжність у мовах та у відповідних аспектах культури позначається за допомогою поняття «лакуна». Лакуни, власне кажучи, є терміном для позначення того, що є в одній локальній культурі і чого немає в іншій або, інакше кажучи, прогалини у лексиці мови, які можна пояснити соціально-культурними причинами.

Хоча термін «лакуна» вживається лише у тих випадках, коли йдеться про відсутність якогось поняття у мові перекладу, не слід відносити всі лакуни до безеквівалентної лексики. Найближчими до лакун можна вважати реалії, оскільки вони позначають поняття, відсутні в мові перекладу. Реалії як предмети матеріальної та духовної культури відображають спосіб життя та спосіб мислення конкретного суспільства і не мають аналогів в іншій культурі, в мові якої відсутні і лексичні одиниці, що позначають невідомі культурні концепти.

Перспективами подальшого дослідження може стати відтворення семантико-стилістичних функцій культурологічних лакун.

Список літератури:

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.К. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.
2. Муравьев В.Л. Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков). – Владимир, 1975. – 267 с.
3. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж, 2003. – 60 с.
4. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – 2-е изд., перераб. – М., 1965. – 304 с.
5. Стернин И.А. Очерк американского коммуникативного поведения. – Воронеж, 2001. – 206 с.
6. Томахин Г.Д. Реалии-американизмы. – М.: Высшая школа, 1988. – 239 с.

Финчук Г.В.
Ровенский государственный базовый медицинский колледж
Скребкова М.А.
Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМЫ ЛАКУНАРНОСТИ В ПРОЦЕССЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы перевода семантических лакун в процессе межкультурной коммуникации, вопросы изучения взаимосвязи языка и культуры во второй половине XX века, определена сущность проблемы лакунарности в научных работах ученых-лингвистов. Исследованы механизмы восприятия инокультурных текстов и факторов, способных продуцировать «лакуны». Рассматривается необходимость воспроизводства семантико-стилистических функций культурологических лакун. В статье рассмотрено проблематику исследований ученых в определение терминологии для обозначения различий в межкультурной коммуникации. Определены основные аспекты современной теории лакунарности в исследовании речевых лакун.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, лакуна, теория лакунарности, неэквивалентная лексика, семантико-стилистические функции.

Finchuk H.V.
Rivne State Basic Medical College
Skrebkova M.A.
Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities

THE LEXICAL AND SEMANTIC ASPECT OF THE PROBLEMS OF LACUNARITY IN THE INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESS

Summary
The article deals with the problems of translation of semantic lacunae in the process of intercultural communication, the problem of study of language and culture interconnection in the second half of the XX century. The essence of the problem of lacunarity in the scientific developments of linguists is defined. The mechanisms of the foreign cultural text and factors capable to product "lacunae" are examined. The authors consider the necessity to reproduce the semantic-stylistic functions of culturological lacunae. This article raises the issue of scientific studies in definition of terminology to denote discrepancies in intercultural communication. The main aspects of the modern theory of lacunarity in study of interlingual lacunae are determined.

Keywords: intercultural communication, lacuna, theory of lacunarity, nonequivalent vocabulary, semantic-stylistic functions.

УДК 81'373.48

ФАКТОРЫ УСПЕШНОСТИ ИНТЕРНЕТ-МЕМОВ

Храбан Т.Е.
Военный институт телекоммуникаций и информатизации

В статье доказано, что паралингвистический фактор популярности интернет-мемов базируется на успешной передаче эмоционального состояния от человека к человеку. Обосновано, что выбор знаковых систем мемов (вербальных и визуальных) и лингвистических конструкций осуществляется с целью построения сообщений, обладающих повышенной способностью воздействовать на сознание субъекта путем метода психологического заражения.
Ключевые слова: интернет-коммуникация, интернет-мемы, эмоциональная сфера человека, психологическое заражение.

Постановка проблемы. Процесс формирования социального пространства интернета стал важной предпосылкой для появления новых форм коммуникативной интеракции индивидов и создания интернет-сообществ. Реализация определенной идеи в рамках виртуальных сообществ, для которых характерны такие явления, как многообразие форм и диффузия различных явлений, приводит к тому, что они стают ареной идеологических и социально-психологических конфликтов. Количественные параметры таких конфликтов характеризуются глобальными масштабами и нередко перерастают в кибервойны, которые выливаются во «всеохватывающую борьбу в области экономики, политики и культуры» [1]. J. Giesea считает, что в понятие *кибервойна* необходимо включить меметическую войну, информационные и психологические битвы, которые ведутся в интернете [2]. На протяжении последних десяти лет наметились тенденции к стиранию границ между миром и войной, войны уже не объявляются официально и больше не следуют установленным правилам, а акцент в стандартах ведения войны сместился от использования кинетической силы истребления к нелетальным способам психологического подавления противника. Использование агрессивной тактики коммуникации, интернет-мемов и троллинга, по мнению J. Giesea, является необходимой, недорогой и простой практикой противостояния в виртуальном пространстве, партизанской модификацией информационных операций, адаптированных под социальные медиа. Меметические войны стают не просто тактико-оперативным инструментом, а формой стратегической информационной войны [2]. Таким образом, исследование интернет-мемов становится актуальным, учитывая необходимость противостояния угрозе одной из составляющих общей информационной безопасности Украины – информационно-психологической.

Анализ исследований. Изучение интернет-мемов происходило на пересечении ведущих направлений современной науки – культурологии, дискурсологии, интернет-лингвистики, когнитивистики, психологии, социологии, что обусловило обращение к научным трудам В. Воротынского, М. Громовой, С. Канашиной, Г. Почепцова, Ю. Щуриной, C. Bauckhage, J. Berger, A. Chesterman, P. Davison, R. Dawkins, R. Finkelstein, R. Guadagno, D. Johnson, K. Milkman, S. Murphy, B. Okdie, D. Rempala и других.

Цель статьи – определить факторы успешности интернет-мемов. Эта цель конкретизуется в заданиях: 1) доказать, что паралингвистический фактор популярности интернет-мемов базируется на успешной передаче эмоционального состояния от человека к человеку; 2) обосновать, что выбор знаковых систем мемов (вербальных и визуальных) и лингвистических конструкций осуществляется с целью построения сообщений, обладающих повышенной способностью воздействовать на сознание субъекта путем метода психологического заражения.

Материалом статьи послужили меми, которые размещены в Facebook на страницах интернет-групп «За Україну», «Mova», «Україна – моя Батьківщина», «Диалог.UA», «Збройні сили України», «Брутальна війна», «Україна понад усе», «Бо ми – хунта», «Порву за Україну», «ВАТА ШОУ».

Изложение основного материала. В настоящее время существуют различные подходы к определению понятия *мем*: биологический, социокультурный, когнитивный, психологичный, прагматичный. Объяснить причину популярности того или иного мема представляется возможным, по нашему мнению, обратившись к дефиниции мема, которое было предложено R. Dawkins в 1976 году [3]. Ученый выдвинул идею, согласно которой существует единицы передачи культуры – мемы, которые, так же, как гены распространяются в генофонде, распространяются в мемофонде (meme pool), передаваясь из сознания в сознание благодаря процессу, который в широком смысле можно назвать подражанием. Мемы описываются как самовоспроизводящиеся психические структуры, неосязаемые сущности, передача которых осуществляется через различные каналы (нарративы, действия, музыку, граффити, буклеты, телевизионные передачи, подражание и т. п.). Следовательно, они рассматриваются как основа построения иллюстративной модели социального и культурного поведения, в которой акцентируются проблемы генерации, апперцепции, передачи, репликации и повторной передачи мемов. Центральным понятием в аналогии мема-гена является репликация. Мем-репликатор сначала копируется из первоначальной матрицы, а затем в следующем событии репликации он используется как сама матрица, из которой создается новая копия, которая снова будет функционировать как матрица в следующем событии. Среда контрафак-

ции мема влияет на его жизненный цикл [4]. Рассматривая религиозные представления людей как «паразитов разума», R. Dawkins говорит о мемах как о «вирусах разума» [3]. Эта идея существования ментальных вирусов в дальнейшем была развита другими учеными, в частности, R. Brodie в его книге «Вирус разума» [5]. Перенос биологической метафоры на психическую деятельность человека дает нужные подсказки для толкования популярности мемов, которое основывается на использовании особенностей устройства и функционирования знаковых систем мемов (вербальных и паравербальных) с целью построения сообщений, обладающих повышенной способностью для осуществления психического воздействия на сознание путем метода заражения. Заражение базируется на передаче эмоционального состояния от человека к человеку, то есть это особенный способ психологического воздействия на личность в процессе интеракции, которое реализуется через эмоциональную сферу человека, а не через сознание и интеллект. Благодаря стремительному росту числа пользователей, интернет-коммуникация является благоприятной средой именно для такого типа психологического воздействия, поскольку заражение возникает, прежде всего, в ситуациях значительной концентрации людей (в церквях, концертных залах, на стадионах, митингах и т. д.) и характеризуется стихийностью. При этом сила эмоций, которые создают психологический фон заражения, прямо пропорциональна величине аудитории. В сети существуют условия для «реакции заражения», которая триггерируется в случаях, когда эмоциональное состояние пользователей усиливается путем многократного «отражения» по моделям обычной цепной реакции – возникает эмоциональное кружение, т.е. передача эмоционального состояния на психофизиологическом уровне контакта между субъектами [6, с. 216]. Фоновыми факторами «реакции заражения» являются: доминирование у окружающих одного и того же состояния, непосредственный психологический контакт их с адресатом, харизматичность инициатора, однородность группы адресатов [6, с. 216]. Кроме того, справляться с информационной перегруженностью в интернете становится всё труднее: «подавляющее большинство граждан не желает тратить ни душевные и умственные силы, ни время на то, чтобы просто усомниться в сообщениях. Во многом это происходит потому, что пассивно окунуться в поток информации гораздо легче, чем критически перерабатывать каждый сигнал» [7, с. 23], пользователь сети все больше ориентируются на «установление эмоциональных контактов с другими, на соответствие им…. При таком подходе, по мнению ряда ученых, формируется взгляд на «Я» как личность зависящую, неотличимую от других» [8, с. 18-19].

В данном контексте следует также отметить значение конструктивного действия психологического заражения для активизации процесса создания интернет-сообществ. Направленное на отдельного субъекта, психологическое заражение способствует его интеграции в группу и модификации поведения в соответствии с групповыми нормами: «психологическое заражение, направленное на группу, связано с достижением в основном двух целей: во-первых, еще большего усиления групповой сплоченности; во-вторых, формирования однородного мнения в группе в условиях выбора» [6, с. 201]. Так, заражение стремлением до самоиндентификации можно наблюдать в украинском секторе интернета: коммуникативная цель участников групп «За Україну», «Mova», «Україна – моя Батьківщина», «Диалог.UA», «Збройні сили України», «Брутальна війна», «Україна понад усе», «Бо ми – хунта», «Порву за Україну», «ВАТА ШОУ», которая сформулирована администраторами – *Наша спільнота відкрита для всіх, хто відданий і любить вільну, незалежну, об'єднану, багатонаціональну Україну… Підтримуються люди з дотриманням українських цінностей і свіжим поглядом на стан подій в Україні; Написать пост и не упомянуть Украину – это заявка на бан; Україні не потрібні співчуття – Україні потрібні патріоти!*

Таким образом, причину популярности мемов, прежде всего, следует искать в непроизвольной склонности человека к определенным психическим состояниям, когда процесс передачи эмоционального состояния от одного субъекта к другому происходит на бессознательном уровне. Влияние механизма психического заражения на степень популярности интернет-мемов требует от их создателей выбора соответствующих лингвистических конструкций, обладающих большой силой эмоционального заряда.

Одним из эффективных конструкций передачи позитивного эмоционального состояния является юмор в своих различных формах: ирония, пародия, сатира, шутка, анекдот, каламбур. Обосновывая положение о юморе как о механизме психического заражения, следует упомянуть, что в классической психологии юмор считается эмоцией. И. Домбровская отмечает, что изначально юмор выступал как особый вид психического отражения, интегрирующий эмоции и образ, биологическое и культурное. В ходе эволюции юмор дорастает до ценности. Но, даже существуя на уровне ценности, юмор не теряет исходную эмоциональность [9]. Для интернет-мемов характерными являются комические малоформатные тексты – анекдот и шутка. Структурно-композиционное строение, а также содержательные характеристики у данных текстов совпадают. Отличительной особенностью является сфера их функционирования: шутка представляет собой микротекст, функционирующий в макротексте и не существующий вне него; анекдот может функционировать как в рамках макротекста, так и независимо от него.

Для создания комического эффекта в интернет-мемах, вербальная составная которых – шутка или анекдот, наиболее используемым является каламбур, в основе которого лежит комическое использование омонимии, паронимии или полисемии: *Украинские филологи выяснили, что мусульманское приветствие «Ассалам алейкум» на самом деле является слегка искаженным украинским: «А с салом, налей, кум!»; Статус: «В активному пошуку»* (визуальная составляющая – женщина-военнослужащая, ведущая наблюдение с помощью бинокля); *Українські жінки такі – гарні і з запалом; Золоту табличку «Ревізор» отримує ресторан «Сєпар» в Донецьку! Кухня – реальна бомба!* (рис. 1).

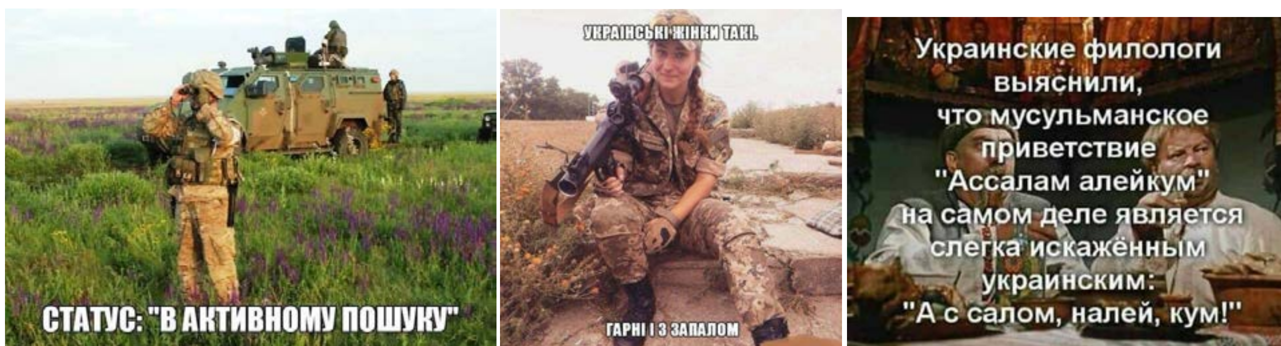

Рис. 1. Каламбур в интернет-мемах

Для создания комического эффекта также используется смешение стилей «совмещение планов»; намёк или точно наведенная цепь ассоциаций; доведение до абсурда; остроумие нелепости; ложное противопоставление; ложное усиление; повторение; двойное истолкование; метафора; сравнение; парадокс и другие приемы комического (рис. 2).

Прием неожиданности характеризуется тем, что он внезапно проявляется в любой точке сюжетной линии и изображает нестандартные ситуации или точки зрения на нее: *Если Вы вдруг обнаружили, что вокруг одни бандеровцы и фашисты, не волнуйтесь! Не делая резких движений, осторожно выключите российский канал!* В приведенном примере эффект комического автор реализует путем создания физического ощущения присутствия рядом опасности в виде реальных людей, а затем соотносит ответную реакцию, которая является типичной при реагировании на опасность, исходящую от живых существ *(Не делая резких движений, осторожно)* с неодушевленной природой источника угрозы *(российский канал)*.

Автор интернет-мема прибегает к приему гротеска в следующем примере: *Старий бандеровець плаче на могилі сина: «Чи я тебе, синку, не народив? Чи ж я тебе не зростив? Чи ж я тебе в інститут не спорядив? А ти приїхав – і що мені сказав? «Здравствуйте, папа!»*. В этом фрагменте автор эксплуатирует дуалистическое отношение к феномену экстремизма: с одной стороны, он вызывает понимание и сочувствие, а с другой – неприятие и осуждение. Несоответствие логически необъяснимого поведенческого акта, характеризующегося приверженностью субъекта к крайним взглядам и действиям (убийство сына), со степенью вины (приветствие на русском языке) создает эффект комического.

Намёк или точно наведенная цепь ассоциаций как прием комического эффекта срабатывает в вербальной составной интернет-мема, в котором визуальный компонент представляет телефонный диалог канцлера Германии А. Меркель и президента России В. Путина: *«Я медленно снимаю с тебя санкции» – «Я чувствую, как рубль поднимается вверх»*. Здесь автор использует эротически окрашенные ассоциации с виртуальным сексом (*медленно снимаю*), во время которого субъект может полностью отдаться своим фантазиям (*рубль поднимается вверх*).

Прием несоответствия используется в интернет-меме, визуальный элемент которого демонстрирует диалог медвежонка и ежика (аллюзия

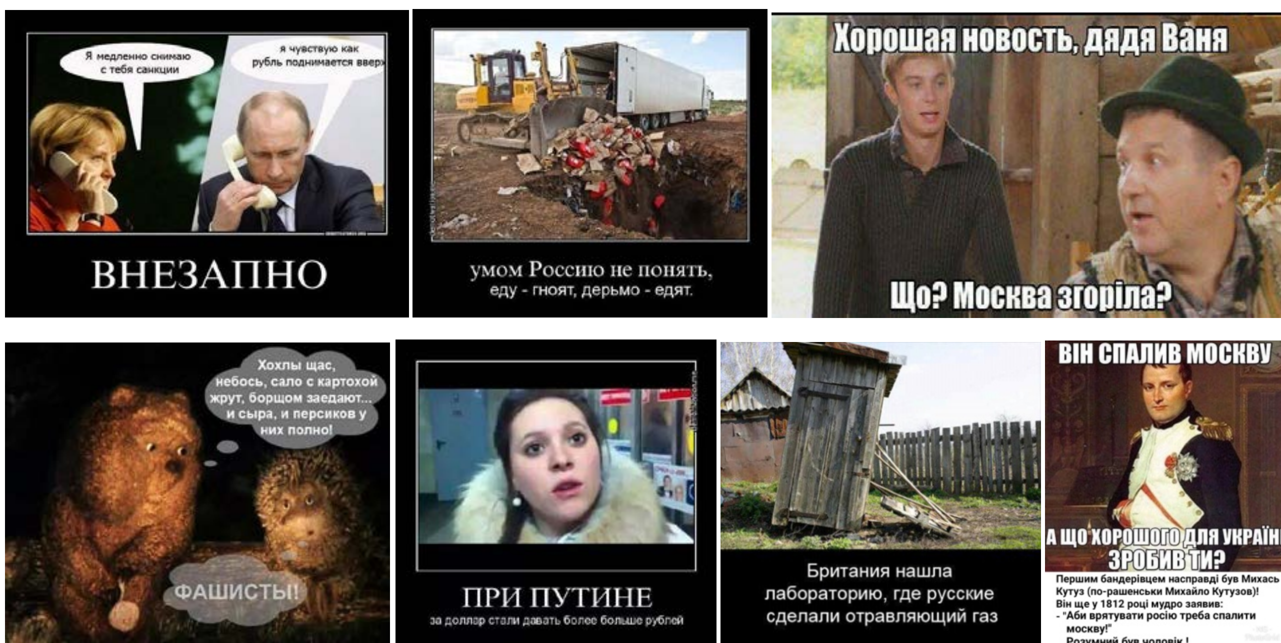

Рис. 2. Использование приемов комического эффекта

на мультфильм «Ежик в тумане»): *«Хохлы щас, небось, сало с картохой жрут, борщом заедают… И сыра, и персиков у них полно!» – Фашисты!»*. В представленном фрагменте несоответствие затрагивает понятийный языковой уровень – комический эффект инспирируется несообразностью семантического компонента `изобилие еды` с понятием *фашист*.

Стилизация как прием комического ярче всего проявляется в анекдотах (шутках), где обыгрывается акцент, национальные черты характера, колорит, нравы: *Мої друзі підаріли обісцяння: «Криза минет папізже»; Не трєба скігліті – треба брати лапату і гадувати сім'ю; «Опіздав» ілі «запіздівся»?*

Повторение реализует комический эффект в таком примере: *Только назвал каких-то абстрактных дебилов дебилами, а все дебилы уже всполошились и обиделись*.

Основной структурной особенностью приема контраста является противопоставление. Во время российско-украинского конфликта создатели интернет-мемов часто используют данный прием с прагматической целью – создание оппозиции «свой» – «чужой»: *В Украине – безвиз и автокефалия. В России – безвылаз и ватокошмария; «Если вы дадите автокефалию Украине, то мы переходим в ислам» – пригрозила Москва*. Лексические средства с эмоциональной коннотацией (*безвылаз, ватокошмария*) выполняют субъективно-оценочную функцию в реализации контраста.

Явление лингвистического абсурда, используемое для создания комического эффекта в интернет-мемах, мы рассматриваем «как особый вид языковых девиаций, которое может быть определено как неконвенциональное номинативное создание языковых конструкций, состоящих из прагматически значимых единиц, свидетельствующих о нестандартной концептуализации и категоризации адресантом явлений объективной действительности» [10, с. 5]. Необычная, аномальная форма конструкций служит привлечению внимания: *Шла корова в тапках, выменем качая, языком шершавым слёзы утирая: мальчика распяли, снегирей забили, повезло лишь бабке – удовлетворили*. Основными способами выражения комического абсурда в приведенном примере являются категории реальности/ирреальности (*корова в тапках*) и шутливое переворачивание общепринятых норм и ценностей. В основе интерпретации интернет-мема лежат фоновые знания реципиента, а также эксплицитные подсказки про фейковые сюжеты о распятом в Славянске мальчике, съеденных снегирях, изнасилованных бабушках. Бессмысленный, с первого взгляда, текст выступает как обвинение в распространении заведомо ложной информации благодаря тому, что автор ставит эти события в один ряд со сказочной коровой в тапках. Таким образом, абсурдная субстанция становится смыслопорождающей единицей.

Физические отклонения от нормы особо ярко выражаются в так называемом черном юморе, который, по мнению А. Лаврентьева, «обретает некие специфические черты, которые вызывают не только смех, но придают ему определенные идейно-эстетические функции» [11, с. 6]: *«Як вступити в вашу організацію?» – «Треба вбити 8 москалів і одного кота.» – «А кота за що?» – «Ви прийняті!»*.

Для запуска механизма психологического заражения эмоциями гордости, благодарности, восхищения, гнева, презрения, возмущения и других, создатели интернет-мемов широко используют лексические средства (эмотивную и эмоционально-окрашенную лексику, сленг, табуированную лексику), в значении которых имеется эмоциональная составляющая (рис. 3).

Вербальный компонент интернет-мемов может включать слова, называющие эмоции (*Хай мати не побачить смерті сина, хай дівчина не плаче за коханим, хай батько виростить дитину, хай прийде мир на нашу Україну!*); лексику со значением эмоционального отношения к человеку, ситуации, действию или поступку (*Найкращі з кращих падають від куль, грудьми своїми землю прикривають. Сумним набатом в селах і містах звучать слова: «Герої не вмирають!»*); лексику со значением эмоциональной характеризации (*Самый страшный фашизм 21 века – рашизм!; Ватник! Заблудился в Украине? Вали домой!*); лексику со значением эмоционального воздействия (*Доки ми разом – нас не перемогти! Українцю, тепер мало любити свою країну – за неї треба боротися!; Дякую Богу, що я – не москаль! Дякуйте москалі, що я – не Бог!; Горить у пеклі ті, хто ненавидить Україну та український народ!*).

Психологическое заражение в интернет-мемах часто обеспечивается через визуальные образы. Стремление создателей интернет-мемов к символике, отличительным знакам В. Петрик аргументирует тем, что «подсознание человека содержит определенный (присущ нации, пола, региона и т. д.) архетип (символы все воспринимают эмоционально одинаково положительно или отрицательно)»

Рис. 3. Выбор слов и эквивалентных им сочетаний как эмоциональной составляющей интернет-мемов

Рис. 4. Украинский военный с ребенком на руках

[12]. Использование символов приобретает особое значение в интернет-коммуникации ввиду его идентификационной значимости для интернет-сообществ и групп: «Символ – это собственная форма существования не только результатов, но и самого процесса идентификационной деятельности и ее смысловых основ. Отсюда тип этнической культуры – это цепь от жизненного смысла к его воплощению в действие. Поэтому одно и то же действие можно интерпретировать по принципам этики только в соответствии с контекстом определенной культуры» [13, с. 239]. Нельзя не отметить часто встречающийся визуальный компонент интернет-мема, который вызывает сильные эмоции, – украинский военный с ребенком на руках (рис. 4).

Воин с ребенком на руках – это тот конкурентоспособный мем, который послужил скульптору Е. Вучетичу идеей для его гениального решения памятника воину-освободителю в Трептов-парке Берлина – отлитая из бронзы фигура солдата, который в одной руке держит ребенка, спасенного в бою, а другой рассекает мечом фашистскую свастику. И в старых путеводителях, и на современных туристических сайтах – это памятник солдату-освободителю, простому человеку, который пришел в Европу с миром: *…Но тогда, в Берлине, под обстрелом, полз боец, и телом заслоня, девочку в коротком платье белом осторожно вынес из огня… Он стоит, как символ нашей славы, как маяк, светящийся во мгле. Это он, солдат моей державы, охраняет мир на всей земле*.

Выводы. Эффективное использование создателем интернет-мемов механизма психического заражения требует от их создателей выбора соответствующих лингвистических конструкций, обладающих большой силой эмоционального заряда. Результативными механизмами передачи эмоционального состояния являются юмор в своих различных формах: ирония, пародия, сатира, шутка, анекдот, каламбур; лексические средства (эмотивная и эмоционально-окрашенная лексика, сленг, табуированная лексика); использование в визуальной составляющей интернет-мемов символики, отличительных знаков, архетипов. **Перспективой дальнейшего исследования** считаем изучения коммуникативных стратегий и тактик, которые используют создатели интернет-мемов.

Список литературы:

1. Scott J. Information Warfare: The meme is the embryo of the narrative illusion. Publisher: Independently published. 2018. 160 p.
2. Giesea J. Hacking Hearts and Minds: How Memetic Warfare is Transforming Cyberwar. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/b3eb9d_c4eaab8cf2df 4d068a33 457d53774666.pdf.
3. Dawkins R. The Selfish Meme. Oxford: Oxford University Press. 1989. 353 p.
4. Al-Fedaghi S. Computer Science Approach to Information-Like Artifacts as Exemplified by Memes. (IJACSA) International Journal of Advanced Computer Science and Applications. 2015. Vol. 6. No. 10. P. 233-240.
5. Brodie R. Virus of the mind. The new science of the meme. London, 2009. 189 p.
6. Полонников А., Шейнов В.П. Манипулирование сознанием. Минск: Харвест. 2010. 768 с.
7. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. М.: Эксмо, 2005. 832 с.
8. Рюмшина Л.И. Манипулятивные приемы в рекламе. М.: МарТ, 2004. 240 с.
9. Домбровская И.С. Юмор в контексте развития. Montreal: Accent Graphics Communications. 2014. URL: https://psy.su/mod_files/additions _1/fle_file_additions_1_3060.pdf.
10. Урсул Н.В. Лингвистический абсурд как явление вторичной номинации в современном английском языке : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург. 2013. 19 с.
11. Лаврентьев А.И. “Черный юмор” в американском романе 1950-1970-х гг. : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.01.03. Ижевск, 2004. 19 с.
12. Петрик В.М. Сугестивні технології маніпулятивного впливу. URL: http://westudents.com.ua/glavy/81410-36-osnovn-priyomineyrolngvstichnogo programuvannya.html.
13. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К.: НІСД. 2011. 336 с.

Храбан Т.Є.
Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації

ФАКТОРИ УСПІШНОСТІ ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ

Анотація
У статті доведено, що паралінгвістичний фактор популярності інтернет-мемів базується на успішної передачі емоційного стану від людини до людини. Обґрунтовано, що вибір знакових систем мемів (вербальних й візуальних) і лінгвістичних конструкцій здійснюється з метою побудови повідомлень, що володіють підвищеною здатністю впливати на свідомість суб'єкта шляхом методу психологічного зараження.
Ключові слова: інтернет-комунікація, інтернет-меми, емоційна сфера людини, психологічне зараження.

Khraban T.E.
Military Institute of Telecommunications and Informatization

FACTORS OF INTERNET MEMES' SUCCESS

Summary
The article proves that the paralinguistic factor of Internet memes' success is based on the emotional state transference from person to person. It is substantiated that the choice of sign systems of memes (verbal and visual) and linguistic constructions are taken with the purpose of constructing messages possessing an increased ability to influence the consciousness through the method of psychological infection.
Keywords: Internet communication, Internet memes, emotional sphere, psychological contamination.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.091.12.011.3-051:159.9:005.963.5

АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ З ПОЗИЦІЙ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлені актуальні завдання підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ із позицій компетентнісного підходу. Здійснений огляд наукових публікацій за темою дослідження, встановлені погляди вітчизняних і зарубіжних науковців на проблему, що перебуває у центрі розгляду. З'ясовані основні труднощі, що виникають при впровадженні компетентнісного підходу до підготовки фахівців у сучасних умовах. Висвітлені основні завдання підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ з позицій компетентнісного підходу. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: компетентнісний підхід, актуальні завдання, підготовка майбутніх фахових психологів, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Підготовка фахівців у ВНЗ в даний час вимагає використання адекватних підходів, які відповідають як запитам наявних реалій, так і вимогам світової теорії та практики. У даний час значне розповсюдження отримали надбання педагогічної науки та практики розвинених країн світу, що активно впроваджуються у вітчизняну систему освіти. Передусім, це компетентнісний підхід, що відкриває нові можливості у подоланні затяжної кризи, в якій перебуває наша освітня галузь. За визнанням науковців, саме у впровадженні й успішній адаптації сучасного світового досвіду у сфері підготовки фахівців криється можливість подолання вад вітчизняної освіти, вищої зокрема. Дана обставина вимагає з'ясування актуальних завдань, що постають при підготовці фахівців у ВНЗ, при застосуванні компетентнісного підходу в сучасних умовах, зокрема, при організацій виховання та навчання майбутніх фахових психологів.

Мета роботи: висвітлити актуальні завдання підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ із позицій компетентнісного підходу.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за темою дослідження;
– з'ясувати особливості впровадження компетентнісного підходу до підготовки фахівців у сучасних умовах;
– висвітлити основні завдання підготовки майбутніх фахових психологів у ВНЗ з позицій компетентнісного підходу;
– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом науковці доволі часто звертаються до розгляду питань, що стосуються застосування компетентнісного підходу до вирішення завдань вітчизняної освіти; в результаті здійснення огляду літературних джерел виявлено чимало наукових публікацій на дану тему.

З них варто відзначити, зокрема, ті, в яких розглядаються різні аспекти проблеми підготовки фахівців у сучасних умовах: М.С. Барчія [2], В.А. Березіної [3], Т.В. Комара [17], Т.В. Кота [18], К.В. Ткаченко [28], О.Р. Ткачишиної [29] й ін.

Заслуговують уваги також публікації, що стосуються впровадження компетентнісного підходу: Є.В. Кузнецової [20], А.В. Марчука [22], І.М. Матійків [23], О.М. Митки [24], В.Д. Онищенко [26], та власне дослідження [8] й ін.

Важливо відзначити також праці з різних аспектів формування особистісної готовності майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності: С.І. Білозерської [4], В.В. Вишньовського [7], І.С. Гавриляка [11], Л.М. Греня [12], Т.Є. Гурої [13], І.С. Литвиненко [21] й ін.

З огляду на необхідність вирішення поставлених завдань, становлять інтерес публікації, що стосуються впровадження сучасних технологій і методів навчання: М.О. Антонця [1], Г.М. Брославської [5], О.А. Низовця-Кропти [25], О.Г. Романовського [27], а також публікації результатів власних досліджень [9; 10] й ін.

Не менш важливими видаються праці, присв'ячені налагодженню самостійної, зокрема, позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності: В. Буряка [6], О.А. Деміної [14], І.В. Ендебері [15], О.М. Затворнюк [16], Н.Б. Кравця [19] й ін.

Одержана в результаті здійсненого огляду інформація використана при проведенні власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи викладене, необхідно з'ясувати основні завдання, що виникають у ході налагодження процесу підготовки майбутніх фахових психологів при застосуванні компетентнісного підходу. Оскільки при огляді публікацій на дану тему такої інформації виявлено не було, це зумовило необхідність провести власне дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало у з'ясуванні завдань, що потребують вирішення при засто-

суванні компетентнісного підходу до підготовки фахівців у ВНЗ в сучасних умовах, фахових психологів передусім, проте, з певних причин, наражаються на певні труднощі при їхньому вирішенні. Аналітична частина дослідження передбачала збір необхідних даних про проблему, що перебуває у центрі розгляду, в результаті здійснення огляду наукових публікацій за темою дослідження. Емпірична частина передбачала здійснення аналізу, як даних, отриманих у результаті огляду літературних джерел, так і власного досвіду, накопиченого в процесі викладання різних навчальних дисциплін студентам, що навчаються за спеціальністю «Психологія» у Національному університеті «Львівська політехніка». Результати проведеного дослідження, в скороченому вигляді, наведені далі.

Впровадження компетентнісного підходу передбачає оволодіння майбутніми фахівцями з вищою освітою не лише професійними знаннями і вміннями, а сукупністю навичок вищого рівня – фаховими компетенціями, що складають вміст компетентності сучасного професіонала. Це має наслідком те, що набуті під час навчання знання не застарівають протягом тривалого часу, оскільки фахівець у процесі формування набуває здатність постійно адаптуватися до вимог, які постійно змінюються. Відповідно, таким чином підготований спеціаліст не очікує появи сприятливих умов для здійснення діяльності, проведення необхідних реформ, чи певних настанов від керівництва, а сам створює необхідні умови, формує вимоги, ініціює та впроваджує зміни. Без підготовки фахівців такого рівня не можливе ні реформування вітчизняної системи освіти, на інтеграція у сучасний європейський простір, ні вирішення інших актуальних соціальних проблем. Виникає питання: як сформувати необхідний ресурс фахівця, що дозволить досягнути належного рівня професійної компетентності, здатної забезпечити його ефективну фахову діяльність і конкурентоспроможність у сучасних умовах?

На вирішення цієї проблеми спрямовано сучасне реформування освітньої системи, на всіх рівнях; зокрема, воно вирішується через зміни змісту вищої освіти. Відбуваються й інші зміни, що активно впроваджуються у процес підготовки майбутніх фахових психологів, і передбачають впровадження нових підходів, форм та методів викладання, як і пріоритетів у здійсненні психолого-педагогічної взаємодії. Низку таких можливостей розглянуто у попередній публікації на дану тему [8]. Зокрема, було відзначено, що варто звернути особливу увагу на вивчення досвіду застосування компетентнісного підходу, який був розроблений і впроваджений за кордоном. Передусім заслуговують висвітлення особливості проведення навчальних занять, на яких здійснюється інтерактивна взаємодія учасників навчально-виховного процесу, в ході якої відбувається формування професійної компетентності майбутніх фахівців. За рахунок невеликої кількості студентів на занятті практично реалізується індивідулізація процесу навчання, створені умови, коли викладач має змогу приділити достатньо уваги кожному з присутніх, і орієнтується не на пасивного "середньостатистичного" індивіда, а на кожну конкретну творчу індивідуальність. За такого підходу до організації навчального процесу студенти не тільки вивчають матеріал, але й вчаться мислити, самостійно вирішувати проблеми. Перехід на якісно новий рівень освіти здатний забезпечити вищу якість підготовки фахівців у ВНЗ.

До наступного з важливих завдань слід віднести подальший перехід на застосування у навчальному процесі методів інтерактивного навчання. На противагу застарілим підходам, коли викладач був центральною фігурою навчального процесу і фактично єдиним носієм, причому "абсолютно достовірних" знань, тепер виклад матеріалу дедалі більше нагадує творчу дискусію, з максимальним задіянням потенціалу тих, хто навчаються. У такому випадку вони не просто переймають якусь інформацію, а активно включаються у процес генерування нового знання. Саме використання такого підходу максимально відповідає формуванню сучасного, компетентного і конкурентоспроможного фахівця.

Заслуговує ретельної уваги сучасна специфіка проведення лекцій, де на занятті викладач працює з невеликою групою, причому відбувається не ознайомлення з новим матеріалом, оскільки присутнім він вже відомий, а його обговорення, уточнення, висловлення свого ставлення, розгляд інших підходів до висвітлення теми чи певних питань, обмін думками з певного приводу, генерація нових ідей і т. п. Тобто на лекційному занятті має місце не примітивна і низькоефективна передача знань, а саме інтерактивна взаємодія учасників навчально-виховного процесу, в ході якої відбувається формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Викладач ділиться власним досвідом практичної роботи, наводить приклади застосування знань за темою, що розглядається і т. д. За такого підходу до організації навчального процесу студенти не стільки вивчають матеріал, як вчаться мислити, самостійно вирішувати проблеми. проте, як показав досвід, вирішення цього завдання не можна віднести до легких, з різних причин. Передусім, студенти не готові до такого способу набуття знань, та й далеко не всі викладачі здатні викладати на сучасному рівні; через те, що освоєння сучасних методів вимагає від всіх учасників навчально-виховного процесу значно більше значно більших зусиль, як для підготовки до занять, так і їх проведення.

Впровадження дослідницького підходу. Підготовка фахівців, які володіють сучасними освітніми технологіями, потребує зміни орієнтацій студентів, які бажають здобути певний фах: вони повинні не розраховувати на те, що всі необхідні знання їм буде подано у готовому вигляді, а навчитися самостійно здобувати їх. Відповідно, постає завдання орієнтації тих, хто навчається, на нові освітні технології, зокрема, впровадження дослідницького підходу до здобуття знань. У світлі нових вимог сьогодення постає завдання не вивчати психологію, а займатися нею, оскільки лише в цьому процесі можливе належне її вивчення і засвоєння отриманих знань. Для цього необхідно зробити акцент на практичному застосуванні набутих знань, для кожної з вивчених тем зробити відповідну апробацію. Застосування компетентнісного підходу при вивченні окремих тем з психології розглядалося раніше [10].

Проте, проведення занять із застосуванням дослідницького підходу також наражається на чималі труднощі, аналогічні до попередніх.

Впровадження проблемного підходу. Важливу роль у сучасному процесі підготовки фахівців відіграє подальше впровадження методів проблемного навчання. Відповідно до його вимог, студенти не отримують готових відповідей щодо вирішення наявних проблем, чи конкретних завдань, а шукають рішення самостійно. Це не лише розвиває критичне мислення, але й сприяє формуванню їхньої самостійності та відповідальності. Однак вирішення цього завдання у даний час, зокрема, при організації підготовки майбутніх фахових психологів, також наражається на значні труднощі. Як свідчить накопичений досвід його вирішення, студенти переважно не готові до самостійної роботи над вирішенням проблем. У них для цього не лише надто мало необхідних знань зі спеціальності, але й не достатньо широкий кругозір, низька обізнаність із наявними можливостями, недостатньо розвинене критичне і евристичне мислення тощо.

Налагодження наукової роботи студентів. Задіяння процесу самостійного здобуття знань передбачає залучення студентів до освоєння і проведення науково-дослідної діяльності, що дає їм змогу самостійно знаходити шляхи вирішення нетипових завдань, про які немає інформації в підручниках, а часто і у фаховій літературі. Підготовку студентів до наукової роботи необхідно розпочати з роз'яснення ролі науки у сучасному суспільстві, психології зокрема. Їм потрібно розповісти про те, що на даному етапі розвитку людства наука є тою рушійною силою соціального прогресу, яка зумовлює ефективність практично у всіх сферах людської життєдіяльності, оскільки без наукових досліджень не обходиться ні один з видів діяльності, у будь-якій галузі. Це стосується і професійної діяльності практичних психологів; дана ситуація зумовлює необхідність залучення майбутніх фахівців із психології до наукової роботи ще під час їхнього навчання у ВНЗ. Серед видів наукової діяльності, до яких першочергово залучаються студенти, є виконання ними кваліфікаційних робіт зі спеціальності: курсових, а згодом бакалаврських і магістерських дипломних, які обов'язково повинні містити елементи науковості. Тому, в ході підготовки до їх виконання можна надати необхідні знання, розвинути відповідні вміння, потрібні для виконання наукової роботи.

Студентам, що приступають до виконання наукової роботи, необхідно знати теорію та методологію наукової діяльності, оскільки у процесі оволодіння необхідними навичками виникає низка питань методологічного характеру. Передусім, потенційним молодим науковцям бракує досвіду у використанні методів наукового пізнання, застосування логіки, сучасних технологій, принципів і теоретичних підходів із арсеналу психологічної науки. Крім цього, часто незнання принципів дослідження спричиняє виникнення багатьох проблем і помилок на шляху до здійснення ефективного наукового вивчення проблеми й отримання достовірних даних.

Для вирішення цього завдання необхідним є також детальний аналіз проблеми методологічного підґрунтя наукового дослідження. Будь-яке наукове дослідження опирається на конкретні принципи, ідеї, шляхи та способи пізнання явищ дійсності, а наслідком є одержаний об'єктивний результат. Варто відзначити, що наукове знання не є тим самим, що й побутове, отримане на власному досвіді чи навіть досвіді попередніх поколінь. А тому студенти повинні знати їхні особливості, знаходити між ними відмінності, й оперувати під час підготовки курсової роботи лише достовірними, тобто науковими знаннями.

Далі їх необхідно навчити методам наукового дослідження психологічної реальності. Студенти лише розпочинають дослідження психічних явищ, проте вже повинні вчитися володіти методами наукового дослідження. Окрім оволодіння методами теоретичного пізнання дійсності, вони повинні також опанувати необхідними емпіричними методами дослідження. В результаті закінчена наукова робота студента повинна містити висновки та рекомендації щодо досліджуваної проблеми. Розпочати залучення студентів до наукової роботи можна з підготовки до участі у студентській науково-практичній конференції, для цього потрібно ознайомити їх не лише зі специфікою проведення наукового дослідження, але й написання доповіді, тез доповіді та т. п.

Позааудиторна робота студентів. До наступного з актуальних завдань підготовки професійних психологів у сучасних умовах слід віднести залучення їх до позааудиторної навчальної діяльності. З огляду на це майбутні фахівці повинні цікавитися не лише вивченням навчальних курсів, що викладаються їм згідно з чинними навчальними планами, але й самостійно поглиблювати свої професійні знання. Тому вони повинні регулярно читати ще й додаткову, зокрема, науково-популярну і художню літературу, де розглядаються ті чи інші психологічні проблеми; переглядати аналогічні кінофільми, дивитися телепередачі психологічного спрямування тощо. Дана тема потребує проведення спеціального дослідження і ретельного висвітлення в окремій публікації.

Формування конкурентоспроможності фахових психологів. Не менш важливим завданням підготовки майбутніх фахових психологів слід вважати забезпечення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці. Це зумовлено тим, що навіть за наявності належного рівня фахової компетентності професійні психологи часто не можуть належним чином адаптуватися до наявних суспільних реалій і організувати діяльність в умовах конкуренції, зокрема, через те, що їх не готують до цього у ВНЗ. Це відбувається через те, що реальна практична діяльність психолога суттєво відрізняється як від навчальної, так і від діяльності в звичайних умовах, а скоріше є наближеною до роботи в екстремальних умовах. Для вирішення цього завдання видається доцільним включення у навчальні плани і впровадження відповідного навчального спецкурсу.

Впровадження інноваційних технологій. До наступного з актуальних завдань слід віднести розробку і впровадження навчальних дисциплін, котрі навчають застосуванню комп'ютерних технологій у психології, які повинні містити не лише сукупність знань, необхідних для реалізації взаємодії з різними комп'ютерних технологій

під час навчання у ВНЗ, але й для подальшої роботи практичних психологів за обраним фахом та ін. Причому такі дисципліни повинні надавати знання не лише про сучасний рівень досягнень у комп'ютеризації роботи професійного психолога, і надавати інформацію про сучасні психодіагностичні комплекси і системи широкого та цільового призначення, але й навчати працювати з ними.

Незважаючи на те, що завдання впровадження комп'ютерних технологій у процес підготовки майбутніх фахових психологів ще далеке від завершення, вже сьогодні можна відзначити, що їхнє використання у навчальному процесі змінює характер навчально-пізнавальної діяльності студентів, активізує їхню самостійну роботу з різноманітними технічними засобами навчального призначення. Їхнє застосування змінює підхід до організації навчальних занять, оскільки переорієнтовує функції викладача в ході здійснення педагогічної взаємодії, надає студентам більшої самостійності при вирішенні як навчальних, так і дослідницьких завдань. Разом із цим, змінюється структура, ускладнюються форми реалізації навчальної взаємодії, у т. ч. контроль знань, самостійна робота студентів і консультаційна робота викладачів. Особливості впровадження комп'ютерних технологій у процес підготовки майбутніх фахових психологів розглядалися раніше [9].

Однак, складність вирішення завдання комп'ютеризації як навчального процесу з підготовки майбутніх психологів, так і забезпечення їхньої подальшої практичної діяльності, стосується наявності необхідного програмного забезпечення для діяльності практичного психолога. На даний час можна лише констатувати, що в розпорядженні як практикуючих психологів, так і викладачів психології у ВНЗ є обмаль із необхідних програм, і дана обставина ускладнює процес впровадження комп'ютерних технологій у процес підготовки практичних психологів. Оскільки можливості отримати необхідні програми, різного призначення, не відповідають наявним потребам у них, як і запитам практики, на сьогодні є лише одна реальна можливість її вирішення: створювати необхідні програми самостійно. Пошук можливостей для вирішення цього завдання також вимагає окремого розгляду.

Впровадження тренінгів у навчальний процес. До наступного з актуальних завдань підготовки психологів слід віднести застосування тренінгів особистісного розвитку в процесі їхньої підготовки, що дозволяє посилити практичну компоненту їхньої навчально-професійної діяльності, активізувати процес формування необхідних практичних навичок, а також підсилити позитивну мотивацію до навчання та подолати певні труднощі, пов'язані з опануванням обраною професією. Використання тренінгових технологій особистісного розвитку у процесі підготовки майбутніх фахових психологів дозволяє підняти інтерес до навчальних курсів і певних тем у студентів, зацікавити їх до подальшого самостійного професійного вдосконалення. Крім цього, їхнє впровадження має позитивний вплив на залучення студентів до роботи над собою в ході освоєння практичної діяльності за обраним фахом, а загалом на процес формування їхньої професійної компетентності. Кожен практичний психолог повинен також вміти проводити і складати необхідні тематичні тренінги, певного спрямування.

Впровадження експериментальних досліджень. Не менш важливим завданням підготовки практичних психологів у сучасних умовах є впровадження експериментальних досліджень у навчальний процес. На думку фахівців, викладачів психології зокрема, експеримент і демонстрація обов'язково повинні бути наявними при викладанні психології. Сам факт, що сучасна наукова психологія є експериментальною наукою, достатній для обґрунтування потреби введення дослідів при поданні тим, хто навчається, її елементів; а головним засобом досліджень у психології є експеримент. Проте при спробі вирішити завдання впровадження експерименту виникають труднощі, які наявні при викладанні психології. Перша з них зумовлена наявністю різних напрямків психологічної науки, які, відповідно, дають інший погляд на ті ж самі проблеми, і порізному пояснюють їх. Чи потрібно інформувати студентів про суперечності між поглядами різних шкіл, чи викладач повинен притримуватися при навчанні одного з них? Різні викладачі порізному вирішують дану проблему, але щоразу неодмінно упускають якісь важливі особливості науки, котру викладають. Оскільки одне явище може мати різні пояснення, це ускладнює вибір приладів для його демонстрації, оскільки необхідно з'ясувати, яку з моделей потрібно для цього мати; це ж питання виникає при викладі теоретичного матеріалу. До сказаного необхідно додати, що приладів для проведення експериментальних досліджень із психології зараз ніде не виготовляють. Враховуючи наведене, можна констатувати, що дане питання також потребує окремого висвітлення.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Огляд наукових публікацій за обраною темою дозволив констатувати, що в працях науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють належним чином обґрунтувати і відповідно реалізувати особливості застосування компетентнісного підходу до підготовки фахівців у ВНЗ в сучасних умовах, як і основні завдання, що виникають при цьому.

2. Проведене аналітичне дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду, дозволило виявити особливості впровадження вимог компетентнісного підходу в процес підготовки фахівців з вищою освітою у ВНЗ в сучасних умовах, а також уточнити завдання, що необхідно вирішити при його впровадженні.

3. Дослідження проблеми, що розглядається в даній роботі, дозволило з'ясувати основні завдання, а також виявити труднощі, що виникають при його впровадженні, котрі виникають при підготовці майбутніх фахових психологів із застосуванням компетентнісного підходу, що дозволяє зосередити необхідні зусилля на пошуку шляхів їхнього вирішення.

У майбутньому передбачено провести дослідження, яке передбачає з'ясування наявних можливостей щодо вирішення актуальних завдань підготовки майбутніх фахових психологів із застосуванням компетентнісного підходу.

Список літератури:

1. Антонець М.О. Впровадження нових методів у викладання психології / М.О. Антонець // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». – 2015. – Вип. 1. – С. 29-43.
2. Барчій М.С. До проблеми професійного становлення майбутніх психологів / М.С. Барчій // Вісник Національного університету оборони України. – 2015. – № 3(46). – С. 14-19.
3. Березина В.А. Актуальные проблемы профессиональной подготовки педагогов-психологов / В.А. Березина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://core.ac.uk/download/pdf/42054496.pdf.
4. Білозерська С.І. Професійна Я-концепція як передумова професійного розвитку особистості / С. І. Білозерська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». – 2015. – Вип. 2. – С. 10-18.
5. Брославська Г.М. Інноваційні технології як засіб забезпечення якості освіти / Г.М. Брославська // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2008. – № 3. – С. 18-24.
6. Буряк В. Самостійна робота як системоутворюючий елемент навчальної діяльності студентів / В. Буряк // Вища школа. – 2008. – № 5. – С. 12-24.
7. Вишньовський В.В. Особистісна готовність студентів-психологів до професійної діяльності / В.В. Вишньовський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2014-alyans-nauk/pe1_vishnevsky.htm.
8. Вінтюк Ю.В. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахових психологів у ВНЗ / Ю.В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 3(43). – Ч. ІІ. – С. 245-249.
9. Вінтюк Ю.В. Впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у процес підготовки майбутніх фахових психологів / Ю.В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 12(52). – Ч. ІІІ. – С. 358-362.
10. Вінтюк Ю.В. Дослідження емоцій у навчальній роботі зі студентами-психологами / Ю.В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2018. – № 3(55). – Ч. ІІІ. – С. 518-522.
11. Гавриляк І.С. Концептуальні засади формування професійних цінностей студентів вищих навчальних закладів / І.С. Гавриляк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2009. – № 6. – С. 9-15.
12. Грень Л.М. Я-концепція – методологічна основа саморозвитку і самовдосконалення студентів у навчально-виховному процесі / Л.М. Грень // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2008. – № 3. – С. 191-199.
13. Гура Т.Є. Активізація професійної мисленнєдіяльності майбутніх психологів засобами ігрового моделювання / Т.Є. Гура // Наука і освіта / гол. ред. О.Я. Чебикін. – Одеса: ПНЦ НАПН України, 2010. – № 2. Тематичний випуск "Когнітивні процеси та творчість". – С. 168-172.
14. Дёмина А.А. Психологический анализ самостоятельности будущего практического психолога / А.А. Дёмина // Психологія і соціологія : проблеми практичного застосування. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 14-15 березня 2014 р.). – Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 65-69.
15. Ендеберя І.В. Особливості розвитку самостійності як умови професійного становлення майбутніх практичних психологів : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / І.В. Ендеберя. – К., 2015. – 251 с.
16. Затворнюк О.М. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у позааудиторній діяльності / О.М. Затворнюк // Рідна школа. – 2013. – № 11. – С. 62-65.
17. Комар Т.В. Становлення професійної зрілості фахівця в умовах ВНЗ / Т.В. Комар // Актуальні питання сучасної психології і соціології. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18-19 квітня 2014 р.). – Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 57-60.
18. Кот Т.В. Актуальные проблемы профессиональной підготовки специалиста-психолога в ВУЗе / Т.В. Кот, А.П. Лузганов // Вестник ТГУ. – 2011. – Выпуск 3(95). – С. 73-76.
19. Кравець Н.Б. Самостійна робота студентів – одна з форм успішного оволодіння фаховою психологічною освітою / Н.Б. Кравець // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2011. – № 4. – С. 146-152.
20. Кузнецова Е.В. Интенсификация процесса формирования профессиональной компетентности педагога-психолога : монография / Е.В. Кузнецова, О.И. Мезенцева, В.Г. Петровская, Л.Н. Степанова. – Новосибирск, 2013. – 200 с.
21. Литвиненко І.С. Особистісний аспект – проблематика професійного становлення студентів-психологів / І.С. Литвиненко // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія. – 2014. – Т. 19. – Вип. 1(31). – С. 186-194.
22. Марчук А.В. Реалізація компетентнісного підходу в професійній підготовці майбутніх фахівців / А.В. Марчук // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 2. – С. 32-39.
23. Матійків І.М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців / І.М. Матійків // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 3. – С. 44-53.
24. Митка О.М. Компетентнісний підхід у навчанні, його форми, методи і засоби / О.М. Митка // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2009. – № 4. – С. 89-97.
25. Низовець-Кропта О.А. Впровадження інтерактивних методів навчання у процес професійної підготовки майбутніх психологів / О.А. Низовець-Кропта // Український психолого-педагогічний науковий збірник. – 2016. – № 9. – С. 94-98.
26. Онищенко В.Д. Компетентнісний підхід у професійній освіті / В.Д. Онищенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2015. – № 1-2. – С. 18-27.
27. Романовський О.Г. Упровадження інноваційних технологій у процесі фахової підготовки майбутніх психологів / О.Г. Романовський // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2012. – № 3. – С. 3-13.
28. Ткаченко К.В. Профессиональная подготовка психологов: необходимость конструктивних трансформацій / К.В. Ткаченко. Высшее образование в России. – 2014. – № 4. – С. 82-90.
29. Ткачишина О.Р. Актуальні аспекти проблеми якісної професійної підготовки психологів / О.Р. Ткачишина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/10430/1/O_Tkachyshyna_MCHPPCH_III%2815%29_IL.pdf.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ПОДГОТОВКИ ПСИХОЛОГОВ С ПОЗИЦИЙ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация
В статье освещены актуальные задачи подготовки будущих профессиональных психологов в ВУЗе с позиций компетентностного подхода. Проведен обзор научных публикаций по теме исследования, установлены взгляды отечественных и зарубежных ученых на проблему, которая находится в центре рассмотрения. Выяснены основные трудности, возникающие при внедрении компетентностного подхода к подготовке специалистов в современных условиях. Освещены основные задачи подготовки будущих профессиональных психологов в ВУЗе с позиций компетентностного подхода. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: компетентностный подход, актуальные задачи, подготовка будущих профессиональных психологов, учебно-воспитательный процесс.

Vintyuk Yu.V.
National University "Lviv Polytechnic"

ACTUAL TASKS OF PREPARATION OF PSYCHOLOGISTS FROM POSITIONS OF THE COMPETENT APPROACH

Summary
The article highlights the actual tasks of preparing future professional psychologists in higher educational institutions from the standpoint of competence approach. A review of scientific publications on the topic of research, established views of domestic and foreign scientists on the problem that is at the heart of the review. The main difficulties that arise when implementing a competent approach to training specialists in modern conditions are found out. The main tasks of preparation of future professional psychologists in higher educational institutions from the standpoint of competence approach are highlighted. The conclusions from the work performed and the prospects for further research in this direction are drawn.
Keywords: competence approach, actual tasks, preparation of future professional psychologists, educational process.

УДК 37.016:81=111+37.091.321

САМОКОНТРОЛЬ У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНОГО ТЕСТУВАННЯ

Деркач Ю.Я., Баран У.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглядається проблема формування в учнів умінь самоконтролю з використанням програми-оболонки .Описується та аналізується електронна програма-оболонка "Hot Potatoes". Розглядаються засобами здійснення самоконтролю рівня сформованості англомовної компетенції .Наводяться приклади тестових завдань для самоконтролю рівня сформованості англомовної компетентності з використанням програми-оболонки "Hot Potatoes". Визначаення рівнів формування механізму самоконтролю учнів у процесі іншомовної діяльності.

Ключові слова: електронна програма-оболонка, взаємоконтролю, самоконтроль , самокорекція, тестове завдання, англомовна компетентність.

Постановка проблеми. Успішне оволодіння англійською мовою безпосередньо залежить від ефективності процесу її навчання, одним з невід'ємних складників якого є система контролю в навчальних досягненнях учнів. Саме чітко налагоджена система контролю забезпечує перевірку, оцінювання, облік, аналіз інформації про процес і результати навчання. Контроль результатів навчальної діяльності учнів відіграє особливу роль у систематизації їхніх знань, умінь і навичок, у формуванні самостійної і систематичної діяльності та відображає ефективність навчального процесу у цілому. Невід'ємною ціллю навчання учнів є створення умов для формування активної і творчої особистості, здатної до подальшого саморозвитку, самовдосконалення, взаємодії та співробітництва. Виходячи з цього, спосіб самоконтролю (СК) є актуальним і співіснує поряд із контролем з боку викладача. СК сприяє формуванню автономії учня, оскільки акцент переноситься з навчаючої діяльності вчителя на рефлексивну діяльність учня СК є однією з найбільш актуальних, складних і багатогранних проблем психології, педагогіки, методики навчання англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підходів до контролю та самоконтролю знань і умінь представлено низкою праць науковців, а саме: В. Беспалька, Н. Буханевич, Г. Ксензової, В. Оконя, В. Оніщук, Л. Одерій, Є. Перовського, М. Фіцула, О. Савченко, О. Біляковської, П. Сіковського, М. Мруги, М. Бирки, А. Будко, Л.С. Ващенко, Ю. Жук, Л.В. Долинської; роль і функції СК у процесі мовленнєвої діяльності Зимня І.О., Кітроська І.І., Мічуріна К.А.; взаємозв'язок СК з увагою Гальперін П.Я.; індивідуальні особливості емоційного СК Пашко Т.А. Узагальнення результатів проведеного аналізу дає можливість визначити систему самоконтролю, рівня навчальних досягнень як сукупність об'єктів, методів, засобів і видів перевірки результатів навчальної діяльності учнів, як систему визначення рівня сформованості їхніх знань, навичок і умінь в результаті виконання певних усних і письмових завдань та їх оцінювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженню системи самоконтролю у навчанні англійської мови учнів початкової школи з використанням комп'ютерного тестування все ще приділяється незначна увага. Розвиток СК вимагає спеціального навчання на основі систематичного і об'єктивного контролю, організованого учителем.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтувати використання електронної програми-оболонки як дієвого засобу для формування в учнів умінь самоконтролю на уроках англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Самоконтроль – це інтелектуальна здатність людини зіставляти власне виконання тих чи інших мовленнєвих дій з певним еталоном і при цьому самостійно знаходити, виправляти або запобігати відхиленням від еталону або накресленої мети у власній діяльності чи в її результатах .СК рівня сформованості англомовної компетенції (АК) в говорінні – це рефлексивний підхід до власних мовленнєвих і навчальних дій, свідоме оволодіння АК [2, с. 266]. На уроках англійської мови контроль з боку учня може реалізуватись у формі взаємоконтролю, самоконтролю й самокорекції. Взаємоконтроль передбачає здійснення контролю володіння іншомовною мовленнєвою діяльністю самими учнями. Він може бути організований, наприклад, під час роботи в парах з індивідуальними картками, підстановчими таблицями тощо, коли один учень перевіряє за допомогою ключа виконання контрольного завдання іншим учнем. Взаємокорекція корисна для всіх школярів. Учні, які здійснюють зворотний зв'язок, демонструють власну реакцію на роботу однокласників. У свою чергу, дітям, які отримали зворотний зв'язок від своїх однолітків, надається інформація про рівень їхніх навчальних досягнень. Така інформація може бути представлена у вигляді обзорового бланку взаємоконтролю. Зворотний взаємозв'язок має позитивний вплив на навчальну ситуацію в класі в цілому і допомагає учням розвивати ті вміння, у яких вони повинні бути автономними: ставати незалежними від вчителя та усвідомлювати навчальні потреби. Для вчителів подібна рефлексія корисна тим, що вони отримують оцінку проведеного уроку, методичних прийомів та навчального матеріалу. Учні можуть сказати, чи подобається їм те, що вони роблять, а можливо їм це не цікаво; чи то коли вони мають навчальні труднощі або проблеми з мовою.

Здійснення СК забезпечує складний психофізіологічний механізм зворотного зв'язку, який

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

полягає у регуляції учнем своєї мовленнєвої діяльності. Для функціонування СК є необхідними: 1) наявність виконаної мовленнєвої дії, яка контролюється; 2) наявність еталона; 3) процес зіставлення цих двох складових, що визначає ступінь їх співпадання: повне співпадання, часткове співпадання та повне неспівпадання; 4) прийняття рішення про збіг / незбіг виконаної мовленнєвої дії з еталоном і реагування на перевірений результат дії: тобто констатація про співпадання дії з еталоном і отримання підкріплення по каналах зворотного зв'язку чи неспівпадання дії з еталоном, наслідком чого має бути корекція [6, с. 23]. Зазначений вище механізм функціонує як у довільній, так і в мимовільній формі реалізації СК.

Довільний СК співвідноситься з усвідомленістю, до: вільністю уваги та активізується переважно при первинному виконанні мовленнєвої дії. Мимовільний СК – це підсвідома діяльність, яка пов'язана з актуалізацією мовленнєвої діяльності, є її компонентом і тому не може існувати окремо від неї [1, с. 119]. Проте самокорекція не завжди здійснюється однаково. Це залежить від багатьох психолінгвістичних факторів.

Визначають такі чотири рівні формування механізму слухового СК учнів у процесі іншомовної діяльності [3, с. 4-22].

I рівень. Учень припустився помилки, сам її не відчуває і самостійно на неї не реагує; СК – як механізм зіставлення, відсутній. Тому основне значення має ретельний, коректичний і своєчасний контроль з боку викладача, який підтримує програму дій СК і її здійснення учнем.

II рівень. Учень, який припустився помилки, самостійно її не виправляє, але після зауваження викладача робить це досить швидко. Зовнішній контроль викладача служить ніби запуском СК учня. СК повністю не сформований, хоча всі компоненти для цього відпрацьовані.

III рівень. Зовнішній контроль поступається СК. Учень самостійно, але дещо із запізненням, реагує на припущену помилку, тобто включається СК. Викладач має створити найкращі умови для функціонування СК учня.

IV рівень. Учень виправляє помилку в момент її виникнення, іноді навіть не закінчуючи помилкової дії, тобто відбувається поточне зіставлення. Повний прояв СК.

Засобами здійснення СК рівня сформованості англомовної компетенції вбачаємо, перш за все, тестові завдання (ТЗ), оскільки вони мають контролюючу природу, вимагають від тестованого абсолютної самостійності і передбачають сувору обмеженість у часі.

Вважаю, що одним із ефективних способів здійснення зворотного зв'язку є виконання тестових завдань. Тестовим завданням є мінімальна одиниця тесту, яка передбачає певну вербальну чи невербальну реакцію тестованого.

Кожне тестове завдання створює для тестованого конкретну мовну або комунікативну тестову ситуацію. Тестова ситуація може подаватись вербальними (текст) і невербальними, наочними (малюнок, схема, таблиця) засобами. Очікувана відповідь тестованого може бути вербальною або невербальною (з використанням літер або цифр, знаків +, – та ін.) [6, с. 23]. Вибіркова відповідь передбачає вибір правильної відповіді з кількох запропонованих варіантів-альтернатив.

Вибіркова відповідь буває множинного вибору (вибір з кількох варіантів), альтернативного вибору (вибір із двох варіантів), перехресного вибору (знаходження відповідних пар «стимул – реакція»).

Конструйована відповідь може формулюватись на рівні окремого слова (напівпродукована відповідь) та окремого речення/висловлювання і тексту (продукована відповідь).

Відповіді фіксуються тестованим на бланку для відповідей під час проведення письмового тестування і записуються на плівку у процесі усного тестування.

У процесі складання тесту тестові завдання відбираються і впорядковуються залежно від призначення цього тесту. Як правило, комплекс тестів включає тести для визначення сформованості комунікативної компетенції в усіх видах мовленнєвої діяльності (говорінні, аудіюванні, читанні, письмі). Додатково можуть включатися тести на перевірку володіння лексичними, граматичними, орфографічними навичками та ін. [5, с. 107-112].

Для реалізації СК можна використовувати і ТЗ на електронних носіях інформації, де зворотний зв'язок здійснюється за допомогою комп'ютера. Ефективним електронним засобом для СК вважаємо універсальну комп'ютерну програму-оболонку "Hot Potatoes" [8] Основна перевага комп'ютерних ТЗ, зокрема тих, що входять до програми-оболонки "Hot Potatoes", це те, що вони покликані активізувати навчальний процес за рахунок діалогового характеру роботи та інтерактивності, тобто здатності миттєво реагувати на запитання чи дію учня, пропонуючи йому відповідь, повідомлення щодо правильності його навчальних дій або нове завдання.

Програма складається з 5 видів ТЗ:

1) вікторина (або питання з множинним вибором відповіді (multiple choice), короткою відповіддю короткого типу (T/F), вибором декількох правильних відповідей) – Quiz;

2) заповнення поповнення пропусків – Cloze;

3) зіставлення або добір – Match;

4) кросворд – Cross;

5) послідовне розташування – Mix [8].

Кожне тестове завдання складається з інструкції, зразка виконання (іноді може бути відсутнім), матеріалу, що подається тестованому та очікуваної відповіді, яка планується розробником тесту як еталон/ключ

За допомогою блоку JQuiz створюємо ТЗ для СК рівня сформованості АКА на основі питань і різнома:нітних варіантів відповідей:

а) множинний вибір (multiple choice) – одна правильна відповідь з декількох варіантів. Цей вид ТЗ є одним із найрозповсюдженіших. Такі ТЗ важче розробляти, але їх виконання займає менше часу, а результати легко оцінюються. Необхідною вимогою є те, що в процесі створення цих ТЗ слід уникати питань, відповідь на які учень може дати і без слухання тексту. До недоліків застосування прийому множинного вибору відносять також імовірність вгадування тестованим правильної відповіді. За наявності 4-х альтернатив вірогідність угадування пра-

вильної відповіді дорівнює 25%, за наявності 3:х – 33%. Запитання (items) ТЗ множинного вибору мають відповідати таким вимогам:

1) не бути громіздкими і перенасиченими інформацією;

2) бути чіткими й конкретними і стосуватися одного факту, інформація про який міститься в тексті і розуміння якого не є складним для учнів старших класів;

3) з усіх варіантів відповідей лише один має бути правильним;

4) дистрактори мають бути неправильними, проте ймовірними для того, щоб тестований шукав правильний варіант, а не обирав його методом виключення неправильних.

Вважаю, що цей тип ТЗ доцільно використовувати для перевірки вміння розуміти деталі, специфічну й загальну інформацію аудіотексту, а також лексичні, граматичні та фонові знання.

б) вибір декількох правильних відповідей (multi'select); в цьому виді ТЗ тестованому пропонується вибрати декілька правильних варіантів із запропонованих, тоді як при множинному виборі пропонується одна правильна відповідь.

Блок **"Заповнення пропусків"** "JCloze" або "Gap'filling" має діагностичну функцію, тому що завдяки цьому виду ТЗ можна перевірити мовну компетентність (лексичні, граматичні, фонові знання, що засвоїли учні під час вивчення певної теми, рецептивні лексичні й граматичні навички аудіювання) учнів, а також вміння вилучати інформацію глобального і детального характеру. У цьому виді ТЗ передбачаються підказки до пропущених слів, які укладач може ввести (переклад, синонім, антонім, тлумачення, початкова буква слова тощо), або ж варіанти правильних відповідей, оскільки в деяких випадках не може бути однозначної правильної відповіді. При цьому укладач ТЗ може вводити підказки не для кожного пропущеного слова, а вибірково.

За допомогою блоку ТЗ JMatch – **"Добір" ("Зіставлення", "Встановлення відповідностей")** або можливі такі варіанти зі: ставлень: слово – синонім, слово – антонім, дефініція – термін, фраза – тлумачення, слово – переклад, слово – зображення, об'єкт – дія, суб'єкт – типове висловлювання, відгадування предмета / явища за означенням, знаходження пар слів чи речень за якоюсь ознакою тощо. Такий вид ТЗ використовуємо здебільшого для СК рівня сформованості вміння мовної антиципації, а також умінь глобального, детального та вибіркового розуміння аудіоповідомлення. Зафіксоване зіставлення буде служити прикладом правильної відповіді

Для застосування блоку JCross – **"кросворд"** вчителю необхідно ввести тлумачення слів, які використовуються для створення кросворда. Окрім тлумачень можна використовувати синоніми, антоніми тощо. За допомогою цього прийому СК піддаються рецептивні лексичні навички, вміння детального розуміння аудіотексту. Додатково цей прийом можна використовувати і для перевірки орфографії, яка є непрямим об'єктом СК, якщо учень вводить слово за допомогою клавіатури, а не вибирає зі списку.

Висновки і пропозиції. Таким чином, електронні ТЗ для СК є ефективним засобом реалізації СК рівня сформованості англомовної компетентності, що сприяє розвитку рефлексивних умінь учнів: перевіряти, аналізувати, коригувати, осмислювати й усвідомлювати, оцінювати себе. Перспективи залучення СК вбачаємо у використанні програми-оболонки "Hot Potatoes" для перевірки рівня сформованості компетентності в аудіюванні,читанні та писемному мовленні.

Список літератури:

1. Квасова О.Г. Основи тестування іншомовних навичок і вмінь : [навчальний посібник] / Ольга Геннадіївна Квасова. – К.: Ленвіт, 2009. – 119 с.
2. Крапчатова Я.А. Методика організації само- і взаємоконтролю рівня сформованості англомовної компетенції в аудіюванні у майбутніх філологів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Крапчатова Ярослава Анатоліївна // К., 2014. – 266 с.
3. Крапчатова Я.А. Само- і взаємоконтроль сформованості компетенції в англомовному аудіюванні // Бібліотечка журналу «Іноземні мови». – 2013. – № 1. – С. 4-22.
4. Петращук О.П. Теоретичні основи тестового контролю іншомовної комунікативної компетенції учнів загальноосвітньої школи. – К.: Київськ. держ. лінгв. унів., 2000. – 386 с.
5. Петрицин І. Комп'ютерне тестування – одна з форм діагностики та перевірки успішності навчання / І. Петрицин, О. Петрицин // Молодь і ринок. – 2011. – № 11(82). – С. 107-112.
6. Титаренко Л.І. Формування самоконтролю молодших школярів в умовах малокомплектної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л.І. Титаренко. – Х., 1993. – 23 с.
7. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. / кол. авторів під кер. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
8. Hot Potatoes Home Page: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://hotpot.uvic.ca/index.php.

Деркач Ю.Я., Баран У.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

САМОКОНТРОЛЬ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНОГО ТЕСТИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассматривается проблема формирования в учащихся умений самоконтроля с использованием программы-оболочки .Описуется и анализируется электронная программа-оболочка "Hot Potatoes". Рассматриваются средствами осуществления самоконтроля уровня сформированности англоязычной компетенции .Наводяться примеры тестовых заданий для самоконтроля уровня сформированности англоязычной компетентности с использованием программы-оболочки "Hot Potatoes". Визначаення уровней формирования механизма самоконтроля учащихся в процессе иноязычной деятельности.
Ключевые слова: электронная программа-оболочка, взаимоконтроля, самоконтроль, самокоррекция, тестовое задание, англоязычная компетентность.

Derkach Yu.Ya., Baran U.A.
Ivan Franko National University of Lviv

SELF-CONTROL IN TEACHING ENGLISH USING COMPUTER TESTING IN PUPILS OF ELEMENTARY SCHOOL

Summary
The article deals with the problem of forming pupils' self-control abilities with the use of the shell program. An electronic program "Hot Potatoes" is analyzed. The means of self-control of the level of formation of English competence are considered. Examples of test tasks for self-control of the level of formation of English competence with the use of the program "Hot Potatoes" are presented. Determination of the levels of formation of the mechanism of self-control of students in the process of foreign-language activities is given.
Keywords: electronic program-shell, intercontrol, self-control, self-correction, test task, English competence.

УДК 37.016:81=111+37.001.321

ТЕСТУВАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Деркач Ю.Я., Романів Т.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено теоретичні питання тестування як ефективного засобу поточного контролю на уроках іноземної мови. Проаналізовано процес поточного тестового контролю на уроках іноземної мови у початковій школі. Виокремлено основні види контролю знань на уроках іноземної мови. Виділено переваги та недоліки методу тестування. Визначено умови ефективності тестової методики контролю.
Ключові слова: поточний контроль, оцінування знань, умінь і навичок, тестовий контроль знань, умінь і навичок, поточне тестування, комунікативна компетенція.

Постановка проблеми. Питання проведення ефективного та надійного контролю знань учнів викликає постійний інтерес фахівців, зокрема викладачів та вчителів іноземної мови. Контроль рівня володіння іноземною мовою є важливою складовою навчального процесу, саме тому вчитель іноземної мови має систематично проводити контроль успіхів та досягнень учнів, таким чином перевіряючи свою теорію викладання на практиці.

Для контролю рівня знань учнів існують різні його види, включаючи і тестування. Кожен тест має свою специфічну мету та перевіряє особливі критерії, саме тому підготовка вчителя іноземної мови повинна включати знання особливостей складання та інтерпретації тестів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розробки та застосування тестів для контролю та оцінювання знань розглядалося багатьма дослідниками, а саме: В.В. Голубець, О.Г. Квасова, О.О. Молокович, С.Ю. Ніколаєва, О.П. Петращук, J. Charles Alderson, Lyle Bachman, Douglas Brown, Fred Davidson, Alan Davies, Peter Skehan, Merrill Swain та інші. Т.Г. Шматок, О.В. Маркова та Н.В. Ковальська розглядали можливості тестового контролю в забезпеченні оптимізації навчального процесу називаючи його ефективним засобом активізації навчальної діяльності учнів при вивченні іноземних мов. Такої ж думки притримувалися Ю.К. Бабанський, О.П. Старков, Н.Ф. Тализіна та Л.О. Товма. Вони стверджували, що тест як форма контролю знань сприяє досягненню оптимальної дії всіх елементів системи навчання завдяки забезпеченню зворотного зв'язку спрямованого на навчальну діяльність вчителя та учнів який в свою чергу зумовлює подвійну природу функціонування контролю, що відображається в здійсненні його в поточній та підсумковій формах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення особливостей тестування на уроках іноземної мови як засобу поточного контролю обумовлена тим фактом, що існує необхідність продемонструвати доцільність використання тестового контролю знань та вмінь учнів, модифікувати деякі завдання у разі потреби, розробити методичні рекомендації щодо проведення поточного тестового контролю учнів, враховуючи усі недоліки та переваги.

Мета статті. Головною метою роботи є науково-теоретичне обґрунтування ефективності процесу поточного тестового контролю на уроках іноземної мови у початковій школі та визначення основних особливостей використання тестування. Відповідно до мети поставлено такі завдання:

1. Розкрити зміст поняття «контроль» та «тестування» на уроках іноземної мови.
2. Обґрунтувати ефективність процесу поточного тестового контролю на уроках іноземної мови у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Контроль та оцінка знань, умінь та навичок учнів виступає невід'ємним структурним компонентом навчального процесу та потребує чіткої організації процесу його проведення та ефективності використання засобів контролю. На думку П.І. Підкасистого, контроль має місце на всіх стадіях процесу навчання, але особливого значення набуває після вивчення якого-небудь розділу програми і завершення ступені навчання. П.І. Підкасистий говорить про те, що суть перевірки результатів навчання полягає у виявленні рівня освоєння знань учнів, який повинен відповідати державному освітньому стандарту за даною програмою, предмету.

При правильній організації навчально-виховного процесу контроль сприяє розвитку пам'яті, мислення та мови учнів, систематизує їхні знання, своєчасно викриває прорахунки навчального процесу та служить їх запобіганню. Добре організований контроль знань учнів сприяє демократизації навчального процесу, його інтенсифікації та диференціації навчання. Він допомагає вчителю отримати об'єктивну інформацію (зворотній зв'язок) про хід навчально-пізнавальної діяльності учнів [3, с. 268].

Контроль – це виявлення, встановлення та оцінка знань учнів, тобто визначення об'єму, рівня та якості засвоєння навчального матеріалу, виявлення успіхів у навчанні, прогалин в знаннях, уміннях та навичках окремих учнів та всього класу для внесення необхідних коректив в процес навчання, для вдосконалення його змісту, методів, засобів та форм організації.

Об'єктами контролю виступають навички і вміння мовлення, рівень володіння якими дозволяє учню здійснити іншомовну мовленнєву діяльність.

Систематичність контролю реалізується в таких його видах:

1) поточний контроль, який здійснюється у ході вивчення конкретної теми для визначення рівня сформованості окремої навички або вміння,

якості засвоєння певної пропорції навчального матеріалу;

2) рубіжний контроль, який реалізується після роботи над темою, тематичним циклом, в кінці чверті, року;

3) підсумковий контроль, який реалізується після завершення відповідного ступеня навчання іноземної мови.

Кожний з видів контролю виконує усі функції, властивості контролю, але залежно від його виду та чи інша функція має особливе. Значення і виступає домінуючою [3, с. 271].

Ніколаєва зазначає, що у процесі поточного контролю домінуючою є функція зворотного зв'язку, основі результатів оптичного контролю вчитель отримує інформацію про успішність або неуспішність організації навчального процесу з іноземної мови, що дає йому можливість своєчасного коригування щодо забезпечення навчального процесу.

В ході рубіжного та підсумкового контролю на перший план виступає оціночна функція контролю, оскілки метою цих контрольних завдань є визначення оцінювання рівня навчальних досягнень учнів в володінні іншомовними навичками і вмінням за певний відрізок часу або по завершенні певного етапу навчальної роботи.

Аналіз наукових досліджень показав, що існують різні види засобів поточного контролю знань учнів на уроках іноземної мови, проте найефективнішим вважають засіб тестування.

Так, наприклад Г.В. Рогова називала тести не тільки найбільш ефективною формою контролю, але й більш об'єктивним показником ступеня засвоєння учнями мовного матеріалу. Систематичне тестування, на її думку стимулює активність та увагу учнів на уроці підвищує їх відповідальність при виконанні навчальних завдань. Питання функціонування тестів у навчанні іноземної мови розглядали такі дослідники, як А. Дейвіс та А. Кнапп-Потхофф. А. Дейвіс розробив типологію тестів, що базувалась на принципі їх призначення тоді як А. Кнапп-Потхофф зосередила свою увагу на виокремленні функцій тестів.

Канадські дослідники В. Каналь та М. Суейн розробили комунікативну модель, що була важливим кроком в історії розробки проблем мовного тестування, включивши в неї граматичну, соціолінгвістичну і стратегічну компетенції. Модель комунікативної мовної компетенції, яку представив Л.Ф. Бахман є найперспективнішою на сьогодні, на думку багатьох авторитетних дослідників могла б служити основою для складання комунікативних тестів і особливо для виділення критеріїв сформованості комунікативної компетенції учнів.

Тестовий контроль або тестування як термін означає у вузькому розумінні використання і проведення тесту, а в широкому – сукупність етапів планування, складання і випробування тестів, обробки та інтерпретації результатів проведення тесту. Щоб зрозуміти, що має на меті тестовий контроль слід розмежувати такі поняття як «тест» та «тестування» [4, с. 35].

Слово **«тест»** походить від англійського **«test»** та означає «випробування, дослідження», а корені тестування (тобто перевірки на придатність до певних функцій) губляться в далекій давнині [2, с. 45].

Тест – сукупність завдань, які переважно вимагають однозначної відповіді, укладений за певними правилами та процедурами, передбачає попередню експериментальну перевірку й відповідає таким характеристикам ефективності, як валідність і надійність [2, с. 45].

У процесі складання тесту тестові завдання відбираються і впорядковуються в залежності від призначення цього тесту. Як правило, комплекс тестів включає тести для визначення сформованості комунікативної компетенції в усіх видах мовленнєвої діяльності (говорінні, аудіюванні, читанні, письмі). Додатково можуть включатися тести на перевірку володіння лексичними, граматичними, орфографічними навичками та інші [6].

Найпопулярніша різновидність тестів – це тести на вибір правильної відповіді з декількох варіантів. Сполучення правильної форми і неправильних альтернативних покликано «провокувати» міркування читаючого, стимулювати його необхідні розумові операції [5, с. 73].

Завдяки тестовому контролю можна успішно керувати навчальним процесом, удосконалювати його, здійснювати диференційований підхід до учнів. Можна також внести елементи змагання в тестову методику для стимулювання і підтримки інтересу школярів до вивчення іноземної мови [5, с. 73].

Як засвідчує аналіз методичної літератури, під час навчання іноземних мов застосовується лінгводидактичне тестування. Лінгводидактичним тестом називається підготовлений відповідно до певних вимог комплекс завдань, які попередньо апробовуються з метою визначення якісних показників і які дозволяють виявити в учасників тестування рівень їх мовної або комунікативної компетенції та оцінити результати тестування за заздалегідь встановленими критеріями [4, с. 35].

Систематичне тестування стимулює активність і увагу учнів на уроці, підвищує їх відповідальність при виконанні учбових завдань. Результати перевірки тестів аналізуються вчителем і служать для нього, з одного боку, показником рівня знань учнів, а з іншою – самооцінкою роботи, самого вчителя, що дозволяє йому внести необхідні корективи в процес навчання і тим самим попередити повторення помилок учнів. Інтерес до тестування пояснюється тим, що воно значно підвищує ефективність навчального процесу, оптимально сприяє повній самостійності роботи кожного учня, є одним із засобів індивідуалізації в навчальному процесі. Крім того, тестовий контроль має багато переваг перед іншими видами контролю.

Багатолітня практика показала наступні **переваги** тестування над іншими формами контролю знань:

1) упродовж досить обмеженого часу може бути перевірена якість знань, навичок у зазначеної кількості учнів;

2) можливий контроль знань, умінь, навичок на необхідному, заздалегідь запланованому рівні;

3) реальним є самоконтроль;

4) знання оцінюють більш-менш об'єктивно;

5) увага учня фіксується не на формуванні відповіді, а не осмисленні її суті;

6) створюють умови для постійного зворотного зв'язку між учнем і вчителем.

Проте тестовий контроль знань має й істотні **недоліки**:

1) ймовірність випадкового вибору правильної відповіді;

2) можливість при застосуванні тестів закритого типу оцінки тільки кінцевий результат (правильно – неправильно), у той час як сам процес, що привів до нього, не розкривається;

3) психологічний недолік – стандартизація мислення без врахування рівня розвитку особистості;

4) велика затрата часу на складання необхідного «банку» тестів, їх варіантів, трудомісткість процесу;

5) тести не сприяють розвитку мови.

Висновки і пропозиції. Проведений теоретичний аналіз дав можливість визначити ефективність використання тестування як засобу поточного контролю на уроках іноземної мови. Головна відмінна риса тесту – об'єктивність, яка гарантується вимірюванням, функція якого полягає в тому, щоб давати кількісну інформацію про якість засвоєння. При цьому, він надає вчителеві змогу перевірити значний об'єм вивченого матеріалу малими порціями та діагностувати оволодіння цим матеріалом більшої частини учнів. Але одним з недоліків тестового контролю сьогодні є те, що розроблені методики націлені на перевірку фактичних знань учнів і не враховують потенційних можливостей розвитку особистості, вони мають лише оцінювальний, а не прогнозуючий характер. Науково обґрунтоване й методично грамотно організоване тестування дозволить вчителю досягти настільки важливий зворотній зв'язок, який забезпечує управління навчальним процесом, і буде сприяти, таким чином, підвищенню ефективності вивчення іноземної мови.

Список літератури:

1. Ефремова Н.Ф. Тестовый контроль в образовании. Учебное пособие. – М.: Университетская книга; Логос, 2007. – 386 с.
2. Конструювання тестів: курс лекцій: навч. посіб. / Л.О. Кухар, В.П. Сергієнко. – Луцьк, 2010. – 182 с.
3. Методика викладення іноземних мов у середніх навчальних закладах. Підручник / Колектив авторів під керівництвом С.Ю. Ніколаєвої. – К.: ЛЕНВІТ, 2002. – 328 с.
4. Савченко О. Контроль та оцінка результатів навчання / О. Савченко. Дидактика початкової школи. – К.: Абрис, 1997. – 137 с.
5. Тарасова О. Зовнішнє тестування: передумови успіху / О. Тарасова // Іноземні мови в навчальних закладах. – № 1. – 2007. – С. 69-74.
6. Тест як один із засобів контролю навчання іноземної мови [Інтернет-ресурс]: [веб-портал]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Pedagogica/46532.doc.htm. – Назва з екрана.

Деркач Ю.Я., Романив Т.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО ТЕКУЩЕГО КОНТРОЛЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы тестирования как эффективного средства текущего контроля на уроках иностранного языка. Проанализирован процесс текущего тестового контроля на уроках иностранного языка в начальной школе. Выделены основные виды контроля знаний на уроках иностранного языка. Выделены преимущества и недостатки метода тестирования. Определены условия эффективности тестовой методики контроля.
Ключевые слова: текущий контроль, оцинування знаний, умений и навыков, тестовый контроль знаний, умений и навыков, текущее тестирование, коммуникативная компетенция.

Derkach Yu.Ya., Romaniv T.V.
Ivan Franko National University of Lviv

TESTING AS AN EFFECTIVE MEAN OF CURRENT CONTROL IN FOREIGN LANGUAGE LESSON

Summary
Theoretical questions of testing as an effective mean of current control in foreign language lessons are explored. The process of the current test control in foreign language lessons in elementary school is analyzed. The main types of knowledge control in foreign language classes are singled out. The advantages and disadvantages of the testing method are highlighted. The conditions of the effectiveness of the test method of control are determined.
Keywords: current control, assessment of knowledge, skills and abilities, test control of knowledge, skills and abilities, current testing, communicative competence.

УДК 373.3-057.75.001

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Ігнатенко Н.В.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті розкрито переваги та перспективи застосування технології проектного навчання як засобу активізації та інтенсифікації пізнавальної діяльності учнів при вивченні історії у закладах загальної середньої освіти; теоретично обґрунтовано концептуальні засади проектного навчання: охарактеризовано його мету, зміст і дидактичні принцип; запропоновано методичні рекомендації щодо застосування проектної технології навчання на уроках історії.
Ключові слова: проектна технологія, проектування,дидактична технологія.

Постановка проблеми. Досягнення будь-яких навчальних результатів вимагає залучення адекватних засобів і методик спроможних ефективно поєднати принципи особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів до навчання. У цьому сенсі правильно вибрана дидактична технологія є важливою умовою ефективності освіти в системі якісного педагогічного простору. Серед досліджуваних нині дидактичних технологій особливе місце посідає проектне навчання. Аналіз світового досвіду дозволяє зробити висновок про його популяризацію в загальноосвітніх системах різних країн світу, у тому числі й України. Це і не дивно, життя в інформаційному просторі, що супроводжується стрімкими темпами застарівання поточних знань про оточуючий світ, змушує суспільство відмовитись від усталеного гасла «Освіта на все життя» на користь твердження «Освіта через все життя» та перейти від процесу набуття учнями наукових знань до формування у них життєво необхідних компетентностей. Проектне навчання, у цьому сенсі, видається максимально привабливим, адже дозволяє найменш ресурсозатратним способом створити так би мовити «природне середовище» (natural environment»), для реалізації окреслених завдань.

Концептуально проектне навчання ґрунтується на ідеях трьох фундаментальних гуманітарних дисциплін – філософії конструктивізму та постмодернізму; педагогіки прагматизму; психології біхевіоризму. Його родоначальником прийнято вважати американського філософа, психолога, педагога Джона Дьюї (1859–1952 рр.), освітні теорії та експерименти якого були філософськи обрамлені постмодерністами Юрґеном Габермасомом, Джином Френсисом Льотардом, Мішелем Фоукаултом, Генрі Джіроуксом, Річардом Рорті, Майкалом Епплем і Беррі Кепролом та знайшли втілення в ідеях конструктивістського підходу до навчання у працях В. Кілпатрика, Л. Виготського, О. Леонтьєва, М. Бахтіна, А. Макаренка, В. Сухомлинського, В. Біблера та інших.

Аналіз останніх наукових досліджень. У вітчизняній дидактиці цілісного осмислення філософських, психолого-педагогічних витоків та перспектив проектного навчання як особливого загальноосвітнього феномену поки що немає. Дослідження проводяться у трьох напрямках: концептуальному (дидактиці О. Пехота, А. Ківтенко, О. Любарська та ін.); психолого-педагогічному (П. Вербицька, О. Косогова, К. Скиба, С. Шевцова, Л. Чеховська, Л. Зазулін, Л. Головко, І. Зозюк, Н. Подранецька, Л. Герус, О. Дем'яненко тощо); дидактичному (І. Єрмаков, О. Пометун, К. Баханов, В. Нищета та ін.) і мають ситуативний характер. По цій причині, працюючи над статтею, ми ставимо собі за **мету** поглибити дослідження концептуальних засад, переваг та перспектив застосування технології кооперативного навчання як засобу активізації та інтенсифікації пізнавальної діяльності учнів у закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Рухаючись в напрямку окресленої проблеми, вважаємо за доцільне розпочати наше дослідження із тлумачення головних дефініцій теми. Відразу зауважимо, що навіть при доволі поверхневому історіографічному аналізі в очі впадає проблема відсутності єдності у формуванні категоріального апарату проектного навчання. Змістовий контекст проектної діяльності формує ряд термінів, категорій та поняття, як то: «метод навчальних проектів», «учнівський проект», «метод проектів», «проектна технологія», «проектна діяльність», «проектна навчальна діяльність», «проектна освіта», «проектне навчання», «прийом проектування», «проектування» тощо. Більшість із них ґрунтуються на однакових базових принципах структурування теоретичної складової (поєднання теорії з практикою, самостійність, творчість, особистісно-орієнтований підхід, практичний характер реалізації тощо) та механізмах практичної реалізації, тому за своїм змістом подібні або навіть тотожні. Тож побіжно складається враження, що такий широкий категоріальний апарат є радше проблемою довільного трактування (перекладу) авторських дефініцій Дж. Дьюї та В. Кілпатрика, ніж відсутності розуміння сучасними педагогами цього виду навчальної діяльності. Насправді ж в системі поглядів на принципи реалізації проектного навчання існують концептуальні розбіжності, усвідомлення яких спонукає нас звернутися до витоків проблеми.

Усталеною є думка про те, що концептуальні засади методики проектного навчання були закладені американським філософом-педагогом Дж. Дьюї й теоретично обґрунтовані у науковому доробку його учня та послідовника – В. Кілпатрика [1]. Проте, це не зовсім так. Учені і справді

працювали в ракурсі однієї проблематики, однак сконструювали дві концептуально різні моделі проектного навчання.

Дж. Дюї розглядав проектне навчання як метод, що складається із властивої йому сукупності прийомів та операційних дій і ґрунтується на спільній діяльності вчителя й учнів, спрямованої на пошук рішення навчальної проблеми чи проблемної ситуації [2]. «Метод проектів» використовувався ним для набуття досвіду розв'язання проблемних ситуації, що виникають протягом взаємодії людей зі світом у розумній та рефлективній манері [3]. Натомість В. Кілпатрик, перебуваючи під сильним впливом ідей американського психолога Е. Торндайка – автора «закону учіння», розглядав проектне навчання як універсальну загальноосвітню систему – самодостатню педагогічну технологію цілковито орієнтовану на інтереси та життєві потреби учнів побудовану на принципах активної самодіяльності. На відміну від свого учителя, В. Кілпатрик не пов'язував проект з якоюсь конкретною галуззю знань і розглядав його швидше як навчальне середовище, опиняючись у якому учні мимоволі у природний спосіб (і не обов'язково через активну діяльність) залучаються до пізнання оточуючого світу загалом та навчання зокрема. На думку педагога, учні, які грають виставу, та учні, які сидять у залі й споглядаючи її, однаково беруть участь у проекті, оскільки отримують задоволення та нові знання [1]. В ідеалі тема проекту та етапи його виконання (задум, планування, виконання, оцінка) повинні були б визначатися учнями без допомоги учителя. У такий спосіб педагог давав учням можливість пізнати дух демократії та реалізувати на практиці право на свободу у діях, незалежність у судженнях, інтерпретаціях та оцінках.

Незважаючи на позитивний резонанс в середовищі педагогічної громадськості США, запропонована В. Кільпатриком дидактична модель неодноразово піддавалась критиці. І як це не парадоксально, найголовнішим її опонентом був саме Дж. Дьюї. Критикуючи концепцію В. Кільпатрика за однобічну орієнтацію на інтереси дітей та їх цілковиту самодіяльність, Дж. Дьюї наголошував на необхідності налагодження співпраці між учителем та учнями як визначального чинника у пошуку виходу з проблемної ситуації. «Тема проекту зазвичай виникає в учнів імпульсивно, – зауважував педагог, – відтак задум, неминуче наштовхуючись на перепону у вигляді браку знань і відсутності практичного досвіду, не отримує подальшого розвитку й перетворюється на формальне виконання низки доступних завдань які не дають учневі можливості заглибитись в суть проблеми, а відтак і піддати її ґрунтовному аналізу [5]. Процес свідомого пізнання (що включає збагачення особистісного досвіду та набуття нових знань) запускається лише тоді, коли учитель переконує учнів у необхідності пройти повний цикл роздумів – від виявлення суперечностей, через окреслення плану дій, до вирішення проблеми чи виходу із проблемної ситуації [5].

Таким чином, тлумачення Дж. Дьюї суті проектної діяльності принципово відрізнялось від її розуміння В. Кільпатриком, на чому він завжди і наголошував. Розглядаючи «проект» як один з ряду інших ефективних методів навчання, Дж. Дьюї не наділяв його універсальними якостями здатними розв'язати геть усі педагогічні проблеми. Його критика знайшла підтримку в широких колах педагогічної громадськості і призвела до зниження популярності педагогічної технології В. Кільпатрика загалом, та визнання автором помилковості власних суджень зокрема. Однак ідеї проектного навчання не пішли у забуття. З 30-х рр. XX ст. вони широко використовуються в шкільній і університетській практиці країн Західної Європи та Америки, розвиваючи й удосконалюючи свою процесуальну та технологічну складову у двох напрямках – виховному (за змістом близька до теорії В. Кільпатрика) і дидактичному (в основі – педагогічна теорія Дж. Дьюї). Як наслідок, сьогодні ми маємо справу з двома абсолютно різними технологіями об'єднаними подібними назвами. При цьому у навчальній діяльності зазвичай застосовуються концептуальні положення філософсько-освітньої теорії навчання через діяльність Дж. Дюї (звідси назва – «Метод проектів»), а у виховній, науково-технічній чи творчій діяльності – «Проектне навчання» В. Кільпатрика. Для уникнення сум'яття у дефініціюванні понять у змісті нашого дослідження зазначимо, що під «технологією проектного навчання» розуміємо дидактичну категорію, сукупність методів, прийомів та операційних дій у певній галузі теоретичної чи практичної пізнавальної діяльності які забезпечують реалізацію дидактичного процесу і досягнення діагностованого результату.

Робота за технологією проектного навчання відбувається на високому рівні складності, адже передбачає дидактичну інтеграцію навчальних дисциплін за принципом компенсаторності (отримання нових науково-теоретичних знань), технологічності (розширення спектра професійно-практичних умінь та навичок), інноваційної практичності (освоєння нового та ефективного досвіду) та творчості (розвиток творчого потенціалу всіх учасників освітнього процесу) [5, с. 28]. Якщо більшість із загальновідомих методик навчання потребують лише наявності традиційних компонентів навчального процесу, як то – учителя, учня (групи учнів) та навчального матеріалу необхідного для засвоєння, то вимоги до організації роботи за технологією проектного навчання – зовсім інші. Прагматичне по своїй суті, технологічно проектне навчання вимагає не лише аналізу, дослідження, пошуку шляхів та засобів розв'язання проблеми, а й практичної реалізації одержаних результатів у тому чи іншому виді діяльності. Відтак, головною умовою продуктивності проектування є усвідомлення учнем, що бере у ньому участь, перспективності обраного ним виду діяльності та його здатність до аргументованого доведення своєї правоти в ході підсумкової дискусії чи презентації. Активна позиція учня у цьому процесі дозволяє не лише вивільнити наукове знання з рамок абстрактної наукової думки та привласнити його, а й навчитися продавати свій «товар» на ринку ідей, де головними дійовими особами на рівні школи виступають учні та учитель, а поза нею (у перспективі) – академічні боси, видавці грантів, фінансові олігархи тощо.

Отже, технологія проектного навчання ґрунтується на ідеї спрямованості навчально-пізнавальної діяльності школярів на результат, який можна отримати завдяки вирішенню тієї чи іншої теоретично чи практично значущої для учня проблеми. Його зовнішні ознаки цілком осяжні – їх можна побачити, осмислити, оцінити, застосувати на практиці; внутрішні – емпіричні, пов'язані із набуттям, а також безцінного досвіду діяльності на рівні знання і уміння, компетенції і цінності.

Аналіз педагогічної літератури дозволив виділити основні вимоги до навчального проекту: наявність соціально значущого завдання; планування дій щодо розв'язання проблеми; організація пошукової роботи (пошук інформації, яка потім буде оброблена й осмислена); створення продукту, що є результатом цієї діяльності; презентація продукту. Відтак, узагальнено процес проектування можна було б алгоритмізуєвати до п'яти «П»: проблема – проектування (планування) – пошук інформації – продукт – презентація. Шосте «П» проекту – це його портфоліо, тобто папка, у якій зібрані всі робочі матеріали, у тому числі чернетки, денні плани, звіти й ін. [8, с. 39]. Проте не все так однозначно. У педагогічному контексті проект зазвичай розглядається не як процес, а як результат навчальної діяльності, що неминуче призводить до урізноманітнення його типологічних ознак та змістових характеристик. В ході дослідження, нами було виявлено більше десятка класифікацій навчальних проектів які об'єднуються за домінуючим видом діяльності (дослідницькі, пошукові, творчі, інформаційні тощо), предметно-змістовою галуззю знань (моно проект в межах однієї галузі, міжпредметний проект), за ступенем складності (простий, складний, комплексний) тощо. Таке розмаїття форм неможливе без допустимої структурної гнучкості. Тож, як і будь-яка інша дидактична технологія, проектне навчання не передбачає жорсткої технологізації дій, однак вимагає дотримання логіки та принципів проектування, головними з яких є: професіоналізм учителя, знання ним особливостей проектної методики, усвідомлення широких можливостей розвитку учнів у процесі проектної діяльності; здатність учнів чітко, систематично виконувати сплановану роботу; прагнення учнів брати участь у роботі над проектом; наявність відповідної бази (матеріальної, інформаційної, методичної тощо) для виконання проекту; наявність можливостей для репрезентації результатів проектної діяльності. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне зупинитися на конкретних видах проектів детальніше. В системі сучасного уроку історії особливої уваги заслуговує видова класифікація М. Чорної. Розмірковуючи над методикою впровадження технології проектного навчання у практику сучасного уроку історії, дослідниця запропонувала класифікацію із п'яти типів проектів: дослідницького, творчого, інформаційного, ігрового та практико орієнтованого [9, с. 15-16].

Дослідницькі проекти – чітко структуровані, вибудовуються відповідно до мети, актуальності предмета дослідження, продуманості методів та засобів навчання. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження й мають відповідну структуру: тема дослідження (зазвичай проблемна), аргументація її актуальності, визначення предмета й об'єкта, завдань і методів дослідження, визначення методології дослідження, висунення гіпотез розв'язання проблеми та визначення шляхів її розв'язання.

Інформаційні проекти також добре структуровані, спрямовані на пошук та обробку інформації, вони націлені на оволодіння їх учасниками навиками збору, аналізу та узагальнення фактів.

На відміну від дослідницьких та інформаційних, творчі й ігрові проекти позбавлені чіткої структуризації. Їх розвиток цілковито підпорядкований кінцевому результату та прийнятій групою логіці спільної діяльності. При цьому ігрові проекти, орієнтовані на імітацію історичної події, прийняття доленосних рішень чи якогось виду діяльності, передбачають ще й додаткове ускладнення, адже вимагають від учасників вживання в ролі історичних персонажів та виконання навчальних завдань із урахуванням логіки конкретного історичного періоду. Це можуть бути як історичні персонажі, так і реально існуючі особистості. Учасники імітують їхні соціальні та ділові стосунки, які ускладнюють вигаданими ситуаціями. Ступінь творчості виконавців цього типу проекту дуже високий, але домінуючим видом діяльності все ж таки є гра.

Практико-орієнтовані проекти передусім націлені на кінцевий результат навчальної діяльності. Відтак, їх виконання вимагає розробки доволі детального сценарію або плану дій із зазначенням функцій кожного з учасників. Особливого значення у цьому типі проектів набуває координаційна робота учителя яка може здійснюватись у формі поетапного консультування тощо [9, с. 15-16].

Тематика проектів також доволі різноманітна і залежить від навчальних потреб їх учасників. В одних випадках вона може ініціюватися учителем, в інших – учнями. Так чи інакше її масив – орієнтовний адже інтереси учнів повсякчас змінюються і важко передбачити яка тема викличе беззаперечне зацікавлення в конкретний момент життя.

Висновок. Отже, підсумовуючи результати проведеного нами дослідження, зауважимо, що популяризації проектної технологій навчання в українському загальноосвітньому просторі тривалий час не було особливої потреби. Поява суспільного запиту на підготовку всебічно освіченої, цілеспрямованої, інтелектуально розвиненої, допитливої особистість готової до сприйняття нового та здатної до інтеграції набутих знань в різні сфери людської діяльності, і як наслідок, зростання попиту на ключові компетентності, як нового результату освіти надало їй іншого змісту. Найбільшою перевагою технології проектного навчання, у цьому сенсі, є її прагматична спрямованість на реальний навчальний результат який можна побачити, осмислити та застосувати.

З позиції системного підходу, проект можна вважати засобом переходу об'єкта з вихідного стану в кінцевий за умови певних обмежень та за допомогою певних механізмів. Результатом такого переходу повинні стати нові навчальні компетентності.

Список літератури:

1. Полат Е.С. Метод проектов: история и теория вопроса / Е.С. Полат. – Електронний ресурс. – Режим доступу: duzsov.ucoz.ru/file/metod.proertov.doc.
2. Американська філософія прагматизму: витоки і цінності. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://helpiks.org/8-45706.html.
3. Мірошник С.І. Теоретичні основи навчальної проектної діяльності учнів / С.І. Мірошник. – Електронний ресурс. – Режим доступу: ttps://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2383.
4. Мишарина М.М. Метод проектов Дж. Дьюи / М.М. Мишарина. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/45114/1/Education_issues_1_2016_13.pdf.
5. Ковшун Н.Е. Аналіз та планування проектів: навчальний посібник / Н.Е. Ковшун. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 344 с.
6. Азарова Л.Н. Тренінг «Методика организации учебного проекта в школе» / Л.Н. Азарова // Вопросы Интернет-образования. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://vio.uchim.info/Vio_57/cd_site/articles/art_3_2.htm.
7. Оганисян Л.А. Использование метода проектов в образовательном процесе / Л.А. Оганисян, М.А. Акопян // Таврический научный обозреватель, 2015. – № 2. – С. 101-104.
8. Гузєєв В.В. «Метод проектів» як окремий випадок інтегральної технології навчання / В.В. Гузєєв // Директор школи. – 1995. – № 6. – С. 39-47.
9. Чорна М.І. Метод проектів на уроках історії / М.І. Чорна. – Тернопіль-Харків: Видавництво «Ранок», 2011. – 160 с.

Игнатенко Н.В.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТНООРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация
В статье раскрыты преимущества и перспективы применения технологии проектного обучения как средство активизации познавательной деятельности учеников при изучении истории в общеобразовательных школах; теоретически обоснованы концептуальные принципы проектного обучения: охарактеризованы его цели, содержание и дидактические принципы; предложены методические рекомендации для использования проектной технологии обучения на уроки истории.
Ключевые слова: проектная технология обучения, проектирование, дидактическая технология.

Ignatenko N.V.
Ternopil National Pedagogical University
named after Volodymyr Gnatiuk

THEORETICAL BASIS OF PROJECT TRAINING TECHNOLOGY APPLICATION AT HISTORY LESSONS IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Summary
The article presents the advantages and perspectives of applying the technology of project training as a means of activating and intensifying cognitive activity of students in the process of history study in institutions of general secondary education; The conceptual foundations of the project training are substantiated theoretically: its purpose, content and didactic principle are characterized; Methodical recommendations for using the project technology of teaching at history lessons are offered.
Keywords: project technology, projecting, didactic technology.

УДК 378.147.1+331.45(477)(045)

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ З ОХОРОНИ ПРАЦІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ

Кошелева Н.Г.
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті розглянуто актуальну проблему підвищення ефективності підготовки майбутніх інженерів-педагогів з дисциплін у галузі охорони праці. Відзначено дидактичну обмеженість традиційних підходів та способів навчання в даній галузі. Запропоновано авторську розробку методики викладу дисципліни «Основи охорони праці» на засадах технологічного підходу. Сформульовано тактичні цілі та зміст розроблюваної дисципліни. Виходячи з теорії поетапного формування розумових дій, визначено перелік сучасних технологій навчання, що мають використовуватись при викладі дисципліни.
Ключові слова: майбутні інженери-педагоги, дисципліни в галузі охорони праці, теорія поетапного формування розумових дій, технологічний підхід у навчанні, сучасні педагогічні технології.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми обумовлена підвищенням вимог освітнього середовища до якості підготовки майбутніх інженерів-педагогів. Зокрема посадові інструкції викладачів професійного навчання [4] містять широкий перелік завдань з техніки безпеки та охорони праці, які вони мають виконувати у своїй професійно-педагогічній діяльності, зокрема: сприяти формуванню в учнів знань щодо збереження та зміцнення здоров'я; контролювати виконання учнями вимог охорони праці і техніки безпеки, створювати безпечні умови для навчання учнів; проводити профілактичну роботу щодо запобігання травматизму серед учнів під час навчально-виховного процесу та щодо вимог особистої безпеки у побуті; брати участь у розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку, та ін. Проте аналіз існуючої практики підготовки майбутніх інженерів-педагогів свідчить, що в її процесі приділяється недостатньо уваги підвищенню результативності навчальної діяльності студентів з дисциплін у галузі охорони праці, самими майбутніми фахівцями вони сприймаються як другорядні порівняно зі спецдисциплінами, що призводить до низького рівня сформованості в них відповідних знань та вмінь та суперечить важливості даної складової їх професійно-педагогічної діяльності. Виклад дисциплін у галузі охорони праці відбувається, здебільшого, за традиційними методиками, без звернення до новітніх досягнень педагогічної теорії і практики, що не сприяє вирішенню відзначеного протиріччя. З метою його часткового розв'язання ми звернулися до проектування методики викладу однієї з базових дисциплін підготовки майбутніх інженерів-педагогів у досліджуваній галузі – курсу «Основи охорони праці».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості підготовки майбутніх інженерів-педагогів знайшли відображення в працях С.Ф. Артюха, С.Я. Батишева, В.С. Безрукової, В.В. Бєлікової, О.К. Бєлової, Н.О. Брюханової, І.Б. Васильєва, Н.С. Глуханюк, Н.В. Грохольської, Н.Є. Ерганової, Г.Є Зборовського, Е.Ф. Зеєра, Г.О. Карпової, О.Е. Коваленко, В.П. Косирева, В.В. Кулешової, Л.З. Тархан, Є.В. Шматкова, Л.В. Штефан та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень з проблем підготовки майбутніх інженерів-педагогів, питання вдосконалення методики викладу дисципліни «Основи охорони праці» засобами сучасних педагогічних технологій поки не було предметом спеціальних досліджень.

Мета статті – представити авторський варіант методики викладу дисципліни «Основи охорони праці» з використанням сучасних педагогічних технологій, що має на меті підвищення результативності підготовки майбутніх інженерів-педагогів у галузі охорони праці.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогічній теорії загальновизнано, що педагогічна технологія – це спосіб реалізації змісту навчання, що представляє систему форм, методів і засобів навчання та забезпечує найбільш ефективне досягнення поставлених цілей. Навчання з використанням технології має серйозні переваги [2]: основою технології є чітке визначення кінцевої мети, що дозволяє визначати ступінь її досягнення більш точно; це дозволяє розробити об'єктивні методи контролю її досягнення; технологія дозволяє звести до мінімуму ситуації, коли вчитель змушений переходити до педагогічних експромтів у пошуку прийнятного варіанту та ін. Проектування навчальної діяльності учнів веде до більш високої стабільності їхніх успіхів. Таким чином, для підвищення ефективності навчання майбутніх інженерів-педагогів з дисципліни «Основи охорони праці» бачиться доцільним застосування технологічного підходу до розробки методики її викладання. З позиції технологічного підходу методика викладання дисципліни має містити наступні компоненти: концептуальна основа; змістовна частина навчання: цілі навчання – загальні і конкретні; зміст навчального матеріалу; процесуальна частина: організація навчального процесу; методи і форми навчальної діяльності учнів та педагога; діяльність педагога з управління процесом засвоєння матеріалу; діагностика навчального процесу [3, с. 28]. Для розробки методики викладання дисципліни «Основи охорони праці» для майбутніх інженерів-педагогів визначимо зміст її компонентів з урахуванням викладеного вище. По-перше, визначимо цілі її вивчення, які у професійній освіті формулюються у вигляді переліку професійних умінь та особистих якостей, що слід сформувати у студентів при вивченні заданого курсу, що подано в табл. 1. Відповідно до сформульованих цілей вивчення дисципліни «Основи охорони праці» проектується її зміст, що має містити теми, подані в табл. 2.

Таблиця 1

Тактичні цілей підготовки бакалаврів інженернопедагогічних спеціальностей з дисципліни «Основи охорони праці» (фрагмент)

Елементи структури особистості		Мета підготовки з дисципліни (за циклом дисциплін) теоретичної спеціальної підготовки
Досвід особистості	Професійна спрямованість	Сформувати прагнення якісно виконувати системний аналіз в охороні праці, розраховувати ризик небезпеки, робити аналіз умов праці та виробничого травматизму, проводити інструктажі з охорони праці, проводити розслідування і вести облік та реєстрацію нещасних випадків, професійних захворювань та аварій, здійснювати організацію охорони праці на підприємстві, робочому місці згідно з законодавством України, здійснювати оцінку витрат на охорону праці, визначати ефективність заходів і засобів профілактики виробничого травматизму і професійної захворюваності.
	Професійна компетентність	Сформувати уявлення про вимоги до організації охорони праці на підприємстві та робочому місці; фактори, що визначають умови праці та впливають на її безпеку; попередження виробничого травматизму та професійних захворювань; правила проведення системного аналізу з охорони праці. Сформувати практичні вміння: проводити інструктажі, оцінювати ризик небезпеки, здійснювати аналіз умов праці та виробничого травматизму; вести розслідування, облік і реєстрацію виробничого травматизму, професійних захворювань, аварій та заповнювати відповідну документацію; розробляти заходи щодо підвищення рівня безпеки та умов праці на виробництві.
	Комунікативна готовність	Сформувати теоретичні вміння: пояснювати наукові, правові та економічні основи охорони праці, основи фізіології, гігієни праці та виробничої санітарії, основи безпеки виробництва, пожежна безпека. Сформувати навички використання професійної термінології (охорона праці, трудова діяльність, безпека, виробничий ризик, шкідливий виробничий фактор, захворювання, профзахворювання, виробнича травма, нещасний випадок, важкість праці, напруженість праці, небезпечний виробничий фактор, безпека праці, виробнича санітарія, електробезпека, пожежна безпека, аварія), правила складання професійних текстів і документів, планів та схем.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Орієнтовний зміст курсу «Основи охорони праці»

№	Назви тем дисципліни
1	2
1.	Актуальність проблем охорони праці. Основи охорони праці, предмет, мета та завдання. Основні закони та законодавчі акти України щодо охорони праці. Управління охороною праці на підприємстві. Служба охорони праці.
2.	Державне управління охороною праці, організація охорони праці, нагляд та контроль за охороною праці. Гарантії прав на охорону праці. Економічні аспекти охорони праці.
3.	Класифікація небезпечних і шкідливих виробничих факторів. Оздоровлення повітряного середовища. Вентиляція виробничих приміщень. Охорона атмосферного повітря.
	Метеорологічні умови. Захист від джерел тепло випромінювань. Виробничий шум. Інфразвук і ультразвук. Вібрація. Електромагнітні поля і випромінювання. Іонізуюче випромінювання. Види виробничого освітлення, нормування. Технічні характеристики приладів, що використовуються для освітлення. Вибір джерел освітлення і світильників. Принципи розрахунку освітлення.
4.	Безпека технологічних процесів і виробничого устаткування. Дія електричного струму на людину. Аналіз випадків включення людини в електричну мережу. Заходи профілактики електротравматизму.
5.	Поняття про процес горіння. Пожежна характеристика речовин і матеріалів. Заходи пожежної профілактики. Основні засоби пожежогасіння.
6.	Розслідування, реєстрація, облік та аналіз нещасних випадків, професійних захворювань та аварій.

Джерело: розроблено автором

Наступним етапом розробки методики викладу дисципліни «Основи охорони праці» є визначення технологій навчання і контролю сформованості знань, умінь та навичок майбутніх інженерів-педагогів з даної дисципліни. При цьому, ми спиралися на теорію поетапного формування розумових дій П.Я. Гальперина, яка становить систему положень про механізми та умови складних багатопланових змін, пов'язаних з утворенням у людини нових образів, дій та понять. Така система психологічних умов складається з чотирьох компонентів [1, с. 18]: формування адекватної мотивації засвоєння дії та її здійснення; забезпечення орієнтування та виконання дії, що засвоюється; формування бажаних якостей дії; перенос дії в ідеальний (розумовий) план. Таким чином, з позицій технологічного підходу, методика викладання дисципліни «Основи охорони праці» має бути реалізована через сукупність наступних основних технологій навчання: мотиваційні технології, технології формування нових знань, технології формування та засвоєння діяльності, технології контролю сформованих дій. З урахування спрямованості нашого дослідження ми пропонуємо доповнити традиційні методи, форми і засоби навчання сучасними технологіями.

Для формування мотивації майбутніх інженерів-педагогів до вивчення дисципліни «Основи охорони праці» ми використовували, переважно, методи і прийоми внутрішньої мотивації. Так, наприклад, формуючи початкову мотивацію, ми користувалися методом «мотивуючий вступ», що реалізовувався через прийоми «віднесення до особистості» (акцент на важливості навчального матеріалу для майбутньої фахової діяльності), «віднесення до ситуації» (опис проблемних фа-

хових ситуацій, для розв'язання яких необхідне знання даного навчального матеріалу), «збудження інтересу» (повідомлення цікавого факту, зміст якого пов'язаний з навчальним матеріалом та сприяє появі інтересу майбутніх інженерів-педагогів до його вивчення), «вступ з проблемними питаннями» (активізує увагу студентів до нового матеріалу та розумову діяльність).

Формування нових знань студентів відбувалось шляхом використання таких сучасних видів лекції, як лекція-візуалізація, лекція-пресконференція, лекція з текстовою опорою. Це сприяло подоланню традиційних недоліків класичної лекції: «розсіювання» уваги, втрата її концентрації, пасивна роль студента, відсутність зворотного контакту, низький ступінь наочності тощо, та активізації навчальної діяльності студентів і покращенню сприйняття інформації. З цією ж метою застосовувались під час лекції метод проблемних питань та евристичні бесіди за новим матеріалом.

Окрему увагу варто звернути на застосування мультимедійних технологій у процесі формування нових знань майбутніх інженерів-педагогів. Забезпечуючи багатство змісту і форми, поєднання різних видів текстової, графічної, мовної, музичної, відео-, фото- інформації і різноманітність способів їх вилучення, ці технології формують мультимедійне сприйняття світу. Використання мультимедійних технологій відкриває нові можливості в організації навчального процесу, а також розвитку творчих здібностей учнів. Так, на цьому етапі навчання нами було використано мультимедійні лекції, різноманітні мультимедійні засоби наочності (аудіо- та відеофрагменти, відеоролики, анімація, 3D-моделювання та ін.) та віртуальну мультимедійну екскурсію. Результатом застосування сучасних педагогічних технологій формування мотивацій та нових знань студентів є прояв їх стійкого інтересу до вивчення матеріалу дисципліни «Основи охорони праці»; активність навчальної діяльності та міцність засвоєння теоретичної інформації.

Формування виконавчих дій майбутніх інженерів-педагогів з дисципліни «Основи охорони праці відбувалося під час лабораторних занять, на яких відповідно до мети й завдань лабораторних робіт використовувались кейсові і тренінгові технології, за допомогою яких організовувалась навчальна діяльність студентів з розв'язання завдань, в основу яких було покладено ситуації, наближені до реальних професійних випадків, що вимагало від студентів комплексного застосування наявних знань та вмінь з охорони праці. Для вирішення проблемних завдань застосовувався метод мозкового штурму, що активізував самостійну творчу розумову діяльність студентів та сприяв формуванню вмінь спільного прийняття рішень у складних ситуаціях. Синтез індивідуальної, групової та колективної форм організації діяльності майбутніх інженерів-педагогів з дисципліни забезпечувався завдяки використанню методу проектів як під час самостійної роботи, так і в процесі аудиторних занять. Використовувався також сучасний різновид методу проектів, заснований на застосуванні комп'ютерної техніки – навчальний веб-квест (формат заняття, на якому основну частину інформації здобуто через ресурси Internet), що є ефективним засобом організації групової та індивідуальної пошуково-творчої діяльності студентів. Також однією з найбільш дієвих сучасних технологій навчання нами було визначено мультимедійну лабораторну роботу, яка дозволяє студентам моделювати природні умови, ставити експерименти, з'ясовувати фізичні та інші закономірності, працювати в індивідуальному темпі тощо.

Реалізацію технології контролю сформованих дій студентів з дисципліни «Основи охорони праці» ми пропонуємо здійснювати з використанням таких нетрадиційних методів і засобів контролю, як, наприклад, фактологічний диктант та кросвордний контроль (для здійснення поточного контролю), короткі вікторини та «Брейн-ринг» (для актуалізації базових знань), інструменти контролю знань у віртуальному навчальному середовищі Moodle (онлайн-опитування, онлайн-тестування, індивідуальні завдання зі зворотним зв'язком та ін.), нетрадиційні колоквіуми та комплексні контрольні роботи, що містять завдання різних рівнів та дозволяють реалізувати вимогу індивідуалізації контролю рівня сформованості знань, умінь та навичок студентів (використовуються для модульних, підсумкових контролів). Зазначимо, що використання різно-манітних нестандартних технологій контролю забезпечує ефективну реалізацію всіх його функцій – як безпосередньо контролюючої (забезпечує зворотний зв'язок у навчальному процесі), так і навчальної (сприяє міцному й систематизованому закріпленню вивченого матеріалу завдяки використанню різноманітних та різнорівневих контрольних завдань), розвивальної (сприяє формуванню інтелектуальних умінь аналізувати нестандартні умови завдань, шукати та систематизувати необхідну інформацію, виділяти головне, використовувати наявні знання у змінних або нетипових ситуаціях та ін.), а також виховної функції (використання різних видів і форм контролю під час аудиторної та самостійної роботи студентів привчає до систематичної навчальної роботи).

Таким чином, нами було впроваджено в процес викладання дисципліни «Основи охорони праці» авторську методику з використанням сучасних педагогічних технологій, таких як мотиваційні технології, технології формування нових знань, технології формування та засвоєння діяльності та технології контролю сформованих дій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, згідно з поставленою метою, нами розроблено методику викладання дисципліни «Основи охорони праці» з використанням сучасних педагогічних технологій та висвітлено зміст усіх її компонентів, упорядкованих з позицій технологічного підходу в навчанні. Наступним етапом розробки методики викладу дисципліни «Основи охорони праці» є постановка оперативних цілей навчання та конструювання дидактичних матеріалів до конкретних тем дисципліни, а також розробка структури і змісту окремих занять. Досвід запровадження пропонованої методики в навчальний процес викладу дисципліни «Основи охорони праці» при підготовці майбутніх інженерів-педагогів свідчить про її значно вищу ефективність порівняно з традиційними способами навчання.

Список літератури:

1. Гальперин П.Я. Введение в психологию: учеб. пособ. / П.Я. Гальперин. – М.: КДУ, 2006. – 327 с.
2. Методика обучения и педагогическая технология [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://libsib.ru/pedagogika/protsess-obucheniya/metodika-obucheniya-i-pedagogicheskaya-technologiya.
3. Педагогические технологии: учеб. пособ. для студ. пед. спец-тей / под общ. ред. В.С. Кукушина. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Изд. центр «МарТ», 2006. – 336 с.
4. Посадова інструкція викладача [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://it-el.kpbl.org.ua/index.php/metodychnyi-seif/planuyucha-dokumentatsiya/125-posadova-instruktsiia-vykladacha-prymirna.

Кошелева Н.Г.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ ПО ОХРАНЕ ТРУДА БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ

Аннотация
В статье рассмотрена актуальная проблема повышения эффективности подготовки будущих инженеров-педагогов по дисциплинам в сфере охраны труда. Отмечена дидактическая ограниченность традиционных подходов и способов обучения в данной области. Предложена авторская разработка методики изложения дисциплины «Основы охраны труда» на основе технологического подхода. Сформулированы тактические цели и содержание разрабатываемой дисциплины. Исходя из теории поэтапного формирования умственных действий, определен перечень современных технологий обучения, которые должны использоваться при изложении дисциплины.
Ключевые слова: будущие инженеры-педагоги, дисциплины в сфере охраны труда, теория поэтапного формирования умственных действий, технологический подход в обучении, современные педагогические технологии.

Kosheleva N.G.
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

APPLICATION OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TRAINING OF FUTURE ENGINEERS-TEACHERS OF LABOR PROTECTION

Summary
In the article, the actual problem of improving the efficiency of training of future engineers-teachers in the field of Labor Protection disciplines have been considered. Didactic limitation of traditional approaches and methods of teaching in this field have been noted. Author's development of methodology of teaching discipline "Basis of labor protection" based on the technological approach has been offered. The tactical goals and content of the developed discipline have been formulated. In conformity with a theory of the systematic formation of mental actions, a list of modern teaching technologies, that should be used in teaching the course, has been defined.
Keywords: future engineers-teachers, disciplines in the field of Labor Protection, theory of systematic formation of mental actions, technological approach in teaching, modern pedagogical technologies.

УДК 373.51

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ІГОР-ВПРАВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Мазур Ю.Я., Андрійчук Л.І.
Хмельницький національний університет

В статті висвітлено поняття «навчальна гра-вправа» («дидактична гра»). Розглянуто різні види навчальних ігор-вправ та їх функції. Визначено особливості використання ігор-вправ в навчальному процесі. Сформовано рекомендації щодо їх застосування. Проаналізовано психолого-фізіологічні особливості учнів середньої школи.
Ключові слова: навчальна гра-вправа (дидактична гра), ребус, кросворд, прислів'я, приказка, загадка, вікторина, лексична компетенція, пізнавальна діяльність.

Постановка проблеми. Нині розвиток освіти характеризується модернізацією навчання. Так як навчання англійської мови посідає одне з провідних місць у загальному навчанні учнів та й взагалі у всебічному розвитку, основне завдання вчителів – знайти сучасний підхід до навчального процесу, створювати та впроваджувати нові методи, технології та засоби навчання на уроках англійської мови, які відповідають психолого-фізіологічним характеристикам учнів певного віку. Одним з таких засобів є навчальні ігри-вправи – вправи, розроблені за допомогою ігрових елементів з метою кращого засвоєння навчального матеріалу. Серед них виокремлюють ребуси, загадки, кросворди, вікторини, пояснення прислів'їв та приказок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїй роботі «Дидактика початкової школи» О.Ю. Савченко зазначає, що кожна дидактична гра виконує різні функції, проте головна мета впровадження ігор у навчальний процес – викликати інтерес до навчання.

На думку О.П. Милої у збірці «Дидактичні ігри як засіб розвитку пізнавальної активності учнів на уроках іноземної мови» збагачений ігровими моментами навчально-виховний процес активізує пізнавальні можливості учнів: гра захоплює, викликає бажання взяти дієву участь у ній і одночасно знімає психологічну напругу, що більшою чи меншою мірою супроводжує будь-яке навчальне навантаження.

Дослідження ефективності використання навчальних ігор-вправ на уроках з англійської мови цікавило і цікавить як вітчизняних так і зарубіжних педагогів та методистів. Питання використання дидактичних ігор на уроці з іноземної мови вивчали О.А. Букичева, О.Д. Дон, В.А. Каширна, О.П. Мила, А.Є. Ніязова, О.Ю. Савченко, О.Ю. Стом, К.Л. Блоджу (C.L. Bloju), М.М. Мубаслат (M.M. Mubaslat), Психологічний та фізіологічний розвиток дітей та підлітків у своїх працях досліджували Л.С. Виготський та Л.В. Столяренко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча існує значна кількість досліджень, присвячених впливу навчальних ігор-вправ на формування різних учнівських компетенцій на уроках іноземної мови, мало дослідженою залишається проблема застосування даного виду вправ на уроках іноземної мови для учнів середньої школи.

Головною метою цієї роботи є охарактеризувати особливості та сформувати рекомендації щодо використання дидактичних вправ на уроках англійської мови в середній школі.

Виклад основного матеріалу. Одним із дієвих засобів розвитку в дітей мислення вважається дидактична гра. Гра поряд з працею й навчанням – один з головних видів діяльності людини [1]. З точки зору О.Я. Савченко та інших учених, дидактична гра – це засіб навчання, оскільки вона спрямована на засвоєння й використання конкретних знань, умінь, навичок і є механізмом навчання, основний педагогічний зміст та призначення якого – навчати діяти. Дидактична гра є засобом цілеспрямованого керівництва викладачем розумовою діяльністю учнів, а також засобом формування тих пізнавальних структур, які забезпечують можливість самостійно регулювати розумову діяльність [4, с. 236].

До дидактичних ігор-вправ відносяться: різноманітні вікторини, кросворди, ребуси, загадки, пояснення прислів'їв і приказок.

Вищезгадані дидактичні вправи виконують у навчальному процесі такі функції:

– навчальна – її мета полягає в засвоєнні нових знань та навичок, розвитку уваги, пам'яті, сприйнятті інформації;

– комунікативна – її мета полягає в створенні умов іншомовного спілкування, встановленні нових емоційно-комунікативних відносин між учнями, які базуються на спілкуванні іноземною мовою;

– розвиваюча – її мета спрямована на гармонійний розвиток особистісних якостей та характеристик для активізації усіх можливостей особистості;

– виховна – її мета полягає у вихованні дисципліни, взаємодопомоги, активності, ініціативи, самостійності, уміння відстоювати свою точку зору;

– розважальна – її мета полягає у створенні сприятливої атмосфери на уроці, адже урок в якому присутні дидактичні ігри стає цікавішим та захоплюючим;

– діагностична – її мета полягає у розвитку завбачливості та прогнозованості, адже гра діагностичніша, ніж будь-яка інша діяльність людини.

Крім того, систематичне виконання дидактичних ігор сприяє формуванню іншомовної лексичної компетенції – яка включає в себе лексичні навички, знання та здатність їх використання в усіх видах мовленнєвої діяльності. Такі вправи удосконалюють володіння мовним матеріалом, сприяють запам'ятовуванню графічних форм слів та подальшому використання слів у фразах, словосполученнях та реченнях.

Вчителі використовують дидактичні ігри-вправи у навчальному процесі досить часто, зазвичай для того, щоб дати школярам перепочити. Саме в цьому полягає основна перевага використання даного виду вправ, адже граючись учні засвоюють надзвичайно значний відсоток нової інформації. Школярам подобається такий підхід до навчання, тому вони зацікавлені у вивченні чогось нового.

Проте необхідно враховувати рекомендації щодо правильного застосу-вання дидактичних ігор-вправ в навчальному процесі, щоб їх використання було продуктивним та ефективним. Основними рекомендаціями щодо застосування вищезгаданого виду вправ є:

– усі вправи повинні стосуватися теми уроку, тобто, якщо учні вивчають тему «Health and body», то усі кросворди, загадки, ребуси прислів'я та приказки повинні містити лексичні одиниці з даної теми;

– потрібно задіювати різні форми роботи задля підвищення інтересу учнів до навчання: індивідуальну, парну, групову, фронтальну;

– потрібно пам'ятати, що під час проведення ігор-вправ у групах чи парах, учні повинні бути мати приблизно однаковий рівень знань, щоб команди були рівносильними;

– доцільно керуватися принципом наступності, тобто поступового переходу від легших ігор до важчих;

– складну гру слід проводити в кілька етапів, поки школярі не засвоять окремих дій;.

– бажано створити доброзичливу атмосферу і ситуацію успіху для школярів;

– слід забезпечити кожного учня усім потрібним матеріалом для проведення гри;

– кожен школяр повинен засвоїти правила дидактичної гри-вправи, усвідомити її мету, кінцевий результат, послідовність дій під час гри, мати необхідний запас знань для участі у грі;

– учнів слід контролювати, підтримувати та допомагати їм в процесі виконання ігор-вправ;

– оцінка роботи школярів повинна бути об'єктивною;

– не варто виправляти помилки учнів під час гри, а слід відзначити для себе, на які мовні явища необхідно звернути увагу, що покращити;

– не потрібно використовувати лише нову лексику, більша частина має бути відомою для школярів;

– не слід використовувати занадто багато ігор-вправ за урок, 5-7 хв. на їх виконання буде цілком достатньо;

– не можна допускати приниження гідності дитини (образливі порівняння, оцінка за поразку в грі, глузування тощо [2, с. 9].

Якщо використовувати вищезгадані рекомендації під час навчального процесу, то навчання дітей буде цікавим, веселим, ефективним та продуктивним. Ще однією умовою успішного навчання англійській мові є врахування психолого-фізіологічних особливостей учнів середнього віку.

Американський психолог А. Гезел описав особливості біологічного дозрівання, інтересів і поведінки дітей в підлітковому і юнацькому віці. Він пише, що в десятирічному віці дитина урівноважена, довірлива, легко сприймає життя; в одинадцятирічному віці дитина стає імпульсивною, виникає бунт проти батьків, сварки з однолітками; в дванадцятирічному віці запальність частково проходить, ставлення до світу більш позитивно, зростає автономія від сім'ї, зростає вплив однолітків, піклується про зовнішність, зростає інтерес до протилежної статі; в тринадцятирічному віці підліток вже самокритичний, чутливий до критики, критично ставиться до батьків, вибірковий в дружбі; в чотирнадцятирічному віці підліток енергійний, товариський, упевнений в собі, інтерес до інших людей, обговорює себе і порівнює з героями; в п'ятнадцятирічному підліток «набуває» індивідуальні відмінності: дух незалежності, свобода від зовнішнього контролю, початок свідомого самовиховання; в шістнадцятирічному віці настає рівновага, бунтівливість поступається місцем життєрадісності, збільшується внутрішня самостійність, емоційна врівноваженість, товариськість [5].

Слід зважати на той факт, що учні вже не цікавляться елементарними завданнями. Їх дратує контроль вчителя, тому що викладач обмежує їх самостійність та ініціативу. У школярів цього віку розвивається критичний підхід до системи навчання, значно зростає потреба у спілкуванні з однокласниками та друзями, з'являються нові мотиви до навчання, пов'язані з вибором майбутньої професії та перспектив, розширюється коло інтересів. В той же час, спостерігається інша крайність – відсутність широких пізнавальних інтересів, зацікавленості в розширенні своїх знань.

Процес виконання творчих, розвивальних комунікативних завдань можна розглядати як своєрідну послідовність психологічних станів учня [3], коли, на думку психологів, відбувається його найбільше когнітивне напруження: невпевненість поступово змінюється на захоплення і задоволення. Саме тому потрібно використовувати інтерактивні види завдань під час вивчення англійської мови у класі, різновидом яких є дидактичні ігри-вправи.

Висновки та пропозиції. Отже, можна зробити висновок, що дидактичні ігри-вправи є дієвим засобом навчання англійської мови. Цінність такого виду вправ полягає в здатності зацікавити, мотивувати дітей та збільшити інтерес до подальшого вивчення іноземної мови, активізувати діяльність школярів на уроці. Крім того, за допомогою гри засвоєння і запам'ятовування навчального матеріалу відбувається швидше та ефективніше. Проте потрібно користуватися рекомендаціями щодо застосування ігор-вправ під час навчання англійської мови, адже дидактична гра – це не самоціль на уроці, а засіб навчання та виховання. Лише органічне поєднання гри з іншими засобами навчання та врахування психолого-фізіологічних особливостей учнів середньої школи сприяє якісному ви-вченню іноземної мови. Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в розробці тематичних дидактичних ігор-вправ, які б використовувалися на середньому етапі навчання в процесі вивчення англійської мови.

Список літератури:

1. Айламазьян А.М. Актуальні методи виховання і навчання: ділова гра : Уч. пособ. д. студ. / А.М. Айламазьян. – МДУ, 2005.
2. Мила О.П. Дидактичні ігри як засіб розвитку пізнавальної активності учнів на уроках англійської мови: навч.-метод. посіб. з англійської мови / О.П. Мила. – Вінниця, 2013. – 50 с.
3. Ниязова А.Е. Игра как средство активизации учебно-речевой деятельности учащихся 7-8 классов общеобразовательной школы при овладении говорения на английском языке/ А.Е. Ниязова // Методики обучения иностранным языкам в средней школе. – СПб.: КАРО, 2006. – С. 151-172.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: [підручник для студентів пед. факультетів] / О.Я. Савченко. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
5. Столяренко Л.Д. Психология / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 448 с.

Мазур Ю.Я., Андрейчук Л.И.
Хмельницкий национальный университет

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УЧЕБНЫХ ИГР-УПРАЖНЕНИЙ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация
В статье рассматриваются понятие «учебная игра-упражнение». Рассмотрены различные виды обучающих игр-упражнений и их функции. Определены особенности использования игр-упражнений в учебном процессе. Сформированы рекомендации по их применению. Проанализированы психолого-физиологические особенности учащихся средней школы.

Ключевые слова: обучающая игра-упражнение, ребус, кроссворд, пословица, поговорка, загадка, викторина, лексическая компетенция, познавательная деятельность.

Mazur Y.Y., Andriichuk L.I.
Khmelnytsky National University

THE FEATURES OF USAGE OF DIDACTIC GAMES IN ENGLISH LESSONS IN JUNIOR HIGH SCHOOL

Summary
The article covers the concept of «didactic game». Different kinds of didactic games and their functions are considered. The features of the usage of didactic games in the educational process are determined. The recommendations on their application are formed. The psychological and physiological features of junior high school students are analyzed.

Keywords: didactic game, rebus, crossword, proverb, saying, puzzle, quiz, lexical competence, cognitive activity.

УДК 78.071.2

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ДЖАЗУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Павленко О.М.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розкрито особливості навчання джазового мистецтва майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі фахової підготовки. Висвітлено специфіку джазового мистецтва. На основі аналізу наукових джерел розкрито особливості джазової мелодики, гармонії, ритму. Розглянуто види і засоби імпровізаційної техніки в джазі. З'ясовано особливості навчання імпровізації в джазі. Розкрито принципи буквено-цифрових позначень акордів у джазовому мистецтві.

Ключові слова: майбутній учитель музичного мистецтва, фахова підготовка, джазове мистецтво, джазова імпровізація, джазовий ритм, джазова гармонія.

Постановка проблеми. Нові орієнтири в соціальному й культурно-мистецькому житті вітчизняного суспільства диктують необхідність суттєвих перетворень у сфері освіти та виховання. Стратегія освітньої політики спрямовується на вдосконалення фахової підготовки майбутнього вчителя, що дозволить забезпечити формування компетентного, всебічно розвинутого, високоморального, мобільного педагога.

Концептуального переосмислення підготовки фахівців мистецького профілю також вимагають і євроінтеграційні процеси вітчизняної освітньої політики. А отже, головною метою мистецького навчання має стати підготовка висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців у галузі культури та освіти. Саме тому навчання основам джазового мистецтва майбутнього вчителя музичного мистецтва у фаховій підготовці набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науково-педагогічній літературі розглядаються питання, присвячені проблемам виникнення і становлення джазу (К. Берендт, Д. Коллієр, В. Конен, А. Медведєв, Є. Овчинников, Ю. Панасьє, В. Перевєрзєв, У. Сарджент та ін.); історії жанрово-стильової палітри джазу (В. Єрохін, В. Полянський, Ю. Чугунов та ін.); джазового виконавства та імпровізації (Є. Барбан, О. Баташов, Б. Гнилов, Ю. Кінус, Ю. Козирєв, Д. Лівшиць, А. Одер, Т. Полянський, Г. Шуллер та ін.); навчання джазу у фаховій підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва (Б. Брилін, В. Дряпіка, О. Жаркова, О. Курильченко, Н. Попович, Н. Сродних, О. Хижко та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць свідчить, що науковці досить широко та ґрунтовно розглядають питання джазології та джазової освіти. Проте незважаючи на ґрунтовне висвітлення кола проблем, питання пов'язані з методичними особливостями навчання джазу майбутнього вчителя музичного мистецтва не отримали належної уваги.

Метою даної статті є висвітлення методичних особливостей навчання джазового мистецтва майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Джаз у світовому музичному мистецтві посідає одне з найвизначніших місць і вважається самобутнім явищем. Він вирізняється особливою художньою специфікою та естетичною оригінальністю. Адже у джазовому мистецтві поєднуються різноманітні форми музичної творчості, перетинаються національні традиції, школи, напрямки. Він впливав і впливає на масові жанри, форми композиторської творчості, виконавське мистецтво музикантів. Джазове мистецтво відображує різноманітні аспекти буття суспільства, збагачує сучасну музичну культуру та систему мистецької освіти.

На переконання В. Конен, джаз, як яскравий представник сфери «третього пласту», став напрямом у масовому музичному мистецтві, і це дало йому змогу протистояти багатовіковим традиціям композиторської творчості Європи, «створити самостійний музичний механізм із закінченою високооригінальною системою виражальних засобів і особливою художньою логікою, здійснити величезний вплив на розвиток масової музики XX ст. і втілити у своїй естетиці емоційний дух сучасної епохи» [3, с. 88].

У багатьох наукових дослідженнях джаз визначається як професійне мистецтво, яке збагатило сучасне музичне мистецтво новим тематично-образним змістом, а особливо незвичними, оригінальними, специфічними виражальними засобами. До головних ознак джазу відносяться: використання особливих ритмічних структур (синкопування, поліритмія); характерне метро-ритмічне протистояння – свінг; імпровізаційність; послідовність своєрідних гармонічних засобів (переважно септакордів, нонакордів та політерцієвих акордів); особливу виконавську манеру з характерним інтонуванням та звуковидобуванням, відмінну від академічної; широке застосування варіантно-варіаційного принципу розвитку; специфіку тембрової палітри інструментального та вокального виконавства.

Відмітимо, що цей вид музичного мистецтва є відкритою динамічною художньою системою з широким жанрово-стильовим діапазоном, оригінальним комплексом засобів виразності та імпровізаційною природою. Це дозволяє джазу розвиватися та активно взаємодіяти із різними музичними пластами.

В. Озеров справедливо зазначає, що, джаз, порівняно з легкожанровою естрадою, яка домінує в структурі масового музичного споживання, є цікавим і привабливим не тільки як предмет вивчення, але й як матеріал для вирішення різноманітних методичних і художньо-виховних

завдань. Вчений впевнений, що саме джаз, як самостійний, творчо-активний і життєздатний вид музичного мистецтва, стає необхідною і важливою ланкою в педагогічній моделі сучасної музичної культури [5, с. 6].

Для нашого дослідження є важливими висновки В. Дряпіки, що джаз як невід'ємна частина сучасного музичного мистецтва відповідає вимогам відновлення, оптимізації, гуманізації мистецької освіти. Вчений переконаний, що навчання джазовому музикуванню сприятиме універсальності змісту навчання, що включає у себе не абсолютизацію джазу, а органічний синтез, доповнення, поліфункціональність і комплексність [1, с. 13].

У процесі навчання джазу майбутнього вчителя музичного мистецтва є важливим розкриття особливостей ритміки, мелодики, гармонії. Так, джазове мистецтво характеризується оригінальністю та багатоплановістю ритмічної структури. Саме ритм у джазі є багаторівневою системою, яка поєднує у собі складні приклади ритмічної техніки. Особливість ритміки джазу виявляється у прагненні до незалежності ритмічних ліній, тріольному принципі ритмічних пропорцій, синкопуванні, поліритмії, свінгу, блукаючих акцентах. Метроритмічна конфліктність в джазі має особливий естетичний зміст, саме тому сприйняття такої музики обумовлено руховою рефлексією.

На відміну від європейської музики, в якій основну метричну пульсацію закладено в мелодії, у джазі ритм не поєднується з мелодією, а лежить у самостійній площині. В. Конен вказує на присутність у джазовій ритміці підсвідомо-інстинктивного імпульсу, чого немає у раціональній організації часу в європейській музиці [3, с. 223].

Джаз не можна уявити без свінгу – ритмічного оформлення звуковисотності, що виявляється у протиставленні регулярному, організованому біту, більш гнучкої і вільної ритміки. Особливість свінгу виражається у поєднанні двох взаємодоповнювальних компонентів, а саме граунд-біту та мікроритму. Завдяки такій техніці створюється відчуття великої внутрішньої енергії, що знаходиться в стані нестійкої рівноваги, а також ефект розгойдування звуковий маси, розхитування метричної основи. Техніка свінгування передбачає розбіжність метричних і ритмічних акцентів, в результаті якої народжується відчуття і переживання метроритмічної конфліктності.

Також у джазі одним із важливих елементів виразності є синкопування, суть якого виявляється у випередженні або запізненні. У процесі випередження відбувається зміщення акценту з долі такту вперед, а при запізненні – зміщення акценту з долі такту назад. Студенту важливо пам’ятати, що синкопування у європейській музичній традиції застосовується з метою досягнення ефекту та носить епізодичний характер, а синкопування у джазі – це важливий елемент музичного ритму.

В. Корольов переконаний, що джазова ритміка передбачає не специфічну ритмічну оформленість звуковисотності, а ритм-виконавську манеру, яка не підлягає точній фіксації і запам’ятовується студентами завдяки прослуховуванню яскравих джазових виконавців [4, с. 44]. Слід відзначити, що тривалість адаптаційного періоду залежить від індивідуальних особливостей майбутнього вчителя музичного мистецтва та сформованості вмінь виконувати різноманітні ритмічні джазові формули.

Аналіз можливостей джазової ритміки показує, що вона володіє достатньо широким спектром резервів, які можуть ефективно сприяти творчому розвитку майбутнього вчителя музичного мистецтва: розвивається чуття метро-ритму, розширюються межі ритмічного мислення. Творче використання у навчанні ритмів джазу дозволяє вивільнити метроритмічні уявлення, а позитивні емоції у спілкуванні з джазовою ритмікою може владнати труднощі, пов'язані з засвоєнням ритмоформул у процесі фахової підготовки.

Дещо специфічною є і ладоінтонаційна основа джазової мелодики, якій притаманна блюзова забарвленість, зміна рівномірної темперації, експресивність, свінгова метро-ритмічна організація і акцентування. Також використовуються хроматичні, альтеровані звуки, орнаментика, різноманітні лади.

Важливим елементом джазової мелодики є блюзовий звукоряд і його самобутні тони. Блюзові тони розташовуються на пониженому III, V і VII ступенях в мажорі. Основною характеристикою таких тонів є коливання між натуральними і пониженими ступенями. Слід відмітити, що ці тони сприяли появі блюзового ладу, який можна уявити як мажорну гаму з «пониженою» терцією, квінтою і септімою. Джазові мелодії, завдяки блюзовим тонам, відрізняються журбою, печаллю, що дало привід помилково трактувати блюз лише як меланхолійну пісню.

Також студенту потрібно пам’ятати про характерні особливості мелодики в джазі: принципи європейського музичного мислення переважають у класичному джазі та свінгу, альтеровані та хроматичні ступені використовуються у бібопі, а різноманітна палітра ладів – у стилі кул та інших напрямах джазу.

Педагогічний зміст розглянутих властивостей ладоінтонаційної основи джазу полягає в демонстрації майбутньому вчителеві музичного мистецтва особливого музичного колориту, порушення рівномірної темперації, творчого підходу до інтонаційних модифікацій.

Важливу роль у творчому зростанні студента можуть виступити специфічні особливості гармонії джазу, в якій поєдналися європейські музичні традиції та афро-американські ідіоми. Так, гармонічною нормою мови джазу стали дисонантність та еліпсис, а типовою особливістю жанрово-стильової системи – гармонічна загостреність, тональна нестійкість. Необхідно зазначити, що основою джазової гармонії є септакорди. Виокремлюють такі основні види септакордів: великий мажорний септакорд, малий мажорний септакорд, малий мінорний септакорд, великий мінорний септакорд, малий септакорд, зменшений септакорд. Складні акорди поділяються на такі: нонакорди, ундецимакорди, терцдецимакорди, акорди нетерцієвої будови (квартакорди), неповні акорди. Альтерація звуків акордів надає особливої колоритності звучання гармонії в джазі.

Ю. Чугунов, досліджуючи особливості гармонії в джазі, виокремлює такі особливості гармонії в джазі, а саме: інтенсивна дисонантність, прагнення до акордового паралелізму, детальна гар-

монізація (використання побічних домінант, хроматизмів, різноманітних замін), вплив блюзового ладу [10, с. 4].

Майбутньому вчителю музичного мистецтва необхідно звернути увагу на те, що джазові звороти і послідовності спираються на різні типи інтервального руху. О. Рогачов виокремлює такі: кварто-квінтовий рух (об'єднуються декілька акордів різних функцій); низхідний напівтоновий рух (об'єднується послідовність із декількох акордів різних функцій); висхідний і низхідний малотерцієвий рух (об'єднуються між собою основні функції паралельних тональностей); висхідний цілотоновий рух (об'єднуються декілька акордів різних функцій із можливими паралельними і тритоновими замінами); низхідний рух по великих терціях (пов'язуються акорди двох функцій, одна з яких є паралельною або тритоновою заміною); тритоновий рух (дві паралельні заміни мажоро-мінорної тоніки знаходяться між собою у тритоновому співвідношенні); гармонічна заміна однойменного мажору і мінору [9, с. 7-13].

Звертаючи увагу студентів на закономірності джазової гармонії, можна відзначити основний принцип тонального руху в джазі, який характеризується чіткістю гармонічної схеми при творчому заповненні акордів. У процесі засвоєння гармонічних структур можуть розкритися особливості голосоведення джазових гармонічних зворотів.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що засвоєння майбутнім вчителем музичного мистецтва нових прийомів гармонічного руху, знайомство з джазовими гармонічними забарвленнями, блоками, схемами може сприяти розвитку в них ладо-гармонічного слуху, формування творчого підходу до гармонізації джазових стандартів, розширення знань про гармонічні можливості музичних інструментів.

Також потрібно звернути увагу у процесі навчання джазу майбутнього вчителя музичного мистецтва на формування вмінь «розкодувати» цифровий запис гармонії. Джазова нотація відрізняється від традиційної використанням великої кількості буквено-цифрових позначень, а також специфічних і умовних символів. Слід зазначити, що буквено-цифрове позначення акордів може детально відобразити склад акорду, альтерацію, обернення.

До буквено-цифрових позначень, акорду входить: латинська літера, що позначає основний тон акорду (C, D, E, F тощо); приставка, яка визначає лад: «m», «dim», «add»; цифри та інші символи, що вказують на інтервальну будову акордів: «7», «∅», «Δ». Наприклад, M, maj, maj7, Δ – вказують на те, що це великий мажорний септакорд (позначає велику септиму в акорді); m, mi, min, «–» – мінорний тризвук, септакорд (відноситься завжди тільки до терції в акорді); °, dim, verm – зменшений септакорд; ∅ – малий зменшений септакорд; aug – збільшений тризвук, септакорд; x – малий мажорний септакорд (домінантовий); add – доданий ступінь в акорді; sus – заміна ступеня акорду; omit – пропуск ступеня в акорді; -, ♭ – зниження ступеня акорду; +, ♯ – підвищення ступеня акорду. Складні акорди можуть записуватися у вигляді дробу (C/G). Розкладення на два простих акорди, спрощує розуміння структури складного акорду.

Слід відзначити, що вміння виконувати акорди за буквено-цифровою системою сприятиме ефективному декодуванню акордів у процесі гармонізації джазового матеріалу. Це дозволить майбутньому вчителю музичного мистецтва творчо підходити до вирішення завдань під час джазового музикування.

Важливим компонентом джазового мистецтва є імпровізація, в якій поєднується процес і результат у творчому пошуку. Імпровізація сприяє підвищеній експресії виконання, встановлення інтерактивних контактів між виконавцем і слухачами, залучаючи їх до співтворчості. Також вона демонструє не результат, а процес створення музики.

Імпровізація є невід'ємним компонентом творчого процесу, а також її результатом і засобом удосконалення. Більшість дослідників визнає, що головне в імпровізації – раптовість творчого імпульсу. У зв'язку з цим її розглядають, як особливий вид художньої творчості, у процесі якої створюється художній твір у момент його виконання без попередньої підготовки. Творчий процес в імпровізації характеризується не лише спонтанністю, а й тим, що продукт творчості стає невіддільним від творчого акту.

З метою активізації творчої діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва, підвищення рівня зацікавленості навчанням музики доцільно використовувати джазову імпровізацію у процесі фахової підготовки. Цей вид творчої діяльності відкриває нові перспективи й можливості для всебічного розвитку особистості, творчої компетентності, підвищення виконавського рівня.

О. Олексюк зазначає, що здатність до імпровізації передбачає високий рівень культури мислення, глибокі знання, професіоналізм. У своєму прагненні до гармонії, краси та досконалості творча імпровізація виступає як форма реалізації духовного потенціалу особистості вчителя музичного мистецтва. Вчена переконана, що музично-виконавська імпровізація має особливу духовну активність, яку супроводжують інтуїція, стан інсайту, творча уява й художнє осяяння. За внутрішнім характером одномоментного охоплення музичного твору стоїть чинник вільного конструювання, боротьби мотивів і прийняття рішення [6, с. 169].

Вважаємо, що джазова імпровізація – це вид художньо-креативної діяльності, під час якої творчий продукт створюється оригінальними музично-виражальними засобами джазового мистецтва через обробку та розробку вихідного музичного матеріалу, запозиченого або оригінального.

Види і засоби імпровізаційної техніки в джазі, як зазначає. В. Дряпіка, надзвичайно різноманітні. Вчений вважає, що це зумовлено особливостями різних джазових стилів, індивідуальною виконавською манерою музикантів, специфікою характерних для джазу форм. У джазовому мистецтві широке використання знаходять такі різновиди імпровізації: вокальна, інструментальна, сольна, ансамблева, тональна, атональна, вільна, обмежена. Також імпровізацією може бути короткий брейк або розвинутий мелодичний корус, імпровізація на тему, гармонічну послідовність, імпровізація на імпровізацію, колективна гра

в орнаментально-варіаційній або респонсорній манері, імітація музикантом імпровізаційного стилю інших джазових виконавців [2, с. 10-11].

У сучасній практиці джазового музикування виокремились два принципи імпровізації: орнаментальна варіація на тему та створення нової мелодичної теми. Імпровізаційний процес має свою логіку і послідовність. Механізм імпровізації у джазі будується таким чином, що під час музикування виконавець прикрашає, змінює мелодику і ритміку, імпровізує нові варіанти виконання твору. І саме від індивідуальної майстерності і фантазії музиканта залежить результат імпровізації.

Важлива особливість навчання імпровізації в джазі у процесі фахової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва полягає в тому, що потрібно вивчити певну кількість музичних елементів, які надалі можна виконувати вільно, без участі свідомості, на субсенсорному рівні.

Таким чином, джазова імпровізація – це таке художнє явище, за допомогою якого студентам можуть творчо розкритися особливості музичного матеріалу джазу (мелодика, ритм, тембр, гармонія тощо) і безліч варіантів їх розвитку. Вивчення особливостей джазової імпровізації сприятиме формуванню у майбутнього вчителя музичного мистецтва розуміння головних складових імпровізаційних структур: особливості мелодичної та гармонічної імпровізації; принципи ритмічного, фактурного, темincome тембродинамічного варіювання. Під час навчання імпровізації студент отримує знання про типи джазової імпровізації; форми музикування: сольне та колективне; стандартну форму джазових композицій, правило «квадрата». Водночас отримані знання стануть важливим підґрунтям у формуванні та розвитку вмінь створювати елементарні джазові композиції.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз педагогічного потенціалу джазу дозволяє відзначити, що практично всі його виражальні засоби мають високий ступінь творчого та емоційного впливу на студентську молодь. Джазове мистецтво, яке характеризується гострою імпульсивною ритмікою, барвистою гармонією, входить до музичних інтересів молодого покоління, якому близька експресивна і ритмічна музика. Вивчення джазової музики, як найбільш комунікативного виду музичного мистецтва, містить в собі необхідні передумови для вирішення цілісного комплексу музично-педагогічних завдань (розвиток почуття ритму, тембру, форми, слуху, формування правильного розуміння спонтанного музичного висловлювання, основ практичного музикування, вмінь аналізувати різноманітний звуковий матеріал тощо).

Включення майбутнього вчителя музичного мистецтва у процес джазової творчості, ознайомлення із основами мистецтва джазу, принципами джазового мислення, музично-виражальною системою джазу, вивчення закономірностей та механізмів джазової музики, особливостей джазової звукореалізації, сприятиме актуалізації його творчих сил у процесі фахової підготовки, розвитку творчої компетентності та дозволить оригінально підходити до виконання джазових творів.

Подальшими напрямами досліджень є розгляд особливостей навчання імпровізації майбутнього вчителя музичного мистецтва в основних джазових стилях.

Список літератури:

1. Дряпіка В.І. Розвиваюче навчання і поліфункціональна підготовка педагога-музиканта засобами джазового виконавства / В.І. Дряпіка // Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки. – Н.: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – № 1. – С. 12-14.
2. Дряпіка В. Розкриваючи світ джазу, рок- і поп-музики : кн. для вчителя / В. Дряпіка. – К.–К.: Трелакс, 1997. – 184 с
3. Конен В. Третий пласт : Новые массовые жанры в музыке XX века / В. Конен. – М.: Музыка, 1994. – 160 с.
4. Королёв О.К. Краткий энциклопедический словарь джаза, рок- и поп-музыки: термины и понятия / О.К. Королев. – М.: Музыка, 2006. – 168 с.
5. Озеров В. Джаз США. Учебно-справочное пособие / В. Озеров. – М.: ГМПИ им. Гнесиных, 1990. – 160 с.
6. Олексюк О.М. Музично-педагогічний процес у вищій школі / О.М. Олексюк, М.М. Ткач. – К.: Знання України, 2009. – 123 с.
7. Павленко О.М. Принципи створення джазового соло у процесі інструментальної підготовки вчителя музичного мистецтва / О.М. Павленко // Духовність особистості в системі мистецької освіти : зб. пр. наук. шк. д-ра пед. наук, проф. О.М. Олексюк. Вип. 3 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. – С. 66-73.
8. Павленко О.М. Формування вмінь джазового акомпанементу майбутнього вчителя музики у процесі фортепіанного навчання / О.М. Павленко // Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі : науковий журнал / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; редкол.: Олексюк О.М. (голов. ред.), Хоружа Л.Л. (заст. голов. ред.), Бондаренко Л.А. (відп. секр.), Кевішас І. та ін. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. – № 2. – С. 118-122.
9. Рогачёв А.Г. Системный курс гармонии джаза : Теория и практика : учеб. пособие для студентов муз. училищ и колледжей / А.Г. Рогачев. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 126 с.
10. Чугунов Ю. Гармония в джазе : учеб.-метод. пособие / Ю. Чугунов. – М.: Сов. композитор, 1988. – 152 с.

Павленко А.Н.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЖАЗОВОГО ОБУЧЕНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
В статье раскрыта актуальность обучения джазовому искусству будущего учителя музыки в процессе профессиональной подготовки. Освещена специфика джазового искусства. На основе анализа научных источников раскрыты особенности джазовой мелодики, гармонии, ритма. Рассмотрены виды и средства импровизационной техники в джазе. Выяснены особенности обучения импровизации в джазе. Раскрыты принципы буквенно-цифровых обозначений аккордов в джазовом искусстве.
Ключевые слова: будущий учитель музыки, профессиональная подготовка, джазовое искусство, джазовая импровизация, джазовый ритм, джазовая гармония.

Pavlenko O.M.
Nizhyn Gogol State University

FEATURES THE ART OF JAZZ IN THE FUTURE MUSIC TEACHERS IN PROFESSIONAL TRAINING

Summary
The article deals topicality of learning the art of jazz future music teacher of musical art in professional training. The revealed specifics of jazz music. The revealed specifics jazz melody, harmony, rhythm. The considered types and means of improvisational technique in jazz. The peculiarities revealed of improvisation training in jazz. The revealed principles of alphanumeric chord notation in jazz music.
Keywords: future teacher of musical art, professional training, jazz art, jazz improvisation, jazz rhythm, jazz harmony.

УДК 929(477)Шевченко:[82+75+008]

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Паламар С.П., Булана Л.В.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

В статті висвітлено актуальну та багатоаспектну проблему формування моральних цінностей в молодших школярів. Основною цінністю сучасної української освіти є становлення і розвиток особистості в її самобутності та неповторності. Саме тому, вчителю потрібно все частіше привертати увагу учнів до морального виховання, ставити перед собою ціль виховати не просто особистість, а людину зі сформованими високо моральними цінностями.

Ключові слова: цінність, духовність, духовно-моральні цінності, процес формування духовно-моральних цінностей, учнів молодшого шкільного віку.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Невід'ємним атрибутом і символом сучасної епохи стає освіта, яка поєднує життєвий шлях окремо взятого індивіда з культурою та цивілізацією в цілому, тому на сучасному етапі розвитку української освіти активне впровадження ідей духовно-моральних цінностей регламентовано Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Педагогічною Конституцією Європи тощо.

Сьогодні важливо не тільки зберегти інтелектуальний потенціал українського суспільства, але й формувати загальну культуру, виховувати духовність, що можливе «тільки шляхом морального переродження кожної конкретної особистості, що живе у світі» [5, с. 64]. Основною цінністю сучасної української освіти є становлення і розвиток особистості в її самобутності та неповторності.

Базові якості є найважливішими для особистісного зростання людини, на них ґрунтується фундамент особистісної культури молодшого школяра. Базовий рівень якості складає основу формування моральних якостей школяра: визнання чеснот і переваг інших людей, здатність розуміти інших, співпереживати їм, допомагати за власним бажанням, роботи людям добро, не чекаючи винагороди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми формування духовно-моральних цінностей висвітлено в працях філософів, які розглядають духовність як сферу осмислення дійсності (В.М. Баранівський, Г.І. Горак, Л.В. Сохань, Л.М. Олексюк, В.І. Слободчиков, В.М. Сугатовський, В.М. Шердаков та ін.); психологів, які аналізують психологічні витоки духовних цінностей (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Т.В. Бутковська, О.І. Зеліченко, В.М. Москалець, О.В. Киричук, Г.С. Костюк, Є.О. Помиткін, та ін.). Дослідниками розкрито загальну сутність і зміст духовно-моральних цінностей: Г. Сковорода (важливість і відповідальність учительської праці), Н. Бердяєв (моральність як свобода), І. Зязюн (ціннісно-смислові комунікації), В. Сухомлинський (ідеї гуманізму й демократизму), К. Ушинський (становлення особистості вчителя).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тема формування моральних цінностей в молодших школярів є надзвичайно актуальною в просторі нової української школи. З метою розуміння сутності проблеми варто розрізняти поняття «духовність» і «моральність», оскільки від розуміння їх змісту залежать шляхи формування духовно-моральних цінностей студентів.

Формування цілей статті: є розкриття поняття «духовно-моральні цінності»; висвітлення нагальних проблем і ціннісних орієнтацій молодших школярів; окреслення шляхів формування духовно-моральних цінностей учнів та роль взаємодії між педагогічним колективом та батьками.

Виклад основного матеріалу. Зокрема Г. Сковорода переконував, якщо велика справа панувати над тілами, то ще більша – керувати душами... Якщо важливо лікувати тіло, то чи не найважливіше разом з тілом зберігати і душу людини цілою, здоровою, не зіпсованою?» [11, с. 364].

На думку В.О. Сухомлинського, саме через виховання почуттів можна, реалізувати становлення людини: «Щоб запобігти безсердечності, ми виховуємо дітей у дусі сердечної турботи, неспокою про живе і красиве, про рослини, про квіти, про птахів, про тварин. Дитина, яка бере близько до серця, що в зимову холоднечу синичка беззахисна, і рятує її від загибелі, оберігає деревце, ця дитина ніколи не стане жорстокою, безсердечною і щодо людей» [12, с. 149]. Отже, духовні цінності (добро, любов, совість, честь, обов'язок, милосердя, краса тощо), мають стати основою світогляду сучасної молоді.

Моральність А. Богуш розглядає як практичний бік моралі, що втілюється в поведінці людей. З її погляду, це здатність творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності. Моральність, має такі чинники: моральні почуття, сенсожиттєві орієнтації (ідеали, традиції, норми, категорії, принципи, заповіді, канони, кодекси), моральні переконання, моральні стосунки (моральна діяльність і моральна поведінка). Усе це свідчить про те, що усвідомлення цінностей відбувається свідомо на діяльнісній основі [4]. Як компонент культури, моральність висвітлює О. Власенко, змістом якої виступають моральні цінності, що становлять основу свідомості. Моральність – це здатність людини діяти, думати й відчувати у відповідності зі своїм духовним початком [6, с. 16].

Духовність М. Роганова тлумачить як особливості психічної організації індивіда, що виявляється в його чуттєво-емоційній сфері

та є визначальною у формуванні особистісних рис, світогляду, ціннісних орієнтацій людини, якими детермінуються її життєві домагання, потреби, діяльнісна сфера тощо. Духовні цінності відображають риси особистості, систему прагнень; це вираження необхідностей, що забезпечує розвиток соціального суб'єкта [9, с. 100].

Духовність людини – це її здатність орієнтуватися на вищі цінності людського буття. Лише людина прагне здобути знання, пізнати істину, чинити справедливо. Лише людина може жити у віртуальному світі, у світі мистецтва, в уявному минулому і в майбутньому. Тільки людині притаманні почуття відповідальності, сорому, власної гідності, віри в добро, у Бога, в ідеали, в себе. Тільки людина може любити і ніяковіти, може бути готовою до самопожертви і створення нового. Саме духовність і здатність творити роблять людину значною силою не лише в суспільстві а й у Всесвіті. Духовний розвиток людини – це виховання почуттів [8, с. 24].

У пошуках нових систем виховання в першу чергу підіймаються гуманістичні ідеї та орієнтири, що ґрунтуються на повазі до особистості дитини, турботі про її розвиток. Такий підхід передбачає визнання кожного вихованця як унікальної особистості, його прав, ставлення до нього як до суб'єкта власного розвитку, опори в його вихованні на сукупність знань про людину та високий професіоналізм [7].

В центрі педагогічного процесу за думкою В. Сухомлинського завжди є дитина з її духовним та моральним світом – самоцінна, складна, духовна істота, яка постійно розвивається. В.О. Сухомлинський ще XX ст., висвітлював необхідність гуманізації освіти й намагався втілити цю ідею в своїй педагогічній діяльності.

У словниках духовні цінності трактуються як добро, віра, краса, істина, солідарність, патріотизм, пам'ять пращурів, моральність, милосердя і співчуття. Отже, духовні цінності – це моральний ідеал людини. В.О. Сухомлинський моральний ідеал трактував як: уміння дорожити цінностями Батьківщини як особистими цінностями; гармонійну єдність суспільного й особистого, великого і малого у духовному житті особистості; багатство духовного світу інтересів і потреб; потребу людини в людині як носієві духовних цінностей; почуття гідності, уміння її відстоювати, моральне самовдосконалення; вміння радіти за інших; співчуття і готовність допомогти; любов до праці. Як зазначає О.В. Сухомлинська, він «увів у педагогічну науку і шкільну практику такі цінності, як совість, сором, любов, терпимість, співчуття, співпереживання, повага, шана, обов'язок, свобода тощо» [12, с. 7].

Виховання моральних цінностей повинно відбуватися систематично, як в школі так і вдома. Найдоцільнишим засобом формування у дітей добра, дружби, любові, справедливості, милосердя, честь хоробрості є казка. Саме завдяки казковим творам ми можемо показати дітям на прикладі як саме моральні цінності впливають на життя людей, що краще, добро чи зло, гарні вчинки чи погані. Інколи діти починають казати неправду, тому що побоюються бути покараними та за допомогою казки ми можемо мотивувати учнів до чесності.

Сімейна атмосфера впливає на формування у дітей звички поведінки та критеріїв оцінки добра і зла, дозволеного та забороненого, справедливого та несправедливого. Сім'я вводить дітей у світ знань і праці, суспільних прав та обов'язків. Саме у сім'ї закладаються основи фізичного, інтелектуального і морального розвитку дитини, формуються громадянські почуття, світогляд, естетичні смаки. Особистий приклад батьків, їхнє ставлення до праці, громадського життя, принциповість, чесність, відповідальність, дисциплінованість, доброта та чуйність, бережливість, простота і скромність є для дитини прикладами для наслідування. Чим більше довір'я між батьками та дітьми, тим сильніший вплив сім'ї на формування всіх сторін розвитку особистості дитини.

Особливу роль у розвитку особистості відіграє емоційна атмосфера сім'ї. У дітей формуються високі моральні якості, без яких неможливе становлення духовної особистості. Приклад батьків є тим першим соціальним досвідом, який засвоюють діти протягом усього життя, який вчить їх як саме потрібно поводити себе в тій чи іншій ситуації, що трапляється в житті.

Школа є потужним чинником становлення особистості, що здійснює свій вплив на неї двома шляхами: через навчання та виховання. Ці шляхи є нерозривними, оскільки, навчаючи, ми передаємо знання, які виховують особистість, а виховуючи, ми передаємо їй правила, які орієнтують її у житті.

Саме тому вчителю і батькам необхідно ознайомитися з ***трьома ступенями виховання моральних цінностей***:

1. *Перший ступінь* полягає в тому, що дитина засвоює основи правил і норм поведінки та розвиваються моральні почуття;
2. Під час *другого ступеня* формуються етичні поняття;
3. На *третьому ступені* у дитини створюються переконання моральних цінностей, стійкі звички поведінки, продовжується розвиток моральних почуттів.

Проблеми морального виховання мають бути головною турботою кожної людини і всієї спільноти в цілому. З погляду актуальності цих проблем необхідно використовувати різні шляхи та засоби, які можуть впливати на процес морального становлення. Тут слушною є думка: виховання здійснюється на кожному квадратному метрі педагогічного поля. Можна виокремити шляхи розв'язання завдань морального виховання:

1. Життєдіяльність сім'ї, цілеспрямований вплив її на формування моральних якостей дитини. Для того щоб сім'я ефективно виконувала свої функції виховання моральності, потрібна достатня психолого-педагогічна культура батьків.
2. Педагогічна діяльність дошкільних виховних закладів.
3. Освітньо-виховна діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів (шкіл, ліцеїв, гімназій, колегіумів).
4. Діяльність професійних навчально-виховних закладів (професійно-технічних училищ, вищих навчальних закладів).
5. Функціонування засобів масової інформації (радіо, телебачення, кіно, газет, журналів, художньої літератури та ін.).

6. Діяльність мистецьких організацій (театрів, музеїв, клубів, будинків культури, кінотеатрів тощо).

7. Соціально-виробнича діяльність громадян на підприємствах, в організаціях, установах.

Головна проблема щодо використання названих шляхів для розв'язання завдань морального виховання – цілеспрямованість, єдність та узгодженість дій усіх соціальних інституцій, які мають вплив на особистість.

Ми можемо дійти до висновку, що кожен учень має свої пріоритети та цінності, але в більшості вони однакові чи подібні, і це є наслідком того, що у них схожий стиль життя, є спільні інтереси, їм в однаковій мірі приділяють увагу батьки. Порівнявши учнів з високим та низьким рівнем сформованості моральних цінностей ми можемо спостерігати, як учні з низьким рівнем прагнуть більше до матеріальних цінностей, в той час, як діти з високим і достатнім рівнем – до духовних цінностей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отримані знання школярів на уроках про моральні норми, чи власний життєвий досвід часто бувають не повністю зрозумілими і тому не засвоєними. Для цього потрібна спеціальна робота, пов'язана з узагальненням отриманих знань. Дану роботу проводять не лише класні керівники, а й практичні психологи та соціальні педагоги. Форми такої роботи різні: в початкових класах це може бути розповідь, етична бесіда, екскурсії. Етичні бесіди сприяють отриманню моральних знань, виробленню в школярів етичних уявлень і понять, вихованню інтересу до моральних проблем, прагненню до оцінювальної моральної діяльності, формуванню та вихованню моральних цінностей. Особливість проведення етичних бесід в початкових класах школи в тому, що в них можна включати інсценування, читання уривків з художньої літератури, декламацію. При цьому неможна забувати, що в етичній бесіді повинен переважати живий обмін думками, діалог.

Список літератури:

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 ВР № 789-XII (редакція від 20.11.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 - 20.09.2017. – 20.09.2017.
2. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І.Д. Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
3. Бех І.Д. Життя особистості у вимірі духовності // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: [зб. наук. праць / Бех І.Д. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2009. – Кн. I. – Вип. 13. – С. 3-16.
4. Богуш А.М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі : [моногр.] / А.М. Богуш. – К.: Слово, 2008. – 272 с.
5. Бондарев П. Путь к национальному возрождению [Текст] / П. Бондарев // Народное образование, 1996. – № 10. – С. 62-65.
6. Власенко О.М. Проблема формування морально-патріотичних цінностей студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – № 85. – Спецвипуск. – С. 14-17.
7. Зайченко І.В. Педагогіка : навч. посіб. / І.В. Зайченко. – К.: Освіта України, 2008. – 528 с.
8. Максакова В.И. Педагогическая антропология / В.И. Максакова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
9. Роганова М. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів вищих навчальних закладів як педагогічна проблема. ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ. Сер. пед. 2006. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 98-103.
10. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручн. [Текст] / О.Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
11. Сковорода Г. Твори в 2 т. : Т. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 364.
12. Сухомлинський В.О. Громадянське начало – основна ланка морального виховання [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – Т. 4: Павлиська середня школа. Розмова з молодим директором. – К.: Рад. шк., 1977. – 640 с. – С. 145-154.
13. Рахімов О.З. Роль морального виховання у формуванні особистості [Текст] / О.З. Рахімов. – СПб., 2008. – 169 с.

Паламар С.П., Булана Л.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье освещено актуальную и многоаспектную проблему формирования нравственных ценностей у младших школьников. Основной ценностью современного украинского образования является становление и развитие личности в ее самобытности и неповторимости. Именно поэтому, учителю нужно все чаще привлекать внимание учащихся к нравственному воспитанию, ставить перед собой цель воспитать не просто личность, а человека со сложившимися высоко моральными ценностями.
Ключевые слова: ценность, духовность, духовно-нравственные ценности, процесс формирования духовно-нравственных ценностей, учащихся младшего школьного возраста.

Palamar S.P., Bulana L.V.
Kiev University of Boris Grinchenko

FORMATION OF MORAL VALUES IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Summary
The article covers a topical and multidimensional problem – the formation of moral values in younger schoolchildren. The main value of modern Ukrainian education is the formation and the development of the individual in its originality and uniqueness. That is why, the teacher must increasingly attract the attention of students to moral education, set a goal to educate not just an individual, but a person with the formed high moral values.
Keywords: value, spirituality, spiritual and moral values, the process of formation of spiritual and moral values of the younger schoolchildren.

УДК 378.37.01

СТИМУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Самчук В.В.
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Здійснено аналіз наукової літератури та виокремлено проблеми професійного розвитку, стимулювання професійного розвитку педагогічних працівників закладів професійної освіти. На основі дослідження наукових концепцій узагальнено теоретичні підходи до професійного розвитку педагогічних працівників як складової розвитку всієї системи освіти. Професійний розвиток розглядається, як системно організований процес удосконалення професійної компетентності, оволодіння освітніми інноваціями з метою зростання професійних досягнень, накопичення практичного досвіду, систематичного перегляду власного викладання, який характеризується формуванням здатності до свідомої професійної діяльності; успішністю оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками; усвідомленням професійного плану самореалізації. За результатами дослідження розроблено пропозиції щодо удосконалення професійного розвитку педагогічних працівників закладів професійної освіти.

Ключові слова: заклад професійно-технічної освіти, професійний розвиток, мотивація, стимулювання, педагогічний працівник.

Постановка проблеми. В сучасних соціально-економічних умовах, які склалися в Україні, вимог ринку праці до випускників навчальних закладів різних типів та форм власності актуалізують проблему їхнього розвитку. Проте розвиток закладу освіти неможливий без професійного розвитку керівництва закладу та педагогічних працівників. Високоякісний професійний розвиток є центральним компонентом розвитку освіти. Професійний розвиток в широкому розумінні відноситься до розвитку людини її професійної ролі. Сьогодні більшість навчальних закладів доходять до розуміння в необхідності створення програм професійного розвитку своїх працівників, інші обмежуються проведенням навчальних та методичних заходів. Метою ж державної політики у сфері професійного розвитку працівників є підвищення їх конкурентоспроможності відповідно до суспільних потреб шляхом сприяння роботодавцю в ефективному використанні праці та забезпеченні досягнення належного професійного рівня працівниками [1]. Організовуючи заходи з професійного розвитку необхідно перш за все дати відповідь на питання: що мотивує працівника до професійного розвитку; яких навичок не вистачає працівнику; яким має бути процес розвитку; яких змін ми очікуємо у ставленні педагогічних працівників до професійної діяльності?

Основними напрямами діяльності роботодавців у сфері професійного розвитку працівників є: розроблення поточних та перспективних планів професійного навчання працівників; визначення видів, форм і методів професійного навчання працівників; розроблення та виконання робочих навчальних планів і програм професійного навчання працівників; організація професійного навчання працівників; добір педагогічних кадрів та фахівців для проведення професійного навчання працівників безпосередньо у роботодавця; ведення первинного та статистичного обліку кількості працівників, зокрема тих, які пройшли професійне навчання; стимулювання професійного зростання працівників; забезпечення підвищення кваліфікації працівників безпосередньо у роботодавця або в навчальних закладах, як правило, не рідше ніж один раз на п'ять років; визначення періодичності атестації працівників та організація її проведення; проведення аналізу результатів атестації та здійснення заходів щодо підвищення професійного рівня працівників [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжний досвід професійного розвитку педагогічних працівників присвячені роботи Н. Авшенюк, В. Бойка, Я. Бондарук, А. Василюк, Н. Дяченко, Н. Мукан, В. Ковальчука, Л. Пуховської, А. Сбруєвої, Ж. Таланової та ін.; управлінню розвитком післядипломної педагогічної освіти – роботи В. Андрющенка, В. Вітюк, М. Кириченка, М. Кравченко, В. Олійника, Л. Покроєвої, Т. Сорочан та ін.; мотиваційні механізми професійного розвитку Л. Артеменко, О. Бондар, Л. Литвинюк, Н. Нижник та ін.; підвищення кваліфікації педагогічних працівників Н. Білик, М. Бирки, М. Романенка, В. Ковальчука та ін. Питання стимулювання працівників висвітлені в роботах І. Баткаєвої, М. Волгіна, О. Волгіної, Б. Генкіна, В. Данюка, А. Кібанова, А. Колота, Т. Костишиної, Ю. Кокіна, М. Семикіної, Л. Ситника, Е. Уткіна, З. Шершньової та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В українській науковій літературі поняття «професійний розвиток педагогічних працівників» є предметом дискусій, особливо в останні роки у зв'язку з реформуванням освіти, коли виникає потреба у наповненні цього поняття новим змістом, що свідчить про складність та багаторівневість його визначення. Огляд наукових праць з проблеми професійного розвитку педагогічних працівників ЗПО свідчить про те, що проблема стимулювання професійного розвитку педагогічних працівників, не була предметом спеціального наукового дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення сучасних підходів до реалізації системи стимулювання професійного розвитку педагогічних працівників закладів професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. В останні роки набула популярності концепція «розвитку людських ресурсів» (Human Resources Development, HRD),

яка передбачає комплексну програму створення умов для добровільної інтенсифікації праці, мобілізації всіх інтелектуальних і емоційних ресурсів особистості, всього її потенціалу в інтересах виробництва. Згідно з цією установкою розробляються і реалізуються програми, орієнтовані на вдосконалення персоналу в освітньому та професійному аспектах, на широкий розвиток особистості [2].

Дослідники Фуллан і Штигельбауер визначають професійний розвиток як «сукупність формальної і неформальної освіти впродовж всієї трудової кар'єри від дошкільного освіти до виходу на пенсію» [3, с. 326]. Вони вважають, що працівник, який постійно навчається є ключовою фігурою майбутніх освітніх реформ.

О. Крушельницька розглядає професійний розвиток персоналу як процес набуття працівником нових компетенцій, знань, умінь і навичок, які він використовує чи буде використовувати у своїй професійній діяльності. Це процес підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників з метою виконання нових виробничих функцій, завдань і обов'язків нових посад. Цей процес забезпечується безперервністю освіти і навчання та включає: професійне навчання, розвиток кар'єри та підвищення кваліфікації [4, с. 101].

В енциклопедичному словнику «Освіта дорослих» поняття професійний розвиток дорослих трактується як сукупність соціальних, педагогічних і психологічних чинників розвитку особистості, як сутнісний аспект її загального розвитку, що відбувається протягом активного життєдіяльного циклу та характеризується формуванням здатності до свідомої професійної діяльності; успішністю оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками під час професійного навчання; усвідомленням професійного плану самореалізації; досягнення суспільнопрофесійного успіху у соціуму; розвитком професійних якостей особистості у процесі багаторічної праці за обраним фахом [5, с. 342].

Що стосується поняття «професійний розвиток педагогічних працівників», вважаємо доцільним виділити дослідження Л. Пуховської, якою проведено детальний аналіз визначень цього поняття. Перш за все, Л. Пуховська наводить тлумачення цього поняття А. Глеттхорном, яке стало базовим у кінці минулого століття: професійний розвиток педагогічних працівників – це зростання професійних досягнень у результаті формування практичного досвіду і корегування своєї діяльності. Уже тоді вчені відзначали, що професійний розвиток включає формальний досвід, який отримується вчителем шляхом наставництва, відвідування професійних семінарів, майстерень тощо, а також неформальний – читання професійної літератури, перегляд педагогічних передач та ін. За цією концепцією професійний розвиток учителів є ширшим поняттям, аніж кар'єрний розвиток, що відбувається "в результаті руху вчителя по кар'єрних щаблях у професії", а також ширшим від поняття розвитку персоналу, яке, за визначенням А. Глеттхорна, включає «забезпечення вчителів організованими програмами підвищення кваліфікації» [6, с. 98-99].

Професійний розвиток педагогічного працівника пов'язують, перш за все, із розвитком особистості. Так, І. Хоржевська вважає, що професійний розвиток особистості пов'язаний із загальним розвитком людини – отриманням нею досвіду, нових знань та вмінь, її мотивацією та інтересами. Дослідниця визначає наступні структурні зміни особистості, притаманні індивідуально-професійному розвитку особистості: 1) зміна спрямованості особистості: розширення кола інтересів і зміна системи потреб; актуалізація мотивів досягнення; зростання потреб у самореалізації і саморозвитку; 2) збільшення досвіду і підвищення кваліфікації: підвищення компетентності; розвиток і розширення вмінь та навичок; освоєння нових алгоритмів рішення професійних завдань; підвищення креативності діяльності; 3) розвиток складних часткових здібностей; 4) розвиток професійно важливих якостей, зумовлених специфікою діяльності; 5) розвиток індивідуально-ділових якостей; 6) підвищення психологічної готовності [7, с. 112-113]. Н. Авшенюк тлумачить дане поняття як динамічний та довготривалий процес особистісного саморозвитку й самовдосконалення [8, с. 153].

Отже, професійний розвиток педагогічних працівників – це системно організований процес удосконалення професійної компетентності, оволодіння освітніми інноваціями з метою зростання професійних досягнень, накопичення практичного досвіду, систематичного перегляду власного викладання, який характеризується формуванням здатності до свідомої професійної діяльності; успішністю оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками; усвідомленням професійного плану самореалізації [9, с. 42].

Ф. Герцберг розробив так звану двофакторну теорію – підтримуючих та мотивуючих факторів – і довів, що дія мотивуючих факторів (особистий успіх, визнання, просування, можливість професійного зростання, відповідальність) більш суттєво впливає на результати праці, ніж підтримуючі фактори (стиль управління. міжособистісні відносини, заробітна плата, гарантії зайнятості, умови праці, професійний статус) [10].

Вагома роль в управлінні професійним розвитком педагогічних працівників надається мотивації. Мотивація – це рушійна сила, де у якості мотивів можуть виступати як безпосередній інтерес до професійного розвитку, так і усвідомлення важливості отримуваних знань, прагнення самоствердитися, випробувати й виявити свої здібності, знайти своє місце в ієрархії соціальних стосунків у колективі, дістати схвалення керівника. У науковому дискурсі державного управління мотивація виступає як внутрішній процес свідомого вибору людиною поведінки, яка визначається комплексним впливом зовнішніх та внутрішніх факторів [12].

Аналіз наукової літератури показує, що демотиваторами професійного зростання можуть виступати такі внутрішні та зовнішні протиріччя:

– небажання педагогічних працівників підвищувати професійний рівень;

– відсутність стимулювання професійного розвитку педагогічних працівників;

– невідповідність існуючої практики надання освітніх послуг ПК новим професійним запитам педагогів;

– проблеми з доступністю та своєчасністю отримання нових професійних знань у визначений термін;

– між розв'язанням проблем подолання педагогічних утруднень, виникнення професійної деформації і кризових ситуацій та неузгодженість між очікуваним і досягнутими результатами професійного розвитку, виникнення професійної деформації і кризових ситуацій.

Це визначає необхідність випереджувального характеру підвищення кваліфікації педагогічних кадрів відповідно до вимог сучасності; мотивування безперервного професійного зростання; розробки ефективних технологій навчання дорослих; проведення наукових досліджень з актуальних проблем підготовки та підвищення кваліфікації педкадрів тощо. Для реалізації цих завдань необхідно створити умови для розвитку професійної мотивації та самовдосконалення як постійного процесу [9, с. 145].

Н. Синицина підкреслює, що управління людськими ресурсами змінює підходи до управління персоналом і має сприяти розвитку лідерства, професійному зростанню педагогічних працівників, створенню сильної, адаптивної, організаційної, корпоративної культури, яка б стимулювала розвиток атмосфери взаємної відповідальності працівників і управлінського апарату, бажання всіх працівників організації зробити її кращою за рахунок підтримки ініціативи на всіх рівнях організації, постійних технічних і організаційних нововведень, відкритого обговорення всіх проблем [11].

На думку В. Ковальчука, професійний розвиток педагогічних працівників залежить від ефективності процесу управління закладом професійної освіти, ролі керівника в професійному розвитку членів колективу. Професіоналізм керівника проявляється в його вмінні створити ефективну організаційну структуру управління закладом, повноваження й відповідальність учасників спільної діяльності, а також правила їхньої взаємодії по вертикалі й горизонталі. Недостатньо тільки побудувати організаційну структуру закладу освіти, необхідно забезпечити ефективність спільної діяльності людей. Для цього необхідно, по-перше, щоб виконавці добре розуміли яких результатів необхідно досягти і коли їх очікувати, по-друге, щоб вони були зацікавлені в їх досягненні, по-третє, щоб вони отримували задоволення від своєї роботи, по-четверте, щоб соціально-психологічний клімат у колективі був сприятливий для продуктивної роботи. При реалізації функції керівництва закладом освіти вирішуються наступні основні завдання: 1) підбір, розміщення й оцінка кадрів, постановка завдань перед виконавцями; 2) аналіз і регулювання соціальнопсихологічного клімату в колективі; 3) стимулювання продуктивної діяльності підлеглих і їхнього саморозвитку; 4) створення умов для професійного росту підлеглих [13].

Іншим аспектом професійного розвитку ми вважаємо розвиток педагогічної майстерності. Дослідженням встановлено, що ефективний розвиток педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання ЗПО у системі післядипломної освіти утруднений рядом суб'єктивних факторів, серед яких: низький рівень задоволеності майстрів виробничого навчання ЗПО процесом та результатами своєї професійної діяльності; відсутність у них належної мотивації до професійного саморозвитку; неготовність працівників закладів ППО та НМЦ ЗПО до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з майстрами виробничого навчання [14].

Згідно з авторською концепцією В. Ковальчука, розвиток педагогічної майстерності – це діяльність суб'єктів підвищення кваліфікації, спрямована на педагогічну підтримку його професійного розвитку в аспекті формування: ціннісних установок, що визначають мотиви професійної діяльності і регулюють окремі її операції; професійних знань і вмінь; ефективних навичок поведінки в конкретних ситуаціях, а також психофізичних властивостей, що забезпечують реалізацію цих навичок. Створення умов для успішного виконання майстром виробничого навчання, викладачем ЗПО своєї професійної місії лежить, перш за все, у компетенції системи післядипломної освіти, у рамках якої здійснюється психолого-педагогічна підготовка на курсах підвищення кваліфікації, у процесі стажування, а також у рамках методичної роботи ЗПО [15].

Стимулювання, зазвичай, розглядають як процес зовнішнього впливу на людину для спонукання її до конкретних дій та усвідомленого пробудження в неї певних мотивів [16].

На даний час в Україні створена певна система мотивації та стимулювання педагогічних працівників на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. На загальнодержавному рівні визначені правові норми мотивації, зафіксовані в таких законодавчих положеннях: ст. 69 нового Закону «Про освіту» встановлює доплати та надбавки: доплати за наукові ступені та вчені звання; щомісячні надбавки за вислугу років (понад три роки 10 відсотків, понад 10 років – 20 відсотків; понад 20 років – 30 відсотків посадового окладу); у разі успішного проходження сертифікації щомісячна доплата в розмірі 20 відсотків протягом строку дії сертифіката [18]; згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення надбавки педагогічним працівникам закладів дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти, інших установ і закладів незалежно від їх підпорядкування» від 23 березня 2011 р. № 373 (із змінами 2018 року) [17] та змін до неї, внесених у 2018 році відповідно до нового Закону України «Про освіту». Підвищення зарплати педагогів у 2018 рік передбачає просування оплати праці на 1 тарифний розряд Єдиної тарифної сітки та фіксування надбавки за 147 престижність педагогічної праці на рівні 20% для всіх вчителів, зокрема, якщо до 2018 року обсяг надбавки за престижність визначався рішенням місцевої влади, то з 2018 року така надбавка передбачена в межах освітньої субвенції на зарплати вчителів з Державного бюджету України.

Важливою складовою мотиваційного механізму професійного розвитку педагогічних працівників є організація всеукраїнських фахових конкурсів, які проводяться як на державному рівні так і неурядовими організаціями.

Управлінські підходи що впливають на мотивацію професійного розвитку педагогічних працівників на державному, регіональному, місцевому рівнях, мають різноманітні форми та методи і спрямовуються на те, щоб постійно стимулювати і підтримувати активність педагогічних кадрів. У зв'язку з цим актуалізується питання

щодо індивідуального підходу до кожного працівника та його самомотивації.

Висновки та пропозиції. Аналіз наукових джерел засвідчує, що переважна більшість учених у своїх працях підкреслює значущість професійного розвитку як чинника інноваційних технологій, методів, взаємопов'язаність особистісних якостей та здібностей, світоглядних позицій із фаховими знаннями та професійною компетентністю, що сприяє формуванню творчої самореалізації у професії. В Україні створено нормативне підґрунтя щодо професійного розвитку працівників. Законом України «Про професійний розвиток працівників» визначено правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи професійного розвитку працівників. Даний нормативно-правовий акт розкриває особливості державної політики у сфері професійного розвитку працівників, визначає її основну мету як підвищення конкурентоспроможності працівників відповідно до суспільних потреб шляхом сприяння роботодавцю в ефективному використанні праці та забезпеченні досягнення належного професійного рівня працівниками. Україна потребує створення нової системи післядипломної освіти педагога, яка враховувала би кращий зарубіжний досвід. Підвищення кваліфікації має забезпечувати особистісні потреби педагога у професійному розвиткові. Для цього необхідно розробити діагностичну модель професійного розвитку педагога, на основі якої він міг би визначати рівень своїх професійних навичок та особисті потреби їхнього розвитку На часі також створення сучасної єдинодержавної установи підвищення кваліфікації (наприклад, Агенції професійного розвитку педагогічних працівників), яка б розробляла політику у галузі післядипломної освіти [19].

Список літератури:

1. Закон України "Про професійний розвиток працівників (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 5067-VI від 05.07.2012, ВВР, 2013, № 24, ст. 243). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17.
2. Пахомова М.В. Удосконалення механізмів державного управління професійним розвитком педагогічних працівників у системі неперервної освіти : дис. канд. : 25.00.02 – меха / Пахомова Мілана Володимирівна. – Київ, 2018. – 244 с.
3. Fullan M.G., Stiegelbauer S. The new meaning of educational change (2nd edition). – Teachers College: Columbia University, 2001. – 326 р.
4. Крушельницька О.В. Управління персоналом: навч. посіб. / О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук. – К.: Кондор, 2003. – 296 с.
5. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. В.Г. Кременя, Ю.В. Ковбасюка. – К.: Основа, 2014. – 496 с.
6. Пуховська Л. Теоретичні засади професійного розвитку педагогів: рух до концептуальної карти [Електронний ресурс] / Л. Пуховська // Порівняльна професійна педагогіка : науковий журнал. – 2011. – № 1. – С. 97-106. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/2564/1.
7. Хоржевська І.М. Професіоналізм та професійний розвиток особистості / І.М. Хоржевська // Наукові праці. Державне управління. – Вип. 202, Т. 214. – 2013. – С. 110-113.
8. Авшенюк Н.М. Модернізація педагогічної освіти в європейському та євроатлантичному освітньому просторі: монографія / Н.М. Авшенюк; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 232 с.
9. Авер'янов В.Б. Державне управління: теорія і практика / В.Б. Авер'янов [та ін.]; ред. В.Б. Авер'янов ; НАН України, Ін.-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 431 с.
10. Шпекторенко І.В. Теорія мотивації Ф. Герцберга у контексті структури професійної мобільності [Електронний ресурс] / І.В. Шпекторенко // Аспекти публічного управління. – 2013. – № 1. – С. 78-83. – Режим доступу: http://nbuv.gov. ua/ UJRN/aplup_2013_1_15.
11. Синицина Н. Нові підходи до управління людськими ресурсами в управілінні освітою [Електронний ресурс] / Н. Синицина // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 11. – Режим доступу: http://nbuv. gov.ua/UJRN/Duur_2011_11_3.
12. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Ю.В. Ковбасюк [та ін.] – К.: НАДУ, 2011. – Т. 6. – 524 с.
13. Ковальчук В.І. Проблеми управлінського лідерства в професійно-технічній освіті // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Вип. 11/ голов. ред. В.В. Олійник. – К.: Геопринт, 2009. – Ч. 1. – С. 101-111.
14. Ковальчук В.И. Результаты экспериментальной работы по развитию педагогического мастерства мастеров производственного обучения ПТУЗ в системе повышения квалификации / В.И. Ковальчук // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2014. – № 2. – С. 44-46.
15. Ковальчук В.І. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання професійно-технічних начальних закладів у післядипломній освіті: Дис. ... док. пед. наук: 13.00.04 / В.І. Ковальчук; – Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2014. – 369 с.
16. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.
17. Про встановлення надбавки педагогічним працівникам закладів дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти, інших установ і закладів незалежно від їх підпорядкування [постанова Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2011 р. № 373] // Офіц. вісн. України. – 2011.– 15 квіт. (№ 26). – С. 78. – Ст. 1080.
18. Про освіту [Закон України від 05 вер. 2017 р. 2145-VIII] // Офіц. вісн. України. – 2017. – 05 жовт. (№ 78). – С. 7. – Ст. 2392.
19. Ковальчук В.І. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників: європейський досвід / Василь Іванович Ковальчук // Порівняльна професійна педагогіка. – 2015. – Вип. 3. Т. 5. – С. 75-81.

Самчук В.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СТИМУЛИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ УЧРЕЖДЕНИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Осуществлен анализ научной литературы и выделены проблемы профессионального развития педагогических работников учреждений профессионального образования. На основе исследования научных концепций обобщены теоретические подходы к профессиональному развитию педагогов как составляющей развития всей системы образования. Профессиональное развитие рассматривается как системно организованный процесс совершенствования профессиональной компетентности, овладение образовательными инновациями с целью роста профессиональных достижений, накопления практического опыта, систематического пересмотра собственного преподавания, характеризующийся формированием способности к сознательной профессиональной деятельности; успеваемостью овладение профессиональными знаниями, умениями и навыками; осознанием профессионального плана самореализации. По результатам исследования разработаны предложения по совершенствованию профессионального развития педагогических работников учреждений профессионального образования.
Ключевые слова: заведение профессионально-технического образования, развитие, мотивация, стимулирование, педагогический работник.

Samchuk V.V.
National University of Live and Environmental of Ukraine

ENCOURAGEMENT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS IN VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The analysis of scientific literature and the problems of professional development of pedagogical workers of vocational education institutions are analyzed. On the basis of the research of scientific concepts, the theoretical approaches to the professional development of pedagogical workers are summarized as an integral part of the development of the entire education system. Professional development is considered as systematically organized process of improving professional competence, mastering educational innovations in order to increase professional achievements, accumulation of practical experience, systematic review of own teaching, which is characterized by the formation of ability to conscious professional activity; successful acquisition of professional knowledge, skills and abilities; awareness of the professional plan of self-realization. According to the results of the study, proposals were made to improve the professional development of teaching staff of vocational education institutions.
Keywords: vocational education institution, professional development, motivation, stimulation, pedagogical worker.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.132(477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ

Назаренко О.Л.
Національна академія Служби безпеки України

У статті розглянуто основні етапи соціальної адаптації військовослужбовців до нових умов існування після звільнення з військової служби, деякі законодавчі дії держави щодо психологічної та соціальної адаптації військовослужбовців. Проаналізовано досвід адаптації військовослужбовців у іноземних державах та основні законодавчі акти, що регламентують дану сферу відносин. Військовослужбовці і члени їх сімей потребують професійної державної підтримки при переході від військових до цивільних умов життя.
Ключові слова: військовослужбовці, соціальна адаптація, звільнення з військової служби, цивільне життя.

Постановка проблеми. Тисячі військовослужбовців України які взяли участь у бойових діях потребують соціальної адаптації. Поряд з економічними, політичними, соціальними, з'являються також і психологічні наслідки для співробітників, особливо для тих, хто приймав безпосередню участь у бойових діях. Тому такі бійці потребують соціальної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які займалися дослідженням адаптації, необхідно відзначити таких, як: В. С. Андрєєв, В. Андрушко, В. Бакіров, І. Бондар, Л. Гончарук, В. Дем'янишин, В. Котюк, О. Красавчиков, А. Крупник, С. Прилипко, О. Процевський, Б. Сташків, Г. Чанишева, О. Ярошенко та ін.

Серед зарубіжних вчених необхідно визначити таких як В. Артс, Р. Титмус, П. Пірсон, М. Ганслі Теренс, Й. Хендшель, П. Таундсен, С. Брю, М. Вебер, Дж. Гелбрейт, Р. Даль, Дж.М. Кейнс, Х. Ламиерт, А. Маршалл, А. Пігу, П. Самуельсон, М. Фрідмен, Ф. Хайек, П. Хейне та багато інших.

Дослідженням у сфері соціального захисту військовослужбовців займалися І. Вітик, І. Гнибіденко, А. Гончаров, І. Гущин, Е.С. Дмитренко, Ю.П. Дмитренко, О.І. Єрмаков, О.А. Логінов, Б. Надточій, В. Новіков, В. Омельчук, В. Папієв, А. В. Попов, В. Полянський, І. Сирота, М.П. Стрельбицький, Д.П. Фещенко, В. Яценко та ін.

Не зважаючи на значний доробок, внесений відомими науковцями в розгляд даної проблеми, серед вчених дотепер не досягнуто єдності у визначенні механізму реалізації соціальної адаптації після виконання завдань, а в окремих випадках, і, після звільнення з військової служби.

Це пов'язано, насамперед, з тим, що законодавство України у сфері адаптації до цивільного життя військовослужбовців не є досконалим та потребує подальшого дослідження.

Метою даної статті є розгляд закономірностей адаптації військовослужбовців до цивільного життя після звільнення та дослідити проблеми реалізації соціальної адаптації в нашій державі на практиці.

Виклад основного матеріалу. Адаптація (лат. Adapto – пристосування) – пристосування живого організму до динамічних умов зовнішнього і внутрішнього середовища, спрямована на збереження і підтримання гомеостазу [1, с. 10].

Соціальна адаптація – процес активного пристосування військовослужбовців і членів їх сімей до нових умов проживання в громадянському суспільстві з ринковою системою взаємовідносин. Успішність соціальної адаптації – це добре збалансоване співвідношення між потребами людини і вимогами конкретного соціального середовища. Відомо, що швидкість соціальної адаптації залежить від двох основних умов: зовнішніх – ступеня сприяння життєвих обставин, а також внутрішніх – готовності самих військовослужбовців до змін.

Умовно час адаптації можна розбити на етапи: підготовчий, етап психологічного напруження перед звільненням, етап гострих психічних реакцій при вході в цивільне життя, етап гострих психічних реакцій виходу з військового життя, етап перегляду колишніх стереотипів і придбання нових вмінь і навичок [2, с. 19].

Підготовчий етап. На цьому етапі найважче дається розуміння того, що звільнення з військової служби неминуче. Головним подразником стає тривала загроза того, що звільнення відбудеться. Закономірність полягає в тому, що чим сумлінніше служить військовослужбовець, чим більше йому комфортно в умовах військової служби, тим болючіше проходить цей етап. Найбільше в цей період військовослужбовець потребує делікатної поради авторитетної для нього людини. Наявність можливості залишитися у військовій системі, будучи цивільною людиною – найкращий вихід з психологічного стресу.

Найважче в цей період буває особам, які не мають власного житла і реальної перспективи його отримання. Також у цей період дуже важлива допомога юриста, який міг би роз'яснити права та обов'язки військовослужбовця перед державою і держави перед ним. Знання законів і психологічний настрій на позитивний результат – найважливіша умова для порятунку від психічних захворювань, конфліктів і спроб самогубства. Необхідну допомогу можуть надати колеги, раніше звільнені з лав військової служби і які успішно пройшли період адаптації [3, с. 160].

Етап психологічного напруження перед звільненням. Цей етап, характеризується тим, що безпосередньо передує звільненню в запас. Військовослужбовець здає справи і посаду, ходить по кабінетах з обхідним листом, підписує акти приймання-передачі. Емоційне напруження посилюється ще й тим, що від військовослужбовця в цей період практично нічого не залежить. Він діє за інерцією, до тих пір, поки не відчує себе чужим у рідному колективі. У цей період необхідні такі якості: як рішучість і самовладання.

Етап гострих психічних реакцій при вході в цивільне життя. На цьому етапі військовослужбовець заново відкриває для себе «цивільний світ». У новому світі немає твердого статутного порядку, немає беззаперечної покори начальнику тощо.

Етап гострих психічних реакцій виходу з «військового життя». На цьому етапі військовослужбовець відчуває себе позбавленим звичної твердої опори, він ніби опиняється підвішеним над прірвою. Замість перспективи і добре налагодженого, нехай і не дуже благополучного, але стабільного життя, він опиняється в ситуації, в якій йому необхідно вирішити багато питань свого облаштування та організації життя сім'ї. Відбувається руйнування життєвих звичок та інтересів [3, с. 161].

Також військовослужбовці, які звільнені у запас мають досить високий рівень суїцидального ризику. Згідно з положеннями Міжнародної асоціації превенції суїцидів (IASP) ця група внесена до переліку окремих верств населення з підвищеним суїцидальним ризиком [3, с. 163]. Різка зміна життєдіяльності у продуктивний період, перешкоди, які стають на заваді досягненню життєвих цілей, реалізації мрій і видаються непереборними, змушують військовослужбовця боротися, шукати вихід, переосмислювати сенс буття. Часто у цей період зростає невпевненість у собі, виникають інтимні, особистісні та міжособистісні негаразди, які часто вирішуються шляхом зведення рахунків з життям. Тому, на жаль, найбільш працездатна група населення є найбільш уразливою з погляду проблеми розповсюдження саморуйнуючої поведінки. Крім того, треба відзначити, що добровільна загибель чоловіків середнього віку найчастіше спричинена вираженими проявами сформованих (хронічних) еквівалентних форм саморуйнуючої поведінки, зокрема алкоголізацією, чоловічою депресією та екзистенціальною кризою (психологічною кризою існування). Однак, якщо проблемам, пов'язаним із алкогольною залежністю, приділяється достатньо уваги з боку фахівців (психіатрів, наркологів, психологів), то такі стани, як чоловіча депресія та екзистенціальна криза, зовсім не усвідомлюються спеціалістами як проблеми, наслідком яких безпосередньо може бути здійснення життєво небезпечних ауто агресивних дій. Тоді як саме при цих розладах, що мають суттєві гендерні відмінності, чоловіки використовують високо летальні способи ауто агресивних дій: повішання, поранення гострими предметами життєво небезпечних зон організму, падіння з висоти чи потрапляння під транспорт, важкі отруєння засобами побутової хімії та ін.

Вкрай необхідна соціальна адаптація, що супроводжується не тільки оволодінням конкретними знаннями, вміннями та навичками, але і розвитком життєво важливих якостей, які сприяють освоєнню нового виду діяльності. Перепідготовка на цивільні спеціальності передбачає отримання нових знань з цивільної спеціальності, яку військовослужбовець раніше не мав [3, с. 163].

Аналіз роботи з психологічного супроводження професійної перепідготовки учасників проекту «Україна – Норвегія» дозволив зробити висновок, що після проведеної психологом роботи майже 10% учасників проекту вже під час проходження перепідготовки, застосовуючи отримані під час психологічних тренінгів і консультацій знання та вміння, успішно змогли пройти вступні співбесіди, в тому числі і психологічне тестування. Збільшилася і активність військовослужбовців у самостійному пошуку роботи [2, с. 26].

Проведений аналіз сучасних умов соціальної і професійної адаптації військовослужбовців до цивільного життя у світлі прийнятих нормативних документів показав, що відповідно до статті 3 Конституції України [4] найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – є головним обов'язком держави. Стаття 19 Статуту внутрішньої служби ЗС України [5] визначає, що держава гарантує військовослужбовцям соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів. Забезпечення зайнятості осіб, звільнених з військової служби без права на пенсію, проводиться відповідно до Закону України про зайнятість населення [6] Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [7] право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги мають особи, звільнені з військової служби у Збройних Силах, у зв'язку із скороченням штатів без права на пенсію та визнані в установленому порядку безробітними.

До цього ж, військовослужбовці Збройних Сил, що підлягають звільненню з військової служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил, відповідно до статті 1 Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням ЗС України, та членів їхніх сімей» [8] мають право на безоплатну соціальну і професійну адаптацію, в тому числі консультації та перепідготовку з обраних ними цивільних спеціальностей, за рахунок коштів державного бюджету незалежно від права на пенсію.

Згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [9] військовослужбовцям, що підлягають звільненню у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів та за станом здоров'я, за відповідних умов дозволяється незалежно від права на пенсію проходити професійну перепідготовку протягом останнього року перед звільненням з військової служби за рахунок коштів державного бюджету.

Згідно Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [9], стаття 8, пункт 5 «Військовослужбовцям, які мають вислугу військової служби

не менше 10 років та позитивні службові характеристики, дозволяється, починаючи з 1 січня 2005 року протягом останнього року перед звільненням з військової служби проходити професійну перепідготовку (тривалістю не менше 500 годин), без стягнення з них платні за навчання та із збереженням всіма видами забезпечення у визначеному Законом порядку, у центрах перепідготовки та працевлаштування всіх форм власності за рахунок службового часу». Перепідготовку або перенавчання військово-службовців, які звільняються, повинно проводитись як мінімум за один-два роки до звільнення, як прийнято у країнах Європейської та світової спільноти, а не в рік звільнення, як це прийнято в нашій державі, тому реально, перепідготовка проводиться в основному, після звільнення.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про статус ветеранів військової служби, гарантії їх соціального захисту» [10] для ветеранів військової служби (мають 25 років календарних або 30 років пільгових, з них не менше 20 календарних) держава гарантує можливості в економічній, соціальній, політичній сферах щодо задоволення різноманітних життєвих потреб, а також подає різні види допомоги шляхом реалізації права на працю відповідно до рівня професійної підготовки та цільових програм соціальної адаптації. Права військовослужбовців, що підлягають адаптації до цивільного життя, на соціальну і професійну адаптацію можуть ефективно реалізуватися шляхом виконання Державної програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби [11], яка є механізмом реалізації положень законів України щодо адаптації військовослужбовців до цивільного життя. Варто визнати, що держава повинна приймати участь в адаптації не тільки військовослужбовців, звільнених з військової служби, а також і членів їх сімей, згідно законодавства України.

Наприклад, у Великій Британії усі військовослужбовці можуть скористатися послугами центрів перепідготовки, починаючи за два роки до звільнення із ЗС і протягом двох років після звільнення. Всі військовослужбовці, яким надається право на перепідготовку розділені на три категорії: військовослужбовці, які завершили службу за контрактом та через скорочення чисельності ЗС. Тут розрізняють два класи: військовослужбовців, термін служби яких становить від 4 до 6 років; військовослужбовці, термін служби яких становить більше 6 років; військовослужбовці, що звільняються за станом здоров'я; військовослужбовці, що прослужили менш 4 років [3, с. 164].

Разом з тим, залежно від тривалості перебування на службі, військовослужбовець може скористалися трьома варіантами перепідготовки: одержати оплачувану відпустку від 20 до 35 днів для проходження перепідготовки. За цей час організовуються: семінар по зміні кар'єри й брифінги фахівців, тренінг із питань нової кар'єри, ярмарку вакансій, робота в цивільній організації з випробним терміном, особисті поїздки військовослужбовця до нового місця проживання для рішення організаційних питань можливої зміни місця проживання; одержати доступ до послуг AIK і пройти на¬вчання на тренінгах, семінарах, консультаціях з питань зайнятості, одержати поради по перепідготовці (для військовослужбовців, починаючи з періоду за 2 роки до звільнення). Для бажаючих організовується повний цикл перепідготовки й програма сприяння працевлаштуванню; одержати особистий грант для оплати витрат на перепідготовку й тренінги.

Для військовослужбовців, що звільняються за станом здоров'я доступні всі послуги Центра, не залежно від тривалості їхньої служби в Армії. Для тих, хто не зможе скористатися правом па одержання послуг з перепідготовки й сприяння в працевлаштуванні, може ним скористатися протягом двох років після звільнення або передати це право дружині (чоловікові). Збройні Сили Великої Британії піклуються про військовослужбовців, що звільняються зі служби, що, в свою чергу, свідчить про якість ЗС як роботодавця. Система доступна для солдатів, сержантів, офіцерів [3, с. 164].

У Королівстві Данія всі курси перепідготовки безкоштовні. Датська система перепідготовки розглядає дві групи військовослужбовців: службовці, що підписали контракт до досягнення свою 35-річчя; службовці, що підписали контракт до свого 60-річчя. Ця категорія має право на пенсію, право на перепідготовку вони не мають [12].

Особливостями датської системи перепідготовки є наступні: система управляється Міністерством Оборони; обсяг наданих послуг залежить від типу контракту: К35 і К60; військовослужбовці контракту типу К35 мають право на фінансову підтримку; консультації з питань кар'єрного росту доступні для всіх [12].

У США існує система перепідготовки військовослужбовців. Керівництво системою підготовки до цивільного життя здійснює Адміністрація по пільгах для ветеранів, що очолює Заступник Міністра Оборони з питань пільг. Основними видами пільг є: компенсації ветеранам, пенсії, пільги для сімей загиблих, допомога в утворенні й зайнятості, гарантії кредиту на житло й покриття страхування життя. Право па перепідготовку залежить від тривалості служби, типу контракту, досягнень у службі, причини звільнення.

Програма існує для всіх категорій військовослужбовців незалежно від типу підписаного ними контракту.

Зміст Програми Переходу: триденні семінари, які проводять фахівці Державної служби зайнятості, служби підтримки військових сімей, департаменту праці, штатні співробітники Центра ветеранів по занятості й працевлаштуванню. У зміст матеріалу семінарів входить інформація про пільгові програми й способи подачі документів для участі в них. Питаннями семінарів є: оцінка особистих якостей, дослідження кар'єри, стратегія для ефективного пошуку роботи, інтерв'ю, розгляд речень роботи, психологічна підтримка.

Професійно-технічні освітні консультації. Ціль консультацій – допомогти військовослужбовцю вибрати напрямок перепідготовки. Допомога може включати тестування здібностей, професійні дослідження, вибір правильною типу навчальної програми для подальшого навчання й вибір освітніх і навчальних засобів, якими може скористатися військовослужбовець.

У ЗС Німеччини є система соціальних гарантій військовослужбовцям, що звільняються з військової служби. У складі центрального апарату Міністерства оборони, поряд із правовим, бюджетним і іншим відділами, створені й соціальні відділи, які здійснюють функції соціального й правового захисту військовослужбовців. У військових гарнізонах на території Німеччини завдання соціального захисту військовослужбовців покладені на адміністративно-господарське керівництво військових гарнізонів [3, с. 165].

Висновок. Процес адаптації співробітників військовослужбовців до цивільного життя – важлива державна справа і вимагає індивідуального підходу до кожного військовослужбовця, який планується до звільнення. Держава гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів. Держава гарантує кожному ветерану військової служби можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, а також подає різні види допомоги шляхом реалізації право на працю відповідно до рівня професійної підготовки та цільових програм соціальної адаптації.

Адаптація військовослужбовців згідно загальнодержавної програми, повинна проходити окремою позицією у законодавчій базі України з обов'язковою відповідальністю силових структур.

Професійна переорієнтація як самостійна діяльність військовослужбовців, звільнених у запас, з пошуку та підбору нової роботи повинна будуватися не на випадкових порадах з боку оточуючих чи емоційних оцінках ситуації, а на розумінні загальних закономірностей цього процесу, прогнозуванні своїх можливостей і зміні психічного стану, знанні основних факторів, які впливають на успіх переходу від служби до цивільного життя. Разом з тим, українські фахівці повинні перейняти досвід розвинених демократичних країн у сфері соціальної адаптації і реабілітації військовослужбовців після звільнення з військової служби вже зараз.

Список літератури:

1. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
2. Кондрюкова В.В. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас: навчально-методичний посібник / В.В. Кондрюкова, І.М. Слюсар. – К.: Гнозіс, 2013. – 116 с.
3. Буряк О.О. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування / О.О. Буряк, М.І. Гіневський // Збірник наукових праць ХНУ Повітряних Сил. – 2014. – № 4. – С. 160-166.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254 к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141 (із змінами та доповненнями).
5. Статут внутрішньої служби ЗСУ: Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. –193 с.
6. Про зайнятість населення: Закон України від 01 березня 1991 року № 803-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 170 (із змінами).
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171 (із змінами).
8. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей: Закон України від 15 червня 2004 року № 1763-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 444 (із змінами та доповненнями).
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190 (із змінами).
10. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40-41, ст. 249 (із змінами та доповненнями).
11. Про затвердження Державної програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2011 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 року № 720 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 37. – Ст. 1474 (01 червня).
12. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Данією. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://denmark.mfa.gov.ua/ua/ukraine-dk/culture.

Назаренко Е.Л.
Национальная академия Службы безопасности Украины

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ПОСЛЕ УВОЛЬНЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены основные этапы социальной адаптации военнослужащих к новым условиям существования после освобождения от военной службы. Проанализирован опыт адаптации военнослужащих в иностранных государствах и основные законодательные акты, которые регламентируют данную сферу отношений. Военнослужащие и члены их семей нуждаются профессиональной государственной поддержки при переходе от военных к гражданским условиям жизни.

Ключевые слова: военнослужащие, социальная адаптация, увольнение с военной службы, гражданская жизнь.

Nazarenko E.L.
National Academy of Security Service of Ukraine

LAW REGULATION OF SOCIAL ADAPTATION OF MILITARY SERVICEMEN AFTER LIBERATION

Summary
In the article the basic stages of social adaptation of military servicemen are considered to the new terms of existence after liberation from military service, some legislative actions of the state in relation to psychological and social adaptation of military servicemen. Experience of adaptation of servicemen in the foreign states and basic legislative acts that regulate this sphere of relations are analysed. The military servicemen and members of their families need professional state support in transition from soldiery to the civil terms of life.
Keywords: military servicemen, social adaptation, liberation from military service, civil life.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 354:321(045)

КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Махначова Н.М., Семенюк І.Ю.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті досліджується поняття комунікативних технологій в контексті взаємодії органів публічної сфери та громадянського суспільства. Проаналізовано вплив ЗМІ на громадську думку, як важливого учасника комунікативного процесу в незалежній державі. Досліджено рівні демократичних цінностей в демократичній державі та поняття соціальної відповідальності в публічному управлінні.
Ключові слова: комунікативні технології, політичні комунікації, громадянське суспільство, публічна влада, соціальна відповідальність.

Постановка проблеми. Комунікативні технології постають головним засобом взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади. Відносини й взаємовплив громадянського суспільства та органів публічної влади, цих двох підсистем єдиної системи є визначальними у забезпеченні демократичного розвитку країни. Сутність громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, невтручання держави в життя громадянського суспільства. Адже, громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими, політичними відносинами між самими індивідами, які не опосередковані державою. У ньому вільно розвивається асоціативне громадське життя, діють установи та ЗМІ, формуються й функціонують найрізноманітніші громадські об'єднання. Воно розвивається в умовах правової держави й саме є базою для неї. Рівновага між громадянським суспільством та державою – важливий чинник стабільного демократичного розвитку, а порушення її спричинює гіпертрофію владних структур, відчуженість і політичне безсилля народу [1].

Реалізація взаємодії як механізму зворотних зв'язків у відносинах органів влади і громадянського суспільства змінює структурну основу управління державою, що призводить до зміни механізмів публічного управління в цілому. Трансформуються рольові функції в системі публічного управління: якщо у традиційній ієрархічній структурі впливу державна влада виступає як суб'єкт управління, то в ретикулярній (мережевій) структурі взаємодії – у ролі лідера. Зміни відбуваються й у процесі прийняття рішень публічного управління. У традиційній структурі управління суспільні проблеми (позиція громадянського суспільства) просуваються в напрямку центру прийняття рішень – державної влади. У взаємодії ж рух стає обопільним, унаслідок чого зростають темпи реагування влади на потреби громадянського суспільства. При цьому роль організатора вироблення рішення, як і раніше, належить владі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми комунікації є предметом дослідження філософів, соціологів, політологів. Серед них Д. Белл, П. Брегер, Н. Вінер, Ч. Кулі, Г. Лассуел, К. Леві-Строс, Т. Лукман, Дж.Г. Мід, Ю. Хабермас, Дж.Б. Уотсон та інші. Феномен політичної комунікації досліджували Е. Бенрайз, Д. Берло, Р. Катц, Ж.-М. Котре, Б. Кретон, П. Лазарфельд, В. Ліпман, Л. Пай, Л. Перлінг, Л.Р. Посікера, М. Розенберг, К. Санне, Ж.-Р. Шварценберг та інші. Проблеми політичної комунікації стали предметом дослідження вітчизняних вчених – С. Барматової, В. Бебика, Ю. Ганжурова, О. Гриценка, С. Денисюк, О. Дубаса, О. Картунова, С. Кащавцевої, В. Недбая, Г. Почепцова, В. Різуна, І. Слюсаренка, М. Соколова, Є. Тихомирової, О. Шахтемірової та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на децентралізаційні процеси, що відбуваються в державі на перше місце виходить необхідність обґрунтування та подальшого вдосконалення комунікативних технологій як механізму взаємодії громадянського суспільства та публічної влади.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності комунікативних технологій як механізму взаємодії громадянського суспільства та публічної влади, а також визначення впливу публічних комунікаторів на громадян.

Виклад основного матеріалу. Демократичні зміни та децентралізаційні процеси, які сьогодні активно впроваджуються публічною владою, передбачають широке залучення громадськості у процеси прийняття рішень, у безперервний діалог щодо основних стратегій розвитку держави, наявних проблем та шляхів їх розв'язання, підтримку критичного мислення та наявність соціальної відповідальності учасників публічних взаємовідносин. Соціальна відповідальність влади має багатофункціональний зміст. Вона ґрунтується на конституційному принципі соціальної держави, реалізація якого сприяє здійсненню інших принципів сучасного публічного управління, на позитивному іміджі інститутів держави, місцевого самоврядування та її посадових осіб і за-

вдяки цілеспрямованій державній соціальній політиці є засобом вирішення соціальних проблем. Основою соціальної відповідальності є динамічна система цінностей, властивих індивіду, соціальній спільноті та суспільству загалом, інституціям й органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам. Виникнення соціальної відповідальності пов'язане із суспільними цінностями, що детермінують діяльність та поведінку всіх учасників соціальних дій. Відповідно до цих цінностей, соціальна відповідальність у громадянському суспільстві реалізується як волевиявлення людей і є одним з базових механізмів реалізації сучасних демократичних цінностей в публічному управлінні на різних рівнях (рисунок 1).

Рис. 1. Рівні демократичних цінностей в публічному управлінні

Джерело: розроблено авторами

На першому рівні соціальна відповідальність стосується проблем вищого політичного порядку – війни та миру, екологічної безпеки, техногенних і природних загроз, шляхів розвитку цивілізації тощо. На другому рівні соціальна відповідальність посадових осіб пов'язана з визначенням оптимального шляху розвитку країни, запобіганням громадянського протистояння, забезпеченням розвитку нації та соціального порозуміння. На третьому та четвертому рівнях соціальна відповідальність відображає ступінь громадянської зрілості людини, її здатність обирати національні, професійні й особистісні пріоритети, готовність відстоювати національні інтереси і національну державну політику [2, с. 88].

Проблема відповідальності у контексті взаємодії соціуму і структур публічного управління нині набуває особливої гостроти, зважаючи на місце та роль, яку відводять громадяни України вітчизняним ЗМІ як контрольному ресурсу та головному комунікатору громадянського суспільства. Важливим показником при цьому є рівень довіри громадян нашої держави до ЗМІ, що протягом багатьох років є відносно високим. Особливо це помітно при порівнянні з показниками довіри українців до органів державної влади, правоохоронної системи. Українці активно долучаються до споживання медіапродукту, зокрема телебачення, що логічно актуалізує дискусію про його якісні показники. Останні викликають серйозну стурбованість у представників органів державної влади, релігійних організацій, просвітницьких установ. Фахівці із соціальної безпеки наголошують на тому, що, попри появу нових телерадіомовних організацій, якість трансльованого матеріалу значно знижується, а ефір переповнений матеріалами, які культивують жорстокість та несмак.

Однією з головних проблем, на яку звертають увагу зарубіжні й вітчизняні дослідники, є загроза, яку несуть ЗМІ інформаційній, соціальній та, зрештою, національній безпеці. За даними Укрінформ, третина українців підтримують мовні квоти на радіо та телебаченні, найбільш популярним серед українців, які отримують інформацію з соціальних мереж, є Фейсбук (35,5%). Більше половини населення (52,4%) говорять, що не користуються соціальними мережами. Абсолютна більшість опитаних отримують інформацію українських телеканалів (86%), серед яких лідирують «1+1», «Інтер», «Україна». При чому, дивляться «1+1» 60,9% українців, довіряють – понад 35%. Як висновок, люди не довіряють ЗМІ, бо в них використовується великий градус емоцій і обману. Постійна політизація соціальних питань призводить до того, що люди не мають елементарного розуміння тієї ж реформи освіти, медичної реформи. [3] Крім того, ЗМІ, що підтримують опозиційні сили до влади, відволікають увагу виборців, а також дискредитують владу, відвертаючи тим самим увагу від поточних державних справ і позитивних змін.

На думку експертів, подібні тенденції можуть призвести до таких негативних проявів, як зростання злочинності та невмотивованої жорстокості; соціальної апатії; погіршення стану фізичного здоров'я громадян; відсутності консолідації суспільства; міжетнічних, міжконфесійних, соціальних конфліктів. Тому в умовах значної інтенсифікації інформаційних впливів, психологічно стабільна та лояльна до свого соціуму особистість повинна розглядатися як один із центральних елементів системи національної безпеки держави [2, с. 89].

Саме тому, особливого значення набувають політичні комунікації як важливий засіб підвищення ефективності публічного управління, що має визначальний вплив на процеси демократизації політичної системи країни в цілому. Особливої актуальності набувають механізми демократизації ухвалення урядових рішень, створення чітких, прозорих, зрозумілих процедур їх підготовки, впровадження ефективних механізмів участі громадян в управлінні державними справами, що сприятиме більшій відкритості, підзвітності та відповідальності органів влади перед громадянами. У контексті досліджуваної проблеми потребує свого розвитку також і впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у системі публічного управління в Україні. Слід вирішити завдання щодо гарантування інформаційної безпеки держави, недопущення поширення інформації, розповсюдження якої заборонено відповідно до законодавства. Потребує свого вдосконалення правове регулювання діяльності суб'єктів інформаційних відносин, виробництва, використання, поширення та зберігання електронної інформаційної продукції, захисту прав

на інтелектуальну власність, посилення відповідальності за порушення встановленого порядку доступу до електронних інформаційних ресурсів усіх форм власності, за навмисне поширення комп'ютерних вірусів.

Висновки та пропозиції. Подальше реформування публічного управління може бути успішним лише в тому разі, якщо воно буде реалізовуватися комплексно, таким чином, щоб перетворення в одній сфері, наприклад, економічній, стимулювали перетворення в соціальній сфері, а вони, у свою чергу, – в політичній сфері й навпаки. Комплексні перетворення неможливі без застосування комунікативних технологій. Держава, без вироблення певного образу майбутнього, а також схваленої суспільством стратегічної моделі поведінки, приречена на кризи.

Таким чином, перспективи застосування різноманітних комунікативних технологій у сфері публічного управління в Україні визначаються передусім набуттям урядовцями комплексу знань щодо вибору нових форм і методів управління для створення цілісної, ефективної та гнучкої системи влади в умовах динамічного середовища. Ефективна взаємодія органів публічної влади з громадянським суспільством можлива за таких умов:

1) комунікація розглядається органами публічної влади як невід'ємна складова їх діяльності;
2) у структурі органів публічної влади наявні відповідні підрозділи, що вирішують завдання контролювати інформаційні й комунікативні потоки і відповідним чином їх спрямовувати;
3) фахівці таких підрозділів належно підготовлені, є менеджерами комунікацій органів влади, а не їх комунікаторами. Функціонування такої системи має спиратися на світовий досвід інноваційних трансформацій сфери публічного управління і водночас ураховувати реалії вітчизняного суспільства.

Таким чином, взаємодія влади та громадян, що забезпечується використанням сучасних комунікативних технологій, повинна забезпечити подолання негативних явищ у сфері публічного управління і сприяти гармонізації відносин між державою й суспільством.

Список літератури:

1. Національна концепція розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//www.civicua. org/servlet/DataLoad?t=3&c=1&q=34709.
2. Махначова Н.М., Семенюк І.Ю. Роль органів публічної адміністрації у адаптації підприємств до умов євроінтеграції (на прикладі Вінницької області) / Н.М. Махначова, І.Ю. Семенюк // Економіка та держава. – 2015. – № 9. – С. 88-90.
3. Довіра до ЗМІ. Чи готові українці підвищувати власну медіаграмотність? [Електронний ресурс]. – Укрінформ. – Режим доступу: http//www.ukrinform.com.ua.

Махначова Н.М., Семенюк И.Ю.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК МЕХАНИЗМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ

Аннотация
В статье исследуется понятие коммуникативных технологий в контексте взаимодействия органов публичной сферы и гражданского общества. Проанализировано влияние СМИ на общественное мнение, как важного участника коммуникативного процесса в независимом государстве. Исследовано уровни демократических ценностей в демократическом государстве и понятие социальной ответственности в публичном управлении.

Ключевые слова: коммуникативные технологии, политические коммуникации, гражданское общество, публичная власть, социальная ответственность.

Makhnachova N.M., Semeniuk I.Yu.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES AS A MECHANISM OF INTERACTION OF CIVIL SOCIETY AND PUBLIC AUTHORITY

Summary
The article explores the concept of communicative technologies in the context of interaction between public authorities and civil society. The influence of mass media on public opinion as an important participant of communicative process is analyzed. The levels of democratic values in a democratic state and the notion of social responsibility in public administration are investigated.

Keywords: communicative technologies, political communications, civil society, public authority, social responsibility.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 504.3.054

ЕКОЛОГІЧНА НЕБЕЗПЕКА ВІД ТРАНСПОРТНИХ ПОТОКІВ У МІСТАХ (НА ПРИКЛАДІ ЗАГАЗОВАНОСТІ ПОВІТРЯНОГО БАСЕЙНУ)

Кара І.А.
Національний університет «Львівська політехніка»

Аналізом літературних джерел та стану питання на практиці встановлено, що рівні загазованості автомобільним транспортом вулично-дорожньої мережі м. Львова значно перевищують гранично допустимі норми. Рівень загазованості на перегонах визначали виходячи з лінійної витрати палива, а на перехрестях – за розміром максимальних черг перед ними. Встановлено залежності між зміною концентрації шкідливих речовин на перегоні від інтенсивності транспортного потоку. Підтверджено, що кількість викидів шкідливих речовин автотранспортними засобами зростає з ростом інтенсивності транспортних потоків, а також на режимах розгону, гальмування, холостого ходу. Запропоновано заходи щодо зменшення рівня забруднення атмосферного повітря транспортними потоками.
Ключові слова: автомобільний транспорт, транспортний потік, гранично допустимі концентрації, шкідливі речовини, атмосферне повітря.

Постановка проблеми. Сьогодні неможливо уявити людську цивілізацію без автомобіля – він незамінний учасник діяльності індустріального суспільства. Проте власне транспорт, насамперед автомобільний, належить до найбільших джерел забруднення повітряного басейну міст, природного довкілля в цілому [1; 2].

Зростання кількості транспортних засобів та підвищення інтенсивності транспортних потоків в умовах обмежених площ і недосконалостей вулично-дорожньої мережі зумовили загострення транспортних проблем практично в усіх містах (середніх, великих і особливо великих). Непомірний ріст кількості автомобілів зумовлює, крім цього, підвищення рівня шуму і, разом з інтоксикацією повітряного простору шкідливими викидами відпрацьованих газів двигунів та продуктами зношування протекторів шин і гальмівних накладок колодок коліс, є найсерйознішими негативними чинниками, які впливають передовсім на здоров'я мешканців міста [1; 2]. Шкідливі речовини з відпрацьованими газами автомобільних ДВЗ надходять у повітря практично на рівні органів дихання людини і можуть призводити до їх онкологічних захворювань, до зменшення тривалості життя, послаблення зору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі зменшення токсичності викидів двигунами внутрішнього згоряння автотранспортних засобів (АТЗ) та шуму, а також поліпшення екологічної ситуації присвячені роботи багатьох вітчизняних та закордонних вчених. На державному рівні прийнято низку законопроектів та нормативних актів, що сприяють поліпшенню екологічної ситуації та зменшенню забруднення довкілля.

Аналіз статистичних даних та літературних джерел щодо негативного впливу автомобільного транспорту на навколишнє середовище показав, що щорічний об'єм викидів забруднюючих речовин в атмосферу донедавна становив 21,2 млн. т, зокрема, 90% з них (19,2 млн. т) – від автомобільного транспорту [3]. Причинами цього є високі темпи зростання автомобільного парку у цілому світі, збільшення частки «старих» автомобілів, термін експлуатації яких перевищує 5-10 років, низька якість палива, відсутність єдиної транспортної схеми міст, не належний рівень утилізації автомобільної техніки [4-7].

Місто Львів фігурує у списку 22 міст України, де зафіксовано перевищення середньорічних гранично допустимих концентрацій пилу (1,2-1,3 ГДК), діоксиду азоту (1,25-1,50 ГДК), фтористого водню (1,3 ГДК) [8]. Ще досі залишається певна частка автотранспорту на ВДМ Львова і області з 80-90-х роками випуску минулого століття, які мають низький рівень екологічної безпеки. Викиди токсичних газів автомобілів, які експлуатуються, у 2-4 рази перевищують гранично допустимі екологічні вимоги. З усіх 200 компонентів викидів автотранспорту контролюють лише найшкідливіші – CO_2, CO, NO_3, SO_2 [8].

Актуальність роботи пов'язана з давно назрілою і, здається, нездоланною проблемою зниження шкідливого впливу автотранспорту на довкілля з метою захисту здоров'я мешканців міст та підвищення рівня життя в цілому.

Мета статті. Метою роботи є оцінка шкідливого і небезпечного впливу відпрацьованих газів ДВЗ АТЗ на довкілля на перегонах ВДМ та перехрестях міст (на прикладі м. Львова).

Для цього потрібно виконати такі завдання:
- дослідити основні параметри транспортних потоків м. Львова на прикладі однієї з магістральних вулиць та її перехресть;
- провести експериментальні дослідження і відповідні розрахунки та встановити залежності між параметрами транспортного потоку і зростанням екологічного навантаження автомобільної дороги на природне довкілля, зокрема на повітряний басейн.

Виклад основного матеріалу. У роботі спочатку досліджувались структура та інтенсивності транспортних потоків на магістральних вулицях та перехрестях міста на стаціонарних постах. Стаціонарний пост спостереження дає інформацію про

інтенсивність, склад транспортного потоку, миттєву швидкість і затримки транспортних засобів. Вона збиралась як візуально з використанням секундоміра, механічного лічильника кількості АТЗ.

Дослідження на перегоні здійснювалось у такій послідовності:

а) упродовж 10 хвилин однієї години визначалась інтенсивність на кожній смузі руху (реєстрація проїзду кожної транспортної одиниці умовним знаком на бланку протоколу);

б) упродовж 10 хвилин однієї години фіксувались розподіли транспортних потоків за типами транспортних засобів;

Дослідження проводились у місяці серпні 2017 року, погодинно з 6 по 14 годину, на перегоні від перехрестя вулиць Стрийська – Сахарова до перехрестя вулиць Стрийська – Чмоли.

Отримані результати зміни інтенсивності руху транспортного потоку на перегоні від години доби наведені на рис. 1. Значне збільшення інтенсивності руху спостерігається з 8 до 11 години (ранковий «час пік»), потім вона спадає. З 14 години інтенсивність руху АТЗ на вулиці Стрийська знову зростає.

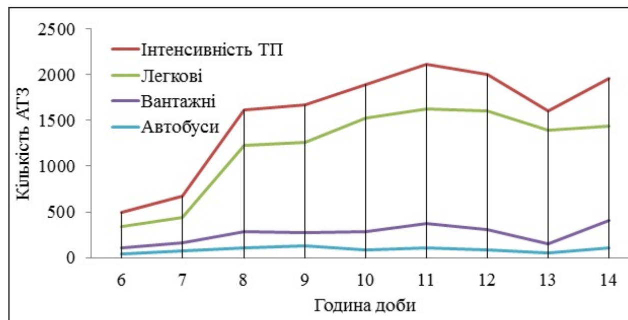

Рис. 1. Інтенсивність руху АТЗ (авт./год.) на перегоні від перехрестя вул. Стрийська – Сахарова до перехрестя вул. Стрийська – Чмоли

За результатами цих досліджень також визначено завантаженість вулиці для кожної години. Частка вантажних автомобілів у потоці змінювалась від 35% (6 година) до 13% (13 година).

В оцінюванні рівнів забруднення повітря в зонах перехресть зверталась увага на максимальні значення вмісту шкідливих речовин у відпрацьованих газах, які були характерними для режимів руху автомобілів в районі перехресть магістральних вулиць. Дослідження показників руху АТЗ на регульованих перехрестях вулиць Стрийська – Сахарова (перехрестя 1), Стрийська – Чмоли (перехрестя 2) виконувалось упродовж години (з 13.00 до 14.00 год.) одночасно (серпень 2017 р.). При цьому фіксувались:

а) тривалість заборонного сигналу світлофора – одне вимірювання;

б) фактична кількість автомобілів на кожній смузі руху, які підходили до перехрестя під час увімкненого заборонного сигналу світлофора – вимірювалось протягом 10 хвилин однієї години;

в) розподіл транспортних потоків за напрямками (лівоповоротні, правоповоротні, прямоїдучі) і типами транспортних засобів на перехресті – вимірювалось протягом 10 хвилин однієї години.

Отримано тривалість світлофорного циклу на перехресті 1 – $T_ц = 62$ *с*, тривалість горіння червоного і жовтого сигналу світлофора – $t_{ч+ж} = 37$ *с*, кількість циклів дії заборонного сигналу за 20-хвилинний період часу $N_ц = 20$, на перехресті 2, відповідно – $T_ц = 59$ *с*, $t_{ч+ж} = 35$ *с*, $N_ц = 20$.

Отримано такі результати інтенсивностей та структури транспортних потоків за напрямками (табл. 1, 2).

Сумарна інтенсивність на перехресті 1 становить 1878 авт/год, на перехресті 2 – 2736 авт/год. Щодо структури ТП на перехрестях, то найбільшу частку становлять легкові АТЗ: 78% – на перехресті 1, 75% – на перехресті 2.

Таблиця 1

Результати дослідження проїзду перехрестя 1 за напрямками

Тип АТЗ	Інтенсивність ТП за напрямком, авто/10 хв.						Середня інтенсивність ТП за напрямком, авт./год					
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6
легкові	45	49	31	11	10	98	270	294	186	66	60	588
вантажні до 2 т	5	7	3	-	-	14	30	42	18	-	-	84
вантажні до 5 т	7	3	1	1	2	10	42	18	6	6	12	60
вантажні до 8 т	3	1	1	-	-	2	18	6	6	-	-	12
автобуси	5	1	1	-	-	2	30	6	6	-	-	12
Всього за напрямками	65	61	37	12	12	126	390	366	222	72	72	756
Сумарна інтенсивність на перехресті, авт./год											1878	

Таблиця 2

Результати дослідження проїзду перехрестя 2 за напрямками

Тип АТЗ	Інтенсивність ТП за напрямком, авто/10 хв.						Середня інтенсивність ТП за напрямком, авт./год					
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6
легкові	112	34	44	26	80	48	672	204	264	156	480	288
вантажні до 2 т	10	4	2	-	18	8	60	24	12	-	108	48
вантажні до 5 т	14	6	8	-	10	-	84	36	48	-	60	-
вантажні до 8 т	4	2	2	-	-	-	24	12	12	-	-	-
автобуси	8	6	-	-	-	10	48	36	-	-	-	60
Всього за напрямками	148	52	56	26	108	66	888	312	336	156	648	396
Сумарна інтенсивність на перехресті, авт./год											2736	

Для оцінки рівня забруднення повітря транспортними потоками в зоні перехрестя визначалась черга АТЗ перед перехрестями в кінці кожного циклу заборонного сигналу світлофора. Аналіз отриманих результатів показує, що середня кількість автомобілів, які стоять на червоний сигнал світлофора на перехресті 1 становить 20 од. (змінювалася від 10 до 35 од.), на перехресті 2 – 21 од. (змінювалася від 13 до 31 од.).

Для визначення рівня забруднення відпрацьованими газами АТЗ використовувалась методика розрахунку рівня загазованості, виходячи з фактичних інтенсивностей транспортних потоків. Початковими даними для розрахунків кількості викидів шкідливих речовин від ДВЗ АТЗ були кількість транспортних одиниць різних типів, що проїжджають на даному перегоні за одиницю часу. Згідно з відомою методикою транспортні засоби були поділені на п'ять категорій: автобуси, легкові автомобілі, легкі вантажні автомобілі (з дозволеною максимально масою до 5 т включно), середні вантажні автомобілі (з дозволеною максимальною масою від 5 до 12 т включно), важкі вантажні автомобілі (з дозволеною максимально масою понад 12 т).

Лінійні норми витрати палива автотранспортом при русі у міських умовах наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

Середні лінійні норми витрати палива автотранспортом при русі в міських умовах [9]

Тип АТЗ	Середні лінійні норми витрати палива (л на 100 км)	Опосередкована витрата палива, Y_i, (л на 1 км)
Легковий автомобіль	11-13	0,11-0,13
Вантажний автомобіль	29-33	0,29-0,33
Автобус	41-44	0,41-0,44
Дизельний вантажний автомобіль	31-34	0,31-0,34

Крім цього, брався до уваги емпіричний коефіцієнт K, який визначає викид шкідливих речовин АТЗ залежно від виду палива (табл. 4). Коефіцієнт K чисельно рівний кількості викидів відповідного шкідливого компоненту в літрах при згорянні у ДВЗ автомобіля палива (в літрах), яке потрібне для проїзду 1 км.

Таблиця 4

Викиди шкідливих речовин від АТЗ залежно від виду палива [9]

Вид палива	Значення коефіцієнта K_i		
	оксид вуглецю, CO	вуглеводи, CH	діоксид азоту, NO_2
Бензин	0,6	0,1	0,04
Дизельне паливо	0,1	0,03	0,04

Загальний шлях, пройдений кожним видом АТЗ за 1 год, на прогоні між перехрестями визначався за добутком [9]:

$$L_i = N_i \cdot l_i,\ км, \quad (1)$$

де N_i – кількість автомобілів кожного типу, які проїжджали прогін за годину;

l_i – довжина ділянки прогону, що проходить кожен тип АТЗ за годину, *км*.

Кількість палива, витрачена кожним типом АТЗ:

$$Q_i = L_i \cdot Y_i, \quad (2)$$

де Y_i – опосередкована витрата палива кожним типом АТЗ, л/км (табл. 3).

Кількість шкідливих речовин в літрах по кожному виду палива за нормальних умов [9]:

$$V_i = K_i \cdot Q_i, \quad (3)$$

де K_i – емпіричний коефіцієнт, що визначає викид шкідливих речовин АТЗ залежно від виду палива.

В оцінюванні рівнів забруднення повітря у зонах перехресть брались до уваги найбільші значення вмісту шкідливих речовин у відпрацьованих газах, які характерні для режимів руху у цих зонах (гальмування, рух накатом, розгін) [10].

Викид i-ї забруднюючої речовини в зоні перехрестя при заборонному сигналі світлофора визначався за формулою [10]:

$$M_{П_i} = \frac{P}{40} \sum_{n-1}^{N_ц} \sum_{k-1}^{N_{гр}} \left(M'_{П_{i,k}} \cdot G_{k,n} \right),\ г\ /\ хв \quad (4)$$

де P – тривалість дії заборонного сигналу світлофора (враховуючи жовтий сигнал), *хв*;

$N_ц$ – кількість циклів дії заборонного сигналу світлофора за 20-хвилинний проміжок часу;

$N_{гр}$ – кількість груп автомобілів;

$M'_{П_{i,k}}$ – питомий викид i-ї забруднюючої речовини автомобілями k-ї групи, які стоять в черзі з причини горіння заборонного сигналу світлофора, *г / хв*;

$G_{k,n}$ – кількість автомобілів k-ї групи, які стоять в черзі у зоні перехрестя в кінці n-го циклу горіння заборонного сигналу світлофора.

Значення $M'_{П_{i,k}}$ визначались за таблицею 5, де наведені опосередковані значення питомих викидів, які враховують режими руху автомобілів під час долання перехрестя (гальмування, рух накатом, розгін).

За формулою 1 визначено шлях, пройдений кожним типом АТЗ за одну годину на перегоні від перехрестя вулиць Стрийська – Сахарова до перехрестя вулиць Стрийська – Чмоли (L, км). За формулою 2 розраховано сумарну кількість палива, що спалюється кожним типом АТЗ для долання довжини перегону 0,525 км (табл. 6).

За формулою 3 визначено кількість шкідливих речовин, що виділяються кожним видом палива. Зміна викидів шкідливих речовин у повітрі від інтенсивності транспортних потоків наведена на рисунку 2.

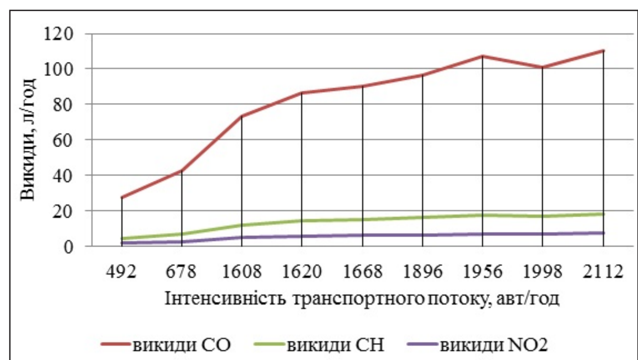

Рис. 2. Зміни викидів шкідливих речовин АТЗ залежно від інтенсивності транспортних потоків на перегоні від перехрестя вул. Стрийська – Сахарова до перехрестя вул. Стрийська – Чмоли

Таблиця 5

Питомі значення викидів шкідливих речовин у відпрацьованих газах для автомобілів, що знаходяться в зоні перехрестя

Група автомобілів	Викиди, г/хв						
	CO	NO_2	CH	Сажа	SO_2	Формальдегід	Сполуки свинцю
Легкові	3,5	0,05	0,25	–	0,01	0,0008	0,0044
Легкові дизельні	0,13	0,08	0,06	0,035	0,04	0,0008	–
Вантажні карбюраторні (до 3 т)	6,3	0,075	1,0	–	0,02	0,0015	0,0047
Вантажні карбюраторні (більше 3 т)	18,4	0,2	2,96	–	0,028	0,006	0,0075
Автобуси карбюраторні	16,1	0,16	2,64	–	0,03	0,012	0,0075
Вантажні дизельні	2,85	0,81	0,3	0,07	0,075	0,015	–
Автобуси дизельні	3,07	0,7	0,41	0,09	0,09	0,020	–
Вантажні газобалонні	6,44	0,09	0,26	–	0,01	0,0004	–

Таблиця 6

Сумарна витрата палива кожним типом автомобілів, які долають відстань від перехрестя 1 до перехрестя 2 за кожну з 9 годин

Тип автомобіля	Загальний шлях, км	Кількість палива, л	
		Бензин	Дизельне паливо
6 година			
Легкові	179,55	21,546	–
Вантажні бензинові	47,25	14,6475	–
Автобуси	22,05	9,4815	–
Вантажні дизельні	9,45	–	3,024
всього $\sum Q$		45,675	3,024
7 година			
Легкові	229,95	27,594	–
Вантажні бензинові	81,9	25,389	–
Автобуси	40,95	17,6085	–
Вантажні дизельні	3,15	–	1,008
всього $\sum Q$		70,5915	1,008
8 година			
Легкові	645,75	77,442	–
Вантажні бензинові	132,3	41,013	–
Автобуси	56,7	24,381	–
Вантажні дизельні	15,75	–	5,04
всього $\sum Q$		142,836	5,04
9 година			
Легкові	661,5	79,38	–
Вантажні бензинові	132,3	41,013	–
Автобуси	69,3	29,799	–
Вантажні дизельні	12,6	–	4,032
всього $\sum Q$		150,192	4,032
10 година			
Легкові	800,1	96,012	–
Вантажні бензинові	141,75	43,9425	–
Автобуси	47,25	20,3175	–
Вантажні дизельні	6,3	–	2,016
всього $\sum Q$		160,272	2,016
11 година			
Легкові	853,65	102,438	–
Вантажні бензинові	182,7	56,637	–
Автобуси	56,7	24,381	–
Вантажні дизельні	15,75	–	5,04
всього $\sum Q$		183,456	5,04
12 година			
Легкові	841,05	100,926	–
Вантажні бензинові	151,2	46,872	–
Автобуси	47,25	20,3175	–
Вантажні дизельні	9,45	–	3,024
всього $\sum Q$		168,1155	3,024

(Закінчення таблиці 6)

Тип автомобіля	Загальний шлях, км	Кількість палива, л	
		Бензин	Дизельне паливо
13 година			
Легкові	733,95	88,074	-
Вантажні бензинові	69,3	21,483	-
Автобуси	28,35	12,1905	-
Вантажні дизельні	12,6	-	4,032
всього ∑Q		121,7475	4,032
14 година			
Легкові	756	90,72	-
Вантажні бензинові	201,6	62,496	-
Автобуси	56,7	24,381	-
Вантажні дизельні	12,6	-	4,032
всього ∑Q		177,597	4,032

З ростом інтенсивності руху на перегоні від 492 *авт / год* до 2112 *авт / год* рівень забруднення CO також зростає в межах від 27.7 *л / год* до 110.6 *л / год*, NO_2 – від 1.9 *л / год* до 7.5 *л / год*, CH – від 4.7 *л / год* до 18.5 *л / год*. Зі збільшенням інтенсивності транспортного потоку автомобілів на кожні 100 одиниць рівень загазованості зростає приблизно на 5%.

Викид i-ї забруднюючої речовини в зоні перехрестя від стоячих у черзі АТЗ через горіння заборонного сигналу світлофора визначено за формулою 4. Для перехрестя 1 викиди CO (M_{CO}=2048,65 г), NO_2 (M_{NO2}=28,24 г), CH (M_{CH} =236,4 г), для перехрестя 2 викиди CO (M_{CO}=2306 г), NO_2 (M_{NO2}=31,8 г), CH (M_{CH} =279,31 г). Розраховувались викиди шкідливих речовин під час дії заборонного сигналу упродовж 20 хв.

Сумарні значення кількості викидів шкідливих речовин автомобільними двигунами на обох перехрестях зведені у таблицю 7.

Таблиця 7

Кількість шкідливих викидів на перехрестях у час «пік»

Номер перехрестя	Шкідливі викиди на перехресті, *г/хв*		
	CO	NO_2	CH
Перехрестя 1	31,584	0,4353	3,6443
Перехрестя 2	33,6263	0,4638	4,0733

Порівняння фактичної загазованості з гранично допустимими концентраціями вказує на те, що перша перевищує нормативи у більше ніж у 2 рази. Це переконливо засвідчує про загострення небезпеки для жителів міста, у т.ч. і для власників АТЗ та у найбільшій мірі – для дітей.

Висновки і пропозиції.

1. Рівні загазованості автомобільним транспортом перевищують гранично допустимі норми майже удвічі. Зі збільшенням інтенсивності транспортних потоків на кожні 100 автомобілів рівень загазованості повітряного басейну зростає приблизно на 5%.
2. Кількість викидів шкідливих речовин з відпрацьованими газами ДВЗ автотранспортних засобів зростає з ростом інтенсивності транспортних потоків. Ріст автомобілізації у нашій країні зумовлюватиме і на далі збільшення загазованості повітряного простору міста і рівня смертності його жителів.
3. Збільшення викидів забруднюючих речовин від автомобільної техніки зумовлено і погіршанням технічного стану їх, ростом кількості «євроблях» у транспортних потоках, незадовільною якістю палива, відставанням темпів розвитку ВДМ, труднощами обліку великої кількості автотранспорту як джерела забруднення атмосфери, недостатньо розвиненою законодавчою базою для ефективного управління автотранспортом як екологічно небезпечним об'єктом.
4. Отримані результати вказують на потребу жорсткішого контролю екології з боку Міністерства екології і природного довкілля, міських управлінь екології, розроблення відповідних інженерно-технічних заходів щодо реконструкції ВДМ, збільшення зелених насаджень і таке інше.

Список літератури:

1. Colvile, R.N. The transport sector as a source of air pollution [Text] / R.N. Colvile, E.J. Hutchinson, J.S. Mindell, R.F. Warren // Atmospheric Environment. 2001. – Volume 35. – Issue 9. – P. 1537-1565.
2. Helmut Mayer Air pollution in cities [Text] / Helmut Mayer // Atmospheric Environment. 1999. – Volume 33. – Issues 24-25. – P. 4029-4037.
3. Гутаревич Ю.Ф. Шляхи підвищення екологічної безпеки дорожніх транспортних засобів [Текст] / Ю.Ф. Гутаревич, В.П. Матейчик, А.О. Копач // Вісник східноукраїнського НУ ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2004. – № 7(77), ч. 1. – С. 11-15.
4. Talal M. Al-Momani Statistical analysis of air pollution caused by exhaust gases emitted from gasoline vehicles [Text] / Talal M. Al-Momani, Amjad D. l-Nasser // Dirasat, Pure Sciences. 2006. – Volume 33. – No. 1. – P. 93-102.
5. Bishop, G. Drive-by Motor Vehicle Emissions: Immediate Feedback in Reducing Air Pollution [Text] / G. Bishop, D. Stedman, R. Hutton, L. Bohren, N. Lacey // Environmental Science and Technology. 2000. – Vol. 34. P. 1110-1116.
6. Stefano Caserini. Impact of the dropping activity with vehicle age on air pollutant emissions [Text] / Stefano Caserini, Cinzia Pastorello, Pietro Gaifami, Leonidas Ntziachristos // Atmospheric Pollution Research. 2013. – 4. – P. 282-289.

7. Barth, M. Real-world carbon dioxide impacts of traffic congestion [Text] / M. Barth, K. Boriboonsomsin // Transport. Res. Rec.: J. Transport. Res. Board. 2008. – Vol. 2058. – P. 163-171.
8. Сиротюк М.І. Забруднення повітряного басейну міста Львова та заходи щодо його зменшення [Текст] / Сиротюк М.І., Білоус Л.Б., Сиротюк О.С., Петранівський В.Л. // Проблеми урбоекології та фітомеліорації. Науковий вісник. – 2003. – Вип. 13.5. – С. 256-260.
9. Луканин В.Н. Промышленно-транспортная экология [Текст] / Луканин В.Н., Трофименко Ю.В. – М.: Высш. школа. – 2003. – 284 с.
10. Методика определения выбросов автотранспорта для проведения сводных расчетов загрязнения атмосферы городов. – М.: Государственный комитет Российской федерации по охране окружающей среды, 1999. – 18 с.

Кара И.А.
Национальный университет «Львовская политехника»

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОПАСНОСТЬ ОТ ТРАНСПОРТНЫХ ПОТОКОВ В ГОРОДАХ (НА ПРИМЕРЕ ЗАГАЗОВАННОСТИ ВОЗДУШНОГО БАССЕЙНА)

Аннотация
Анализом литературных источников и состояния вопроса на практике установлено, что уровни загазованности автомобильным транспортом улично-дорожной сети г. Львова значительно превышают предельно допустимые нормы. Уровень загазованности на перегонах определяли исходя из линейного расхода топлива, а на перекрестках – по размеру максимальных очередей перед ними. Установлены зависимости между изменением концентрации вредных веществ на перегоне от интенсивности транспортного потока. Подтверждено, что количество выбросов вредных веществ автотранспортными средствами возрастает с ростом интенсивности транспортных потоков, а также на режимах разгона, торможения, холостого хода. Предложены меры по уменьшению уровня загрязнения атмосферного воздуха транспортными потоками.
Ключевые слова: автомобильный транспорт, транспортный поток, предельно допустимые концентрации, вредные вещества, атмосферный воздух.

Kara I.A.
Lviv Polytechnic National University

THE ENVIRONMENTAL DANGER FROM TRAFFIC FLOWS IN CITIES (EXAMPLE OF GAS CONTAMINATION IN AIR POLLUTION)

Summary
The analysis of literary sources and the state of the problem in practice has shown that the level of gas pollution of the street and road network of Lviv by automobile transport significantly exceeds the maximum permissible norms. The level of gas pollution on the roads was determined based on the linear fuel consumption, and at the intersections – by the size of the maximum queues in front of them. The dependence between the change in the concentration of harmful substances on the roads from the intensity of the traffic flow is proved. It has been confirmed that the amount of emissions of hazardous substances by vehicles increases with increasing intensity of traffic flows, as well as with the modes of acceleration, braking, idling. Measures to reduce the level of air pollution by traffic flows are proposed.
Keywords: automobile transport, traffic flow, maximum permissible concentrations, harmful substances, atmospheric air.

УДК 656.073

ЩОДО ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-МИТНОГО КОМПЛЕКСУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Мірошніченко С.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті проведено аналіз сучасного стану залізничного транспорту України й досліджено внутрішньогалузеві проблеми, які унеможливлюють динамічний розвиток залізничного транспорту та створюють загрози для економічної безпеки країни. Підтверджено неможливість подальшого відтермінування трансформації галузі на ринкових засадах. Запропоновано механізми її подальшого розвитку та реформування.
Ключові слова: Транспортні системи, транспортні коридори, транспортна інфраструктура, залізничний транспорт, реформування залізничної галузі, економічна безпека.

Постановка проблеми. Найважливішим елементом динамічного розвитку науково-технічного прогресу процесів глобалізації є транспортна інфраструктура, без якої неможливий розвиток територій та стале зростання економіки. Вона є базою для забезпечення успішного соціально-економічного розвитку країни.

Процеси вдосконалення і розвитку міжнародного поділу праці і формування світового господарства на основі сучасного світового ринку, зростаючі темпи зростання зовнішньої торгівлі, перетворення панівних монополій в транснаціональні корпорації і процеси глобалізації бізнесу, розвитку міжнародного виробництва – все це вимагає негайних кроків по розвитку транспортного потенціалу України, в першу чергу, як транзитної держави між Сходом і Заходом [1].

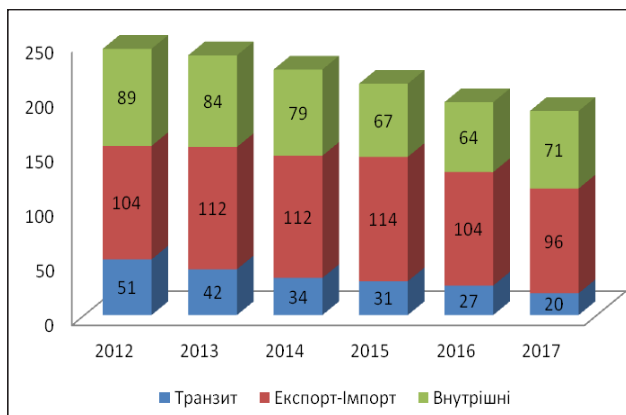

Рис. 1. Обсяги перевезень вантажів залізничним транспортом, млрд. т. км.

Джерело: розроблено автором за даними [3]

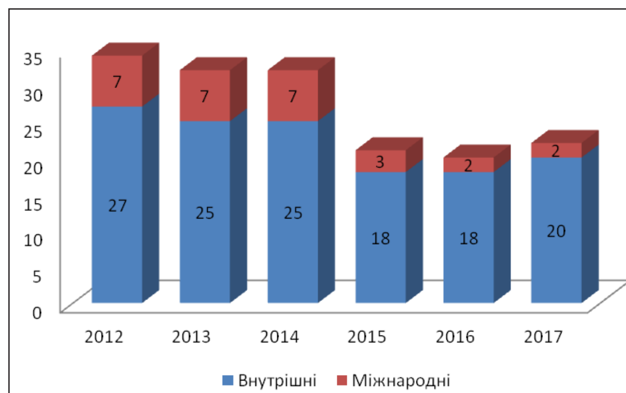

Рис. 2. Обсяги перевезень пасажирів залізничним транспортом, млрд. пас. км.

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Залізнична галузь України за останні роки демонструє негативну динаміку розвитку. Показники обсягів перевезень вантажів (рис. 1) і пасажирів (рис. 2) продовжують стрімко падати. Причинами падіння обсягів залізничних перевезень є загальний кризовий стан економіки, високий рівень фізичного зносу рухомого складу залізничного транспорту, технічна й технологічна не відповідність залізничної інфраструктури вимогам сьогодення, низький рівень організації перевізного процесу та неефективна робота галузі загалом, а також відсутність результатів структурних та інституційних змін в галузі [2].

Одне з головних завдань економіки України – суттєве підвищення ефективності використання транзитного потенціалу держави, з урахуванням розвиненості існуючих транспортних систем і мереж, а також рівня і стану інфраструктури [4].

Розвиток існуючої інфраструктури залізничного транспорту, в концепції розвитку міжнародних транспортних коридорів і транспортно-митної інфраструктури держави, головний напрям інтеграції українських залізниць у глобальну транспортну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку залізничного транспорту України присвячено праці багатьох вчених та практиків, а саме: В.Л. Дикань [5], Ейтутіс Г.Д. [6], Карпов В.М. [7], Никифорук О.І. [8]. В наведених публікаціях здійснюється аналіз та вивчення проблем і перспектив розвитку як вантажних, так і пасажирських перевезень залізничним транспортом України.

Якщо ж говорити про наукові праці, що стосуються інтеграції українських залізниць у глобальну транспортну систему, то можна виділити праці Макаренка М.В. [9], Бараша Ю.С. [10], Колеснікова Н.М. [11], Блудова Т.В. [12], Варналій З.С. [13] та інших.

Зокрема, вагомий внесок у розвиток стратегії реформування та підвищення ефективності роботи залізничного транспорту України, розроблення теоретико-методологічних аспектів дослідження економічних ризиків та оцінки діяльності підприємств залізничного транспорту, формування сучасної моделі функціонування залізничного транспорту України, його ринкової

трансформації зроблено в роботі [9]. Проблеми підвищення конкурентоспроможності залізничного транспорту України у спосіб проведення структурної реформи та зниження збитковості пасажирських перевезень розглянуті в праці [10]. Адаптивно-організаційний механізм ціноутворення на залізничному транспорті в умовах реформування галузі за результатами наукових досліджень, присвячених методологічним і практичним питанням ціноутворення у транспортній галузі запропоновано в [11]. Проте недостатньо дослідженими й невирішеними у практичній площині залишаються питання реформування та розвитку залізничного транспорту в контексті забезпечення економічної безпеки держави, демонополізації та впровадження ринкових відносин у роботу галузі.

Перспективним напрямом досліджень є розвиток наукової теорії забезпечення економічної безпеки держави і інтеграції українських залізничних перевезень в глобальну систему перевезень теоретичні аспекти якої в Україні розроблені в [12; 13]. Питання більш ефективного використання транзитного потенціалу держави і включення показників розвитку транспортної галузі до системи показників оцінки впливу на економічну безпеку держави розглянуті в роботах [14-16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи проблематику даної статті, а саме шляхи ефективної інтеграції залізничного транспорту України у глобальну транспортну систему, було виявлено, що на даний час відсутня чітка державна програма розвитку галузі, яка б враховувала існуючу транспортно-митну інфраструктуру в концепції розвитку міжнародних транспортних коридорів і транспортно-митної інфраструктури держави в цілому і окремих регіонів.

Мета статті. Нині рівень зношеності інфраструктури та рухомого складу залізничного транспорту України сягнув критичної позначки і разом із катастрофічною нестачею інвестиційних ресурсів для їх відновлення та модернізації створюють масштабну державну проблему, унеможливлюють динамічний розвиток галузі та формують низку загроз для економіки країни. Зазначене вимагає зосередження уваги дослідників на практичних питаннях реформування галузі, формування нової організаційної структури, розвитку конкурентного середовища на ринку залізничних послуг. Метою статті є проведення аналізу сучасного стану перевезень залізничним транспортом та визначення пріоритетних напрямків і перспектив інтеграції українських залізниць у глобальну транспортну систему.

Виклад основного матеріалу. Транспорт поєднує регіони країни, забезпечує потребу народного господарства в перевезеннях людей і вантажів, являє собою сполучну ланку між виробниками й споживачами товарів і послуг. Залізничний транспорт є однією з основних складових частин транспортної інфраструктури, що має визначальне значення для забезпечення господарських зв'язків і платоспроможного попиту громадян на перевезення. Цим визначається його вирішальне значення для соціально-економічного розвитку держави й суспільства [17].

Надійне забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях можливо за умови стійкого функціонування транспортної галузі, тому що її потенціал є визначальним стабілізуючим фактором антикризового розвитку, гарантом економічного зростання й підтримки економічної незалежності і безпеки країни [18]. Провідне значення для залізничного транспорту України обумовлено двома основними факторами: техніко-економічними перевагами порівняно з іншими видами транспорту та збігом напрямку й потужності основних транспортно-економічних потоків України й світу з географічним положенням українських залізниць.

Залізничний транспорт здійснює основний обсяг перевезень у низці системо утворюючих, стратегічно важливих галузей, серед яких вугільна, нафтовидобувна й нафтопереробна галузі, видобуток і переробка чорних металів, виробництво будівельних матеріалів тощо. Ці галузі забезпечують стійке функціонування народногосподарського комплексу й безпосередньо впливають на економічну безпеку держави [19].

Важливість залізничного транспорту полягає, по-перше, у тому, що Україна знаходиться на шляху між країнами Європи та Азії, які стрімко розвиваються. Через територію України проходять транспорті коридори як Схід – Захід та Балтика – Чорне море. По-друге, він має такі переваги як відносно низькі тарифи, відносна безпека і регулярність перевезень.

На даний час залізниці в основному задовольняють потреби суспільного виробництва та населення у перевезеннях. Проте стан виробничо-технічної бази залізниць і технологічний рівень перевезень за багатьма параметрами не відповідає зростаючим потребам суспільства та європейським стандартам якості надання транспортних послуг, що найближчим часом може стати перешкодою для подальшого соціально-економічного розвитку держави.

До проблем, які слід розв'язати для забезпечення подальшого розвитку залізничного транспорту, належать:

- недосконалість нормативно-правових актів, що регулюють діяльність залізничного транспорту, та невідповідність його організаційної структури умовам розвитку ринкової економіки країни;
- недостатня прозорість фінансової діяльності галузі;
- низький рівень конкуренції на ринку залізничних перевезень;
- високий рівень зносу основних засобів.

На виникнення проблем діяльності та розвитку залізничного транспорту в Україні вплинув цілий ряд негативних факторів, зокрема:

- прогресуюче старіння основних фондів (рис.3.). Нині фізичний знос рухомого складу залізниць становить майже 90%, у т.ч.: тепловози – 95,1%, електровози – 90,7%, пасажирські вагони – 85,9%, вантажні вагони – 88,2%. При цьому рухомий склад українських залізниць не лише зношений, а й технічно, конструктивно і морально застарілий, оскільки основна частина вагонів та локомотивів побудована за технічними вимогами 60–70-х років. Масштабної модернізації потребує залізнична інфраструктура, фізичний знос якої перевищує 60%, у т.ч. колійного господарства – 86%. Внаслідок цього обмежується

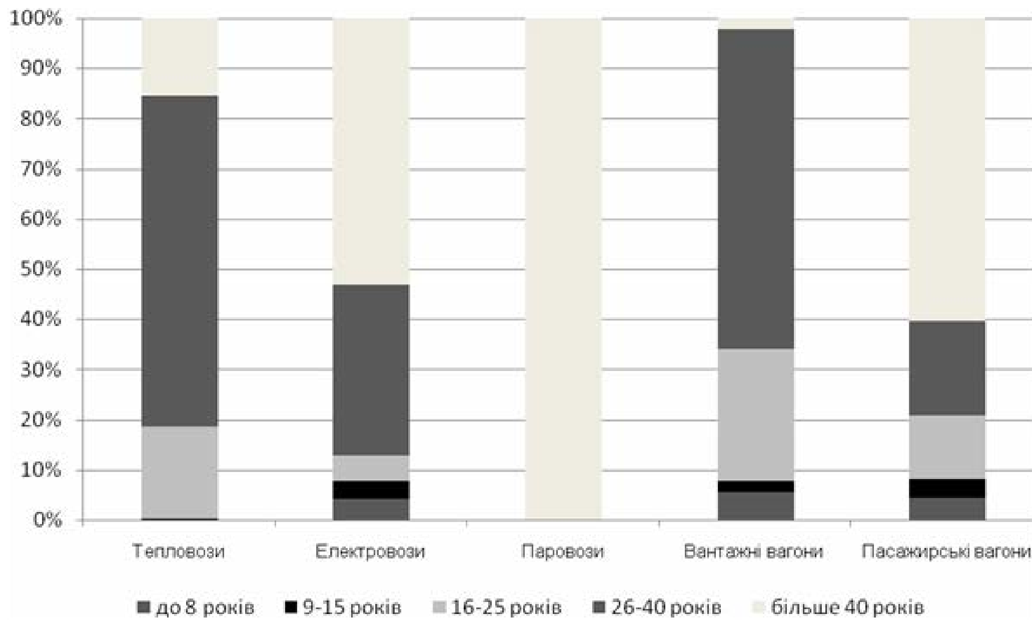

Рис. 3. Рухомий склад залізничного транспорту за роками випуску, %

Джерело: [20]

швидкість руху поїздів, виникає реальна загроза безпеці перевезень пасажирів, можливості виникнення техногенних катастроф [21];

- відсутність державної підтримки інноваційного розвитку галузі та недосконала законодавча база для залучення інвестицій;
- низький рівень тарифів на перевезення пасажирів і відсутність дієвих механізмів компенсації збитків при наданні суспільних послуг, що призводить до перехресного субсидування збиткових пасажирських перевезень за рахунок вантажних;
- випереджаюче зростання цін на продукцію, що споживається залізничним транспортом, порівняно з темпами зміни тарифів на перевезення.

Стабільне та ефективне функціонування залізничного транспорту є необхідною умовою для забезпечення обороноздатності, національної безпеки і цілісності держави, підвищення рівня життя населення. Тому необхідним є вжиття кардинальних заходів для удосконалення системи управління залізничним транспортом та забезпечення державної підтримки його реформування.

Проведення ринкових перетворень на залізничному транспорті сприятиме прискореннню темпів європейської інтеграції, налагодженню більш тісного міжнародного економічного співробітництва та підвищенню конкурентоспроможності українських залізниць на ринку транспортних послуг, дасть можливість ефективно використовувати вигідне геополітичне розташування України, а також збалансувати інтереси залізниць та споживачів їх послуг.

Виходячи з відносної цілісності світової економічної системи, всеосяжна глобалізація розмиває межі між внутрішньою і зовнішньої середовищами, між внутрішньою і зовнішньою політикою. Виникає необхідність вироблення певної стратегії економічного взаємодії національної економіки зі світовим господарством, тобто моделі стратегії зовнішньоекономічних зв'язків національної економіки із зовнішнім світом. Таким чином, реформування транспортної інфраструктури має проводитися на основі концепції реалізації стратегії зовнішньоекономічного розвитку держави [22].

В даний час геополітичним курсом України є цілеспрямовані зусилля глибокої інтеграції в глобальну світову економіку, що вимагає від держави конкретного вироблення економічної моделі, конкретних геостратегій розвитку суспільства, що визначають зміст концепції розвитку країни на сучасному етапі.

У зв'язку з цим транспортно-економічна стратегія визначає розвиток міждержавних повідомлень, і транспорт вписується в геоекономіку як інструмент розвитку, формуючи парадигму на сучасному етапі.

Світова криза початку XXI ст. посилила негативні тенденції відставання в економічному розвитку держав і необхідність модернізації транспортної інфраструктури. Тривалий час в нашій країні, як і в більшості країн світу, найпоширенішою і загальноприйнятою була концепція транспортної системи, яка зводилася до наступних принципових положень.

1. Транспортна система кожної країни має визначальне значення в першу чергу для розвитку економіки, для забезпечення внутрішніх потреб національного господарства, для безпеки держави та т.д.

2. Більшість залізничних шляхів в нашій країні (так само як і інші транспортні шляхи) будувалися без належних економічних розрахунків, оскільки орієнтація на внутрішні потреби національної економіки передбачала, що розподілений економічний ефект збережеться всередині країни. А як він буде розподілений – питання друге.

3. Не достатньо уваги приділялось розвитку обслуговування міжнародних перевезень оскільки національна економіка розвивалася з опорою в першу чергу на власні ресурси.

4. Не надавалося значення ролі транзиту, забезпечення переміщення пасажирів і вантажів від одного кордону країни до іншого. Транзит розглядався в колишній концепції виключно в контексті доходів перевізника.

5. Швидкість доставки вантажу в колишній концепції іноді враховувалася, але вона ніколи не була визначальним фактором, що впливає на обсяги транспортних послуг.

Основні положення нової концепції розвитку транспортної системи і в особливо залізничного транспорту повинні базуватись на наступних принципах:

1. Транспортна система повинна створюватися як складова частина міжнародної транспортної системи і повинна бути в неї інтегрована. Існує загальносвітова транспортна система і транспортна система кожної країни – її частина. Країна, ізольована від міжнародної транспортної системи, приречена на неефективність розвитку в умовах глобальної економіки. Економіка будь-якої країни не здатна розвиватися у відриві від всього світу. З цієї причини визнаються недійсними і орієнтація на внутрішній економічний ефект. Транзит є свідчення включення національної транспортної системи в світову.

2. Створення глобальних і регіональних транспортно-логістичних систем, забезпечують впровадження сучасних технологій перевізного процесу.

3. Розвиток інтермодальних перевезень на основі участі в даних процесах двох і більше видів транспорту.

4. Зростання ролі транспортного комплексу в забезпеченні потреб міжнародного виробництва і обслуговування зовнішньої торгівлі і переходу від торгової моделі інтеграції до виробничо-інвестиційної моделі інтернаціоналізації з розвитком великомасштабних залізничних проектів.

5. Розвиток високошвидкісного руху.

6. При домінуючої ролі морського транспорту зростає роль залізничного, в тому числі високошвидкісного, і трубопровідного транспортів. При цьому розвивається взаємодія всіх видів транспорту при організації інтермодальних перевезень.

7. Зростання ролі і можливості застосування інформаційних технологій як в організації перевізних процесів, так і забезпеченні контролю та безпеки транспортних комплексів і систем.

8. Зростання ролі державно-приватного партнерства в інвестиційної політики розвитку транспортних комплексів і транспортної інфраструктури.

9. Розвиток контейнерних перевезень як морським, так і залізничним транспортом. Уніфікація транспортних засобів для перевезення контейнерів.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного дослідження особливостей розвитку залізничної галузі в Україні визначено, що основними проблемами залізничного транспорту, які потребують першочергового вирішення, є:

1. В напрямку покращення техніко-технологічних параметрів рухомого складу залізничного транспорту вважаємо такі:

1. 1. Відновлення локомотивного парку залізничного транспорту, а саме: а) сучасними зразками техніки, що відповідають зростаючим вимогам й нададуть можливість підвищити їх продуктивність з одночасним зменшенням енергозатрат; б) застосування якісно нових технічних рішень, що суттєво підвищують економічність рухомого складу і подовжують термін його служби з подальшим сервісним обслуговування модернізованих машин; в) через відмову від ремонту тепловозів на користь їх корінної модернізації із суттєвим покращенням характеристик;

1.2. Оновлення вантажних вагонів для забезпечення заявлених до перевезення вантажів.

1.3. Оновлення пасажирського рухомого складу шляхом формування замовлень для завантаження національних виробників випуском рухомого складу нового покоління.

2. В напрямку розвитку та підвищення технічного рівня інфраструктури залізничного транспорту вважаємо такі:

2.1. Електрифікація перспективних ліній (у напрямку державних кордонів та портів) залізничної мережі з високою інтенсивністю руху поїздів, що сприятиме відносно швидкій окупності.

2.2. Масштабна модернізація інфраструктури залізниць, зокрема вирішення проблемних питань розвитку інфраструктури залізничного транспорту і знайдення рішень для випадків, де потенціал існуючих ліній не використовується повністю з метою збереження за Україною її транзитного потенціалу.

2.3. Розподіл залізничної мережі для окремого використання пасажирським та вантажним залізничним сполученням на стратегічних залізничних дорогах; визначення ліній для обслуговування пасажирських перевезень, які зв'яжуть швидким сполученням обласні центри із Києвом та між собою, що сприятимуть підвищенню мобільності населення, кращій інтеграції сусідніх міст, дозволять створити швидкісний між кордонний коридор, а також підвищити рівень сервісу для пасажирів та ліній для вантажних перевезень, що дозволить привести швидкісні показники роботи залізничного транспорту до європейських, покращити безпеку на залізничних шляхах та рівень сервісу для вантажовласників.

Список літератури:

1. Дейнека О.Г. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку підприємств залізничного транспорту [Текст] / О.Г. Дейнека, О.В. Дикань, О.Г. Диколенко, Л.Н. Ганич // Збірник наукових праць УкрДАЗТ. – 2013. – Вип. 135. – С. 131-135.
2. Дергоусова А.О. Стратегічний розвиток залізничного транспорту в умовах реформування [Електронний ресурс] / А.О. Дергоусова // Ефективна економіка. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1555.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
4. Шапочка М.К. Сучасний стан та трансформація залізничного транспорту в умовах ринкових відносин [Текст] / М.К. Шапочка, О.І. Рибіна / Економіка та управління національним господарством // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 1(13). – С. 50-54.

5. Дикань В.Л. Соціально-економічна модернізація залізничного транспорту України // Дикань В.Л., Калініченко Л.Л. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. – 2012. – № 38. – С. 121-131.
6. Ейтутіс Г.Д. Міжнародний вимір продуктивності залізничного транспорту України як основа вибору напрямів його модернізації / Ейтутіс Г.Д., Карпов В.М., Никифорук О.І. // Економіст. – 2014. – № 5. – С. 63-68.
7. Карпов В.М. Проблеми модернізації залізничного транспорту на інноваційній основі // Проблеми економіки та управління на залізничному транспорті. – ЕКУЗТ 2009: Матеріали IV Vіжнародної науково-практичної конференції. – К.: ДЕТУТ, 2009.
8. Никифорук О.І. Політика модернізації наземних транспортних систем: дис. ... доктора екон. наук : 08.00.03 / Никифорук Олена Ігорівна. – К., 2016. – 482 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/diss_Nikiforuk.pdf.
9. Макаренко М.В. Основи управління економічними процесами на залізничному транспорті України : монографія / М.В. Макаренко. – К.: КУЕТТ, 2003. – 478 с.
10. Бараш Ю.С. Управління залізничним транспортом країни : монографія / Ю.С. Бараш. – Д.: ДНУЗТ ім. академіка Лазаряна, 2006. – 264 с.
11. Колесникова Н.М. Теорія адаптивно-організаційного механізму ціноутворення на залізничному транспорті в умовах реформування галузі : монографія / Н.М. Колесникова. – К.: КУЕТТ, 2007. – 349 с.
12. Блудова Т.В. Транзитний потенціал України: формування та розвиток. – К.: НІПМБ, 2006. – 274 с.
13. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, С.О. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
14. Горбулін В.П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / В.П. Горбулін, О.Г. Додонов, Д.В. Ланде. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 164 с.
15. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. – К.: Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.
16. Новікова А.М. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів. – К.: НІПМБ, 2003. – 494 с. – С. 78.
17. Стратегічні напрями розвитку транспортної галузі України у післякризовий період : аналіт. доп. / Д.К. Прейгер, О.В. Собкевич, О.Ю. Ємельянова; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2012. – 112 с.
18. Пасічник А.М. Сучасні транспортно-митні технології міжнародних перевезень товарів [Текст]: монографія / за ред. А.М. Пасічника. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2012. – 288 с.
19. Система економічної безпеки держави / Під заг. ред. д.е.н., проф., заслуженого економіста України Сухорукова А.І. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 685 с.
20. Стасюк О.М. Техніко-технологічна модернізація як один з пріоритетів розвитку залізничного транспорту України // Ефективна економіка. – 2017. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5432.
21. Колективна монографія «Розвиток інфраструктурних секторів як чинник реалізації пріоритетних напрямів економічної політики України». Колективна монографія за наук. ред. д.е.н. Никифорук О.І.; НАН України, ДУ «Інститут екон. та прогноз. НАН України». – К., 2017.
22. Пасічник А. Методологія формування логістичної транспортно-митної інфраструктури в Україні [Текст]: монографія / за ред. А.М. Пасічника. – Дніпропетровськ: УМСФ, 2016. – 168 с.

Мирошниченко С.В.
Университет таможенного дела и финансов

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНО-ТАМОЖЕННОГО КОМПЛЕКСА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

Аннотация
В статье проведен анализ современного состояния железнодорожного транспорта Украины и исследованы внутриотраслевые проблемы, которые делают невозможным динамичное развитие железнодорожного транспорта и создают угрозы для экономической безопасности страны. Подтверждена невозможность дальнейшего отсрочки трансформации отрасли на рыночных принципах. Предложены механизмы дальнейшего развития и реформирования.
Ключевые слова: Транспортные системы, транспортные коридоры, транспортная инфраструктура, железнодорожный транспорт, реформирование железнодорожной отрасли, экономическая безопасность.

Miroshnichenko S.V.
University of Customs and Finance

REGARDING PRIORITY DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORTATION AND CUSTOMS COMPLEX OF RAILWAY TRANSPORT

Summary
The article analyzes the current state of the railway transport in Ukraine and explores the intra-sectoral problems that make dynamic development of rail transport impossible and creates threats to the economic security of the country. Confirmed the impossibility of further postponement of the transformation of the industry on market principles. Mechanisms for further development and reform are proposed.
Keywords: Transport systems, transport corridors, transport infrastructure, railway transport, railway sector reform, economic security.

УДК 004.021

ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ВЕБ-СТОРІНОК НА ПРОЕКЦІЙНИЙ ЕКРАН

Слецький О.О.
Київський національний університет технологій та дизайну
Катаєва Є.Ю.
Черкаський державний технологічний університет

На початку XXI ст. відбувається бурхливий розвиток інформаційних технологій та стрімке їх проникнення в усі сфери суспільного життя, зокрема у сферу освіти, створюючи передумови переходу країн на більш високий рівень розвитку. Одним із напрямів сучасної державної політики в Україні в галузі освіти є вдосконалення інфраструктури інформаційного освітнього простору. Необхідною умовою та пріоритетним напрямком розвитку системи освіти в Україні є її інформатизація. Інформаційно-комунікаційні технології, телекомунікаційні мережі, бази й банки даних і знань, системи інформаційно-аналітичних центрів різного рівня, науково-дослідні установи й система підготовки висококваліфікованих фахівців є складовими національної освітньої інформаційної інфраструктури й основними чинниками, здатними забезпечити економічний розвиток суспільства.
Ключові слова: інформатизація, візуалізація, інформаційно-комунікаційні технології, проекційні системи, диспетчерська інформація.

Вступ. Готуючись до лекції можна скористатися як готовими програмними засобами, так і створити свій урок у вигляді презентації фільму або мультфільму. Викладач одержує можливість експериментувати і поліпшувати окремі методики викладання. Нині очевидно, що педагог, який діє в межах звичайної «крейдової технології» значно поступається колегам, які використовують у навчальному процесі новітні інформаційні технології.

Понятійний апарат інформатизації відображено в Законі України "Про національну програму інформатизації". Визначається, що *інформатизація* – сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки.

У рамках інформаційного суспільства формується так званий соціальний інтелект, який реалізується через інформаційне поле, утворене засобами масової інформації та комунікації. Поряд із цим формується нова соціальна верства, основу якої складають фахівці, котрі володіють комп'ютерними технологіями, формують інтелектуальний ринок продуктують обмін ідеями та інформацією. Усе це забезпечує безперервну циркуляцію нового інтелектуального спілкування у просторі культури, виробництва та суспільного життя. При проведенні лекційних занять з використанням мультимедійних програм, крім самого персонального комп'ютера (ПК), повинні бути присутніми спеціальні технічні компоненти, що складаються з апаратних і програмних засобів.

Для візуалізації представленої інформації, необхідно мати в мультимедійній системі пристрої, що працюють із записом і відтворенням відеоряду (відеозапису, фільми, кліпи, графічні презентації і т. д.). Робота з відеоінформацією на комп'ютері, як і робота з аудіо, також пов'язана з цифро-аналоговими і аналого-цифровими перетворювачами. Для цього створені спеціальні карти введення і виведення зображення. Оцифрована і перенесена в комп'ютер візуальна інформація передається на монітор або величезний екран (якщо у великій залі) за допомогою проектора, який є оптико-цифровим приладом, що розподіляє світло лампи з малої концентрації світла в великий об'єм.

Однак даних коштів недостатньо для використання на лекціях матеріалів сайтів, розміщених в інтернет, крім того необхідні додаткові кошти для участі в лекціях віддалених лекторів, що знаходяться в інших містах і навіть країнах. Відсутність достатньої матеріальної бази у вузах для демонстрації складних приладів і обладнання, виконання хімічних дослідів не дозволяє якісно викладати навчальний матеріал. Тому актуальною є задача вибору необхідних апаратних і програмних засобів, що розширюють можливості лектора по використанню матеріалів Інтернет сайтів та участі в лекції колег у режимі відеоконференції.

Постановка задачі. Мета дослідження – підвищення ефективності викладу лекційного матеріалу за рахунок застосування матеріалів сайтів Інтернету і залучення віддалених лекторів за допомогою сучасних апаратних і програмних засобів візуалізації інформації. Для досягнення даної мети слід:

– Вибрати засоби для використання при проведенні лекцій разом з традиційними матеріалами електронних матеріалів, в тому числі розміщених в Інтернет;

– Впровадити нові інформаційно-комунікаційні технології в навчальний процес.

Об'єкт дослідження – це процес проектування інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують візуалізацію інформації, можливість оперативного вибору з Інтернет джерел даних для відображення, а також надання користувачу ефективних засобів для управління розміщенням і розмірами вікон на екрані.

Предмет дослідження, методи та засоби візуалізації, застосовувані в навчальних закладах та тренінгових центрах і дозволяють виробляти проектування на великий екран викладається в лекції матеріалу з використанням сучасного обладнання та програмного забезпечення. Для розрахунку оптимального місця розташування роутера в приміщенні використовувався метод розрахунку радіусу першої зони Френеля. Розрахунок втрат потужності за ідеальних умов передачі сигналу виконувався за формулою Фріїса.

Поняття зон Френеля засноване на принципі Гюйгенса, згідно з яким кожна точка середовища, до якої доходить обурення, сама стає джерелом вторинних хвиль, і поле випромінювання може розглядатися як суперпозиція всіх вторинних хвиль. На основі цього принципу можна показати, що об'єкти лежать всередині концентричних кіл, проведених навколо лінії прямої видимості двох трансиверов, можуть впливати на якість як позитивно, так і негативно. Всі перешкоди, що потрапляють всередину першої окружності, першої зони Френеля, надають найбільш негативний вплив.

Розглянемо точку, що знаходиться на прямому тракті між передавачем і приймачем (рис. 1), причому відстань від точки до передавача одно S, а відстань від точки до приймача одно D, тобто відстань між передавачем і приймачем одно S + D.

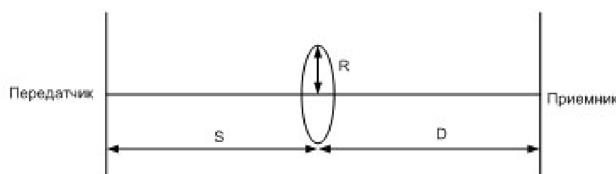

Рис. 1. Перша зона Френеля

Обчислимо радіус першої зони Френеля за формулою: де R, S і D вимірюються в одних і тих же одиницях, а λ позначає довжину хвилі сигналу вздовж тракту. Для зручності формулу можна переписати таким чином:

$$R_M = 17,3\sqrt{\frac{1}{f}\frac{\cdot S \cdot D}{S+D}},$$

де R виражається в метрах, два інших відстані – в кілометрах, а частота сигналу – в гігагерцах. Якщо маршрутизатор встановити посередині приміщення довжиною 120 м, то радіус першої зони Френеля для таких умов буде дорівнювати:

$$R_g = 17,3\sqrt{\frac{1}{2,4}\frac{\cdot 0,06 * 0,06}{0,06+0,06}} = 17,3 * \sqrt{0,01251} = 1,93 \text{ м.}$$

Зазвичай блокування 20% зони Френеля вносить незначне загасання в канал. При блокуванні понад 40% загасання сигналу буде вже значним, тому слід уникати перешкод на шляху поширення радіосигналу. Однією з таких перепон є підлога приміщення. Отже, висота антени маршрутизатора від підлоги повинна бути не менше, ніж 0,6 від першої зони Френеля, тобто 1,16 м.

Призначення та принцип реалізації систем візуалізації

Візуалізація (в широкому розумінні) – це процес представлення даних у вигляді зображення з метою максимальної зручності їхнього розуміння; додання зримої форми будь-якого мислимому об'єкту, суб'єкту, процесу і т.д.; механічне викликання образу; створення чітких, стійких і яскравих образів будь-якої складності та специфіки (як реально існуючих, так і створених у свідомості самого автора) за допомогою технічних пристроїв або мислеобразів (мислеформ) безпосередньо в своєму розумі (уявна візуалізація).

Візуалізація (ВЕС), (від лат. Visualis – зоровий), методи перетворення невидимого для людського ока поля випромінювання (інфрачервоного, ультрафіолетового, рентгенівського, ультразвукового та ін.) і видимого (чорно-білого або кольорового) зображення випромінюючого об'єкта.

Існують наступні види візуалізації: архітектурна візуалізація, ландшафтна візуалізація і візуалізація благоустрою, візуалізація інтер'єрів та екстер'єрів, візуалізація технологічних процесів, медична візуалізація і творча візуалізація та ін.

Комплексні рішення включають в себе все, що потрібно для презентації: від проекторів, підвішених під стелею або портативних проекторів, стаціонарних або мобільних екранів, електронних, інформаційних та маркерних дощок до потужних проекторів і звукопідсилювальних систем для залів і для роботи на відкритому повітрі.

Викладачеві легко керувати інформацією, яка подається з його комп'ютера через мультимедійний екран. Великий екран добре видно всій аудиторії. Це означає, що не буде тих, хто не бере участі в обговоренні, хто не зрозуміє і не засвоїть новий матеріал.

Нижче будуть представлені сучасні основні типи, систем відображення інформації, описані основні технології, які застосовуються для їх створення, із зазначенням особливостей, переваг і недоліків, кожного конкретного рішення. Також представлена коротка інформація про перспективні напрямки і тенденції розвитку візуальних технологій для промислового і професійного застосування.

Основні технології, застосовувані для створення сучасних професійних систем візуалізації.

- Проекційні системи.
- Плазмові панелі.
- Рідкокристалічні монітори.
- Відеостіни на базі рідкокристалічних моніторів, плазмових панелей, проекційних відеокубів та світлодіодних табло.

Особливості інтелектуальних засобів відображення відеоінформації

Інтелектуальне відображення має на увазі ситуаційно-залежний висновок інформації, можливість оперативного вибору джерел даних для відображення, а також надання користувачу ефективних засобів для управління розміщенням і розмірами вікон на екрані.

Засоби інтелектуального відображення в багатовіконному режимі забезпечують прийом інформації одночасно від декількох джерел даних [4; 1]:

- робочих станцій в корпоративній мережі;
- камер відеоспостереження;
- камер системи відеоконференцій;
- відеомагнітофонів;
- ТВ-тюнера;
- супутникового тюнера;
- DVD-програвача.

На одному великому екрані відображається інформація в максимально можливому масштабі, з високим ступенем деталізації і без втрати якості:

· планів місцевості;
· транспортних мереж;
· великих структурних схем;
· географічних карт;
· технічних креслень;
· протяжних таблиць і діаграм.

Сценарне управління відображенням предметно-залежною інформацією дозволяє автоматизувати процес виведення інформації на екрані колективного користування з урахуванням обстановки.

Для кожної типової ситуації може бути визначений сценарій її подання на екрані:

· які дані: карти, схеми, креслення, таблиці, відео, фотографії тощо повинні бути показані;
· які джерела інформації повинні бути використані (де взяти дані);
· в якому масштабі показувати і скільки вікон буде потрібно для відображення інформації.

Запуск сценарію проводиться оператором вручну або автоматично при настанні певної події (прихід поштового повідомлення заданого формату, передача команди з іншої під'єднаної інформаційної системи). Застосовуються такі додаткові функції управління:

ручний вибір джерела інформації для відображення;

комутація заданого набору джерел відеосигналу на входи системи відображення;

· комутація звуку на акустичну систему;
· завдання шаблонів розміщення вікон даних на екрані;
· вибір шаблону для відображення;
· управління характеристиками відображення: яскравістю, контрастністю, колірною палітрою, геометричними параметрами зображення.

Управління сценаріями для типових ситуацій реалізується на етапі введення системи в експлуатацію, в подальшому – розширюється і доповнюється силами обслуговуючого технічного персоналу. Інтерфейс користувача розробляється індивідуально, з урахуванням побажань і вимог замовника.

Для забезпечення ситуаційного відображення інформації на екрані командного пункту виконується сполучення із спеціалізованим програмним забезпеченням інформаційної мережі диспетчерського центру:

· географічної інформаційної системою,
· корпоративними системами управління базами даних і знань,
· системами підтримки прийняття рішень,
· різними аналітичними та експертними системами спеціального призначення.

Висновок. Застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і засобів бездротового доступу до Інтернет забезпечує отримання наступних переваг.

1. Застосування щодо нової форми роботи і можливість використання різноманітних ілюстрацій привертають додаткову увагу студентів.
2. Наочні образи та ілюстрації полегшують запам'ятовування матеріалу студентами.
3. Формат комп'ютерної презентації з доступом в Інтернет дозволяє включати в лекцію об'ємний матеріал, який знаходиться на сайтах провідних вузів.
4. Відеофільми є робочою альтернативою проведення демонстраційних дослідів під час лекції, а також дозволяють показувати процеси, явища і ситуації, які студенти не можуть спостерігати на практиці (виробничі процеси, реакції з небезпечними речовинами, вибухи, наслідки техногенних катастроф тощо).

Був зроблений аналіз існуючих засобів для проведення лекційних занять з використанням мультимедійних програм та програм, які демонструють доцільність застосування бездротової Wi-Fi-технології, що забезпечує зручне з'єднання проектора і комп'ютерів в локальну мережу і підключення їх до Інтернету без виконання дорогих монтажних робіт.

Список літератури:

1. Асратян Р.Э., Лебедев В.Н. Средства информационного взаимодействия в современных распределенных гетерогенных системах. – М.: Ленанд, 2008. – 120 с.
2. Борисенко В.Е., Олекс О.А., Прокопчик Т.К., Яшин К.Д. Инженерно-психологическое обеспечение информационных технологий. Вышэйшая школа, 2005, № 4. – С. 18-20.
3. Борисенко В.Е., Осипов А.Н., Яшин К.Д. Инженерная психология информационных технологий. Парк высоких технологий – путь в интеллектуальное мировое сообщество. Доклады IV Международного конгресса "Развитие информатизации и системы научно-технической информации в Республики Беларусь" (Минск, 2004 г.). – С. 262-267.
4. Бройдо В.Л. Вычислительные системы, сети и телекоммуникации. – СПб.: Питер, 2004. – 703 с.
5. Вакулюк В.М., Семенова Н.Г. Использование мультимедиа технологий в лекционном курсе // Современные наукоемкие технологии. – 2004. – № 2. – С. 95-97.
6. Вишневский В.М. Широкополосные беспроводные сети передачи информации. – М.: Техносфера, 2005. – 592 с.
7. Вязилов Е.Д. Архитектура, методы и средства Интернет-технологий. – М.: «Красанд», 2009. – 512 с.

Слецький А.А.
Киевский национальный университет технологий и дизайна
Катаева Е.Ю.
Черкасский государственный технологический университет

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВИЗУАЛИЗАЦИИИ УЧЕБНОЙ ИНФОРМАЦИИ И ВЕБ-СТРАНИЦ НА ПРОЕКЦИОННЫЙ ЭКРАН

Аннотация
В начале XXI века. происходит бурное развитие информационных технологий и стремительное их проникновение во все сферы общественной жизни, в частности в сфере образования, создавая предпосылки перехода стран на более высокий уровень развития. Одним из направлений современной государственной политики в Украине в области образования является совершенствование инфраструктуры информационного образовательного пространства. Необходимым условием и приоритетным направлением развития системы образования в Украине является информатизация. Информационно-коммуникационные технологии, телекоммуникационные сети, базы и банки данных и знаний, системы информационно-аналитических центров разного уровня, научно-исследовательские учреждения и система подготовки высококвалифицированных специалистов являются составными национальной образовательной информационной инфраструктуры и основными факторами, способными обеспечить экономическое развитие общества.
Ключевые слова: информатизация, визуализация, информационно-коммуникационные технологии, проекционные системы, диспетчерская информация.

Sletsky O.O.
Kiev National University of Technology and Design
Kataeva E.Y.
Cherkasy State Technological University

IMPROVING THE TECHNOLOGY OF VISUALIZING EDUCATIONAL INFORMATION AND WEB-PAGES ON THE PROJECT SCREEN

Summary
At the beginning of the XXI century. the rapid development of information technologies and their rapid penetration into all spheres of public life, in particular in the field of education, are creating the preconditions for the transition of countries to a higher level of development. One of the directions of modern state policy in Ukraine in the field of education is the improvement of the infrastructure of information educational space. The necessary condition and priority direction of the education system in Ukraine is its informatization. Information and communication technologies, telecommunication networks, databases and databases and knowledge, systems of information-analytical centers of different levels, research institutions and the system of training of highly skilled specialists are components of the national educational information infrastructure and the main factors that can provide economic development of the society.
Keywords: informatization, visualization, information and communication technologies, projection systems, dispatch information.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.6

ФІНАНСОВА САНАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВУ ПІДПРИЄМСТВ

Андрущак Є.М., Біленька В.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто наукові основи теоретичних положень обґрунтування санації підприємства. Розкрито сутність санації за різними аспектами дослідження, серед яких виділено історичний, економічний, фінансовий, функціональний, правовий, соціальний та організаційний аспекти. Проведено аналіз організаційно-економічного механізму санації. Розроблено механізми управління процесом санації підприємств. Визначено місце санації як одного з елементів антикризового управління підприємства.
Ключові слова: санація підприємства, банкрутство, антикризове управління, механізм санації, санаційна спроможність, платоспроможність.

Постановка проблеми. На сьогодні підприємницька діяльність в Україні потерпає від кризи, що спричинена економічною та політичною нестабільністю в країні. Саме через це з'являються додаткові труднощі у проведенні виваженої оперативної та стратегічної політики на підприємствах. Нині переважна більшість середніх та великих підприємств мають збиткові результати діяльності та не мають ефективних механізмів врахування змін навколишнього середовища.

Варто зазначити, що вивчення та проведення санації на підприємствах стає не лише важливою, а й невід'ємною складовою на шляху оздоровлення фінансового стану підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до проаналізованих підходів вітчизняних та зарубіжних учених можна визначити, що немає єдиної думки з приводу визначення санації. Дослідженням аспектів фінансової санації підприємств займалися такі відомі західні науковці: Р. Альтман, Дж. Барні, Дж. Ван Хорн, Х. Дженінг, Р. Румелт, К. Спрінгейт та інші. Серед вітчизняних дослідників це питання вивчали О. Терещенко, І. Бланк, В. Василенко, В. Грачов, І. Косарів, А. Поддєрьогін, С. Покропивний.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Детальне ознайомлення з працями українських науковців, присвяченими розкриттю проблеми проведення санації неплатоспроможних підприємств, дало змогу дійти висновку про те, що сьогодні більшість вчених-економістів займаються насамперед висвітленням теоретичних аспектів цього процесу, який вже досить повно розкритий. Через це виникає потреба в аналізі практичних досліджень і в розробці конкретних моделей здійснення санації з метою популяризації цієї процедури серед вітчизняних підприємств, що є передумовою стабілізації їх діяльності та підвищення її економічної ефективності й безпосередньо позитивно вплине на всі процеси в економічній та соціальній сфері України.

Мета статті. Метою статті є розкриття та уточнення сутності санації шляхом визначення її основних функцій та ознак, дослідження і формування організаційно-економічного механізму управління санацією підприємства з урахуванням основних напрямів санаційної стратегії та забезпечення її ефективної реалізації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Ринкова система господарювання зумовила значні зміни умов і принципів діяльності підприємств. Поруч із елементами її позитивної структурної перебудови триває загострення економічних проблем господарювання, серед яких можна виділити: обмеженість фінансових ресурсів та відсутність досвіду управління ними, конфліктність інтересів, нестабільність фінансово-економічних умов господарювання, суб'єктивність визначення пріоритетів розвитку та невідповідність фінансових рішень можливостям підприємств.

Основними факторами, які обумовили зниження фінансових результатів діяльності підприємств промисловості є [1, с. 208]:

1) нестабільна політична ситуація в країні та воєнні дії на Сході;
2) зниження платоспроможного попиту населення та обмеження економічних зв'язків з іншими країнами;
3) інфляційні процеси та знецінення національної грошової одиниці;
4) нестабільність податкового законодавства, прорахунки грошово-кредитної політики НБУ та бюджетної політики уряду;
5) корупційні явища в економіці та значний обсяг «тіньового» сектору;
6) недосконала регуляторна політика щодо ведення бізнесу.

Основними причинами неплатоспроможності підприємств є дефіцит фінансових ресурсів, висока вартість їх залучення, неконкурентоспроможність продукції через її високу собівартість, застаріла технологічна база на багатьох підприємствах, що в кінцевому підсумку призводить до незапланованих витрат та неотримання очікуваного фінансового результату. Як наслідок, неплатоспроможність може стати підставою для оголошення підприємства банкрутом. Для запобігання цього необхідно впроваджувати процес санації.

Провадження у справах про банкрутство та фінансова санація регулюється Законом

України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Господарським процесуальним кодексом України, Цивільним кодексом України, іншими законодавчими актами України.

Санація є складним і комплексним поняттям, його можна розглядати з різних боків – історичного, правового, фінансового, економічного, функціонального тощо. Саме тому визначено характерні ознаки, що притаманні поняттю санації за різними аспектами (табл. 1).

Санація здійснюється за допомогою фінансових коштів та стосується, насамперед, фінансово-економічної системи господарського суб'єкта. Це доводить потребу створення фінансово-економічного механізму санації [3, с. 440].

Узагальнення теоретичних доробок науковців у галузі антикризового управління да змогу сформувати систему санаційних заходів організаційно-правового, виробничо-технічного, фінансово-економічного та соціального характеру (табл. 2).

Для забезпечення ефективної реалізації санації підприємств необхідне досягнення збалансованої роботи всіх основних складників її організаційно-економічного механізму [9, с. 144]:

1. нормативно-правового забезпечення (сукупність нормативно-правових актів, які регулюють проведення санації підприємств);
2. інформаційного забезпечення (сукупність інформаційних потоків щодо фінансово-господарської діяльності підприємства та його зв'язків із зовнішнім середовищем);
3. методичного забезпечення (сукупність методів планування, організації, контролю, аналізу, оцінки та регулювання в межах процесу санації);
4. кадрового забезпечення (підготовки кваліфікованих спеціалістів із питань санації);
5. організаційно-економічних елементів (санаційних заходів та інструментів), реалізація яких забезпечує фінансове оздоровлення підприємств.

Головною метою санації є мобілізація фінансових ресурсів для відновлення (поліпшення) платоспроможності та ліквідності підприємств,

Таблиця 1

Тлумачення сутності санації за різними аспектами дослідження

Аспекти дослідження	Характерні ознаки
Історичний	походить від латинського «sanare», що означає «видужання», «оздоровлення», «лікування»
Економічний	порятунок, відновлення життєздатності суб'єкта, що перебуває у кризі
Фінансовий	сукупність заходів для усунення збитків, фінансової стабілізації підприємства та покращення його фінансового стану за рахунок зовнішніх та внутрішніх джерел фінансування
Функціональний	сукупність фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових та соціальних заходів, спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності, ліквідності, прибутковості і конкурентоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді
Правовий	санація здійснюється під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання ліквідації боржника і спрямована на оздоровлення його фінансового стану, а також на задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів
Соціальний	фінансове оздоровлення підприємства-боржника спрямоване на покращення соціальної безпеки окремо працівників підприємства і держави загалом
Організаційний	процес оздоровлення підприємства за рахунок спільної праці фізичних та юридичних осіб, які уповноважені власниками суб'єкта господарювання чи силою закону здійснювати систему заходів, спрямованих на досягнення мети санації

Джерело: [4, с. 272]

Таблиця 2

Система санаційних заходів на підприємстві

Тип заходу	Характеристика заходу
Організаційно-правовий	Звільнення від об'єктів соціальної сфери Реорганізація підприємства Продаж частини майна боржника Надання в оренду частини основних фондів боржника Продаж підприємства
Виробничо-технічний	Модернізація та оновлення виробничих фондів Поліпшення якості виробничого процесу Перепрофілювання Закриття нерентабельних виробництв Оптимізація запасів
Соціальний	Звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні у процесі реалізації плану санації, та надання їм соціальних гарантій Зміна керівництва, залучення нових висококваліфікованих кадрів
Фінансово-економічний	Мирова угода (відстрочка, розстрочка, списання боргу) Укладання форвардних контрактів на постачання продукції Стягнення, рефінансування дебіторської заборгованості Залучення додаткових кредитів для погашення боргу та реалізації плану санації Пролонгування погашення раніше одержаних позичок Виконання зобов'язань боржника власником або третіми особами Залучення інвестора з переведенням на нього частини боргу божника Участь держави (державне фінансування, державні кредити, субсидії, податкові пільги)

Джерело: [5, с. 208]

а також формування фінансового капіталу для здійснення санаційних заходів.

Найважливішими для санації є цілі підприємства, що представлені на рис. 2. Підставою для проведення санації є наявність реальної загрози банкрутства підприємств.

Основними джерелами фінансування санації можуть бути [7]:

1) власні кошти підприємств (самофінансування);
2) кошти кредиторів;
3) державні кошти,
4) кошти власників.

Крім того, в окремих ситуаціях держава може використовувати непрямі методи сприяння санації господарюючих суб'єктів у вигляді надання податкових пільг, створення особливих умов діяльності підприємствам.

Під функціями санації розуміємо зміст діяльності, напрям реалізації плану оздоровлення в організації з метою змін відповідних соціально-економічних характеристик суб'єкта господарювання на більш ефективні [12, с. 412].

Значення санації можна розглядати на макро- і мікрорівні. Саме тому функції санації доцільно, на наш погляд, розглядати з позиції макро- і мікрорівнів (рис. 1).

Так, на мікрорівні можна виокремити перерозподільну, попереджувальну (або запобіжну), функцію планування, стимулюючу та контрольну функції.

Перерозподільна функція передбачає перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами санації (підприємством-боржником, кредиторами, власниками, державою (в особі органів влади), працівниками, санаторами та іншими зацікавленими особами), які виникають у процесі виконання плану санації, реалізації санаційних заходів та інших процедур.

Ця функція спрямована на досягнення врегулювання заборгованостей між усіма суб'єктами економічних відносин та передбачає використання фінансових ресурсів як залучених коштів тільки на комерційних умовах (без пільг, розстрочок), причому запозичення здійснюються на ринку кредитних послуг та в держави.

Попереджувальна (запобіжна) функція санації спрямована на недопущення банкрутства і ліквідації підприємства, а всі санаційні заходи, виконувані учасниками цього процесу, носять превентивний характер.

Планування вважається головною функцією менеджменту загалом, антикризового управління зокрема і, безперечно, однією з основних функцій санації. Санаційний план є основним документом, який регламентує проведення оздоровчих заходів на підприємстві. Розробленням санаційної концепції (плану) за дорученням власників чи керівництва підприємства займаються консалтингові фірми у тісному взаємозв'язку із внутрішніми службами контролінгу (якщо вони є на підприємстві).

Стимулююча функція санації спрямована на сприяння активізації господарської діяльності суб'єктів підприємництва. На мікрорівні вона полягає у розробленні та використанні стимулів до ефективної взаємодії суб'єктів роботи та їх високорезультативної праці. Під стимулом розуміють те, що спонукає, заохочує до певних дій того чи іншого суб'єкта з метою отримання наперед визначеногорезультату.

Також стимулююча функція на підприємстві зумовлена і зацікавленістю працівників в ефективності проведення санації. Успішне оздоровлення підприємства дасть змогу зберегти робочі місця та злагоджений трудовий колектив, крім того, у процесі санації працівники зможуть отримати заборгованість із заробітної плати, а після її закінчення – мати постійний заробіток у майбутньому.

Контрольна функція передбачає відстеження перебігу економічних процесів і дотримання суб'єктами економічних відносин господарської дисципліни з метою виявлення її правопорушників. Контрольну функцію санації можна розглядати як на мікро-, так і на макрорівні, адже вона має всеохоплюючий характер. Необхідність зовнішнього контролю за ефективністю санаційних заходів виникає у кредиторів, інвесторів, контрольних органів, держави. Внутрішній контроль є дієвим інструментом стимулювання до підвищення фінансової відповідальності та про-

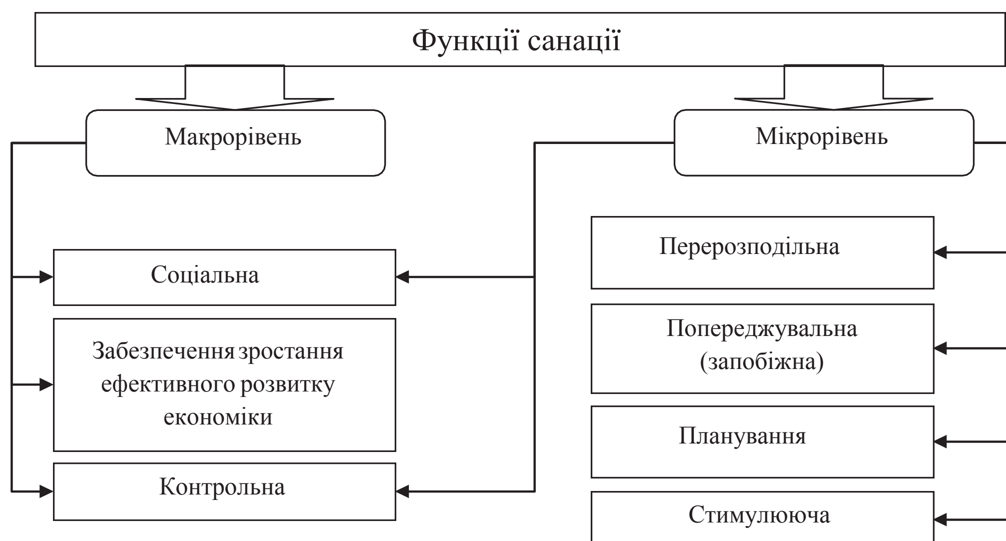

Рис. 1. Функції санації підприємств

Джерело: [6, с. 87-94]

дуктивності як окремих працівників, центрів прибутковості, структурних підрозділів, так і підприємства загалом.

Крім контрольної, на макрорівні санація виконує соціальну функцію та функцію забезпечення зростання ефективного розвитку економіки. Соціальна функція санації особливо актуальна під час санації містоутворюючих підприємств, що визначають соціально значущі напрями розвитку місцевого управління та регіону. Соціальна функція на макрорівні спрямована на протистояння безробіттю через оздоровлення підприємств і, відповідно, збереження робочих місць. На мікрорівні оздоровлення підприємства буде сприяти збереженню певного рівня соціальної безпеки для кожного окремого працівника, забезпечуючи його робочим місцем та заробітною платнею. Санація на макрорівні спрямована на збереження та забезпечення господарського розвитку економічно перспективних суб'єктів підприємницької діяльності, підвищення їх адаптивності до умов ринку, оздоровлення пріоритетних для країни галузей, функціонування яких забезпечить зростання ефективного розвитку економіки.

Підсумовуючи проведений аналіз сутності поняття санації, можна дійти висновку про те, що санація підприємства є:

1) за змістом – процесом структурних перетворень на підприємстві шляхом здійснення заходів організаційно-економічного, техніко-технологічного, фінансового, соціального та правового характеру;

2) за формою прояву – економіко-правовим процесом (досудовим або судовим) щодо оздоровлення підприємства шляхом упровадження комплексу заходів зацікавленими суб'єктами та органами у визначеному законодавством порядку;

3) за перспективною спрямованістю – засобом відновлення та покращення показників діяльності підприємства, його фінансового стану (платоспроможності, ліквідності, прибутковості), що приводить до зростання його ринкової вартості та конкурентоспроможності в довготривалій перспективі;

4) за зумовлюючими чинниками – способом адаптації діяльності підприємства до змін зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування;

5) за джерелами фінансування – інвестиціями оздоровлення неспроможного боржника, надання йому фінансової допомоги з боку власника майна, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб (у тому числі й іноземних).

Згідно із Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» санація – це система заходів, що здійснюються в процесі провадження справи про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, заходів, спрямованих на оздоровлення його фінансового стану, а також на задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів через кредитування, реструктуризацію боргів і капіталу та (або) зміну організаційної чи виробничої структури суб'єктів підприємницької діяльності [11].

Відповідно до даних, зібраних за методологією рейтингу Doing Business, серед усіх компонентів рейтингу в Україні найгірший стан справ з врегулюванням процедури неплатоспроможності. Так, середня тривалість процедури банкрутства підприємства, описаного методологією рейтингу, складає 2,9 років (для порівняння, у розвинених країнах- членах ОЕСР – 1,7 роки), а її вартість – 42% від вартості майна боржника (9% для країн-членів ОЕСР). Проте найбільшим шоком є показник рівня повернення коштів кредиторові, що забезпечує вітчизняна процедура банкрутства – 8,3%. За цим показником Україна ділить з Камбоджею 161-162 місце серед 165 країн, у яких існує судова процедура банкрутства. Гірше, ніж у нас, складається ситуація для кредиторів лише у Центральноафриканській Республіці, Сполучених Штатах Мікронезії, Венесуелі та Бурунді. Трохи кращим, ніж у нас, є результат Суринаму, Ліберії, Домініканської Республіки, Томе і Прінсіпі та Сьєра Леоне [2].

Однією з головних проблем банкрутства в Україні є те, що у таку процедуру, як правило, вступають підприємства, які уже тривалий час є неплатоспроможними, та з яких уже виведені усі більш-менш ліквідні активи. Як наслідок, більшість кредиторів залишаються ні з чим, а процедура банкрутства їх проблем не вирішує.

Як правило, у світовій практиці ця проблема вирішується таким чином: на керівника підприємства у випадку появи перших ознак неплатоспроможності покладається чіткий обов'язок звернутися до суду зі заявою про банкрутство очолюваного ним підприємства. Спроба впровадження такого підходу була зроблена і у вітчизняному Законі про банкрутство, однак вона виявилася невдалою, оскільки закон не встановлює ані строків такого звернення, ані відповідальності за недотриманням такого обов'язку. Як результат, положення закону про обов'язкове звернення боржника до суду фактично не функціонують.

Цікавою у даному аспекті може бути практика деяких західних країн, у яких керівник, який приховав неплатоспроможність свого підприємства та не звернувся із заявою до суду, несе солідарну відповідальність за боргами такого підприємства усім своїм майном [8, с. 87-91].

Для виведення підприємства з фінансової кризи необхідно своєчасно здійснювати діагностику проблеми його неплатоспроможності, а також розробити єдиний методологічний підхід щодо виявлення кризи розвитку підприємства та механізм проведення фінансової санації.

Механізм фінансової санації – це система законодавчого регульованих форм, методів і інструментів регулювання процесів фінансового оздоровлення суб'єктів господарювання з метою відновлення їх платоспроможності. На рис. 2 представлені основні підсистеми механізму фінансової санації. Механізм фінансової санації направлений на досягнення її мети. Він має функціонально-цільову структуру, складовими якої є організаційно-правове, інформаційне та фінансове забезпечення, а також рівнозначні методи і важелі, що реалізують послідовні і взаємопов'язані фінансові операції, результатами яких є мобілізація резервів фінансового забезпечення відновлення платоспроможності та досягнення прибутковості промислових підприємств [5, с. 208].

Науково-методологічним підґрунтям механізму фінансової санації є сукупність принципів його реалізації [9, с. 144]:

Рис. 2. Механізм фінансової санації

Джерело: [10, с. 69-77]

1) узгодження норм законодавчого регулювання з практикою провадження процесів фінансового оздоровлення підприємства;

2) забезпечення балансу загальнодержавних інтересів з регіональними та локальними інтересами суб'єктів санації;

3) забезпечення селективної санаційної підтримки підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки країни;

4) моніторинг фінансового стану підприємств та матеріальна відповідальність керівників за приховування ознак фінансової кризи, або навмисне доведення підприємства до кризового стану;

5) забезпечення прозорості санаційного процесу та процедур банкрутства.

Враховуючи даний підхід, етапи фінансової санації необхідно здійснювати у такій послідовності [10, с. 69-77]:

1) визначення цілей санації (відновлення поточної платоспроможності, фінансова стабілізація в довгостроковому періоді тощо);

2) аналіз фінансово-економічного стану, оцінка глибини кризи та факторів впливу;

3) розробка програми санації (санаційні заходи);

4) обґрунтування джерел залучення фінансових ресурсів;

5) координація учасників санаційного процесу;

6) контроль за реалізацією програми заходів.

Враховуючи соціальне і економічне значення підприємств, механізм фінансової санації повинен спрямовуватись на забезпечення фінансової стабілізації у довгостроковій перспективі за рахунок реалізації внутрішніх резервів використання економічного потенціалу та залучення зовнішніх джерел фінансування, у тому числі коштів державного/місцевих бюджетів

Можна виділити два блоки заходів реалізації фінансової санації на підприємстві:

1. Скорочення і раціоналізація витрат за рахунок:

– підвищення якості фінансового менеджменту;

– оптимізації адміністративних, матеріальних, технологічних витрат та інших, які завуальовані у вигляді фінансової допомоги;

– підвищення ефективності виробництва за рахунок збільшення обсягів реалізованих послуг та рентабельності іншої діяльності;

– покращення програмного забезпечення всіх відділів та служб підприємства, підвищення ефективності роботи персоналу.

2. Залучення фінансових інвестицій в оздоровлення підприємства:

– скорочення заборгованості за платежами за надані послуги фізичним і юридичним особам;

– поповнення статутного капіталу за рахунок додаткових вкладів власників;

– залучення інвестицій, в тому числі іноземних;

– скорочення нераціональних витрат «тіньового» характеру.

Адекватне реагування на проблему подолання збитковості та використання відповідного інструментарію механізму фінансового оздоровлення дозволить запобігти банкрутству та визначити оптимальні шляхи підвищення і зміцнення фінансової стабільності підприємства [9, с. 160-162].

Висновки і пропозиції. В умовах фінансової кризи проведення санації підприємства займає вагоме місце в забезпеченні його ефективного функціонування та підвищенні прибутковості. Порядок проведення санації та здійснення процедур контролінгу свідчать про необхідність їх перегляду для зменшення ризиків при оздоровленні неплатоспроможного підприємства та підвищення ефективності їх реалізації.

У цілому в результаті дослідження виявлено причини фінансової кризи на підприємствах та обґрунтовано науково-методичні основи розробки механізму фінансової санації, який являє собою систему регулювання фінансово-економічних відносин з метою відновлення платоспроможності підприємств.

На даному етапі розвитку української економіки необхідно вдосконалити інститут санації підприємств та застосовувати методи, які б дали можливість задовольняти вимоги кредиторів не лише шляхом розпродажу майна боржника.

Список літератури:

1. Грачов В., Косарева І., Прохорова В., Кузенко Т. Управління фінансовою санацією : навч. посіб. – Харків: ВД «Інжек», 2004. – 208 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Карпунь І.Н. Антикризові заходи на підприємстві: управління, стратегія, цілі та завдання: монографія / І.Н. Карпунь. – Львів: Магнолія-2006, 2008. – 440 с.
4. Колісник М. Фінансова санація і антикризове управління підприємством : навч. посіб. / М. Колісник, П. Ільчук, П. Віблий. – К.: Кондор, 2007. – 272 с.
5. Кондрашихін А.Б. Фінансова санація і банкрутство підприємств: навч. посібник / А.Б. Кондрашихін, Т.В. Пепа, В.О. Федорова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 208 с.
6. Ларіонова К.Л. Формування складових елементів організаційноекономічного механізму управління санацією підприємства / К.Л. Ларіонова, Т.В. Донченко // Вісник ХНУ. – 2012. – Т. 2. – № 6. – С. 87-94.
7. Малюська Д. Процедура банкрутства в сучасних реаліях України / Інтернет-видання «Економічна правда» [Електронний ресурс] / Д. Малюська. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/03/1/583495/.
8. Мартиненко В.П. Функції санації промислових підприємств / В.П. Мартиненко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. – Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т, 2011. – Вип. 7. – Т. 2. – С. 87-91.
9. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: монографія / М.О. Кизим, В.А. Забродський, В.А. Зінченко та ін. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 144 с.
10. Плікус І. Удосконалення механізму управління фінансовою санацією підприємств / І. Плікус, Н. Новак, Т. Мільчаковський // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2010. – № 1 (Том 2). – С. 69-77.
11. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
12. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2008. – 412 с.

Андрущак Е.М., Биленька В.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ФИНАНСОВАЯ САНАЦИЯ КАК СПОСОБ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены научные основы теоретических положений обоснования санации предприятия. Раскрыта сущность санации в различных аспектах исследования, среди которых выделено исторический, экономический, финансовый, функциональный, правовой, социальный и организационный аспекти. Проведено анализ организационно-экономического механизма санации. Разработаны механизмы управления процессом санации предприятий. Определено место санации как одного из элементов антикризисного управления предприятем.
Ключевые слова: санация предприятия, банкротство, антикризисное управление, механизм санации, санационная способность, платежеспособность.

Andrushchak E.M., Bilenka V.A.
Lviv National Ivan Franko University

FINANCIAL SANATION AS A WAY OF PREVENTING BANKRUPTCY OF ENTERPRISES

Summary
The article deals with the scientific foundations of the theoretical grounds for the rationale for the rehabilitation of an enterprise. The essence of sanation is explored in various aspects of the study, among which are historical, economic, financial, functional, legal, social and organizational aspects. The analysis of the organizational and economic mechanism of sanation was carried out. Mechanisms for managing the process of enterprise sanation have been developed. The place of sanation as one of the elements of the crisis management of the enterprise is determined.
Keywords: enterprise sanation, bankruptcy, crisis management, sanitation mechanism, sanation ability, solvency.

УДК 338.43:65.012

ШЛЯХИ ТА ПРИНЦИПИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Антошкін В.К.
Бердянський університет менеджменту і бізнесу

У статті розглядається сутність фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств на основі системного підходу. При цьому як системи визначаються підприємства, категорія фінансово-економічної безпеки та її управління. Виявлені системні складники фінансово-економічної безпеки, її принципи та чинники формування. Обґрунтовані засоби та шляхи удосконалення фінансово-економічної безпеки як системи на засадах моніторингу фінансово-економічної діяльності аграрних підприємств, а також кадрового забезпечення управління її розвитком. Визначені перспективні напрями досліджень проблематики системного формування фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, аграрні підприємства, принципи, засади, системний підхід, удосконалення, управління.

Постановка проблеми. Останнім часом фінансово-економічна безпека викликає все більшу зацікавленість менеджменту та власників підприємств у процесі реалізації принципово нових підходів до управління. Під час визначення фінансово-економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання необхідно виходити з його спроможності протистояти небезпекам і загрозам для досягнення поставлених цілей. А це неможливо без формування відповідної системи фінансово-економічної безпеки. Тому дана стаття полягає в обґрунтуванні сутності та складових системи фінансово-економічної безпеки аграрних підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності досліджувалися багатьма вченими, серед яких: Г. Андрощук, А. Близнюк, В. Геєць, Т. Гладченко, О. Грунін, А. Дмитрієв, О. Захаров, М. Ігнатенко, М. Кизим, Т. Клебанова, О. Кириченко, С. Лаптєв, Л. Мармуль, І. Манцуров, О. Могильний, В. Мунтіян, Е. Олейніков, В. Ортинський, П. Пригунов, І. Романюк, В. Сідак, В. Франчук, І. Шульга та багато інших. Дослідженням теоретичних основ і практичних питань забезпечення фінансової безпеки на підприємстві займаються такі вчені-економісти, як: М. Бендиков, І. Бланк, О. Бойкевич, О. Бородіна, Т. Васильців, В. Волошин, П. Крайнєв та ін. В свою чергу О. Ареф'єва, О. Барановський, К. Горячева, Т. Загорельська, Т. Кузенко, Р. Папехін досліджують способи та показники оцінки рівня фінансової безпеки підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте обґрунтування концепцій організації фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств та управління нею на основі системного підходу потребує подальших розробок.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування засобів та принципів управління фінансово-економічною безпекою аграрних підприємств на основі системного підходу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до системного підходу визначення економічних явищ і процесів, фінансово-економічна безпека аграрних підприємств є складною системою, яка включає певний набір внутрішніх характеристик, спрямованих на забезпечення ефективності використання корпоративних ресурсів за кожним напрямом діяльності. Таким чином, безпеку варто розглядати через призму її системних функціональних складових. Це дозволяє здійснювати моніторинг чинників, які впливають на стан як функціональних складових, так і фінансово-економічної безпеки загалом. Також можна досліджувати процеси та чинники, які здійснюють вплив на забезпечення фінансово-економічної безпеки; проводити аналіз розподілу і використання ресурсів підприємства; вивчати економічні індикатори, що відображають рівень забезпечення функціональних складових [10]. Нарешті, це дозволяє розробляти заходи, які сприятимуть досягненню високого рівня складових, що призведе до посилення фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств загалом.

Система фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств певним чином взаємодіє із агресивним зовнішнім середовищем. Внаслідок такої взаємодії зовнішнє середовище впливає на систему фінансової безпеки і сама система через свої виходи здійснює вплив на зовнішнє середовище [1, с. 42]. Досить точно розкриває поняття фінансово-економічної безпеки визначення, дане стосовно економічної безпеки: «Це результат комплексу складових, орієнтованих на усунення фінансово-економічних загроз функціонування та розвитку підприємства і забезпечення його фінансової стійкості й незалежності, високої конкурентоспроможності технологічного потенціалу, оптимальності та ефективності організаційної структури, правового захисту діяльності, захисту інформаційного середовища, комерційної таємниці, безпеки персоналу, капіталу, майна та комерційних інтересів».

Формування системи безпеки потребує не лише розробки заходів захисту та удосконалення, а й усвідомлення її основних елементів та формування взаємозв'язків між ними. Деякі науковці пропонують до системи економічної безпеки включати певну сукупність елементів, які характеризують вплив негативних чинників, ризиків та обмежень на стан безпеки [4, с. 112]. Проте доцільно погодитися з думкою, що система фінансово-економічної безпеки формується з метою своєчасного виявлення та запобігання всіх

можливих загроз для забезпечення фінансової стійкості та економічного розвитку аграрних підприємств на перспективу.

Обов'язковим і основним складником економічної безпеки аграрних підприємств є їх фінансова безпека, оскільки фінанси є вимірником ефективності функціонування підприємств. Тому фінансова безпека посідає особливе місце в системі економічної безпеки, об'єднуючи характеристики як економічної безпеки, так і фінансів підприємства, впливаючи абсолютно на всі сфери його діяльності. До суб'єктів системи можна віднести осіб, підрозділи, служби, органи, установи, міністерства та відомства, які безпосередньо забезпечують фінансово-економічну безпеку [3, с. 124].

Механізм забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств повинен формуватися через систему управління фінансовими відносинами шляхом використання певних принципів, фінансових важелів, інструментів, фінансових методів, правового та інформаційного забезпечення, за допомогою фінансових досліджень, що дозволяють досягти основні цілі діяльності. Основною стратегією забезпечення фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств варто вважати комплекс заходів, які мають економічну та правову природу і спрямовані на досягнення та підтримку безпечного стану життєздатності підприємства, що здійснюються відповідно до стратегічного плану його розвитку [8, с. 214]. Об'єктом системи безпеки є все те, на що спрямовані зусилля щодо її забезпечення, а саме: інформація, персонал, сукупність майнових і немайнових прав та економічних інтересів аграрних підприємств, трансформація стану яких призводить до зміни рівня їх фінансово-економічної безпеки.

До основних цілей забезпечення фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств слід віднести: сприяння досягненню мети діяльності; забезпечення ефективного використання економічних ресурсів; запобігання негативному впливу різноманітних чинників середовища функціонування; забезпечення фінансової стійкості й платоспроможності; гарантування захисту інформації, охорони комерційної таємниці; досягнення безпеки персоналу; захист інтелектуальної власності, матеріальних та фінансових цінностей [2]. Функціональним завданням організації системи фінансово-економічної безпеки та управління нею можна вважати забезпечення високої фінансової ефективності діяльності та фінансової незалежності підприємства. З цього завдання, в свою чергу, випливають такі:

– підтримка високого рівня кваліфікації персоналу та ефективне його використання;

– забезпечення ефективної організації безпеки як персоналу підприємства, так і капіталу, майна, інформації;

– нормативно-правовий захист усіх сфер діяльності підприємства;

– досягнення високої конкурентоспроможності продукції та загалом підприємства.

Організація, побудова та функціонування системи економічної безпеки аграрних підприємств повинні дотримуватися таких принципів:

– комплексність (системність) та доцільність – необхідність створення такої системи безпеки, що забезпечила б захищеність всіх об'єктів захисту підприємства;

– пріоритет заходів запобігання (своєчасність) та наступність – раннє виявлення чинників невизначеності, ризиків і загроз та запобігання їх шкідливому впливу;

– безперервність та послідовність – постійна дія системи;

– регламентованість, нормативність та законність – робота повинна здійснюватися на основі чинного законодавства, інструкцій і нормативів;

– плановість, узгодженість – діяльність із забезпечення безпеки організується на основі єдиного задуму, викладеного в комплексній програмі та конкретних планах з окремих напрямів безпеки;

– оптимальність – досягнення максимальної функціональної ефективності (віддачі) системи економічної безпеки за більш-менш фіксованих витрат виділених для неї ресурсів;

– взаємодія – погодженість у діяльності всіх учасників системи, включаючи тісні ділові контакти й узгодження дій із зовнішніми організаціями, які забезпечують безпеку підприємств;

– поєднання гласності та конфіденційності – з одного боку, система основних заходів безпеки повинна бути відома всім працівникам підприємства, а з другого – цілий ряд способів, сил, засобів, методів забезпечення безпеки повинні бути відомі дуже вузькому колу фахівців;

– компетентність та фаховість – професійність всіх учасників системи.

В основі розробки системи забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств повинна лежати визначена концепція, бачення її структури тощо. При цьому необхідно виходити з розуміння таких методичних положень, що: кожне підприємство є системою, що включає різні, пов'язані між собою, складові елементи, причому якісні риси якої не завжди властиві її частинам й компонентам [5]. Саме на межі внутрішніх і зовнішніх зв'язків підприємства як системи можуть утворюватися вузькі місця, через які реалізуються різні види загроз економічній безпеці.

Для забезпечення належного ступеня захисту від них необхідно протиставити діяльність, яка б носила системний характер. При цьому система економічної безпеки не може бути однаковою в різних підприємствах, установах чи організаціях. Її відмінність та унікальність залежить від спеціалізації та структури виробничої діяльності та промислового потенціалу, місця суб'єкта господарювання на ринку, кваліфікації та дисциплінованості кадрів тощо. Система економічної безпеки окремого підприємства є відносно самостійною й відособленою щодо аналогічних систем безпеки інших суб'єктів підприємницької діяльності.

У той же час, якщо виходити, наприклад, з адміністративно-територіального поділу та рівнів управління, система економічної безпеки окремого підприємства є складовим елементом системи економічної безпеки міста, району, області, держави [6, с. 178]. Також система економічної безпеки суб'єкта господарювання може бути тільки багатокомпонентною. Її забезпечення тісно пов'язане з рівнем забезпечення науково-технічної, кадрової, екологічної, інформаційної, фізичної безпеки та інших. Ефективне забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств

можливе за умов, коли вибір та застосування сил, засобів та охоронних заходів здійснюється на основі детально продуманої концепції.

Виокремлення найважливіших індикаторів системи фінансово-економічної безпеки та їхнє узагальнення дозволить визначити можливі напрями підвищення рівня економічної безпеки аграрних підприємств. На сьогоднішній день фінансова безпека є однією з найбільш актуальних та значущих аспектів життєдіяльності господарюючих суб'єктів [7, с. 89]. Тому дане питання потребує подальшого розгляду й вдосконалення, перш за все, на засадах провадження комплексної системи фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств та відпрацювання механізму забезпечення функціонування даної системи.

Систему економічної безпеки аграрних підприємств можна трактувати як комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових заходів, що здійснюються його спеціальними службами та підрозділами, спрямованих на захист життєво важливих інтересів особистості та підприємства від реальних або потенційних загроз для забезпечення успішного фінансово-економічного розвитку. Велику увагу варто приділяти практичним розробкам з науковими підходами до формування підсистеми його фінансового моніторингу та вдосконалення кадрового забезпечення (через встановлення відповідності, персональної відповідальності, мотивів та стимулів) управління фінансово-економічною безпекою [9, с. 324].

Висновки і пропозиції. Суб'єкти господарювання постійно зазнають різноманітних впливів, ризиків та загроз, що негативно впливають на рівень їх фінансово-економічної безпеки. Тому актуальними залишаються дослідження, що пов'язані з визначенням системної сутності фінансово-економічної безпеки та управлінням її забезпеченням. Сутність фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств визначається як такий стан його захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, при якому ефективно використовуються корпоративні ресурси та постійно забезпечується досягнення найкращих значень фінансово-економічних показників.

До шляхів удосконалення управління фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств на внутрішньому рівні слід віднести насамперед: поліпшення нормативно-правового захисту усіх сфер діяльності; забезпечення надійності персоналу; захист інформації, що використовується підприємством; ефективний моніторинг фінансів та ризиків фінансової діяльності; підвищення фінансової стійкості та незалежності через забезпечення ефективності основної діяльності, конкурентоспроможності продукції та/або послуг; правильних вибір стратегій ринкової поведінки.

Список літератури:

1. Давидюк Т.В. Фінансово-економічна безпека чи фінансова складова економічної безпеки: епістемологічний підхід / Т.В. Давидюк // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2013. – № 1(25). – С. 39-51.
2. Дмитрієв І.А. Сутність та місце економічної безпеки підприємства в системі забезпечення економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / А.І. Дмитрієв, А.О. Близнюк. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_3_2/Dmitriev.pdf. – Назва з екрану.
3. Захаров О.І. Комплексність економічної безпеки підприємства та впливи зовнішнього середовища / О.І. Захаров // Ефективність управління в процесі реформування: макро- та мікроекономічний аспекти : колективна монографія / за наук. ред. проф. І.Ф. Радіонової. – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 364 с.
4. Ігнатенко М.М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: [монографія] / М.М. Ігнатенко. – Херсон: Айлант, 2015. – 470 с.
5. Манцуров І.І. Побудова ієрархічної структури складових економічної безпеки підприємства / І.І. Манцуров, О.В. Нусінова // Ефективна економіка. – 2011. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?n=9&y=2011.
6. Мармуль Л.О. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання: [монографія] / Л.О. Мармуль, І.А. Романюк. – Херсон: Айлант, 2015. – 266 с.
7. Мойсеєнко І.П. Методичні основи оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання / І.П. Мойсеєнко, Н.В. Магас, Ю.А. Поповіченко // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип. 3(30). – С. 87-91.
8. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Т.Г. Васильців, В.І. Волошин, О.Р. Бойкевич та ін. [за ред. Т.Г. Васильціва]. – Львів, 2012. – 386 с.
9. Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки : монографія / В.І. Франчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.
10. Чібісова І.В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / І.В. Чібісова, Є.М. Івашина. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_31/Chibis.pdf. – Назва з екрану.

Антошкин В.К.
Бердянский университет менеджмента и бизнеса

ПУТИ И ПРИНЦИПЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА

Аннотация
В статье рассматривается сущность финансово-экономической безопасности аграрных предприятий на основе системного подхода. При этом в качестве системы определяются предприятия, категория финансово-экономической безопасности и ее управления. Выявленные системные составляющие финансово-экономической безопасности, ее принципы и условия формирования. Обоснованные средства и пути совершенствования финансово-экономической безопасности как системы на основе мониторинга финансово-экономической деятельности аграрных предприятий, а также кадрового обеспечения управления ее развитием. Определены перспективные направления исследований проблематики системного формирования финансово-экономической безопасности аграрных предприятий.
Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, аграрные предприятия, принципы, основы, системный подход, совершенствование, управление.

Antoshkin V.K.
Berdyansk University of Management and Business

WAYS AND PRINCIPLE OF IMPROVEMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SAFETY AGRARIAN ENTERPRISES ON SYSTEMS OF THE SYSTEM APPROACH

Summary
The article deals with the essence of financial and economic security of agrarian enterprises on the basis of a systematic approach. At the same time, the system determines the enterprises, the category of financial and economic security and its management. The revealed systemic components of financial and economic security, its principles and factors of formation. The means and ways of improvement of financial and economic security as a system on the basis of monitoring of financial and economic activity of agrarian enterprises, as well as personnel management of its development are substantiated. The perspective directions of research of problems of system formation of financial and economic safety of agrarian enterprises are determined.
Keywords: financial and economic security, agrarian enterprises, principles, principles, system approach, improvement, management.

УДК 657:65.012.8

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕКСПЕРТИЗ ТА АНАЛІТИЧНИХ ПРОЦЕДУР ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Васільєва Л.М.
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Проаналізовано сучасні підходи до визначення терміна «обліково-аналітичне забезпечення». Встановлено, що нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку є найбільш важливою проблемою для забезпечення економічної безпеки. Визначено сучасний підхід до оцінки обліково-аналітичного інструментарію забезпечення економічної безпеки, що виражається в офіційному визнанні в Україні бухгалтерського обліку як способу фінансового регулювання і проведення єдиної фінансової (в тому числі податкової) політики, тим самим забезпечуючи реалізацію конституційного права на інформацію в сфері підприємницької діяльності та економіки, заснованої на принципах юридичної рівності сторін й договірних відносинах, конкуренції та ризику.
Ключові слова: аналітичні процедури, економічна безпека, експертиза, обліково-аналітичний інструментарій, підприємство.

Постановка проблеми. Основною системною властивістю організаційної системи управління є цілеспрямований характер її функціонування. Досягнення мети (або цілей) функціонування підприємства можливо тільки в тому випадку, коли вона має таку якість, як безпека. Залежність безпеки організації від використання в процесі управління обліково-аналітичної інформації обумовлює необхідність вивчення її ролі в забезпеченні безпеки організаційної системи. Вивчення ролі обліково-аналітичної інформації як важливого чинника, що забезпечує безпеку підприємства і такого, що визначає можливість досягнення його мети (або цілей) функціонування передбачає: дослідження системного поняття «безпека»; вивчення змісту системного підходу до управління організаційною системою і оцінці стану її безпеки; вивчення вимог до організаційної системі при забезпеченні її безпеки [5]. Обліково-аналітична інформація є істотним фактором забезпечення безпеки при управлінні підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та прикладних проблем щодо обліково-аналітичного інструментарію експертиз та аналітичних процедур діяльності підприємства з метою забезпечення його економічної безпеки присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених, насамперед, О.В. Ареф'єва, І.А. Бланк, Р.Ф. Бруханський, Л.В. Гнилицька, Т.Б. Кузенко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки боротьба з правопорушеннями у фінансовій сфері є однією з важливих проблем, що потребують спеціальному дослідженні. На даному етапі актуальність її з кожним днем значно зростає, тому виникає гостра необхідність використання нових підходів у методиці судових експертиз та визначення пріоритетних напрямів їх розвитку. Сучасні тенденції такі, що фінансові, кредитні, податкові та інші правовідносини вимагають не просто глибокого, але і науково обґрунтованого дослідження. У свою чергу, правоохоронні органи потребують всебічного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства, в якому скоєно злочин. Необхідність дослідження господарських операцій або економічних показників призводить правоохоронні органи по допомогу експертів-бухгалтерів, так як бухгалтерський облік як інформаційна система надає можливість формування об'єктивної інформації про господарюючого суб'єкта та забезпечує користувачів інформацією про реальну моделі фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів.

Таким чином, саме бухгалтерський облік у вигляді певних експертних дій створює інформаційні умови для здійснення контролю доцільності та законності використання ресурсів, сприяє запобіганню реалізації загроз, які можуть знизити економічну стійкість підприємств. Тим самим підкреслюється значимість обліково-аналітичного інструментарію будь-якого роду перевірок, в тому числі і судових експертиз.

Мета статті. На основі аналізування наукових джерел та існуючої практики: 1) проаналізувати сучасні підходи до визначення терміна «обліково-аналітичне забезпечення»; 2) визначити сучасний підхід до оцінки обліково-аналітичного інструментарію забезпечення економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека є складним явищем, обумовлена певним рівнем розвитку та захищеності від різних загроз всіх сфер економічного й соціального життя держави, суспільства і населення. Якість та надійність обліково-аналітичного забезпечення економіки є визначальним фактором успішної діяльності. Тому розвиток сучасних форм управління організаціями на основі облікової інформації в даний час є методологічною проблемою, яка потребує глибокого вивчення змісту різних видів обліку і особливостей побудови форм звітності, інструментів, використовуваних для обліку та оцінки об'єктів.

Провідну роль в системі управління господарюючим суб'єктом відіграє система бухгалтерського обліку, що є, в свою чергу, основою економічної безпеки підприємства. Розвиток економіки та постійне ускладнення діяльності юридичних осіб стимулює розвиток бухгалтерської справи, пов'язаного з якістю бухгалтерської роботи,

яка впливає на здатності керівництва приймати ефективні управлінські рішення і здійснювати контроль за діяльністю підприємства [4].

Правовий (нормативний) рівень терміна «обліково-аналітична інформація» визначено, зокрема, законами «Про інформацію» та «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Відповідно до Закону «Про інформацію» інформація це «документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі». З визначення поняття «бухгалтерський облік» (відповідно до ст. 1 Закону № 996-XIV від 16.07.99), випливає, що бухгалтерська інформація в грошовому виражені про майно, зобов'язання організацій і їхньому русі, що отримується шляхом суцільного, безперервного і документального обліку всіх господарських операцій.

І.О. Бланк вказує «обліково-аналітичне забезпечення – це система, що базується на даних бухгалтерського обліку, включаючи оперативні дані, і використовує для узагальнення та аналізу статистичну, технічну, довідкову та інші види інформації» [2]. Бруханський Р.Ф., наголошує «...як здійснення облікових та аналітичних процедур у режимі реального часу, виявлення відхилень від запланованих показників і використання отриманих результатів для прийняття управлінських рішень» [3].

На думку Гнилицької Л.В. «...обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства є інтегрованою системою, яка складається з трьох взаємопов'язаних підсистем (складових), котрі існують в єдиному інформаційному просторі: облікової, аналітичної та спеціального забезпечення» [5].

Наголошено, що «...для кожної із підсистем обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства характерні три основні рівні: методичний – здійснюється перетворення первинної (вхідної) інформації на узагальнені дані у відповідності до потреб окремих груп користувачів; технологічний (технічний) визначаються форми надання такої інформації; організаційний – встановлюється порядок взаємодії окремих суб'єктів, що задіяні при підготовці обліково-аналітичних даних, які використовуються в подальшому для прийняття рішень в системі економічної безпеки підприємства» [5].

На нашу думку, нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку є найбільш важливою проблемою для забезпечення економічної безпеки.

Основним правовим актом обліково-аналітичного процесу діяльності вітчизняної організації є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Але проблема вдосконалення нормативно-правової основи бухгалтерської роботи залишається актуальною до теперішнього часу. Для забезпечення національної безпеки економіки нашої країни необхідні досконалі нормативно-правові акти бухгалтерського обліку на основі національних принципів. Для стабільної і безпечної економічної діяльності зміни і доповнення до нормативної бази вітчизняного обліку повинні вводитися як мінімум один раз і тільки на початку фінансового календарного року.

Однією з проблем «...сучасного вітчизняного бухгалтерського обліку є ув'язка положень нормативних актів з МСФЗ як основною лінією розвитку бухгалтерського обліку в Україні» [1]. Постійно і динамічно видаються чиновниками фінансових відомств закони та інструкції часто є заплутаними, складними, які вимагають додаткових роз'яснень і доповнень, а нерідко і змін. Тим самим порушується концепція достовірності облікової інформації, яка повинна бути ще й оперативної для прийняття швидких і правильних рішень управлінців підприємства. Наприклад, тільки в Податковий кодекс щорічно вноситься не менше ста поправок і змін. На нашу думку, слід дотримуватися вітчизняної моделі обліку, а перехід на МСФЗ здійснювати виважено і продумано.

Якщо розглядати роль концепції достовірності для забезпечення економічної безпеки підприємства через призму еволюції методології обліку і його сучасного стану з визначенням перспектив застосування при прийнятті бізнес-рішень, то можна констатувати наступне. Сучасний етап розвитку і вдосконалення експертно-бухгалтерської роботи можна охарактеризувати як період певного процесу в теорії і на практиці, викликаний розвитком і створенням багатоукладної економіки, перетвореннями вітчизняного обліку в зв'язку з переходом на міжнародні стандарти обліку і фінансової звітності, розподілом обліку на фінансовий, податковий та управлінський, що вимагає розширення меж спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні фінансових, посадових і господарських злочинів. З іншого боку розвиток ринкових відносин, зміни в політичній, соціально-економічній та інших сферах життя країни відбиваються на сучасному стані злочинності, що характеризується виникненням нових економічних злочинів, більшість з яких направлено на отримання вигоди і отримання надприбутків: помилкове банкрутство, розкрадання грошових коштів в банківській сфері, приховування доходів від оподаткування, «відмивання» грошових коштів з використанням зарубіжних банківсько-кредитних установ, порушення податкового, митного, валютного законодавства.

Тому обліково-аналітичний інструментарій експертиз та аналітичних процедур діяльності підприємства вимагає постійного осмисленого вдосконалення для досягнення мети і завдань забезпечення економічної безпеки підприємства. Також на практиці відсутні порядок та принципи залучення бухгалтера як експерта у виробництві експертиз з ініціативи правоохоронних органів відповідно до правових норм. Слабка матеріальна зацікавленість, а часом її відсутність, при одночасно високих вимогах до бухгалтеру-експерту породжують небажані для управлінців підприємства повторні і додаткові експертизи. Звісно ж, що для цього потрібно дотримуватися юридичних правил притягнення бухгалтера до розслідування економічних злочинів шляхом оформлення контракту на оплатній основі. Так виходить, наприклад, при залученні до судово-бухгалтерської експертизи аудитора. Поки що превалює моральний вплив на бухгалтера підприємства, що призначається в допомогу працівникові МВС для проведення експертизи. Слід розуміти, що заходи дисциплінарного та іншого

залучення бухгалтера за недостовірні облікові дані, прописані в його посадовій інструкції, це зовсім інше правове поле. Для досягнення мети і завдань бухгалтерської експертизи обліковий працівник відволікається на зовсім інші, не прописані посадовою інструкцією функції, для яких потрібен час. Відволікання від роботи бухгалтера в якості експерта затверджено законодавством [2], яке слід дотримуватися. Питання про оплату праці бухгалтера-експерта не вирішене до теперішнього часу.

До початку XXI століття професійне співтовариство бухгалтерів та інститути, що регулюють бухгалтерську практику, зокрема в США, дійшли висновку про те, що облікові регулятиви – це реакція на зміну економічного середовища, в якій вони розвиваються, і її продукт. Тому формування стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності слід за розвитком все ускладнюються економічних структур і господарських операцій з деяким запізненням. Щоб не спізнюватися, бухгалтерам потрібно тримати руку на пульсі сучасної економічної науки – знання, формує сприйняття економічної реальності людьми, які приймають управлінські рішення [2]. Нові форми економічного життя, нові технології змінюють процеси прийняття управлінських рішень, множачи властиві бізнесу ризики. І все це відбувається в умовах стрімко прискорюється глобалізації, небувалою динаміки інформаційного простору і політичної нестабільності [2]. Така висока відповідальність бухгалтера повинна домінувати при укладенні договору на проведення розслідування економічного правопорушення. З огляду на те, що економічні злочини не зникають з поля зору правоохоронних органів і стають більш динамічними і інтелектуальними, існує ряд питань до вдосконалення діяльності бухгалтерського апарату [5].

Отже, обліково-аналітичний інструментарій експертиз та аналітичних процедур діяльності підприємства вимагає постійного осмисленого вдосконалення для досягнення мети і завдань забезпечення економічної безпеки підприємства. Також на практиці відсутні порядок та принципи залучення бухгалтера як експерта у виробництві експертиз з ініціативи правоохоронних органів відповідно до правових норм. Слабка матеріальна зацікавленість, а часом її відсутність, при одночасно високих вимогах до бухгалтера-експерта породжують небажані для управлінців підприємства повторні та додаткові експертизи. Звісно ж, що для цього потрібно дотримуватися юридичних правил притягнення бухгалтера до розслідування економічних злочинів шляхом оформлення контракту на оплатній основі. Так виходить, наприклад, при залученні до судово-бухгалтерської експертизи аудитора. Поки що превалює моральний вплив на бухгалтера підприємства, що призначається в допомогу працівникові Міністерства внутрішніх справ України для проведення експертизи. Слід розуміти, що заходи дисциплінарного та іншого залучення бухгалтера за недостовірні облікові дані, прописані в його посадовій інструкції, це зовсім інше правове поле. Для досягнення мети і завдань бухгалтерської експертизи обліковий працівник відволікається на зовсім інші, не прописані посадовою інструкцією функції, для яких потрібен час.

Висновки і пропозиції. Таким чином, сучасний підхід до оцінки обліково-аналітичного інструментарію забезпечення економічної безпеки виражається в офіційному визнанні в Україні бухгалтерського обліку як способу фінансового регулювання і проведення єдиної фінансової (в тому числі податкової) політики, тим самим забезпечуючи реалізацію конституційного права на інформацію в сфері підприємницької діяльності та економіки, заснованої на принципах юридичної рівності сторін і договірних відносинах, конкуренції та ризику. Звідси прийняття змін, доповнень і уточнень до нормативних актів вітчизняного обліку має бути перед початком (або, на крайній випадок, на початку) фінансового календарного року.

На наш погляд, вимоги чесності, об'єктивності, професійної компетенції, професійної поведінки, конфіденційності до фахівця обліку являють собою не тільки особливий професійний статус, але перш за все усвідомлення менеджерами підприємств важливого значення облікових інструментів досягнення надійної інформації про фінансове становище економічного суб'єкта на певну звітну дату, фінансовий результат його господарської діяльності і рух грошових коштів. Таке розуміння управлінцями підприємства сутності та методів обліку активів і зобов'язань у визначенні об'єктивного фінансового становища сприяє досягненню прибутку, запобігання економічних правопорушень і економічної безпеки підприємства.

Список літератури:

1. Ареф'єва О.В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки [Текст] / О.В. Ареф'єва, Т.Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1(91). – С. 98-103.
2. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – 2-е изд. К.: Эльга, 2009. – 671 с.
3. Бруханський Р.Ф. Модернізація обліково-інформаційного забезпечення стратегічного менеджменту сільськогосподарських підприємств / Р.Ф. Бруханський // Матеріали колективної монографії: у 2-х т. Т. 1. Сучасний бухгалтерський облік, аналіз і аудит: галузевий аспект / за ред. П.Й. Атамаса. – Дніпропетровськ: Герда, 2013. – С. 21-34.
4. Галузина С.М. Учетно-аналитическая информация в управлении организацией: [монография] / С.М. Галузина. – СПб.: Знание, ИВЭСЭП, 2006. – 267 с.
5. Гнилицька Л.В. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства: [монографія] / Л.В. Гнилицька. – К.: КНЕУ, 2012. – 305 с.

Васильева Л.Н.
Днепровский государственный аграрно-экономический университет

УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ЭКСПЕРТИЗ И АНАЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕДУР ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ С ЦЕЛЬЮ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
Проанализированы современные подходы к определению термина «учетно-аналитическое обеспечение». Установлено, что нормативно-правовое регулирование бухгалтерского учета является наиболее важной проблемой для обеспечения экономической безопасности. Определен современный подход к оценке учетно-аналитического инструментария обеспечения экономической безопасности, выражающийся в официальном признании в Украине бухгалтерского учета как способа финансового регулирования и проведения единой финансовой (в том числе налоговой) политики, тем самым обеспечивая реализацию конституционного права на информацию в сфере предпринимательской деятельности и экономики, основанной на принципах юридического равенства сторон и договорных отношениях, конкуренции и риска.
Ключевые слова: аналитические процедуры, экономическая безопасность, экспертиза, учетно-аналитический инструментарий, предприятие.

Vasilieva L.N.
Dnipro State Agrarian and Economic University

ACCOUNTING AND ANALYTICAL INSTRUMENTATION OF EXPERTISE AND ANALYTICAL PROCEDURES OF ACTIVITY OF THE ENTERPRISE WITH THE PURPOSE OF PROVIDING ITS ECONOMIC SAFETY

Summary
Modern approaches to the definition of the term "accounting and analytical support" are analyzed. It is established that the regulatory and legal regulation of accounting is the most important problem for ensuring economic security. A modern approach to assessing the accounting and analytical tools for ensuring economic security is defined, which is expressed in the official recognition in Ukraine of accounting as a method of financial regulation and the conduct of a unified financial (including tax) policy, thereby ensuring the implementation of the constitutional right to information in the field of entrepreneurial activity and economy, based on the principles of legal equality of the parties and contractual relations, competition and risk.
Keywords: analytical procedures, economic security, expertise, accounting and analytical tools, enterprise.

УДК 631.16(477)

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ СТАНОМ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Гриценко Т.В., Бровко Л.І.
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуто та узагальнено підходи до визначення сутності поняття «управління фінансовим станом підприємства». Виділено систему принципів управління фінансовим станом підприємства, його завдання та етапи. Проаналізовано фінансовий стан підприємства за такими показниками, як частка основних засобів в активах, власні обігові кошти, коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт поточної ліквідності. В процесі аналізу встановлено, що підприємства України мають незадовільний стан. Запропоновано напрямки удосконалення процесу управління фінансовим станом підприємства.
Ключові слова: фінансовий стан підприємства, оцінка фінансового стану підприємства, управління фінансовим станом підприємства, принципи управління, завдання управління.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток підприємницької діяльності в Україні супроводжується суттєвим економічними протиріччями. Однією з найважливіших проблем, з якою мають справу вітчизняні підприємства, є не якісна ефективність організації фінансового управління й управління фінансовим станом як невід'ємною його складовою. Фінансовий стан – це найважливіша характеристика економічної діяльності підприємства в зовнішньому середовищі. Він визначає конкурентоспроможність підприємства та потенціал у діловому співробітництві, є гарантом ефективної реалізації економічних інтересів як самого підприємства, так і його партнерів. У зв'язку з цим особливого значення набуває підвищення якості управління фінансовим станом для забезпечення ефективного розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти управління фінансовим станом підприємства розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних вчених: О.Я. Базілінська [1], М.Д. Білик [2], О.С. Габузь [4], О.В. Коваленко [7], Р.А. Слав'юк [8], О.М. Тридід [10] та інших. Однак, незважаючи на широкий спектр досліджень із зазначеної тематики процес управління фінансовим станом підприємства потребує подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження управління фінансовим станом сільськогосподарських підприємств з урахуванням детального перегляду всіх факторів впливу на нього.

Метою статті є обґрунтування теоретичних та практичних аспектів управління фінансовим станом сільськогосподарських підприємств України за останні роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління фінансовим станом підприємства є одним з найбільш значимих функціональних напрямів системи фінансового менеджменту, яка досить тісно пов'язана з іншими системами управління.

Безперечно, управління фінансовим станом органічно входить до загальної системи управління підприємством.

Управління відображає всі відносини, що належать до системи фінансової діяльності підприємства. Являючись при цьому носієм деяких фінансово-економічних відносин, фінансовий стан підприємства є об'єктом фінансового управління будь-якої економічної системи.

Визначається поняття «управління фінансовим станом підприємства» на розгляді таких основних складових, як «управління» та «фінансове управління».

У визначеннях сутності управління можна виокремити два основні підходи: управління розглядається як процес певної управлінської діяльності та як система принципів і методів [10, с. 9].

Управління фінансовим станом підприємства здійснюється за допомогою ефективного, систематичного й усебічного оцінювання з використанням різних методів, прийомів та методик аналізу. Це дає можливість існуванню критичній оцінку фінансового стану підприємства як у статиці за даний період, так і в динаміці – за ряд періодів, дає можливість визначити "больові точки" у фінансовій діяльності та способи найефективнішого використання фінансових ресурсів, їх раціонального розміщення.

Як і кожна управлінська система, управління фінансовим станом підприємства передбачає наявність деякого об'єкту управління. При таких обставинах об'єктом управління фінансовим станом є фінансові відносини у сфері грошового обігу та фонди фінансових ресурсів, які створюються та використовуються в усіх ланках фінансово-господарської діяльності підприємства .

Предметом управління фінансовим станом підприємства є перевірка фінансових потоків.

Суб'єктом управління фінансовим станом підприємств є керівний та фінансовий машина системи органів управління на підприємстві.

У практичному плані управління фінансовим станом підприємства – це сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на формування, а також використання фінансових ресурсів [1, с. 11].

За рахунок змісту і принципів управління фінансовим станом підприємства створюється його завдання та мета.

Головна мета управління фінансовим станом підприємства полягає у прийнятті управлінських рішень що відносяться до визначення засобів формування та найефективнішого використання фінансового потенціалу господарства, що є підґрунтям для здійснення високих темпів економічного зростання підприємства у поточному та перспективному періодах та максимізації ринкової вартості.

Реалізації головної мети управління фінансовим станом підприємства має бути адресований на вирішення певних завдань (рис. 1).

Процес управління фінансовим станом підприємства повинен здійснюватися за нижченаведеними етапами:

– визначення головної мети управління – поєднання діяльності певних підрозділів підприємства в єдиному процесі, а також злагодженість роботи підприємства з джерелом зовнішнього оточення;

– утворення системи інформаційного забезпечення управління – це створення складного механізму гармонізації інформаційних ресурсів і способів їх організації, за рятунок яких керівництво отримує потрібні данні, що необхідні для прийняття відповідних рішень, для подальшої діяльності підприємства;

– дослідження показників фінансового стану – це процес збирання, оброблення й аналіз певних даних взаємодії елементів всієї системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничих факторів і характеризується системою показників, які відображають наявність, розміщення і введення в дію фінансових ресурсів;

– утворення системи цілей та цільових показників – формування та поєднання сукупності пов'язаних цілей та деяких показників, які забезпечують можливість управлінцям з'ясувати межі, поза якими діяльність підприємства доречна або навпаки – недоречна;

– прогноз показників фінансового стану на тривалий період дає можливість визначити на довгострокову перспективу потреби підприємства у фінансових ресурсах; правильно будувати відносини з контрагентами, у тому числі з покупцями та постачальниками підприємства;

– поточне планування показників фінансового стану характеризується створенням певних видів фінансових планів. А це значить, що підприємство може самостійно визначити джерела фінансування свого розвитку на поточний період, утворити структуру доходів та витрат, а також забезпечити собі постійну платоспроможність та виявити структуру активів і капіталу фірми на кінець планового періоду;

– створення системи заходів для реалізації поточних планів – чітка постанова всієї сукупності практичних засобів, необхідних для здійснення намічених стратегічним планом цілей та визначеного планованого періоду;

– контроль показників фінансового стану підприємства – контроль за підвищенням ефективності виробництва, конкурентоспроможності продукції підприємства на основі результативних форм виробництва та його управління й активізації [8, с. 460].

Одним з найвідповідальніших етапів процесу управління фінансовим станом підприємства є дослідження показників фінансового стану, які включають і його аналіз, оскільки це процес цілеспрямованого підбору відповідних оціночних показників для їх впровадження в процесі аналізу, здійснення процесів прогнозу та створення плану параметрів фінансового стану та діяльності підприємства, що являється підґрунтям для приймання відповідних управлінських рішень.

Інформаційною базою аналізу фінансового стану є внутрішня і зовнішня звітність підприємства, статистичні дані загальноекономічного характеру, інформація про конкурентів і споживачів продукції підприємства та інші відомості. У рамках даної статті неможливо охопити всі аспекти даного комплексного питання. Тому зупинимось більш детально на аналізі зовнішньої фінансової звітності.

Основними завданнями аналізу фінансового стану є:

– дослідження рентабельності та фінансової стійкості підприємства;

– дослідження ефективності використання майна (капіталу) підприємства, забезпечення підприємства власними оборотними коштами;

– об'єктивна оцінка динаміки та стану ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства;

– оцінка становища суб'єкта господарювання на фінансовому ринку та кількісна оцінка його конкурентоспроможності;

За теперішніх умов виробництва аналіз фінансового стану – обов'язкова частина процесу управління підприємством. Основним напрямком його практичної реалізації є визначення можливостей збільшення ефективності функціонування підприємства, виявлення перспектив свого розвитку.

Ефективне управління підприємством характеризується надзвичайно дуже великою рівнем складності, динамізму та невизначеності. Здатність пристосовуватися до змін, що спричиняють фактори впливу – основне положення успішної діяльності сільськогосподарського підприємства.

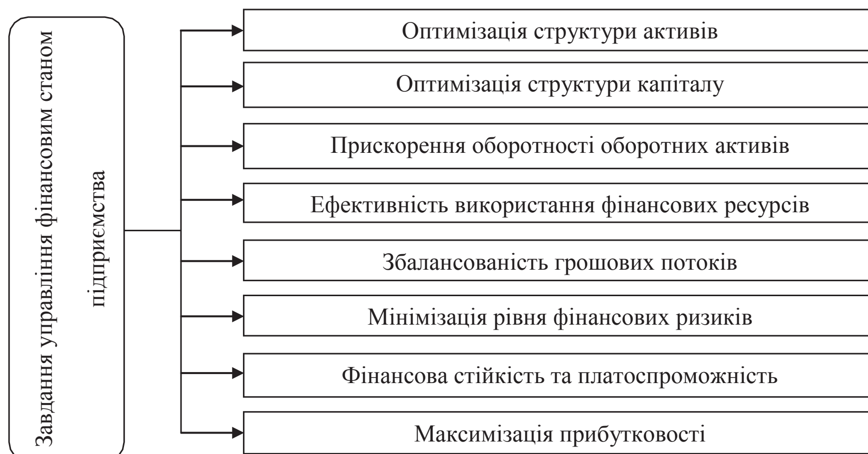

Рис. 1. Завдання управління фінансовим станом підприємства [6, с. 137]

Підприємства повинні постійно усвідомлювати характер змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі та діяльно на них впливати, змінюючи внутрішню організаційно-економічну структуру управління підприємством. Саме тому дослідження впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на ефективність управління фінансовим станом сільськогосподарського підприємства набуває особливої актуальності.

Факторний аналіз впливу на ефективність управління

фінансовим станом підприємства доцільно проводити з двох точок зору:

– по-перше, це є вплив зовнішнього середовища, до якого можна віднести макро– і мікрооточення підприємства;

– по друге, це внутрішнє середовище, тобто чинники самого підприємства, які складається із процесів забезпечення діяльності та управління [5, с. 148].

Предмету вивченню впливу зовнішнього середовища на управління фінансовим станом відповідає низка робіт, де розглядається як складна багаторівнева структура елементів, які розташовані за межами підприємства та різним чином діють на його господарювання (рис. 2).

Оскільки ефективність управління припускає існування не однієї групи факторів впливу, то говорити про ефективність управління, приділяючи увагу тільки чинникам зовнішнього середовища є невірним. Так, другою, але настільки ж важливою групо факторів безперечного впливу на ефективну результативність управління являється внутрішня ефективність, які проявляється детермінантами внутрішнього середовища (рис. 3).

Всі фактори, які мають вплив на ефективність управління фінансовим станом підприємства є взаємопов‘язаними, та зумовлюють низку актуальних питань, вирішення яких повинно бути спрямоване на усунення незадовільного стану основних фондів підприємства, збільшення адаптованості підприємства до впливу факторів зовнішнього оточення, підвищення фінансової стабільності та незалежності підприємства.

І саме для вирішення низки існуючих проблем виникає об‘єктивна необхідність в високоефективному управлінні фінансовим станом сільськогосподарських підприємств.

На фінансовий стан сільськогосподарських підприємств мають вплив і інші умови:

1. Сільськогосподарське підприємство напряму залежить від природних факторів: клімат, погодні умови, фізіологія тварин та структура рослин. Це означає, що підприємство позбавлене стійкості та змушує передбачати конкретні результати.

2. Від сезонного характеру роботи підприємства залежить і його нерівномірність споживання сільськогосподарської продукції та її виробництва.

3. Людський фактор дуже впливає на господарювання сільськогосподарського підприємства. Особливий спосіб життя, специфічні потреби працівників являються причиною ненормованого робочого дня або помилок на підприємстві.

4. Продукція аграрного сектору має невисоку конкурентоспроможність, ніж в інших сферах економіки. При одній і тій же вартості, специфіка продукції потребує складських приміщень для її зберігання, має строк придатності, що варіюється від умов, в яких зберігається, особливого транспорту для перевезення, що і є причиною збільшення витрат.

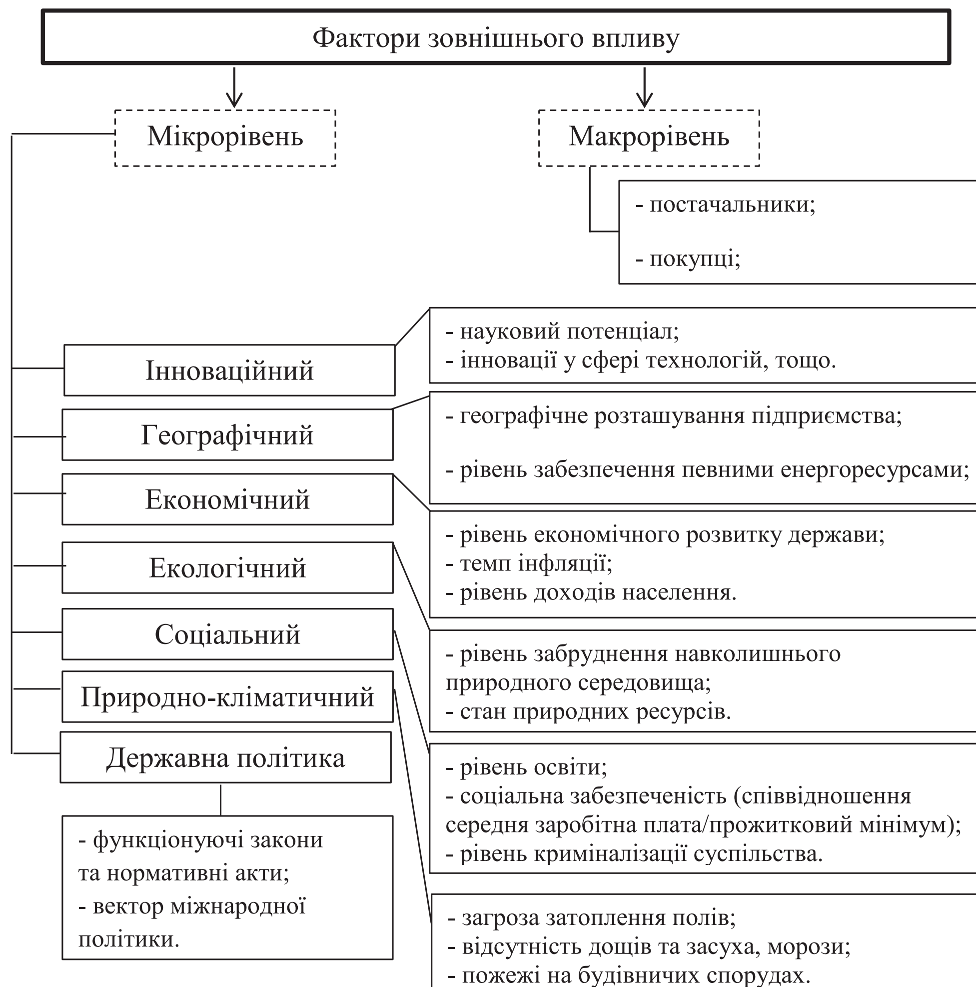

Рис. 2. Зовнішні фактори впливу на фінансовий стан підприємства [3, с. 265]

Рис. 3. Внутрішні фактори впливу на фінансовий стан підприємства [3, с. 265]

5. Багато в чому якість сільськогосподарської продукції залежить від погодних умов, які людина не здатна контролювати. В деякі роки, коли погодні умови мали сприятливий характер, стан культур був високоякісним, тоді як в інші роки погодні умови були несприятливими і якість врожаю була гіршою.

Отже, враховуючи додаткові умови діяльності господарства, управління фінансовим станом сільськогосподарського підприємства являє собою складну систему, що потребує безперервної уваги та кваліфікованих кадрів. Беручи до уваги всі особливості, підприємству, в нинішніх умовах дуже складно вести господарювання, про що свідчать данні служби статистики.

За даними Державної служби статистики України станом на 1 листопада 2017 року в Україні становить 45558 сільськогосподарських підприємств , їх площа становить 19960,2 тис. га, де 19267,6 тис. га площа ріллі. З них 34137 фермерських господарств, а їх площа становить 4580,1 тис. га, де 4556 тис. га – рілля.

Можна зробити висновок, що на 2017 рік в порівнянні з 2016 роком кількість господарств зменшилась на 2139 в зв'язку з тим, що багато підприємств були реорганізовані та злилися. Площа сільськогосподарських угідь збільшилася на 0.7% за рахунок її оренди у громадян [10].

Фінансовий стан сільськогосподарських підприємств а також їх стійкість більшою мірою залежать від того, яким майном підприємства володіють, в які активи вкладений капітал і який дохід вони отримують. В Таблиці 1 показано стан підприємств України за період 2013-2016 років.

Протягом 2013-2016 років доля основних запасів в активах сільськогосподарських підприємств зменшилась більш ніж в 2 рази. Така динаміка означає, що по-перше основні засоби не оновлюються і по-друге, високими темпами зростає вартість оборотних активів під впливом інфляційних процесів та зміни валютного процесу. А це, в свою чергу, чинники, які негативно впливають на фінансовий стан підприємств. Зростання вартості власних обігових коштів можна було б охарактеризувати, як позитивну тенденцію, аби не вищевикладене.

З фізично та морально зношеними основними засобами, нажаль, неможливо забезпечити гарний фінансовий стан підприємства. Крім того, за останні роки зросла залежність сільськогосподарських підприємств від кредиторів та інвесторів, що підвищує фінансовий ризик і впливає на рівень платоспроможності підприємств.

Таблиця 1

Показники фінансового стану сільськогосподарських підприємств України за 2013-2016 рр., у млн. грн.

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. у % до 2013 р.
Частка основних засобів в активах	0,38	0,31	0,25	0,14	37,84
Власні обігові кошти (робочий, функціонуючий капітал)	81840,30	103924,50	172265,60	212675,30	259,87
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,50	0,42	0,40	0,24	47,97
Коефіцієнт поточної ліквідності	1,72	1,64	1,50	1,19	69,20

Джерело: розробка автора за даними статистичного збірника «Динаміка суб'єктів господарювання», 2016

Вважаємо, що без підтримки держави сільським господарствам через податкову, кредитну або цінову політику в сучасних умовах, як в коротко- так і в довгостроковій перспективі самостійно неможливо підприємствам забезпечити фінансову стійкість. А це може суттєво вплинути на продовольчу безпеку держави [9].

Висновки. На фінансовий стан сільськогосподарських підприємств України впливають багато чинників, котрі змушують підлаштовуватися управлінців під певні умови та вводити нові способи подолання тих, чи інших проблем. Управління фінансовим станом сільськогосподарських підприємств є складною системою, яка потребує певних ресурсів та кваліфікованих кадрів. Але не зважаючи на це є й ті фактори, які контролювати неможливо: клімат, погодні умови, особливості людського фактору.

У сучасних умовах позиція підприємств визначається не лише його поточним фінансовим станом, але і його потенціалом, тобто здатністю розвиватися у нестабільному високо конкурентному середовищі.

Подальші дослідження передбачається спрямувати на детальну характеристику основних складових фінансового стану сільськогосподарських підприємств, розробку методики оцінки його рівня та стратегій забезпечення з урахуванням галузевої специфіки.

Список літератури:

1. Базілінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: [навч. посіб.] / О.Я. Базілінська. – К.: ЦУЛ, 2014. – 328 с.
2. Білик М.Д. Фінансовий аналіз: [навч. посіб.] / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька. – К.: КНЕУ, 2013. – 592 с.
3. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: [учебный курс] / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2015. – 528 с.
4. Габузь О.С. Управління фінансовим станом організації / О.С. Габузь // Економіка і менеджмент культури. – 2013. – № 1. – С. 69-74.
5. Гогой І.Ю. Аналіз і оцінка фінансового стану підприємства / І.Ю. Гогой // Управління розвитком. – 2014. – № 3. – С. 39-41.
6. Ізмайлова К.В. Фінансовий аналіз: [навч. посіб.] / К.В. Измайлова. – К.: МАУП, 2011. – С. 134-163.
7. Коваленко О.В. Теоретичні і практичні аспекти сучасного антикризового управління промисловим підприємством / О.В. Коваленко, О.О. Дробишева // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – № 4(8). – С. 34-42.
8. Слав'юк Р.А. Фінанси підприємств : навч. посіб. / Р.А. Слав'юк. – К.: ЦУЛ, 2015. – 460 с.
9. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання». URL: file:///C:/Users/20CB~1/AppData/Local/Temp/Rar$DIa0.260/zb_dsg2016.pdf.
10. Статистична інформація діяльності сільськогосподарських підприємств. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

Гриценко Т.В., Бровко Л.И.
Днепровский государственнй аграрно-экономический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМ СОСТОЯНИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье рассмотрены и обобщены подходы к определению сущности понятия «управление финансовым состоянием предприятия». Выделено систему принципов управления финансовым состоянием предприятия, его задачи и этапы. Проанализировано финансовое состояние предприятий на основе таких показателей, как доля основных средств в активах, собственные оборотные средства, коэффициент финансовой независимости, коэффициент текущей ликвидности. В процессе анализа установлено, что предприятие имеет неудовлетворительное состояние. Предложены пути усовершенствования процесса управления финансовым состоянием предприятия.
Ключевые слова: финансовое состояние предприятия, оценка финансового состояния предприятия, управление финансовым состоянием предприятия, принципы управления, задачи управления.

Gritsenko T.V., Brovko L.I.
Dnipro State University of Agriculture and Economics

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF MANAGING THE FINANCIAL STATE OF THE ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS

Summary
Approaches of determination of the essence of the term «enterprise financial state management» are considered and generalized in the article. System of principles of enterprise financial state management, its objectives and stages, are denoted. The financial condition of enterprises is analyzed on the basis of such indicators as the share of fixed assets in assets, own current assets, the coefficient of financial independence, the ratio of current liquidity. In the process of analysis it was defined that the enterprise has poor state of solvency and low level of financial stability. Ways of improvement of enterprise financial state management process are introduced.
Keywords: enterprise financial state, enterprise financial state assessment, enterprise financial state management, management principles, management objectives.

УДК 336.2

ФІСКАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В УКРАЇНІ

Далекорей Т.М., Бошота Н.В.
Мукачівський державний університет

У статті проаналізовано фіскальні та регулюючі аспекти податку на додану вартість. Розраховано ефективну ставку та продуктивність податку на додану вартість, а також коефіцієнт ефективності у валовому внутрішньому продукті. Розглянуто питому вагу податку на додану вартість у бюджеті та валовому внутрішньому продукті. Запропоновано напрями підвищення фіскальної та регулюючої ефективності податку на додану вартість в Україні.
Ключові слова: податки, фіскальна значимість, податок на додану вартість, бюджетне відшкодування.

Постановка проблеми. На шляху переходу України до ринкових відносин особливо актуальною є проблема своєчасного забезпечення грошовими ресурсами дохідної частини державного бюджету. Вирішення цієї вкрай важливої проблеми значною мірою залежить від ефективності діяльності фіскальної служби, а також розробки науково-обґрунтованої системи оподаткування, яка б відповідала реаліям сьогоднішнього дня, забезпечувала зростання податкових надходжень до бюджету та підвищувала рівень збору податкових платежів. Податок на додану вартість (далі – ПДВ) в Україні є основним бюджетоутворюючим податком незважаючи на складність механізму його адміністрування, що пов'язано з високим рівнем податкового боргу, ухиленням, податковими пільгами. Невідповідність між податковими надходженнями ПДВ до бюджету та фінансовими потребами держави загострює проблему підвищення ефективності адміністрування цього податку та пошуку резервів щодо збільшення надходжень цього податку, адже дефіцит фінансових ресурсів негативно позначається на рівні добробуту населення, що не лише поглиблює кризові явища в економіці, але й ускладнює процес їхнього подолання [1, с. 195]. Протягом останніх 15 років ПДВ підтверджує статус головного бюджетоутворюючого податку в бюджеті. Проте, ПДВ не приносить такого ефективного результату державі через невиконання планових показників, сальдо експортно-імпортних операцій, обсяг податкових пільг, податковий борг платників податків, обсяг бюджетного відшкодування та його простроченої заборгованості та інші [4]. Отже, так як ПДВ є одним з бюджеутворюючих податків збільшення його фіскальної ефективності є вкрай важливим для України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему підвищення фіскальної ефективності ПДВ в Україні, досліджували А.І. Крисоватий, В.В. Лисенко, А.В. Матвійчук, В.М. Мельник, А. Нікітишина, Л. Сідельникової, Т.А. Соколовська, Т.М. Паянок, О.І. Оксенюк та багато інших. У даних наукових працях увага приділяється підвищенню фіскальної та регулюючої ефективності податку, вдосконаленню його системи адміністрування, та застосування зарубіжного досвіду у вітчизняній системі оподаткування доданої вартості. Проте незважаючи на значну кількість публікацій питання підвищення фіскальної та регулюючої ефективності, залишається відкритим, і потребує більш ретельного дослідження із врахуванням всіх змін в економіці та зростання державного боргу.

Мета статті. Метою статті є дослідження рівня фіскальної ефективності ПДВ в Україні та пошук шляхів її підвищення для збільшення надходжень даного податку до Державного бюджету України.

Виклад основного матеріалу. Податки – це важливий фінансовий інструмент регулювання розвитку економіки країни та народного добробуту в умовах інтеграції країни. ПДВ займає значне місце у системі державних фінансів більшості країн світу, зокрема й в Україні. Фіскальна ефективність – це спроможність податку забезпечувати наповнення бюджетів різних рівнів, а конкретні характеристики її вимірювання – це абсолютні обсяги та питома вага надходжень податку в доходах бюджетів і ВВП, рівень ефективної ставки податку, його продуктивності тощо [2, с. 120].

На протязі досліджуваного періоду 2013-2017 фіскальна значимість ПДВ мала хвилеподібну динаміку (табл. 1). Фіскальна значимість ПДВ у бюджеті держави, коливається в межах від 33,25 до 40,51, а середнє значення – 37,82. Це означає, що даний податок займає значне місце у формуванні державного бюджету України. Питома вага ПДВ у ВВП при середньому значенні 9,47 коливається від 8,75 у 2013 році до 10,53 у 2017 році. Тобто, ПДВ має значний вплив на перерозподіл ВВП через бюджет країни.

Суми ПДВ сплачені з ввезених імпортних товарів перевищують суми податку сплачених із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) (табл. 2). ПДВ вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) за вирахуванням бюджетного відшкодування коливається в межах 21-24% сукупних надходжень ПДВ до Державного бюджету. Незважаючи на те, що 2014 році було введено ставку ПДВ 7% на деякі лікарські препарати, також почали зростати ціни на газопостачання та електроенергію для населення, ціни на 25% зросли, проте суми ПДВ із вироблених товарів скоротились на 4 відсоткові пункти у порівнянні з 2013 роком. Це може бути спричинене ситуацією, яка склалася на Сході країни та складним економічним станом.

За досліджуваний період обсяги бюджетного відшкодування відшкодування ПДВ грошовими коштами кожного року зростають. Порівнюючи з 2013 обсяги надходження ПДВ у 2017 році зросли в 2,4 рази, аналогічно зросли суми бюджетного відшкодування в 2,3 рази. Отже, суми бюджетної заборгованості поступово зменшуються (рис. 1).

Таблиця 1

Динаміка фіскальної значимості ПДВ 2013-2017 рр., млн. грн.

Показник/роки	2013	2014	2015	2016	2017
Фактичні надходження ПДВ	127321,9	144639,5	177777,8	235506,0	313980,6
Доходи державного бюджету	339180,3	357084,2	534694,8	616274,8	793441,9
ВВП	1454931	1566728	1979258	2383182	2982920
Фіскальна значимість ПДВ у бюджеті держави, %	37,54	40,51	33,25	38,21	39,57
Фіскальна значимість ПДВ у ВВП держави, %	8,75	9,23	8,98	9,88	10,53

Джерело: складено на основі даних [3; 5; 6]

Таблиця 2

Динаміка надходжень ПДВ до Державного бюджету України 2013-2017 рр., млрд., грн.

Показники/роки		2013	2014	2015	2016	2017
ПДВ вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування	млрд. грн % до надходжень ПДВ	31	31	40	54	63
		24	22	22	23	21
ПДВ із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	млрд. грн	85	81	108	140	180
ПДВ СГ та за іншими операціями	млрд. грн	0	0	0	9	3
Бюджетне відшкодування ПДВ грошовими коштами	млрд. грн	-53	-50	-68	-94	-120
ПДВ із ввезених на територію України товарів	млрд. грн	97	107	139	182	251
	% до надходжень ПДВ	75	77	78	77	
Всього надходжень ПДВ до бюджету:	млрд. грн	128	139	178	236	311

Джерело: складено на основі даних [3; 5; 6]

Таблиця 3

Динаміка показників оцінки фіскальної ефективності ПДВ в Україні у 2013-2017 рр.

Показники/роки	2013	2014	2015	2016	2017
Ефективна ставка ПДВ, %	12,13	12,55	14,63	15,67	10,5
Продуктивність ПДВ	60,63	62,74	73,14	78,35	52,5
Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП, %	0,44	0.44	0,45	0,51	0,38

Джерело: розраховано на основі даних [3; 5; 6]

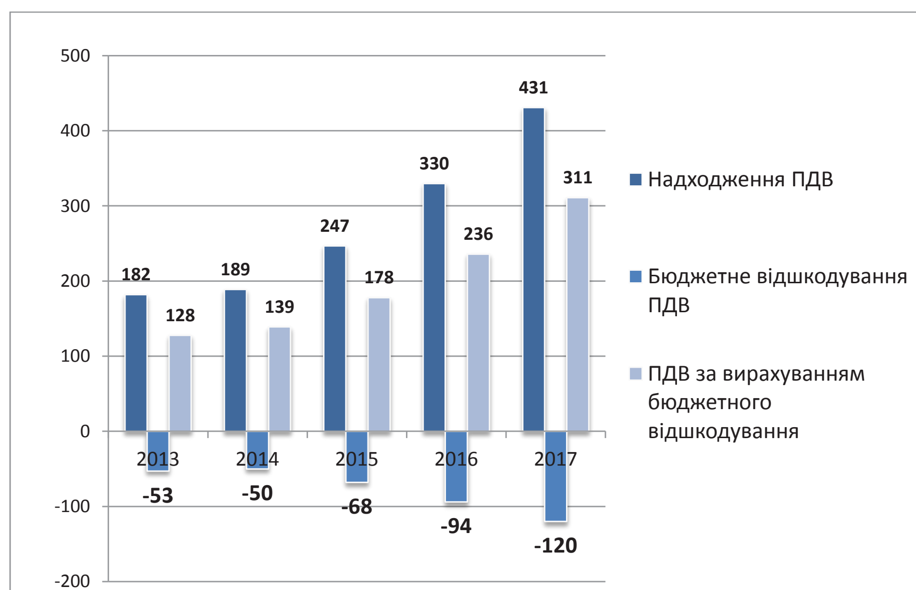

Рис. 1. Динаміка надходжень та відшкодування ПДВ 2013-2017 роках, млрд. грн.

Джерело: побудовано на основі даних [3]

Показники, які наведені в таблиці 3 дозволяють зробити висновки щодо ефективності застосування ПДВ в Україні. Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП – це діагностичний інструмент для оцінки рівня віддачі національної економіки, він показує скільки надходжень податку у відсотках до ВВП припадає на 1% номінальної ставки – мав хвилеподібну динаміку (табл. 3). У 2016 році спостерігається максимальне значення цього коефіцієнту (0,51), що свідчить про підвищення ефективності податку, у 2017 році це значення знизилося і становило – 0,38. В середньому фіскальна ефективність ПДВ була на рівні 0,44.

Ефективна ставка ПДВ характеризує відносну ефективність адміністрування ПДВ, якщо цей показник наближається до нормативної ставки ПДВ, то це свідчить про ефективний процес адміністрування. Протягом досліджуваного періоду даний показник був найменшим у 2017 році, його значення становило – 10,5. Продуктивність ПДВ теж зменшилася, її значення 2017 році – 52,5.

Висновки. Аналізуючи фіскальну та регулюючу ефективність податку на додану вартість було виявлено недостатню фіскальну ефективність ПДВ протягом останніх років. Фіскальний та регулюючий потенціал ПДВ не здійснюється в повній мірі. Для ефективного розвитку економіки податкова політика повинна бути гнучкою і залучувати додаткові фінансові ресурси для її модернізації, для досягнення цієї цілі потрібно зосередитись на підвищенні фіскальної та регулюючої ефективності ПДВ. Відтак, потрібно вирішувати наступні проблеми: удосконалювати механізм бюджетного відшкодування, спрощення адміністрування ПДВ, застосовувати досвід країн ЄС щодо диференційованих ставок з метою посилення фіскальної та регулюючої ефективності податку, ліквідація шахрайських схем справляння ПДВ.

Вирішення даних проблем дасть змогу підвищувати фіскальну та регулюючу ефективність ПДВ і сприятиме розвитку податкової політики.

Список літератури:

1. Барановська І.В. Проблеми реформування податкової системи в умовах кризи [Текст] / І.В. Барановська, Т.А. Варварич // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – Вип. 8(98). – С. 193-199.
2. Горин В. Проблеми підвищення фіскальної ефективності податку на додану вартість / В. Горин // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 2(41). – С. 118-126.
3. Звітність про виконання бюджетів. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477.
4. Мельник В.М. Податок на додану вартість у податковій системі / Мельник В.М., Солдатенко О.В. // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 85-89.
5. Національні рахунки. Офіційний сайт Державної статистичної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
6. Показники виконання Державного бюджету України за 2016-2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.minfin.gov.ua/news/view/pokaznyky-vykonannia-biudzhetu-ukrainy--rik?category=bjudzhet&subcategory=poperedni-bjudzheti.

Далекорей Т.М., Бошота Н.В.
Мукачевский государственный университет

ФИСКАЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье проанализированы фискальные и регулирующие аспекты налога на добавленную стоимость. Рассчитано эффективную ставку и производительность налога на добавленную стоимость, а также коэффициент эффективности в валовом внутреннем продукте. Рассмотрены удельный вес налога на добавленную стоимость в бюджете и валовом внутреннем продукте. Предложены направления повышения фискальной и регулирующей эффективности налога на добавленную стоимость в Украине.
Ключевые слова: налоги, фискальная значимость, налог на добавленную стоимость, бюджетное возмещение.

Dalekorei T.M., Boshota N.V.
Mukachevo State University

FISCAL EFFICIENCY OF THE TAX TO ADDED COST UKRAINE

Summary
The article analyzes fiscal and regulatory aspects of value added tax. The effective rate and performance of the value-added tax, as well as the efficiency in gross domestic product, are calculated. The share of value added tax in the budget and gross domestic product is considered. The directions of increasing fiscal and regulatory efficiency of the value-added tax in Ukraine are proposed.
Keywords: taxes, fiscal significance, value added tax, budget rebates.

УДК 332.1:620.9

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

Демчишак Н.Б., Касімова Ю.П., Кочут І.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Сучасна енергетика в основному базується на невідновлюваних джерелах енергії, які, будучи обмеженими, є вичерпними і не можуть гарантувати сталість розвитку, а їх використання є фактором економічної кризи. Застосування відновлюваних джерел енергії стало одним із важливих критеріїв розвитку світової спільноти. Саме тому, в роботі було проаналізовано сучасний стан та перспективи подальшого розвитку зазначеної галузі енергетики, а також запропоновано один з методів стимулювання – це бюджетно-податкова підтримка. Проведене дослідженo відображає, що Україна починає впроваджувати відновлювану енергетику, але недосконала законодавча база та відсутність бюджетно-податкової підтримки уповільнюють темпи розвитку та зменшують інвестиційну привабливість галузі. Отже, результати проведеного дослідження свідчать про те, що розвиток ринку відновлюваної енергетики в Україні є перспективним та має супроводжуватися бюджетним і податковим регулюванням, а також спиратись на досконалу законодавчу базу.
Ключові слова: відновлювана енергетика, енергетична стратегія, альтернативні джерела енергії, «зелений» тариф, бюджетна підтримка, податкове стимулювання.

Постановка проблеми. Поглиблення економічного співробітництва між Україною та ЄС у контексті імплементації угоди про Асоціацію, невід'ємною складовою якої є інтеграція енергетичної інфраструктури і енергетичних ринків, зумовлює зростання ролі відновлюваної енергетики. Зростання виробництва, екстенсивний тип господарювання, забруднення довкілля, а також коливання цін на енергоресурси зумовили пошук більшістю країнами пошуку альтернативних джерел енергії в контексті політики ресурсозбереження. Тому актуалізується потреба дослідження проблематики застосування інструментів бюджетно-податкового впливу на розвиток сфери відновлюваної енергетики в Україні у контексті сучасних тенденцій на вітчизняному і світовому енергетичному ринках.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Окремі аспекти використання відновлюваної енергетики та застосування відповідних механізми фінансового стимулювання їх використання вивчалися такими науковцями, як В. Геєць, М. Долішній, С. Дорогунцов, С. Єрмілов, М. Земляний, С. Корсунський, С. Кудря, А. Суходоля, А. Шидловський, А. Шевцов та ін. Однак, що недостатньо дослідженими залишаються сучасні аспекти сталого енергозабезпечення на основі використання традиційних і нетрадиційних джерел енергії та пріоритети державної підтримки у цій сфері.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стратегічні орієнтири на екологізацію паливно-енергетичного сектора, зниження залежності від імпорту енергоносіїв, підвищення енергетичної безпеки, ефективності функціонування вітчизняної енергосистеми є пріоритетними для України. Але, враховуючи економічні та політичні перешкоди ці проблеми залишаються досі не вирішеними. Тому, підвищення конкурентоспроможності та стабільності енергетичного сектора шляхом диверсифікації джерел енергії, застосування принципів енергоефективності та енергозбереження, розвитку відновлюваної енергетики з урахуванням економічної доцільності та охорони довкілля мають бути першочерговими завданнями для забезпечення економічного зростання та прогресу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергетики і їхніми державами-членами.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасного стану розвитку відновлюваної енергетики та окреслення пріоритетів формування дієвої системи її бюджетно-податкового стимулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що Україна є енергодефіцитною країною та імпортує близько 70% обсягу природного газу, водночас енергоємність вітчизняної економіки в 3-4 рази перевищує відповідні показники розвинутих країн, що підвищує чутливість до умов імпортування природного газу та знижує рівень енергетичної безпеки країни.

Традиційна енергетика, заснована на видобувних технологіях, досягла рівня, коли стала причиною залежності держав, які зайняті видобутком і реалізацією сировини. Відтак сьогодні передові країни вибрали вектор реструктуризації економіки на основі розвитку відновлювальної енергетики, тобто енергетики, заснованої на використанні відновлювальних джерел і ресурсів. Так використання вітрових, сонячних, біопаливних, малих гідроелектростанцій, як ключових *відновлюваних джерел енергії* (далі – ВДЕ) витісняє електростанції з використанням вугілля, нафти, газу, збагаченого урану, що є основою успішного подолання проблем погіршення екології, змін клімату та інших руйнівних наслідків. Хоча, безумовно, для окремих країн та України зокрема неможливою є повна відмова від традиційних джерел енергії.

При цьому, сьогодні річний технічно досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії в Україні, за підрахунками Інституту відновлюваної енергетики Національної академії наук, досягає 68,6 млн. тонн нафтового еквіваленту, що становить близько 50% загального енергоспоживання в Україні [1, с. 32].

Відновлювану енергію можна отримувати з води, вітру, сонячного світла, геотермічної або

відновлюваної сировини. На відміну від викопних видів палива, більшість відновлюваних джерел необмежені і безкоштовні.

Отже, основними видами відновлюваної енергії, в Україні зокрема, на сьогодні є: вітрова енергія, сонячна енергія, геотермальна енергія, гідроенергія, енергія біомас [2].

Сучасні вітряні турбіни перетворюють вітрову енергію на електричну, що коштує майже як енергія, вироблена на теплових електростанціях. Традиційно, вітрові генератори розміщують на узбережжях морів, великих озер і водосховищ, в степах, передгір'ях та у гірських районах, тобто в районах зі значним вітроенергетичним потенціалом (в Україні перспективними для вітрової енергетики районами вважаються Карпатські та Кримські гори).

Перешкодами у використанні сонячної енергії є необхідність у великих ділянках для розміщення устаткування, значні коливання потужності сонячного випромінювання залежно від кліматичних зон. Безпосереднє перетворення сонячної енергії в електричну за допомогою сонячних батарей застосовується і в космічних технологіях. Також, сонячні батареї можна ефективно застосовувати в домашньому господарстві, у будинках, що є поширеною практикою за кордоном, але, поки такий спосіб отримання електричної енергії є дорожчим, ніж її одержання традиційними способами.

Тепло термальних вод перетворюють на електроенергію за допомогою турбогенераторів, використання геотермальної енергії зазвичай спричиняє теплове забруднення довкілля. Великою проблемою, пов'язаною з використанням термальних вод є те, що вони часто мінералізовані та це робить їх корозійно-активними, що вимагає застосування корозійно-стійких матеріалів і проведення профілактичних робіт. Вважається, що в Україні перспективними регіонами для вироблення геотермальної енергії є Закарпаття [2].

Гідроенергетика є комплексною водогосподарчою системою, що вирішує завдання водопостачання населення й промисловості, водного транспорту, рибного господарства, рекреації. Гідроенергетика є найбільш технологічно освоєним способом виробництва електроенергії, який широко використовується у світі та є надійним енергоресурсом. На сьогодні, гідроелектростанції експлуатуються у 159 країнах та забезпечують виробництво 16,3% всієї виробленої у світі електроенергії [3, с. 5]. Гідроенергетика дає змогу ефективно отримати електроенергію, при низьких затратах та тривалому терміні експлуатації об'єктів.

Також енергію отримують шляхом спалювання рослинної біомаси, хоча коефіцієнт корисної дії таких енергоустановок невисокий у зв'язку з низькою калорійністю палива, а одержана енергія коштує дорого при значних витратах біомаси.

В цьому контексті отримання енергії шляхом спалювання рослинної біомаси має альтернативу організації переробки – розкладання органічних залишків у спеціальних установках (метантенках) з подальшим використанням метану (біогазу). Метод доцільний якщо є великі об'єми сільськогосподарських, деревообробних або комунальних відходів. Це дає змогу після переробки відходів на етиловий чи метиловий спирти використовувати їх як моторне паливо або як добавку до бензину.

Відтак, перевагою відновлюваної енергетики є те, що вона є екологічно чистим невичерпним джерелом енергії, яке надає можливість зменшити навантаження на ресурсну базу та знизити загальну ресурсозатратність, а отже сприяє вирішенню проблем підвищення ефективності виробництва. Водночас, ВДЕ сприяють не лише вирішенню екологічних проблем, але й соціальних, оскільки зменшується кількість шкідливих викидів, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню рівня і якості життя громадян.

Зважаючи на активні процеси децентралізації зауважимо, що використання ВДЕ сприяє розвитку міст, які завдяки застосуванню сонячних, вітряних, біогазових установок, малих гідроелектростанцій можуть автономно забезпечити потреби в електроенергії, скоротивши бюджетні витрати та ресурсозалежність. Жителі можуть самостійно виробляти електроенергію та контролювати її розподіл, мінімізуючи при цьому також втрати при передачі на великі відстані. Це, в свою чергу може бути одним із факторів забезпечення стійкого економічного зростання, на основі нових альтернатив екстенсивної енергетики, в тому числі у контексті розвитку об'єднання територіальних громад в Україні.

В Україні «зелена» енергетика упродовж останніх років стає доступнішою, а винаходи й нові її джерела та технології виробництва мають сприяти розвитку інновацій та удосконаленню енергетичної інфраструктури. В свою чергу, це спонукає активізації фахівців науково-дослідних установ й закладів вищої освіти до започаткування проведення робіт щодо впровадження інноваційних проектів та формуванням новітніх концепцій в цій галузі.

Водночас, в Україні схвалена Енергетична стратегія на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», відповідно до якої визначено, що відновлювана енергія є ключовим пріоритетом на шляху подолання кризових явищ та досягнення розвитку економічної сфери країни [4].

Україна у темпах розвитку відновлювальної енергетики суттєво відстає від розвинутих країн Європи, Америки і Азії, штучна енергетична залежність від Російської Федерації стала важливим фактором послаблення обороноздатності і бідності, невиправданої енергозатратності, значної енергомісткості вітчизняної продукції, зокрема металургії та хімічної промисловості, що фактично знижує її конкурентоспроможність на світовому ринку.

При цьому, потрібно зважати на те, що розвитку світової енергетики у різних країнах характерний циклічний характер розвитку, а використання довгих хвиль може бути основою оцінки розвитку енергетики. За цим же принципом в ФРН складають енергетичні прогнози за методом Форсайт (з анлг. foresight – передбачення) та визначають довгострокові цілі. Так, прикладом існуючого на сьогодні прогнозу розвитку енергетичного сектору є Сценарій розвитку енергетики ФРН до 2050 року. Період 50-річного

циклу характеризується фазами відновлення, активного розвитку, який базується на принципах функціонування стійкої економічної системи, в основі якої лежить одна чи декілька базових інновацій [1, с. 8]. Довгострокові енергоцикли характеризуються тим, що світова економіка в кінці циклу загалом вичерпує свої можливості щодо задоволення потреби в енергії за існуючої структури енергоресурсів та за існуючого рівня технологій, підходить до чергового енергетичного порогу, який обмежує розвиток суспільства, при чому останній долається за допомогою чергової енергетичної революції, яка відкриває нові можливості для суспільства у виході на новий виток свого розвитку.

Всі види ВДЕ є практично невичерпними й екологічно чистими. При цьому, у світі найбільш динамічно розвиваються енергетичні потужності вітроенергетики – в середньому майже 50% приросту щороку, сонячна енергетика – до 33%, геотермальна і водна – понад 8%, ресурси біомаси (враховуючи зростаючу частку твердих побутових відходів) – приблизно 9,3% [1, с. 74].

В цілому Україна володіє потенціалом застосування нетрадиційних джерел енергії, зважаючи на сприятливі кліматичні умови, однак, для їх ефективного використання необхідні новітні технології, які успішно впроваджуються розвинутими країнами, а також відповідна культура енергозбереження, замість недбалого відношення до нього. Але існуючі проблеми сфери відновлюваної енергетики також безпосередньо пов'язані з недоліками та прорахунками в енергетичній політиці держави та, як наслідок, низьким рівнем енергетичної безпеки, чого можна було б уникнути за умови застосування дієвих інструментів фінансового регулювання та стимулювання.

Відзначимо, що в Європі інструментом стимулювання відновлюваної енергетики є сталі тарифи. Так, в Україні «зелений тариф» почав діяти з 2009 року. На той час він уже діяв в 62 країнах. Згідно Закону України «Про електроенергетику» [6]: *зелений тариф* – тариф, за яким оптовий ринок електричної енергії України зобов'язаний закуповувати електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблена лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), у тому числі на введених в експлуатацію пускових комплексах. Енергопостачальники зобов'язані купувати електричну енергію, у випадках, обсягах та за цінами, визначеними *Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг* (далі – НКРЕКП) [7].

Водночас Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії» [8] введена прив'язка «зеленого» тарифу для приватних домогосподарств до офіційного курсу євро. Це означає, що «зелені» тарифи для приватних домогосподарств переглядатимуться НКРЕКП щоквартально шляхом перерахування фіксованих мінімальних розмірів відповідних тарифів за середнім офіційним курсом НБУ за останніх 30 календарних днів, що передують останньому в кварталі засіданню НКРЕКП [6].

Розглянемо динаміку розмірів тарифів, затверджених НКРЕКП (табл. 1).

Аналізуючи розміри тарифів на період до 31.12.2029 очевидна динаміка до їх зниження, що в свою чергу має стимулювати та забезпечувати розвиток відновлюваної енергетики в Україні.

Оскільки для виробітку енергії з альтернативних джерел необхідні чималі стартові інвестиції, держава, зацікавлена в заохоченні такого бізнесу, встановлює механізм, завдяки якому викуповує «зелену» електроенергію за завищеним тарифом. Отже, держава гарантує, що вся вироблена електроенергія з відновлюваних джерел буде викуплена за «зеленим» тарифом повністю у грошовій формі, тобто без жодних заліків заборгованості за відповідними розрахунками.

Запровадження «зеленого» тарифу в Україні, на наш погляд, є досить важливим позитивним сигналом для інвесторів, які до цього часу вагалися, чи вкладати кошти у дорогі об'єкти нетрадиційної енергетики. Зокрема, перешкодами для них були:
- штучно занижені ціни на електроенергію;
- відсутність державних гарантій щодо придбання надлишків виробленої енергії;
- дефіцит інформації щодо реальних обсягів попиту на енергоресурси в країні та регіонах,

Таблиця 1

Фіксовані мінімальні розміри «зелених» тарифів на електричну енергію (коп/кВт · год (без ПДВ) на період до 31.12.2029

Категорії об'єктів електроенергетики, для яких застосовується «зелений» тариф	**з 01.04.2013 по 31.12.2014**	**з 01.01.2015 по 30.06.2015**	**з 01.07.2015 по 31.12.2015**	**з 01.01.2016 по 31.12.2016**	**з 01.01.2017 по 31.12.2019**	**з 01.01.2020 по 31.12.2024**	**з 01.01.2025 по 31.12.2029**
Для електроенергії, виробленої з енергії вітру об'єктами електроенергетики приватних домогосподарств, величина встановленої потужності яких не перевищує 30 кВт	–	–	126,27	113,41	101,14		
Для електроенергії, виробленої з енергії сонячного випромінювання об'єктами електроенергетики, які вмонтовані (встановлені) на дахах та/або фасадах приватних домогосподарств (будинків, будівель та споруд), величина встановленої потужності яких не перевищує 30 кВт	389,34	350,18	217,47	206,36	196,43	176,55	157,26

Джерело: складено авторами за даними [9]

а також загострення ситуації на сході України, в регіонах, де потреби в енергоресурсах завжди були достатньо високі.

Для вітчизняної відновлюваної енергетики, темпи розвитку якої суттєво збільшилися, показовим став 2013 рік, коли встановлена потужність об'єктів відновлюваної енергетики майже подвоїлась та перевищила 1 ГВт, а річний обсяг виробленої з відновлюваних джерел електроенергії перевищив 1 млрд. кВт·г, а також було укладено перший контракт на постачання вітрогенераторів вітчизняного виробництва до Казахстану [10].

За останні 3 роки потужність об'єктів відновлюваної електроенергетики (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим), яким встановлено «зелений» тариф, збільшилась на 408 МВт (з 967 МВт до 1375 МВт), з них введено в експлуатацію: у 2015 році – 30 МВт потужностей; у 2016 році – 121 МВт потужностей; у 2017 році – 257 МВт потужностей. При цьому, на будівництво 408 МВт потужності об'єктів відновлюваної електроенергетики було інвестовано понад 400 млн євро [11].

Цікаво відзначити, що станом на 31 грудня 2017 року в Україні працює 376 об'єктів відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф, загальною потужністю 1375 МВт, з них: 193 сонячних електростанцій, загальною потужністю 742 МВт, 20 вітрових електростанцій, загальною потужністю 465 МВт, 136 малих гідроелектростанцій, загальною потужністю 95 МВт, 6 електростанцій на біомасі, загальною потужністю 39 МВт, 21 електростанція на біогазі, загальною потужністю 34 МВт [11].

Структуру галузі відновлюваної енергетики та потужність кожного з видів альтернативних джерел енергії відображено на рис. 1.

Вважаємо, розроблення інструментів впливу та фінансової підтримки має стати головним стимулом для інвестицій у розглядувані об'єкти, а також підвищення якості послуг на ринку відновлюваної енергетики. Зокрема, як видно з рис. 1 значний потенціал мають об'єкти сонячної енергетики.

Для стимулювання розвитку відновлюваної енергетики, використання ВДЕ та альтернативних видів палива в Україні у Податковому і Митному кодексах України містяться положення, якими передбачено застосування окремих інструментів податкового стимулювання, зокрема [12; 13]:

1) зниження податку на землю для підприємств відновлюваної енергетики;

2) звільнення від оподаткування:

– прибутку від основної діяльності компаній у сфері енергетики, які виробляють електроенергію з відновлюваних джерел;

– прибутку виробників біопалива, отриманого від продажу біопалива;

– прибутку підприємств, отриманого від діяльності з одночасного виробництва електричної і теплової енергії та/або виробництва теплової енергії з використанням біологічних видів палива;

– прибутку виробників техніки, обладнання та устаткування для виготовлення та реконструкції технічних і транспортних засобів, які споживають біологічні види палива;

– звільнення від обкладення податком на додану вартість операцій із ввезення на митну територію України устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, обладнання і матеріалів для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії, а також звільнення від сплати ввізного мита зазначеного устаткування, обладнання і матеріалів.

Крім того, Законом України «Про електроенергетику» [4] та Постановою НКРЕКП «Про встановлення фіксованих мінімальних розмірів «зелених» тарифів на електричну енергію для приватних домогосподарств» [7] передбачено встановлення «зеленого» тарифу, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблена лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями). Це, на наш погляд, має важливе значення для домогосподарств, що можуть встановлювати, зокрема, сонячні батареї на будинках.

Також, на наш погляд, доцільно було б в частині стимулювання домогосподарств до використання ВДЕ, зокрема вже згаданої сонячної батареї, у ПКУ внести відповідні зміни, а саме

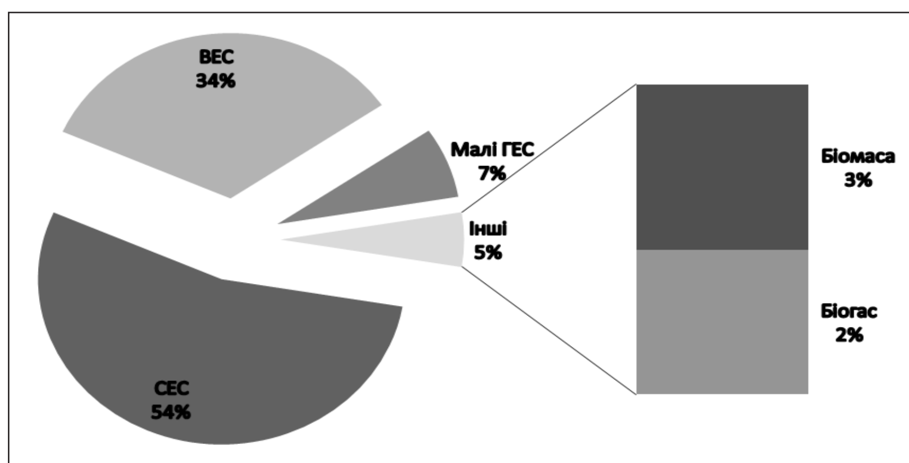

Рис. 1. Загальна потужність об'єктів відновлюваної енергетики в Україні у 2017 р., у %

Примітка. ВЕС – вітрові електростанції, СЕС – сонячні електростанції, малі ГЕС – малі гідроелектростанції

Джерело: складено авторами за даними [11]

встановити пільги у вигляді зниження відсоткових ставок або повного звільнення від сплати податку на майно. Мова йде, в першу чергу, про застосування таких податкових інструментів у частині сплати податку на нерухоме майно, що може бути актуальним для громадян, які проживають у будинках з великою площею.

Застосування податкових інструментів, зокрема розробка механізмів імплементації передбачених податкових пільг у чинному законодавстві, вважаємо, має доповнюватися системою бюджетного регулювання й підтримки розвитку галузі. На наш погляд, безумовно, необхідно активно працювати над підвищенням ефективності використання «зеленого тарифу» з одночасною роботою над удосконаленням чинної нормативно-правової бази. Оскільки, по-перше, термін окупності сонячних батарей є досить тривалий – 4-5 років. По-друге, доцільно було б приділити увагу розробці інструментів реалізації державного стимулювання експорту енергії, що належить до компетенції державного регулятора у сфері енергетичної політики. Ефективна співпраця НКРЕКП з іншими органами державної законодавчої та виконавчої влади України здатна спричинити активізацію процесів збільшення виробництва енергії з ВДЕ як для внутрішніх потреб країни, так і для продажу за кордон, що закріпить позиції України на європейському ринку. По-третє, необхідно впровадити використання бюджетних кредитів в частині надання повного або часткового безвідсоткового кредитування пріоритетних проектів з енергозбереження. Це створить можливість фінансування відновлюваної енергетики як з державного бюджету, так і з місцевих. Також зазначений інструмент актуальний і тому, що в умовах децентралізації зростають можливості місцевих громад, які можуть бути ініціаторами та активними учасниками фінансування.

Водночас, доречно звернути увагу, що відповідні інструменти стимулювання розвитку ВДЕ передбачає і Закон України «Про інноваційну діяльність» [14], а енергетика, по-суті, є однією з пріоритетніших галузей, що підтверджує положення Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [15].

Також, Кабінет Міністрів України Розпорядженням від 18 серпня 2017 р. № 605-р Уряд схвалив Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [4]. Стратегія «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» є документом, який окреслює стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України, спрямованим на міжгалузеву кооперацію для ефективного та надійного задоволення потреб національної економіки та громадян необхідними видами енергії. Зокрема, зазначено, що енергетичний комплекс України має пройти період трансформації, що зумовлено не лише дією галузевих чинників, але й соціально-економічними перетвореннями у країні з урахуванням фактора безпеки в умовах агресії Російської Федерації [4].

У свою чергу, зарубіжний досвід підтверджує те, що важливою для стимулювання та фінансування проектів відновлювальної енергетики є державна підтримка економічного розвитку на інноваційній основі, що передбачає застосування як прямих методів регулювання (бюджетних), так і непрямих – податкових [16].

Основними інструментами стимулювання інвесторів в контексті дослідження зарубіжного досвіду розвитку відновлюваної енергетики можуть бути [17]:

1. «зелений» тариф, тобто гарантії держави виробникам, що енергія, вироблена ними, буде придбана за вищими цінами, ніж у виробників традиційної енергії, що дасть змогу державі залучити в галузь інвесторів;
2. квоти на купівлю визначеного обсягу енергії з відновлюваних джерел і штрафи тим, хто не купує певну кількість «зеленої» електрики (у країнах, де приватизовані енергетичні об'єкти);
3. гранти та дотації, пільгові кредити від держави;
4. зелені сертифікати, з допомогою яких держава забезпечує однакову дохідність незалежно від виду використовуваного ВДЕ («відновлювані облігації» змушують торговців купити певну кількість «зеленої» електрики, а у випадку відмови вони зобов'язані сплатити штраф, при цьому закуповувані ліміти щороку зростають;
5. податкові пільги та кредити (у Чехії, виробники «зеленої» електроенергії також звільняються від сплати ПДВ, а в Нідерландах, Франції і Швеції споживачі всіх видів «чистої» енергії – від екологічних податків, у США встановлені податкові пільги для інвесторів у сфері відновлювальної енергетики: до 30% пільги до 2019 року, потім вони будуть знижені до 10% – до 2022, що призведе до значного зростання альтернативної енергетики у США шляхом залучення багатомільйонних інвестицій.

Використання передового зарубіжного досвіду має супроводжуватись продовженням розвитку енергетичної сфери України та впровадженням вітчизняних здобутки.

Висновки. Ефективний розвиток відновлюваної енергетики в Україні передбачає необхідність формування національної енергетичної політики в рамках якої, на наш погляд, мають бути реалізовані наступні заходи:

– удосконалення науково-методичних засад стимулюючої політики держави, заснованої на наданні пільг для виробників і споживачів ВДЕ;
– формування норм відновлюваної енергетики з урахуванням особливостей освоєння кожного з видів ВДЕ;
– використання дієвих механізмів фінансування із забезпеченням належного рівня моніторингу та контролю за ефективним використанням наданих пільг;
– прийняття державою програми розвитку відновлюваної енергетики в частині залучення іноземних та вітчизняних інвестицій у цю сферу;
– використання передового досвіду провідних європейських держав щодо застосування та розвитку ВДЕ;
– впровадження інноваційних підходів для створення привабливих інвестиційних проектів за умови залучення до співпраці вітчизняних закладів вищої освіти і науково-дослідних установ.

Отже, розвиток ринку відновлюваної енергетики в Україні має супроводжуватися бюджетним та податковим регулюванням, а також враховувати вимоги сьогодення.

Список літератури:

1. Рожко А.О. Економічне співробітництво України та ФРН у сфері відновлюваних та нетрадиційних джерел енергії: Монографія. – Тернопіль, 2011. – 311 с.
2. Відновлювані джерела енергії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cd.greenpack.in.ua/vidnovlyuvani-djerela-energi/.
3. Суходоля О.М., Сидоренко А.А., Бєгун С.В., Білуха А.А. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку гідроенергетики України / за ред. Суходоля О.М. / Аналітична доповідь. НІСД, 2014. – 54 с.
4. «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Розпорядження від 18 серпня 2017 р. № 605-р / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – Київ: «Урядовий кур'єр» від 08.09.2017.
5. Енергетичні ресурси та потоки / [Шидловський А.К., Віхорєв Ю.О., Гінайло В.О. та ін.] ; під заг. ред. А.К. Шидловського. – Київ: Українські енциклопедичні знання, 2003. – 472 с.
6. «Про електроенергетику» : Закон від 16.10.1997 № 575/97-ВР : текст зі змін. від 11.06.2017 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Київ: Парлам. вид-во, 1998 р.
7. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nerc.gov.ua/.
8. «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії» : Закон від 04.06.2015 № 514-VIII / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Київ: Парлам. вид-во, 2015 р.
9. «Про встановлення фіксованих мінімальних розмірів «зелених» тарифів на електричну енергію для приватних домогосподарств» : Постанова від 20.07.2015 № 2044 / М-во юстиції України. – Офіц. вид. – Київ: «Офіційний вісник України» від 25.08.2015.
10. «Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року»: Розпорядження від 01.10.2014 № 902-р / Кабінет міністрів України. – Офіц. вид. – Київ: «Офіційний вісник України» від 17.10.2014.
11. Інформація щодо потужності та обсягів виробництва електроенергії об'єктами відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://saee.gov.ua/sites/default/files/IV%202017.pdf.
12. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : текст із змін. від 19.04.2018 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Київ: «Офіційний вісник України» від 10.12.2010.
13. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI : текст із змін. від 19.04.2018 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Київ: «Офіційний вісник України» від 04.05.2012.
14. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV : текст із змін. від 05.12.2012 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Київ: «Офіційний вісник України» від 06.08.2002.
15. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI : текст із змін. від 05.12.2012 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Київ: «Офіційний вісник України» від 14.10.2011.
16. Крупка М.І. Сучасна парадигма фінансового регулювання інноваційної діяльності в Україні / М.І. Крупка, Н.Б. Демчишак // Фінанси України. – 2017. – № 11. – С. 47-64.
17. Кузьміна М.М. Форми інвестування у відновлювану енергетику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/08/113-121.pdf.

Демчишак Н.Б., Касимова Ю.П., Кочут И.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Современная энергетика в основном базируется на невозобновляемых источниках энергии, которые, будучи ограниченными, являются исчерпывающими и не могут гарантировать устойчивость развития, а их использование является фактором экономического кризиса. Применение возобновляемых источников энергии стало одним из важных критериев развития мирового сообщества. Именно поэтому, в работе было проанализировано современное состояние и перспективы дальнейшего развития данной отрасли энергетики, а также предложен один из методов стимулирования – это бюджетно-налоговая поддержка. Проведенное исследовано отражает, что Украина начинает внедрять возобновляемую энергетику, но несовершенная законодательная база и отсутствие бюджетно-налоговой поддержки замедляют темпы развития и уменьшают инвестиционную привлекательность отрасли. Таким образом, результаты проведенного исследования свидетельствуют о том, что развитие рынка возобновляемой энергетики в Украине является перспективным и должно сопровождаться бюджетным и налоговым регулированием, а также опираться на совершенную законодательную базу.
Ключевые слова: возобновляемая энергетика, энергетическая стратегия, альтернативные источники энергии, «зеленый» тариф, бюджетная поддержка, налоговое стимулирование.

Demchyshak N.B., Kasimova Yu.P., Kochut I.I.
Lviv Ivan Franko National University

BUDGET AND TAX SUPPORT FOR RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
Modern energy is mainly based on non-renewable energy sources, which, being limited, are exhaustive and can not guarantee the sustainability of development, and their use is a factor in the economic crisis. The use of renewable energy sources has become one of the important criteria for the development of the world community. That is why the work analyzed the current state and prospects for further development of this energy sector, as well as one of the methods of stimulation is proposed – this is fiscal support. The research carried out reflects that Ukraine is beginning to implement renewable energy, but the imperfect legislative framework and the lack of fiscal support support slow down the growth rate and reduce the investment attractiveness of the industry. Obvious advantages of renewable sources of energy with the obligations of international treaties of Ukraine should find reflection in public policy and public support for the sake of a common secure future.
Keywords: renewable energy, energy strategy, alternative energy sources, green tariff, budget support, tax incentives.

УДК 657.2

МІНІМІЗАЦІЯ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ НА ПРИКЛАДІ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ТОРГОВИЙ ДОМ ММК»

Жадан М.І., Котова І.В.
Запорізький національний технічний університет

Однією з головних умов підвищення ефективності діяльності підприємства є систематичне зменшення операційних витрат, які формують собівартість продукції (робіт, послуг). Рівень і розмір витрат формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів середовища підприємства, тому перш за все, необхідно класифікувати структуру витрат за елементами та статтями, а потім на основі факторного аналізу виявити вплив кожної складової на загальну їх суму. Такий підхід дозволить більш детально оцінити значення того чи іншого елемента собівартості продукції на досягнення максимального значення фінансового результату. В статті досліджено та проведено розрахунки зміни структури операційних витрат на основі горизонтального, вертикального та детермінованого факторного аналізу виробництва продукції на малому підприємстві Товариство з обмеженою відповідальністю «Торговий Дом ММК» (далі ТОВ «ТД ММК»).
Ключові слова: собівартість, факторний аналіз, горизонтальний аналіз, структурний аналіз, операційні витрати, матеріальні витрати, фінансовий результат, соціальні заходи, рентабельність, прибуток.

Постановка проблеми. Необхідність мінімізації операційних витрат в ціні продукції та зміцнення позицій підприємства на ринку змушують керівництво підприємств до пошуку напрямків зниження собівартості продукції та підвищення її рентабельності.

Досягнення оптимального рівня витрат на виробництво продукції сприяє підвищенню її конкурентоздатності та стає важливою умовою успішної підприємницької діяльності, що в результаті забезпечує довгострокове економічне зростання підприємства. Це зумовлює особливу актуальність даної проблеми, яку найбільш раціонально можна вирішити на основі факторного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження економічного змісту витрат, їх класифікації та структури, обґрунтуванню напрямів їх зниження, внесли такі вчені: А. Бородкін, А. Гальчинський, А. Захаров, А. Зюкін, А. Чандлер, Е. Брігхем, Е. Гончарова, Дж. Шанк, та ін. Однак слід відмітити, що з практичної точки зору застосування факторного аналізу витрат управлінським персоналом підприємства використовується недостатньо, про що свідчить дефіцит методичних розробок до різних рівнів менеджменту підприємств, організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення ефективного розвитку підприємства потребує раціональної системи управління його фінансово-господарською діяльністю, особливо в системі «витрати – об'єм виробництва – прибуток».

Існує цілий перелік методів управління та оптимізації витрат [1; 8]. До таких методів відносять наступні:

ABC – costing;
XYZ – аналіз;
вартісний аналіз. та ін.

У даному випадку ми не будемо давати їм характеристику та розглядати їх зміст. Застосування кожного із методів управлінням витратами є доцільним для конкретних цілей в управлінні підприємств. Всі вони мають право на практичне використання і з розвитком економічних методів управління їх застосування веде до раціоналізації структури витрат підприємства. Однак, питання виміру рівня впливу факторів на результативний показник в досліджуваних економічних процесах не може бути виміряний без факторного детермінованого аналізу.

Відповідно до П(С)БО 16 «Витрати»: «Витрати – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу» [2].

Операційні витрати є основною складовою витрат підприємства. До них входять виробнича собівартість реалізованої продукції, адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати. До виробничої собівартості включають: прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші прямі витрати; загальновиробничі витрати [3, с. 85-86].

Прямі витрати – це витрати, які пов'язані безпосередньо з виробництвом і можуть бути віднесені на конкретний продукт і розподілені на підставі техніко-економічних розрахунків. До них належать: сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі, заробітна плата виробничого персоналу та соціальні відрахування на неї, витрати на експлуатацію виробничого обладнання та його амортизацію тощо.

Непрямі витрати – це витрати, які не можна прямо віднести на конкретні вироби. До них належать різні адміністративні та управлінські витрати, витрати на опалення та освітлення приміщень, страхування майна, витрати, пов'язані зі збутом продукції та ін. [4, с. 82-85].

У складі витрат за критерієм залежності від обсягів виробництва виділяють:

Постійні – це витрати, абсолютна величина яких із збільшенням (зменшенням) обсягу випуску продукції істотно не змінюється. До постійних належать витрати, пов'язані з обслуговуванням і управлінням виробничою діяльністю цехів, а також витрати на забезпечення господарських потреб виробництва [5, с. 167-168].

До змінних належать витрати, абсолютна величина яких зростає із збільшенням обсягу випуску продукції і зменшується із його зниженням.

Таблиця 1

Аналіз структури операційних витрат у собівартості продукції ТОВ «ТД ММК» за період 2016-2017 рр.

Показник	Умовні позначення	2016 (базисний)		2017 (звітний)		Відхилення	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	абсол., тис. грн	відносно, %
Матеріальні затрати	МВ	3 497,3	77,46	7 617,3	91,1	+4 120,0	13,64
Витрати на оплату праці	ВОП	142,4	3,15	181,8	2,17	+39,4	-0,98
Відрахування на соціальні заходи	ВС	38,8	0,86	35,9	0,43	-2,9	-0,43
Інші прямі витрати	ВІ	631,5	13,99	49,4	0,59	-582,1	-13,4
Загальнови-робничі витрати	ВЗ	163,2	3,61	394,7	4,72	+231,5	1,11
Амортизація	АВ	42,0	0,93	82,9	0,99	+40,9	0,06
Разом		4 515,2	100	8 362,0	100	+3 846,8	

Джерело: складено авторами

Змінні витрати включають витрати на сировину та матеріали, купівельні напівфабрикати та комплектуючі вироби, технологічне паливо й енергію, на оплату праці працівникам, зайнятим виробництвом продукції (виконанням робіт, наданням послуг), з відрахуваннями на соціальні заходи, а також інші витрати [5, с. 167-168].

Факторний аналіз операційних витрат дозволяє визначити чинники, які формують найбільш суттєвий вплив на формування показника собівартості. Аналіз доцільно проводити методом ланцюгових підстановок, який передбачає послідовну заміну показників базового періоду на показники звітного і є одним із методів елімінування.

Послідовність розрахунків способом ланцюгових підстановок розглянемо на прикладі підприємства ТОВ «ТД ММК».

Виробнича собівартість продукції (робіт, послуг) включає наступні витрати [2] (див. табл. 1)

Більш наглядно структуру операційних витрат ТОВ «ТД ММК» бачимо на рис. 1.

Проведемо горизонтальний та структурний аналіз зміни витрат. Як бачимо з таблиці 1, найбільшу питому вагу у структурі операційних витрат займають матеріальні витрати, вони у 2017 році збільшились на 4 120,00 тис. грн., або на 13,6%. Отже, зростання матеріальних витрат відбулося за рахунок підвищення цін на матеріальні ресурси. Витрати на оплату праці у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. збільшились на 39,4 тис. грн., або на 0,98%, це зумовлено зростанням мінімальної заробітної платні. Відрахування на соціальні заходи у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. зменшились на 2,9 тис. грн, або на 0,43%, у зв'язку зі зниженням відсоткової ставки з 36,8% до 22,0%. Інші прямі витрати значно зменшились у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. на 582,1 тис. грн., або на 13,4%. Але загальновиробничі витрати у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. збільшились на 231,5 тис. грн., або на 1,11%. Що стосується амортизації у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. зросла на 40,9 тис. грн. або на 0,7%, вона залишилась практично незмінною.

Отже, висновками, зробленими на основі горизонтального та структурного аналізу, можуть бути наступні:

– матеріальні витрати у 2017 році значно зросли і це веде до збільшення собівартості продукції,

– зростання витрат на оплату праці та соціальні відрахування зумовлено зовнішніми факторами, які не залежать від підприємства.

Вихідна інформація для побудови факторної моделі (таблиця 1).

Результативний показник – це загальна сума собівартості продукції. Ставиться завдання дослідити зміну цього показника під впливом відхилень від базового рівня ряду факторів: матеріальних витрат, оплати праці, соціальних витрат, інших прямих витрат та загальновиробничих витрат.

Отже, факторна модель базового періоду (2016 р.) буде мати вигляд:

$$ФМ_Б = МВ_Б + ВП_Б + ВСЗ_Б + ВІ_Б + ЗВ_Б$$

а факторна модель звітного періоду (2017 р.)

$$ФМ_з = МВ_З + ВП_З + ВСЗ_З + ВІ_З + ЗВ_З$$

Проведемо розрахунки операційних витрат

$$ОПВ_Б = МВ_Б + ВП_Б + ВСЗ_Б + ВІ_Б + ЗВ_Б =$$

$$= 3497,3 + 142,4 + 38,8 + 631,5 + 163,2 = 4473,20 \text{тис.грн.}$$

$$ОПВ_З = МВ_З + ВП_З + ВСЗ_З + ВІ_З + ЗВ_З =$$

$$= 7617,3 + 181,8 + 35,9 + 49,4 + 394,7 = 8279,1 \text{тис.грн.}$$

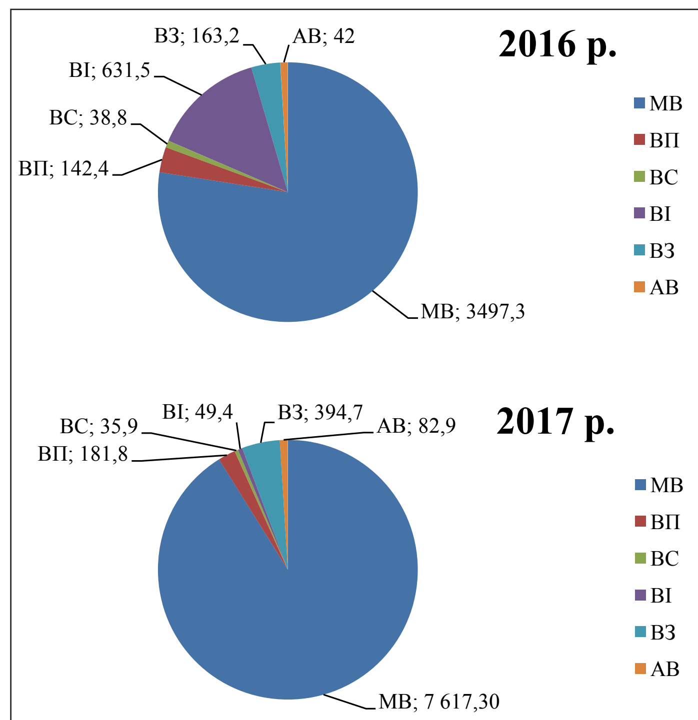

Рис. 1. Структура операційних витрат ТОВ «ТД ММК» за період 2016-2017 рр.

Джерело: складено авторами

1. Визначимо вплив матеріальних витрат. $\Delta ОПВ_{МВ1}$ відрізняється від $\Delta ОПВ_0$ тим, що для розрахунку першого умовного показника використовуються звітні матеріальні витрати, всі інші фактори в обох показниках базисні.

$$\Delta ОПВ_{МВ1} = МВ_з + ВП_Б + ВС_Б + ВІ_Б + ВЗ_Б =$$
$$= 7617,3 + 142,4 + 38,8 + 631,5 + 163,2 = 8593,20 \text{ тис. грн.}$$

$$\Delta ОПВ_1 = \Delta ОПВ_{мв1} - \Delta ОПВ_0 =$$
$$= 8593,2 - 4473,2 = 4120 \text{ тис. грн.}$$

Тобто, у зв'язку зі збільшенням матеріальних витрат виробнича собівартість продукції зросла на 4 120,00 тис. грн;

2. Визначимо вплив оплати праці. $\Delta ОПВ_{ВП2}$ відрізняється від $\Delta ОПВ_{ВП1}$ тим, що для розрахунку другого умовного показника використовуються звітні витрати на оплату праці замість базисного, всі інші фактори такі ж, як і в першому, тобто МВ і ВП – звітні, а ВС, ВІ і ВЗ – базисні.

$$\Delta ОПВ_{ВП2} = МВ_з + ВП_з + ВС_Б + ВІ_Б + ВЗ_Б =$$
$$= 7617,3 + 181,8 + 38,8 + 631,5 + 163,2 = 8632,60 \text{ тис. грн.}$$

$$\Delta ОПВ_2 = \Delta ОПВ_{ВП2} - \Delta ОПВ_{МВ1} =$$
$$= 8632,6 - 8593,2 = 39,4 \text{ тис. грн.}$$

Отже, у зв'язку зі збільшенням витрат на оплату праці виробнича собівартість продукції зросла на 39,4 тис. грн.

3. Визначимо вплив соціальних витрат. $\Delta ОПВ_{ВП3}$ відрізняється від $\Delta ОПВ_{ВП2}$ тим, що для розрахунку третього умовного показника використовуються звітні на соціальні витрати замість базисного, всі інші фактори такі ж, як і в другому, тобто МВ, ВП і ВС – звітні, а ВІ і ВЗ – базисні.

$$\Delta ОПВ_{ВС3} = МВ_з + ВП_з + ВС_з + ВІ_Б + ВЗ_Б =$$
$$= 7617,3 + 181,8 + 35,9 + 631,5 + 163,2 = 8629,70 \text{ тис. грн.}$$

$$\Delta ОПВ_3 = \Delta ОПВ_{ВС3} - \Delta ОПВ_{ВП2} =$$
$$= 8629,7 - 8632,6 = -2,9 \text{ тис. грн.}$$

Тобто, у зв'язку зі зменшенням на відрахування соціальних заходів виробнича собівартість продукції знизилась на 2,9 тис. грн.

4. Визначимо вплив інших прямих витрат. $\Delta ОПВ_{ВП4}$ відрізняється від $\Delta ОПВ_{ВП3}$ тим, що для розрахунку четвертого умовного показника використовується звітні прямі інші витрати замість базисного, всі інші фактори такі ж, як і в третьому, тобто МВ, ВП, ВС і ВІ – звітні, а ВЗ – базисні.

$$\Delta ОПВ_{ВІ4} = МВ_з + ВП_з + ВС_з + ВІ_з + ВЗ_Б =$$
$$= 7617,3 + 181,8 + 35,9 + 49,4 + 163,2 = 8047,60 \text{ тис. грн.}$$

$$\Delta ОПВ_4 = \Delta ОПВ_{ВІ4} - \Delta ОПВ_{ВС3} =$$
$$= 8047,6 - 8629,7 = -582,1 \text{ тис. грн.}$$

Отже, у зв'язку зі зменшенням інших прямих витрат виробнича собівартість продукції знизилась на 582,1 тис. грн.

5. Визначимо вплив загальновиробничих витрат. $\Delta ОПВ_{ВП5}$ відрізняється від $\Delta ОПВ_{ВП4}$ тим, що для розрахунку п'ятого умовного показника використовуються звітні загальновиробничі витрати замість базисного.

$$\Delta ОПВ_{ВЗ5} = МВ_з + ВП_з + ВС_з + ВІ_з + ВЗ_з =$$
$$= 7617,3 + 181,8 + 35,9 + 49,4 + 394,7 = 8279,1 \text{ тис. грн.}$$

$$\Delta ОПВ_5 = \Delta ОПВ_{ВЗ5} - \Delta ОПВ_{ВІ4} =$$
$$= 8279,1 - 8047,6 = 231,5 \text{ тис. грн.}$$

У зв'язку зі збільшенням загальновиробничих витрат виробнича собівартість продукції зросла на 231,5 тис. грн.

Проведемо балансову перевірку:

$$ОПВ = ОПВз - ОПВ_Б = 8279,1 - 4473,20 = 3805,9 \text{ тис. грн.}$$

$$\Delta ОПВ = 4120 + 39,4 - 2,9 - 582,1 + 231,5 = 3805,9 \text{ тис. грн.}$$

Для проведення розрахунку впливу факторів за допомогою способу ланцюгових підстановок можна використовувати допоміжну табл. 2, дані якої свідчать про збільшення собівартості на 4120 тис. грн. за рахунок впливу матеріальних витрат, збільшення за рахунок впливу витрат на оплату праці на 39,4 тис. грн., збільшення за рахунок впливу загальновиробничих витрат на 231,5 тис. грн.; та зменшення собівартості на 582,1 тис. грн. за рахунок впливу інших прямих витрат, зменшення за рахунок впливу відрахувань на соціальні заходи на 2,9 тис. грн.

Висновки з проведеного дослідження. Найбільш вагомий напрямок мінімізації операційних витрат є зниження перш за все матеріальних витрат в складі собівартості продукції. При умові зростання мінімальної заробітної плати та відповідного підвищення заробітної платні працівникам, а також збільшення цін на енергоносії, витрат на опалення єдиним напрямком зниженням операційних витрат є зниження витрат на сировину та матеріали. При умові зниження ви-

Таблиця 2

Виявлення величини впливу факторів на собівартість продукції способом ланцюгових підстановок

Підстановка	Параметри факторних показників							
	Дохід від реалізації (Д), тис. грн.	Матеріальні витрати (Мв) тис. грн.	Витрати на оплату праці (ВП) тис. грн.	Відрахування на соціальні заходи (ВС) тис. грн.	Інші прямі витрати (ВІ) тис. грн.	Загальновиробничі витрати (ВЗ) тис. грн.	Собівар-тість продукції, тис. грн.	Вплив фактора на зміну собівартості продукції, тис. грн.
0	4950,4	3 497,3	142,4	38,8	631,50	163,2	4 473,2	-
1	8580,2	7 617,3	142,4	38,8	631,50	163,2	8 593,2	+4120
2	8580,2	7 617,3	181,8	38,8	631,50	163,2	8 632,6	+39,4
3	8580,2	7 617,3	181,8	35,9	631,50	163,2	8 629,7	-2,9
4	8580,2	7 617,3	181,8	35,9	49,4	163,2	8 043,6	-582,1
5	8580,2	7 617,3	181,8	35,9	49,4	394,7	8 279,1	+231,5

Джерело: складено авторами

трат на 10%, собівартість продукції становитиме 7525,8 тис. грн. Критеріями мінімізації витрат може виступати рентабельність виробництва продукції.

Рівень рентабельності визначається за формулою [6]:

$$P = \frac{П_Д * 100}{C_п};$$

де $П_Д$ – чистий дохід від реалізації (товарів, послуг), $C_п$ - собівартість продукції.

Рентабельність продукції у 2016 році становила:

$$P = \frac{П_д * 100}{C_п} = \frac{4950,4 * 100}{4515,2} = 110\%;$$

Рентабельність продукції у 2017 році становила:

$$P = \frac{П_д * 100}{C_п} = \frac{8580,2 * 100}{8362,0} = 103\%;$$

Як бачимо, значне підвищення матеріальних витрат значно вплинуло на показник прибутковості підприємства.

Рентабельність продукції при умові зниження матеріальних витрат на 10% в порівнянні з 2017 роком становитиме:

$$P = \frac{П_д * 100}{C_п} = \frac{9438,2 * 100}{7525,8} = 125,4\%;$$

Таким чином, зниження матеріальних витрат на 10% призведе до підвищення рентабельності в порівнянні з 2017 роком на 22,4%.

Звичайно, проведений факторний аналіз структури витрат у собівартості продукції зумовлений екстремальними факторами, які визвали необхідність підвищення цін.

Слід відмітити, тільки в умовах стабільного економічного розвитку факторний аналіз надасть можливість виявити вплив елементів та статей витрат на собівартість виробництва продукції на фінансовий результат Деталізація витрат дозволить скоротити поточні витрати та оптимізувати їх структуру.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 16 «Витрати» (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00.
2. Литвиненко Я.В. Маркетингова цінова політика: Навчальний посібник / Я.В. Литвиненко. – К.: Знання, 2010. – 294 с. – (Вища освіт XXI століття).
3. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент : підручник / В.М. Шелудько ; Київ. нац. ун-тім. Т. Шевченка. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2013. – 375 с. ISBN 978-617-07-0025-4.
4. Тарасюк Г.М. Планування діяльності підприємства : навч. посіб. / Г.М. Тарасюк, Л.І. Шваб ; Нац. ун-т харч. технол. – 4-те вид. – К.: Каравела, 2011. – 352 с.
5. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. – С. 26.
6. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств [Електронний ресурс] / Андрійчук В.Г. Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с. Режим доступу: http://ubooks.com.ua/books/000144/inx38.php.

Жадан М.И., Котова И.В.
Запорожский национальный технический университет

МИНИМИЗАЦИЯ ОПЕРАЦИОННЫХ РАСХОДОВ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ФАКТОРНОГО АНАЛИЗА НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ «ТОРГОВЫЙ ДОМ ММК»

Аннотация
Одним из главных условий повышения эффективности деятельности предприятия является систематическое уменьшение операционных расходов, формирующих себестоимость продукции (работ, услуг). Уровень и размер расходов формируется под влиянием как внешних, так и внутренних факторов для предприятия, поэтому прежде всего, необходимо классифицировать структуру затрат по элементам и статьям, а затем на основе факторного анализа выявить влияние каждой составляющей на общую их сумму. Такой подход позволит более детально оценить значение того или иного элемента себестоимости продукции на достижение максимального значения финансового результата. В статье исследованы и проведены расчеты изменения структуры операционных расходов на основе горизонтального, вертикального и детерминированного факторного анализа производства продукции на малом предприятии Общество с ограниченной ответственностью «Торговый Дом ММК» (далее ООО «ТД ММК»).
Ключевые слова: себестоимость, факторный анализ, горизонтальный анализ, структурный анализ, операционные расходы, материальные затраты, финансовый результат, социальные мероприятия, рентабельность, прибыль.

Zhadan M.I., Kotova I.V.
Zaporizhzhia National Technical University

OPERATING EXPENSES MINIMIZATION FOR THE ENTERPRISE BASED ON FACTOR ANALYSIS, AS EXEMPLIFIED BY LIMITED LIABILITY COMPANY (LLC) "MMK TRADING HOUSE"

Summary
One of the main conditions for improving the enterprise efficiency is the systematic reduction of operating expenses, which form the cost of production (labor, services). The level and size of expenses are formed under the influence of both external and internal factors of the enterprise environment. First of all, it is necessary to classify the structure of costs by elements, and then, based on factor analysis, to identify the impact of each component on the total amount. Such an approach will allow getting more detailed evaluation of different elements of the production cost to achieve the maximum financial result. In the article the calculations of changes in the operating expenses structure on the basis of horizontal, vertical and deterministic factor analysis of production at a small enterprise, LLC "MMK Trading House" (further "LLC MMK TD") are investigated and conducted.
Keywords: prime cost, factor analysis, horizontal analysis, structural analysis, operating expenses, material expenses, financial result, social measures, profitability, profit.

УДК 336

СИСТЕМА ВИДАТКІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Західна О.Р., Трохімчук Д.В., Глинський Р.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Здійснено аналіз обсягу та структури фінансування видатків державного бюджету України в залежності від видів функціональної класифікації з урахуванням міжбюджетних трансфертів. Проаналізовано зміни структури видатків державного бюджету 2015-2017 рр. Досліджено основні складові видаткової частини державного бюджету. Обґрунтовано необхідність підвищення ефективності управління видатками державного бюджету України. Розглянуто основні проблеми системи видатків державного бюджету і напрями її оптимізації.
Ключові слова: бюджет, видатки бюджету, фінансування бюджету, функціональна класифікація, класифікація видатків, структура видатків бюджету.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні гостро постає проблема нераціонального використання коштів з державного бюджету. Тому якісне планування витрат бюджету та контроль за їх виконанням – одна з найважливіших складових фінансової діяльності держави. Для оптимізації структури видатків Державного бюджету України важливим є дослідження всіх сфер використання коштів, контроль виконання плану бюджету та виявлення головних причин його невиконання. Отож, актуальним є питання вирішення проблем видаткової частини державного бюджету України шляхом оптимізації його структури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці фінансування видатків державного бюджету України приділяли увагу у своїх працях такі вітчизняні вчені та науковці, як: Н.І. Богомолова [1], М.І. Карлін [2]. Також шляхи вирішення багатьох проблем, пов'язаних з бюджетним плануванням і прогнозуванням видатків, висвітлені у працях таких науковців, як: Малишко В.В. [3], Козарезенко Л.В. [4], Колосова В.П. [5], Ященко Л.О. [6], Набока Т.С. [7] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дане питання потребує подальшого дослідження через вплив об'єктивних факторів на макроекономічну ситуацію в Україні в останні роки, а саме: високого рівня інфляції, знецінення національної валюти, великих темпів зростання державного боргу тощо.

Мета статті. Метою дослідження є визначення тенденцій фінансування видатків державного бюджету України та їх зміни протягом останніх років з метою формування засад для впровадження напрямів удосконалення бюджетної політики. А також аналіз стану використання бюджетних коштів центральними органами виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу. У складі державних фінансів найважливішим елементом є державний бюджет. Тому підвищення ефективності управління коштами державного бюджету України виходить на перший план. В першу чергу – це стосується коштів державного бюджету України, які спрямовуються на реалізацію державних бюджетних програм та надання державних послуг.

Державний бюджет – важливий інструмент для сприяння соціально-економічному розвитку країни. За його допомогою реалізується ряд важливих економічних, соціальних та інфраструктурних проектів і програм.

Згідно термінології Бюджетного кодексу видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом [8].

Видатки бюджету є знаряддям розподілу й перерозподілу державних грошових коштів і фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, які мають задовольняти найважливіші потреби суспільства у розвитку соціально-економічної сфери, державного управління, оборони і громадського порядку, забезпечення безпеки держави тощо. За допомогою бюджетних видатків,а також ефективному використанню фінансових ресурсів державні і місцеві органи влади виконують поставлені перед ними функції.

Великого значення набуває аналіз бюджетних програм та результатів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів щодо їх виконання.

Покращення ефективності використання коштів державного бюджету досягається за рахунок аналізу бюджетних програм та результатів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів щодо їх виконання.

Відповідно до ст. 10 Бюджетного кодексу України, видатки бюджету класифікуються за:

– бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);

– ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);

– функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету) [8].

Програмна класифікація видатків та кредитування місцевого бюджету формується з урахуванням типової програмної класифікації видатків та кредитування місцевого бюджету, яка затверджується Міністерством фінансів України.

Відомча класифікація видатків та кредитування відображає розподіл бюджетних коштів між головними розпорядниками коштів згідно з Бюджетним кодексом. На підставі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету Державне казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів. Головні роз-

порядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів.

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету являє собою групування видатків бюджетів усіх рівнів та відображає напрями використання бюджетних коштів на виконання основних функцій держави. Вона складається з розділів, підрозділів і груп.

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету включає видатки на:

а) загальнодержавні функції;

б) оборону;

в) функції охорони громадського порядку, безпеки та судової влади;

г) економічну діяльність;

д) охорону навколишнього природного середовища;

е) житлово-комунальне господарство;

є) охорону здоров'я;

ж) духовний і фізичний розвиток;

з) освіту;

і) соціальний захист та соціальне забезпечення.

У даній статті проаналізовано виконання видатків Державного бюджету за функціональною класифікацією у 2015-2017 рр.

За даними Державної казначейської служби плановий показник виконання видаткової частини бюджету, що включає загальний та спеціальний фонд, у 2017 році становив 870 млрд грн. Фактичне виконання – 839 млрд грн, або 96% від запланованих видатків. Обсяг невиконання видаткової частини бюджету в грошовому еквіваленті – 31 млрд грн (4%). У 2016 році цей показник становив 23 млрд грн, або 3% від плану видатків [9].

Огляд Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» розкриває основні фактори, які вплинули на обсяг та структуру видатків бюджетів. Аналіз видатків окремо за їх функціональною класифікацією в динаміці дозволить охопити всі аспекти видаткової політики держави. Виходячи з того, що обсяг заборгованості України є критичним (станом на 1 січня 2017 року частка державного боргу та гарантованого державою боргу у ВВП становила майже 81,0%), питання дослідження динаміки і руху таких коштів є важливим і потребує постійного та системного огляду [10].

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» доходи державного бюджету було затверджено на рівні 731,0 млрд грн; видатки – 800,0 млрд грн, граничний обсяг дефіциту – 77,5 млрд грн. [10].

Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» визначаються фактори, що впливають на видаткову частину бюджетів усіх рівнів:

- підвищення мінімальної заробітної плати та встановлення її розміру: з 1 січня – 1 600 грн, з 1 травня – 1 684 грн, з 1 грудня – 1 762 грн. У грудні 2017 року порівняно з груднем 2016 року розмір мінімальної заробітної плати зріс на 10,1%;
- підвищення розмірів посадових окладів державних службовців;
- збільшення прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць, що становить з 1січня 2017 року – 1544 грн; з 1 травня – 1624 грн.;
- видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіів закладів охорони здоров'я, що належать до комунальної власності, перекладаються на місцеві бюджети;
- фінансування 30 закладів охорони здоров'я, що знаходяться у сфері управління МОЗ, передається у розпорядження органів місцевого самоврядування [11].

Відповідно до функціональної класифікації видатків темпи їх зростання за основними статтями наведено в таблиці 1.

Аналізуючи дані табл. 1, у 2016 р., порівняно з аналогічним періодом попереднього року спостерігаємо збільшення частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення на 4,2 в. п. за рахунок збільшення обсягу видатків на соціальний захист пенсіонерів на 22,2 млрд грн., громадський порядок, безпеку та судову владу на 0,8 в. п., та оборону на 0,4 в. п., частки інших видатків відповідно до зазнали зменшення.

Наступною групою видатків, які держава витрачає при здійсненні своїх повноважень є видатки на обслуговування боргу. Хоча їх питома вага у загальній структурі зменшилася на 1,2 в. п., проте їх обсяг у 27,3 рази перевищував видатки на духовний та фізичний розвиток; 13,3 рази – суму видатків на охорону здоров'я; у 3,0 рази – видатки на освіту; у 4,9 рази – на економічну діяльність. Серед суттєвих відмічаємо також видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу. Їх частка становила 9,2%, з них 49,0% усіх видатків направлено на діяльність із забезпечення громадського порядку, боротьбу зі злочинністю та охорону державного кордону.

Касові видатки державного бюджету України за 2017 рік проведені в обсязі 839,5 млрд. грн., у тому числі за загальним фондом – 757,5 млрд. гривень. Проти 2016 року видатки державного бюджету зросли на 154,6 млрд. грн., або на 22,6%.

У 2017 році на оборону і безпеку держави спрямовано загальний ресурс у сумі 74,2 млрд. грн., що на 14,4 млрд. грн., більше порівняно з 2016 роком.

Видатки державного бюджету на обслуговування державного боргу (за функціональною класифікацією видатків) у 2017 році становили 110,5 млрд. грн., що на 14,7 млрд. грн., або на 15,3% більше ніж у 2016 році.

Попри значні обсяги фінансування у 2017 році видатків на оборону і безпеку, обслуговування державного боргу, Уряд приділяв значну увагу питанню фінансування підвищених розмірів соціальних стандартів, збільшення видатків на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг.

Щороку видатки на освіту з держаного бюджету збільшувались, зокрема у 2017 році надійшло 41,3 млрд. грн, що на 6,8 млрд. грн більше ніж у 2016 році, та на 10,6 млрд. грн у 2015 році.

У державному бюджеті України на 2017 рік субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг була передбачена у сумі 47,1 млрд. гривень. З урахуванням прийнятих у липні та листопаді змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» та розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 814-р цей обсяг було збільшено на 22,8 млрд. грн. та визначено у сумі 69,9 млрд. гривень.

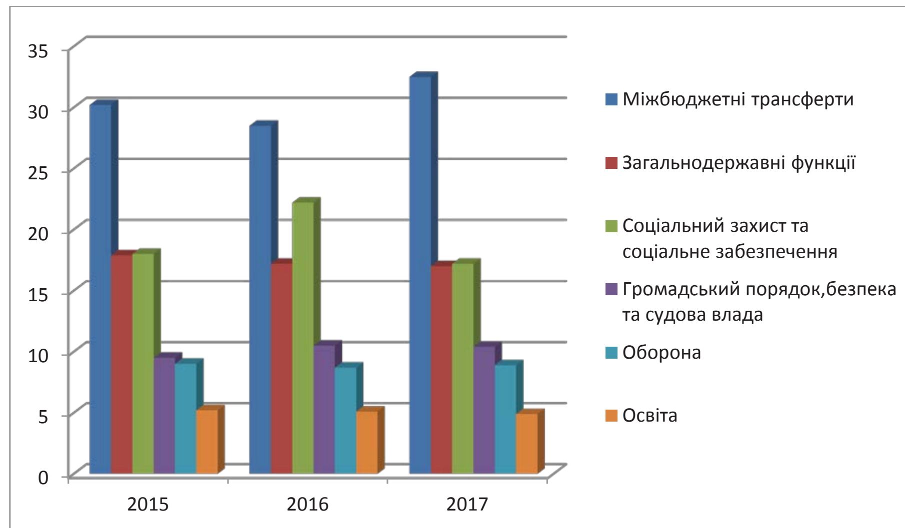

Рис. 1. Структура окремих видатків з державного бюджету протягом 2015-2017 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [12]

Якщо графічно зобразити структуру основних видатків бюджету за 2015-2017 рр., то можна прослідкувати наступну тенденцію (рис. 1):

· протягом аналізованого періоду найбільші частки припадають на міжбюджетні трансферти (30,2% у 2015 р., 28,5% у 2016 р., 32,5% у 2017 р.) і на загальнодержавні функції (17,9%, 17,2%, 17% відповідно), в які входить обслуговування боргу;

· не менш вагомі видатки у структурі є видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення (18%, 22,2%, 17,2%);

· видатки на освіту зменшились у 2017 році в порівнянні з 2016 роком на 0,2%, та 2015 роком – 0,3%.

До основних проблем системи видатків державного бюджету можна віднести:

– проблему оптимізації через недовиконання по всім статтям видатків;

– обсяг централізованих капітальних вкладень є недостатнім, а пріоритетними вважаються державні програми у соціальній сфері – розвиток освіти, охорони здоров'я, оборони та соціально-культурної інфраструктури регіонів;

– соціальну незахищеність та бідність працівників бюджетної сфери;

– проблему з наповненням державного бюджету, які з початку року стабільно посилюються, підштовхують уряд до скасування податкових пільг, посилення жорсткості фіскальних обмежень для підприємств та скорочення бюджетних видатків.

Вище згадані проблеми потребують пошуку напрямів оптимізації системи видатків бюджету. Таким чином, основними завданнями мають бути наступні:

– зменшення рівня видатків на утримання органів державної влади і управління, судів і прокуратури;

– збільшення до оптимального рівня видатків державним підприємствам для підтримання їх рівня розвитку та сприяння їх стабілізації;

– реформування видатків на соціальну сферу (перегляд пільг, поширення платних послуг, перегляд рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму);

– оптимізація видатків бюджету без скорочення пільг за рахунок послідовного впровадження самофінансування.

Висновки і пропозиції. Виконання видаткової частини бюджету є центральною стадією бюджетного процесу, на якій здійснюється реалізація поставлених цілей і виконання функцій будь-якої держави. Основним досягненням Бюджетного кодексу є чітке визначення стадій виконання видаткової частини бюджету, змісту даних стадій, а також функцій органів виконавчої влади, які мають забезпечувати організацію виконання видаткової частини Державного бюджету України та порядок їхньої взаємодії.

Незважаючи на постійне вдосконалення організації виконання видаткової частини бюджету в Україні і досі наявні певні недоліки. Шляхами вирішення проблем організаційного характеру є створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи та єдиних телекомунікаційних мереж. Ефективне управління ліквідністю єдиного казначейського рахунку в Україні можна забезпечити включивши у сферу управління й кошти Пенсійного фонду та позабюджетних соціальних фондів. Потребує змін та уточнень також і законодавча база. Перед усім це стосується питань щодо регулювання процесу державних закупівель і чіткого визначення в нормативно-правових документах ступенів і підпорядкованості розпорядників та одержувачів бюджетних коштів і розмежування повноважень і відповідальності за виконання бюджету між ними.

Отже, на основі проведеного аналізу динаміки обсягів видаткової частини державного бюджету, варто зупинитися на основних позиціях, дотримання яких є першочерговим при веденні бюджетної політики з позиції фінансування видатків: забезпечити пропорційність темпів зростання дохідної та видаткової частин державного бюджету України; не допустити диспропорцій та невиправданого зростання видаткової частини державного бюджету, що призведе до дефіциту. Крім того, доцільно дотримуватися курсу на ринкову переорієнтацію, в основі якої є оптимізація обсягів та структури державної сфери економіки, що дозволить досягти підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів та нівелювання проявів незбалансованості державного бюджету.

Список літератури:

1. Богомолова Н.І. Проблеми формування системи видатків Державного бюджету / Н.І. Богомолова // Ефективна економіка. – 2012. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=922.
2. Карлін М.І. Фінансова система України: навчальний посібник для студ. вузів / М.І. Карлін. – К.: Знання, 2007. – 324 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://westudents.com.ua/knigi/676-fnansova-sistema-ukrani-karln-MI.html.
3. Малишко В.В. Аналіз видатків державного бюджету України / В.В. Малишко // Економічний вісник університету. – 2016. – Вип. 29(1). – С. 300-303. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_29%281%29__40.
4. Козарезенко Л.В. Аналіз європейського досвіду розподілу державних видатків:уроки для України / Л.В. Козарезенко // Економічний вісник університету. – 2015. – Вип. 24(1). – С. 128-136. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2015_24%281%29__24.
5. Колосова В.П. Планування видатків державного бюджету для реалізації інвестиційних програм, що кредитуються міжнародними інституціями / В.П. Колосова //Фінанси України. – 2015. – № 2. – С. 27-38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_2_4.
6. Ященко Л.О. Прогнозування державного боргу на основі доходів та видатків державного бюджету України / Л.О. Ященко // Статистика України. – 2014. – № 2. – С. 14-19. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2014_2_4.
7. Набока Т.С. Управління видатками бюджету та напрямками його вдосконалення в Україні : дис. канд. ек. наук : 08.00.08 / Набока Тетяна Сергіївна – К., 2015. – 345 с.
8. Бюджетний кодекс України: від 01.01.2018 р. № 2456-VI (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради. – 2018. – № 50-51. – Ст. 572. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua.
9. Виконання державного бюджету України в 2017 році. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. – 2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/2018-07-19-2017-revised-1_md.pdf.
10. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 02.12.2017 № 1801-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 3. – Ст. 31. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19
11. Аналіз видатків державного та місцевих бюджетів у I півріччі 2014-2017 рр. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://feao.org.ua/wpcontent/uploads/2017/09/vud_gos_budg_II_kv_2014_2017.pdf.
12. Виконання Державного бюджету / 2017 / Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2017 рік [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної казначейської служби України. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua.

Захидна О.Р., Трохимчук Д.В., Глинский Р.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СИСТЕМА РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Осуществлен анализ объема и структуры финансирования расходов государственного бюджета Украины в зависимости от видов функциональной классификации с учетом межбюджетных трансфертов. Проанализированы изменения структуры расходов государственного бюджета 2015-2017 гг. Исследованы основные составляющие расходной части государственного бюджета. Обоснована необходимость повышения эффективности управления расходами государственного бюджета Украины. Рассмотрены основные проблемы системы расходов государственного бюджета и направления ее оптимизации.
Ключевые слова: бюджет, расходы бюджета, финансирования бюджета, функциональная классификация, классификация расходов, структура расходов бюджета.

Zakhidna O.R., Trokhimchuk D.V., Hlynskyi R.A.
Lviv Ivan Franko National University

SYSTEM OF PUBLIC BUDGET EXPENSES IN MODERN CONDITIONS

Summary
The analysis of the volume and structure of financing of the expenditures of the state budget of Ukraine, depending on the types of functional classification, taking into account intergovernmental transfers, has been analyzed. The changes of the structure of expenditures of the state budget for 2015-2017 are analyzed. The main components of the expenditure part of the state budget are investigated. The necessity of increasing the efficiency of management of expenditures of the state budget of Ukraine is substantiated. The main problems of the system of state budget expenditures and directions of its optimization are considered.
Keywords: budget, budget expenditures, budget financing, functional classification, classification of expenditures, structure of budget expenditures.

УДК 330.142

ПРОЕКТУВАННЯ САНАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМИ ФОРМУВАННЯМИ

Кравець Я.О., Стільник В.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Розглянуло особливості санаційного управління аграрними підприємствами. Досліджено теоретичні погляди на проблему санації. Обгрунтовано доцільність розробки проекту санаційного управління. Визначено механізм реалізації заходів подолання кризового стану. Підкреслено актуальність оперативного управління процесом санації аграрних формувань.

Ключові слова: управління, санація, аграрне формування, проект, кризовий стан.

Постановка проблеми. Подолати кризовий стан аграрних формувань в сучасних умовах можна за допомогою розробки та реалізації проекту санаційного управління, впровадження механізму його застосування до конкретного об'єкту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений огляд економічної літератури показав, що на сьогоднішній день не досліджено механізм проектування санаційного управління аграрними формуваннями. Різні підходи до проблеми санаційного оздоровлення, які використовуються практиками і науковцями країн з ринковою економікою досить успішно адаптовано до вимог та особливостей економічних відносин у вітчизняній економіці. Методичні підходи до побудови системи санаційного управління досліджували відомі вчені Т.Г. Бень, С.Б. Довбня, С.Я. Салила, О.І. Дацій, А.М. Штангрет, О.І. Копилюк та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до проведених науковцями досліджень, існує достатньо відпрацьована теоретично система санаційного управління. Але недостатньо розкриті питання, щодо вагомості проектування цієї системи та способів її впровадження на сільськогосподарських підприємствах в сучасних умовах господарювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка проекту та реалізація санаційного управління аграрними формуваннями в умовах кризового стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалії сьогодення в сільському господарстві характеризуються фінансовою нестабільністю, інфляцією, фазами спаду, депресії, що циклічно чергуються, незначним зростанням обсягу виробництва. У цих умовах результати діяльності аграрних формувань, що залежать від безлічі факторів, істотно коливаються. Це приводить до того, що одні з них порівняно благополучно проходять традиційні для «життєвого циклу» стадії зростання, інші ж, вичерпавши можливості протистояння тенденціям стагнації і депресії, кризі взаємних неплатежів, наближаються до банкрутства чи стають банкрутами. Багато в чому неплатежі в економіці породжені, крім факторів зовнішнього характеру, нераціональним управлінням господарською діяльністю самих підприємств, неефективним використанням позикових коштів, тобто факторами внутрішнього характеру. Загальна неплатоспроможність обмежує й робить нездійсненними чи принаймні малоефективними будь-які дії з виведення нашої економіки з кризового стану.

Безсумнівно, одна з головних причин виробничої і фінансової неплатоспроможності українських аграрних підприємств, кризи неплатежів, які призвели за останні роки до катастрофічного зменшення реального валового внутрішнього продукту, полягає в тому, що дотепер украй нерішуче застосовується такий визнаний у всьому світі спосіб цивілізованого врегулювання відносин боржників і кредиторів, як банкрутство. Водночас в умовах кризи неплатежів банкрутство підприємств стало масовим і охопило більшість галузей та регіонів країни.

Однак основою підходу до вирішення проблеми існування збиткових підприємств і при цьому найбільш актуальним завданням є не збанкрутіння підприємств, а саме відновлення їх платоспроможності, виведення підприємств, що знаходяться в кризі, спочатку на беззбитковий, а потім і на прибутковий рівень діяльності.

Термін «криза підприємства» охоплює в сучасній економічній літературі різноманітні феномени в життєвому циклі підприємства – від просто перешкод у функціонуванні підприємства через конфлікти до ліквідації підприємства. На практиці з кризою, як правило, ідентифікують загрозу неплатоспроможності та банкрутства підприємства, діяльність його в неприбутковій зоні або відсутність для подальшого успішного функціонування.

Англійський економіст Джон М. Кейнс зазначав: «В економічному циклі є ще одна характерна риса, яку наша теорія має пояснити, якщо вона правильна, а саме явище кризи, тобто, як правило, раптову і різку зміну тенденції підвищення тенденцією зниження, тоді як при зворотному процесі такого різкого повороту найчастіше не буває» [1, с. 136].

Під фінансовою кризою, зокрема відомі сучасні економісти Штангрет А.М., Копилюк О.І., розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини, що виникають на суб'єкті господарювання [2, с. 15].

Сьогодні вчені-економісти (Салила С.Я., Дацій О.І.) поняття «кризи» на мікрорівні розглядають по-різному. Широко поширені думки про кризу як про втрату платоспроможності, конкурентоспроможності, відхилення фактичних результатів від запланованих (це стосується обсягів виробництва, продажів, грошових надходжень, витрат, прибутку, рентабельності) [3, с. 34].

Аналіз наукових досліджень у галузі кризових ситуацій показав, що під кризовим станом

підприємства розуміють такий його стан, при якому воно неспроможне здійснювати фінансове забезпечення своєї господарської діяльності.

Подолання такого кризового стану, що діагностують як «загрозу банкрутства», вимагає розробки та здійснення спеціальних методів фінансового управління підприємством або певних санаційних шляхів.

Термін «санація» походить від латинського слова і перекладається як оздоровлення або видужання.

Ряд авторів визначають санацію як систему заходів щодо запобігання визнання підприємства-боржника банкрутом і його ліквідації [4, с. 55].

Окремі вітчизняні економісти (наприклад, І. Бланк) із санацією ототожнюють лише заходи щодо залучення зовнішньої фінансової допомоги, спрямовані на запобігання оголошенню підприємства-боржника банкрутом та його ліквідації [5, с. 387].

Із наведеного широкого спектра думок щодо сутності поняття санації можна синтезувати єдине визначення, яке має ввібрати в себе раціональне зерно кожного з наведених варіантів. Санація – це система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових і соціальних заходів, спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності, ліквідності, прибутковості й конкурентоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді.

Тобто, санація – це сукупність усіх можливих заходів, які здатні привести підприємство до фінансового оздоровлення. Метою санації є: поліпшення структури капіталу; конкурентоспроможність; платоспроможність; відновлення, досягнення прибутковості; відновлення, збереження ліквідності; покриття поточних збитків; скорочення заборгованості; формування фінансових ресурсів.

Проведення заходів санації переслідує два види цілей: оперативні (короткострокові) та стратегічні (довгострокові). У перелік найбільш важливих оперативних цілей включають: забезпечення ліквідності та управління прибутковістю й оптимізацією використання готівкових ресурсів.

Об'єктами управління, на які спрямовані ці цілі, є, відповідно, ліквідність і прибутковість. Стратегічною метою санації є забезпечення життєдіяльності підприємства й активної позиції на ринку. Об'єктами управління, в цьому випадку, є всі процеси, що впливають на конкурентоспроможність підприємства, що санується.

Відповідно до цього розрізняють такі типи санаційних заходів: соціальні, організаційно-правові, виробничо-технічні, фінансово-економічні.

Економічними критеріями стійкої санаційної спроможності підприємства є його здатність до забезпечення ліквідності, відновлення прибутковості та одержання конкурентних переваг.

З правового погляду санаційноспроможним підприємство буде в тому разі, якщо воно здатне підтримувати фінансову рівновагу в довгостроковому періоді, тобто є достатні передумови для відновлення та збереження стабільної платоспроможності, аби кредитори не мали підстав звертатися зі заявою до арбітражного суду, порушуючи справи про банкрутство.

Система санаційного управління має властивості, що зумовлюють особливості механізму управління: гнучкість і адаптивність, здатність до диверсифікованості і своєчасного ситуаційного реагування, а також можливість ефективно використовувати потенціал підприємства і неформальні методи управління. Ці особливості спричинені і завданнями, які вирішує діагностика: своєчасне розпізнавання симптомів, факторів і причин кризи, що наближається, їх класифікація та вироблення заходів, яких необхідно вжити.

Залежно від цілей існують різні стратегії санаційного управління, але для кожної з них важливо вчасне розпізнавання кризової ситуації, визначення причин, симптомів і факторів кризи.

Санаційне управління актуалізує функціональні аспекти щодо виявлення та подолання причин, які перешкоджають оздоровленню підприємства, і радикалізації заходів, що відновлюють його платоспроможність. На думку деяких авторів, для підприємств, які досягли стадії розвитку і піднесення у своєму життєвому циклі, економічний бік кризи, а отже, й необхідність діагностики виявляються в дефіциті коштів, необхідних для здійснення виробництва і розрахунків з кредиторами. Але цей підхід є дещо абстрактним, тому що не враховує індивідуальних особливостей життєвого циклу підприємства, у якому можливі кризи, зумовлені процесом розвитку і зростання, віком і розмірами організації.

Санаційне вирішення цих проблем може знаходитися у сфері перегляду як стратегії фірми та реструктуризації підприємства, так і її тактики, що зумовлює зниження витрат, скорочення штату управлінського апарату і робочих місць, підвищення продуктивності праці і т. ін. Однак визначити масштаб і складність проблем та запобігти їм можна тільки на стадії діагностики, визначивши цілі й методи діагностування (рис. 1).

Рис. 1. Діагностика як елемент системи санаційного управління

Джерело: дослідження авторів

Особливість санаційного управління виявляється в об'єднанні в систему діагностики, запобігання, подолання кризи, стратегії реструктуризації і застосування нестандартних методів в управлінні персоналом. З цих позицій санаційне управління є конструктивною реакцією на виявлені в результаті діагностики зміни, що загрожують банкрутством чи порушенням нормального функціонування. Правомірність такого підходу можна підтвердити ефективністю результатів управлінських рішень шляхом зіставлення рівня витрат ресурсів і рівня досягнення цілей.

На основі узагальнення досвіду проведення санаційних процедур в економічно розвинутих країнах, особливостей вітчизняного законодавства та доробку вітчизняних науковців, зобразимо проект санації (рис. 2).

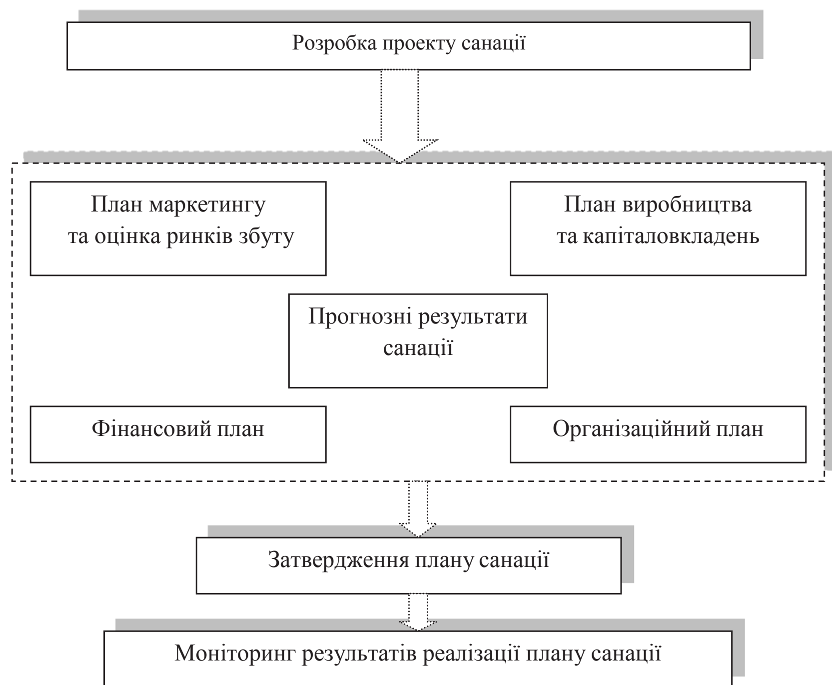

Рис. 2. Проект санації підприємства

Джерело: дослідження авторів

Санаційний проект розробляється, як правило, фінансовими і контролінговими службами підприємства, що знаходиться в фінансовій кризі, представниками потенційного санатора; незалежними аудиторами та консалтинговими фірмами.

Подолання кризового стану підприємства вимагає розробки та здійснення спеціальних методів фінансового управління або певних санаційних шляхів. Саме вони направлені на поліпшення структури капіталу підприємства, конкурентоспроможності, платоспроможності, збереження ліквідності, покриття поточних збитків, скорочення заборгованості, формування фінансових ресурсів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Санація має розглядатися як рекомендація зі схеми «цілі – засоби» і як технологія підтримки ефективних управлінських рішень. Розрахункові прогнози на цій стадії можуть охоплювати всі перспективи підприємства: короткострокові проблеми виживання, максимізації прибутку, середньострокові завдання зростання і довгострокові цілі стратегії корпоративного розвитку.

Антикризове санаційне управління підприємством у провідних компаніях країн із розвинутою ринковою економікою є невід'ємним елементом єдиної системи управління підприємством і являє собою систему заходів, спрямованих не тільки на вихід підприємства з кризи, але і на запобігання входження в таку ситуацію.

Список літератури:

1. Бойчик І.М., Харів П.С., Хопчан М.І. Економіка підприємств. – Львів: Видавництво «Сполом», 1998. – 212 с.
2. Штангрет А.М., Копилюк О.І. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 335 с.
3. Салила С.Я., Даців О.І. Управління фінансовою санацією підприємства / Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 240 с.
4. Бень Т.Г, Довбня С.Б. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства // Фінанси України. – 2002. – № 6. – С. 53-60.
5. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: Учебный курс. – К.: Ника-Центр, 1999. – 528 с.

Кравец Я.О., Стильник В.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ПРОЕКТИРОВАНИЕ САНАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ АГРАРНЫМИ ФОРМИРОВАНИЯМИ

Аннотация
Рассмотрено особенности санационного управления аграрными предприятиями. Исследованы теоретические взгляды на проблему санации. Обоснована целесообразность разработки проекта санационного управления. Определен механизм реализации мер преодоления кризисного состояния. Подчеркнуто актуальность оперативного управления процессом санации аграрных формирований.
Ключевые слова: управление, санация, аграрное формирование, проект, кризисное состояние.

Kravets Y.O., Stilnik V.V.
Mykolayiv National Agrarian University

DESIGN OF SANITARY MANAGEMENT BY AGRICULTURAL FORMATIONS

Summary
Considered the features of remediation management of agrarian enterprises. Theoretical views on the problem of sanation are researched. The expediency of designing the sanitation management project has been substantiated. The mechanism of realization of measures to overcome the crisis situation is determined. The urgency of the operational management of the process of reorganization of agrarian formations is emphasized.
Keywords: management, sanation, agrarian formation, project, crisis state.

УДК 304.44

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Лепак П.А.
Київський національний торговельно-економічний університет

Формування економічної культури суспільства є необхідною складовою для необхідних трансформацій в сучасному економічному просторі для України. Дослідження історії та впливу українського економічного менталітету на економічну культуру суспільства сьогодення є основою розуміння проблематики багатьох суспільно – економічних проблем та моделювання позитивних майбутніх перспектив її трансформації.
Ключові слова: економічна культура суспільства, національний менталітет, економічний менталітет, національна культура, соціально-економічні трансформації, український ментальний етнотип.

Постановка проблеми. Проблеми взаємовпливу та взаємозв'язку української економічної ментальності і економічної культури суспільства складні й різноманітні, тому є теоретично й практично актуальними: без глибокого вивчення і методологічного та інституціонального визначення їх ролі неможливо зрозуміти сутність сучасних тенденцій в глобалізованому економічному процесі і нові тенденції українського суспільного середовища.

Нечисленність публікацій, що так або інакше, зачіпають проблеми традиційного й сучасного інституційного устрою українського суспільства, а також мала кількість робіт, безпосередньо присвячених дослідженню рис української економічної ментальності та економічної культури суспільства, потребують подальшого дослідження. Науковий інтерес становить вивчення впливу на їх формування природно-географічного фактору й геополітичних особливостей України, її економічної історії, національної культури. Як підвалина неформальної інституційної першооснови попереднього розвитку економічної культури суспільства, що сходить до сучасного стану суспільства, економічна ментальність вимагає ретельного дослідження в широкому історичному, етнокультурному і інституційно-цивілізаційному вимірах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти економічної культури суспільства завжди перебували в колі наукових інтересів економістів – представників різних шкіл і течій. Зокрема вони розглядались у роботах Богині В., Вебер М., Гайдай Т., Гальчинського А., Геєця В., Заславської Т., Колота В., Корнаї Я., Лагутіна В., Морозова А., Печчеї П., Покропивного С., Пономарьова Л., Попова В., Портера Л., Ривкіної Р., Рижиков В., Самуельсона П., Сливка С., Сур’як А. та інших дослідників.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідити традиційну українську ментальність та її вплив на формування економічної культури суспільства сьогодення.

Виклад основного матеріалу. До факторів, що генетично визначають інституційну інваріантність ходу, форм і результатів процесів сучасної економічної модернізації, належать національні ментальноціннісно – мотиваційні розходження країн пострадянського простору.

Набір варіантів соціально-економічного розвитку суспільства в цілому визначається й обмежується його інституційною структурою. Як відомо, сучасна інституційна економічна теорія розуміє під інституціями, по-перше, сукупність неформальних (неофіційних) правил; по-друге, сукупність формальних (офіційних) правил; по-третє, механізми їхнього відстеження або спостереження за їхнім дотриманням (monitoring); нарешті, по-четверте, механізми примусу до цього (enforcement). Таке загальне концептуальне бачення в цілому поділяє більшість представників основних течій та аналітиків інституціоналізму (Д. Норт, З. Фуруботн, Р. Ріхтер, Дж. Кемпбелл та ін.) [2, ст. 243].

Вихідною складовою інституційної системи економіки є неформальні інституції, що становлять собою неофіційні, неправові обмеження, норми й правила. До неформальних інституцій відносять встановлені звичаї, існуючі традиції, неписані кодекси й норми поведінки, господарську етику, культурні стандарти, ментальні зразки й стереотипи. Слід зазначити, що ступінь реальної відповідності (невідповідності) між неформальними й формальними інституційними факторами багато в чому визначається національною економічною ментальністю. Цим обумовлений безсумнівний науково-практичний інтерес до її вивчення в рамках інституційних економічних досліджень, проведених у пострадянських країнах. Національна економічна ментальність – це відповідна інтегральна соціо-психологічна характеристика особливостей економічної життєдіяльності етносів, народностей, націй. Вона визначає специфічність інтересів, пріоритетів і мотивацій людей, що належать до певної національної культури, у сфері їхньої господарської діяльності. Цей тип ментальності відображає своєрідність бачення ними економічних відносин, обумовлює національний тип економічної поведінки. «У національної економічної ментальності особистості представлена та частина культури, що дає людині можливість орієнтуватися в господарському житті, у сучасних економічних реаліях» [10].

Успіх соціально-економічних реформ, тим більше, системної й масштабної соціально-економічної трансформації, зрештою, визначається готовністю націй (у політичному й етнічному змістах) до нового економічного устрою суспільства, нових інституцій. У категоріях інституційної економічної теорії мова йде про конгруентність неформальних і формальних інституцій. Зокрема, у сфері економічних перетворень, мається

на увазі конгруентність національної економічної ментальності й створюваних у ході реформування (трансформації) формальних інституцій – економічної культури суспільства. Саме від цього, в остаточному підсумку, залежить швидкість, глибина й послідовність, повнота й незворотність реформ. Нам уявляються можливими наступні варіанти їхнього співвідношення:

- завідомо високий (достатній) рівень взаємної відповідності;
- часткова відповідність, що досягається двома шляхами:
  - поступова адаптація національної економічної ментальності до нових формальних інституцій (наявність соціально-психологічної сприйнятливості до них);
  - деформація нових формальних інституцій відповідно до пануючих національних ментальних стереотипів;
- повна невідповідність (неприйняття, відторгнення), що спричиняє провал, неефективність, затяжний характер і навіть безперспективність економічних реформ.

Природно, найкращим є перший варіант. Він свідчить про ментальну (культурну, духовну, психологічну) готовність (схильність) націй сприйняти інституціональні нововведення. Хоча в реальній дійсності, очевидно, відбувається більш складна й суперечлива взаємодія численних елементів національної економічної ментальності (як системи) із системою нових соціальних і економічних інституцій. Така взаємодія не виключає комбінування наведених вище варіантів, і мова йде головним чином про те, який з них все-таки буде переважати [2, ст. 244].

В економічній транзитології й інституційному проектуванні країн пострадянського геополітичного простору категорія економічної культури та економічної ментальності ще має зайняти належне місце, яке відповідає її важливому когнітивному, методологічному й науково-практичному значенню. Національна економічна ментальність надає економічному розвитку націй стабільність (рутинізованість), постійну відтворюваність господарської культури, етики, звичок, звичаїв, традицій, табу й інших елементів неформального інституціонального середовища. Цими якостями забезпечується генетична спадкоємність досягнень історичного й національно-культурного розвитку людських спільнот [2, ст. 244].

Створенню об'єктивно сприятливих умов для посилення впливу фактору національної економічної ментальності на хід інституційно-економічного розвитку країн колишнього СРСР сприяло досягнення ними державної незалежності. Поглиблення, процесів державотворення, що пішло за цим сприяло етнокультурному розвитку й пробудженню національної історичної пам'яті. Що у свою чергу дало потужні імпульси для активізації національної саморефлексії. Останнє, як правило, одночасно здійснювалося у двох іпостасях: як аналітична реструктуризація національної історичної ретроспективи, а також як визначення й уточнення перспектив наступного інституційного розвитку. Усвідомлення й осмислення національної ідентичності з невідворотністю актуалізує виявлення молодими державами пострадянського простору власних традиційних інституційних основ, особливостей домінуючих у них типів національної економічної ментальності, ступеня її конгруентності з передбачуваним напрямком економічного реформування.

Врахування даного фактору дозволяє пролити світло на своєрідність залежності від національного історичного шляху розвитку ("path dependence") нині незалежних держав, глибше розрізнити історико-культурні передумови їх сучасного інституційного розвитку. У цьому зв'язку пильної наукової уваги заслуговує проблема дивергенції національних економічних систем країн колишнього СРСР у ході реалізації ними іманентних варіантів інституційного розвитку [4; 5]. Зокрема, все чіткіше формується усвідомлення реальних факторів інституційної дивергенції навіть таких словянськи родинних країн, як Росія й Україна. Компаративні дослідження впливу властивих їм типів (різновидів) національної економічної ментальності здатне, якщо не уточнити повною мірою, то, у всякому разі, пролити світло на діапазон можливих і прийнятних варіантів інституційної модернізації для кожної із цих країн.

У відповідності з найпоширенішою точкою зору, певна схожість і Росії, і України полягає в тому, що у цивілізаційному відношенні вони належать до так званих «прикордонних» («перехідних») цивілізацій між Заходом і Сходом [9, с. 217-218], Однак дане твердження не можна визнати достатньо коректним. По-перше, воно не відображає цивілізаційного місця України й Росії у світі, оскільки в рівній мірі приналежність до «перехідних» цивілізацій застосовне й до Румунії, Болгарії, Грузії, Вірменії або Греції. По-друге, поняттям «Схід» покриваються різні національно-культурні й релігійні феномени – східноєвропейські країни, Росія, країни ісламу, Китай та інші. По-третє, цим не визначається цивілізаційна ідентичність ні однієї із зазначених країн [6, с. 37].

Як відомо, А. Тойнбі в історичному розвитку світу виділив двадцять одну цивілізацій, до числа яких увійшли, приміром, єгипетська, андська, китайська, мінойськая, шумерська, майянськая, індськая, еллінська, західна християнська, православна християнська (Східна Європа), далекосхідна (у Кореї і Японії), іранська, арабська, індуїстська, мексиканська, юкатанська вавілонська й ін. «Число відомих цивілізацій невелике, – пише Тойнбі. – Нам вдалося виділити тільки 21 цивілізацію, але можна припустити, що більш детальний аналіз розкриє значно менше число повністю незалежних цивілізацій – біля десяти» [8, с. 67]. З виділених ученим цивілізацій сім – живі суспільства, а інші чотирнадцять – мертві.

Живі цивілізації за А. Тойнбі:

- ✓ Західна християнська
- ✓ Православна християнська
- ✓ Іудаїстська
- ✓ Ісламська
- ✓ Індуїстська
- ✓ Далекосхідна
- ✓ Буддистська

Більшість учених також відносять і Росію, і Україну до єдиної православної християнської цивілізації. Тому, з одного боку, безумовно, існують глибокі духовно-ментальні основи інституційно-цивілізаційної схожості України й Росії,

що лежать у площині їх загальної православної традиції, укоріненої у Візантійсько-Східнохристиянській цивілізації Середньовіччя. Основою Православно-Східнослов'янської цивілізації була Київська Русь із властивою їй поліетнічною структурою.

Визначальну роль у формуванні ментальності українського народу зіграло особливе геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина обумовила об'єднання у світогляді українця західної (активно-раціоналістичної. індивідуалістичної, матеріалістичної) і східної (жертовно-споглядальної, ендогенної, спрямованої на вищі істини) ментальності.

У цілому, дослідники національної психології українців і емпірично, і раціонально вловлювали більший ступінь ментальної наближеності України до європейського Заходу, чим, скажемо, це можна сказати про Росію. При цьому діапазон думок, що зустрічаються по даному питанню досить широкий. Як більш зважена і аргументована, заслуговує на увагу точка зору українського філософа, професора Ю. Павленка, представлена у розробленій ним концепції української цивілізаційної приналежності [7]. Відповідно до неї, Україна належить (будучи її основою) до Західноправославної субцивілізації Православно-Східнослов'янської цивілізації.

Такий підхід дає можливість чіткіше уявити місце України й Росії в сучасному світі. З одного боку, Україна (у порівнянні з Росією) перебуває ближче до Заходу, але, як і вона, не є його складовою. Від Заходу і Україну, і Росію відрізняє те, що ми не пережили повною мірою Відродження й Реформацію, а відповідно не мали тотальних передумов для раціоналізму й раннього генезису капіталізму. Тому західні інституційні проекти повинні цілеспрямовано адаптуватися на нашому національному ґрунті, багато в чому відмінному від західного.

З іншого боку, Україна історично і геополітично розвивалася на перехресті різноманітних етнокультурних (захід-схід) і релігійно-етичних (православ'я-католицтво-реформація) векторів впливу. Тому українській нації властива світоглядна толерантність, що притаманна практично усім етапам її історії. Більш прозахідне георозташування України (тривала історична повсякденна взаємодія з периферійними, польсько-литовськими формами Західного світу) зробило її потенційно більш сприйнятливою, у порівнянні зі східним сусідом, до адаптації західних інституційних новацій [6, с. 38-39].

Українська національна економічна ментальність сформувалась як елемент інституційного середовища традиційного (українського) суспільства. Важливими віхами його становлення стала дохристиянська епоха, Київська Русь (князівська пора), козацько-гетьманська епоха. Найбільш повно традиційна православно-українська інституційна система Руси-України втілилася в козацько-гетьманському ладі Лівобережжя й Києва в XVII-XVIII ст. З кінця XVI ст. центром українсько-козацького соціально-економічного й політичного життя стає Запорізька Січ із її самобутнім інституційним устроєм, із властивим їй пасіонарним ядром староукраїнського народу – козацтвом. До основних формальних атрибутів (інституцій) українського суспільства вже до XVII ст. можна віднести наступні:

- козацько-полковий лад;
- суспільно-державний інституційний устрій Січі як варіанта козацької республіки з виборністю верховної (гетьманської) влади;
- поширення міського самоврядування на основі магдебурзького права;
- специфічний лад церковного життя із властивою йому роллю міських православних братств (одне з яких заснувало в Києві відому Києво-Могилянську академію і членами якого були Ф. Прокопович, І. Мазепа);
- роль монастирів як осередків православної культури й писемності й ін. [2, ст. 246].

Традиційну українську ментальність склали ті психологічні характеристики нації, які зароджувалися в праукраїнських цивілізаціях і культурах, і чітко сформувалися в процесі становлення українських націй, що охоплювали XVI-XVIII ст. Хоча вони й піддавалися «модифікації» з боку різних імперських впливів, все-таки у своїй основній цілісності зберігалися й своєрідно виявилися аж до першої третини XX ст.

Історично так склалось, що основними етно соціальними психотипами традиційного українського суспільства, творцями й носіями споконвічної української економічної ментальності були ті, хто годував країну (селянство), і ті, хто її обороняв (козацтво). Це породило дві базові форми етно свідомості.

Перша – це тип лицаря-захисника, воїна, шаленого, нестримного й авантюрного, що п'яніє від волі, здатного на афектні, безрозсудні й героїчні вчинки. Такими козаків втілив Тарас Шевченко в «Кобзарі», такими їх зображували українські й польські романтики. Слід зазначити, що наступне тотальне викорінювання козацтва як соціальної верстви суспільства на території України призвело до підриву й у своїй масі втрати властивих йому рис національної ментальності.

Другий, селянський, тип свідомості українців визначався помірністю й миролюбністю, що дозволяла перечекати численні негоди історичної долі. Цей тип свідомості виявлявся в певній замкнутості характеру, схильності до оборони проти зовнішнього миру й використання психічної енергії для розвитку внутрішнього життя [11].

Незважаючи на те, що за останні два сторіччя інституційний лад традиційного українського суспільства виявився практично зруйнованим, його неформальні інституційні основи продовжували відтворюватися на духовному, інтуїтивному-неусвідомленому рівні – у вигляді національної ментальності. Закладені в його надрах ментальні особливості української нації надалі визначили своєрідність генезису й розвитку капіталізму (XIX – початок XX ст.), втілилися в економічній політиці Української Народної Республіки (1917-1920), а надалі з різним ступенем інтенсивності відтворювалися в радянський період, на сучасному етапі. Це обумовлено особливою дифузійною природою ментальності, її певною «розлитістю» у культурі й повсякденній свідомості народу, нації. Виходячи із цього, спробуємо систематизувати деякі визначальні елементи традиційного ментального українського етнотипа [2, ст. 249].

1. Індивідуалізм. Майже всі дослідники (М. Костомаров, В. Липинський, В. Винниченко) відзначають індивідуалізм як характерну рису ментальності українців, що здатний приймати крайні форми асоціального егоцентризму. Він проявляється в схильності до непокори, в анархічному індивідуалізмі з його проявами в різних формах опосередкованого потягу до особистої волі [12, с. 223-225].

Для мікрокосму українця в цілому характерний своєрідний «неа-моцентризм». Його проявами служить пріоритет в економічній свідомості власної (індивідуальної) економічної життєдіяльності, здатність і прагнення до самостійного життєзабезпечення, здатність і бажання приймати самостійні рішення. Також схильність переважно до власного здорового глузду й досвіду, а не звичка покладатися на думку авторитетів.

Індивідуалізм в українському національному характері, безсумнівно, превалює над колективізмом. При порівняно сприятливих природно-кліматичних умовах, високій природній продуктивності землеробства й властивій нації працьовитості потреби в прояві колективізму в економічному житті українців були мінімізовані. Вони виникали або у зв'язку з відправленням суспільних потреб (випас череди, будівництво культових споруд), або в порівняно рідких випадках, коли задоволення індивідуальних потреб, вимагало об'єднання колективних трудових зусиль (толока – будівництво будинку).

2. Прагнення до економічної самостійності (незалежності). Така риса національного характеру, як прагнення до волі (феномен українського козацтва), у сфері економічної життєдіяльності проявлялася в перевазі організаційних форм господарювання, які дають найбільшу економічну самостійність суб'єктові господарювання (одноособове селянське, хутірське господарство, фермерство).

3. Для українського господарського укладу не властива селянська громада. Тому про українську економічну ментальність, особливо в порівнянні з російською, можна говорити як про анти общинну. Ця риса склалася історично й виявилася, зокрема, в неприйнятті українською суспільно-політичною й економічною думкою XIX ст. досить розповсюдженої в Росії народницької ідеї общинного устрою.

4. Зосередженість на проблемах внутрішнього, особисто-індивідуального світу привела до переважання в традиційній українській етносвідомості особистих інтересів над суспільними. У соціально-політичному плані це мало також і негативні прояви, оскільки, за визнанням істориків, політологів і етнопсихологів мало наслідком постійну соціальну конфронтацію, нездатність дійти згоди навіть у дуже відповідальні, переломні моменти історії [13, с. 64].

5. Анти авторитаризм. Проявляється в тяжінні української економічної ментальності до демократичних цінностей, демократичного типу соціального й державного устрою. Історичними прикладами є багатокнязівство (VII-X ст.), виборна гетьманська форма правління в Запорізькій Січі (XVII-VIII ст.), республіканський устрій козацької держави. Схильність до ліберально-демократичної моделі суспільного устрою виявилася й на початку XX ст., у період створення Української Народної Республіки (1917-20-х рр.). Українська нація у своїй історії не знала монархічного устрою, царської влади. Царат – російське політичне явище й традиція.

Разом з тим зазначена ментальна характеристика, крім позитивної демократичної складової, має й свою слабку сторону. Українцям, за визнанням етнопсихологів (В. Янів) бракує інстинкту підпорядкованості (співпідпорядкованості), що в Новий час і в сучасних умовах знайшло свій прояв у «отаманщині» [222, с. 225].

6. Анти етатизм. Є споконвічною національною рисою української економічної й політичної ментальності. Проявляється в прагненні покладатися переважно (винятково) на себе, а не на державу. Обумовлений етнічно й історично. Держава (після Козацької держави) протистояла переважно як орган чужорідного національного й соціального гноблення.

7. Прагнення до статку. В етичному кодексі українця статок, заможність – це позитивні цінності, до яких варто прагнути. Таке оптимістично-здорове ставлення до добробуту (без ментального надриву, трагічної рефлексії) ріднить українську ментальність із європейською. Виражене традиційне негативне ставлення до багатства, нажитого нечесним шляхом, що, втім, є розповсюдженим елементом спільнослов'янської (якщо не загально цивілізаційної) ментальності.

8. Національна працьовитість. Доповненням до цієї риси виступає наслідувана усвідомлена (традиційна) підпорядкованість господарському розпорядку, здатність до підтримки динамічності й ритмічності трудового способу життя.

9. Схильність до естетизації праці й побуту. Тяга до художньої прикраси побуту незалежно від рівня статку проявлялася практично у всьому: і в одязі (вінки, вишиванки, писанки), і в обрядовості, і в народних ремеслах, і в оспіваних «вишневих садках» і «білих хатках», і в архітектурі (по-своєму унікальне явище українського барокко – XVII-XVIII ст.).

Перші сім домінуючих рис української традиційної економічної ментальності визначають, її істотні відмінності від російської, а також спільність із європейською («східноєвропейською») ментальністю.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в історичному часовому континуумі економічна ментальність, разом з іншими елементами неформального інституційного середовища, формує довгострокову кумулятивну спадкоємність інституційного розвитку суспільства (народу, нації), детермінуючи тим самим його основну траєкторію. У взаємодії з іншими неформальними інституціями ментальність обумовлює інституційну спадкоємність історичної ретроспективи й перспективи системного моделювання економіки.

Суттєвим ускладнюючим та гальмуючим фактором на шляху інституційного реформування є процес суперечливої взаємодії нових інституцій ринкового типу із старим неформальним інституційним середовищем – укоріненими традиціями, звичаями, нормами господарської етики, рисами економічної ментальності, які залишились у спадок від попередньої адміністративної системи. Породженням суперечностей між старим та новоствореним інституційним середовищем є ви-

никнення на руїнах командно-адміністративної системи ознак економіки, що має формальні атрибути ринку та підприємницького середовища, але реально не функціонує за ринковими законами та принципами: відсутність конкуренції як основного регулятора ринкових процесів, рівного доступу в галузі та до економічних ресурсів, повної відкритості ринкової інформації, рівновіддаленості від державно-урядових структур, справжньої підприємницької мотивації тощо. Подолання цих інституційних «архаїзмів» має визначати спрямованість економічних, правових, організаційних, інформаційних, виховних заходів розвитку і вдосконалення підприємницьких відносин.

Список літератури:

1. Баронин А.С. Этническая психология. – К. 2000. – 264 с.
2. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія / Т.В. Гайдай. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 296 с.
3. Кульчицький А. Мировосприятие украинца. – К, 1992. – С. 10; Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2006. – С. 223-225.
4. Куценко Е.С. Дивергенция национальных экономических систем стран бывшего СССР как реализация вариантов институционального развития. Режим доступу: http://www.ecsocman.edu.ni/db/msg/292360/participant/210678.html.
5. Куценко О.Д. Расходящиеся общества: особенности системной трансформации в России и Украине // Мир России, 2006. – Т. XV. – № 3. – С. 43-61.
6. Павленко Ю. Институциональные основы традиционного украинского общества и проблемы современности // Экономическая теория, 2005. – № 3. – С. 38-39.
7. Павленко Ю. Україна у світовому цивілізаційному процесі// Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 3. – С. 18-26.
8. Тойнби А. Постижение истории: Сборник / Пер. с англ. Е.Д. Жаркова; Сост. А.П. Огурцов; Вступ, ст. В.И. Уколовой. – М.: Прогресс. Культура, 1996. – 607 с.
9. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. и др. – К.: Наук, думка, 2002. – 632 с.
10. Экономическая ментальность россиян: Тула – Россия – мир (грантовое исследование № КТК-292-2-02. Ю.В. Латова, Н.В. Латова, Т.С. Вуколовой). Режим доступа: http://www.ecsocman.edu.ni/db/msg/l 15492.html.
11. Ментальність. Сайт Міністерства закордонних справ України. Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/391.html.
12. Boland E. The Foundation of Economic Method. L. 1982.

Лепак П.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ВЛИЯНИЕ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

Аннотация
Формирование экономической культуры общества является необходимой составляющей для необходимых преобразований в современном экономическом пространстве для Украины. Исследование истории и влияния украинского экономического менталитета на экономическую культуру общества сегодня является основой понимания проблематики многих общественно-экономических проблем и моделирования положительных будущих перспектив ее трансформации.
Ключевые слова: экономическая культура общества, национальный менталитет, экономический менталитет, национальная культура, социально-экономические трансформации, украинский ментальный этнотип.

Lepak P.A.
Kyiv National Trade and Economics University

THE INFLUENCE OF UKRAINIAN ECONOMIC MENTALITY ON FORMING THE ECONOMIC CULTURE OF SOCIETY

Summary
The formation of the economic culture of society is a necessary component for the necessary transformations in the modern economic space for Ukraine. The study of the history and influence of the Ukrainian economic mentality on the economic culture of today's society is the basis for understanding the issues of many socio-economic problems and modeling the positive future prospects for its transformation.
Keywords: economic culture of society, national mentality, economic mentality, national culture, socio-economic transformations, Ukrainian mentality ethnotype.

УДК 658.86/.87

ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІЙ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ

Мазуренко В.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена дослідженню функцій управління дебіторською заборгованістю підприємства торгівлі. Визначено управління дебіторською заборгованістю як складова стратегічного управління. Розглянуто підходи різни вчених до визначення основних та допоміжних функцій управління дебіторською заборгованістю. Запропоновано доповнення до переліку допоміжних функцій управління дебіторською заборгованістю.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, управління дебіторською заборгованістю, відстрочка платежу, функції управління, мета управління, підприємство торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню управління дебіторською заборгованістю присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких роботи І. Бланка, І. Білика, Ф. Бутинця, С. Голова, О. Гудзя, А. Карбовника, О. Лищенка, В. Парахіна, Л. Ушвіцкого, Р. Колпакової, Зві Боді і Роберта К. Мертона та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед існуючого літературного доробку важко знайти дослідження, в яких розкривається стратегічна роль управління дебіторською заборгованістю підприємств торгівлі.

Мета статті: розглянути загальні функції менеджменту, виокремити основні та допоміжні функції управління дебіторською заборгованістю підприємства, розширити перелік допоміжних функцій.

Виклад основного матеріалу. Виникнення дебіторської заборгованості є природним, об'єктивним явищем в ході фінансово-господарської діяльності будь-якого підприємства. Відтак постає дуже важливе питання ефективного використання й управління цим активом.

Управління дебіторською заборгованістю підприємства є частиною загальної системи менеджменту, що являє собою систему принципів і методів підготовки й реалізації управлінських рішень у сфері маркетингу і фінансового менеджменту на поточному, тактичному й стратегічному рівнях управління, які приймаються на стадіях формування, використання й погашення дебіторської заборгованості. Системний підхід до управління потребує повної єдності всіх учасників управління ДЗ а передбачає формування та реалізацію актуальної кредитної політики, використання ефективних форм рефінансування, систематичного вивчення складу дебіторської заборгованості, прогнозування на перспективу економічних, політичних, фінансових та інших зовнішніх та внутрішніх факторів, що сприятиме максимізації обсягів прибутку та підвищення ринкової вартості підприємства. Якісний процес управління ДЗ позитивно впливатиме на роботу підприємства: так, на поточному етапі управління необхідно збалансувати вхідний і вихідний грошові потоки, щоб забезпечити вчасний розрахунок за власними зобов'язаннями підприємства; на тактичному рівні важливо притримуватися цільового рівня ДЗ в загальному обсязі активів; на стратегічному рівні управління потрібно знайти відповідь на питання «Куди рухається ринок?», щоб сформувати актуальні проміжні цілі і визначити його головну мету. Виконання поставлених завдань в управлінні ДЗ прямо пов'язане із реалізацією відповідних управлінських функцій. Розглянемо детально функції управління дебіторською заборгованістю.

Управління будь-яким процесом засноване на класичному вченні одного з видатних французьких науковців Анрі Файоля, яке відоме як «5 функцій адміністрації». Відтак процес управління дебіторською заборгованістю у своїй основі має такі 5 функцій: планування (передбачення), організація, розпорядження, координація, контроль [2].

Планування – один з компонентів процесу управління, в ході якого формулюються цілі, створюються зразки і еталони, що є основою управлінського контуру в організації. Планування виражається у розробці програми дій підприємства з технічних, фінансових, комерційних і інших операціях на перспективу (наприклад, п'ять, десять років) і на поточний період (рік, місяць, тиждень, добу) [2].

Передбаченню Файоль приділяв особливе значення. На його думку, передбачення складає найбільш істотну частину управління. «Передбачати – … означає обчислювати майбутнє і готувати його; передбачати – це вже майже діяти » [2].

Основне місце в передбаченні відводиться розробці програми дій, під якою він розумів «кінцеву мету, керівну лінію поведінки, етапи майбутнього шляхи і засоби, які будуть пущені в хід» [1].

Планування засноване на з'єднанні цілей організації та її підрозділів із засобами для їх досягнення. Разом з тим планування опосередковано є інструментом контролю, так як воно не тільки встановлює цілі, нормативи і еталони діяльності, але і визначає межі відхилень від норм, порушення яких обумовлює прийняття координуючих рішень.

Організація – вдосконалення організаційної структури управління і розробка обґрунтованих методів її роботи і функцій, спрямованих на досягнення основних цілей розвитку суспільного виробництва. Файоль розрізняв матеріальну і соціальну організацію. Матеріальна організація включає в себе забезпечення підприємства необхідними матеріалами, капіталом, обладнанням. Соціальна організація включає забезпечення підприємства людьми. Соціальний організм повинен бути здатний виконувати всі операції, необхідні для здійснення виробничого процесу на підприємстві. Побудований соціальний організм потрібно привести в дію. Це завдання виконується за допомогою функції розпорядження [4].

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Розпорядження – цілеспрямовано впливати на персонал підприємства, організації чи установи. Одним із напрямів управління дебіторською заборгованістю, що сприятиме її зменшенню, має стати посилення контролю за нею через створення на кожному підприємстві спеціальних підрозділів. На великих підприємствах це можуть бути управління з проблемної дебіторської заборгованості, а на середніх і малих – спеціальний відділ або управління, відділ [5].

(«Управління дебіторською заборгованістю як передумова забезпечення життєдіяльності підприємств». – О.В. Летьохін. – Науковий вісник НЛТУ. – Вип. 21.17. – 2011)

За Файолем, керівник, виконуючий функцію розпорядництва, повинен дотримуватися наступних правил:

1. Знати досконало підлеглих йому працівників;
2. Звільняти нездатних працівників;
3. Добре знати умови, що зв'язують підприємство і службовців;
4. Подавати позитивний приклад;
5. Проводити наради з провідними працівниками підприємства з метою узгодження єдності напрямків і зусиль;
6. Прагнути до того, щоб серед персоналу підприємства панували активність і відданість;
7. Не приділяти дрібницям багато уваги на шкоду вирішенню найважливіших питань [6].

Координаційна функція в розумінні Файоля означає «погодити всі операції у підприємстві таким чином, щоб полегшити його функціонування; враховувати стосовно кожної операції – технічної, комерційної, фінансової і т. д. – ті зобов'язання та наслідки, які вона тягне за собою для всіх інших операцій підприємства». В результаті реалізації даної функції кожна служба працює у злагоді з іншими, всі операції виконуються в порядку та надійно, а відділи точно поінформовані щодо частки їх участі у спільній роботі і тієї допомоги, яку вони повинні надавати один одному [7].

Контроль покликаний забезпечити відповідність всього, що відбувається в організації до прийнятого плану, принципів і діючих інструкцій. У такому контексті мета контролю – це пошук слабких сторін і помилок і їх виправлення. Як пише Файоль, контроль "зачіпає все – продукти, людей і робочі операції". Контроль стимулює процес зворотного зв'язку, завдяки якому організація адаптується до обставин, що змінюються і постійно оновлюється. Контроль має здійснювати не тільки керівництвоцим повинні займатися неупереджені контролери, не пов'язані відносинами підпорядкування з контрольованими працівниками [7].

Головний внесок Файоля в теорію управління стало те, що він розглянув управління як універсальний процес, що складається з п'яти функцій управління. Файоль не просто перерахував основні функції, він заклав основи особливого напряму в менеджменті – структурного функціонального підходу. Функціональним його потрібно вважати тому, що управлінські функції – це основоположний елемент всього управління [7].

Проте система управління ДЗ підприємства, окрім основних функцій, має в своєму розпорядженні ряд спеціальних функцій. Так, вчені В.Н. Парахін і Л.І. Ушицький зазначають, що спеціальні функції управління пов'язані зі специфікою об'єкта управління, а їх виділення є необхідним для організації управління, формування штатів і організаційної структури.

Так як конкретні функції виникають в результаті накладення загальних функцій управління на специфіку об'єктів управління, то перелік таких функцій залежить від переліку об'єктів управління і рівня декомпозиції самих функцій. Наприклад, в якості об'єктів управління можуть виступати ресурси, процеси і результати, що дозволить виділити такі функції, як:

1. Функції управління ресурсами. Організації в процесі своєї діяльності використовують матеріальні, трудові, фінансові, інформаційні, технологічні та інші ресурси.
2. Функції управління процесами. У будь-якій організації протікає безліч процесів, починаючи від самого загального процесу управління, і до більш конкретних: процеси реалізації загальних функцій управління, процеси комунікацій, прийняття рішень, виробничий процес. Найважливішими частинами виробничого процесу є постачання, виробництво і збут продукції.
3. Функції управління результатами. До результатів (виходів системи) відносять: прибуток, рентабельність, обсяги виробництва і реалізації, витрати, якість продукції і т. д. [3].

Старцев Ю.Н. також виокремлює спеціальні функції в менеджменті, як такі, що реалізуються при вирішенні питань, пов'язаних з управлінням конкретної організації; в їх число можуть входити:

- система управління організацією, тобто структура органів управління, а також місце і роль менеджерів у цій структурі;
- ділові комунікації, тобто процеси руху інформації, спілкування учасників організації між собою і з навколишнім середовищем;
- методи менеджменту, тобто важелі та механізми, за допомогою яких менеджери вирішують завдання і досягають поставлених цілей;
- персонал (персонал-менеджмент), то є форми і методи роботи з людьми;
- конфлікти, тобто походження і природа конфліктів і шляхи їх попередження й усунення;
- стилі управління та імідж організації, то є стиль поведінки і діяльності конкретного менеджера і як це впливає на сприйняття організації різними людьми;
- ризики (ризик-менеджмент), тобто форми поведінки в умовах невизначеності;
- фінанси і господарство (фінансовий менеджмент), тобто аналіз станів і прийняття рішень у фінансовій та матеріальній сферах;
- стратегії (стратегічний менеджмент), тобто форми і методи визначення поведінки (політики) організації на тривалу перспективу;
- інновації, інвестиції та організаційний розвиток (інноваційний менеджмент), тобто шляхи і методи вдосконалення організації та підвищення її конкурентоспроможності;
- організаційна культура, тобто норми, правила і цінності, прийняті в організації [6].

На нашу думку, виокремлення спеціальних функцій є доцільним в сучасних мінливих економічних умовах, які негативно впливають на бізнес-клімат країни. В системі управління ДЗ підприємства спеціальні функції мають бути зорієнтовані на зовнішнє середовище, оскільки формування

ДЗ є проявом відносин бізнесу з клієнтами. І саме це може надавати їм властивостей стратегічного управління ДЗ, з огляду на побудову довгострокової співпраці з ключовими клієнтами. В контексті вищезазначеного, можна пропонуємо виокремити комунікаційну і захисну функції в управлінні ДЗ. Перша покликана забезпечити зворотній зв'язок між покупцем і продавцем в ході їх взаємодії, є інструментом досягнення компромісу при формуванні індивідуальних умов купівлі/продажу. Друга ж передбачає ретельний об'єктивний відбір контрагентів з метою мінімізації фінансового ризику при формуванні ДЗ. Яскравим її проявом має стати ідентифікація і типізація «своїх» клієнтів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, ефективне управління дебіторською заборгованістю має стратегічний характер для підприємства торгівлі. Управління дебіторською заборгованістю підприємства – це частина загальної системи менеджменту, що являє собою систему принципів і методів підготовки й реалізації управлінських рішень у сфері маркетингу і фінансового менеджменту на поточному, тактичному й стратегічному рівнях управління, які приймаються на стадіях формування, використання й погашення дебіторської заборгованості. Відповідно до цього доцільно згрупувати задачі управління дебіторською заборгованістю. Досягнення цілей управління дебіторською заборгованістю прямо пов'язане із реалізацією відповідних управлінських функцій. Серед них виокремлюють основні (більш загальні «класичні» функції менеджменту) і допоміжні функції (носять спеціальний характер для конкретних підприємств).

Список літератури:

1. Горлачук В.В. Управління земельними ресурсами : навч. посіб. / В.В. Горлачук, В.Г. В'юн, А.Я. Сохнич ; за заг. ред. В.Г. В'юна. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 2002. – 316 с.
2. Кравченко А.И. История менеджмента. Учебное пособие для студентов ВУЗов. – М.: Академ. Проект, 2000. – С. 169-171.
3. Основи теорії управління: навчальний посібник / під ред. В.Н. Парахін, Л.І. Ушвіцкого. – М., 2003.
4. Семенова І.І. Історія менеджменту: Учеб. посібник для вузів: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 222 с.
5. Управління дебіторською заборгованістю як передумова забезпечення життєдіяльності підприємств. – О.В. Летьохін. – Науковий вісник НЛТУ. – Вип. 21.17. – 2011.
6. Федоренко В.Г. Основи менеджменту: підручник. – К.: Алерта, 2007.
7. Шелдрейк Дж. Теория менеджмента: от тейлоризма до японизации / Пер. с англ.

Мазуренко В.О.
Киевский национальный торгово-экономический университет

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФУНКЦИЙ УПРАВЛЕНИЯ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ

Аннотация
Статья посвящена исследованию функций управления дебиторской задолженностью предприятия торговли. Определено управление дебиторской задолженностью как составляющая стратегического управления. Рассмотрены подходы розни ученых к определению основных и вспомогательных функций управления дебиторской задолженностью. Предложено дополнение в перечень вспомогательных функций управления дебиторской задолженностью.
Ключевые слова: дебиторская задолженность, управление дебиторской задолженностью, отсрочка платежа, функции управления, цель управления, предприятие торговки.

Mazurenko V.O.
Kyiv National University of Trade and Economics

IMPROVING FUNCTIONS IN THE MANAGEMENT OF RECEIVABLES

Summary
The article is devoted to the study of the functions of management of trade receivables. Definition of accounts receivable management as a component of strategic management. The approaches of different scholars to the definition of basic and auxiliary functions of management of accounts receivable are considered. The addendum to the list of subsidiary functions of management of accounts receivable is offered.
Keywords: accounts receivable, accounts receivable management, deferred payment, management functions, management objective, trading enterprise.

УДК 658.153

МОТИВАЦІЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

Нашиванко А.Я., Стільник В.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Розглянуті основні теорії мотивації. Виявлено головну проблему мотивації на сільськогосподарських підприємствах. Перераховані види матеріальної та нематеріальної мотивації які можуть бути застосовані на аграрних підприємствах усіх розмірів. Досліджена необхідність комплексного використання матеріальної та нематеріальної мотивації. Обґрунтовано застосування мотивації, та стимулювання персоналу аграрного підприємства.
Ключові слова: мотивація, стимулювання, економіка, персонал, трудова діяльність.

Постановка проблеми. Проблема мотивування та стимулювання на аграрному підприємстві є актуальною для вітчизняної економіки, оскільки саме аграрний сектор слугує локомотивом української економіки, та необхідно прикласти зусилля для максимального підвищення ефективності та продуктивності аграрного сектору. Один з найбільш дієвих шляхів підвищення ефективності аграрного підприємства є розробка справедливої та зрозумілої системи стимулювання та мотивації на підприємстві, тобто мотивація та стимулювання повинна спонукати зовнішні та внутрішні резерви працівника для підвищення його трудових показників. Але, на жаль, тема мотивації та стимулювання є забутою або їй не приділяється достатньо уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений огляд економічної літератури показав, що на сьогоднішній день проблемами мотивації та стимулювання у аграрних підприємствах займається невелика кількість вітчизняних вчених, серед них слід відмітити А.В. Нестерович, І.В. Білик, Г.Т. Завіновська.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Напевно найбільша проблема мотивації та стимулювання на сільськогосподарському підприємстві полягає в тому що більшість керівників та працівників взагалі не мають уявлення про явища мотивації, дана стаття направлена на виправлення цієї проблеми.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження основних видів матеріального та нематеріального стимулювання, які можуть бути застосовані на вітчизняних аграрних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У всіх сферах трудової діяльності людини визначну роль грають такі соціально-психологічні явища як мотивація та стимулювання. Мотивація (від латинського слова movere, спонукання до дії) – процес психологічного та фізичного напрямку дії який керує поведінкою людини [1]. В галузі управління мотивація визначається як процес стимулювання працівників до здійснення ефективної діяльності, спрямованої на досягнення цілей підприємства. Мотивація необхідна для ефективного виконання прийнятих рішень і запланованих завдань. Мотивація та стимулювання, може бути матеріальним та нематеріальним, прикладом матеріальної мотивації слугує підвищення заробітної плати, до нематеріальних засобів мотивації можна віднести: залучення працівників підприємства до управляння, зростання по службовій драбині, або надання робітнику певної пошани, створення відчуття того що робітник виконує важливу функцію та добре справляється з поставленими завданнями. Більшість керівників сільськогосподарських підприємств вважає що матеріальне мотивування більш дієве ніж нематеріальне, однак всі згодні що мотивація відіграє ледь не вирішальну роль у житті підприємства будь-якої галузі.

Існує доволі багато теорій мотивацій: Маслоу, Девіда Мак Клелланда, Герцберга, Віктора Врума, Теорія справедливості, Лоутера-Портера, та теорія Мак-Грегора.

Теорія Маслоу – має вигляд ієрархії, які для зручності сприйняття має вигляд піраміди, в якій продемонстровані людські потреби, основу «Піраміди Маслоу» займають фізіологічні потреби, наступним щаблем в піраміді є безпека, далі йдуть потреби в соціальній реалізації, повазі вершину піраміди займає потреба людини в самовираженні.

Теорія Мак Клелланда – стверджує, що існує три види мотивів, потреба у владі, потреба у добрих стосунках з оточуючими, та потреба в успішності. Ці види мотивації так чи інакше поєднуються у кожному працівникові. Головним постулатом теорії є те, що поєднання всіх трьох видів мотивації призведе до більш успішної та продуктивної роботи підлеглих та добре позначиться на роботі фірми.

Теорія Герцберга (або двох факторна теорія Герцберга) – стверджує що існує два фактори мотивації: Гігієнічні фактори – умови праці, розмір заробітної плати, стосунки між колегами та керівництвом. Фактори – мотиватори – визнання, самореалізація, успіх. Результатом стала феноменальна думка що заробітна плата не є основним засобом мотивації, заробітна плата може підвищити умотивованість лише у короткостроковій перспективі.

Теорія Віктора Врума (або теорія очікування) – стверджує що мотивація базується на винагороді, яка очікує працівника в майбутньому. В даній теорії виділено три фактори, які впливають на мотивацію: цінність винагороди, реальність винагороди, співвідношення винагороди до затрачених зусиль.

Головним твердженням є те, що вмотивованість та демотивованість робітників залежить від їх професіональних навичок, тобто низький рівень підготовки деморалізує робітника, добре підготовлений працівник більш мотивований

та успішний у роботі. Тобто, завдання для кожного працівника повинне адекватно відповідати рівню його підготовки.

Теорія справедливості – стверджує що під час роботи на людину впливають такі негативні відчуття як сором та несправедливість. Наприклад, людина, яка отримала високу винагороду при мінімумі витрачених зусиль буде відчувати сором та намагатиметься працювати краще.

Теорія Лоутера-Портера – об'єднує досвід попередніх теорій мотивації, оперує п'ятьма категоріями: витрачені зусилля, сприйняття (своя роль у робочому процесі), результати, винагорода, ступінь задоволення. Наприклад рівень зусиль прямо залежний від винагороди, задоволення залежить від внутрішніх (моральне задоволення) та зовнішніх факторів (матеріальна винагорода).

Теорія Мак-Грегора – є найбільш авторитарною теорію з усіх вище перерахованих, стверджує що кожна людина намагається не виконувати своїх робітничих забов'язань, тому необхідно розробити доволі гнучку систему покарань для підтримання порядку та робочої атмосфери у колективі, це низається принцип «Гарячої Плити». Цей принцип базується на п'яти пунктах: Невідворотність, Суттєвість, Локальність, Всеохоплюваність, Альтернативність. Тобто, невідворотність покарання у часі, суттєвість, покараний повинен запам'ятати покарання, локальність покарання повинно бути направлене на винуватців, а не на всіх робітників, всеохоплюваність справедливе покарання для всіх, не зважаючи на їх ранг та минулі здобутки, альтернативність, виказання шляху для усунення проблеми.

Однак на фоні технічного та матеріального переоснащення у сільському господарстві, багато хто забуває про морально-психологічні перетворення у цій сфері, якщо ігнорувати саме морально-психологічні моменти то технічне переобладнання принесе мінімум користі. Одними з головних моментів в морально-психологічному забезпеченні аграрного виробництва є мотивування та стимулювання працівників сільськогосподарської сфери.

По об'єктивним історичним передумовам українське село занепало, спостерігається депопуляція, відтік молоді з села, сільські мешканці відчувають себе соціально незахищеними, занепад виробничої бази, розповсюдження поганих звичок, село стало стійко асоціюватись з апатією, косністю, депресією та непристосованістю до майбутнього.

Типовий робітник сільськогосподарського підприємства доволі часто немотивований, це сильно знижує ефективність праці на підприємстві, панує доволі застарілий підхід, що гроші є основним стимулом та мотиватором, але як говорять науковці, – це не так. З цього виходить те, що підприємства аграрної сфери повинні практикувати систему матеріального та нематеріального стимулювання та мотивації, для більш успішної діяльності підприємства. Розглянемо матеріальну і нематеріальну мотивацію та спробуємо співвіднести її до потреб аграрного підприємства.

Нематеріальне стимулювання є надважливою складовою мотивації в цілому, але дуже часто ця складова ігнорується. Нематеріальне стимулювання спонукає саме до внутрішніх трудових резервів людини робітник стає особисто зацікавленим в підвищенні своєї трудової ефективності, робить його частиною команди, єдиним цілим це відчуття скріплює колектив та дозволяє йому зробити неможливе.

До нематеріальних засобів мотивування та стимулів можна віднести: надання працівнику відчуття того, що він потрібен, та те, що він виконує важливу та корисну для суспільства роботу, поліпшення умов праці на виробництві створення більш гігієнічного робочого місця, нагородження його почесними грамотами, допомога в отриманні страхування також потрібно відпрацювати налагодження доброзичливого психологічного клімату в колективі за допомогою власних внутрішніх резервів (туристичні походи або інші заходи) або з залученням спеціалістів, надання додаткового вихідного, відпустки.

Одним з найбільш ефективним способом мотивації персоналу є розподіл влади між працівниками, тобто робітники отримують частину акцій підприємства і більш-менш стають власниками підприємства, відчуття власності стимулює робітників, це дуже сильно підвищує рівень роботи працівників. Працівникам, які підтвердили свою старанність та професійні навички можна надати можливість працювати по «вільному робочому графіку», тобто працівник підприємства не зв'язаний формальним робочим розкладом, робітник може працювати неповний робочий день або тиждень (наскільки це можливо робочими процесами на підприємстві).

Також, доволі ефективним засобом нематеріальної мотивації є постійна (наскільки це мож-

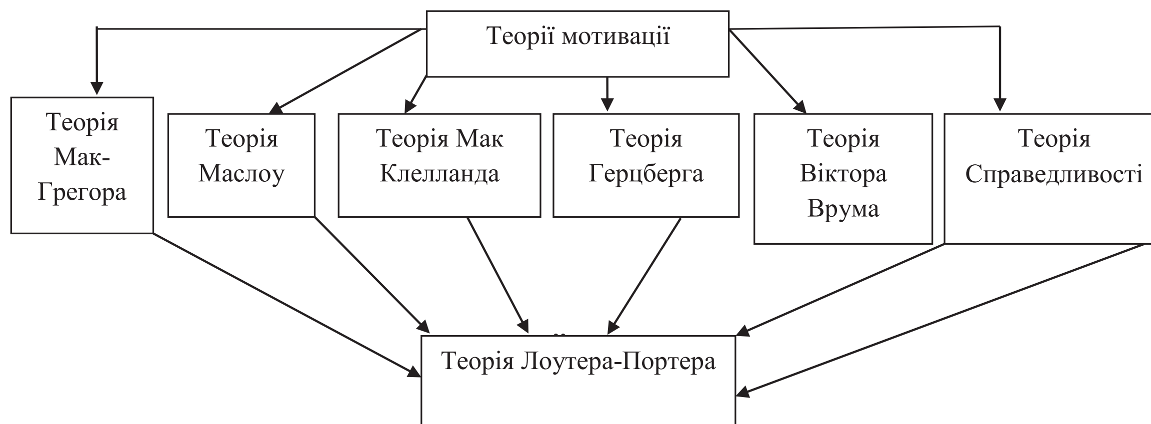

Рис. 1. Основні теорії мотивації

ливо) наявність голови підприємства під час робочого процесу, це забезпечує зв'язок між керівником та підлеглими та дозволяє голові підприємства отримувати достовірну недеформовану інформацію з перших рук, та мотивувати своїх підлеглих своєю присутністю. Окрім цього керівник підприємства, може підтримувати контакт з сім'ями робітників та повідомляти їм про успіхи свого родича.

Одним з нових способів нематеріальної мотивації працівника є планування кар'єри робітника, якщо планування кар'єри розглядати крізь призму сучасних теорій мотивації, то можна дійти висновку, що цей елемент управління персоналом має безпосереднє відношення до мотивації трудової діяльності. Так, згідно з теорією Маслоу, до первинних потреб людини належать потреби безпеки, намагання бути впевненим, що фізіологічні та інші пріоритетні потреби (зокрема зайнятості, стабільної роботи) будуть задоволені як у поточному періоді, так і в майбутньому. Стабільність зайнятості, чітка перспектива зростання – безперечно, пріоритетні потреби й мотивувальні чинники трудової діяльності. А відтак плануванню кар'єри слід приділяти першочергову увагу. Воно безпосередньо стосується реалізації цілої низки потреб і задіяння трудових і статусних мотивів персоналу.

Також, керівникам слід звернути увагу на такі види нематеріальної мотивації працівників, як: переведення працівника на більш високу, престижну посаду; надання йому більшої самостійності у прийнятті рішень; покладення на нього більш складних задач, проектів; забезпечення йому кращих умов, покращення робочого місця, тощо; надання працівникам знижок на продукцію, яку випускає підприємство; надання кредиту на придбання житла, авто тощо [2].

З вищезазначеного можливо зробити висновок що нематеріальна мотивація розвивається, з розвитком соціології та психології з'являються нові підходи та концепції нематеріального мотивування, однак, нажаль, нематеріальне стимулювання часто ігнорується.

До прикладу, майже 90% працівників аграрної сфери вважають такий нематеріальний стимул, як усна подяка керівника одним із найбільш дієвих. Проте ці методи на фоні недостатнього матеріального стимулювання не забезпечують бажаного мотивуючого впливу на працівників [3].

Отже, існує запит робітників аграрної сфери на нематеріальне стимулювання праці, та як показує практика відсутність дуалістичності між матеріальним та нематеріальним стимулюванням зводить користь мотивації практично на нуль.

Мабуть матеріальна мотивація робітників є найдавнішим засобом підвищення робото спроможності та лояльності працівників. Матеріальне стимулювання може різнитися за формами. Наприклад, стимулами можуть бути гроші або інші матеріальні блага. Одним з постулатів матеріальної мотивації є те, що працю найманих робітників треба оплачувати максимально високо, оскільки низька заробітна плата деморалізує робітника та підриває його трудові можливості.

Найбільш легким способом матеріальної мотивації є гідна заробітна плата, підвищення заробітної плати стимулює робітника працювати краще. Окрім цього на підприємстві доцільно розробити систему премій та мотиваційних виплат (за якість, за збережені енергоносії, за швидкість праці, тощо), ці виплати повинні адекватно відповідати зусиллям робітників при виконані трудового завдання. Ще одним засобом матеріального стимулювання на аграрному підприємстві є надання натуральної продукції на безоплатній основі або за знижками.

Новітнім словом в матеріальній мотивації є участь працівників у прибутку підприємства. Участь працівників у прибутку підприємства, може бути різні форми, наприклад, виплата дивідендів та премій добре проявивши себе працівникам, розповсюдження акцій серед працівників (так само як і при нематеріальному стимулюванні), також інноваційним підходом для сучасних українських реалій є створення приватних пенсійних фондів для робітників, пенсійні внески робітників при цьому диверсифікуються у різні галузі, в заключні при виході на пенсію працівник має достатні кошти на гідну старість, також таке введення стимулює працівників на якісну роботу, яка спрямована на перспективу.

Сільськогосподарська праця має свою специфіку, яка впливає на її оплату. Адже за умови однакових витрат існує ймовірність отримання різних кінцевих результатів діяльності, що залежить від родючості ґрунтів, застосування сортового матеріалу та добрив, природно-кліматичних умов, проявів сезонності тощо. Характерною особливістю аграрного виробництва також є те, що працівнику високої кваліфікації протягом року треба виконувати різні роботи, які відносяться до різних розрядів і відповідно одержувати різну оплату. Ефективним інструментом матеріально-

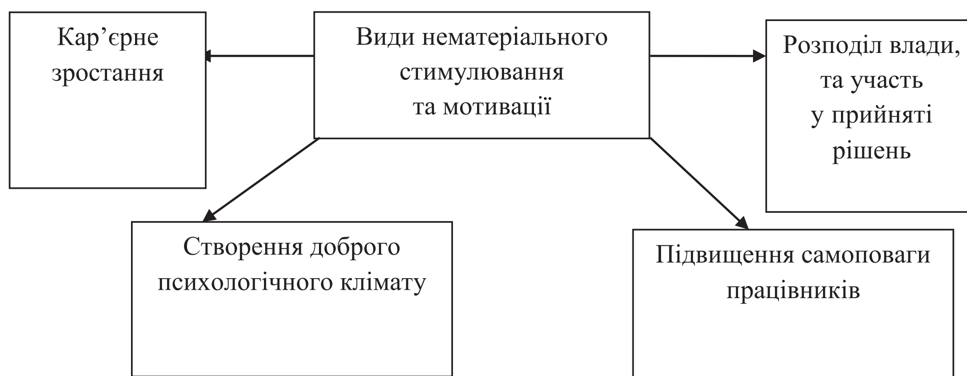

Рис. 2. Основні види нематеріального стимулювання

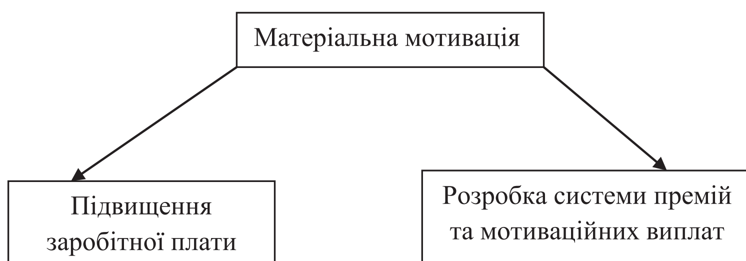

Рис. 3. Матеріальна мотивація за видами

го стимулювання працівників аграрних підприємств є додаткова оплата за перевиконання сезонних завдань або змінних норм продуктивності за підвищеними розцінками. Також, доцільним є стимулювання працівників за виконання сезонних завдань у визначений термін [4].

Стимулювання конкретних обсягів продукції, робіт, обсягів продажу тощо доцільно застосовувати в структурних підрозділах з кінцевими результатами діяльності, які наділяються власним бюджетом. У такий спосіб установлюється прямий зв'язок між ефективністю праці підприємства і його прибутковістю. Розподіл прибутку, пов'язаний із підвищенням продуктивності, здійснюють у такий спосіб, щоб зменшити питомі витрати через заохочення більш високої продуктивності праці без збільшення витрат, що пов'язані зі збільшенням трудомісткості.

При цьому найчастіше розраховують так званий загальний коефіцієнт через співвідношення сукупних витрат на робочу силу та обсягу реалізованої продукції. Це співвідношення береться за базовий рівень коефіцієнта. На основі цього коефіцієнта й обсягу продукції, що реалізується за конкретний період, розраховують припустимі витрати на робочу силу, які порівнюють з фактичною заробітною платою. Якщо витрати нижчі за припустимі, виплачується премія персоналу в розмірі 40-75% від отриманої економії (зростання прибутку). Решта використовується на заміщення авансованого капіталу, розвиток підприємства тощо.

Щодо преміальних виплат, то розмір премій повинен пов'язуватися не з рівнем основної заробітної плати, а з поліпшенням конкретних показників діяльності підприємства та внеском кожного працівника у загальну справу (більш-менш точно визначеним). Колективне стимулювання доцільно застосовувати тоді, коли заохочення працівників можливе лише на груповій основі. У більшості випадків груповий бонус розподіляється у тій самій пропорції, що й основна заробітна плата.

Участь у власності сприяє заінтересованості працівників у підвищенні ефективності діяльності підприємств, зміцненні його фінансового стану, онов-ленні виробництва і реалізується здебільшого через надання працівникам акцій «свого» підприємства. Володіння працівниками акціями забезпечує їм одержання відповідних дивідендів, а також сприяє мобілізації особистих збережень громадян для інвестування у виробництво [5].

Отже, можна сказати, що в останній час спостерігається тенденція, що нематеріальне стимулювання є більш доцільним ніж матеріальне. Одна з причин, яка пояснює це явище є те, що люди постіндустріального часу потребують дещо більше ніж гроші, а саме повагу та відчуття того, що його робота є важливою для суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи. У висновку можна заявити, що тема мотивації в сільському господарстві є досить актуальною для успішного розвитку української економіки. Мотивація не стоїть на одному місті, та постійно розвивається разом з психологією та соціальними науками.

Лише гармонічне поєднання матеріальної та не матеріальної складових мотивації може привести к успіху підприємства. Тобто, успіх підприємства неможливий без мотивації взагалі. Також при розробці мотиваційної програми на підприємстві не можна ігнорувати один з видів мотивації, при ігноруванні одного з видів мотивації не утворюються синергія, що зводить результати мотивації до нульової поділки.

Список літератури:

1. Вікіпедія. Вільна Енциклопедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мотивація.
2. Нестерович А.В. Нематеріальні методи мотивації працівників сільськогосподарських підприємств / А.В. Нестерович // Ефективна економіка. – 2012. – № 1.
3. Білик І.В. Особливості мотивації праці в аграрному секторі економіки України / І.В. Білик // Інноваційна Економіка. – 3'2014 [52]. – С. 126-130.
4. Білик І.В. Особливості мотивації праці в аграрному секторі економіки України / І.В. Білик // Інноваційна Економіка. – 3'2014 [52]. – С. 126-130.
5. Завіновська Г.Т. З-13 Економіка праці / Г.Т. Завіновська // Навч. посібник. – КНЕУ. – 2003. – 300 с.

Нашиванко А.Я., Стильник В.В.
Николаевский национальный аграрный университет

МОТИВАЦИЯ И СТИМУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Рассмотрены основные теории мотивации. Выявлено главную проблему мотивации на сельскохозяйственных предприятиях. Перечислены виды материальной и нематериальной мотивации которые могут быть применены на аграрных предприятиях всех размеров. Исследована необходимость комплексного использования материальной и нематериальной мотивации. Обосновано применение мотивации, и стимулирование персонала аграрного предприятия.
Ключевые слова: мотивация, стимулирование, экономика, персонал, трудовая деятельность.

Nashyvanko A.Y., Stilnik V.V.
Mykolayiv National Agrarian University

MOTIVATION AND STIMULATION LABOR ACTIVITY PERSONNEL AGRARIAN ENTERPRISES

Summary
The main theories of motivation are considered. The problem of motivation in agricultural enterprises was revealed in the chapter. The types of material and non-material motivation that can be applied in agrarian enterprises of all sizes are listed. The necessity of complex use of material and non-material motivation is investigated. The application of motivation and motivation of the personnel of the agrarian enterprise is explained.
Keywords: motivation, stimulation, economy, personal, labor activity.

УДК 338.48

АНАЛІЗ СВІТОВОГО РИНКУ ПОСЛУГ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ

Омельницька В.О.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг

Досліджено кількість та регіональне зосередження об'єктів гастрономічного туризму світу. Проаналізовані кількісні та якісні показники закладів ресторанного господарства світу, як об'єкта гастрономічного туризму. Зазначена кількість об'єктів світової гастрономічної та кулінарної спадщини та гастрономічних фестивалів і подій у розрізі країн та регіонів. Виділено регіональну розмежованість за кількістю об'єктів гастрономічного туризму. Визначено регіони та країни, які за показниками кількості об'єктів гастрономічних подорожей мають найбільший потенціал для розвитку гастрономічного туризму та ті, які є потенціально-можливими для даного виду туризму.

Ключові слова: гастрономічний туризм, ринок послуг, світовий ринок послуг туризму, об'єкти гастрономічного туризму, туристичні регіони.

Постановка проблеми. Стабільна позитивна динаміка розвитку туризму у світовому масштабі, його значний вплив на зайнятість населення, формування малого і середнього бізнесу, сприяння соціально-економічному розвитку окремих регіонів та країн дає підстави розглядати туристичну галузь, як важливий чинник розширення ринку послуг світового господарства та як джерело прибутку кожної країни.

Одним із перспективних видів розвитку ринку туристичних послуг є гастрономічний туризм – вид туризму, пов'язаний з ознайомленням з виробництвом, технологією приготування та дегустацією національних страв та напоїв, а також кулінарними традиціями народів світу.

Дослідження сучасного стану ринку послуг та визначення об'єктів гастрономічного туризму світу є передумовою визначення перспектив розвитку гастрономічного туризму у окремих регіонах, країнах, світу в цілому та виявлення конкурентоспроможного туристичного продукту на міжнародному ринку послуг туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями теоретичних і практичних аспектів розвитку гастрономічного туризму, визначенням змісту, аналізом деяких об'єктів, включених до складу «гастрономічних турів» займалися такі зарубіжні вчені, як: К. Холл, Д. Гілмор, Б. Пін, Р. Митчелл, Д. Хендерсон, Ю. Лін, Т. Пірсон, Л. Кей.

Роль гастрономічного туризму у світовому ринку послуг туризму та значення гастрономічних особливостей при виборі туристичного туру висвітлено у Глобальній доповіді UNWTO (Всесвітня туристична організація) про гастрономічний туризм (2012), Резолюції Генеральної Асамблеї ООН RES 69-233 від 19.12.2014 р., матеріалах I та II Всесвітнього форуму UNWTO з гастрономічного туризму (Сан-Себастьян, Іспанія, 27-29 квітня 2015 року) та (Ліма, Перу, 27-29 листопада 2016 року), звіті першого міжнародного форуму-фестивалю «Гастрономические дороги Великого шёлкового пути» (Астрахань, Росія, 7-9 червня, 2017 року).

Окремі фахівці розглядають особливості гастрономічного туризму та перспективи його розвитку в окремих країнах чи регіонах, а саме: США та Канади (Р. Лехеуп), острові Гекчеада (Турція) (Г. Ридван), Європи (Г. Жеорхе, П. Тудораче, П. Ністорену), Албанії (М. Брокаж), Сурінам (Д. Дасілва), Росії (Н.Б. Кущева, Т.В. Бедяєва), Польщі (Д.І. Басюк), Таїланду (Л. Пулхонг, К. Софа) [1-8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної теоретичної бази з даної проблематики у вітчизняній та зарубіжній науковій практиці до сьогодні відсутні дослідження, які б висвітлювали питання територіального місцезнаходження об'єктів гастрономічного туризму за туристичними регіонами для подальшого визначення найбільш привабливих гастрономічних дестинацій світу.

Мета статті полягає у дослідженні та виявленні тенденцій розвитку світового ринку послуг гастрономічного туризму.

Виклад основного матеріалу. За останнє десятиріччя відзначається значний розвиток гастрономічного туризму, який в наш час є одним з найбільш динамічних сегментів світового туризму. Суб'єкти туристичної діяльності відзначають важливість гастрономії, метою якої є диверсифікації туризму та стимулювання місцевого, регіонального та національного економічного розвитку. Крім того, об'єкти гастрономічного туризму включають в себе дискурс етичних і етнічних цінностей, заснованих на території, місцевій культурі, локальних продуктах, автентичності, які є спільними з сучасними тенденціями культури споживання.

Гастрономічний туризм являє собою універсальне явище, який активно розвивається та позитивно впливає на економіку, зайнятість населення та національну автентичну спадщину, оскільки туристи прагнуть не тільки продегустувати місцеву їжу, але й дізнатися історичне походження та технологічні особливості приготування.

Згідно з даними WFTA (Міжнародна асоціація гастрономічного туризму) частка гастрономічного туризму в загальному обсязі доходів від туристичної галузі досягає до 30%, при цьому прогнозується зростання на 7-12% кожного року, в той час понад 88% туристів відзначають, що гастрономія – це ключовий елемент в створенні враження про туристичні дестинації [9].

За даними UNWTO 79% туристів визначають маршрут, попередньо досліджуючи календар гастрономічних подій та особливості місцевої кухні. Кожний третій турист виділяє національну кухню, як мотив до подорожі, а витрати на харчу-

вання становлять близько 30% від загальних витрат на поїздку, якщо ж це гастрономічний тур, витрати на харчування складають до 50%. Опитування проведене UNWTO у 2016 році встановило, що 8% туристів відзначають гастрономічний аспект як основну причину для відвідування тієї чи іншої країни, 75% стверджують, що гастрономічні особливості країни є однією з трьох головних причин при виборі місця туристичної подорожі [10].

Найбільш привабливими об'єктами гастрономічного туризму серед туристів є: відвідування фермерських угідь та ринків, де представлені харчові продукти місцевих виробників,дегустація місцевої продукції, гастрономічні свята та фестивалі, кулінарні майстер-класи, гастрономічні ярмарки, підприємства ресторанного господарства.

Рис. 1. Об'єкти гастрономічного туризму, які користуються попитом у туристів за даними UNWTO, % [10]

Підприємства ресторанного господарства можуть бути самостійними об'єктами гастрономічних подорожей, зокрема заклади відзначені зірками Мішлен, що означає відмінну авторську кухню та страви, які є унікальними у своїй подачі та технології приготування, а саме:

✽ – дуже хороший ресторан у своїй категорії (відзначається саме кухня);

✽✽ – відмінна кухня, заради ресторану є сенс відкоригувати туристичний маршрут;

✽✽✽ – досконала робота шеф-кухаря, має сенс здійснити окрему туристичну подорож тільки заради відвідування даного закладу.

В Азіатсько-Тихоокеанський регіоні зосереджені міста, які мають найбільшу кількість відзначених закладів по відношенню до загальної кількості ресторанів та закладів відмічених трьома зірками,відвідування яких є мотивом для окремої гастрономічної подорожі , а саме міста: Кіото, Осака, Кобе, Нара, Токіо, Йокахома та Шонан (Японія), Сеул (Південна Корея), Гонконг, Макао, Шанхай, Тайбей (Китай), Сінгапур (див. рисунок 2.).

Попит на послуги гастрономічного туризму передусім обумовлено наявністю в кожній країні світу відповідних туристичних ресурсів – від діючих підприємств ресторанного господарства та гастрономічних заходів до об'єктів гастрономічної та кулінарної спадщини.

За даними ЮНЕСКО у 2017 році у світі налічується 21 об'єкт гастрономічної та кулінарної Всесвітньої спадщини. В таблиці 2 наведено головні об'єкти світової гастрономічної та кулінарної спадщини, що отримали свій статус у період з 2010 р. по 2017 р., у регіональному розрізі.

В регіональному розрізі, найбільша концентрація об'єктів гастрономічної та кулінарної спадщини склалась в Азії – 10 таких об'єктів та Європі – 9, дещо менше в Африці та Америці – по 1 в кожному (рис. 3.).

Таблиця 1

Кількісний та якісний показники ресторанів відмічених зіркою Мішлен у світі

№ п/н	Місто	✽✽✽	✽✽	✽	Всього	Частка, %	Загальна кількість ресторанів
1	Париж	10	17	50	77	17,0	453
2	Лондон	2	7	46	55	12,2	450
3	Інші столиці Європи	15	55	271	341	19,9	1715
4	Чикаго	2	5	19	26	6,5	400
5	Лас-Вегас	1	3	13	17	13,4	127
6	Нью-Йорк	6	10	61	77	9,0	857
7	Лос-Анджелес	0	4	16	20	7,6	263
8	Сан-Франциско	6	7	41	54	10,5	513
9	Вашингтон	0	3	11	14	13,7	102
10	Гонконг та Макао	5	13	51	69	25,4	272
11	Кіото, Осака, Кобе, Нара	15	61	224	300	60,5	496
12	Сеул	2	4	18	24	13,8	174
13	Шанхай	1	7	18	26	18,8	138
14	Сінгапур	1	7	30	38	21,6	176
15	Токіо, Йокахома та Шонан	17	57	219	293	74,7	392
16	Бангкок	0	3	14	17	14,8	115
17	Тайбей	1	2	17	20	15,9	126
18	Ріо-де-Жанейро і Сан Пауло	0	1	18	19	5,5	345

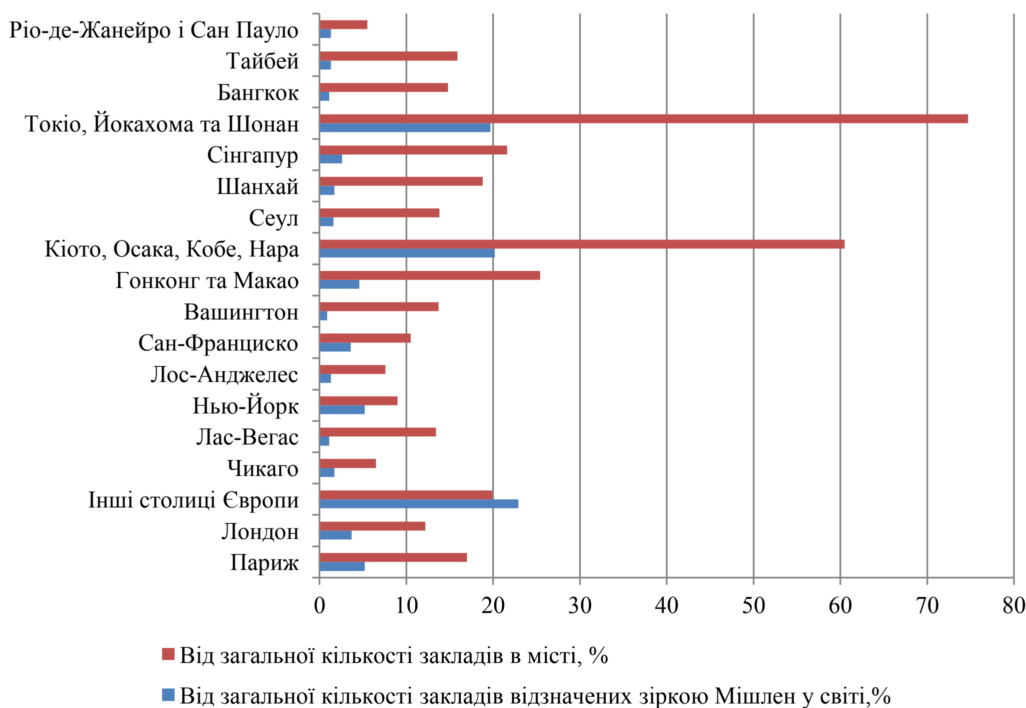

Рис. 2. Співвідношення відзначених закладів до загальної кількості ресторанів у місті та відзначених закладів у світі

Таблиця 2

Головні об'єкти світової гастрономічної та кулінарної спадщини станом на 2017 рік

№ з/п	Туристичний субрегіон світу	Країна	Об'єкт
1	Південна Європа	Греція	Середземноморська дієта
2		Іспанія	
3		Італія	Технологія приготування неаполітанської піци
5		Хорватія	Мистецтво випічки пряників в Північній Хорватії
6	Західна Європа	Чехія	Масляне ходіння по домівках в районі Глинецька
7		Щвейцарія	Свято виноробства в м. Вева
8		Франція	Традиційна французька кухня
9		Бельгія	Свято хліба та вогню в м. Герардсберген
10			Кінний промисел креветок в м. Остюнкерке
11			Культура вживання пива
12	Центральна Азія	Таджикистан	Технологія приготування та культури вживання оши-палав
13		Узбекистан	Технологія приготування та культури вживання плову
14		Азербайджан	Технологія приготування долми
16		Казахстан	Технологія приготування та подачі хлібного коржика
17		Киргизія	
18	Південна Азія	Іран	
19	Західна Азія	Туреччина	
20			Технологія приготування кави
21		Вірменія	Технологія приготування та подачі лаваша
22		Грузія	Технологія приготування вина в глиняних глечиках "квеврі"
23		Катар	Технологія приготування арабської кави
24		Оман	
25		Саудівська Аравія	
26		Об'єднанні Арабські Емірати	
27	Східна Азія	Японія	Кухня вашоку (традиційна японська кухня)
28		Північна і Південна Корея	Технологія приготування капусти кімчі
29	Північна Африка	Марокко	Ринок харчових продуктів та вуличної їжі на площаді Джамаа-ель-Фна в м. Марракеш
30	Північна Америка	Мексика	Традиційна мексиканська кухня

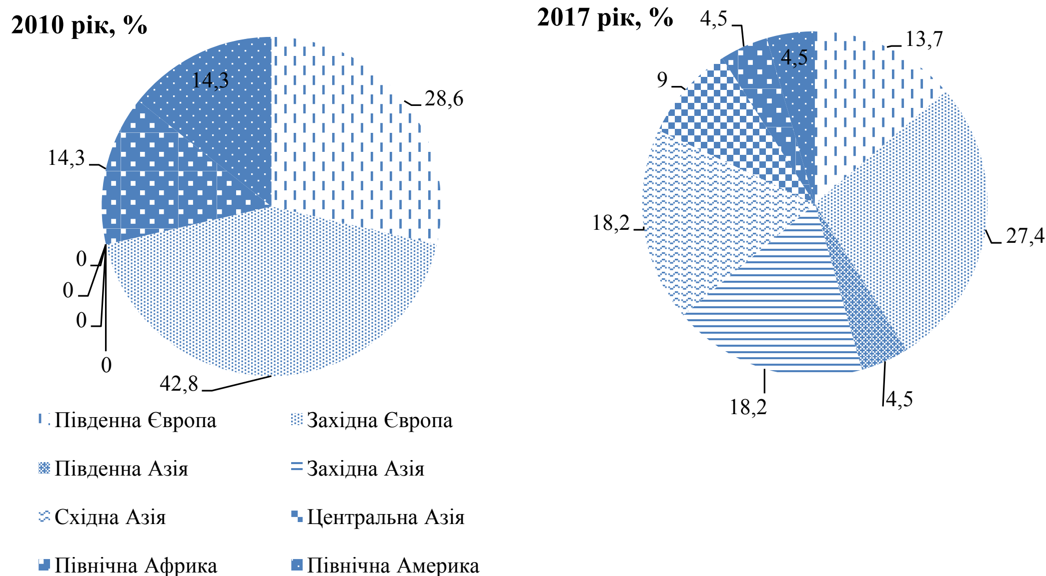

Рис. 3. Регіональна структура об'єктів світової гастрономічної та кулінарної спадщини

Об'єкти гастрономічної та кулінарної спадщини є додатковою гарантією збереження і цілісності унікальних національних та автентичних кулінарних технологій та гастрономічних особливостей країни; сприяють популяризації і розвитку гастрономічного туризму, як в окремих країнах та регіонах, так і світу в цілому. Міжнародні гастрономічні фестивалі представляють собою найбільш відомими гастрономічними дестинаціями серед туристів та є об'єктом окремого туристичного туру за напрямом подорожі (фестивальний) [11]. Кількість гастрономічних фестивалів за країнами та регіонами представлено на рисунках 4, 5.

У Північній Америці найбільша кількість гастрономічних фестивалів представлено у США (16), Південній Америці – Перу (3), Азії – Японія та Таїланд (по 3). В Європі лідерами є Росія (17), Франція (8), Італія (7), Іспанія (6).

За загальною кількістю об'єктів та гастрономічною привабливістю відзначається Франція, (Європа, субрегіон – Західна Європа), Японія (Азія, субрегіон – Східна Азія), США (Північна Америка).

Перспективними напрямами гастрономічного туризму є Італія, Іспанія (Європа, субрегіон – Південна Європа), Таїланд (Азія, субрегіон – Південно-Східна Азія).

Висновки і пропозиції. Досліджено кількість та регіональне зосередження об'єктів світового гастрономічного туризму. Визначено, що такі регіони як, Африка, Австралія та Південна Америка мають найменшу кількість або взагалі відсутні об'єкти гастрономічного туризму. Виділено країни, які є найбільш привабливими та перспективними напрямами гастрономічного туризму, що є теоретичною основою для подальшого дослідження економічних показників розвитку даного виду туризму в окремих країнах та світу в цілому.

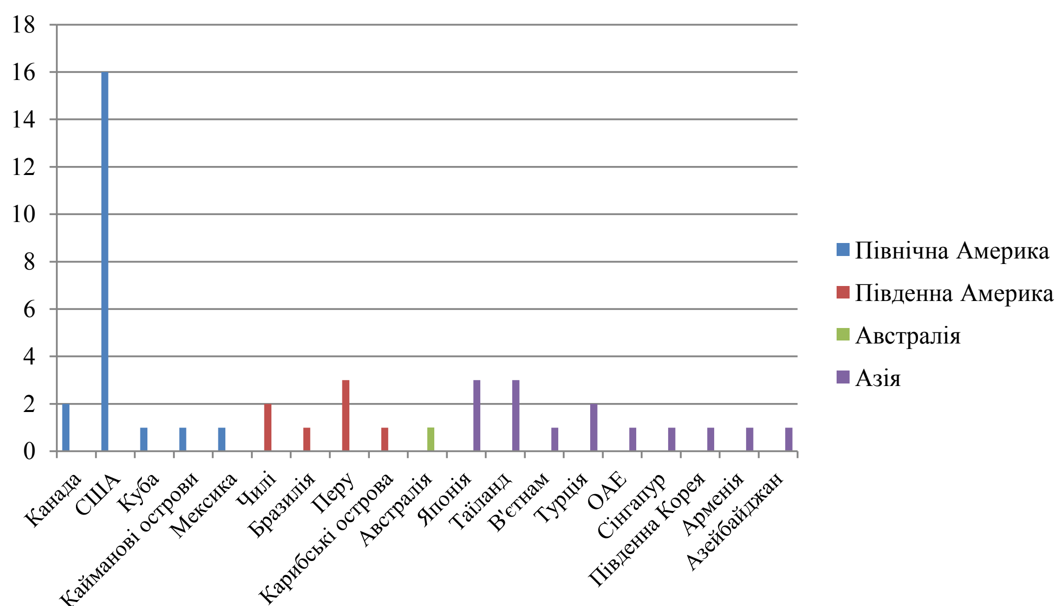

Рис. 4. Кількість гастрономічних фестивалів в країнах Північної та Південної Америки, Азії та Австралії

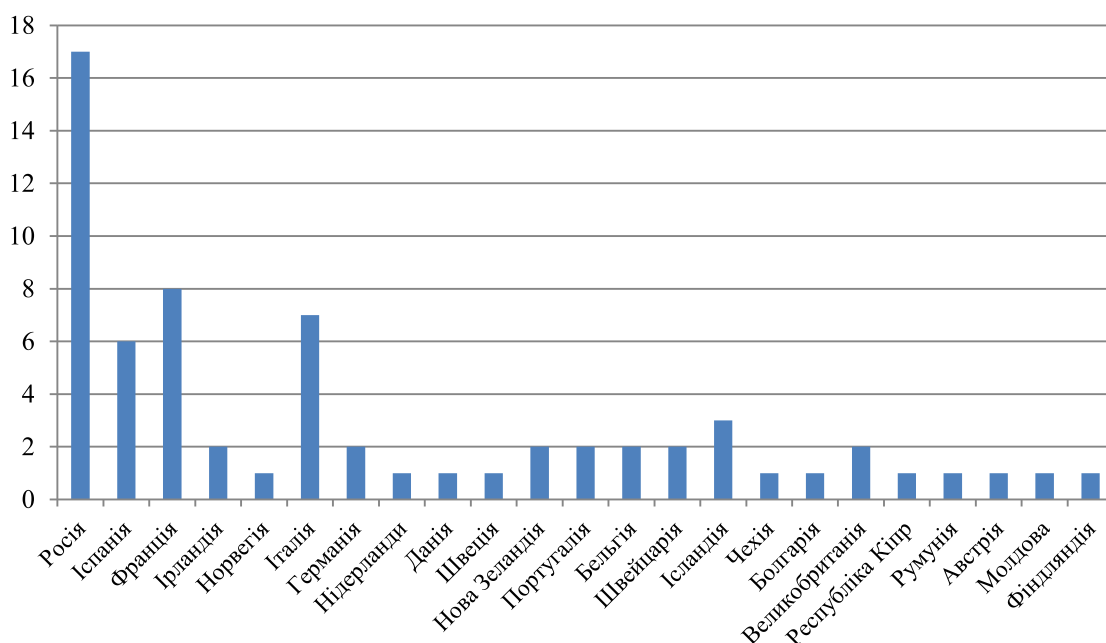

Рис. 5. Кількість гастрономічних фестивалів в країнах Європи

Список літератури:

1. R. LeHeup (2015). Ontario Culinary Tourism Alliance + Skift Present: The Rise of Food Tourism.
2. H. Ridvan YURTSEVEN (2011). 'Sustainable Gastronomic Tourism in Gokceada (Imbros): Local and Authentic Perspectives', International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 1 No. 18, pp. 17–26.
3. C. Michael Hall and Richard Mitchell Tourism Business Frontiers: Consumers, Products and Industry [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalspec.com/reference/47077/203279/chapter-16-gastronomy-food-and-wine-tourism.
4. Matilda Brokaj (2014). The Impact of the Gastronomic Offer in Choosing Tourism Destination: The Case of Albania', Academic Journal of Interdisciplinary Studies MCSER Publishing, Vol. 3 No 2, pp. 249–258.
5. D. Dasilva (2015). Assessing The Economic Potential For Culinary Tourism In Suriname: A Value Chain Approach.
6. Кущева Н.Б., Бедяева Т.В. Гастрономический туризм как перспективный вид развития регионов России // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). 2014. № 12(44). С. 207-217.
7. Басюк Д.І. Особливості розвитку гастрономічного туризму Польщі / Д.І. Басюк, А.В. Гембець // Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2016. Т. 22, № 2. С. 60-67.
8. L. Pullphothong, C. Sopha (2012). Gastronomic Tourism in Ayutthaya, Thailand, Suan Dusit Rajabhat University.
9. World Food Travel Association [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.worldfoodtravel.org.
10. Global Report on Food Tourism [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/amreports4-foodtourism.pdf.
11. Омельницька В.О. Сутність та класифікація видів гастрономічного туризму / В.О. Омельницька // Приазовський економічний вісник. 2018. № 1(06). С. 15-20.

Омельницкая В.А.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского, г. Кривой Рог

АНАЛИЗ МИРОВОГО РЫНКА УСЛУГ ГАСТРОНОМИЧЕСКОГО ТУРИЗМА

Аннотация
Исследовано количество и региональное сосредоточение объектов гастрономического туризма мира. Проанализированы количественные и качественные показатели заведений ресторанного хозяйства мира, как объекта гастрономического туризма. Указанно количество объектов мирового гастрономического и кулинарного наследия, а также гастрономических фестивалей и событий в разрезе стран и регионов. Выделено региональную разобщенность по количеству объектов гастрономического туризма. Определены регионы и страны, которые по показателям количества объектов гастрономических путешествий имеют наибольший потенциал для развития гастрономического туризма и те, которые являются потенциально-возможными для данного вида туризма.
Ключевые слова: гастрономический туризм, рынок услуг, мировой рынок услуг туризма, объекты гастрономического туризма, туристические регионы.

Omelnytska V.O.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih

ANALYSIS OF THE GLOBAL MARKET OF GASTRONOMIC TOURISM SERVICES

Summary
The quantity and regional concentration of objects of gastronomic tourism of the world are investigated. The quantitative and qualitative indicators of restaurants in the world as a gastronomic tourism object are analyzed. The specified number of objects of world gastronomic and culinary heritage and gastronomic festivals and events in the context of countries and regions. Regional delineation in the number of gastronomic tourism objects is allocated. The regions and countries that according to the number of objects of gastronomic travel have the greatest potential for development of gastronomic tourism and those that are potentially possible for this type of tourism are determined.
Keywords: gastronomic tourism, market of services, world market of tourism services, objects of gastronomic tourism, tourist regions.

УДК 368.91

МЕТОДИ ЗДІЙСНЕННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СВІТІ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Петрушка О.В., Шулюк Б.С.
Тернопільський національний економічний університет

У статті розглянуто світовий досвід побудови недержавного пенсійного страхування. Наведено основні методи запровадження механізму пенсійного забезпечення на прикладі Чилі, Великобританії та Німеччини. Здійснено характеристику основних структурних елементів пенсійних систем іноземних держав. Автором визначено переваги та недоліки радикального, поступового та другорядного методів страхування. Запропоновано рішення щодо пошуку оптимального варіанту розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні.
Ключові слова: пенсія, пенсійні схеми, недержавне пенсійне забезпечення, методи пенсійного страхування, світовий досвід.

Постановка проблеми. Однією з важливих функцій будь-якої держави є забезпечення населення гідним рівнем життя при настанні пенсійного віку. Пенсійна система України, функціонуючи на принципах солідарного розподілу з моменту її існування, повністю себе вичерпала і потребує реформування шляхом переходу до накопичувальної пенсійної системи із мережею недержавних структур, які б виступали гарантом фінансового забезпечення при досягненні громадянами пенсійного віку.

Більшість країн світу були змушені відмовитись від розподільчої пенсійної системи у зв'язку із змінами демографічної ситуації, які проявлялись у збільшенні середньої тривалості життя та скороченні чисельності працездатного населення по відношенню до кількості осіб пенсійного віку. Ці фактори стали рушійною силою до переходу ряду держав до накопичувальних пенсійних систем або ж пенсійних систем, що поєднували накопичувальну та розподільчу складову пенсійного забезпечення. Запроваджуючи накопичувальний механізм пенсійного страхування, ряд зарубіжних країн зробили акцент на приватному секторі, оскільки саме недержавні пенсійні фонди (НПФ), страхові компанії та інші фінансові інституції можуть ефективно управляти пенсійними накопиченнями в довгостроковій перспективі. Саме недержавне пенсійне забезпечення виступає дієвим механізмом оптимізації державної системи пенсійного страхування та дає можливість уникнути ряду ризиків при виході людини на заслужений відпочинок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню механізму недержавного пенсійного забезпечення присвячено наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких В. Базилевич, Р. Брукс, Ф. Елейн, В. Криклій, Е. Лібанова, В. Преснякова, Р. Рафікова, В. Роїк, А. Стопчак, М. Шварц та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з окресленої проблематики, теоретичні та практичні аспекти подальшого розвитку вітчизняної пенсійної системи, а саме пошуку оптимального методу запровадження механізму недержавного пенсійного страхування, потребують більш глибокого вивчення та дослідження.

Мета статті. Метою статті є вивчення іноземного досвіду стосовно основних методів побудови недержавного пенсійного забезпечення та імплементація його позитивних результатів у вітчизняну практику.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить світовий досвід, на практиці виділяють три методи запровадження механізму недержавного пенсійного забезпечення:
1) радикальний;
2) поступовий;
3) другорядний.

Перший метод є досить жорстким і здійснюється на основі агресивних принципів. Найчастіше такий метод застосовується в умовах диктатури. Термін запровадження такої пенсійної системи є досить коротким і може визначатись кількома роками (до 10 років). Даний метод переходу до нової пенсійної системи використовували такі країни як Чилі, Мексика, Болівія та Сальвадор. Розглянемо більш детально особливості радикальної системи недержавного пенсійного забезпечення. Яскравим представником радикального методу реформування пенсійної системи є Чилі. Пенсійна реформа була впроваджена у 1981 р. і зачепила усі верстви населення країни не залежно від їх віку. Працюючим громадянам було запропоновано перейти на накопичувальну програму, пенсійні внески за якою були у декілька разів меншими, ніж у розподільчій системі. Така політика чилійського уряду була прийнятною для населення, оскільки розмір заробітної плати працюючих суттєво збільшився. Окрім цього, засоби масової інформації Чилі постійно вели роз'яснювальну роботу стосовно переваг нової реформи і населення активно долучалось до таких нововведень. Особливістю Чилійської пенсійної реформи є й те, що інвестування пенсійних ресурсів здійснюється у приватні фінансові структури. Уряд країни, в свою чергу, забезпечує нагляд за діяльністю вищезазначених інституцій та гарантує захист пенсійних активів громадян. Поява приватних інвестиційних фондів, які обслуговували чилійську пенсійну систему стала поштовхом до розвитку фондового ринку та його ефективної діяльності.

Учасники накопичувальної пенсійної системи Чилі мають певну ступінь самостійності вибору інвестиційного портфеля для інвестування активів. На сьогодні існує 5 типів інвестиційних

портфелів (A, B, C, D, E), які різняться видами фінансових інструментів та ступенем ризику. Поєднання різних інвестиційних портфелів дає можливість учасникам пенсійного страхування самостійно обирати обсяги пенсійних накопичень та спрогнозувати рівень дохідності акцій, а також ступінь ризиковості інвестиційного портфеля. Вивчаючи досвід Чилі, корисним для нашої країни буде застосування напрацювань стосовно рівня відповідальності НПФ перед учасниками накопичувальної пенсійної системи, який полягає у наступному: наявність обов'язкового розміру власного капіталу, нормативна дохідність фондів, обмеження стосовно інвестування пенсійних активів, а також гарантування державою рівня доходності інвестиційних ресурсів при можливому банкрутстві НПФ [1, с. 30].

Поступовий метод запровадження недержавного пенсійного забезпечення полягає у застосуванні накопичувальної складової разом із діючою розподільчою системою пенсійного страхування. Даний вид пенсійного страхування широко застосовується у таких країнах, як Великобританія, Швеція, Нідерланди та ін.

Найбільш ефективне поєднання солідарної та накопичувальної систем пенсійного забезпечення характерне для Великобританії. Хоча пенсійна система цієї країни вважається найбільш досконалою у всьому світі, проте вона має надто складну організаційну структуру та жорсткий механізм регулювання інвестиційних процесів. Організаційну структуру системи пенсійного страхування Великобританії формують базові державні пенсії, державні пенсії за вислугу років та недержавні пенсії (рис. 1).

Система державного пенсійного страхування формується за рахунок обов'язкових соціальних внесків застрахованих та їх роботодавців. Усі накопичені фінансові ресурси спрямовуються до Національного Страхового Фонду, який в подальшому забезпечує виплату пенсій по солідарному принципу. У даному випадку допустиме погашення дефіциту Фонду за рахунок податкових платежів. Пенсія цього рівня вважається базовою та характеризується невисоким рівнем – не більше 20% від доходу застрахованої особи. Даний вид пенсійного забезпечення призначається усім громадянам у фіксованому розмірі. Наступною складовою, яка формує розмір державної пенсії англійців є додаткова пенсія за вислугу років, розмір якої залежить від величини заробітку та страхового стажу людини, яка виходить на пенсію. Саме ця компонента дає можливість диференціювати розмір державної пенсії у Великобританії. Система державного пенсійного страхування забезпечує лише 30% усіх пенсійних виплат громадянам країни, а основний об'єм виплачуваних пенсій припадає на недержавну систему пенсійного забезпечення. Професійні пенсії є доповненням до державної пенсії та визначаються кожним працедавцем, який вправі сплачувати внески як у страхові компанії, так і заснувати власний пенсійний фонд. Усі сплачені роботодавцем внески проходять процес інвестування та накопичення. Персональні пенсії формується автономно від працедавця. Система персональних пенсійних планів охоплює більше 50% працюючих та загальний обсяг пенсійних внесків становить близько 10 млрд. фунтів стерлінгів на рік [3, с. 120]. Суть даної системи полягає в тому, що працівник самостійно здійснює відрахування у страхові компанії в певному обсязі на власний розсуд, при чому дані внески не оподатковуються. Держава заохочує громадян брати участь у недержавному пенсійному страхуванні шляхом введення податкових пільг та зменшення розміру внесків на державне соціальне страхування за умови укладення договору додаткового пенсійного страхування.

Другорядний метод запровадження механізму недержавного пенсійного забезпечення має місце у тих країнах, які до сьогодні зберігають розподільчу (солідарну) пенсійну систему як основну щодо забезпечення пенсіонерів і використовують недержавні пенсійні інституції тільки у якості додаткових джерел підвищення рівня матеріального добробуту громадян за рахунок добровільних внесків [4]. Даний метод притаманний таким країнам, як Німеччина, Франція, США, Японія та ін.

Найбільш ефективно солідарна пенсійна система працює у Німеччині. Пенсійна система тут також багаторівнева: обов'язкове державне пенсійне страхування, корпоративне страхування та система приватного пенсійного страхування. Корпоративне страхування передбачає виплату пенсій за рахунок фіксованих соціальних внесків, сплачених роботодавцем страховим компаніям чи приватним пенсійним фондам. Дані виплати застраховані особи отримують при виході на пенсію. Приватний спосіб забезпечення гідної старості у цій країні

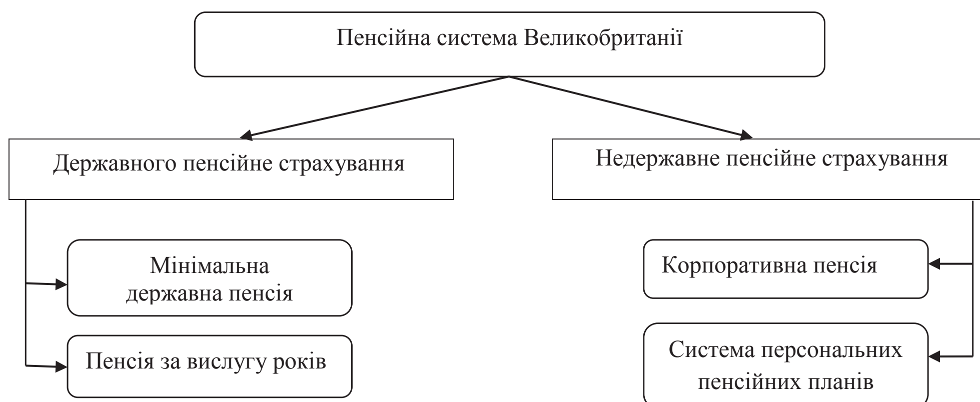

Рис. 1. Структура пенсійного забезпечення у Великобританії

Джерело: складено автором на основі [1, с. 32; 2, с. 36]

забезпечується за рахунок сплати фіксованого відсотка від річного доходу працюючого до недержавних фінансових структур для розміщення його на фінансовому ринку. Позитивним моментом у цьому є те, що інвестування пенсійних активів відбувається на основі як коротко- так і довготермінових пенсійних програм, які застрахована особа вибирає собі самостійно. У кожній банківській установі Німеччини діє недержавний пенсійний фонд, через який і відбувається розміщення пенсійних активів. Ця система дозволяє підтримувати рівень пенсійних виплат не нижче 70% від розміру середньої заробітної плати по країні [5]. Уряд Німеччини стимулює громадян до участі у недержавному пенсійному страхуванні шляхом запровадження пільгового оподаткування та трансфертів до приватних пенсійних фондів.

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз закордонного досвіду побудови недержавного пенсійного забезпечення дозволяє зробити висновок, що співіснування державної та недержавної систем пенсійного страхування забезпечує достатній рівень виплат громадянам після виходу на пенсію, а також виступає рушійною силою для розвитку інвестиційного клімату, що веде до економічного зростання економіки країн вцілому. Використовуючи міжнародний досвід накопичувальних пенсійних систем, українському уряду необхідно стимулювати розвиток приватного сектору в галузі пенсійного страхування, що, в майбутньому, призведе до росту коефіцієнту заміщення на рівні не меншому 60%. При цьому доцільно також здійснити впровадження найбільш ефективних інструментів пенсійного забезпечення по відношенню до системи обов'язкового пенсійного страхування в частині накопичувальної складової через запровадження мінімального рівня дохідності від інвестування пенсійних накопичень.

Список літератури:

1. Преснякова В.В. Зарубежный опыт в сфере негосударственного пенсионного обеспечения. Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий. 2013. № 2(6). С. 28-35.
2. Криклій В.А. Зарубіжний досвід функціонування недержавних пенсійних фондів та можливості його застосування в Україні. Економічний часопис – XXI. 2013. № 1-2(2). С. 34-37.
3. Стопчак А.Ю. Світовий досвід розвитку недержавного пенсійного страхування. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. Вип. 5. Т. 1. С. 117-122.
4. Brooks R. What will happen to financial markets when baby boomers retire? URL: https://econpapers.repec.org/RePEc:sce:scecf0:9.
5. Пенсия в разных странах мирах. URL: http://www.npf-almaz.ru/news./3-pensia-analiz.html.

Петрушка Е.В., Шулюк Б.С.
Тернопольский национальный экономический университет

МЕТОДЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В МИРЕ: ПРАКТИЧЕСКИЙ ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрен мировой опыт построения негосударственного пенсионного страхования. Приведены основные методы внедрения механизма пенсионного обеспечения на примере Чили, Великобритании и Германии. Осуществлена характеристика основных структурных элементов пенсионных систем иностранных государств. Автором определенно преимущества и недостатки радикального, постепенного и второстепенного методов страхования. Предложено решение относительно поиска оптимального варианта развития негосударственного пенсионного страхования в Украине.
Ключевые слова: пенсия, пенсионные схемы, негосударственное пенсионное обеспечение, методы пенсионного страхования, мировой опыт.

Petrushka O.V., Shuliuk B.S.
Ternopil National Economic University

METHODS OF REALIZATION OF NON-STATE PENSION INSURANCE IN THE WORLD: PRACTICAL EXPERIENCE FOR UKRAINE

Summary
World experience of construction of non-state pension insurance is considered in the article. The basic methods of introduction of mechanism of the pension providing are resulted on the example of Chile, Great Britain and Germany. Description of basic structural elements of the pension systems of the foreign states is carried out. By an author advantages and lacks of radical, gradual and second-rate methods of insurance are determined. Solution in relation to the search of optimum variant of development of non-state pension insurance in Ukraine is offered.
Keywords: pension, pension schemes, non-state pension provision, pension insurance methods, world experience.

УДК 336.72

ОБГРУНТУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЗАЛУЧЕННЯ ПОЗИКОВИХ КОШТІВ ПІДПРИЄМСТВА

Попов М.І.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Визначено сутність позикового капіталу. Досліджені основні джерела формування позикового капіталу підприємства. Розкрито порядок формування позикового капіталу. Надано характеристику основним перевагам й недолікам використання кредитних коштів.
Ключові слова: позикові ресурси, позиковий капітал, політика управління.

Постановка проблеми. Функціонування підприємства супроводжується безперервним кругообігом коштів, що здійснюється у вигляді витрат ресурсів та отримання доходів, їх розподілу і використання. При цьому визначаються джерела коштів, напрями і форми фінансування, оптимізується структура капіталу.

Правильна політика формування позикових коштів виступає головною функцією, що спрямована на забезпечення досягнення високих кінцевих результатів господарської діяльності підприємств.

Позикові кошти є одним із джерел формування капіталу підприємства. Їх оптимальна структура виступає передумовою ефективності його їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності поняття «позиковий капітал», переваги та недоліки залучення підприємством позикового капіталу, проблеми формування необхідного розміру висвітлено у низці робіт вчених, зокрема: І.Ю. Єпіфанова, О.Я. Базілінська, І.О. Бланк, Г.І. Базецька, С.В. Мочерний, О.С. Стоянова, О.Р. Романенко, О.О. Сініцин, Ю.А. Чернецька, О.Є. Чорна та інші.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження формування політики управління позиковими коштами підприємства.

Виклад основного матеріалу. Позиковий капітал формується на тимчасовій основі у вигляді довгострокової або короткострокової позики, яка здійснюється у формі банківського кредиту.

У підприємства, яке використовує позиковий капітал, є більш високий фінансовий потенціал його розвитку і можливості приросту фінансової рентабельності.

Будь-яке підприємство для підтримки господарської діяльності потребує залучення позикових коштів, що безпосередньо пов'язано із недостатністю або відсутністю власних.

Залучення позикових коштів дозволяє не лише суттєво розширити обсяг господарської діяльності підприємства, але і забезпечити більш ефективне використання власних коштів, прискорити формування цільового фінансування і на цій підставі підвищити ринкову вартість підприємства.

Розглянемо трактування сутності «позикового капіталу» різними авторами (табл. 1).

А.А. Мазаракі зазначає, що позикові ресурси являють собою сукупність різних за формою та умовами залучення зовнішніх фінансових ресурсів, які отримує торговельне підприємство на зворотній та платній основі на певний період [2].

За Є.І. Бородіним, позикові ресурси – це довгострокові кредити банків, кошти інших підприємств, облігаційні позики та ін. [1].

На думку інших науковців, позикові фінансові ресурси – це ресурси, що знаходяться тимчасово в розпорядженні підприємства і можуть використовуватися для досягнення статутних цілей. До їх складу входять отримані кредити та кошти, мобілізовані на фінансовому ринку [11].

Деякі автори вважають, що позикові фінансові ресурси – це в основному банківські позики, які відіграють важливу роль у розвитку діяльності підприємств.

За їх допомогою підприємства задовольняють потребу в грошових коштах для формування матеріальних запасів і затрат, сприяючи цим налагодженню безперервної роботи підприємств та збільшенню обсягів їх діяльності [12].

Проаналізувавши сутність поняття «позиковий капітал» можна зазначити, що цей вид капіталу залучається підприємством на принципах строковості, платності та поверненості.

Розглянемо класифікацію позикових коштів, яка поділяється наступним чином (рис. 1).

Таблиця 1

Трактування сутності поняття «позиковий капітал»

Автор	Сутність
Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна	Позичковий капітал – це грошовий капітал, що надається в позику його власником іншому власнику-підприємцю на певний час, на умовах повернення, за плату у вигляді процента.
А.М. Поддєрьогін	Позиковий капітал – це кошти інших кредиторів, які надаються підприємствам у позику під певний (обумовлений) відсоток на термін до одного року з оформленням векселя чи іншого боргового зобов'язання.
О.Р. Романенко	Позиковий капітал – грошові кошти власника, призначені для надання кредиту на принципах зворотності та платності у розмірі процентів до суми боргу.
С.В. Мочерний	Позиковий капітал – це грошовий капітал власник якого надає його іншим особам на певний термін у користування заздалегідь обумовлену плату у вигляді процента.

Джерело: [3; 4; 6]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Ознака	Класифікація
Строковість	Короткострокові (до 12 міс.); довгострокові (понад 12 міс.)
Умови одержання	згідно з кредитним чи іншим договором; за відсутності договору
Цілі використання	здійснення інвестицій; поповнення оборотних активів
Капіталодавець	банки та інші фінансово-кредитні установи; постачальники та клієнти; власники; персонал; держава
Цілі використання	здійснення інвестицій; поповнення оборотних активів
Форми залучення	грошова форма; лізинг (у формі обладнання); товарна форма; інші
Забезпечення	забезпечені заставою; забезпечені гарантією; з іншим забезпеченням; незабезпечені

Рис. 1. Класифікація позикових коштів підприємства

Джерело: [10]

Політика формування структури капіталу виступає складовою частиною загальної політики управління прибутком підприємства, що полягає в забезпеченні такого використання власного і позикового капіталу, яке оптимізує співвідношення рівня фінансової рентабельності та рівня фінансових ризиків відповідно до вибраних критеріїв управління прибутком.

Оцінка вартості позикових коштів має низку особливостей, серед яких можна виділити відносну простоту формування базового показника оцінки вартості, облік податкового коректора під час оцінювання вартості позикових коштів.

Вартість залучення позикових коштів має високу міру зв'язку з рівнем кредитоспроможності підприємства, який оцінюється кредитором. Залучення позикових коштів завжди пов'язане зі зворотним грошовим потоком не тільки з обслуговування боргу, але й погашення зобов'язань відносно основної суми цього боргу.

Як бачимо із проведеної класифікації, організація управління залученими позиковими коштами здійснюється безпосередньо шляхом організації їх формування із різних джерел та у різних формах відповідно до потреб будь-якого підприємства.

Всі форми позикового капіталу, що використовуються підприємством, є його фінансовими зобов’язаннями, які належать до погашення у передбачені строки.

Формування оптимальної стратегії фінансування підприємства потребує врахування макроекономічної ситуації на ринку фінансових ресурсів. На макрорівні основним середовищем залучення фінансових коштів для підприємств виступає банківський сектор та фондовий ринок.

Для розширення своєї діяльності підприємства використовують наступні види позик (рис. 2).

Види позик	Характеристика
Банківський кредит	як частина позикового капіталу надається підприємствам за плату, тобто вони сплачують за його використання певний відсоток від їх суми, передається в тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання
Фінансовий лізинг	господарська операція, що здійснюється фізичною або юридичною особою і передбачає передачу орендарю майна, яке є основним засобом і придбане або виготовлене орендодавцем, а також усіх ризиків та винагород, пов'язаних правом користування та володіння об'єктом лізингу
Комерційний (товарний) кредит	це окремий вид кредиту, якщо кредит надається в товарній формі, а сплачується у грошовій із відстрочкою або розстрочкою платежу
Облігаційні позики	це форма випуску облігацій підприємством на певних, заздалегідь застережених правових умовах, тобто вигідна форма залучення капіталу, оскільки власники облігацій не мають права втручатися в господарську діяльність підприємства, на відміну від акцій, які дають право участі в капіталі

Рис. 2. Види позик

Джерело: [10]

В сучасних економічних умовах актуальним виступає питання залучення фінансових коштів шляхом емісії облігацій. Проте використання корпоративних облігацій у вітчизняній практиці є досить обмеженим через відсутність необхідного досвіду та відповідного рівня розвитку українських підприємств, нерозвиненість і закритість українського фондового ринку тощо.

Для підприємства безоплатним виступає використання такого джерела позикових коштів, як кредиторська заборгованість із заробітної платні за товари і послуги, за розрахунками з бюджетом, за страхування тощо.

Ці елементи позикових коштів підприємству необхідно буде повернути, проте, поки воно ними володіє до терміну їх погашення (а нерідко і понад цей термін), то цими коштами воно розпоряджається на власний розсуд.

Використання позикових коштів надає підприємством, крім вище розглянутих прямих переваг, має ще й опосередковані, як наприклад, зменшення бази оподаткування, а отже, і скорочення платежів до бюджету (відсотки за кредит відносять до витрат, завдяки цьому зменшується прибуток до оподаткування).

Підприємство може отримати додаткову вигоду від використання позикових коштів в період підвищення темпів інфляції. Це зумовлюється тим, що повернення боргу відбувається грошима меншої купівельної спроможності.

Водночас залучення підприємствами позикових коштів містить у собі й певні загрози. Головною з них є зростання ризику зниження їх фінансової стійкості та платоспроможності. Крім того, сплачені відсотки за кредит виступають елементом витрат, тим самим вони зменшують масу прибутку підприємства і рентабельність авансованого капіталу.

Отже, залучення позикових коштів має свої переваги та недоліки для підприємства (табл. 2).

Підприємства, які мають намір узяти кредит, можуть зазнати серйозних втрат в умовах нестабільного зовнішнього середовища і виниклу через це недоступність кредиту (високі відсоткові ставки за кредит, завищені вимоги до застави як гарантії кредиту тощо).

Загалом залучення позикових коштів підприємством повинно бути обґрунтованим та відповідати його фінансовій політиці, оскільки чим більша частка залучених коштів, тим вищий фінансовий ризик.

В табл. 3 наведено етапи формування політики залучення, використання та повернення кредитору підприємством позикових коштів.

Позикові кошти підприємств може утворюватись за рахунок двох основних груп джерел позикових коштів. Перша група – зовнішні джерела позикових коштів. Ця група складається з двох підгруп – зовнішні довгострокові й зовнішні короткострокові джерела позикового фінансового капіталу.

Для формування довгострокових позикових коштів можна використовувати зовнішні довгострокові фінансові ресурси, а саме, довгострокові облігаційні позики, довгострокові банківські кредити та фінансовий лізинг.

У світовій практиці також активно використовуються довгостроковий податковий кредит і податкові пільги.

Зовнішні короткострокові позикові кошти використовують для формування короткострокового позикового фінансового капіталу, для чого насамперед застосовують короткострокові банківські кредити і товарний (комерційний) кредит.

Друга група – це внутрішні джерела позикових коштів. До них відносяться позикові фінансові ресурси, які утворюються за рахунок відстро-

Таблиця 2

Переваги та недоліки позикового капіталу підприємства

Переваги	Недоліки
Широкі можливості залучення	Генерує меншу норму прибутку
Низька вартість	Ризик зниження фінансової стійкості та втрати платоспроможності
Забезпечує ріст фінансового потенціалу підприємства і темпів обсягів його господарської діяльності	Висока залежність вартості позиченого капіталу від коливань кон'юнктури фінансового ринку
Здатність генерувати приріст фінансової рентабельності	Складність процедури залучення

Джерело: [4]

Таблиця 3

Етапи формування політики управління позиковими коштами підприємства

Етапи	Характеристика
1	Аналіз залучення та використання позикових коштів у попередньому періоді
2	Визначення цілей залучення позикових коштів у майбутньому періоді
3	Визначення граничного обсягу залучення позикових коштів
4	Оцінка вартості залучення позикового капіталу з різних джерел
5	Визначення співвідношення обсягу позикових коштів, що залучаються на коротко- і довгостроковій основі
6	Визначення форм і методів залучення позикових коштів
7	Визначення складу основних кредиторів
8	Формування ефективних умов залучення кредитів
9	Забезпечення ефективного використання залучених кредитів
10	Забезпечення своєчасних розрахунків за отримані кредити

Джерело: [10]

Таблиця 4

Чинники впливу на ефект фінансового левериджу

Об'єктивні	Суб'єктивні
Ставка податку на прибуток (необхідно оцінювати вплив податкового коректора, адже щорічні зміни ставки можуть певним чином підвищити або знизити ефективність позикового капіталу.	Валова рентабельність активів (показник має бути не менший за ставку відсотків за кредитом. Тому першочерговим завданням підприємства є підвищення рентабельності шляхом збільшення обсягу прибутку. Для цього необхідно розробити дієву політику управління доходами, витратами та прибутком).
Ставка відсотку за кредитами (прогнозування ставки надасть можливість вирішити питання здатності підприємства досягти такого рівня рентабельності активів, щоб мати змогу не лише сплачувати відсотки за користування позиковими коштами, але й нарощувати прибуток).	Співвідношення між позиковим та власним капіталом (за умови оптимального значення диференціалу фінансового левериджу 30-50% варто нарощувати позиковий капітал для підвищення рентабельності власного капіталу.

Джерело: [8]

чених і прострочених зовнішніх довгострокових і короткострокових зобов'язань.

За умови стабільної ринкової економіки обсяг таких позикових коштів буває незначним. Проте у кризовий період ці позикові кошти підприємства використовують досить активно для формування довгострокового і короткострокового фінансового капіталу.

Перш ніж планувати обсяги залучення довгота короткострокових коштів шляхом одержання банківських позик, фінансові служби підприємства здійснюють аналіз можливостей отримання необхідного кредиту та оцінюють ризик його впливу на фінансову стійкість підприємства.

З цією метою проводять аналіз відповідності параметрів діяльності підприємства критеріям кредитоспроможності, що вимагаються певним банком.

У своїй діяльності підприємства при залученні позикових коштів керуються розрахунком левериджу.

Поняття «леверидж» передбачає собою використання постійних операційних та постійних фінансових витрат з метою збільшення прибутковості підприємства.

Витрати поділяють на постійні операційні та постійні фінансові, і, відповідно, виділяють леверидж операційний та фінансовий.

Ці типи левериджу включають в себе як ризик банкрутства, так і мінливість отримання прибутку.

Так, операційний леверидж утворюється за рахунок використання підприємством постійних операційних витрат, у той час як фінансовий леверидж виникає у разі використання підприємством позичкових засобів фінансування [6].

За рахунок новостворених короткострокових та довгострокових зобов'язань підприємство може підвищити ефективність використання власного капіталу.

Розглянемо формулу ефективності використання фінансового левериджу [7]:

$$ЕФЛ = (1 - Cпп) \times (КВРа - СВК) * (ЗК / ВК), \quad (1)$$

де ЕФЛ – ефект фінансового левериджу, що полягає в прирості коефіцієнта рентабельності власного капіталу;

Спп – ставка податку на прибуток;

КВРа – коефіцієнт валової рентабельності активів, яка характеризує відношення валового прибутку до середньої вартості активів;

СВК – середній розмір ставки відсотків за кредит, що сплачується підприємством за використання залученого капіталу;

ЗК – середня сума залученого (позичкового) капіталу, що використовується підприємством;

ВК – середня сума власного капіталу підприємства.

Так, ефект фінансового левериджу може бути позитивним або негативним.

На ефект фінансового левериджу можуть впливати чинники, які поділяються на об'єктивні (підприємство не має впливу) та суб'єктивні (підприємство має вплив) (табл. 4).

Висновки і пропозиції. Визначення сутності поняття «позиковий капітал» надалі залишається актуальним питанням, оскільки більшість вітчизняних підприємств мають обмежену кількість власних фінансових ресурсів.

Проаналізувавши основні джерела залучення позикових ресурсів, можна відзначити, що найвагоміший вплив серед усіх зазначених джерел формування фінансових ресурсів має зовнішній позиковий капітал, зокрема кредити банків, облігаційні позики, позики небанківських кредитних установ. Проте залучення банківських кредитів супроводжується зростанням плати за їх використання, що призводить до збільшення операційних витрат та збитковості підприємств.

Залучення та використання позикових ресурсів впливає на зростання рентабельності власних коштів, але становить загрозу для фінансової стійкості підприємства.

Залучення позикових коштів необхідно здійснювати обґрунтовано та відповідно до обраної фінансової політики кожного підприємства, оскільки чим більша буде частка залучених коштів, тим вищий є фінансовий ризик.

Саме тому, підприємства мають користуватися розрахунком фінансового левериджу, що дає можливість визначити безпечні обсяги позикових коштів, розрахувати допустимі умови кредитування та зменшити податковий тягар підприємства.

Таким чином, в сучасних умовах функціонування підприємств важливе значення має розробка та реалізація ефективної політики управління позиковими коштами, які є важливими джерелами забезпечення їх фінансово-господарської діяльності.

Список літератури:

1. Бородин Е.А. Финансы предприятий: учеб. пособие / Е.А. Бородин, Ю.С. Голиков, Н.В. Колчин. – М.: Банки и биржи: ЮНИТИ, 1995. – 208 с.
2. Економіка торговельного підприємства: підручник для вузів / [Мазаракі А.А. та ін.]; під ред. проф. Н.М. Ушакової. – К.: Хрещатик, 1999. – 800 с.
3. Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. Фінансовий менеджмент: Навч. пос. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2008. – 483 с.
4. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Фінансовий менеджмент. 2-ге вид.: Підручник. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.
5. Онисько С.М., Марич П.М. Фінанси підприємства: Підручник для студентів вищих закладів освіти. 2-ге видання виправлене і доповнене. – Львів: «Магнолія Плюс», 2006. – 367 с.
6. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: Підручник 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.
7. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник. 4-те вид. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 312 с.
8. Сініцин О.О. Фінансовий леверидж в управлінні структурою капіталу / Ефективна економіка – 2014. – № 9. – С. 1-3.
9. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єкта господарювання: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
10. Філімоненко О.С. Фінанси підприємства: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005. – 400 с.
11. Фінанси: курс для фінансистів: навч. посіб. / [за ред. В.І. Оспіщева]. – К.: Знання, 2008. – 567 с.
12. Чорна М.В. Обґрунтування підходу до визначення ефективності діяльності підприємств торгівлі як основи їх конкурентостійкості / М.В. Чорна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 7/8. – С. 113-128.

Попов М.И.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

ОБОСНОВАНИЕ ПОЛИТИКИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ЗАЕМНЫХ СРЕДСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Определена сущность заемного капитала. Исследованы основные источники формирования заемного капитала предприятия. Раскрыт порядок формирования заемного капитала. Охарактеризованы основные преимущества и недостатки использования кредитных средств.
Ключевые слова: заемные ресурсы, заемный капитал, политика управления.

Popov M.I.
National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

JUSTIFICATION OF THE POLICY OF ATTRACTION OF THE BORROWED FUNDS OF THE ENTERPRISE

Summary
The essence of borrowed capital is determined. The main sources of the company's borrowed capital formation are investigated. The procedure for the formation of borrowed capital is disclosed. The main advantages and disadvantages of using credit funds are described.
Keywords: borrowed resources, borrowed capital, management policy.

УДК 658.153

ПОБУДОВА СИСТЕМИ КАДРОВОГО ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Стільник В.В., Зінгаєва Н.Є., Багіна А.Є.
Миколаївський національний аграрний університет

Виявлено особливості формування кадрового документаційного забезпечення управління персоналом. Досліджено стан системи забезпечення кваліфікованими працівниками кадрового діловодства. Обґрунтовано доцільність створення кадрових служб на підприємствах. Зазначено актуальність побудови ефективної системи кадрового документаційного забезпечення в сучасних умовах.
Ключові слова: управління персоналом, документаційне забезпечення, система, кадрове діловодство.

Постановка проблеми. Чітко виявити позицію системи кадрового документаційного забезпечення управління персоналом в сучасних умовах можна за допомогою дослідження сучасного її стану на вітчизняних сільськогосподарських підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений огляд економічної літератури показав, що на сьогоднішній день не досліджено стан наявності кваліфікованих працівників з кадрового діловодства на сільськогосподарських підприємствах. Різні підходи до проблеми кадрового документаційного забезпечення управління персоналом, які використовуються практиками і науковцями країн з ринковою економікою досить успішно адаптовано до вимог та особливостей економічних відносин у вітчизняній економіці. Методичні підходи до побудови системи кадрового документаційного забезпечення управління персоналом досліджували відомі вчені А. Томпсон, Дж. Стрікленд, І. Грузіна, Г. Друкер, О. Шпичак та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до проведених науковцями досліджень, існує достатньо відпрацьована теоретично система кадрового документаційного забезпечення управління персоналом. Але недостатньо розкриті питання, щодо вагомості системи та способів її впровадження на сільськогосподарських підприємствах в сучасних умовах господарювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є побудова системи кадрового документаційного забезпечення управління персоналом на сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кадрове забезпечення системи управління персоналом означає набір необхідної кількості, складу якісних працівників в кадрову службу. Щоб визначити кількість співробітників, враховуються потреби штатних структур і статут підприємства. Серед основних факторів, що впливають на чисельність співробітників організації, слід виділити: скільки робітників всього; сферу діяльності підприємства; в яких умовах воно працює; його масштаби і характерні особливості; наявність і кількість філій; які у організації соціальні характеристики, категорії співробітників і кваліфікація робітників; які завдання вирішуються, їх складність, наскільки вони комплексні; наскільки управління забезпечено технічно і багато іншого.

Кадрове та документаційне забезпечення системи управління персоналом має в своєму обороті документацію, і таке забезпечення передбачає організацію роботи з нею. Таким чином, в нього входить повний цикл обробки документації, починаючи з її створення і закінчуючи передачею готових документів в підрозділи підприємства.

Діловодне забезпечення передбачає наступні функціональні складові:

1) своєчасна обробка всіх документів;
2) надання управлінським працівникам необхідних документів для їх виконання;
3) здійснення друку;
4) проведення реєстрації співробітників, збереження всіх даних;
5) формування справ, причому так, як потрібно для конкретного підприємства;
6) розмноження і копіювання документів;
7) проведення контролю їх виконання та багато іншого.

Під документацією по управлінню персоналом розуміють широкий спектр документів, що містять інформацію про працівників підприємства, структурних підрозділах та діяльності організації в цілому [1]. В системі управління персоналом організації можна виділити кілька видів документації за функціональною ознакою:

– внутрішні локальні нормативні акти, які визначають загальні принципи роботи організації та обов'язкові для виконання всіма співробітниками організації (положення, інструкції, постанови та ін.);
– інформаційно-довідкові документи служать для реалізації управлінських рішень, дозволяють вибирати певний спосіб управлінського впливу. До даного виду документів відносяться протоколи, звіти про розповіді, докладні та пояснювальні записки, службові листи, довідки та ін.;
– документи, що підтверджують трудову діяльність працівників;
– розпорядчі документи, які видаються роботодавцем для передачі розпоряджень співробітникам організації (накази, розпорядження, інструкції, постанови).

Кадровий облік – це невід'ємна складова трудових правовідносин, що виникають у процесі господарської діяльності. Облік кадрів дуже трудомісткий процес, який вимагає від спеціалістів уваги, підсистем та визначених знань у сфері трудового законодавства.

В сучасних умовах більшість сільськогосподарських підприємств здійснює кадровий облік (рис. 1).

Про це свідчать надані відповіді керівниками опитаних ста сільськогосподарських підприємств Миколаївської області.

Кадровий облік як процес існує практично у всіх сільськогосподарських підприємствах. Ним самостійно займається окремо наданий під цей процес співробітник. Лише 10% невеликих підприємств числом до 20 осіб відзначили, що вони не ведуть кадровий облік.

У 82% сільськогосподарських підприємствах є окремо виділений співробітник на кадровій облік та у 79% – співробітник, який займається розрахунком заробітної плати.

Чим більше підприємство, тим частіше є виділена людина для ведення кадрового обліку або розрахунку заробітної плати. У половини компаній S-сегмента з числом до 20 чоловік такого виділеного співробітника немає. Клієнти М і Л-сегмента практично завжди займаються кадровим обліком або розрахунком заробітної плати самостійно. А ось S-компанії (особливо невеликі з числом не більше 20 осіб) іноді віддають цей процес аусорсінгу: 13% опитаних компаній відзначили, що у них кадровим обліком займається зовнішній провайдер. Розрахунком заробітних плат зовнішній провайдер займається у 9% підприємств. Монополістом серед систем ведення кадрового обліку є 1С. Excel частіше використовує малий бізнес. S-сегмент активніше інших використовує Excel. Питома вага сільськогосподарських підприємств, які мають окрему людину для кадрового обліку, наведена на рис. 2.

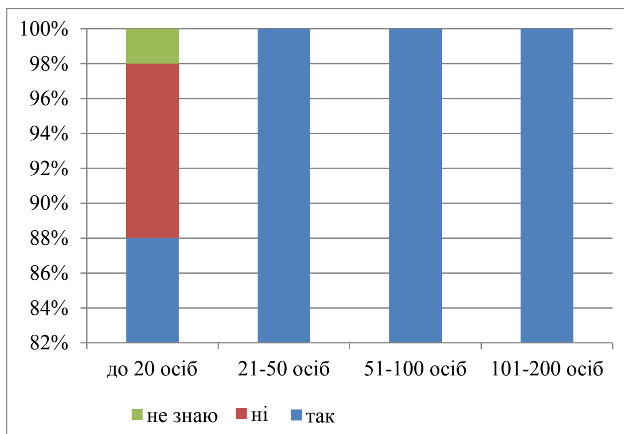

Рис. 1. Дослідження ведення кадрового обліку на сільськогосподарських підприємствах (відповіді на питання: «Чи є кадровий облік на Вашому підприємстві?»)

Джерело: дослідження авторів

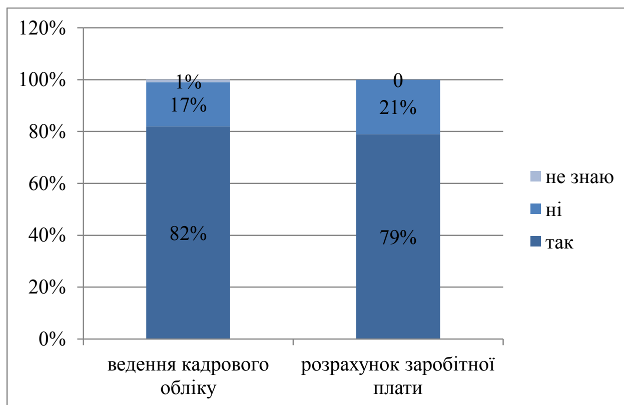

Рис. 2. Питома вага сільськогосподарських підприємств, які мають окрему людину для кадрового обліку (відповіді на питання: «Чи є окремо виділений співробітник на Вашому підприємстві для...?»)

Кожне 4-те сільськогосподарське підприємство допускає переведення деяких функцій забезпечення кадрового обліку зовнішньому провайдеру. Бюджет на це готові при наявності можливості виділити 60% підприємств. У тому числі 11% з цих 25% могли б передавати і кадровий облік, і розрахунок заробітної плати одночасно. І ще по 7% надавали можливість передачі одного з цих процесів.

При цьому, чим більше сільськогосподарське підприємство, тим частіше вони не готові передати кадровий облік зовнішньому оператору. А ось серед підприємств, числом до 20 чоловік така можливість допускає 51%.

Ключові бар'єри для перекладу функцій кадрового обліку зовнішньому постачальнику – це нерозуміння щодо системи зберігання даних (52%), страхи за збереження цих даних (41%) та недовіра до незнайомим людям (34%). Тільки 4% опитаних ризиків і недоліків у зовнішніх провайдерів не бачать.

У більшості випадків керівництво не надає великого значення кадровому обліку та, як слідство, діловодство ведеться зі значними порушеннями, які з легкістю визначаються в процесі планових або позапланових перевірок. У разі встановлення факту порушення правил кадрового обліку керівник може понести адміністративну відповідальність, а у підприємства виникнуть додаткові витрати у вигляді санкцій.

Ведення кадрового діловодства – відповідальний, досить гучний та трудомісткий процес. Зазвичай для нього виділяють незалежний внутрішній підрозділ, який займається лише персоналом і кадровим діловодством.

Ведення документації з управління персоналом в організації дозволяє досягти певного балансу у взаєминах роботодавця та працівників з чітким регулюванням їх прав та обов'язків. Наприклад, посадові інструкції регламентують, чим конкретно повинен займатися кожний працівник, його права, обов'язки, відповідальність. Створюються організаційно-правові основи трудової діяльності, як для працівників, так і для роботодавця. З одного боку, кадрові документи підтримують інтереси роботодавця, а з іншого – направляють його для недопущення ігнорування вимог трудового законодавства.

Система кадрового документаційного забезпечення управління персоналом включає в себе:

1) оформлення кадрової документації:

2) заявки співробітників про прийом на роботу, про відмову, про виплату компенсацій, про призначення на іншу посаду, про внесення змін до оплати, про надання відпусток та інші заяви;

3) наказ про прийом на роботу, про переведення, про виплату, про відшкодування, про надання відпусток, про звільнення, відрядження та інші;

4) заповнення трудових книжок;

5) ведення журналу обліку руху трудових книжок;

6) складання посадових інструкцій;

7) ведення табеля обліку використання робочого часу працівників;

8) складання штатного розкладу з обліком класифікатора професій;
9) оформлення змін в штатному розкладі;
10) оформлення трудових договорів;
11) складання графіка відпусток;
12) оформлення правил внутрішнього трудового режиму;
13) ведення журналу реєстрації заявок на кадрову діяльність;
14) оформлення справ з місця роботи;
15) оформлення заяв на соціальну вигоду;
16) оформлення особистих справ співробітників;
17) консультування з питань кадрового діловодства.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Кадрове і документаційне забезпечення системи управління персоналом має у своєму обороті документацію, і таке забезпечення передбачає організацію роботи з нею. Таким чином, до неї входить повний цикл обробки документації, починаючи з її створення і закінчуючи передачею готових документів у підрозділи підприємства.

Під документацією по управлінню персоналом розуміють широкий спектр документів, що містять інформацію про працівників підприємства, структурних підрозділах та діяльності організації в цілому.

Кадровий облік – це невід'ємна складова трудових правовідносин, що виникають у процесі господарської діяльності. Облік кадрів дуже трудомісткий процес, який вимагає від спеціалістів уваги, підсистем та визначених знань у сфері трудового законодавства.

Кадрове діловодство «уразливе» у багатьох галузях, а особливо у сільському господарстві. До найбільш типових помилок можна віднести помилки при складанні заявок на прийом/звільнення із посад, а також їх затвердження; неточності та помилки кадрового діловодства при занесенні записів та ведення трудових книжок; неправильне укладання договорів з працівниками. Кожна з помилок може виявитися край неприємною для керівництва підприємства. Тому кадрове діловодство рекомендується передавати аутсорсинговим структурам. Кваліфікована та своєчасна допомога звільняє від необхідності терміново провести в порядку документаційних реєстрів перед перевірками або за інших обставин.

Список літератури:

1. Корсаков Д.О. Організаційна діагностика системи управління персоналом підприємства / Д.О. Корсаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ Ecoroz/2011_ 3/e11 3kors.pdf.
2. Мажник Л.О. Місце технології управління персоналом підприємства у системі управління / Л.О. Мажник // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2008. – № 4(16). – С. 63-65.
3. Управление персоналом : [учебник для вузов] / Под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. – М.: ЮНИТИ, 2006. – 432 с.

Стильник В.В., Зингаєва Н.Е., Багина А.Е.
Николаевский национальный аграрный университет

ПОСТРОЕНИЕ СИСТЕМЫ КАДРОВОГО ДОКУМЕНТАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
Выявлены особенности формирования кадрового документационного обеспечения управления персоналом. Исследовано состояние системы обеспечения квалифицированными работниками кадрового делопроизводства. Обоснована целесообразность создания кадровых служб на предприятиях. Указано актуальность построения эффективной системы кадрового документационного обеспечения в современных условиях.
Ключевые слова: управление персоналом, документационное обеспечение, система, кадровое делопроизводство.

Stilnik V.V., Zingaieva N.Y., Bahina A.Y.
Mykolayiv National Agrarian University

BUILDING SYSTEMS OF PERSONAL DOCUMENTATION PROVIDING PERSONNEL MANAGEMENT AT AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
The peculiarities of personnel staffing documentation documentation are revealed. The state of the system of providing the qualified personnel of personnel management is investigated. The expediency of creation of personnel services at enterprises is substantiated. The urgency of construction of an effective system of personnel documentation support in modern conditions is noted.
Keywords: personnel management, documentation support, system, HR management.

УДК 336.24.07

МИТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Тодощук А.В., Чопко А.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню теоретичних питань формування митної системи України. У роботі приділена увага науковим працям вчених на основі яких зроблені узагальнені висновки. Особлива увага приділена розкриттю поняття «митна система». Виділено роль та призначення. Доводиться, що митна система є важливим фактором у сучасній державі, що потребує подальшого вивчення та дослідження.
Ключові слова: митна система, митна функція,митні органи,митний кордон, митна політика.

Постановка проблеми. Митна система України, як самостійний елемент економічної політики держави почала розвиток з набуттям країною незалежності. Сутність та функції митної системи, значення та місце у механізмі державного регулювання економіки, постійно трансформувалися під впливом стратегії розвитку держави і її фінансової політики. На сучасному етапі глобальних змін світового господарства, постає питання модернізації митної системи не тільки на площині окремої держави, а й в залежності від загальної стратегії партнерських відносин між країнами та союзними угрупованнями міжнародних спільнот.

Існує безліч різноманітних думок щодо ролі митної системи при перетині державних кордонів, але безперечним є той факт, що саме чітко сформований механізм митної системи та митна політика держави здатні впливати на ефективність становлення та подальшого розвитку економічних відносин у середині країни та в масштабах світу. Отже, сам процес митної системи потребує детального і поглибленого дослідження історичного досвіду світової цивілізації задля безпеки та сприяння суспільному розвитку.

Митна система є ключовим фактором митної функції, як особливого напрямку діяльності сучасної держави. Процеси глобалізації та інтернаціоналізації впливають на стан економіки кожної країни зумовлюючи її залежність від зовнішніх факторів та сприяючи зростанню економічних показників або ж кризових явищ у всіх секторах економіки. За таких умов особливої актуальності набуває забезпечення економічної безпеки. Сукупність викладених обставин зумовлює актуальність теми дослідження, митної системи України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Економічна наука визначила різні напрями дослідження проблематики функціонування митної системи держави. Вагомий внесок у формування наукового підґрунтя формування митної системи держави внесено такими вченими: І. Бережнюк, В. Мартинюк, К. Осадча, П. Пашко, В. Покровська, К. Сандровський, Д. Тесленко та ін.

Підходи науковців, стосовно функціонування митної системи держави, її впливу на зростання економічного потенціалу і добробуту населення є суб'єктивними і ґрунтуються на власних дослідженнях. Проте стверджувати, що питання забезпечення фінансового підґрунтя функціонування держави через регуляторні інструменти митної системи достатньо вивчено, не можна. Це зумовило необхідність подальшого дослідження митної системи України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблематики. Разом з тим багато аспектів модернізації митної системи залишаються недостатньо вивченими. До їх числа відносяться питання радикального реформування вітчизняної митної системи, створення ефективного інструментарію розвитку митних послуг, удосконалення інформаційного обслуговування, та ін.. Дослідження в цій області аргументують вибір проблематики дослідження.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження теоретичної бази формування митної системи України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна митна система повинна мати здатність швидко адаптуватися до нових вимог і гармонійно сполучати у своїй діяльності економічні та адміністративно – правові засоби регулювання. Фундаментальні перетворення в економічному і політичному житті українського суспільства з усією певністю ставлять на порядок денний питання про необхідність корінного перегляду ролі і місця владних структур у системі життєзабезпечення суспільства, передусім в економічній і соціальній сферах.

Поняття «митна система» є багатоаспектним, оскільки під ним розуміють не лише державні та інші структури, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері митної справи, але й практичні форми їх діяльності, а також митне законодавство, включаючи підзаконні акти.

І.Бережнюк, визначає митну систему, як функціональну, контрольно – регульовану, складно організовану та чітко структуровану соціально – економічну систему управління державною митною справою в цілому та всіма її підсистемами зокрема, з метою найефективнішої реалізації державної політики у сфері митної справи. Отже, автор визначає митну систему, як систему організації митної служби, що діє у державі. У свою чергу, система митної служби включає всі елементи державної митної справи з підвідомчою їй інфраструктурою [7, с. 35].

У своїй праці К.Сандровський, розглядає митну систему, як сукупність різноманітних засобів втілення в життя митної політики держави, які забезпечують економічну охорону кордонів країни [13, с. 9]. У найбільш структурованому вигляді поняття «митна система» представлено у наукових працях В.Покровської, яка трактує дану категорію як «найважливішу державну сфе-

ру та інститут захисту національних інтересів, в рамках якої існує митна справа». При цьому, «основне призначення митної системи у ринкових умовах господарювання полягає у забезпеченні інтересів учасників зовнішньо – економічної діяльності у підтримці необхідного рівня економічної безпеки держави [12, с. 20]». Для цього в рамках митної системи, з одного боку, створюються умови для зовнішньоторговельної діяльності, що сприяють розвитку внутрішнього ринку та інтегруванню у світову економіку. З іншого боку, держава встановлює порядок переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон, митного декларування, ставки мита, тобто регламентує процеси у галузі державної митної справи, виходячи з принципів митної політики. Відтак, у загальному вигляді митну систему необхідно розглядати як важливу складову державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що об'єднує форми, засоби та методи регулювання експорту та імпорту товарів.

В уніфікованому вигляді характер функціонування митної системи на різних рівнях взаємодії проявляється у регламентації міжнародними інститутами митних формальностей і процедур на основі інноваційних підходів у сфері державної митної справи, що сприяє мінімізації витрат з митного оформлення для учасників ЗЕД, а також зміцненню міжнародних рейтингів країн у світовій господарській системі.

За допомогою існуючих інструментів, митна система є гарантом захисту економічних інтересів не тільки держави в цілому, але й окремих суб'єктів господарювання. Безпосередньо впливаючи на міжнародну торгівлю виконуючи фіскальну функцію, вона вирішує важливі економічні проблеми.

Як зазначає В. Мартинюк, функціонування митної системи – явище унікальне і специфічне, аналогів якому важко знайти. Унікальність проявляється через закріпленні у МКУ функції соціально – економічного характеру, що реалізуються через фіскальні органи, а специфіка проявляється в особливостях операцій, на які через митну систему здійснюється регулятивний вплив [10]. На відміну від податкової системи, митна більш глибше впливає на діяльність суб'єктів господарювання, які зареєстровані в різних державах, а її фіскальний потенціал проявляється через обсяг існуючих і можливих фінансових ресурсів, які акумулюються у процесі контролю та товарами, що переміщується через митний кордон України в умовах діючого законодавства з питань реалізації державної митної справи.

Митна система включає ряд підсистем. Пріоритетною підсистемою є фінансово-економічна, яка виконує одну з основних функцій, що полягає у забезпеченні надходжень митних платежів до державного бюджету. Також в межах фінансово-економічної підсистеми реалізуються заходи захисту та стимулювання національних товаровиробників через використання інструментів тарифного регулювання. Інші підсистеми можна назвати допоміжними, оскільки вони покликані забезпечувати оптимізацію процесу переміщення товарів.

Формування бюджетних фондів, як одна зі сторін фінансової діяльності держави здійснюється через включення митних платежів у систему доходів державного бюджету. Тому фіскальний механізм митної системи покликаний визначати обсяг доходів бюджету за рахунок митних платежів, безпосередньо через інструменти регулювання товарообігу на митній території країни та митного контролю здійснюваного органами ДФС України.

Важливою та водночас суперечливою складовою митної системи є механізм її фінансування. З одного боку, таке фінансування забезпечується за рахунок бюджетних асигнувань. З іншого, фінансово-економічний механізм митної системи може функціонувати і на принципах самозабезпечення, акумулюючи кошти, одержані фіскальними органами від надання послуг суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності. Такі фінансові ресурси мають цільовий характер та можуть спрямовуватись на розвиток митної інфраструктури.

Сучасна митна система повинна мати здатність адаптуватися до нових вимог і гармонійно сполучати у своїй діяльності економічні та адміністративно-правові засоби регулювання. Фундаментальні перетворення в економічному і політичному житті українського суспільства, передусім в економічній і соціальній сферах.

Відповідно до Словника іншомовних слів система (грец. Systema – утворення, поєднання) – це значна кількість закономірно пов'язаних елементів (предметів, явищ, поглядів, принципів тощо), які становлять певне цілісне утворення, єдність; порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; форма, спосіб організації чого-небудь; сукупність господарських одиниць, установ, споріднених своїми завданнями та організаційно об'єднаних у єдине ціле; те, що стало звичним, регулярним.

Науковою літературою запропоновано декілька визначень митної системи, а саме:

– Митна система – це складна система організаційно – правових і фінансових відносин, які виникають між державою, митними органами й суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при ввезені на її митну територію й вивезенні за межі цієї території товарів, транспортних засобів та інших предметів, на які поширюються митні процедури [5];

– Митна система – це суспільне явище, що являє собою сукупність тарифних і не тарифних, принципів, форм і методів їх встановлення, змін чи відміни, механізм, який забезпечує своєчасну й повну сплату митних платежів, контроль і відповідальність за порушення митного законодавства, а також державні органи, на які покладено обов'язки реалізовувати митну політику;

– Митна система – це суспільне явище, що являє собою сукупність взаємопов'язаних інституційних одиниць, які об'єднують спільні цілі й завдання. Характерними ознаками митної системи є цілісність, чітка організація, порядок і послідовність, взаємозв'язок і взаємодопомога [10]. Водночас необхідно підкреслити, що використання системного підходу до аналізу митної системи вимагає визначеності в контексті співвідношення понять «система», «порядок» і «впорядкованість». Однак, незважаючи на схожість і навіть подекуди синонімічність цих понять, неможливо сказати,

що система завжди є деяким порядком, а порядок завжди передбачає впорядкованість. Між тим, при розгляді митної системи найчастіше використовується поняття впорядкованості, структурованості, ієрархічності, а отже – системності. З точки зору теорії держави, принциповим є питання з'ясування місця митної системи в механізмі держави. Як зазначається у літературі, механізм держави – це цілісна ієрархічна система державних органів, що здійснюють державну владу, а також установ, підприємств, за допомогою яких виконуються завдання та функції держави [2]. При цьому, як вважає В.М. Зябін ми повинні виходити з того, що митна система, представлена, передусім, системою митних органів, має розглядатися як автономне утворення в системі механізмів держави. Із таким підходом можна погодитися з декількох підстав. По-перше, він дозволяє здійснювати аналіз митної системи, не виходячи з уявлень про їх адміністративно-правову чи управлінську природу, а з позицій теорії сучасної держави. По-друге, розгляд митної системи саме в контексті механізму держави дозволяє чітко продемонструвати її зв'язок з митною функцією держави. Пошук раціональної моделі органу виконавчої влади у сфері митної справи, оптимізація його функцій, форм і методів управління в цій ситуації являють важливий напрям наукового аналізу адміністративно-правових аспектів управління в цій галузі.

Митна система часто розглядається саме як система митних органів. Такої точки зору, зокрема, дотримуються Н. Сідлецька, А. Мазур та ін. така позиція на нашу думку пов'язана з тим, що митна справа рідко розглядається як змістовний аспект митної функції держави, а її здійснення розглядається в контексті діяльності всієї держави (натомість тут йдеться про державну митну політику), а в контексті діяльності лише окремої системи її органів. Однак з інституційної точки зору між митною функцією та митною системою не таке ж співвідношення, як між інститутом держави та органом держави (коли інститут розглядається як зміст, а орган – як форма), оскільки митна система може включати в себе не лише формальні організаційні структури. Саме тому слід підкреслити, що митна система, будучи невід'ємним складником митної функції держави, не може ототожнюватись із системою митних органів. Як справедливо підкреслюється в науковій літературі, митна система кожної держави має компонентний, функціональний і організаційний складники [8].

Компонентний складник митної системи України включає суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; ставки й види мита; нетарифні інструменти; митні режими (імпорт, реімпорт, експорт, реекспорт, транзит, тимчасове ввезення (вивезення), митний склад, спеціальна митна зона, магазин безмитної торгівлі, переробка на митній території України, знищення або руйнування, відмова на користь держави); митні процедури при переміщенні товарів, транспортних засобів та інших предметів, а також перетині митного кордону громадянами; митні платежі (мито, ПДВ, акцизний збір); методи визначення митної вартості товарів; митні преференції; принципи класифікації та правила кодування товарів.

Функціональний складник відображає основні функції митної системи та їх забезпечення: форми митного контролю, декларування й митне оформлення, механізм нарахування і сплати митних платежів, права й обов'язки суб'єктів зовнішньоекономічних відносин, способи їх захисту, інформаційне, фінансове та матеріально-технічне забезпечення роботи митних органів.

Організаційний складник митної системи передбачає формування таких ієрархічних рівнів: макрорівня – митний пост; локальний – митниця; мезорівень – регіональна митниця; макрорівень – національна митна система. За сучасних умов спостерігається також формування мегарівня – митний союз та метарівня – глобальний митний простір. Отож, з погляду на ці твердження можна переконатися, що організаційний складник є лише одним з елементів митної системи, яка виявляється набагато ширшим поняттям, ніж його зазвичай сприймаються у науці та практиці митного права та митної справи. Митна система, зокрема, та податкова система в цілому є специфічними сферами життєдіяльності суспільства й наукових досліджень, оскільки тут перетинаються інтереси економічної науки та юриспруденції. Проте відсутність ефективної співпраці економічної і юридичної частини функціонування митної системи призвела до надмірної урегульованості останньої, що негативно впливає на її подальший розвиток [5]. Митна система кожної держави , як і економічна система в цілому, є своєрідним дзеркалом, що відображає процес становлення кожної держави, суперечливі і специфічні умови формування її фінансової сфери, рівень розвитку національної економіки, соціальної сфери, зовнішню і внутрішню політику, геоекономічне положення. Тому у світі не може бути держав із тотожними митними системами.

Для формування системного підходу до митної системи слід використовувати відповідну методологію. Саме тому тут слід звернутися до використання загальної параметричної теорії систем. Систему в ній пропонується зрозуміти в контексті принципу додатковості (компліментарності). Система – це будь-яка річ, на якій виконується певне відношення з визначеною властивістю. Або ж система – це така річ, у якій її властивості відповідають визначеному відношенню. Ці дві дефініції виступають комплементарними та називаються, відповідно, визначеннями за властивістю та визначеннями та за відношенням. При цьому сама система включає в себе концепт, структуру і субстрат. Субстрат – це елементи системи. Структура – це відносини між цими елементами. Концепт – ідея системи [6]. З точки зору аналізу системи правових актів слід звернути увагу на те, що інша інтерпретація системи (релятивна) є ближчою до розуміння порядку, аніж перша (атрибутивна). Якщо у випадку першої інтерпретації системи ми формуємо визначення, спираючись на деяке довільне відношення, то в другому – на властивість. При цьому властивості є системними дескрипторами, визначальну роль серед яких відіграє концепт системи. Порядок, є отже концептом системи, що здається її структурою. Упорядкованість – це завжди структурованість, тобто виділення, елементів, аспектів, частин, властивостей системи в процесі функціонування. У цьому

зв'язку показовим є той факт, що митна система є такою системою, у якій розташування елементів здається структурою іншої системи вищого рівня, у нашому випадку – митною функцією держави. Саме митна функція держави з цих позицій постає реляційний субстрат митної системи як деякого цілісного утворення. Детермінованість митної системи митною функцією сучасної держави та нетотожність цих явищ є важливим принципом пізнання митної системи, оскільки вона виявляє себе якраз у контексті актуалізації реляційного субстрату митної функції держави. Розглядаючи організаційну структуру митних органів, В.Т. Комзюк визначили її як складний механізм, за допомогою якого забезпечується ефективний захист митної безпеки держави та здійснюється контроль за дотриманням стратегічних напрямів митної справи. В основі формування цього механізму, який є сукупністю впорядкованих за відносинами та зв'язками всіх рівнів митної системи держави, лежить система функцій митних органів, сукупність яких і становить зміст процесу здійснення державної митної політики у сфері забезпечення митних інтересів держави [4]. Традиційно функціональне призначення митних органів розглядають крізь призму економічної та регулятивної діяльності. Так, В.В. Волинець зазначає, що виконання економічних завдань, які стоять перед митної системою, досягається через: – участь митних органів у захисті, в межах своєї компетенції економічних інтересів держави; – забезпечення нарахування та справляння в повному обсязі мита, інших податків і зборів з товарів, які переміщуються через митний кордон України; – своєчасне перерахування коштів, що надходять до державного бюджету; – здійснення заходів щодо захисту інтересів національного споживача і недопущення ввезення на територію України неякісних товарів або товарів, що не відповідають чинним в Україні вимогам і стандартам [2].

Висновки і пропозиції. Митна система виступає одним з найголовніших інструментів державної політики, а її головним функціональним завданням є забезпечення захисту національних інтересів і національної безпеки України в політичній, економічній, соціальній, екологічній та інших сферах. Однак незважаючи на кардинальні рішення керівництва країни митна система України потребує кардинальних реформувань.

За сучасних умов фінансово-економічної нестабільності нехтування проблемами подальшої розбудови митної системи України може призвести до остаточного перетворення нашої держави на сировинний придаток та ринок збуту товарів низької якості, однією з основних проблем функціонування митної системи України є її надмірна урегульованість, що аж ніяк не сприяє активізації зовнішньоекономічної діяльності. Митна система, виконуючи різноманітні функції, становить автономну частину державного апарату. Окрім цього слід підкреслити, що з точки зору уявлень про функціонування механізму держави митна система має розглядатися як відносно автономна організаційна, функціональна та компетентна система митних органів, які реалізують митну функцію держави, а також виконують інші функції спрямовані на забезпечення нормальної реалізації митної політики.

Список літератури:

1. Волинець В.В. Система функцій сучасної держави: теоретико-правові аспекти : автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Волинець Віталій Валентинович. – К., 2013. – 36 с.
2. Вишняков О.К. Правове забезпечення зовнішньоекономічної інтеграції України : моногрфія / О.К. Вишняков. – Одеса: Юрид. л-ра, 2007. – 288 с.
3. Гребельник О.П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності : підруч. / О.П. Гребельник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 696 с.
4. Комзюк В.Т. Функціонально-організаційна структура митних органів України / В.Т. Комзюк // Право і безпека. – 2013. – № 1(48). – С. 70-74.
5. Коломоєць О.В. Митна система у механізмі сучасної держави / О.В. Коломоєць // Науковий Вісник Херсонського державного університету ; вип. 3. (Серія «Юридичні науки»). – 2014. – Т. 2. – С. 172-175.
6. Крижановський А.Ф. Методологія та структура державознавства: кілька гостроактуальних проблем / [А.Ф. Крижановський, О.В. Коломоєць] // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – № 5. – С. 9-12. – (Серія «Юриспруденція»).
7. Митна енциклопедія : У двох томах / Редкол.: ... І.Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – Т. 2. – 536 с.
8. Мартинюк В.П. Митна система України та її фіскально-регулюючий потенціал / В.П. Мартинюк // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 3. – С. 84-92.
9. Мельник О.Г. Система управління митною діяльністю в Україні : сутність та структурна декомпозиція / [О.Г. Мельник, О.В. Мукан, Х.В. Кабан] // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 9. – С. 39-47. – (Серія «Менеджмент»).
10. Мартинюк В.П. Митна система та економічна безпека держави: теорія і методологія : монографія / В.П. Мартинюк. – Тернопіль: Астон, 2010. – 256 с.
11. Осадча К.В. Процес адаптування національного митного законодавства до вимог ЄС / К.В. Осадча // Економіка промисловості. – 2013. – № 1-2. – С. 288-296.
12. Покровская В.В. Таможенное дело / В.В. Покровская. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 731 с.
13. Сандровский К.К. Международное таможенное право : учебник / К.К. Сандровский. – 2-е изд. – К.: Знання, 2001. – 461 с.

Тодощук А.В., Чопко А.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТАМОЖЕННАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию теоретических вопросов формирования таможенной системы Украины. В работе уделено внимание научным трудам ученых, на основе которых сделаны обобщенные выводы. Особое внимание уделено раскрытию понятия «таможенная система». Выделена роль и назначение. Доказывается, что таможенная система является важным фактором в современном государстве, что требует дальнейшего изучения и исследования.
Ключевые слова: таможенная система, таможенная функция, таможенные органы, таможенную границу, таможенная политика.

Todoshchuk A.V., Chopko A.I.
Lviv National University of Ivan Franko

CUSTOMS SYSTEM OF UKRAINE

Summary
The article is devoted to the study of theoretical issues of the formation of the customs system of Ukraine. The article focuses on the scientific works of scientists on the basis of which generalized conclusions are made. Particular attention is paid to the disclosure of the concept of "customs system". Role and purpose assigned. It is proved that the customs system is an important factor in the modern state, which needs further study and research.
Keywords: customs system, customs function, customs authorities, customs border, customs policy.

НАШІ АВТОРИ

1. **Андрійчук Лілія Ігорівна** – студентка Хмельницького національного університету
2. **Андрущак Євгенія Михайлівна** – доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту кандидат економічних наук Львівського національного університету імені Івана Франка
3. **Антошкін Вадим Костянтинович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і фінансів Бердянського університету менеджменту і бізнесу
4. **Багіна Алла Євгенівна** – магістрант з менеджменту організацій Миколаївського національного аграрного університету
5. **Баран Уляна Андріївна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
6. **Бесараб Тетяна Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 3 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
7. **Біленька Василина Андріївна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
8. **Блоха Ярослав Євгенійович** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
9. **Бошота Неля Василівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Мукачівського державного університету
10. **Братішко Юлія Сергіївна** – кандидат фармацевтичних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки підприємства Національного фармацевтичного університету
11. **Бровко Лариса Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи Дніпровського державного аграрно-економічного університету
12. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту і туризму Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
13. **Булан Людмила Володимирівна** – студентка Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
14. **Васільєва Леся Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпровського державного аграрно-економічного університету
15. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент,
16. **Генега Анастасія Богданівна** – кандидат біологічних наук, завідувач лабораторії біорізноманіття Львівського національного університету імені Івана Франка
17. **Глинський Роман Андрійович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
18. **Гриценко Тетяна Володимирівна** – студент Дніпровського державного аграрно-економічного університету
19. **Далекорей Тетяна Михайлівна** – магістр Мукачівського державного університету
20. **Демчишак Назар Богданович** – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
21. **Деркач Юлія Ярославівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
22. **Жадан Михайло Іванович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Запорізького національного технічного університету
23. **Західна Оксана Романівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка
24. **Зінгаєва Наталя Євгенівна** – асистент кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету
25. **Іваницький Ігор Валерійович** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри сімейної медицини та терапії Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія»
26. **Ігнатенко Наталія Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
27. **Іщук Наталія Василівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, біоетики та історії медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
28. **Кара Інна Андріївна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри транспортних технологій Національного університету «Львівська політехніка»
29. **Касімова Юлія Петрівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
30. **Катаєва Євгенія Юріївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри програмного забезпечення автоматизованих систем Черкаського державного технологічного університету
31. **Керимов Керим Сіражуддінович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
32. **Когутяк Надія Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

33. **Кононенко Володимир Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
34. **Кононенко Сергій Володимирович** – лікар-терапевт Комунальної Лубенської центральної міської лікарні
35. **Котова Інна Вікторівна** – магістр Запорізького національного технічного університету
36. **Коцур Людмила Дмитрівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики дитячих хвороб Вінницького національний медичний університет імені М.І. Пирогова
37. **Коцур Олена Сергіївна** – лікар інфекціоніст Вінницької обласної клінічної дитячої інфекційної лікарні
38. **Кочут Ірина Ігорівна** – аспірант кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка
39. **Кошелева Наталя Геннадіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інженерної педагогіки та психології Української інженерно-педагогічної академії
40. **Кравець Яна Олександрівна** – студент Миколаївський національний аграрний університет
41. **Крайнюков Андрій Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
42. **Крайнюков Олександр Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
43. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
44. **Кривицька Іветта Анатоліївна** – доцент кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
45. **Кубасова Ганна Володимирівна** – викладач кафедри управління та економіки підприємства Національного фармацевтичного університету
46. **Кулик Лілія Сергіївна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченко
47. **Кулик Юлія Сергіївна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченко
48. **Ларін Дмитро Ігорович** – член Ради молодих вчених факультету психології, аспірант кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
49. **Лепак Павло Анатолійович** – аспірант Київського національного торговельно-економічного університету
50. **Мазур Юлія Ярославівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Хмельницького національного університету
51. **Мазуренко Вадим Олегович** – аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно–економічного університету
52. **Махначова Наталя Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно–економічного університету
53. **Медражевська Яна Афанасіївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри пропедевтики дитячих хвороб Вінницького національний медичний університет імені М.І. Пирогова
54. **Межуєва Ірина Юхимівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
55. **Мірошніченко Сергій Васильович** – аспірант Університету митної справи та фінансів
56. **Мішукова Ольга Миколаївна** – магістр філології Запорізького національного університету
57. **Назаренко Олена Леонідівна** – аспірант відділу аспірантури і докторантури Національної академії Служби безпеки України
58. **Нашиванко Андрій Якович** – студент Миколаївського національного аграрного університету
59. **Омельницька Вікторія Олексіївна** – асистент кафедри технології в ресторанному господарстві та готельної і ресторанної справи Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг
60. **Павленко Олексій Миколайович** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
61. **Павліщева Яна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов № 3 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
62. **Паламар Світлана Павлівна** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
63. **Петрушка Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів імені С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету
64. **Попов Максим Ігорович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
65. **Посилкіна Ольга Вікторівна** – доктор фармацевтичних наук, професор, завідувач кафедри управління та економіки підприємства Національного фармацевтичного університету

66. **Рокутов Сергій Вікторович** – доцент, доцент кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
67. **Романів Тетяна Володимирівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
68. **Рубан Дар`я Андріївна** – викладач Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
69. **Самчук Володимир Володимирович** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
70. **Семенюк Ірина Юріївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно–економічного інституту Київського національного торговельно–економічного університету
71. **Семочко Олена Миколаївна** – кандидат біологічних наук, завідувач лабораторії математичних методів в біології Львівського національного університету імені Івана Франка
72. **Скребкова Марина Анатоліївна** – доцент кафедри іноземних мов Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука
73. **Слецький Олександр Олександрович** – студент Київського національного університету технологій та дизайну
74. **Соколова Олена Олександрівна** – викладач філологічних дисциплін вищої категорії Політехнічного коледжу Криворізького державного університету
75. **Спіріна Ірина Дмитрівна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
76. **Степова Аліна Сергіївна** – студентка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
77. **Стефурак Степан Михайлович** – студент ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
78. **Стільник Віта Володимирівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету
79. **Стріян Катерина Олександрівна** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
80. **Тарновська Антоніна Володимирівна** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри біофізики та біоінформатики Львівського національного університету імені Івана Франка
81. **Татаренко Олена Володимирівна** – асистент кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
82. **Тєлкова Оксана Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології і перекладу Запорізького національного університету
83. **Тодощук Андрій Васильович** – кандидат економічних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка
84. **Тонконог Олена Іванівна** – науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
85. **Трохімчук Діана Володимирівна** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
86. **Усанова Людмила Анатоліївна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
87. **Фаузі Єлизавета Сергіївна** – доцент кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
88. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов (г. Москва)
89. **Фік Леся Олександрівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри пропедевтики дитячих хвороб Вінницького національний медичний університет імені М.І. Пирогова
90. **Фінчук Галина Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Рівненський державний базовий медичний коледж
91. **Храбан Тетяна Євгеніївна** – доцент кафедри іноземних мов Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
92. **Чопко Андрій Іванович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
93. **Широков Олександр Васильович** – асистент кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
94. **Шорніков Андрій Володимирович** – асистент кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
95. **Шулюк Богдана Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету
96. **Яремчук Марія Михайлівна** – кандидат біологічних наук, інженер лабораторії математичних методів в біології Львівського національного університету імені Івана Франка
97. **Яцків Оксана Миколаївна** – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 9 (61) вересень 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 28.09.2018 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 30,23. Тираж 100 прим.
Зам. 0918-70.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.